ننګرهار ژورنالیزم پوهنځی

اطلاعاتو ته د لاسرسي لارې چارې

دانش کړوخېل

١٣٩٦

پلورل منع دی

اطلاعاتو ته د لاسرسي لارې چارې

Access to Information

دانش کړوخېل
۱۳۹٦

Nangarhar Journalism Faculty

Afghanic

Danish Karokhel

Access to Information

Funded by
Kinderhilfe-Afghanistan

ISBN 978-9936-633-06-3

Not for Sale

2017

اطلاعاتو ته د لاسرسي لارې چارې

دانش کړوخېل

افغانیک
Afghanic

Pashto PDF
2017

Nangarhar Journalism Faculty
ننګرهار ژورنالیزم پوهنځی

Funded by
Kinderhilfe-Afghanistan

Access to Information

Danish Karokhel

Download:
www.ecampus-afghanistan.org

بسم الله الرحمن الرحیم

اطلاعاتو ته د لاسرسي لارې چارې

دانش کړوخېل

دوهم چاپ

دغه کتاب په پي ډي ایف فارمټ کې په مله سي ډي کې هم لوستلی شئ:

د کتاب نوم　اطلاعاتو ته د لاسرسي لارې چارې

لیکوال　دانش کړوخېل

خپرندوی　ننگرهار پوهنتون، ژورنالیزم پوهنځی

وېب پاڼه　www.nu.edu.af

د چاپ کال　۱۳۹۶، دوهم چاپ

چاپ شمېر　۱۰۰۰

مسلسل نمبر　۲۴۲

ډاونلوډ　www.ecampus-afghanistan.org

چاپ ځای　افغانستان تایمز مطبعه، کابل، افغانستان

دا کتاب د افغان ماشومانو لپاره د جرمني کمېټې، په جرمني کې د Eroes کورنۍ یوې خیریه ټولنې لخوا تمویل شوی دی.
اداري او تخنیکي چارې یې په آلمان کې د افغانیک لخوا ترسره شوي دي.
د کتاب د محتوا او لیکنې مسئولیت د کتاب په لیکوال او اړونده پوهنځي پورې اړه لري. مرسته کوونکي او تطبیق کوونکي ټولنې په دې اړه مسؤلیت نه لري.

د تدریسي کتابونو د چاپولو لپاره له موږ سره اړیکه ونیسئ:

ډاکتر یحیی وردک، د لوړو زده کړو وزارت، کابل

تېلیفون　۰۷۵٦۰۱٤٦٤۰

ایمېل　textbooks@afghanic.de

د چاپ ټول حقوق له مؤلف سره خوندي دي.

ای اس بي ان　۹۷۸-۹۹۳۶-۶۳۳-۰۶-۳

د لوړو زده کړو وزارت پیغام

د بشر د تـاریخ پـه مختلفـو دورو کـې کتـاب د علـم او پـوهې پـه لاسته راوړلـو، سـاتلو او خپرولـو کـې ډېـر مهـم رول لوبـولی دی. درسي کتاب د نصاب اساسي برخه جـوړوي چـې د زده کـړې د کیفیت په لوړولو کې مهم ارزښت لري. له همدې املـه د نړیوالـو پیژندل شویو معیارونو، د وخت د غوښتنو او د ټولنې د اړتیاوو په نظر کې نیولـو سره بایـد نوي درسي مواد او کتابونه د محصلینو لپاره برابر او چاپ شي.

له ښاغلو استادانو او لیکوالانو څخه د زړه لـه کـومي منـنه کـوم چـې دوامـداره زیـار یـې ایستلی او د کلونو په اوږدو کې یې په خپلو اړونـدو څـانګو کـې درسي کتابونـه تـألیف او ژباړلي دي، خپل ملي پور یې اداء کـړی دی او د پـوهې موتـور یـې پـه حرکـت راوسـتی دی. له نورو ښاغلو استادانو او پوهانو څخه هم په درنښت غوښتنه کوم تـر څـو پـه خپلـو اړوندو برخو کې نوي درسي کتابونه او درسي مـواد برابـر او چـاپ کـړي، چـې لـه چـاپ وروسته د ګرانو محصلینو په واک کې ورکړل شي او د زده کـړو د کیفیـت پـه لوړولـو او د علمي پروسې په پرمختګ کې یې نېک ګام اخیستی وي.

د لوړو زده کړو وزارت دا خپلـه دنـده بـولي چـې د ګرانـو محصـلینو د علمـي سـطحې د لوړولو لپاره د علومو په مختلفو رشتو کې معیاري او نوي درسي مواد برابر او چاپ کړي.

په پای کې د افغان ماشومانو لپاره د جرمني کمیټې او زموږ همکار ډاکـتر یحیـی وردک څخه مننه کوم چې د دی کتاب د خپرولو لپاره یې زمینه برابره کړېده.

هیله منده یم چې نوموړې ګټوره پروسه دوام وکړي او پراختیا ومـومي تـر څـو پـه نـیږدې راتلونکې کې د هر درسي مضمون لپاره لږ تر لږه یو معیاري درسي کتاب ولرو.

په درنښت

داکتر عبداللطیف روشان

د لوړو زده کړو سرپرست وزیر

کابل، ۱۳۹٦

د درسي کتابونو چاپول

قدرمنو استادانو او ګرانو محصلينو!

د افغانستان په پوهنتونونو کې د درسي کتابونو کموالی او نشتوالی له لويو ستونزو څخه ګڼل کېږي. يو زيات شمير استادان او محصلين نويو معلوماتو ته لاس رسی نه لري، په زاړه ميتود تدريس کوي او له هغو کتابونو او چپترونو څخه ګټه اخلي چې زاړه دي او په بازار کې په ټيټ کيفيت فوتوکاپي کېږي.

تر اوسه پورې موږ د ننګرهار، خوست، کندهار، هرات، بلخ، البيروني، کابل، کابل طبي پوهنتون او کابل پولي تخنيک پوهنتون لپاره ۲۵۰ عنوانه مختلف درسي کتابونه د طب، ساينس، انجنيري، اقتصاد، ژورناليزم او زراعت پوهنځيو (۹٦ طبي د آلمان د علمي همکاريو ټولنې DAAD، ۱۴۰ طبي او غير طبي د افغان ماشومانو لپاره د جرمني کميټې Kinderhilfe-Afghanistan، ٦ کتابونه د آلماني او افغاني پوهنتونونو ټولنې DAUG، ۲ کتابونه په مزار شريف کې د آلمان فدرال جمهوري جنرال کنسولګري، ۱ کتاب د Afghanistan-Schulen، ۱ د صافي بنسټ لخوا، ۱ د سلواک ايډ او ۳ نور کتابونه د کانراد ادناور بنسټ) په مالي مرسته چاپ کړي دي.

د يادونې وړ ده، چې نوموړي چاپ شوي کتابونه د هېواد ټولو اړونده پوهنتونونو او يو زيات شمېر ادارو او مؤسساتو ته په وړيا توګه وېشل شوي دي. ټول چاپ شوي کتابونه له www.afghanistan-ecampus.org ويب پاڼې څخه ډاونلوډ کولای شئ.

دا کړنې په داسې حال کې تر سره کېږي چې د افغانستان د لوړو زده کړو وزارت د (۲۰۱۰ - ۲۰۱۴) کلونو په ملي ستراتيژيک پلان کې راغلي دي چې:

"د لوړو زده کړو او د ښوونې د ښه کيفيت او زده کوونکو ته د نويو، کره او علمي معلوماتو د برابرولو لپاره اړينه ده چې په دري او پښتو ژبو د درسي کتابونو د ليکلو فرصت برابر شي د تعليمي نصاب د ريفورم لپاره له انګريزي ژبې څخه دري او پښتو ژبو ته د کتابونو او درسي موادو ژباړل اړين دي، له دې امکاناتو څخه پرته د پوهنتونونو محصلين او استادان نشي کولای عصري، نويو، تازه او کره معلوماتو ته لاس رسی پيدا کړي."

موږ غواړو چې د درسي کتابونو په برابرولو سره د هيواد له پوهنتونونو سره مرسته وکړو او د چپټر او لکچر نوټ دوران ته د پای ټکی کېږدو. د دې لپاره دا اړينه ده چې د لوړو زده کړو د موسساتو لپاره هر کال څه نا څه ۱۰۰ عنوانه درسي کتابونه چاپ شي.

له ټولو محترمو استادانو څخه هیله کوو، چې په خپلو مسلکي برخو کې نوي کتابونه ولیکي، وژباړي او یا هم خپل پخواني لیکل شوي کتابونه، لکچر نوټونه او چپټرونه ایډېټ او د چاپ لپاره تیار کړي، زموږ په واک کې يې راکړي چې په ښه کیفیت چاپ او وروسته يې د اړوند پوهنځیو، استادانو او محصلینو په واک کې ورکړو. همدارنګه د یاد شویو ټکو په اړوند خپل وړاندیزونه او نظریات له موږ سره شریک کړي، تر څو په ګډه پدې برخه کې اغیزمن ګامونه پورته کړو.

د مؤلفینو او خپرونکو له خوا پوره زیار ایستل شوی دی، ترڅو د کتابونو محتویات د نړیوالو علمي معیارونو په اساس برابر شي، خو بیا هم کیدای شي د کتاب په محتوی کې ځینې تیروتنې او ستونزې ولیدل شي، نو له درنو لوستونکو څخه هیله مند یو تر څو خپل نظریات او نیوکې مؤلف او یا موږ ته په لیکلې بڼه راولیږي، تر څو په راتلونکي چاپ کې اصلاح شي.

له افغان ماشومانو لپاره د جرمني کمیټې او د هغې له مشر ډاکتر ایروس څخه ډېره مننه کوو چې د دغه کتاب د چاپ لګښت يې ورکړی دی، دوی تر دې مهاله د ننګرهار پوهنتون د ۱۴۰ عنوانه طبي او غیرطبي کتابونو د چاپ لګښت پر غاړه اخیستی دی.

په ځانګړې توګه د جي آی زیت (GIZ) له دفتر او CIM (Center for International Migration & Development) څخه، چې زما لپاره يې له ۲۰۱۰ نه تر ۲۰۱۶ پورې په افغانستان کې د کار امکانات برابر کړي وو، هم د زړه له کومې مننه کوم.

د لوړو زده کړو له سرپرست وزیر داکتر عبداللطیف روشان، علمي معین پوهنمل دیپلوم انجنیر عبدالتواب بالاکرزی، مالي او اداري رئیس احمد طارق صدیقي، د ننګرهار پوهنتون رئیس، د پوهنځیو رییسانو او استادانو څخه مننه کوم چې د کتابونو د چاپ لړۍ يې هڅولې او مرسته يې ورسره کړې ده. د دغه کتاب له مؤلف څخه ډېر منندوی یم او ستاینه يې کوم، چې خپل د کلونو-کلونو زیار يې په وړیا توګه ګرانو محصلینو ته وړاندې کړ.

همدارنګه د دفتر له همکارانو هر یو حکمت الله عزیز، فهیم حبیبي او فضل الرحیم بریال څخه هم مننه کوم چې د کتابونو د چاپ په برخه کې يې نه ستړې کیدونکې هلې ځلې کړې دي.

ډاکتر یحیی وردک، د لوړو زده کړو وزارت سلاکار

کابل، جولای ۲۰۱۷

د دفتر ټیلیفون: ۰۷۵۶۰۱۴۶۴۰

ایمیل: textbooks@afghanic.de

ډالی:

د اطلاع رسونې هغو مخکښانو ته چې د افغان ولس د خبرتیا لپاره یې شپه او ورځ پر ځان یوه کړې

سرلیک | **لیکلړ** | مخ

ډیموکراسي او علمي څېړنه .... الف
اطلاعاتو ته د لاسرسي فرهنګ دودول........ د
د ژورنالېستانو او مدني فعالانو د کړنو د لا اغېزمنتیا هڅه........ و
د لیکوال یادښت .... ح

لومړی څپرکی

اطلاعات

د اطلاعاتو پېژندنه ۲
د اطلاعاتو او ډېټا توپیر ۵
د اطلاعاتو او معلوماتو توپیر ۶
په نننۍ نړۍ کې د اطلاعاتو او اړیکو رول........ ۸

دویم څپرکی

تبلیغات

د تبلیغاتو پېژندنه........ ۱۴
د اطلاعاتو او تبلیغاتو توپیر........ ۱۶

درېیم څپرکی

شخصي اطلاعات

د شخصي اطلاعاتو پېژندنه........ ۲۰
خصوصي حریم ۲۱
د شخصي اطلاعاتو ساتنې اهمیت........ ۲۷
د شخصي اطلاعاتو ساتنې تدبیرونه ۳۱

څلورم څپرکی

محرم اطلاعات

اشد محرم اطلاعات........ ۳۶
احصایوي اطلاعات ۴۰
د کانونو په اړه اطلاعات ۴۲
د افغانستان بانک په اړه اطلاعات ۴۴

پنځم څپرکی

سندونه

د سندونو پېژندنه.. ٤٦
تقنيني سندونه ٥١
د محرمو سندونو ثبت.. ٥٤
له سندونو څخه د ګټې اخيستنې ډول.. ٥٦
د محرمو سندونو شريکول... ٥٧
د محرمو سندونو ساتنه.. ٦٠

شپږم څپرکی

رازونه

د رازونو اهميت ٦٤
دولتي رازونه... ٦٥
د ناروغ راز ٦٧
د ناروغ د اطلاعاتو شريکول... ٦٨

اووم څپرکی

د اطلاعاتو محرميت

ژورنالېستيکي محرميت ٧٢
د وېبپاڼو او انلاين خپرونو د محرميت تګلارې... ٧٥
د ادارې محرميت ٨٣
د اطلاعاتو د محرميت موده.. ٨٦
د سندونو د له منځه وړو او سوځولو څرنګوالی ٨٩

اتم څپرکی

د اطلاعاتو ډلبندي

د اطلاعاتو د ډلبندۍ تاريخي بهير ٩٢
په افغانستان کې د اطلاعاتو ډلبندي ٩٣
د محرمو سندونو ډلبندي... ٩٨
محرمو سندونو ته د لاسرسي واک ١٠٠
د سندونو د محرم کولو واک... ١٠٣
د اطلاعاتو د ډلبندۍ څرنګوالی... ١٠٥

نهم څپرکی

اطلاعاتو ته د لاسرسي اړتیاوې او ځانګړنې

اطلاعاتو ته لاسرسی د خلکو باور ډېروي ۱۰۸
اطلاعاتو ته لاسرسی د ټولنې زغم زیاتوي ۱۱۰
د ښې حکومتولۍ په پیاوړتیا کې د اطلاعاتو رول ۱۱۲
اطلاعاتو ته لاسرسی روڼتیا رامنځته کوي ۱۱۵
اطلاعاتو ته لاسرسی د مدني ټولنو د څارنې رول لوړوي ۱۱۷
د څېړنیزو راپورونو په چمتو کولو کې د اطلاعاتو اهمیت ۱۱۸
د فساد پر ضد مبارزه کې د اطلاعاتو رول ۱۲۱
د اطلاعاتو لاسرسی او حساب ورکونه ۱۲٤
د اطلاعاتي تشې اغېزې ۱۲۶

لسم څپرکی

اطلاعاتو ته د لاسرسي حق

اطلاعات د خلکو ملکیت ۱۳۰
اطلاعاتو ته د لاسرسي قوانینو بنسټیز لاملونه ۱۳۳

یوولسم څپرکی

په نړۍ کې اطلاعاتو ته د لاسرسي پراختیایي بهیر

د نړۍ اطلاعاتو ته د لاسرسي پراختیایي بهیر ۱٤۲
د هېوادونو اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د ارزونې جدول ۱٤۷

دوولسم څپرکی

اطلاعاتو ته د لاسرسي قوانینو اساسي اصول

لومړی: اطلاعاتو ته د لاسرسي ګټې لپاره د ذهنیت بدلون ۱۵۶
دویم: په خپله د اطلاعاتو خپرول ۱۵۷
دریم: د اطلاعاتوغوښتنې کړنلارې ۱۵۸
څلورم: استثناوې ۱۶۲
پنځم: استیناف غوښتنه ۱۶٤
شپږم: تعزیرات او خوندیتوب ۱۶۶
اووم: د لوړوالي (ارتقایي) لارې چارې ۱۶۸

دیارلسم څپرکی

اطلاعاتو ته د لاسرسي لپاره نړیوال حقوقي بنسټونه

۱ــ نړیوال حقوق او د بیان ازادي..۱۷۲
۲ــ د بیان ازادۍ پر وړاندې محدودیتونه..۱۷۵
۳ــ اطلاعاتو ته د لاسرسي نړیوال ضمانتونه..۱۷۹
۴ــ د غوره قانون مهم او کلیدي ټکي...۱۸۶

څوارلسم څپرکی

د افغانستان اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون

د افغانستان اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون پېژندنه.................................۱۹۰
اطلاعاتو ته د لاسرسي حق په اړه د افغانستان حقوقي چوکاټ ۱۹۱
د افغانستان اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون کمزوري او قوي ټکي.................۱۹۴

پنځلسم څپرکی

په افغانستان کې اطلاعاتو ته د لاسرسي وضعیت

اطلاعاتو ته د لاسرسي وضعیت ۲۰۴
د دولتي ادارو اطلاعاتو ته د لاسرسي ارزونه ۲۰۸
د پټو او محرمو سندونو په تړاو اندېښنې ۲۱۶

شپاړسم څپرکی

اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسیون دندې

د څارونکي بنسټ خپلواکي ۲۲۰
د کمېسیون دندې...۲۲۲
د کمېسیون اداره ۲۲۳
د شکایتونو څېړنه ۲۲۷
د کمېسیون پراختیایي دندې..۲۳۰

اوولسم څپرکی

د شکایت حق

د کرېنلارو په تړاو مسایل..۲۴۸
د اطلاعاتو غوښتنې اړوند شکایتونه ۲۵۷
د اطلاعاتو غوښتنه..۲۶۰
زماني محدودیتونه ۲۶۳
غوښتنو ته ځواب ورکول...۲۶۵
لګښتونه ۲۷۰

اتلسم څپرکی

اطلاعاتو ته د لاسرسي د استثناوو تفسیر

استثناوې... ۲۷۴
د استثناوو رسمي ازموینه ۲۷۵
د زیان ازموینه ۲۸۱
د عامه ګټو لومړیتوب ۲۸۴
د استثناوو د رژیم نورې ځانګړتیاوې ۲۸۷
د استثناوو ډولونه ۲۸۸
د استثناوو پلي کول ۳۰۰

نولسم څپرکی

د اطلاعاتو رسولو کې د عامه بنسټونو رول

د عامه بنسټ فعالیتونه ۳۰۶
په خپله د اطلاعاتو خپرول.. ۳۱۸

شلم څپرکی

د اطلاعاتو غوښتنې تعقیب

د اطلاعاتو غوښتنې د موضوع تعقیب.. ۳۲۶

یویشتم څپرکی

د رسنیو ملاتړ تر لاسه کول

د اطلاعاتو په لاسرسي کې له رسنیو ګټه اخیستنه ۳۳۶
د ژورنالېزم بنسټيز مهارتونه.. ۳۳۸

ملپاڼې

لومړۍ ملپاڼه: اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون.. ۳۴۴
دویمه ملپاڼه: اطلاعاتو ته د لاسرسي د څار کمېسیون د داخلي چارو کړنلاره ۳۵۶
درېیمه ملپاڼه: د اطلاع رسونې د ډول لارښود ۳۶۱
څلورمه ملپاڼه: د اطلاعاتو غوښتنې فورم او د اطلاعاتو غوښتنې ثبت کتاب ۳۶۸
پایله.. ۳۷۰
وړاندیزونه.. ۳۷۱
اخځلیکونه ۳۷۴

ډیموکراسي او علمي څېړنه

د افغاني ډیموکراسۍ د وروستي پړاو په څه بانديې یوه نیمه لسیزه کې هغه لاسته راوړنه چې هم مو حکومت پرې ویاړي، هم یې نړیواله ټولنه راسره مني او هم یې د هېواد خلک تر ډېره تصدیقوي، د رسنیو پراختیا او د بیان نسبي ازادي ده. لکه د دې دورې نورې لاسته راوړنې، د رسنیو د پراختیا په برخه کې پرمختګ هم زموږ په ټولنه کې یو شان نه ارزول کېږي او په اړه یې نظرونه ډېر سره ورته نه دي. لکه د بل هر ډګر په پرتله مو په دې برخه کې هم د افراط او تفریط تر منځ خپله لار لا نه ده موندلې، له یوې خوا د رسنیو موجوده ازادي د ټولنې د یوې مهمې برخې په زړونو او سترګو کې د اغزي په څېر چوخېږي، خو له بل لوري د شته ستونزو له شدته سر ټکوو او هم په خورا افراطي بڼه د ازادۍ په نامه ټول هغه بندونه ماتوو چې د ټولنې بنسټونه یې را ټینګ کړي دي.

موږ په یوه نیمه لسیزه کې ونه شو کړای د رسنیو او حکومت تر منځ د تقابل روحیه د همکارۍ پر غوښتنه بدله کړو او دا ومنو چې سیاسي نظام، اداره او رسنۍ یو د بل ملاتړي او بشپړوونکي دي. د دولت د درې ګونو قواوو تر منځ لا هم ټکرونه ګواښوونکي دي؛ پارلمان له حکومت سره په تقابل کې دی او حکومت قضایي قوه تر ستوني نیولې ده. موږ پر دې لا هم نه یو بریالي شوي چې ډیموکراسي او مدني حقونه لکه چې ښایي په رسمیت وپېژنو او لازم چوکاټونه ورته پیدا کړو. موږ اوس هم د «مدني ټولنې» او «حاکم اخلاقي» نظام تر منځ تضاد وینو؛ په دې اړه د فرخندې د بې رحمه او وحشیانه وژنې پېښه سمبولیک حیثیت لري؛ د یوې بې اساسه او بې معنا ادعا پر بنسټ عادي وګړي چې هر یو یې ښایي په خپل خصوصي ژوند کې د مینې او عاطفې یو نمونه بلل کېده، د یو انسان د وهلو، وژلو، بې عزته کولو او سوځولو تر بریده د ټولنیز وحشت ټول پړاوونه په څو دقیقو کې وهي. د رسنیو د پراختیا له برکته په څو شېبو کې دا خبر د نړۍ تر ګوټ ګوټ پورې رسېږي، یو شمېر هغه کسان چې د بیان ازادۍ تر شعار لاندې د امتیازغوښتنې حد نه پېژني، د یاغي اذهانو دغه بې مهاره وحشت ته د ټولنې د ارزښتونو د ساتنې نوم ورکوي او ستایي یې.

ځینې نور همدغه وحشت په ټولنه کې د حاکم اخلاقي نظام د بدنامولو په وسیله بدلوي، پر دغه اخلاقي نظام او د هغه په نوم د هېواد روحاني قشر بانديې برید کوي. روحاني

قشر هم چې د مدني ټولنې او ډيموکراسۍ پر مفاهيمو نه دی پوهېدلی، پر ځای د دې چې وحشت وغندي او د خپل ديني او وجداني مسوولیت له مخې د ځناور صفته انسان د بېرته انسانولو هڅه وکړي، پر يوه خوله د ډيموکراسۍ او مدني ټولنې د تخريب غبر پورته کوي. که د رسنيو او حکومت اړيکو ته ځير شو، وضعيت تر دې ډېر ښه نه ښکاري؛ زموږ رسنۍ لا اوس هم د شخصي حريم، ملي ګټو او اخلاقي موازينو تر منځ تضادونه لټوي. په توده جګړه کې چې ښايي د نظام بقا ورپورې تړلې وي، د ملي اردو سرتېري غبرول کېږي او خبرې يې په ژوندۍ بڼه خپرېږي، خو د رسنيو مسوولين خپل دغه عمل ته د نظامي اسرارو افشا نه وايي، دا ورته مهمه نه ده چې له همدغو انځورونو دښمن په جنګ کې څومره امتياز ترلاسه کوي، خو که پر دې کړنه اعتراض وشو، نو د بيان د ازادۍ د محدوديت په نامه د لېوانو انګولاوې وطن پر سر واخلي. په مقابل لورکې حکومت او حکومتي چارواکي هم ان د خپلو ښو کارنامو اطلاعات له رسنيو پټ ساتي، خپلو ورځنيو کړنو ته د دولتي اسرارو په سترګه ګوري، ان تر دې چې هغه ملي سندونه چې ملت بايد پرې په مياشتو مياشتو بحث وکړي او د خپل ټولنيز ژوند د ښه کولو لپاره يې په ترتيبولو کې برخه واخلي، لکه د ملي بودجې مسوده، هغه هم تر وروستۍ ممکنې شېبې پورې محرم ساتل کېږي.

د قانون جوړونې بهير مو د همدغو او يا دې ته ورته ناخوالو قرباني دی؛ ښه مې په ياد دي چې اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون پر مسوده مو د عدليې وزارت په يوه دفتر کې بحث درلود، د بحث ګډونوال چې هر يو يې په ټولنه کې ځان ته څه وايي، دغه بحث ته حاضر نه وو چې کوم اطلاعات بايد څرنګه له اشخاصو او رسنيو سره شريک شي يا دا چې د رسنيو او عادي افرادو د غوښتنو تر منځ تفکيک څرنګه وشي، خو پر دې مو ښه اوږد بحث وکړ چې د اطلاعاتو غوښتنې د رسمي فورم لپاره بايد د کوم ميکانيزم له مخې بيه وټاکل شي؛ ځکه چې د ځينو په اند، دغه پنځه يا لس افغانۍ تعرفه پر رسنيو د محدوديت وضع کولو په معنا وه.

د بې باوريو، ناپوهيو، ناسم پوهاوي او ښکاره بې لاريو د دغې کړکېچنې فضا شتون، زما په نظر له دې ځايه دی چې موږ هېڅکله پر ارزښتونو او پر حقوقي او سياسي مسايلو علمي او منطقي بحت ته نه حاضرېږو. ډېری وختونه پر شکلياتو بحث کوو او هغه هم د هغو خيالي او عندي انګېرنو پر بنسټ چې هر يو يې له ځانه سره لرو. د ولسي جرګې

د څوارلسمې دورې په پیل کې د اکثریت پر تعریف اوړده او کړکېچن بحثونه به زما د دغې ادعا د ثابتولو لپاره یوه کاریکاتوري بېلګه وي.

په هېواد کې د ډیموکراسۍ د بنسټونو ټینګولو او د یوه منطقي، رغوونکي ټولنیز بحث لپاره موږ دې ته شدیده اړتیا لرو چې لومړی ټول هغه تعریفونه، اصول، تیوریک اساسات چې زموږ د بحثونو محور جوړوي، په دقیق ډول وپېژنو او خپل یې کړو. د دې لپاره لازمه ده چې زموږ پوهان، کارپوهان، مسلکي اشخاص او د ټولنې مخکښ قشر په سړه سینه د مفاهیمو او تعریفونو د توضیح کړاو پر غاړه واخلي، موضوعات په علمي توګه وڅېړي او د ستونزو بېل بېل اړخونه روښانه کړي.

اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون زموږ له وروستیو لاسته راوړنو څخه هغه یوه ده چې په افغانستان کې د رسنیو پراختیا او په عام ډول د ډیموکراسۍ د تحقق لپاره د ښاروندیو د شعوري اقدام د لارې په هوارولو کې ګټور ثابتېدای شي، خو په دغه شرط چې موږ دغه قانون هم د خپلو خیالي تصوراتو، عندي تحلیلونو او ځانګړو ګټو په پښو کې حلال نه کړو. تر کومه ځایه چې زما پوهه ما ته د قضاوت اجازه راکوي، د هڅاند ژورنالیست دانش کړوخېل دغه اثر د افغانستان د رسنیو د فضا د علمي او منطقي تنظیم لپاره یو بې ساری ګټور ګام دی.

نجیب منلی

اطلاعاتو ته د لاسرسي فرهنګ دودول

له بده مرغه افغانستان نن د نړۍ د تر ټولو فاسدو هېوادونو په کتار کې حسابېږي. د افغانستان د ملي بنسټونو په فساد کې ښکېلتیا یو تصادف نه دی؛ په تېرو ۱۵ کلونو کې فساد ته زمینه برابره شوه، زموږ سیاسي مشرتابه د ملي ګټو پر ځای شخصي او ډله ییزو ګټو ته ملا تړلې وه، ملي بنسټونه د دې پر ځای چې د ښې حکومتولۍ د ارزښتونو او اصولو پر بنسټ پیاوړي شي، د فساد پر ځالو بدل شول، سره له دې چې د دولت جوړونې په بهیر کې ملیاردونه ډالره ولګېدل، خو نن افغانستان نه یواځې د فاسدو هېوادونو په کتار کې حسابېږي، بلکې د ناکامو دولتونو د کتار په سر کې هم ځای لري.

په دې کې شک نشته چې دا لړۍ باید د بنسټیزو بدلونونو له لارې ودرول شي، د حکومتولۍ اصول او ارزښتونه باید بیا له سره ځان ته تعریف کړو او د بنسټونو پاکولو او بیا ودانولو لپاره کلکه ژمنه وکړو.

د مستبدو حکومتونو تاریخي شالید او د اوسني فرصت طلبو سیاسي مشرانو د ناوړو اهدافو تر څنګ د ځینو قانوني تشو له کبله روڼتیا، حساب ورکول او ښه حکومتولي په هېواد کې تر اوسه پر یو دود نه دي بدل شوي؛ له یو لوري د مفسدو شبکو له خوا د ملي ادارو انحصار او د معافیت فرهنګ او له بل پلوه دغو قانوني تشو، فاسدینو ته دا زمینه برابره کړه چې هغوی خپلو اهدافو ته ورسېږي او د افغانستان د خلکو د پرمختګ مخه ونیسي. له نېکه مرغه د افغانستان د مدني ټولنو او رسنیو په خورا زیار او د عدالت غوښتنې په پایله کې دغه قانوني تشې مخ په ډکېدو دي؛ اطلاعاتو د لاسرسي قانون چې د څار لپاره یې یو فعال کمېسیون کار کوي، د سیمې او نړۍ په کچه زموږ د هېوادوالو لپاره یوه غوره لاسته راوړنه ده.

اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون کېدای شي په چټکتیا سره په ځینو ځایونو کې اغېزناک نه وي، خو پر دې باوري یو، هغه خلک چې د ښې حکومتولۍ پر وړاندې خنډ ګرځي، له دغه قانون څخه په وېره کې دي او پر دې هم ډاډه یو چې که زموږ با احساسه هېوادوال له خپل دغه حق څخه ځان خبر کړي او له حکومت څخه حساب وغواړي، نو ښه حکومتولي به تحقق مومي او د فساد تغر ټولېدل به ان شاءالله لرې نه وي.

اطلاعاتو ته د لاسرسي فرهنګ دودول او له دغه حقه د عامه پوهاوي په تړاو باید د کمېسیون له غړو، په ځانګړې توګه له ښاغلي دانش کړوخېل څخه د هغه د بې ساري خدمتونو لپاره د زړه له کومې مننه وکړم چې په کمو امکاناتو او پرته له مادي امتیازاتو یې خپلې دندې په ډېر زیار ترسره کړې دي. د دغه کتاب لیکل اطلاعاتو ته د لاسرسي په تړاو یو خورا مهم ګام دی چې ښاغلي کړوخېل له ډېرو بوختیاوو سره ـ سره چمتو کړی دی. په دغه کتاب کې پر ډېرو جامعو موضوعګانو بحث شوی او اړین معلومات وړاندې شوي دي، اطلاعاتو ته د لاسرسي حق د ارزښت، څرنګوالي او د حقوقي بنسټونو په اړه په ډېر تفصیل سره بحث شوی، د ډېرو معتبرو ملي او نړیوالو سازمانونو او کارپوهانو له نظرونو او تحلیلونو څخه استفاده شوې ده.

د دغه کتاب ځانګړتیا په دې کې ده چې د نړۍ او افغانستان اطلاعاتو ته د لاسرسي قوانینو پرتله ییز تحلیل په کې شوی او د نړیوالو معیارونو په نظر کې نیولو سره د دغو قوانینو پیاوړي او کمزوري ټکي په ګوته شوي دي. زه پر دې باوري یم چې دغه کتاب نه یوازې اطلاعاتو ته د لاسرسي حق په اړه د عامه پوهاوي په پراختیا او په ادارو کې د روڼتیا او حساب ورکولو فرهنګ په دودېدو کې مرسته کوي، بلکې په هېواد کې د اطلاعاتو د قانوني چوکاټ په ښه کولو کې به هم اغېزناک ثابت شي.

په درنښت

سید اکرام افضلي

اطلاعاتو ته د لاسرسي د څار کمېسیون مشر

د ژورنالېستانو او مدني فعالانو د کړنو د لا اغېزمنتيا هڅه

په يوه ټولنه کې واکمن سياسي کلتور د اطلاعاتو په تعريف، د اطلاعاتو په ډلبندۍ، د اطلاعاتو په ملکيت او له اطلاعاتو سره د چلند کولو په ډول ژور اغېز لري. په افغانستان کې پخوانيو رژيمونو د خپل فطرت له مخې له اطلاعاتو سره د خپلو مفکوروي چوکاټونو په محدوده کې چلند کړی دی؛ دوی اطلاعات پر بېلابېلو پلمو تر مختلفو نومونو لاندې په ډول ډول پوښونو کې نغښتي او هغه يې يوازې د حکومت ملکيت ګڼلې، همدا لامل دی چې له عام ولس سره د حکومتي چارواکو د کړنو په اړه اطلاعات نه شريک کېدل او يا که شريک کېدل هم پروسه يې، ډېره ورو او کمزورې وه.

په افغانستان کې په تېرو شپاړسو کلونو کې له اطلاعاتو سره چلند بدلون کړی؛ ولسواک نظام د خپل فطرت له مخې له اطلاعاتو سره د ولس د ملکيت په توګه چلند کوي.

د نوي حکومت په رامنځته کېدو سره د اساسي قانون د پنځوسمې مادې پر اساس يې له اطلاعاتو سره د چلند لپاره اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون په بڼه يو حقوقي چوکاټ رامنځته کړی دی. زه پر دې باوري يم، که اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون په بشپړه توګه پلی شي، په نظام کې په پراخه کچه موجوده فساد تر ډېره بريده مهار کېدای شي چې دغه کار ښې حکومتولۍ ته لاره هواره وي. ښه حکومتولي په خپل وار نه يوازې دا چې د اقتصادي ودې لامل ګرځي، بلکې په ټولنه کې دوامدار ثبات ته هم لاره هواروي. اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون نه يوازې دا چې چارواکي مسووليت منونکي کوي، څو له امله يې وخت پر وخت ولس ته د خپلو کړنو حساب ورکړي، بلکې خلک هڅوي چې د اطلاعاتو ترلاسه کولو له لارې په حکومتدارۍ کې برخه واخلي.

د "اطلاعاتو ته د لاسرسي لارې چارې" په کتاب کې ښاغلي دانش کړوخېل د اطلاعاتو ارزښت، له اطلاعاتو څخه د استفادې او په اړه يې موجودې تګلارې، اصول او قوانين روښانه کړي دي. په کتاب کې نه يوازې دا چې اطلاعاتو ته لاسرسی د هېواد د وګړو د حق په توګه څېړل شوی، بلکې ژورنالېستانو ته لارښوونه شوې چې د قانوني او حقوقي ملحوظاتو په پام کې نيولو سره اطلاعات په څه ډول ترلاسه کړي. کړوخېل نه يوازې دا چې په نړيواله کچه اطلاعاتو ته د لاسرسي لپاره موجود حقوقي چوکاټونه څېړلي، بلکې د افغانستان اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون يې هم تشريح کړی او ارزولی دی. په داسې حال

کې چې اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون رامنځته کېدل په افغانستان کې د ښې حکومتولۍ په برخه کې ښه او پر ځای اقدام دی، خو د اطلاعاتو له ارزښت څخه د خلکو ناخبري، د اطلاعاتو ورکولو لپاره د یوه اغېزمن سیستم نه شتون او تر ټولو اړینه دا چې په نظام کې د ځینو کړیو له خوا اطلاعاتو ته لاسرسی د وګړو د یوه بشري حق په توګه په قایلېدو کې، زړه نا زړه توب هغه خنډونه دي چې د دغه قانون موثریت ټکنی کوي.

دغه کتاب د دانش کړوخېل د اوږدې ژورنالېستیکي او اطلاعاتو ته د لاسرسي پر قانون د څارنې کمېسیون د غړیتوب تجربې منعکسوي. د یادونې ده چې نوموړي د اطلاع رسونې په برخه کې د هلو ځلو، حساب ورکولو ته د حکومت او مشرانو هڅولو او په عام ژوندانه کې د خلکو د ګډون پراختیا او پیاوړتیا له امله د بې پولې ژورنالېستانو نړیوالې ټولنې (RSF) په ۱۳۹۳ لمریز کال کې د اطلاعاتو رسونې برخې د نړۍ په سلو اتلانو کې راوست او د نوموړي ژوند لیک د دغې ادارې له خوا خپور شو. همدارنګه دغه کتاب اطلاعاتو ته د لاسرسي دواړه اړخونه، د عرضې او تقاضا ارزښت څېړي. اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د دغو دوو مواردو (عرضې او تقاضا) د نه موجودیت له امله بې معنا دی.

د دانش کړوخېل له خوا د دغه کتاب لیکل د ژورنالېستانو او مدني فعالانو د کارونو د لا موثریت او اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون په اړه د لا ډېر پوهاوي رامنځته کېدو په برخه کې یو پیاوړی ګام ګڼم. دغه کتاب په افغانستان کې د اړوندو موضوعاتو په اړه له مخکې د موجودو موادو د بډاینې او علمي څېړنو لپاره د یوه موثر ریفرنس رول ترسره کولای شي. اطلاعاتو ته د لاسرسي په اړه پر پښتو ژبه دا لومړی کتاب دی، هیله مې دا ده چې دغه کتاب د اړوندو موضوعاتو په اړه د لا نورو څېړنو پیلامه وګرځي. دانش ته اوږد عمر غواړم، قلم دې یې تاند وي.

احمدالله ارچیوال

د امریکا د متحده ایالتونو د سولې انسټیټیوټ د ښې حکومتولۍ، ټاکنو او رسنیو د پروګرامونو مسوول

د لیکوال یادښت

د لومړي ځل لپاره د ۱۳۹۳ لمریز کال په مرغومي میاشت کې د هېواد په تقنیني سیستم کې «اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون» اجرایوي تضمین وموند، په دې توګه اطلاعاتو ته د لاسرسي حق ته د هېوادوالو رسېدو په لاره کې یو ستر ګام پورته شو؛ ځکه چې دغه قانون خلکو ته حق ورکوي، څو د دولتي ادارو په واک کې شته اطلاعاتو ته لاسرسی ولري. دغه قانون اطلاعاتو ته د لاسرسي حقوقي خوندیتوب لپاره یو مناسب قانون دی؛ د هغې درجه بندۍ له مخې چې «په اروپا کې اطلاعاتو ته د لاسرسي اداري» او «د قانون او ډیموکراسۍ مرکز» کړې ده، د افغانستان اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون ته یې له ۱۵۰ نومرو څخه ۷۷ نومرې ورکړې دي. د دې درجه بندۍ له مخې په افغانستان کې یاد قانون د هغو ۱۱۱ هېوادونو په منځ کې اوایم ځای خپل کړی چې ورته قوانین لري.

په افغانستان کې اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون یوه مهمه ځانګړنه دا ده چې د دغه قانون پر پلي کېدو د څار کمېسیون د جوړېدو حکم کوي. تجربې ښيي، په هغو هېوادونو کې چې دغه ډول بنسټونه ځواکمن او پیاوړي دي او خپله دنده سمه ترسره کوي، اطلاعاتو ته د لاسرسي د حق چاره هم په کې په ډېره سمه توګه ترسره کېږي، خو د دې لپاره چې یاد بنسټونه خپله دنده په ښه بڼه ترسره کړای شي، اړینه ده چې یو لړ شرایط ورته برابر شي، له دغو شرایطو څخه تر ټولو مهم دا دی چې د اړوندو چارو په ترسره کولو کې پوره واکونه ورکړل شي او حکومت یې ملاتړ وکړي.

په افغانستان کې اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون، د دغه قانون پر پلي کېدو د څار کمېسیون، دندې او واکونه ټاکلي چې له مخې یې له نړیوال دود سره سم پراخه ساحه رانغاړي، خو ډېری موارد، لکه د بودجې استقلالیت، د غړو په مسلسل ډول کار نه کول، په پام کې نه دي نیول شوي؛ نو ځکه یاد کمېسیون یو کمزوری کمېسیون بلل کېږي. د قانون له مخې د اطلاعاتو په اړه د عامه پوهاوي د کچې لوړول، د یاد قانون د پلي کېدو په برخه کې د دولتي بنسټونو پر کړنو څار او په دې اړه شکایتونو ته رسېدنه د کمېسیون دندې دي. په قانون کې دا هم راغلي چې دولتي ادارې باید په اړوندو چارو کې د کمېسیون ملاتړ

وکړي. د ياد قانون د ښه پلي کېدو او اطلاعاتو ته د لاسرسي لپاره دا هم اړينه ده چې خلک اطلاعات، اطلاعاتو ته د لاسرسي په اړه خپل حق او د ياد کمېسيون دندې وپېژني، د شکايتونو د څېړلو پر څرنګوالي وپوهېږي او په دې پوه شي چې کومو او څه ډول اطلاعاتو ته لاسرسی د هغوی حق دی؛ ځکه چې په ياد قانون کې خلکو ته د اطلاعاتو ورکولو په اړه د هېواد نورو نافذو قوانينو ته په پام ځينې ځانګړنې شته او چارواکي نه شي کولای له مخې يې رازونه او محرم اطلاعات له خلکو سره شريک کړي.

دغه راز دا هم اړينه ده چې خلک اطلاعاتو ته د لاسرسي په برخه کې له رامنځته شوو پرمختګونو هم خبر شي، تر څو له مخې يې اړينو اطلاعاتو ته لاسرسی ومومي او په دې برخه کې يې پوهاوی ډېر شي؛ همدې اړتياوو، زه دې ته وهڅولم چې په يادو برخو کې اړين معلومات د يوه کتاب په بڼه راټول کړم، تر څو خلک په تېره بيا ژورنالېستان چې د اطلاعاتو راټولولو او خلکو ته يې د رسولو دنده لري، استفاده وکړي او په دې توګه د فساد پر ضد غښتلې مبارزې ته لار هواره شي، په چارو کې روڼتيا رامنځته شي، په ادارو کې د رښې حساب ورکونې روحيه پياوړې شي او په پايله کې د چارو په سمون سره پر دولت د خلکو باور ډېر شي.

په دغه کتاب کې اطلاعاتو ته د لاسرسي ډېری هغه مسايل را اخيستل شوي چې زموږ هېوادوال، په ځانګړې توګه ژورنالېستان، ليکوالان او څېړونکي ورته ډېره اړتيا لري او ځيني خو داسې مسايل هم په کې روښانه شوي چې مخکې يې د توپير په اړه ډېرو کسانو شک درلود. په افغانستان کې ځيني خلک د اطلاعاتو پر ځای د معلوماتو کلمه ډېره کاروي، خو دلته هڅه شوې چې د اطلاعاتو کلمه د دې لپاره وکاروو چې د معلوماتو د کلمې په پر تله يې اغېز ډېر دی. دغه راز دا هڅه مې هم کړې چې د اطلاعاتو د لاسرسي په اړه د نورو هېوادونو د لاسته راوړنو بېلګې او د نورو هېوادونو د قوانينو مهم ټکي د موضوع د لا روښانولو په موخه ذکر کړم؛ دا ځکه چې زموږ په هېواد کې دا بهير نوی دی، خو په نړۍ کې اطلاعاتو ته د لاسرسي د پراختيايي بهير له ۲۵۰ کلونو څخه ډېر عمر لري او په دې برخه کې يې ډېرې لاسته راوړنې لرلې دي.

د دغه کتاب په وروستۍ برخه کې اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون، اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسیون د داخلي چارو کړنلاره او د اطلاع رسولو د ډول لارښود چې له لوستونکو سره اطلاعاتو ته د لاسرسي د لارو چارو په موندنه کې مرسته کولای شي، هم راغلي دي. دغه کتاب کېدای شي د یوه لارښود بڼه ولري او له موادو یې د خپل حق د پېژندلو او غوښتلو لپاره ګټه واخلئ.

په پای کې له ګل رحمن رحماني، عبدالقدیر منصف او محمد حکیم بشارت څخه مننه کوم چې د دغه کتاب په کتنه کې او له عبدالجبار اندړ څخه ځانګړې مننه کوم چې د کتاب په ایډېټ کې یې خورا همکاري کړې ده.

په درنښت

دانش کړوخېل

د پژواک خبري اژانس مشر

۱۳۹۵ لمریز کال د سلواغې میاشتې ۲۶ مه

کابل- افغانستان

د دولت مشرتابه باید اطلاعاتو ته د لاسرسي حق د تامین لپاره خپله سیاسي اراده وښیي او د فساد د مخنیوي په برخه کې اطلاعاتو ته د لاسرسي لپاره داسې سیستم جوړ کړي چې خلک د فساد پر ضد په مبارزه کې ور څخه ګټه واخلي او د ځان ملګري يې کړي.

لومړی څپرکی

اطلاعات

د اطلاعاتو پېژندنه

اطلاع پوهاوی، خبر ترلاسه کولو یا ورکولو ته وایي؛ نو ځکه خو دا د اطلاع رسولو بنسټ جوړوي او د انسان حواس او وجود تر اغېز لاندې راولي. اطلاع د انسانانو تر منځ د اړیکو په برخه کې یو ډېر لرغونی مفهوم دی؛ پیاوړی الماني فزیک پوه (استېن یوخ) وایي: "اطلاع د ټولنې بنسټ او پیل دی." اطلاعات چې د اطلاع د جمع بڼه ده، پوهاوي ته د رسېدو وسیله او له بشر سره تړلې هغه ټولنیزه ښکارنده ده چې د ترلاسه کوونکي یې په ذهن کې بدلون رامنځته کوي او بې نظمي راکموي. اطلاعات له هغې ډېټا (Data) څخه ترلاسه شوو پایلې ته وایي چې د نورو اشخاصو لپاره د خامو توکو په توګه د کارونې وړ وي، څو مطلوب شخص ترې خپلې موخې ته د رسېدو لپاره کار واخلي.

اطلاعات د معنا او مفهوم لرونکي دي او د مبهمې او هغې ډېټا په څېر نه دي چې د درک وړ نه وي. اطلاعات کاروونکو ته د دې اجازه ورکوي څو وکولای شي د اصلي ډېټاوو ماهیت په سم ډول درک کړي او پایله یې په داسې ډول ترلاسه کړي چې د فهم او کارونې وړ وي؛ د بېلګې په توګه د ولسي جرګې هغه غړي له رخصتیو پرته هره ورځ خپله حاضري لاسلیکوي چې دندې ته حاضرېږي او د هغو کسانو حاضري قیدېږي چې خپلې دندې ته نه حاضرېږي او دغه لړۍ یو کال دوام کوي. د حاضري په دغه کتاب کې ثبت شوي معلومات د اطلاعاتو لپاره خام توکي (ډېټا) ده، خو که تحلیل او برخې- برخې شي، نو له همدغو خامو توکو موندلای شو چې د جرګې څومره غړي او څوک دایمي ناسوبتیا لري، د څو تنو او چا ناسوبتیا تر ۵۰ سلنې ډېره ده او...

له تحلیل او تجزیې وروسته ترلاسه شوي دغه توکي اطلاعات دي او ځکه مهم دي چې خلک پوه شي چې استازي یې سمه استازولي کوي او که نه. دغه اطلاعات د یو ژورنالېست یا رسنۍ لپاره هم اهمیت لري؛ ځکه یو ژورنالېست کولای شي دغسې اطلاعاتو ته د لاسرسي له مخې په زړه پورې او مهم خبر جوړ کړي؛ د بېلګې په توګه که

د جرګې له ۲٤۹ غړو څخه ۳۱ یې دایمي ناسوبتیا ولري او د ۹۳ ناسوبتیا ۵۰ سلنه وي؛ نو رسنۍ د ښه وضاحت په موخه کېدای شي ووایي: د ولسي جرګې له هرو ۸ غړو یو یې دایمي غیر حاضر او درې یې په هرو دوو ورځو کې یوه ورځ دندې ته حاضر شوي دي.

ژورنالېست کولای شي د دغو کسانو نوملړ هم خپور کړي، څو د استازو په اړه د خلکو پوهاوی ډېر شي او بیا د دې جرګې په ټاکنو کې هغو کسانو ته رایه ورنه کړي چې خپله دنده سمه نه ترسره کوي او د خلکو د خدمت او رسمي دندې وخت پر شخصي کارونو لګوي. همدې بېلګې ته په پام، اطلاعات د هغو ډېټاوو غورچاڼ دی چې زېرمه، ډلبندي، چاڼ او پلان شوي وي، څو معنا او ارزښت پیدا کړي. اطلاعات هغه مهال ارزښت پیدا کوي چې د یوه ځانګړي اړخ، یوه ځانګړي فرد، یوې ځانګړې موخې او یوه ځانګړي زمان لپاره راټول او چمتو شي. د یادونې وړ ده، هغه اطلاعات چې د یوه مدیر یا مرجع لپاره اطلاعاتي اړخ لري، ښایي د بل مدیر او مرجع لپاره هېڅ ارزښت ونه لري.

په ټوله کې ویلی شو چې د نړۍ له عناصرو او پېښو څخه ترلاسه شوې خبرتیاوې، اطلاعات دي او اطلاعات ډېر ارزښت لري؛ د بېلګې په توګه که د یوه نړیوال سوداګریز شرکت د یوه داسي بدلون رامنځته کولو د پرېکړې اړوندو اطلاعاتو ته لاسرسی پیدا کړي او پایلې یې خپرې شي چې په بازارونو کې د ونډو پر بیو اثر کوي، نو کېدای شي دغه اطلاعات میلیونونه او میلیاردونه ډالر ارزښت ولري؛ ځکه چې دا ډول اطلاعاتو ته لاسرسی کېدای شي ځیني کسان د میلیاردونو ډالرو له زیان څخه وژغوري. په همدې ډول د دولتونو او حکومتونو اطلاعات ښایي دومره ارزښتناک وي چې هېڅ بیه ونه لري.

په اوسني پېر کې، هغه څوک چې معلوماتي ټکنالوجي او اطلاعات لري، پر هغو لاسبري دي چې خپل اطلاعات محرم نه شي ساتلای. د افغانستان اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د دریيمې مادې له مخې (هر ډول ضبط شوی یا ثبت شوی سند) او (هر ډول ضبط شوي یا ثبت شوي معلومات) نمونه او موډل د اطلاعاتو مفهوم افاده کوي. دغه راز په اطلاعاتو کې کتبي، غږیز، انځوریز او برېښنايي ټول سندونه شامل دي؛ د بېلګې په ډول د ځمکې پېژندنې اطلاعات لږ تر لږه له لاندې برېښنايي او چاپي سندونو څخه عبارت دي:

۱ـ جيولوجيکي راپورونه

۲ـ د ځمکې پېژندنې څېړنيزې پاڼې

۳ـ جيولوجيکي نقشې

۴ـ جيوفزيکي او ريموت سنسنګ اطلاعات او تصويرونه

۵ـ جيو کيمياوي راپورونه

۶ـ د څاګانو کراتاژ

۷ـ توپوګرافيکي څېړنې

۸ـ هايدرولوجيکي څېړنې

موډل:

د يوه شي د فزيکي شکل بېلګې وړاندې کولو ته موډل ويل کېږي او موخه يې د هماغه شي د واقعيت ساده کول دي، څو د هغه شي کيفي ځانګړتيا حس او درک شي؛ د بېلګې په توګه د سيمه ييزو ارګانونو خپلواکه اداره، مخکې له دې چې د ولسواليو ودانۍ جوړې کړي او په اړه يې له کوم ساختماني شرکت سره تړون وکړي، د ودانۍ موډل شرکت ته ورکوي او د همدغه موډل ځرنګوالی له شرکت سره په تړون کې ليکي، څو شرکت هغو ته په کتو ورته ودانۍ جوړې کړي. موډل ځکه په اطلاعاتو کې راځي چې که کله کومه رسنۍ او يا نور څېړونکي وغواړي د ودانيو د ياد تړون په اړه څېړنه وکړي، نو تر هر څه مخکې اړينه ده چې د ودانيو د موډل پر ځرنګوالي والي وپوهېږي او د همدې ځرنګوالي په اړه د پوهاوي توکي اطلاعات دي.

نمونه:

نمونه هم د اطلاعاتو برخه ده او تر ډېره په تړونونو کې ترې کار اخيستل کېږي؛ مثلاً، کله چې د يوې ودانۍ د کانکرېټ چارې رواني وي، د کانکرېټ د مقاومت ارزونې لپاره د کانکرېټ له توکو نمونه اخيستل کېږي، له ټسټ يا ازمېښت وروسته يې د مقاومت

کچه معلومېږي. دا روښانه کېږي چې د تړون مطابق دي او که نه؛ د بېلګې په ډول خلک او یا رسنۍ کولای شي د کورنیو چارو وزارت د تېلو د کیفیت معلومولو لپاره چې ایا تېل د شوي تړون له مخې وزارت ته رسول کېږي او که نه، له یاد وزارت څخه د بیې په بدل کې یو یا دوه لیټره تېل د نمونې لپاره واخلي، دغه نمونه تېل د خپلو څېړنو په موخه وکاروي او پایلې یې له نورو سره شریکې کړي.

بله ښه بېلګه یې؛ د ملي دفاع وزارت مخکې له دې چې د اردو ځواکونو ته بوټ جوړ کړي او په اړه یې له کوم شرکت سره تړون وکړي، یو جوړ بوټ پېري او یا یې شرکت ورته جوړوي، کله چې له شرکت سره د بوټونو جوړولو تړون کوي، نو بیا دغه یو جوړ بوټ د نمونې په توګه کاروي او د همدغه نمونه یې بوټونو څرنګوالی له شرکت سره په تړون کې لیکي، څو شرکت هغو ته په کتو بوټونه چمتو کړي.

د برمه شوو نمونو په ګډون له احجارو جوړ جیولوجیکي نمونه اخیستنه (خاوره، سمندري رسوبات، فوسیلونه، د سطحي او تر ځمکې لاندې اوبو نمونې) څخه عبارت ده. نمونې ښایي د پروسس په بڼه، لکه نازکې ټوټې، د تورل شوو ډبرو تختې او نور یا هم په نه پروسس شوې بڼه وي.

د اطلاعاتو او ډېټا توپیر

که څه هم د ډېټا او اطلاعاتو په اړه چې بېل- بېل مفاهیم لري، تر یوه بریده مخکې بحث وشو خو له دې له امله چې ځیني کسان یې په لیکنو کې یو د بل پر ځای کاروي، اړینه ده چې په اړه یې ډېر وضاحت وشي؛ ډېټا خام او بالقوه معنا لرونکي توکي دي چې د هر مادي او غیر مادي مفهوم د فهم او پېژندنې په برخه کې د څېړنیزو کړنو په واسطه او یا هم د پېژندل شوو وسایلو په کارونه ترلاسه کېږي. ډېټا د یوې ښکارندې (پدیدې)، پېښې، فعالیت او تعاملاتو مقدماتي شرحه ده چې ثبت، ډلبندي او زېرمه شوې ده، خو پلان شوې نه ده او د یوې مشخصې موخې لپاره چمتو شوې هم نه ده. هره ډېټا باید وضاحت ولري او مطلب ترې واخیستل شي؛ که په کومه ډېټا کې موږ ووینو چې لیکل شوي (۲۷ او ورې) خو په اړه یې وضاحت نه وي، نو هېڅ نه شو ترې اخیستلای، نه پوهېږو چې ۲۷ خلک، ښوونځي که... دي او دغه راز نه پوهېږو چې له (ورې) څخه موخه څاروی دی او که د ورې میاشت. د دې لپاره چې ډېټا ګونګه نه وي.

نو په کار ده چې په اړه یې اړین تفسیر او وضاحت وجود ولري.

دغو ټکو ته پام ویلی شو چې د ډېټا په اړه اړین وضاحت او یو له بل سره یې اړیکه، د اطلاعاتو د بنې خپلولو سبب ګرځي او اطلاع د ډېټاګانو د لټون د حاصل له پایلې عبارت ده. خام مواد چې خواره واره وي او بشپړه معنا نه لري، ډېټا ده، خو کله چې راټول شي او په یوه معنا لرونکې بڼه تنظیم شي، ارزښت یې زیاتېږي او د ډېټا معنا لرونکی تنظیم د اطلاعاتو د تولید لامل ګرځي. ډېټاګانې د اطلاعاتو اصلي عناصر دي او هغه مهال پر اطلاعاتو بدلېږي چې افراد وغواړي د هغو د زیات درک لپاره ترې کار واخلي یا په بل عبارت، ډېټا په حقیقت کې د خامو اطلاعاتو هغه ټولګه ده چې لاس پرې نه وي وهل شوی او د بېلابېلو کارونو لپاره په پام کې نیول کېږي؛ د بېلګې په توګه، یو څېړونکی په ښارونو کې د ستونزو په اړه سروې کوي، دغه سروې د پوښتنلیکونو (د نظر اخیستلو فورمونو) له لارې ترسره کوي. خلک پوښتنلیکونه ځوابوي او څېړونکی یې راټولوي، خو تر هغو چې برخې- برخې، ډلبندي او تحلیل شوي نه وي، د درک او فهم وړ نه دي.

که له څېړونکي، وروسته له هغه چې د خلکو له خوا ډک شوي پوښتنلیکونه ترلاسه او مخکې له هغه چې د خلکو دغه ځوابونو تحلیل او تجزیه کړي، وپوښتئ چې د سروې پایله څه ده؟ نو هرو مرو به یې ځواب دا وي چې تر اوسه یې پایله (اطلاعات) نه ده ترلاسه کړې. خو که څېړونکی ترلاسه کړي ځوابونه تحلیل او تجزیه کړي، نو کېدای شي مشخص ځواب درکړي او درته ووايي چې په ښارونو کې دا ستونزې دي او تر ټولو لویه یې ده؛ نو ځکه ویلي شو چې ډېټا په حقیقت کې هغه واقعیتونه او شمېرې دي چې په خام (لومړني) ډول راټول شوي وي او اطلاعات د ډېټا د موندنې، تجزیې او تحلیل پایله ده.

د اطلاعاتو او معلوماتو توپیر

د اطلاعاتو او معلوماتو تر منځ هم داسې نږدې تړاو شته چې د ډېرو لپاره څرګند او روښانه نه دی، له همدې له امله ځیني خلک د «اطلاعات» پر ځای د «معلومات» کلمه کاروي. دغه راز د ځینو عامو خلکو انګېرنه له اطلاعاتو څخه استخباراتي اطلاعات دي؛ په داسې حال کې چې اطلاعات د انګلیسي (Information) کلمې ژباړه ده. معلومات د یو څه په اړه عامو څرګندونو ته وايي، خو اطلاعات بیا د یو څه په اړه ځانګړې

څرګندونې دي. په بل عبارت، معلومات عام وي او اطلاعات خاص؛ د بېلګې په ډول، افغانستان درې نیم سوه زره امنیتي سرتېري لري. دا معلومات دي چې ټولو ته ورکول کېږي، خو که د دغو پوځیانو په منځ کې جاسوسان وي، نو په اړه به یې یواځې خاص کسان اطلاع لري چې دې ته بیا اطلاعات وایي، له همدې له امله حکومتونه هڅه کوي خلکو ته معلومات ورکړي خو اطلاعات ترې پټ وساتي.

دغه راز اطلاعات مستقیمو خبرتیاوو ته، خو معلومات هغو موندنو ته وایي چې ډېره لېوالتیا ورته نه وي. د یوې موضوع په اړه د ډېرو توضیحاتو ورکول معلومات او یواځې خبرتیا یې اطلاعات دي؛ مطلب دا چې معلومات پراخ وي او اطلاعات پراخ نه وي؛ د بېلګې په ډول د ملي امنیت یو مهم کس وژل کېږي چې د وژل کېدو د څرنګوالي په اړه یې یواځې څو کسان خبر دي، دغه خبر ته اطلاعات وایي، خو وروسته بیا د جنازې په اړه ټولو ته خبر ورکول کېږي او د جنازې په مراسمو کې خلکو ته د هغه د کړنو، زده کړو او کورنۍ په اړه توضیحات ورکول کېږي چې دې ته بیا معلومات وایي.

هغو معلوماتو ته چې خبري بڼه او ارزښت ولري، اطلاعات ویل کېږي. ژورنالېستان باید تل هڅه وکړي چې خپل خبر پر اطلاعاتو شروع کړي، نه پر معلوماتو؛ ځکه خبر عربي کلمه ده چې د اطلاع او پوهېدو په معنا راځي او په عام ګړدود کې هغه اطلاع ده چې خلک یې د خپل ځان او نورو په اړه ترلاسه کوي. ځیني پوهان معلومات خام مواد بولي چې ترتیب او معنا یې بشپړه نه وي، خو بشپړتیا او حاصل ته یې اطلاعات ویل کېږي. اطلاعات ښایي ذهني محرک، ادراک، پوهه او حتی کړنلاره وي، خو معلومات پېښې، تحلیل او یا هم ښایي شمېرې وي.

په کمپیوټر کې سمبولونه، کرکټرونه، تصویرونه او اعداد ډېټا دي، کله چې ټول سره یو ځای شي، نو کمپیوټر کې یو معنا لرونکی سیستم جوړوي یا په بل عبارت، کله چې معلومات په یوه معنا لرونکي سیستم کې راټول شي، نو پر اطلاعاتو بدلېږي؛ د بېلګې په توګه که یو شخص د اووه ګونو عجایبو یو لړلیک ولري، دغه لړلیک معلومات دي، خو که چېرته له دغو عجایبو هر یو له خپلو جزئیاتو سره شرحه شي، نو معلومات پر اطلاعاتو اوړي. ډېټا ښایي د شمېرو، سمبولونو او حتی تصویرونو په بڼه وي، خو د دې ټولو مجموعه چې یو معنا لرونکی مفهوم ولېږدوي، اطلاعات ورته ویل کېږي، ځکه چې اطلاعات د معلوماتو د لېږد وسیلې ته هم ویل کېږي.

پورتنیو څرګندونو ته په پام، اطلاعات د معلوماتو یوه بشپړه او معنا لرونکې مرحله ده چې ارزښت یې تر معلوماتو زیات وي، خو له معلوماتو پرته نه شي رامنځته کېدای؛ ځکه چې د معلوماتو معنا لرونکی تنظیم او لېږد اطلاعات رامنځته کوي او اطلاعات د تحلیل، اړیکو او یا هم څېړنې په پایله کې ترلاسه کېږي.

امریکایي عالم روی ګوډسن وایي، استخباراتي اطلاعات هغې پوهې، سازمان او فعالیت ته ویل کېږي چې د لاندې درېیو لارو په پایله کې ترلاسه شوي وي:

۱ـ د هغو معلوماتو را ټولول، تحلیل، تولید، خپرول او کارول دي چې په هر بل حکومت، سیاسي ګوند او یا هم پوځي ځواک پورې اړه او د هېواد په امنیت کې اغېزناک اصل ولري.

۲ـ هر ډول هغه فعالیت چې وکولای شي له یادو شوو فعالیتونو سره مقابله وکړي؛ یعنې د اطلاعاتو ضد وي.

۳ـ هر ډول هغه فعالیت چې موخه یې د نورو حکومتونو او یا سازمانونو پر چلند اغېز وي.

د استخباراتي اطلاعاتو په اړه د دغه عالم تعریف پر اطلاعاتي فعالیتونو او یا اطلاعاتي پړاوونو ولاړ دی چې ټولول، ترسره کول، تحلیل، پټ عملیات او د اطلاعاتو ضد خبره په کې مطرح شوې ده.

په نننۍ نړۍ کې د اطلاعاتو او اړیکو رول

په اوسنۍ پرمختللې نړۍ کې اطلاعات او اړیکې د اقتصادي او صنعتي پرمختګ تر ټولو مهم معیار ګڼل کېږي او هېڅوک هم د هېوادونو د علمي او څېړنیزې پراختیا په برخه کې د اطلاعاتو او ارتباطاتو د نوې ټکنالوجۍ له رول څخه سترګې نه شي پټولی. په دې برخه کې د اطلاعاتو او ارتباطاتو اړیکه له ډېر ارزښت څخه برخمنه ده. د اطلاعاتو د ازادۍ په اړه د بشري حقونو نړیوالې اعلامیې د نولسمې مادې له مخې، پر اطلاعاتو او اړیکو حاکم نړیوال نظم د اطلاعاتو د ازاد بهیر پر بنسټ طرحه شوی دی.

د اطلاعاتو او اړیکو نوې ټکنالوجي:

هغه وسایل او توکي چې په هره لار د اطلاعاتو د تولید او خپرېدو لامل ګرځي، اطلاعاتي او ارتباطي ټکنالوجي بلل کېږي. په حقیقت کې اطلاعاتي ټکنالوجي د توکو، ماشینونو، پوهې او مهارتونو کارونه ده چې د اطلاعاتو د لېږد، ځای پر ځای کولو، چمتو کولو او لګولو لپاره کارېږي؛ ځکه خو ټول هغه وسایل او توکي چې د اطلاعاتو په تولید، چمتو کولو او لېږد کې رول لري، هغه که ساده لاسي وسایل وي، لکه کتابچه او یا هم د اطلاع رسونې د یوه مرکز پېچلي او پرمختللي وسایل، د اطلاع رسونې ټکنالوجي بلل کېږي. پر دې اساس هره رسنۍ چې له یو ځای څخه بل ځای ته د اطلاعاتو د لېږد او ځای پر ځای کولو وړتیا ولري او موخه یې د اړیکو جوړول وي، د ارتباطاتو د ټکنالوجۍ په چوکاټ کې داخلېږي، نو ویلی شو چې د اطلاعاتو او اړیکو ټکنالوجي په یوه ډول له یو بل سره تړلي چې وېشل یې ډېر ګران دي.

په حقیقت کې اطلاعات او د اړیکو ټکنالوجي د یوې موخې لپاره کارول کېږي او دا موخه خلکو ته د اطلاعاتو رسول دي. د اختراعاتو په لړ کې انساني لاسته راوړنو د اطلاعاتو او ارتباطاتو ټکنالوجي بې ساره غني کړې ده. د معلوماتي ټکنالوجۍ په برخه کې کمپیوټرونه د اطلاعاتو د خپرولو او له لرې د اطلاعاتو د خپرېدو او وېش لپاره د اړیکو او امکاناتو لار برابروي. همدا لامل دی چې اوسني عصر ته د نوې ارتباطي او اطلاعاتي ټکنالوجۍ له برکته د اطلاعاتو او ارتباطاتو عصر ویل کېږي؛ په دې زمانه کې خلک او ټولنې یو له بل سره نه پرې کېدونکې یا تلپاتې اړیکې لري او همدغه اطلاعات او اړیکې دي چې نړۍ د یوه کلي بڼه غوره کړې ده.

اطلاعاتي او ارتباطي نظامونه:

نظام یو پېچلی او له بېلابېلو برخو جوړ شوی واحد دی او برخې یې د یوې ګډې طرحې له مخې د ګډې موخې لپاره کار کوي. په اطلاعاتي او ارتباطي نظامونو کې ګډه موخه په عام مفهوم سره اطلاعاتو ته د لاسرسي زمینه برابروي. یو اطلاعاتي او ارتباطي نظام کولای شي چې د اطلاعاتو ډولونه لکه خبرونه، بوختیاوې، علمي او روزنیز اطلاعات، موسیقي، ډېټا، خبرې اترې، عقاید، فرهنګي او نورې چارې ولېږدوي. د خلکو تر منځ د ښوونیزو او پوهنیزو اطلاعاتي او ارتباطي نظامونو ځانګړتیاوې دا دي چې وکولای شي

کاروونکي ته ووایي چې اطلاعات یې چېرته پیدا کړي، دویم ټکی دا دی، هر هغه شخص چې د کاروني تصمیم یې ونیو او اطلاعات یې وغوښتل، ور ویې رسوي. درېیم دا چې په زماني محدودیت کې چې استفاده کوونکی یې ټاکي، ځواب ووایي.

اطلاعاتي او ارتباطي نظامونه د اطلاعاتو د لېږد د څرنګوالي له مخې پر درېیو مهمو برخو وېشل شوي چې عبارت دي له واحد مرکزي نظام، څو اړخیز مرکزي نظام او نړیوال نظام. دغو نظامونو له ساده والي د پېچلتیا لور ته خپل پړاوونه وهلي او پرمختګ یې کړی دی.

واحد مرکزي نظام:

دغه نظام یو اړخیز نظام دی، له پاس څخه لاندې خوا ته د ټولنیزو بنسټونو تر منځ نا انډولې ټولنیزې اړیکې رانغاړي؛ ځکه باور دا دی چې باید د اطلاعاتو بهیر د واک د خاوندانو په کنټرول کې وي او د بنې بدلولو ځواک یې ولري.

اروپايي هېوادونو او په تعقیب یې نورو هېوادونو هم دا ډول نظامونه رامنځته کړل چې دا تر ډېره د سیاسي نظامونو د غوښتنو له امله وو، څو پر رسنیو مستقیمه څارنه ولري او هغه د خپل ځواک پلي کولو او ساتلو لپاره د وسیلې په توګه وکاروي.

څو اړخیز مرکزي نظام:

څو اړخیز مرکزي نظام له هره اړخه د ارتباطاتو څو اړخیز نظام دی چې د اطلاعاتو او ارتباطاتو ټکنالوجۍ د پراختیا له مخې رامنځته شوی دی. ځیني هغه لاملونه چې دغه نظام یې رامنځته کړ، عبارت دي له: د ځایي ټولنو له حده زیات پوهاوی، ټولنیز حرکتونه، له ټولنیزو حقونو سره بلدتیا، خپلو موخو ته د رسېدو په برخه کې د رسنیو او ټولیزو شبکو رامنځته کېدل.

نړیوال نظام:

دغه نظام د رسنیو د ولسپال دریځ له مخې رامنځته شوی او په حقیقت کې توانېدلی چې ټولې ډلې او د رسنیزې منځپانګې د تولید وړتیاوې ترلاسه کړي او له لارې یې په اسانۍ سره کلتوري مسایل، ارزښتونه، تجربې او د ژوند سبک په ملي او حتی سیمه ییزه

او نړیواله کچه خپرېږي. دغه بهیر په ځانګړي ډول په نوو رسنیو کې چې اطلاعاتي او ارتباطاتي ټکنالوجۍ پرې د پام وړ او پراخ اغېز کړی، ډېره چټکتیا یې موندلې ده.

د اطلاع رسونې نړیوال نظامونه:

د دغو نظامونو له لارې چې غالباً په ملګرو ملتونو پورې تړلي دي، په نړیواله، تخصصي او پراخه کچه د اطلاعاتو د تبادلې، زېرمې او بیا موندلو چارې پر مخ ځي. د دغو نظامونو فعالیت د فرعي بنسټونو د استقرار په ډول په بېلابېلو هېوادونو کې مخ په پراخېدو دی. همدا لامل دی چې ګڼ سازمانونه د خپل فعالیت د ډول یا د خپلو اطلاعاتي استفاده کوونکو د اړتیاوو له مخې له یادو شوو نظامونو سره یو ځای کېږي او یا ورسره همکاري کوي.

لاندې سازمانونه د اطلاع رسونې نړیوال سازمانونه دي:

اګریس: د کرنې او اړوندو حوزو په اړه.

اینیس: د اټومي انرژۍ او اړوندو حوزو په اړه.

دوسیس: د پراختیا، رغونې او اړوندو حوزو په اړه.

اریک: د روزنې، پالنې او اړوندو حوزو په اړه.

مدلاین: د طبي چارو او اړوندو حوزو په اړه.

خبري اژانسونه:

اژانسونه د اطلاعاتو او خبرونو د تولید بنسټونه دي چې د ټولیزو رسنیو په ودې سره یې نړیوال فعالیتونه پیل کړي او له تولیدي توکو یې چاپي رسنۍ، راډیوګانې او ټلوېزیونونه کار اخلي. په نړیواله کچه پنځه ستر خبري اژانسونه فعالیت لري چې نومونه یې په لاندې ډول دي:

- فرانس پرېس خبري اژانس (فرانسه)
- اسوشیټېډ پرېس (د امریکا متحده ایالات)
- رویټرز (برېتانیا)
- تاس (روسیه)
- کیوډو (جاپان)

یاد خبري اژانسونه د اطلاع رسونې پراخ وسایل او د ژورنالېستانو نړیوالې شبکې لري او له شک پرته یې پر نړیوال خبري چاپېریال سیوری غوړولی دی. په نړیواله تصویري خبر رسونه کې هم درې ستر نړیوال سازمانونه شته چې عبارت دي له:

- ویزنیوز (برېتانیا)
- یو. پي. ای. ټي. این نیوز (برېتانیا او د امریکا متحده ایالات)
- ډي. پي. ای. اټس (المان)
- اي. بي. سي نیوز (د امریکا متحده ایالات)

سپوږمکۍ:

نږدې درې لسیزې کېږي چې سپوږمکیو د ارتباطي رسنیو په منځ کې ځای نیولی او اوس د ځمکې په مدار کې زرګونه سپوږمکۍ څرخېږي. ځینې یې سیاسي، روزنیزې او تفریحي موخې لري او د ځمکې د مدار پر مخ فعالیت کوي، خو ځینې یې د خبري او علمي ارتباطاتو لپاره هم فعالیت کوي. له دې ډلې د ملګرو ملتونو اړوندې سپوږمکۍ «اینتل سټ» «اینمارسټ» او «اینترا سپوتنیک» یادولی شو چې په نړیواله کچه د اطلاع رسونې پراخې کړنې ترسره کوي.

دولـت بایـد اطلاعـات د خپلـو ویبپاڼـو لـه لارې خپـاره کـړي، څـو خلـک او ژورنالېسـتان اړینـو اطلاعاتو ته په پراخه کچه لاسرسی ومومي.

دويم څپرکی

تبليغات

د تبليغاتو پېژندنه

تبليغات؛ د دولت، ګوند، بنسټ يا يوې ډلې په ګټه اطلاعاتي ستنې او تکيې ته ويل کېږي. په هر ډول تبليغاتو کې يو ډول واقعيت انځورېږي، خو اکثر وخت دغه واقعيت دومره تحريف او مسخه کېږي چې په تبليغاتي کار کې خپل اصلي رول په ډېره کمه اندازه لوبوي.

مبلغين له واقعيت او دروغو څخه په ګټه اخيستلو هڅه کوي خپلو ټاکلو موخو ته ورسېږي، خو دغه حالت په دوو ډولونو سره اغېزناک کېدای شي:

لومړی دا چې د بد واقعيت کچه (د تبليغ خپروونکو له نظره) کمه ده او د دروغو ستراتيژۍ مديران اړ دي چې په خپل کار کې په ماهرانه ډول عمل وکړي، پر هغو کمو واقعيتونو چې ورسره دي، د واقعيت او دروغو تر منځ کرښه له منځه يوسي؛ يعنې تر هغه بريده چې مخاطبين يې دروغ واقعيت وبولي او له تبليغ خپروونکو سره همغږي شي.

دويم دا چې ځيني تبليغ خپروونکو پر "بد واقعيت" د تکيې له مخې چې کله کله دروغ جوړولو ته اړتيا نه پېښوي، هڅه کوي چې خلک د خپلو موخو په اړه سره منظم کړي.

لومړی حالت ډېر ستر مهارت او ځيرکې ستراتيژۍ ته اړتيا لري چې هره دستګاه يې توان نه لري، خو دويم حالت بيا ساده دی چې په ډېر کم پلان او لګښت سره ترسره کېدای شي.

ځيني دولتونه او سياسي ډلې تر دې کچې بې کفايته دي چې حتی له دويم حالت څخه په ګټه اخيستو هم نه شي کولای خپل تبليغاتي کار مخې ته بوځي، له همدې امله په بيا بيا له خپلو کمزورو دښمنانو هم ماتې خوري. افغان دولت چې هر کال د تبليغاتو په برخه کې پرېمانه لګښتونه کوي، له همدې ډول دولتونو څخه دي.

د افغان دولت د تبليغاتي پيغامونو مضمون او بڼه داسې ده چې ډېر کم مخاطبين راجلبولای شي او اکثره وخت خلک ورسره ډېر بې پروا او له مسخرو ډک چلند کوي. دا پيغامونه

حتی ګرامري ستونزې لري، ليکونکي او لوستونکي يې لوړ سواد نه لري او د ځينو کلمو په تلفظ کې هم ستونزه لري. دولتي رسنۍ د خلکو په منځ کې ډېر کم ليدونکي، اورېدونکي او لوستونکي لري او نور هېڅوک هم ورته د يوې باوري رسنۍ او مرجع په توګه مراجعه نه کوي؛ ځکه چې دا رسنۍ په خبر رسولو کې په ډېر شدت سره غير معياري او يو اړخيز عمل کوي او ګڼو داسې بدو واقعيتونو ته د دولت په ګټه نه دي، انعکاس ورکوي.

د حکومت وياندويان چې د دولت د تبليغاتو پياوړی مټ دی، کله کله د رنګارنګ او يو له بل سره د متضادو نظرونو وړاندې کولو له لارې نه يوازې چې په تبليغاتي کار کې ګټور رول نه لوبوي، بلکې د ګډوډۍ او په پای کې د حکومت د کړنو پر وړاندې د خلکو د بې باورۍ لامل کېږي. کله چې ټاکنيزو نااندريو د خلکو زغم او حوصله پای ته ورسوله؛ وياندويانو او د ټاکنيزو کمېسيونونو نورو چارواکو چې د نورو په پرتله په رسنيو کې زيات ليدل کېدل، د خلکو په منځ کې خپل باور له لاسه ورکړی و.

کله چې د يوه لرې پراته نا امن ولايت په کوم کلي کې خلک ګوري چې وسله وال مخالفين د هرې ورځې په تېرېدو پر کليو او بانډو کنټرول، خو د دې خلاف له وياندويانو په راډيوګانو او ټلوېزيونونو کې په بيا بيا اوري چې طالبان د پوځي عملياتو په ترڅ کې وځپل شول او له سيمې وشړل شول، نو څنګه کولی شي پر دولت او دولتي تبليغاتو باور ولري؟

يوه بله ننګونه چې تل يې د خبر رسونې دولتي ادارې تر پوښتنې لاندې راوستې او په اړه يې د خلکو شکونه پيدا شوي دي، د يوې خپلواکې سرچينې نشتوالی دی.

امنيتي ارګانونه هره ورځ د خبرپاڼو په خپرولو سره د خپلو پوځي عملياتو د پايلو په اړه رسنيو ته اطلاعات ورکوي او تل په دې جمله سره پيلېږي: ((په تېرو ۲۴ ساعتونو کې په يو شمېر ولايتونو کې د پوځي عملياتو په پايله کې لسګونه وسله وال مخالفين وژل شوي او لسګونه نور ژوبل شوي دي.))، ((په ځينو ولسواليو کې د چاپېريزو عملياتو په پايله کې ګڼ شمېر طالب او داعش وسله والو ته مرګ ژوبله اوښتې او ګڼې سيمې د ترهګرو له شتونه پاکې شوې دي.)) خو هېڅ کومې خپلواکې سرچينې د دغو موارد او شمېرو پخلی نه وي کړی او خلک ډېری وخت ورته د شک او زړه نا زړه والي له ليدلوري ګوري؛ ځکه چې د دې شمېرو کره والی او ناکره والی نه دی روښانه شوی.

تبليغات هغه مهال ډېر زړه راښکونکي او اغېزناک وي چې خلک د يوې سترې سياسي موخې لپاره منظم کړي، خو د افغانستان دولت تر دې هم ډېر بې کفايته دی چې د خپلو خلکو د ذهنيت لپاره د دروغ جوړونې يوه موثره ستراتيژي وړاندې کړي. د اوسني دور حکومتونه دومره کمزوري دي چې له يوې خوا خپلې نيمګړتياوې له خلکو نه شي پټولای او له بلې خوا خپلې لاسته راوړنې له خلکو سره نه شي شريکولای.

په داسې حال کې چې د اطلاعاتو تبادله نړدې ازاده شوې، خصوصي رسنۍ او ټولنيزې شبکې له دولتي رسنيو زيات د خلکو د باور وړ ګرځېدلي، ډېره به ګرانه وي چې حکومت دې له خپلو ځپل شوو مديريتي کمزوريو سره وکولای شي د خپلو تبليغاتي ښوييدنو د مخنيوي لپاره مناسبې پاليسۍ طرحه کړي.

د اطلاعاتو او تبليغاتو توپير

تبليغات د اطلاعاتو پرعکس قصدي او له مخکې اټکل شوی اقدام دی چې د ځانګړو موخو لپاره د خلکو ډاډ، باور او پاملرنې راګرځولو لپاره ترسره کېږي. په تبليغاتو کې د ځانګړو موخو ترلاسه کولو لپاره خبر او اطلاعات تحريف کېږي او بدلېږي، خو اطلاعات په اصلي بڼه او له لاسوهنې پرته خلکو ته وړاندې کېږي.

د افغانستان په جګړه کې ښکېلې خواوې هڅه کوي چې خلک له رښتينو او کره اطلاعاتو محروم کړي او د خپلو ځانګړو موخو د تر لاسه کولو لپاره اطلاعات ورته د تبليغاتو په چوکاټ کې وړاندې کړي او له همدې امله خو خلک نور په دغه ډول تبليغاتو باور نه کوي. ځينې دولتي ادارې هم يواځې غواړي خپلې لاسته راوړنې د تبليغاتو په بڼه د مرکو، مطبوعاتي کنفرانسونو او مطبوعاتي اعلاميو له لارې خلکو ته ورسوي، خو د کره اطلاعاتو په وړاندې کولو کې چې د خلکو باور تر لاسه کړي پاتې راغلي دي. په تبليغاتو کې د فشار کاروني پر ځای د باور رامنځته کولو ته ډېر پام کېږي، خو په عمل کې د دغو باورونو ترلاسه کولو لپاره ګټه اخيستونکي وسايل په غير مستقيم ډول د فشار په ډول استعمالېږي.

ډاکتر محمدکاظم معتمد نژاد په خپل کتاب "تبليغات سياسی" کې ليکي، د هغو اطلاعاتو چمتو کول او خپرول چې د ځانګړو نظرونو او اغراضو تومنه په کې ډېره وي، خبري اړخ ولري او د تبليغ شکل پيدا کړي، تبليغات ورته ويل کېږي. دا بايد هېره نه شي چې د

اطلاعاتـو او تبليغاتـو د بېلتـون کرښـه لا معلومـه او کـره نـه ده؛ نـو ځکـه د ځانګـړو، رښـتينو او عينـي خبرونـو پيـدا کـول سـتونزمن کار دی.

دی دغـه راز ليکـي چـې د تبليـغ او زور ترمنـځ کرښـه هـم بشـپړه نـه بېلېـږي؛ د بېلګـې پـه ډول کلـه چـې حکومـت د خپـل نظامـي ځـواک ننـدارې لپـاره بېلابېـل پوځـي پرېټونـه تېـروي، څـو خلکـو تـه خپـل ځـواک وښـيي، دا د تبليغاتـو يـو ډول دی او موخـه يـې دا وي چـې د ځـواک کارونـې او زور لـه اسـتعمال پرتـه خپـل مخالفيـن کمـزوري کـړي او ويـې وېـروي.

کـه چېـرې د اسـتبدادي هېوادونـو د رسـنيو محتويـات وڅېـړل شـي، څرګندېـږي چـې د خبرونـو خپرېـدل غالبـاً د ټاکلـو موخـو لپـاره د حقيقـت لـه پټولـو سـره مـل وي. دغـه راز نظامونـه هڅـه کـوي چـې د تبليغاتـو لـه لارې د ټولنيـز او فـردي ځـواک پـر افـکارو او احساسـاتو د نفـوذ لـه لارې خپلـو سياسـي، پوځـي، فرهنګـي او داسـې نـورو موخـو تـه ځـان ورسـوي.

دغـه راز لکـه څرنګـه چـې پوهېـږو، خبرونـه او اطلاعـات د ژورنالېسـتانو لـه خـوا چمتـو کېـږي، خـو کـه چېـرې د اړونـدې رسـنۍ اداره ورتـه جـدي پاملرنـه ونـه کـړي، نـو ژورنالېسـتان لـه دې املـه چـې د ځانګـړو فرهنګونـو او بېلابېلـو ملـي او سياسـي کړيـو سـره تـړاو ولـري، پـه داسـې حالـت کـې فـردي ځانګړتيـاوې او سياسـي موخـې يـې پـر خبرونـو اغېـز کـوي او پـر واقعيتونـو د ولاړو راپوروونـو پـر ځـای داسـې راپوروونـه خپـروي چـې لـه لارې يـې خپلـو شـخصي موخـو تـه ځـان ورسـوي.

تبليـغ پـه ځانګـړې معنـا سـره د هغـو تخنيکونـو ټولګـه ده چـې لـه روانـي اړخـه پـه وګـړو کـې د نفـوذ لپـاره کارول کېـږي او امـکان لـري ټولنيـز، مذهبـي او سياسـي ډلـې او يـا حکومتـي ادارې دا دنـده پـر غـاړه واخلـي او هـر هغـه اقـدام چـې چارواکـي يـې د ټولنيـز حيثيـت ترلاسـه کولـو لپـاره کـوي، د سياسـي تبليـغ اړخ لـري.

سياسـي تبليغـات پـه ځينـو رژيمونـو کـې بېلابېـل ډولونـه لـري؛ د ازادۍ غوښـتونکو او ډيموکراتيکو لوېديځـو رژيمونـو پـه پرتلـه پـه امرانـه رژيمونـو کـې د تبليغاتـو شـتون ډېـر ليـدل کېـږي.

د سياسـي تبليغاتـو مهمـه موخـه د احساسـاتو راپورتـه کول دي، لـه همدې اړخـه بېلابېل سياسـي رژيمونـه د تبليغاتـو پـر مـټ خپـل ملـي غـرور او لـه دښـمنه کرکـه پـه خلکـو کـې ځواکمنـوي او د هغـوی پـه نـه پوهېـدو سـره هغـوی د خپلـو موخـو د ملاتـړ لپـاره کاروي. دغـه راز پـه سياسـي

تبليغاتو کې تل طلايي ژمنې ورکول کېږي او د خلکو د ښه راتلونکې لپاره له خلکو د ډول ډول قربانيو غوښتنه کېږي. خو پر هغو ټولنو ګمراه کوونکې کلمې او جملې ډېر اغېز نه کوي چې سالم عقل په کې پر احساساتو برلاسی وي او خلک يې هر څه د امکاناتو په درک او د تجربو پر بنسټ غوره کوي، له همدې امله څرنګه چې ايډيالوژيک تبليغات په داخل کې انګېزې، شوق او همغږي رامنځته کوي او په بهر کې دښمن کمزوری کوي، نو د جګړو مالکان له همدې لارې کورنۍ او بهرنۍ سياسي جګړې، پر يو تول اړخيز تبليغاتي جنګ بدلوي.

د حقيقتونو په پټولو او په اړينو وختونو کې د اړينو راپورونو او اطلاعاتو له خپرولو څخه ډډه کول، هغه موارد دي چې روحي ارامتيا له منځه وړي، د وېرې، شکونو او ګواښ فضا رامنځته کوي. د دولتي سالمو تبليغاتو موخه د خلکو لپاره د يو هېواد د ټولنيز او اقتصادي ځواک ساتل او ورته پراختيا ورکول دي. حکومت د هېوادنيو فعاليتونو او سياسي او اقتصادي پروګرامونو په وسيله په تبليغ لاس پورې کوي.

تبليغات معمولاً د دولتونو او سياسي خوځښتونو تر څنګ د سوداګرو او پانګوالو له خوا هم کېږي او موخه يې دا وي چې د خلکو پام خپلو توليداتو او چوپړ ته واړوي او له دې لارې ګټه ترلاسه کړي.

په وروستۍ لسيزه کې د راډيو او ټلوېزيون ډېره اغېزمنتيا او پرمختګ د دې لامل شوی چې سياسي تبليغات په کليوالي سيمو کې ګټور ثابت شي. د راډيوګانو او ټلوېزيونونو خپرونې که څه هم په ټوله کې به د کليوالو خلکو فکر او روحيه بدله نه کړي، خو څه نا څه بدلون په کې راوستلی شي؛ ځکه د ښاري خلکو په پرتله هغوی د راډيو او ټلوېزيون اورېدو او کتو ته ډېر وخت لري نو ځکه د ښارونو په نسبت په کليو کې د راډيويي او ټلوېزيوني تبليغاتو اغېزه ډېره وي.

د چارواکو لپاره د روزنيزو پروګرامونو جوړول، اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د بريالۍ پلي کېدنې لپاره له کليدي مولفو څخه يوه ده، لازمه ده چې دولت په لومړي قدم کې د اطلاع رسونې د مرجع مسوولين وروزي او بيا په دولتي ادارو کې د اطلاعاتو د لاسرسي په اړه د عامه پوهاوي پروګرامونه پلي کړي.

درېیم څپرکی

شخصي اطلاعات

د شخصي اطلاعاتو پېژندنه

په شخص پورې اړوند معلومات لکه نوم، تخلص، د اوسېدو ځای، د کار ځای ادرسونه، شخصي او کورنی ژوند، مکتوبونه، مراسلات، راکړه ورکړه، بانکي حساب، د تېرېدو رمز او نور هغه اطلاعات چې د یوه شخص په رسمي دندو پورې اړه ونه لري، شخصي اطلاعات بلل کېږي. یا په بل عبارت، شخصي اطلاعات چې ورته خصوصي معلومات هم ویل کېږي، د بېلګي په توګه هغه کېدای شي چې د هویت په یوه تذکره کې درج وي او یا هم دا چې یو څوک کومه ناروغي لري (د روغتونونو کمپیوټرونه)، کومې زده کړې یې چې کړې (د پوهنتون او کارځایونو کمپیوټرونه)، له چا ـ چا سره خپلوي او له چا چا سره ملګري لري او د ګوتو نښې یې څرنګه دي (کورنیو چارو وزارت کمپیوټرونه) یا دا چې واده یې کړی که نه، څو اولادونه لري، د ژوند د ملګري او اولادونو نومونه یې څه دي، څومره او چېرې جایداد لري...او داسې نور.

د احصایې د قانون د ۱۳مې مادې له مخې، د احصایې د مرکزي ادارې کارکوونکي کولای شي مالیاتي اظهارنامې، تصدیق لیکونه، صورت حسابونه او نور هغه سندونه چې پر عایداتو باندې د مالیاتو د قانون د حکمونو مطابق د مالیې وزارت په اړوندو دفترونو کې ثبت شوي، وڅېړي او دغه اطلاعات د مالیې وزارت، دغې ادارې ته په واک کې ورکوي. له بلې خوا د دغه قانون د ۱۱مې مادې پر بنسټ د احصایې مرکزي اداره کولای شي د هغو اطلاعاتو د تبادلې په اړه چې له ځواب ورکوونکو څخه یې لاسته راوړي، له وزارتونو، ادارو، ښاروالیو او حقوقي اشخاصو سره شریک کړي، خو شرط یې دا دی چې ځواب ورکوونکي په دې برخه کې د له مخکې لیکلې خبرتیا په استولو سره، خبر کړل شوي وي.

که چېرې ځواب ورکوونکي د اطلاعاتو د نه ورکولو په اړه خپله هوکړه په لیکلې بڼه د احصایې مرکزي ادارې استازي ته ورکړي، په دې صورت کې یاد اطلاعات له وزارتونو، ادارو، ښاروالیو یا نورو حقوقي شخصیتونو سره نه شریک کېږي.

د لاتیني امریکا هېوادونو په اساسي قوانینو کې اطلاعاتو ته د لاسرسي د حق پر یوه مهم اړخ باندې تینګار شوی چې د (habeas data) غوښتنلیک ورته ویل کېږي؛ دا هغه حق دی چې پر بنسټ یې هر څوک کولای شي هغو اطلاعاتو ته لاسرسی ولري او د اړتیا په صورت کې یې تصحیح یا نوي کړي چې د خپل ځان په اړه یې وي، که څه هم چې دغه اطلاعات له دولتي سرچینې سره وي یا شخصي ارګانونو سره؛ د بېلګې په توګه د ارجنټاین اساسي قانون په ۴۳مه ماده کې داسې راغلي: «هر شخص حق لري د (habeas data) غوښتنه وکړي چې ووینې یوه دولتي یا شخصي سرچینه د هغه په اړه څه ډول اطلاعات لري او هغه اطلاعات په څه ډول په راپورونو کې کاروي. که چېرې دغه اطلاعات نا سم یا تبعیض لرونکي وي، شخص حق لري غوښتنه وکړي چې دغه اطلاعات له منځه یوړل شي، محرم وساتل شي یا نوي شي.»

د پیرو هېواد اساسي قانون نه یوازې د (habeas data) ضمانت کوي، بلکې په دولتي سرچینو کې موجودو اطلاعاتو ته د لاسرسي د حق په اړه تولیز ضمانت هم ورکوي، د دغه قانون د دویمې مادې شلورم بند کې راغلي: «ټول خلک حق لري چې د کوم دلیل له وړاندې کولو پرته د خپلې اړتیا وړ اطلاعاتو ترلاسه غوښتنه وکړي او یاد اطلاعات له هر ډول دولتي ادارې سره چې وي، په قانون کې د ټاکل شوې مودې دننه پر یوې مناسبې بیې لاس ته راوړي. هغه اطلاعات چې خصوصي حریم په کې نقض کېږي یا د ملي امنیت په دلیل د قانون له خوا استثنا وي، د افشا کولو حق یې نه ورکول کېږي.»

خصوصي حریم

د خصوصي حریم لپاره کوم نړیوال منل شوی تعریف چې ټولو ته د منلو وړ وي، نشته او نړیوالو محکمو هم د هغه له تعریف ډډه کړې ده، خو په عمومي توګه ویل کېږي چې خصوصي حریم له دوو عناصرو رامنځته شوی: یو افاقي عنصر (له خصوصي حریم څخه منطقي غوښتنه) او بل نفسي عنصر (له خصوصي حریم څخه واقعي غوښتنه)؛ د دې خبرې معنا دا ده چې د خصوصي حریم مفهوم د هر شخص لپاره توپیر کوي؛ د بېلګې په توګه، یو شخص امکان لري خپل عمر او کلونه د اسرارو برخه ونه بولي او هر چا ته خپل عمر ووایي، لکه څرنګه چې دا موضوع نوره د راز په توګه پاتې نه شي، خو نور کېدای شي له دې موضوع سره متفاوت چلند وکړي. د شخصي اطلاعاتو یو شمېر بېلګې له عمر، روغتیایي اطلاعاتو، عاید او شتمني، د اړیکې جزئیاتو او له نورو سره خبرو او اړیکو څخه عبارت دي.

د خصوصي حريم تر ټولو پخوانی او ساده تعريف «قاضي کولي» کړی، هغه ويلي: هغه حق چې يوائې پاتې شي؛ په دې معنا چې د خپل ځان په اړه اطلاعات داسې تنظيم شي چې شخص د دې توان ولري چې اطلاعات ورکړي او يا يې له ځان سره وساتي.

شخصي حريم يو پټ چاپېريال دی چې د هر چا په شاوخوا کې شته، شخص غواړي په دې شاوخوا کې عادي او ازادنه کړنې ترسره کړي او که چېرته کوم بل څوک دغه ځای ته ور ننوځي، نو په دغه حالت کې به شخص يو احساساتي او فزيولوژيکي غبرګون وښيي. د زړه د ضربان پر زياتېدو سربېره له دې موضوع ډېر نا راحته کېږي، دغه ځای کېدای شي کور، موټر، کوټه يا هر هغه څه وي چې په معنوي توګه په يوه شخص پورې تړاو لري.

اروا پوهان په دې باور دي چې شخصي حريم د هغې ټولنې په کلتور پورې اړه لري چې انسانان په کې ژوند کوي او د دغه حريم حدود په هره ټولنه کې توپير لري. ښايي پر دې وتوانېږو چې د کلتورونو، هېوادونو او يا هم د ځمکې پر سر د انسانانو لپاره د شخصي حريم لپاره تعريف او حدود وټاکو، خو د دې ټولو تعريفونو تر منځ يو ګډ ټکی شته او هغه دا دی چې هېڅوک نه غواړي د نورو له خوا وځورېږي او په کړاو کې شي.

د خصوصي حريم په اړه کالکټ کمېټې (cm.1102,HMSO,1990) په ۱۹۹۰ زېږديز کال کې په خپل لومړني راپور کې دغه تګلاره تصويب کړه: «د يوه انفرادي شخص حق چې بايد په شخصي ژوند، چارو يا د هغه په کورنۍ کې په زور سره په فزيکي وسيلو يا د اطلاعاتو د خپرولو له لارې له مداخلې څخه ساتنه وشي.»

يادې کمېټې (cm.2918,HMSO,1995) په ۱۹۹۵ زېږديز کال کې د برېتانيا د ملي ميراث ټاکنې کمېټې ته د خصوصي حريم او په زور سره د رسنيو د مداخلې په اړه په ځواب کې وليکل: «هر شخص د شخصي اطلاعاتو، خبرو اترو او سندونو لپاره د خصوصي حريم حق لري، له ازار او ځورونې څخه بايد خوندي وي.»

هر شخص د فزيکي، روحي، دماغي او د احساس ښه والي لپاره خصوصي حريم ته اړتيا لري، که څه هم دغه حق په قانون کې اساسي او غښتلی نه دی، خو د يوه شخص خصوصي حريم لپاره يوه منل شوې اړتيا ده.

خصوصي حريم د انساني شخصيت له ودې سره اړيکه لري او د يوه ښه شخصيت خپلواکي، عزت او بشپړتيا خوندي کوي. د رووټ ګاويزان په وينا، په خصوصي حريم کې د محرميت، انزوا او يوازېتوب درې عنصرونه موجود دي چې خپله د شخص پر اراده له منځه تلای شي.

د يانګر کمېټې په ۱۹۷۰ زېږديز کال کې څرګنده کړې ده چې خصوصي حريم يوه داسې اړتيا ده چې د يوې خپلواکې ټولنې او د يوه بالغ او غښتلي شخصيت د پرمختګ لپاره اړين ګڼل کېږي. دغه حريم ته د درناوي لپاره تر ټولو غوره او ډاډمنه لاره دا ده چې د تعريف شوو هغو روښانه کړنو پر وړاندې چې په نا مناسب ډول يو شخص د خصوصي حريم په ساتلو کې ناهيلی کوي، ځانګړي او اغېزمن بنديزونه وړاندې شي.

په خصوصي حريم کې د ناوړې لاسوهنې د مخنيوي لپاره يانګر کمېټې لاندې بنديزونه وضع کړي دي:
الف- د رسنيو له لوري داسې تبليغات چې د شخص خوښه نه وي.
ب- له شخصي اطلاعاتو څخه ناوړه ګټه اخيستنه؛ لکه په بانکونو کې د خلکو اړوند اطلاعات او يا د زده کړې په بنسټونو کې د زده کوونکو ريکارډ د نورو موخو لپاره وکارول شي.
ج- په کورني ژوند کې د ګاونډيانو او يا نورو خلکو ناوړې لاسوهنې.
د- د سوداګريزو رازونو په ګډون په سوداګريز ژوند کې ناوړه لاسوهنه.

په دغه لېست کې د جنايي پلټنې په دوران کې د ناوړې لاسوهنې او د عامه بنسټونو له خوا له ساتل شوو اطلاعاتو څخه ناوړه ګټه اخيستنه هم پر يادو بنديزونو ور زيات شوي دي.

په قوانينو کې د خصوصي حريم تعريف:

خصوصي حريم ته په قوانينو کې ډېر تعريفونه راغلي دي؛ د ايرلنډ اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون دويمه ماده څرګندوي چې شخصي اطلاعات د پېژندنې وړ اطلاعات دي چې په عادي شرايطو کې يوازې په خپله شخص، د کورنۍ غړو او د هغه ملګرو ته معلومېږي.

د مکسيکو اطلاعاتو ته د لاسرسي او روڼتيا فدرال قانون دويمې مادې دويمه فقره شخصي اطلاعات په لاندې ډول تعريفوي: «د يوه شخص په اړه ټول اطلاعات که هغه د پېژندلو وړ وي او يا د پېژندنې وړ نه وي... چې د هغه د خصوصي حريم پر حدودو اغېز ولري.»

د امريکا اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون اوومه ماده، هغه اطلاعات مستثنی کړي چې په يوې معقولې ليکنې کې د يوه شخص پر خصوصي حريم يو بې مورده تېری او يرغل وګڼل شي. دلته د معقوليت قيد په دې دليل ياد شوی چې د دې خبرې معلومولو پر مهال چې ايا هغه تېری پر يوه شخص باندې شوی، بې مورده وکه نه، له معقولې ليکنې ګټه پورته شي. په هر حال، د واشنګټن پوسټ ورځپاڼې پر وړاندې د امريکا د بهرنيو چارو وزارت په قضيه کې په دې اړه چې ايا د اطلاعاتو يوه ځانګړې برخه د يوه شخص لپاره خصوصي ګڼل کېږي که نه او که ګڼل کېږي، نو تر کومه بريده پورې، يوازېنۍ لاره غوره کړې.

کله چې له یوې دولتي ادارې غوښتنه کېږي، چې د یوه شخص اړوند اطلاعات ورته په واک کې ورکړل شي، محکمه باید معلومه کړي چې ایا د دې ډول اطلاعاتو معلومول د هغه شخص پر خصوصي حریم بې مورده تېری دی او که نه.

ډېری هېوادونه مدني قوانین لري چې له خصوصي حریم څخه، لکه (حیثیت) ساتنه کوي. دغه حکمونه هغه مهال قانوني بلل کېږي چې اړوند قانون یې په مناسب ډول تدوین شوی وي او د ناوړې ګټې اخیستنې مخنیوی وکړي.

محکمې څلور ډوله محرمیت پېژني او د خوندیتوب حکم یې کوي چې عبارت دي له:

د شخص پر خصوصي حریم تېری کول، د نوم یا شباهت کارول، د چا په اړه کاذب او بل د خصوصي ژوند په اړه نا مناسب تبلیغات کول. د دې لپاره چې له دغو قوانینو څخه د ناوړې ګټې اخیستنې مخه ونیول شي، دوه ډوله محدودیتونو ته اړتیا ده: لومړی دا چې د هغو استعمال باید یوازې په هغو حالتونو محدود وي، چېرې چې فرد د ټولو شرایطو په نظر کې نیولو سره په منطقي توګه د محرمیت غوښتنه ولري.

دویم، هغه وخت چې عامه ګټې د اطلاعاتو په بیانولو کې نغښتې وي او دغه ګټې تر شخصي ګټو لوړې وي؛ د بېلګې په توګه، کله چې د محرمیت د تر پښو لاندې کولو په پایله کې فساد، د چا ژوند یا هم امنیت ته شته ګواښ افشا شي. دا چې کوم اطلاعات محرم دي او کوم یې محرم نه دي؟ هغه پوښتنه ده چې ځواب یې د قضیې د حالتونو په رڼا کې ورکول کېږي. دغه راز د هغو اطلاعاتو په اړه د محرمیت ادعا چې له مخکې خلک ورته لاسرسی لري او یا له نورو سرچینو په اسانۍ ترلاسه کېدای شي، کومې موخې ته نه رسېږي.

د امریکا متحده ایالتونو حکومت تایید کړې وه، لږ تر لږه ۲۲ ایمېلونه چې د هېلري کلنټن د کور د یوه شخصي کمپیوټر له سرور نه لېږل شوي؛ ډېر جدي محرم اطلاعات په کې وو. دغه ایمېلونه هغه وخت لېږل شوي چې مېرمن کلېنټن د امریکا د بهرنیو چارو وزیره وه. د امریکا د بهرنیو چارو وزارت ویاند ویلي وه: دغه ۲۲ سندونه چې ۳۷ مخه کېږي؛ حساس وو چې دوی به یې په عامه بڼه افشا نه کړي، ۱۸ نور پیغامونه چې د مېرمن کلنټن او ولسمشر بارک اوباما تر منځ شخصي خبرې اترې بلل شوې، هم نه افشا کېږي، که څه هم په هغو کې محرم یا پټ اطلاعات نشته.

د استرالیا مطبوعاتي شورا د اصولنامې دربیم اصل د خصوصي حریم په اړه داسې وایي: «د چاپي رسنیو لوستونکي حق لري داسې خبرونه او تبصرې ولولي چې په صداقت او

انصاف برابر شوي وي او د خلکو خصوصي حريم او فردي حساسيتونو ته په کې درناوی شوی وي. په هر صورت، د خصوصي حريم حق بايد د داسې اطلاعاتو د خپراوي مانع ونه ګرځي چې هغه د عامه سندونو مربوط وي يا مهمه عامه ګټه په کې پرته وي.»

د دغه اصل له مخې رسنۍ مکلفيت لري چې خلک له هغو موضوعګانو چې هغوی ته اهميت لري او ورسره لېوالتيا لري، خبر کړي، په دغو معيارونو کې «عامه ګټې» داسې تعريفېږي چې ټول خلک له يوې موضوع اغېزمن کېدای شي؛ ځکه نو هغوی به په دې اړه چې څه روان دي يا هغوی او نورو ته څه پېښېږي، لېوالتيا او انديښنه ښيي.

د خبر جوړولو او اطلاعاتو راټولولو په وخت کې ژورنالېستان بايد هڅه وکړي داسې اطلاعات راټول او برابر کړي چې د خلکو لپاره مهم او د هغوی د خوښې وړ وي. د دغه کار سرته رسولو لپاره بايد ژورنالېستان د خلکو خصوصي حريم او ازادي نقض نه کړي او بايد د هغو کسانو ټولنيز شخصيت ته چې د خبر لپاره د اطلاعاتو راټولولو په وخت کې ورسره مخ کېږي، درناوی ولري. کله چې دقيقي ټولنيزې څېړنې د عامه ګټو په ګټه وي، ټولنيز شخصيتونه لزوماً د خپل خصوصي حريم له حق څخه تېرېږي، خو له دې سره ـ سره هغوی د خپل خصوصي حريم ټول حق له لاسه نه ورکوي، د هغوی خصوصي حريم ته ور دننه کېدل بايد حتماً د يادو اشخاصو له ټولنيزو فعاليتونو او کارونو سره اړيکه ولري.
د ژورنالېست له خوا راټولېدونکي شخصي اطلاعات بايد يوازې د هغې موخې لپاره وي چې په تړاو يې راټولېږي؛ يو څوک چې شخصي اطلاعات ورکوي، بايد باور ولري چې دغه اطلاعات د هماغې ټاکل شوې موخې لپاره کارول کېږي.

ځيني شخصي اطلاعات، لکه پته او نور داسې جزئيات کولای شي خلک د دې جوګه کړي چې د يوه چا شخصي يا د هغه دکورنۍ حريم ته دننه شي او ورته امنيتي ګواښ پېښ کړي، له دې امله رسنۍ بايد د شخص په اړه چې په راپور کې يې ذکر کېږي، يوازې تر هغه بريده شخصي اطلاعات ذکر کړي چې د نوموړي د پېژندنې لپاره کافي وي، څو يې پر وړاندې د ګواښونو مخه نيول شوې وي. يوه رسنۍ بايد ډاډ ترلاسه کړي، هغه شخصي اطلاعات چې را ټولوي يې، دقيق، کره او نوي دي. دغه راز بايد ډاډمنه شي چې ترلاسه کړي شخصي اطلاعات له ناوړې ګټې اخيستنې، ورک کېدو يا له اجازې پرته له لاسرسي څخه خوندي دي.

ټول هغه اشخاص چې رسنيو ته اطلاعات ورکوي، د خپل هويت پټولو حق لري، د پټو سرچينو هويت بايد افشاء نه شي او چېرې چې قانوني او د تعميل وړ وي، رسنۍ بايد ځان ډاډه کړي، کوم اطلاعات چې رسنۍ يې د دغې سرچينې په اړه لري، د هغه هويت نه په ډاګه کوي.

د استرالیا مطبوعاتي شورا د اصولنامې د اووم اصل پر اساس، رسنۍ باید د یوه شخص یا ډلې د نژاد، مذهب، قوم، رنګ، اصلي استوګنې، جنسیت، جنسي تمایلاتو، مدني حالت، معیوبیت، ناروغي او عمر په اړه بېځایه ټینګار ونه کړي، خو که چېرې په دې اړه د راپورونو یا نظرونو خپرول ضروري وي او عامه ګټې په کې نغښتې وي، بیا دغه کار کولای شي.

عام خلک چې د خبر په ساحه کې موجود وي، باید استثمار نه شي، یو قرباني شخص هر وخت چې وغواړي کولای شي مرکه ختمه کړي. علني محکمې د عامه ریکارډونو په ډله کې حسابېږي او ژورنالېستان کولای شي چې له هغو څخه راپور ورکړي، مګر دا چې قانون یا محکمه بله پرېکړه وکړي. دا ډول راپورونه باید ناپېیلي او متوازن وي، په دې ډول راپورونو کې باید د تورنو یا مجرمینو د خپلوانو او ملګرو نومونه وانه خیستل شي، مګر دا چې د هغوی د نومونو څرګندول د جنایي یا قضایي راپور د صحت، دقت او توازن لپاره اړین وي.

په انګریزي حقوقي سیستم کې د خصوصي حریم په اړه کوم ځانګړی قانون نشته، خو د برېتانیا اړوند لاندې قوانین د خصوصي حریم له ځانګړو برخو څخه ملاتړ کوي:

۱ـ د مصرفي کریډېټ قانون، ۱۹۷۴ د ۱۵۸ ـ ۱۶۰ برخې.

۲ـ د سرغړوونکو د احیا قانون، ۱۹۷۴

۳ـ د اطلاعاتو د ساتنې قانون، ۱۹۸۴

۴ـ د مخابراتو قانون، ۱۹۸۴ ـ ۴۳مه برخه

۵ـ د مخابراتو د مخنیوي قانون، ۱۹۸۵

۶ـ د پولیسو قانون، ۱۹۹۷ـ درېیمه برخه

۷ـ د خپرولو قانون، ۱۹۹۶ شپږمه برخه

۸ـ له ځور او ربړونې څخه د ساتنې قانون، ۱۹۹۷

خصوصي حریم د امریکا متحده ایالتونو د اساسي قانون له مخې روښانه حق نه دی، خو په څلورمه اصلاح کې یې داسي ضمانت کړی: «د خلکو کورونه، سندونه او اثار له نامناسبو څېړنو او پلټنو څخه خوندي دي.»

وارین او براندېیز د ۲۱مې پېړۍ د لومړیو کلونو دوه هغه امریکایي قاضیان دي چې په متحدو ایالتونو کې د خصوصي حریم د بحث پیلوونکي شمېرل کېږي. دوی په خپله ګډه رساله کې لیکلي: «د ژوند پېچلتیا له پر مخ تلونکي عصریتوب سره، له نړۍ څخه یو څه د شا تګ د اړتیا غوښتنه کوي، ځکه چې انسان د کلتور تر تصفیه کېدونکي اغېز لاندې تبلیغاتو ته ډېر حساس شوی، یوازېتوب او خصوصي حریم خورا مهم شوی دی. مډرن تشبث او اختراع د هغه پر خصوصي اهمیت یرغل کړی، له دماغي درد او فشار سره یې مخ کړی چې دا د جسماني ټپ تر ګوزار خورا غټ دی.»

د دوی د رسالې له چاپ څخه ۱۵ کاله وروسته، د جورجیا د سترې محکمې له یوې پرېکړې وروسته د متحدو ایالتونو ټولو ایالتونو د خصوصي حریم حق په خپلو قوانینو کې شامل کړ.

د شخصي اطلاعاتو ساتنې اهمیت

د هویت غلا دې ته وایي چې کله یو څوک وغواړي د یو چا په اړه یا د یو چا د ژوند په اړه د هغه شخصي اطلاعات ترلاسه کړي او ګټه ترې پورته کړي. د اطلاعاتي وسایلو غلا نن سبا ډېره دود شوې ده؛ هغه ځکه چې ډېری وسایل ګرځنده دي؛ شخصي موبایلونه چې اوس یې د حافظې سیستم ورځ تر بلې غني کېږي، د غلو د خوښې وړ او غلا لپاره مساعده وسله کېدای شي.

حکومتونه، پوځونه، سهامي شرکتونه، مالي ادارې، روغتونونه، شخصي سوداګرۍ او نور د خپلو کار کوونکو، پېرېدونکو، تولید، څېړنو او مالي حالتونو په اړه پټ اطلاعات ساتي. د باوري اطلاعاتو پټ ساتل یوه سوداګریزه غوښتنه ده او په ډېرو مواردو کې دا یوه اخلاقي او قانوني غوښتنه هم ده. اوس مهال د سازمانونو تر ټولو مهمه غوښتنه دا ده چې باید د باوري اطلاعاتو پر خوندي ساتلو پانګه اچونه وشي.

د وګړو لپاره، د خصوصي اطلاعاتو خوندي ساتل ډېر مهم دي او دا په بېلابېلو ټولنو او فرهنګونو کې توپیر لري. د اطلاعاتي امنیت ساحې په اوس وخت کې ډېر پرمختګ او وده کړې ده. د ډېری هېوادونو په قوانینو کې د اتباعو شخصي او محرمو اطلاعاتو د امنیت او حرمت په هکله بېلابېل قوانین رامنځته شوي دي؛ د دغو قوانینو او اصولو موخه د اطلاعاتو انسجام، خوندیتوب، د هغو له پېاوکه کېدو یا هم د هېوادونو یا اشخاصو

لـه پـه لاس کې لوېـدو څخـه مخنيـوی دی؛ د بېلگـې پـه توگـه د شـخصي اطلاعاتـو لپـاره د المـان ځانگـړي قوانيـن د دغـه هېـواد اسـتخباراتي ادارو تـه اجـازه نـه ورکـوي چـې شـخصي کمپيوټرونـو تـه لاسرسـی پيـدا کـړي.

پـه دې ډول پـه پرمختللو هېوادونـو کې ځيني نـور قوانيـن او قواعـد نافـذ دي چې موخـه يـې د اتباعـو د خصوصـي اطلاعاتـو خونـدي سـاتل دي. پـه المـان کې د دې موخې لپاره د بېلگـې پـه توگـه يـوه ځانگـړې فدرالـي اداره کار کـوي، څـو د خصوصـي اطلاعاتـو سـاتنه يقينـي کـړي. پـه غيـر قانونـي ډول د شـخصي اطلاعاتـو خپروونکـي تـر عدلـي او قضايـي تعقيـب لانـدې راتـلای شـي؛ د بېلگـې پـه ډول پـه امريـکا کې يـې هغـو ويډيـو ثبتوونکـو او خپروونکـو تـه تاريخـي سـزا ورکـړه چـې د بربنـډې مېرمنـې ويډيـو يـې اخيسـتې وه. پـه دغـه هېـواد کـې د يـوه هوټـل کارکوونکـو تـه چـې پـه پټـه يـې پـه بربنـډ حالـت کې لـه يـوې ښـځې ويډيـو ثبـت او بيـا يـې د انټرنېـټ لـه لارې خپـره کـړې وه، د ۱۳۹۴ لمريـز کال پـه کـب مياشـت کې تاريخـي جـزا واورول شـوه او دا د محکمـې لـه خـوا پـر شـخصي ژونـد د بريـد پـه برخـه کې بـې جـوړې سـزا وه.

دغـه پېښـه د متحـدو ايالتونـو پـه ناشـويلي ښـار کې رامنځتـه شـوې وه، د ټلوېزيـون يوه مشـهوره خبرياله ايريـن اندريـو د فوټبـال سـيالۍ ننـدارې لپـاره دغـه ښـار تـه تللـې وه، د هغـه هوټـل کارکوونکـو چـې دا پـه کـې اوسـېده، د دروازې د قلفـک لـه سـوري نـه د هغـې بربنـډه ويډيـو اخيسـتې وه. دغـه ويډيـو پـه داسـې حـال کې ثبـت شـوې وه چـې خبرياله بربنډه او لـه چا سره پـه ټيليفـون کې د خبـرو پـه حـال کې وه. يـادې خبريالـې د دې ويډيـو لـه ليـدو وروسـته د هوټـل پـر خـلاف پـه محکمـه کې دعـوا وکـړه. وروسـته د هوټـل کارکوونکـو د څېړنـو پـر مهـال ويلـي وو چـې دغـه کار تـه د امريـکا يـوه نامتـو سـوداگر مايـکل ډيويډ باريـت هڅولـي وو. امريکايـي سـوداگر لومـړی د يـادې ويډيـو د پلورلـو هڅـه کـړې وه خـو بريالـی شـوی نـه و، خـو وروسـته يـې د انټرنېـټ لـه لارې خپـره کـړې وه. د محکمـې پـلاوي پـه دې قضيـه کې يـاد سـوداگر ۵۱ او د هوټـل مالـک ۴۹ سـلنه پـړه بللـي وو. د دعـوې لـه دوه کالـه پـوره کېـدو وروسـته محکمـې يـاد هوټـل او کارکوونکـي يـې خبريالـې اندريـو تـه پـر ۵۵ مېليونـه ډالـرو تـاوان ورکولـو او سـوداگر يـې پـر دوه نيـم کالـه بنـد محکـوم کـړل.

په ټوليزه توګه د يوه هېواد په کچه دغه ډېر مهم وي چې د اتباعو شخصي او له پېژندګلوۍ سره تړلي اطلاعات خوندي وي او کلکه ساتنه يې وشي. که دغه اطلاعات خوندي ونه ساتل شي او د يوه بل هېواد استخبارات يې ترلاسه کړي، ور څخه پېښېدونکی زيان يې بيا نه جبرانېدوکی وي.

افغانستان چې له درېيو لسيزو راهيسې په کې جګړه روانه ده او اوس دا جګړه داسې يوه پړاو ته داخله شوې چې تر ډېره په کې نوې ټکنالوجي کارېږي؛ د بېلګې په ډول، په دغه هېواد کې په جګړه کې ښکېلو بهرنيو ځواکونو د سلګونو زرو عامو افغانانو د سترګو عکسونه او نور بايوميتريکي اطلاعات اخيستي چې پر مټ يې هر وخت او هر چېرې چې وغواړي د دغو افغانانو هويت او نور اطلاعات په څو ثانيو کې کتلای شي. دا چې دغه اطلاعات چېرې ثبتېږي او تر کوم وخت پورې به ثبت وي، څرنګه کار ور څخه اخيستل کېږي، پر وړاندې يې افغانان هېڅ هم نه شي کولای؛ ځکه چې دوی د افغانستان قوانينو پر وړاندې مکلفيت نه لري.

د دې امکان هم نه شي ردېدلای چې دغه اطلاعات د بهرنيو عسکرو تر منځ د يوه کس پر مټ نورو هېوادونو ته په پټه په واک کې ورکړل شي؛ د ويکي ليکس رسوايي يې ښه بېلګه ده؛ ويکي ليکس د امريکا په لسګونو زره محرم سندونه د انټرنېټ پر مخ راښکاره کړل او په دې توګه يې ثابته کړه چې د کمپيوټري اطلاعاتو د خوندي ساتلو سل سلنه ضمانت نشته.

سويس د نړۍ په هغو هېوادونو کې شمېرل کېږي چې د ځانګړو قوانينو د لرلو له کبله يې په بانکونو کې د نړۍ تر ټولو زياته سرمايه زېرمه ده. له بېلابېلو هېوادونو څخه زورواکان، شرکتونه، تجاران، قاچاق وړونکي، اختلاس کوونکي او له ماليې څخه پيسې پټوونکي د ياد هېواد په بانکونو کې خپلې پيسې زېرمه کوي. هغه له دې کبله چې د دغه هېواد بانکونه د حساب لرونکو په هکله اطلاعات په خورا ډېر مهارت او ژمنتيا سره پټ ساتي. که څه هم چې دغه بانکونه د نړۍ تر ټولو ډېره سرمايه، د خپل دولت ملاتړ، اوږده کاري تجربه او هر ډول تخنيک ته لاسرسی لري، خو بيا هم په تېرو وختونو کې ور څخه په زرګونو محرم بانکي اطلاعات غلا شوي دي؛ د بېلګې په توګه، څو ځلې د المان ايالتي مالي چارواکو له نامعلومو کسانو (د اټکلونو له مخې د سويس د بانکونو کارکوونکي) داسې سي ډي ګانې ترلاسه کړې چې په کې د لسګونو زرو هغو الماني

وګړو نومونه او د بانکي حسابونو اطلاعات ثبت وو چې د مالیو له وېرې یې خپلې پیسې د سویس په بانکونو کې ساتلې وې. نو چې د سویس هېواد پر خپل ټول اقتصادي او مسلکي توان سربېره هم مهم اطلاعات په سم ډول نه شي خوندي کولای، دغه راز د امریکا متحد ایالتونه له ویکي لیکس څخه خپل سندونه نه شي ساتلای، افغانستان چې ډېر ضعیف اقتصاد او کم مسلکي توان لري، څرنګه به وکولای شي د خپلو اتباعو اطلاعات خوندي کړي.

له بلې خوا د افغانستان په دولتي ادارو کې د کمپیوټرونو کارونې په ډېرېدو سره د محرمو اطلاعاتو پر وړاندې امنیتي ګواښونه هم زیات شوي دي. ښکاره ده چې په اوسني پېر کې له کمپیوټر څخه په چارو کې استفاده ډېره لویه اړتیا ده او پرته له دغې ټکنالوجۍ د دولتي ادارو د چارو ترسره کول ستونزمن کار دی خو که چېرې له دې اسانتیا ګټه پورته کېږي، باید د اطلاعاتو خوندي ساتلو لپاره وړتیا او ژمنتیا موجوده وي. ښایي په افغانستان کې د دولتي کمپیوټرونو د سیستم جوړوونکي خصوصي شرکتونه او افغان چارواکي یاد ټول ګواښونه بې بنسټه وبولي او د دې موضوع څېړل پر (ناحقه او بې بنیاده وېره اچونه) تعبیر کړي. دوی ښایي ادعا وکړي چې هر څه خوندي او له نړیوال معیار سره برابر دي خو که حقیقت مطرح وي نو د اوسني افغان دولتي ادارو او چارواکو مسلکي او اخلاقي حالت وېروونکی دی.

که دا فرض شي چې د افغانستان ادارې، چارواکي او ښکېل خصوصي شرکتونه وړ، مسلکي او پاک دي، خو په دغه ډګر کې د افغانستان د تجربې نه شتون پر حقیقت سترګې نه شي پټېدلای. په تېره بیا د افغانستان د کمپیوټري تذکرو پروژه د یادو ټولو دلایلو پر اساس یو ډېر مهم او له ګواښونو سره تړلی پروګرام دی؛ په کار ده د برېښنایي تذکرو د پروژې تر څنګ په ټولو دولتي ادارو کې په لویه کچه د اطلاعاتو له راغونډولو مخکې د هغو د امنیت او خوندیتوب په اړه ټولې اندېښنې او ګواښونه په پام کې ونیول شي، ځانګړي قوانین او تګلاره جوړ او تطبیق یې یقیني شي.

د شخصي اطلاعاتو ساتنې تدبیرونه

دا چې پر انټرنېټ د سلګونو زرو افغانانو عکسونه، د هغوی نږدې بشپړ ژوندلیکونه، ټیلیفوني شمېرې، برېښنالیکونه، د اوسېدو ځای، د زده کړې او کار ځایونه، د ملګرو نومونه، د ملګرو انځورونه او د ملګرو د اوسېدو ځایونه هر څوک پر فېسبوک لیدلای شي او له دې لارې د ډېری افغانانو په اړه د هغوی د څېرو، خپلوانو، ملګرو، ځای، کار او فکر په اړه معلومات ترلاسه کېدای شي.

ستونزه د شخصي اطلاعاتو په خوندي کولو کې بې پروایي او له هغې سره د تړلو زیانونو ده؛ ډېری تنکي ځوانان او یو شمېر مشران پر دې نه پوهېږي چې انټرنېټ ته داخل شوي اطلاعات هغه که انځور، ویډیو او یا هم بل څه وي، بیا نه شي خوندي کېدای. فېسبوک د دې توان لري چې د کاروونکو په اړه ټول محرم اطلاعات په اسانۍ سره خپاره کړي، حتی که چېرې خپله شخص په فېسبوک کې له خپلې پاڼې وتلی هم وي؛ د بېلګې په ډول په موبایل کې د ګېم کولو پر مهال ستاسې اطلاعات په فېسبوک کې نشرېږي؛ ځکه چې هر ګېم فېسبوک پاڼې او ګروپونه لري. د دې ښه بېلګه د کنډې کرش ساګا (Candy Crush Saga) په څېر ګېمونو د بلنې لېږلو پر مهال په غیر مستقیم ډول له نورو سره د اطلاعاتو شریکول دي. بله مهمه خبره دا ده چې یو څوک د خپلو شخصي اطلاعاتو د ساتنې تر څنګ د دې مسوولیت هم لري چې د بل چا شخصي اطلاعات د هغو له اجازې پرته پر انټرنېټ خپاره نه کړي، خو له بده مرغه ډېري کسان لکه څرنګه چې له خپلو شخصي اطلاعاتو سره بې پروایي کوي او ورته مهم نه دي، د نورو له شخصي اطلاعاتو سره هم کټ مټ چلند کوي؛ د بېلګې په توګه که خپل انځور پر فېسبوک او یا هم پر بله انټرنېټ پاڼه خپور شي، دا شخصي موضوع ده، خو که د بل کس داسې یو انځور چې ورسره نور ملګري او یا کسان هم په کې معلومېږي، نو خپرول به یې پرته د هغو له اجازې غیر اخلاقي کار وي.

خبره هغه وخت لا زیاته کړکېچنه کېږي چې کله د مېرمنو موضوع مطرح شي؛ یوټیوب، فېسبوک او ځینې نورې وېبپاڼې د داسې افغان مېرمنو او نجونو له انځورونو ډکې دي چې ښایي پر انټرنېټ د خپلو دغو عکسونو د شتون په هکله حتی خبرې هم نه وي. په انټرنېټ کې د داسې افغان پېغلو او ښځو انځورونه خپاره شوي چې هغه ښایي له ډېرو

لرو او وروسته پاتې سیمو سره تړاو ولري، که چېرې دغه مېرمنې او یا یې هم کورنۍ له دې خبرې شي چې عکسونه یې ټوله نړۍ ګوري، ډېرې ستونزې به ورسره راپورته شي.

د شخصي اطلاعاتو ساتنې لپاره لاندې ټکي باید په پام کې ونیول شي:

۱ـ انځور اخیستونکي موبایلونه

کله چې پر یوه موبایل تصویر واخیستل شي او بیا بېرته ترې ډیلیټ یا پاک کړل شي، نو هغه بیا هم هلته موجود وي، په داسې حال کې چې موبایل استعمالوونکی یې نه ویني، خو د ځانګړو پروګرامونو په مرسته کېدای شي د موبایل له چیپ او الې څخه پاک شوي اطلاعات بېرته را ژوندي شي او له دې امله د افغانانو په سلګونه زره شخصي انځورونه او نور اطلاعات پر انټرنېټ او بازار کې خپاره شوي؛ ځکه په دې اړه پوهاوی نه لري او بې پروایي کوي یا هم د دغو وسیلو د غلا کېدو یا ورک کېدو له لارې ډېر اطلاعات تر نورو رسېږي.

ښه به دا وي چې له نوې ټکنالوجۍ هغه که موبایل، کمپیوټر او یا هم بله هره وسیله وي، په سمه توګه او په احتیاط کار واخیستل شي، څو لږ تر لږه مهم شخصي اطلاعات خوندي پاتې وي.

۲ـ کمپیوټرونه، هارډ ډسکونه او یو اېس فلشونه

کمپیوټرونه، هارډ ډسکونه او یا فلشونه (یو اېس بي) د شخصي اطلاعاتو په خپرېدو کې تر موبایلونو ډېر حساس دي؛ ډېری افغانان خپل زاړه کمپیوټرونه په بازار کې پلوري او یا هم دویم لاس کمپیوټرونه پېري، له دې لارې هم ډېری شخصي اطلاعات تر نورو رسېږي او خپرېږي. لکه څنګه چې له موبایلونو سره احتیاط په کار دی، دا رنګه له کمپیوټر او د ثبت د نورو الو له کارونې سره هم باید بشپړ احتیاط وشي.

۳ـ د ودونو او نورو مراسمو له لارې شخصي اطلاعاتو ته پېښن ګواښ

که څه هم په افغانستان کې د ودونو او نورو ښادیو په بلنلیکونو کې دې ته اشاره شوې وي چې د کامرو او موبایلونو له ور وړو دې ډډه وشي، خو بیا هم تضمین نه شي کېدای چې په دغه کار سره به د ګډون کوونکو شخصي اطلاعات خوندي پاتې شي؛ ځکه چې د فلم اخیستو بېلابېل یونیټونه چې د پیسو په بدل کې د مراسمو جریان ویډیو کوي، سل په سلو کې ډاډمن نه دي چې ګواکې شخصي اطلاعات به خوندي وساتي، بل دا چې

په اوس وخت کې هر ځوان او پېغله ځيرک پرمختللي ټيلېفونونه لري، په پټه او ښکاره انځورونه اخلي، همدا لامل دی چې د افغانستان او پاکستان د ويډيو فلمونو دوکانونه د افغانانو پر شخصي او محرمو فلمونو ډک دي. له دې امله اړينه ده چې خلک د خپل ژوند په ټولو چارو کې د شخصي اطلاعاتو خونديتوب ته پاملرنه وکړي.

۴ـ انټرنېټ، اعلانونه او جاسوسي ادارې

انټرنېټ مارکيټينګ هغه څه ته ويل کېږي چې له مخې يې انټرنېټ کټونکو ته د بېلابېلو مصنوعاتو اعلانونه پر ويبپاڼو ښودل او يا هم د برېښناليک په مرسته لېږدول کېږي. په نړيواله توګه لوی لوی شرکتونه شته چې په قانوني او غير قانوني توګه د انټرنېټ کاروونکو شخصي اطلاعات په بيه پېري او پلوري. هر هغه برېښناليک چې کار ترې اخيستل کېږي، د انټرنېټ مارکيټينګ له مخې په پيسو ارزي. دغه ډول اطلاعات هغه وخت لا ډېر ارزښت مومي کله چې د برېښناليک تر څنګ د انټرنېټ کاروونکي نور شخصي اطلاعات هم ورسره مله وي؛ لکه هېواد، جنس، عمر ... ځکه هر څومره چې دغه اطلاعات ډېر وي، اعلان هغومره بريالی اړوند شخص ته رسېدای شي.

اوس داسې شرکتونه جوړ شوي چې د افغانانو د راټولو شوو برېښناليکونو سوداګري په ناسمه توګه کوي. دغه شرکتونه د ځينو نورو تجارتي شرکتونو تر څنګ پر استخباراتي ادارو هم د افغانانو شخصي اطلاعات پلوري. يو شمېر کارپوهان په دې اند دي چې د نړۍ هېڅ کمپيوټر او برېښناليک له استخباراتی ادارو خوندي نه دي. ډېری افغانان پر دې نه دي خبر، هر هغه څوک چې انټرنېټ کاروي هغه په انټرنېټ کې يو ډول نښې پرېږدي، د دغو نښو په مرسته استخبارات او د انټرنېټ اسانتيا برابروونکي شرکتونه ځان ته معلومولای شي چې کله او له کوم ځای څخه انټرنېټ ته يو څوک ور داخل شوی دی، نو هر هغه پيغام، برېښناليک او نور اطلاعات چې د انټرنېټ په مرسته استول کېږي، هغه هېڅکله هم سل په سلو کې خوندي کېدای نه شي. کله چې څوک په خپل شخصي برېښناليک کې ليکونه لولي، نو کله کله ورته د ليک اړوند اعلانونه ښودل کېږي، ډېری وخت دغه اعلانونه د يوه داسې شي په اړه وي چې د هغه په يوه يا بل برېښناليک کې يې ذکر شوی وي؛ د بېلګې په توګه، که په برېښناليک کې مو خپل ملګري ته ليکلي وي چې د روميانو پېرلو لپاره بازار ته ځئ، نو کېدای شي چې ستاسو ملګري ته داسې اعلانونه وښودل شي چې د روميانو په هکله وي، لکه د روميانو تخم، د روميانو روب او داسې نور.

دا پـر دې دلالـت کـوي چـې ان د خلکـو شـخصي برېښـناليکونه لا لوسـتل کېـږي، څـو هغـوی تـه برابـر اعلانونـه ولېـږل شـي، د دې لپـاره ځانګـړي کمپيوټـري پروګرامونـه پـه کار اچـول کېږي. لـه همـدې کبلـه پـه کار ده چـې هـر څـوک خپلـه د برېښـناليک پتـه ډېـره خونـدي وسـاتي او هـر چېـرې يـې پـر انټرنېـټ پاڼـو ونـه ليکـي، کلـه چـې څـوک پـر يـو ځـای ډېـرو کسـانو تـه برېښـناليک لېږي، نـو بايـد د ايمېـل اکاونـټ لـه هغـه اپشـن څخـه کار واخلـي چـې لـه مخـې يـې ايمېـل ترلاسـه کوونکـی د هغـو نـورو کسـانو د برېښـناليک پتـې نـه ويني. دغـې اسـانۍ تـه بـي سـي سـي (bcc) ويـل کېـږي.

۵ــ پر فېسبوک دې د ځینو معلوماتو له خپرولو ډډه وشي

فېسـبوک پـه دې وروسـتيو کـې ډېـر عـام شـوی او نـږدې هـر څـوک ورتـه لاسرسـی لـري، خـو دې تـه بـه د ډېـرو لـږو خلکـو پـام وي چـې پـر دې پاڼـه کومـې خبـرې د خپرېـدو او کومـې نـه دي؛ کـه چېـرې خپلـه فېسـبوک يـا ټويټـر نـه کاروئ، نـو ستاسـو ملګـري يـا د کورنـۍ نـور غـړي خـو بـه خامخـا د فېسـبوک اکاونـټ لـري، پـام مـو وي چـې کلـه هـم لـه کـوره د وتلـو او بېرتـه راتلـو وخـت، دقيـق ځـای يـا د څـه پېرلـو او د دې اړونـد انځورونـه خپـاره نـه کـړئ؛ ځکـه لـه دې لارې ستاسـو شـتمني او ځـای پـه نښـه کېدای شـي او لـه ګـواښ سـره د مـخ کېـدو لامـل مـو کېږي. ښـه دا ده چـې پـه موبايـل کـې مـو د موقعيـت معلومولـو اپشـن غيـر فعـال پرېږدئ. دې تـه هـم بايـد پـام وشـي چـې خپـل شـخصي راز يـا هـم داسـې څـه چـې پـر زيـان مـو تماميږي، خپـاره نـه شـي.

تـر ټولـو مهمـه دا چـې د خپلـو ماشـومانو عکسـونه مـه خپـروئ؛ دغـه څـه د دې لامـل کېـږي چـې پـه ځينـو وختونـو کـې تښـتوونکي لـه دې اسـتفاده وکـړي، د هغـوی ځـېـرې، ځـای او موقعيـت معلـوم او پـه نښـه کـړي او د تښـتولو يـې اسـانه چانـس پـه لاس ورشـي.

د مدني ټولنې بنسټونه باید د خلکو د لېوالتیا وړ موضوعات په ګوته کړي او خلکو ته وښیي چې په څه ډول د دوی یوه ستونزه اطلاعاتو ته د لاسرسي له موضوع سره تړاو لري. دغه راز یاد بنسټونه باید د اطلاعاتو غوښتنې فورم په ډکولو او لیکلو کې له خلکو سره مرسته وکړي او د اړتیا په صورت کې د خلکو ځانګړو ګروپونو (نا لوستو، نا بینا او نورو) ته باید اطلاعاتو ته د لاسرسي پوره اسانتیاوې برابرې کړي.

ځلورم څپرکی

محرم اطلاعات

اشد محرم اطلاعات

د احصایې د علم له مخې د یوه هېواد د احصایې اخیستنې ټول پړاوونه، کوډونه او سیستم باید اشد محرم وي، دومره محرم چې ان ځینې داخلي ادارې هم له هغو خبرې نه وي. د کورني او بهرني امنیت پر ضد د جرمونو قانون په لومړۍ ماده کې هېوادونو، دولتي ضد سازمانونو او یا ډلو ته د دولتي او نظامي اسرار په اړه د اطلاعاتو ورکوونکو ته د ملي خاینینو خطاب شوی او پر دغه جرم مرتکب پر دوامداره بند، اعدام او یا د شتمنۍ د مصادرې پر سزا محکومېږي.

د کورني او بهرني امنیت پر ضد د جرمونو قانون په ۱۳مه ماده کې راغلي، هغه شخص چې د دولتي رازونو د ساتنې مسوولیت ور سپارل شوی وي او د دندې د اجرا په وخت کې پرته له دې چې قصداً دغه اسرار افشا کړي، افشا شوي وي، د منځني بند پر سزا محکومېږي، خو په هغه صورت کې چې دغه عمل په اقتصادي، سیاسي او نظامي ډګرونو کې دولت له ناوړو عواقبو سره مخ کړي، مرتکب یې د اوږده بند پر سزا محکومېږي.

د دغه قانون د ۱۴مې مادې له مخې، هغه شخص چې دولتي اسرار لرونکي سندونه یا هغه شیزونه چې د دولتي اسرارو اړوند دي او د دندې په توګه ورسپارل شوي وي، د هغو د ساتنې او څارنې د مقرراتو د نه په پام کې نیولو پر اساس ورک کړي، له احوال سره سم د منځني بند پر سزا محکومېږي، خو که دغه جرم درانه عواقب رامنځته کړي، مرتکب د اوږده بند پر سزا محکومېږي.

د ۱۳۵۵ لمریز کال د جزا قانون د ۱۹۰یمې مادې له مخې، که شخص په نا مشروع وسیله د هېواد له رازونو څخه پر یوه راز خبر شي، په دې شرط چې کوم بهرني دولت ته یا هغو اشخاصو ته چې د هغه دولت په ګټه کار کوي، د تسلیمولو یا افشاء کولو قصد یې نه وي کړی، پر منځني حبس محکومېږي.

دغه راز د ۱۹۱یمې مادې له مخې، که یو شخص بهرني دولت ته یا هغه چا ته چې د هغه دولت پر ګټه کار کوي، خبرونه، اطلاعات، لیکونه، سندونه، نقشې، رسمونه او

نور چې په دولتي دوایرو، دولتي تصدیو او عام المنفعه موسسو پورې اړوند او د هېواد پر سیاسي یا دفاعي ښېګنو پورې اړوند نه وي، بهرنیو اشخاصو ته د قانون او مقرراتو له حکومونو سره سم د هغو خپرول او توزیع منع وي، تسلیم کړي، پر منځني حبس یا نغدي جریمه چې له دوولس زرو افغانیو کمې او تر شپېتو زرو افغانیو ډېرې نه وي، محکومېږي.

د جزا قانون د ۱۹۴ یمې مادې له مخې، که شخص سره له دې چې د عمل پر جرمي خاصیت علم لري، پاڼې یا داسې سندونه چې د دولت په امنیت یا نورو ملي ګټو پورې مربوط وي، عمداً تلف، پټ، اختلاس یا تزویر کړي، په دوامداره حبس محکومېږي.
د یاد قانون د ۱۹۸ یمې مادې له مخې، که شخص د عسکري مرکزونو یا نورو ممنوعه ځایونو د عکسونو، رسمونو یا نقشو اخیستلو اقدام وکړي، پر لنډ حبس او په نغدي جریمه چې له پنځوس زرو افغانیو ډېرې نه وي او یا له دغو دواړو جزاګانو پر یوې محکومېږي.

د جزا قانون له ۹۷ تر ۱۰۲ مې مادو په اصلي جزاګانو کې څلور ډوله حبسونه راغلي چې عبارت دي له: لنډ حبس، منځنی حبس، اوږد حبس او دوام لرونکی حبس.

د دوام لرونکي حبس موده له شپاړسو تر شلو کلونو پورې وي، د اوږده حبس موده له پنځو کلونو کمه او تر پنځلسو کلونو ډېره نه وي، د متوسط حبس موده له یوه کاله کمه او تر پنځو کلونو ډېره نه وي او د لنډ حبس موده له ۲۴ ساعتونو څخه کمه او تر یوه کاله ډېره نه وي.

د اشد محرم اطلاعاتو د پټ ساتلو لپاره باید مهم ګامونه پورته شي او که پټ او محرم ونه ساتل شي، نو لوی زیانونه رامنځته کوي، د دې ښه بېلګه د طالبانو په اړه هغه نا تایید شوي راپورونه وو چې ګواکې هغوی د حکومتي ادارو او پوځ محرمو اطلاعاتو ته لاسرسی موندلی دی؛ د امنیتي ځواکونو سرتېرو اندېښنه ښوده چې طالبانو د دوی د محرمو اطلاعاتو ډېټابیسونه ترلاسه کړي او په لویو لارو یې د دوی تګ راتګ له ګواښ سره مخ کړی دی؛ د بېلګې په ډول په هلمند ولایت کې امنیتي سرتېرو رسنیو ته ویلي وو چې د دوی ځیني ملګري طالبانو نیولي، د بایومیټریک الې په وسیله یې هغوی مشخص کړي او تر پوره اطلاع وروسته یې له ځان سره نامعلوم لور ته بیولي دي. سرتېرو همدارنګه ویلي وو چې طالبانو په جګړو کې د دوی بایومیټرک سیستم چې د سترګو، ګوتو او نورې نښې په کې ثبت وي، ترلاسه کړی او اوس کولای شي ولسي وګړي او سرتېري تشخیص کړي چې په دې سره د دوی ژوند تر پخوا لا ډېر له ګواښ سره مخ شوی دی.

د افغانستان د ملي امنیت شورا سلاکار حنیف اتمر د (کابل ټکسي) په نوم د فېسبوک د یوې پاڼې د چلوونکو د پېژندنې لپاره بېړنی مکتوب د ۱۳۹۴ لمریز کال د زمري میاشتې په ۲۹مه د دې لپاره صادر کړی و چې د دوی د کارکوونکو نوومونه یې خپاره کړي وو او ګواکې د هغوی امنیت ته یې ګواښ متوجه کړی دی. د همدغه مکتوب له مخې د یو شمېر رسنیو له فعالینو څخه پوښتنې ګروپرنې هم شوې دي. په فېسبوک کې د کابل ټکسي په نوم په جوړه شوې پاڼه کې طنز لیکونکي د ټکسیوان په رول کې خپل طنز د ملي امنیت شورا د سلاکار حنیف اتمر په اړه لیکلی و.

په دغه طنز کې راغلي چې د ملي امنیت شورا سلاکار اووه ویشت سلاکاران لري چې په کې د اتمر ګڼ شمېر سلاکاران ناکاره یاد شوي او د حنیف اتمر د ملي سرود د ټیم غړي یې بللي وو، کله چې د ملي امنیت شورا سلاکار دغه طنز ویني، نو په بېړه د ملي امنیت ریاست ته مکتوب لېږي چې د کابل ټکسي د پاڼې چلوونکي پیدا کړي. په مکتوب کې دغه طنز د بیان د ازادۍ خلاف بلل شوی او طنز لیکونکی پر دې تورن شوی چې د ملي امنیت شورا چې یو محرم دفتر دی، راز یې په ډاګه شوی دی.

بله مهمه بېلګه یې، د محمداصف سرحدي په نوم یو کس چې ځان یې د کندهار چارواکو ته د غور اوسېدونکی او د مشرانو جرګې د دفاعي کمېسیون غړی معرفي کړی و، د کندهار له ولایتي ادارو څخه محرم اطلاعات د ۱۳۹۰ لمریز کال په وروستیو میاشتو کې ترلاسه کړي وو، له همدې امله مشرانو جرګې له دندې څخه د کندهار د والي توریالي ویسا د ګوښه کېدو غوښتنه وکړه او ویې ویل چې هغه به د «ملي خیانت په تور» محکمې ته ور وپېژني. جرګې دغه پرېکړه د ۱۳۹۰ لمریز کال د کب میاشتې په ۲۱مه نېټه وروسته له هغه وکړه چې جرګې یې په اړه د اطلاعاتو ترلاسه کولو په موخه د کندهار والي دوه ځلې جرګې ته ور وغوښت، خو هغه حاضر نه شو.

دغه راز ولسي جرګې د ۱۳۹۴ کال د لړم میاشتې په ۳۰مه نېټه د افغانیو د بې ثباتۍ په تړاو د مالیې وزارت او د افغانستان بانک مسوولین خپلې عمومي غونډې ته استجواب کړي وو. د ولسي جرګې غړو د افغانیو پر وړاندې د امریکایي ډالرو بې ساري لوړېدل د افغانستان بانک کمزوری مدیریت بللی و او تور یې پورې کړی و چې ګني د بانک یو شمېر مسوولین بازار ته د ډالرو له عرضې مخکې محرم اطلاعات خپروي. یا لکه هغه راپور چې د امریکا د دفاع وزارت (پنټاګون) مطبوعاتي سکرتر جورج لیټل ویلي وو چې د سمندري ځواکونو یوه پخواني غړي د اسامه بن لادن د وژنې د عملیاتو په اړه یو کتاب خپور کړی او ځیني محرم اطلاعات په کې دي.

لېټل دا هم ویلي وو چې د نو ایزي ډې (No Easy Day) په نوم د خپاره شوي کتاب یوه رسمي ارزونه په پام کې ده؛ ځکه داسې څه یې را برسېره کړي چې موږ یې «حساس او پټ» اطلاعات ګڼو، البته د دغه کتاب څېړنې ته ادامه ورکوي، دی وایي چې دوی فکر کوي دغه کتاب احتمالاً داسې اطلاعات لري چې محرمانه او حساس دي. ده زیاته کړې وه، دغه کتاب باید تر چاپ مخکې د رسمي کتنې لپاره پنټاګون ته سپارل شوی وای، خو لېټل نه دي ویلي چې د کتاب خپرېدل کوم ډول زیان اړولای شي. د القاعده شبکې مشر اسامه بن لادن د ۲۰۱۱ زېږدیز کال په مې میاشت کې اسلام اباد ته نږدې په ایبټ اباد پوځي ښارګوټي کې د امریکا د سمندري ځواکونو په یوه برید کې ووژل شو.

بله ښه بېلګه یې د امریکا د متحدو ایالتونو د مرکزي اطلاعاتو سازمان (سي ای اې) د پخواني مشر ډیویډ پیټریوس خپله پېره منل دي چې (له دولتي محرمو سندونو سره یې بې پروایي کړې وه). دغه مطلب د دغه هېواد عدلیې وزارت ورکړی و. د سي ای اې دغه پخواني مشر منلې وه چې د خپل ژوند لیک په اړه یې پټ محرم اطلاعات د نیویارک ټایمز ورځپاڼې ژورنالیستې پایولا برودویل ته چې په دغه وخت کې یې له هغې سره نږدې اړیکې درلوې، ورکول.

جنرال پیټریوس په ۲۰۱۲ کال کې هغه وخت خپله دنده خوشې کړه چې د ده نږدې اړیکې له پایولا برودویل سره د رسوایۍ تر کچې ورسېدې. په پیل کې پیټریوس دغه تورونه چې ده پټ او محرم سندونه د خپلې معشوقې په واک کې ورکول، رد کړي وو. ډیویډ پیټریوس د متحدو ایالتونو یو له مهمو قوماندانانو شمېرل کېږي، نوموړي په افغانستان او عراق کې دندې ترسره کړې دي او په ۲۰۱۱ زېږدیز کال کې د سي ای اې (CIA) مشر و.

د کورنیو چارو وزارت د سندونو د سر کینه برخه کې د بیضوي شکله څلور حلقو پر سر د (روتین، اولویت، عاجل او درجه محرمیت) کلمې لیکل شوې وي.

د ملي امنیت عمومي ریاست د سندونو لپاره د محرمیت او عاجلوالي دوه ډوله درجې لري؛ د محرمیت په درجو کې عادي، محرم او اشد محرم درجې شاملې دي او د عاجلوالي په درجو کې عادي، عاجل او ډېر عاجل درجې شاملې دي. د مکتوبونو په پای کې لاندې درې بندیزونه راغلي چې د هغو په ټیک مارک سره د مکتوب محرمیت نور هم لوړېږي، تکثیر، چاپول او نشرول یې جواز نه لري، د سندونو رسنیز کېدل یې منع دي او سندونه یې محرمیت لري.

۱ــ د ارګان په داخل کې درېیم لور ته د لېږد وړ نه دی.

۲ــ له ارګان څخه بهر ته د لېږد وړ نه دی.

۳ــ نورو لورو ته د تکثیر او خپرېدو وړ نه دی.

په افغانستان کې د ناټو ماموریت خپل سندونه پر دوو برخو محرمو او غیر محرمو وېشلي دي او د ناټو رازونه هغه اطلاعات ګڼي چې له اجازې پرته ښکاره کول يې ناټو ته ډېر زیان رسوي.

د ناټو نامحرم اطلاعات: د ناټو د رسمي اطلاعاتي موخو لپاره کارول کېږي او انفرادي کسانو او سازمانونو ته د لاسرسي وړ وي. د ناټو محرم اطلاعات د هغو اطلاعاتو لپاره کارول کېږي چې له اجازې پرته په ډاګه کول يې د ناټو ګټو ته زیان پېښوي.

د قاطع ملاتړ ماموریت، هغه اطلاعات محرم کړي چې سیګار تر اوسه د عامه راپور ورکولو، لکه د افغانستان دفاع او کورنیو چارو په وزارتونو کې د افغانستان ملي امنیتي ځواکونو شمېر، د ځواکونو کمېدو کچه، تجهیزاتو، د ځواکونو دوام، زېربنا، روزنې او د افغان هوايي ځواکونو د ځانګړي ماموریت وړتیاوو او د فساد پر وړاندې موضوعګانو لپاره ورڅخه کار اخیست، نور دغه ډول اطلاعات د عامو خلکو لپاره د خپرېدو وړ نه دي او سیګار پر دغه کار سخته نیوکه کړې ده.

احصایوي اطلاعات

احصایوي اطلاعات د احصایې د قانون د ۲۰مې مادې له مخې په لاندې حالتونو کې د احصایې د مرکزي ادارې له خوا افشاء کېدای شي:

۱ــ په هغه صورت کې چې د اړوند شخص یا موسسې له خوا د احصایوي اطلاعاتو د افشاء کېدو په اړه، په لیکلې توګه موافقه شوې وي.

۲ــ په هغه صورت کې چې سوداګر یا د تشبث مالک د اطلاعاتو د افشاء کېدو په اړه په لیکلي توګه موافقه کړې وي.

۳ــ په هغه صورت کې چې د عامه خلکو لپاره اطلاعاتو ته لاسرسي د قانون مطابق جواز ولري.

۴ـ په هغه صورت کې چې اطلاعات د تاسیساتو، موسسو یا تشبثاتو د فهرست یا لېست په ډول په داسې توګه ترتیب شوي وي چې د هغو په اړه له لاندې موادو څخه ټول یا یوه برخه توضیح کړي:

- د هغو نوم او پته.
- د ټیلیفون شمېرې چې په احصایوي موضوعاتو کې له هغو سره د اړیکو ټینګولو لپاره دګټې اخیستنې وړ وي.
- هغه محصولات چې د تشبث په بهیر کې د هغو په واسطه تولید، برابر، تحلیل، لېږدول، زېرمه، پېرودل یا پلورل کېږي یا هغه خدمتونه چې د هغوی په واسطه برابرېږي.

احصایوي اطلاعات د احصایې د قانون د ۲۱مې مادې له مخې د اثباتوونکو سندونو په توګه له هغو څخه ګټه نه شي اخیستل کېدای او دولتي او نا دولتي ادارې او نور ټولنیز سازمانونه نه شي کولای، د احصایې د مرکزي ادارې کار کوونکی چې سوګند یې پر ځای کړی وي، د شهادت په اداء کولو یا د هغو اطلاعاتو، سندونو یا سلیقې په برابرولو ملزم کړي چې د احصایې د قانون د حکمونو له تطبیق څخه یې لاسته راوړي دي.

د احصایوي محرمو اطلاعاتو افشاء جزایي او عدلي تعقیب لري، د احصایې قانون ۲۲مه ماده صراحت لري چې د احصایې مرکزي ادارې کار کوونکي چې د دندې ترسره کولو په وخت کې یې اطلاعات لاس ته راوړي وي، په مستقیمه یا نا مستقیمه توګه هغه شخص ته چې د احصایې د قانون د حکمونو مطابق یې د ترلاسه کولو د شرایطو لرونکی نه وي، په داسې توګه ولېږدوي یا یې افشاء کړي چې پر ونډو، د پور پر سندونو، تولیداتو، امتعې یا د بازار پر نرخ باندې اغېزه وکړي، له احوالو سره سم د واکمنې محکمې له خوا له دوو زرو څخه تر پنځو زرو افغانیو پورې پر نغدي جریمه یا تر څلورو میاشتو پورې پر حبس یا پر دواړو محکومېږي.

د کانونو په اړه اطلاعات

د ځمکې پېژندنې په اړه معلوماتو او اطلاعاتو ته د لاسرسي پالیسي له مخې، د کانونو په اړه په ټوله کې درې ډوله اطلاعات دي چې له عمومي، تخنیکي او محرمو اطلاعاتو څخه عبارت دي.

عمومي اطلاعات: په دې برخه کې څېړنې، اکتشافي اطلاعات، لیکنې او جیولوجیکي نقشې شاملې دي.

تخنیکي اطلاعات: په دغو اطلاعاتو کې مفصل اکتشافي اطلاعات، سترې دوسیې یا فایلونه او د غوره او عالي کیفیت لرونکې مفصلې نقشې شاملې دي.

محرم اطلاعات: هغو اطلاعاتو ته ویل کېږي چې محرمیت یې له ستراتیژیک اړخه د هېواد ملي ګټو ته مهم دي او دغه راز د کانونو وزارت کورنې مکتوبونه په کې دي.

عمومي اطلاعات په وړیا ډول د انټرنېټ له لارې غوښتونکو ته په واک کې ورکول کېږي، خو راجسترېشن یې اړین دی. تخنیکي اطلاعات د غوښتنې پر بنسټ چمتو کېږي او محرم اطلاعات یوازې د دولتي چارواکو په واک کې ورکول کېږي.

کان کیندونکي شرکتونه او افراد کولای شي د کانونو وزارت د جیولوجیکي اطلاعاتو مرکز ته ورشي او خپل اطلاعات وغواړي. د جیولوجیکي اطلاعاتو د لیدلو لپاره هېڅ ډول پخوانۍ لیدنې او یا د فیس ورکړې ته اړتیا نشته، خو د دغو اطلاعاتو د چاپ د غوښتنې په صورت کې باید د چاپ لګښت ورکړل شي.

د بالقوه پانګه والو له لوري د بشپړو جیولوجیکي بربښنایي اطلاعاتو غوښتنو له ترلاسه کولو وروسته د اوو کاري ورځو په ترڅ کې د هایدرو کاربونونو او منرالونو د پانګونې د هڅولو ریاست له لوري ځواب ورکول کېږي. د کانونو وزارت د اړوندو ریاستونو له لارې له خصوصي او دولتي سکتورونو له بنسټونو سره د قراردادونو او هوکړه لیکونو د لاسلیک پر مهال جیولوجیکي اطلاعاتو ته د لاسرسي پالیسۍ د ملزوماتو پلي کولو ته ژمن دی.

د کان کیندنو او هایدرو کاربونونو د قراردادونو په اړه اطلاعاتو ته لاسرسی د اړوندو قوانینو په اړه ترسره کېږي. د کانونو وزارت ژمن دی چې د ترسره شوو هوکړو محرمیت د کان کیندنې جواز په لرلو سره وساتي.

د مخابراتو په اړه اطلاعات

د مخابراتي خدمتونو په طرح او ډیزاین، د حالت په اعادې، بیمې، عملیاتو، پلانونو، مدیریت، ساتنې او څارنې پورې اړوند سندونه او نور تخنیکي یا سوداګریز اطلاعات او په هغو پورې نور مربوط فعالیتونه او اسانتیاوې د مخابراتو محرم اطلاعات شمېرل کېږي. مخابراتي شبکو ته لاسرسی په قطعي توګه منع دی. د اساسي قانون د ۳۷مې مادې د حکم له مخې، د اشخاصو د مخابرې او لیکونو ازادي او محرمیت که په لیکلي ډول وي یا د ټیلیفون او تلګراف یا نورو وسیلو له لارې، له تېري څخه خوندي دي. دولت د اشخاصو د مخابرو او لیکنو د پلټنې حق نه لري، مګر د قانون له حکمونو سره سم.

د مخابراتي خدمتونو د تنظیم قانون د ۵۲مې مادې له مخې، اپرېټران یا وړاندې کوونکي مکلف دي د محکمو او نورو قانوني واکمنو مراجعو د اړتیا وړ اطلاعات، په مشخصو مواردو کې د واکمنو محکمو له حکم وروسته په مخابراتي او انټرنېټي شبکو کې مخابرو ته د هغوی د لاسرسي زمینه ژر برابره کړي.

د مخابراتي خدمتونو د تنظیم قانون د ۵۱مې مادې له مخې، وړاندې کوونکي (اپرېټران) مکلف دي د ګډه اخیستونکو د مخابرو د محرمیت ساتنې په منظور اړین تدابیر ونیسي خو د مخابراتي خدمتونو د تنظیم اداره کولای شي د ګواښونو، توهینوونکو او غیر قانوني، مخابرو د سرچینې د موقعیت موندلو او تشخیص په منظور، اپرېټر یا وړاندې کوونکی د ګډې مخابرې د کنټرول لپاره مکلف کړي.

دغه راز اداره یا واکمنې قانوني مراجع کولای شي د قانون د حکمونو په حدودو کې وړاندې کوونکی د ګډه اخیستونکي د وارده او صادره مخابرو پر کنټرولولو مکلف کړي او د ګډوډې، جرم او غیر قانوني مخابرو د سرچینې په ګډون د ګډې مخابرې د څارنې اطلاعات، د هغو د پېښېدو نېټه او شمېره ادارې ته وړاندې کړي. د یادونې وړ ده، واکمنې قانوني ادارې کولای شي بېړنۍ مخابرې چې ترلاسه کوي یې، هغه ثبت او تعقیب کړي.

د مخابراتي خدمتونو د تنظیم قانون د ۲۶ مې مادې له مخې، د مخابراتي خدمتونو د تنظیم اداره ثبت شوي سندونه، خبرتیاوې، تصمیمونه، جوازونه، جوازلیکونه، وړاندیزونه او د شبکو تر منځ په خپل منځي نښلونو پورې اړوند هوکړه لیکونه او نور ترتیب شوي غیر محرم سندونه په اړوند ویبپاڼه کې خپروي. د مخابراتي خدمتونو د تنظیم قانون د ۷مې مادې له مخې، دغه اداره کولای شي له مخابراتي خدمتونو وړاندې کوونکو څخه د نظر وړ اطلاعات وغواړي، په دغه شرط چې لیکلې خبرتیا یې د ځوابلرلو کاري ورځو په ترځ کې استولې وي، خو دغه اداره مکلفه ده چې مخابراتي اسرار او نور غوښتل شوي محرمانه اطلاعات وساتي.

د افغانستان بانک په اړه اطلاعات

د افغانستان بانک د ۱۳۹۵ لمریز کال د لړم د ۲۲مې نېټې د ۲۷۲۱ ګڼې مکتوب له مخې لاندې اطلاعات محرم دي:

۱ـ د بانکونو د کیمیل ریټینګ معلومات
۲ـ د بانکونو په اړه د انفرادي ارقامو او معلوماتو خپرول
۳ـ د بانکي نظام د مشتریانو د بانکي حسابونو اړوند معلومات
۴ـ د ارزي زېرمو د پانګو په اړه په انفرادي ډول معلومات
۵ـ د فنتراکا محرم موضوعات

د افغانستان د مالي معاملو او راپورونو د څېړنې مرکز (FinTRACA) د مالي استخباراتو د ادارې (FIU) په توګه د پیسو د تطهیر او له جرمونو څخه د ترلاسه شوو عوایدو پر وړاندې د مبارزې د قانون له تصویب او توشیح څخه وروسته په ۲۰۰۴ زېږدیز کال کې جوړ شوی دی. د مالي استخباراتو اداره یوه نیمه خپلواکه اداره ده چې د افغانستان بانک په اډانه کې فعالیت کوي.

د افغانستان د مالي معاملو او راپورونو د څېړنې مرکز خپلو موخو ته د رسېدو لپاره له بېلابېلو سرچینو څخه اطلاعات راټولوي. دا سرچینې هغه ادارې دي چې د افغانستان د مالي معاملو او راپورونو د څېړنې مرکز ته قانوناً مکلفې دي چې د شکمنو کړنو د کشف پر مهال او همدا ډول د هغو نغدي معاملو په اړه راپور ورکړي چې په قانون کې له اټکلي کچې لوړې وي. باید یادونه وشي چې د افغانستان د مالي معاملو او راپورونو د څېړنې مرکز د افغانستان د دولت اړوندو ټولو اطلاعاتو او ډېټابیسونو ته لاسرسی لري. که چېرې دغه اطلاعات د هېواد له مالي نظام څخه د نا مشروعې ګټې اخیستنې لامل شي، د افغانستان د مالي معاملو او راپورونو د څېړنې مرکز د قانون له تنفیذوونکو چارواکو سره لازمه همکاري کوي، څو شکمنې نا قانونې کړنې و اروزي او وڅېړي.

د مالي استخباراتو اداره هغه مهم رول چې د راپور ورکوونکو او د قانون د تنفیذوونکو ادارو تر منځ د خپلواک منځګړي په توګه پر غاړه لري، په ښه ډول درک کوي. دا اداره ادعا کوي چې د منابعو ساتلو او د ترلاسه شوو معلوماتو د محرمیت او همدا ډول د قانون د موادو پر بنسټ د قانوني ګټې اخیستنې په موخه د دغو معلوماتو د کارولو د طریقو لپاره خپل قانوني مکلفیتونه او ژمنې په جدي توګه رعایتوي.

رسنۍ باید اطلاعاتو ته د لاسرسي په اړه د عامه پوهاوي په برخه کې خپل رغنده رول ولوبوي او له همدغه حق څخه په ګټه اخیستو د مهمو مسئلو په اړه راپورونه خپاره کړي. رسنۍ به له دې لارې دوه ګټې ولري، یو به د خپرېدو لپاره ګټور موضوعات تر لاسه کوي او بل به اطلاعاتو ته په لاسرسي کې له خنډونو سره مخ نه وي.

پنځم څپرکی

سندونه

د سندونو پېژندنه

د سیاسي، اقتصادي، ټولنیزو، تاریخي، حقوقي، قضایي، فرهنګي، حسابي یا اداري ارزښت لرونکو د رسمي مدرکونو مجموعې ته سندونه ویل کېږي.

د افغانستان د مدني قانون له ۱۹۹۱ تر ۱۹۹۸ مادو د سندونو اړوند اطلاعات راغلي او سندونه یې په دوه ډوله وېشلي دي:

الف: رسمي سند

ب: عرفي سند

رسمي سند:

رسمي سند هغه پاڼه ده چې د عمومي خدمتونو کار کوونکي د قانون د حکمونو پر اساس د خپل اختصاصي واک په حدودو کې کوم شی چې د هغوی په حضور کې پای ته رسېدلي یا یې د علاقې وړ اشخاصو څخه ترلاسه کوي، په کې درج او ثبت شوي وي او یا په بل عبارت، ثبت شوي وي او کونده ولري؛ د بېلګې په ډول، نکاح خط یا نکاح نامه یو رسمي سند دی چې د هېواد د سترې محکمې په وسیله جوړ شوی او په کې د دواړو خواوو (ښځې او مېړه) ټول مشخصات ثبت او د یو لړ پړاوونو له تېرولو وروسته د دواړو خواوو د حقونو د تامین په خاطر هغوی ته ورکول کېږي.

خلک کولای شي دغه سند د قانوني بیې په ورکولو سره د ولسوالیو، ناحیو او ولایتونو له ټولو محکمو څخه ترلاسه کړي. یو نکاح خط هغه وخت د ارزښت وړ وي چې ثبت شوی وي؛ د قانون له پلوه هغه نکاح خط چې نه وي ثبت شوی، د اعتبار وړ نه وي.

د حقوقو د تحصیل وړ سندونه عبارت دي له:

۱ ـ هغه سندونه چې د واکمنو محکمو له خوا په قطعي یا نهایي توګه ترتیب او صادر شوي وي او د قضاء خوندي ثبت ولري، جعل او تزویر نه وي په کې شوی.

۲ـ هغه سندونه چې په افغاني سفارتونو یا سیاسي نمایندهګیو کې جوړ شوي، د حکومت د بهرنیو چارو وزارت تصدیق کړي وي او له نافذو قوانینو سره مخالفت ونه لري.

۳ـ هغه پرېکړه چې د بهرني هېواد د محکمې په واسطه د بهرني او افغاني وګړي تر منځ په وروستنۍ بڼه د خصوصي بین الدول حقونو د قواعدو پر اساس صادرېږي او د بهرنیو چارو د وزارت له خوا تصدیق شوې وي.

۴ـ نور سندونه چې هغو ته شرعي او قانوني اعتبار ورکړل شوی وي.

د رسمي سندونو محتویات، حجت ګڼل کېږي، خو په دغه شرط چې په هغه کې داسې جعل یا تزویز ښکاره نه شي چې په قانون کې توضیح شوی وي. که د رسمي سند اصل موجود وي، نو رسمي نقل یې تر هغې اندازې چې له اصل سره مطابقت ولري، دلیل یا حجت ګڼل کېږي. تر هغه چې له دواړو خواوو څخه کوم یو د سند د نقل پر مطابقت د سند پر اصل اعتراض ونه لري، د سند نقل د سند د اصل مطابق ګڼل کېږي او که اعتراض پیدا شو، نو اصلي سند ته رجوع کېږي.

که اصلي سند موجود نه وي، نو د سند نقل په لاندې حالتونو کې حجت ګڼل کېږي:

۱ـ په هغه صورت کې چې رسمي نقل له اصلي سند څخه اخیستل شوی وي او د هغه ظاهري بڼه له اصل سره پرته له کوم شک څخه د مطابقت تایید وکړي. په دغه حالت کې دواړه خواوې کولای شي د هغه د تطبیق غوښتنه له اصل سره وکړي.

۲ـ په هغه صورت کې چې رسمي نقل د اصلي سند له نقل څخه اخیستل شوی وي، حجت نه ګڼل کېږي، خو قاضي کولای شي له هغې څخه د قضایي قرینو په حیث ګټه واخلي.

د ۱۳۶۲ لمریز کال د ملي ارشیف قانون په دویمه ماده کې سندونه پر لاندې پنځو برخو وېشل شوي دي:

۱ـ دولتي سندونه: له بهرنیو دولتونو او موسسو سره شوي تړونونه او له ټولو هغو سندونو څخه عبارت دي چې په دولتي ادارو، په تېره بیا په ارشیفونو، مخزنونو، دولتي دفترونو او دولتي تصدیو کې یې ساتنه کېږي.

۲ـ نا دولتي سندونه: له هغو سندونو څخه عبارت دي چې په نا دولتي موسسو، لکه فابریکو، لویو پلور ځایونو یا نورو شخصي موسسو کې یې ساتنه کېږي.

۳ـ دیوانیات: لـه هغـو دفترونـو او لیکونـو څخـه عبـارت دي چې په دولتي اداروکې د دولتي چـارو د تنظیـم پـه موخه اسـتعمالیږي.

۴ـ سـلطانیات: د هغـو فرمانونـو، حکمونـو، اشـتهاراتو او خلکـو تـه د خطـاب لـه ابلاغیـو څخـه عبـارت دي چې د وخـت د واکمنانـو، شـاهانو، امیرانـو او زمامدارانـو لـه خـوا صـادر شـوي دي.

۵ـ اخوانیـات: لـه هغـو شـخصي لیکونـو څخـه عبـارت دي چې د نامتو شـخصیتونو، دوسـتانو او د کورنۍ د غـړو تـر منځ لیږل شـوي او یـا رالیږل شـوي وي او د فرهنګي ارزښـت لرونکي وي.

د حسـابي او مالـي معاملاتـو اړونـدو سـندونو ځیني اصلاحـات چې د تفتیـش پـه چـاروکې تـرې کار اخیسـتل کېـږي، پـه لانـدې ډول دي:

سند (VOUCHER): سـند هغـه تحریـري پاڼه ده چې یـوه معامله په کې روښـانه کېږي؛ د بېلګې پـه ډول، کلـه چې کـوم کـس یـا یـوه اداره یـوه انـدازه قرطاسـیه لـه پلورنځـي څخـه وپېـري، نـو لـه پلورونکي یـو بېـل اخلي.

د سـندونو پلټنـه (Audit Trail): د سـندونو د پلټنې مفهـوم دا دی چې اطلاعـات، حسـابي او مالـي معامـلات او پېښـې ګام پـه ګام تـر خپلې سـرچینې پـورې تعقیـب شـي. د سـندونو تعقیـب یـو لـړ اطلاعاتـو او معلوماتـو تـه اړتیـا لـري چې مفتـش د مشـخص شـوو حسـابي دفترونـو، اړونـدو سـندونو او یـا نښـو نښـانو لـه لارې د فسـاد او سـترو تېروتنـو او یـا هـم لـه قوانینـو او مقـررو څخـه د سـرغړونو پـه اړه د تفتیـش مـدارک ترلاسـه کـړي.

د سـندونو تعقیـب د تفتیـش لـه تخنیکونـو څخـه دی چې کـولای شـي لـه هغـو څخـه د فسـاد، تېروتنـو او یـا سـرغړونو د کشـف یـا ډاګیـزې کېـدو لپاره کار واخیسـتل شـي.

اړونـد سـندونه (Engagement Documentation): اړونـد (مرتبـط) سـندونه لـه هغـو ترسـره شـوو فعالیتونـو څخـه عبـارت دي چې د مفتـش دکار ترلاسـه شـوی محصـول او عمومـي پایلـه اخیسـتنه ګڼل کېږي. پـه بـل عبـارت، مرتبـط سـندونه د مفتش لـه هغـه کاري پاڼو څخـه عبـارت دي چې د خپلې ادعـا د تثبیـت لپـاره تـرې د تفتیـش د مدارکـو پـه توګـه کار اخلي.

متمـم سـندونه (Supplementary Documentation): متمـم سـندونه هغـه معلوماتـو تـه ویـل کېـږي چې لـه مالـي صورتونـو سـره یـو ځـای وړانـدې کېـږي، خـو د اړونـدې راپـور ورکونې چوکاټ تـه پـه پـام سـره اړیـن نـه دي. دغـه معلومـات معمـولاً د بشـپړوونکو جدولونـو او اضافـي یادښـتونو پـه نـوم وړانـدې کېـږي.

نـور سـندونه (Other Documentation): نـور سـندونه لـه مالـي او غيـر مالـي سـندونو څخـه عبـارت دي چې د تفتيـش مالـي صورتونـه او راپـور پـه کې نـه راځـي، البتـه مالـي صورتونـه يـا راپـور د قانـون يـا مقـررې لـه مخې پـه مالـي صورتونـو کې شـامل دي.

د سندونو رسميت:

د ادارو لـه ادرس څخـه ټـول وړانـدې شـوي سـندونه هـم د ډلـه ييـزو وسـايلو او ټولنيـزو رسـنيو لـه لارې او هـم پـه چاپـي بڼـه رسـمي سـندونه ګڼـل کېږي او لانـدې مـوارد د پـام وړ دي:

۱ـ وړانـدې شـوي سـندونه دې اطلاعاتـو تـه د لاسرسـي د قانـون لـه حکمونـو سـره سـم وړانـدې شـي.

۲ـ د اطـلاع رسـونې مسـووله مرجـع مکلفـه ده چې رسـمي او موثـق سـندونه چمتـو او د اطلاعاتـو غوښـتونکي پـه واک کې يـې ورکـړي.

۳ـ د اطـلاع رسـونې مسـووله مرجـع مکلفـه ده چې د اطلاعاتـو صحـت او سـموالی پـه مهـر او لاسـليک سـره تاييـد کـړي.

۴ـ وړانـدې شـوي سـندونه بايـد د رسـمي اعتبـار لرونکـي وي او د هغـوی ټـول پـړاوونـه بايـد شـفاف، د لوسـتلو، اسـتفادې او د بشـپړې کتنـې وړ وي.

۵ـ سـندونه چې پـه نـا بشـپړ او غيـر شـفاف ډول وړانـدې شـي، غوښـتونکی هغـه بېرتـه مسـتردولی او خپـل شـکايت د اطـلاع رسـولو د مرجـع مسـوول تـه وړانـدې کولـی شـي.

عرفي سند:

عرفـي سـند هغـه پاڼـه ده چې دولتـي کارکوونکـی د قانـون لـه حکمونـو سـره سـم د خپـل اختصاصـي واک پـه حـدودو کې، هغـه څـه چې د هغـه پـه حضـور کې پـای تـه ورسـېږي يـا يـې لـه علاقې لرونکـو اشـخاصو څخـه ترلاسـه کـړي، خـو درج او ثبـت يـې نـه کـړي، علاقـه لرونکـي اشـخاص هغـه لاسـليک، مهـر يـا پـه ګوتـه نښـه کـړي..

لاسـليک شـوي ليکونـه د عرفـي سـند حيثيـت لـري، تلګرافـي پاڼې چې اصـل يـې د تلګـراف خانې پـه دفتـر کې د تلګرافـي پـه لاسـليک موجـود وي، د عرفـي سـند حيثيـت لـري، د تلګـرام

پاڼه تر هغې پورې اصل ګڼل کېږي چې د هغې په خلاف کوم دلیل راپیدا نه شي او که یې اصل له منځه تللی وي، نو د اعتبار وړ نه دی.

هغه عرفي پاڼه چې د لاسلیک کوونکي، مهر او ګوتې لګوونکي له خوا صادره شوې وي، اعتبار لري، مګر دا چې شخص د خپل لاسلیک، مهر او ګوتې له لګولو څخه په صراحت ډډه وکړي او یا دا چې ځانګړي قانون بل ډول حکم کړی وي.

هغه سند چې د معاملاتو د لاربښوونې د دفتر په واسطه د بایع او مشتري (پلورونکي او پېرودونکي) تر منځ تبادله کېږي، د لاندې شرطونو په صورت کې په اړوندو محکمو کې د قانون له حکمونو سره سم د عرفي سند په توګه د اعتبار وړ دی چې له جعل او تزویر څخه خالي وي:
الف- د دواړو خواوو د ګوتې نښې او لاسلیک او د معاملاتو د لاربښوونې د دفتر مهر او لاسلیک لرل
ب- د دواړو خواوو د ګوتې په نښې او لاسلیک سره د معاملاتو د لاربښوونې په دفتر کې د سند ثبتولو او له تراشلو، ګل او قلم خوردګۍ پرته د معاملاتو د لاربښوونې د مهر شته والی
ج- د هغه مخالف سند نشتوالی
د- د معاملاتو د لاربښوونې په دفتر کې د سند د اصل ثبتول
هغه عرفي سند چې ثابت تاریخ ولري، هغه پر نورو حجت کېدای شي. د سند تاریخ په لاندې توګه ثابتېږي:
۱- له هغې ورځې څخه چې په ځانګړي دفتر کې درج شوی وي.
۲- له هغې ورځې څخه چې مضمون یې په بله داسې پاڼه کې ثبت شوی وي چې ثابت تاریخ ولري.
۳- له هغې ورځې څخه چې اړوند عمومي موظف هغه ملاحظه او لاسلیک کړی وي.
۴- د هغه چا د مړینې له ورځې څخه چې پر سند یې د اعتراف وړ تاثیر پرېښی وي یا د داسې حادثې له ورځې څخه چې د هغې له رامنځته کېدو مخکې د سند صادرېدل په قطعي صورت معلوم کړي.

تقنیني سندونه

اساسي قانون، تقنیني قوانین او فرمانونه او د ولسمشر اداري فرمانونه، مقررې، اساسلیکونه او تعدیلونه، ملپاڼې، زیاتونې، حذف، تعلیق یا تعدیل، د وزیرانو شورا مصوبې چې د تقنیني سندونو په اړه صادرېږي، معاهدې او نړیوال هوکړه لیکونه او د نړیوالو حقونو نور سندونه چې افغانستان له هغو سره یو ځای شوی، ټول په تقنیني سندونو کې شاملېږي.

د تقنیني سندونو د خپرولو او انفاذ د ډول قانون د دویمې مادې له مخې، د تقنیني سندونو ډولونه په لاندې ډول دي:

قانون: د عمومي حقوقي او الزام راوړونکو قواعدو مجموعه ده چې په ټولنه کې د نظم، امنیت، ازادۍ او عدالت په موخه وضع او د افغانستان د اساسي قانون د ۹۴یمې مادې له حکم سره سم له پړاوونو تېر شوی وي. قانون، د ولسمشر د توشېح او په رسمي جریده کې تر خپرېدو وروسته نافذېږي.

د حکومت تقنیني فرمان: د ټولیزو، عمومي او الزام راوړونکو قواعدو مجموعه ده چې په ټولنه کې د نظم، امنیت، ازادۍ او عدالت په موخه وضع او د افغانستان د اساسي قانون له ۷۹یمې مادې سره سم صادر شوی وي. تقنیني فرمان د ولسمشر د توشېح او په رسمي جریده کې تر خپرېدو وروسته نافذېږي.

ملي بودیجه: د افغانستان اسلامي جمهوریت کلنی تقنیني سند دی چې د اساسي قانون د ۷۴یمې مادې له ۴مې فقرې او له ۹۵یمې مادې سره سم، د حکومت له لوري ترتیب او د اساسي قانون د ۹۰، ۹۷، ۹۸ او ۹۹ مادو پر بنسټ له پړاوونو تېره شوې وي. ملي بودیجه د ولسمشر له توشېح وروسته نافذېږي.

معاهده: هغه توافق دی چې د دولتونو تر منځ په سیاسي او نظامي برخو کې په لیکلې توګه منعقدېږي او د نړیوالو حقونو د قواعدو لرونکې وي.

نړیوال هوکړه لیک: دوه اړخیز یا څو اړخیز توافق دی چې په لیکلې توګه په اقتصادي، کلتوري او علمي برخو کې د دولتونو تر منځ منعقدېږي او د نړیوالو حقونو د قواعدو لرونکې وي.

نړیوال میثاق (کنوانسیون): نړیوال تقنیني سند دی چې د نړیوالو سازمانونو له لوري ترتیب او د نړیوالو حقونو د بنسټیزو قواعدو لرونکی وي.

منشور: د یوه نړیوال سازمان د تاسیس تقنیني سند دی چې د یاد سازمان اصولو، موخو، د واکونو د حدودو، تشکیلاتو او د فعالیت د ډول لرونکی وي.

پروتوکول: هغه تقنیني سند دی چې د یوې معاهدې د بشپړتیا، تفسیر یا تعدیل په موخه له معاهدې یا نړیوال میثاق سره مل کېږي.

مقرره: د حقوقي او الزام راوړونکو قواعدو مجموعه ده چې د هېواد د سیاست د اساسي کرښو د پلي کولو، په ښه توګه د قوانینو د حکمونو او وزارتونو، دولتي او نا دولتي ادارو د دندو او چارو د تنظیم د تعمیل لپاره، د حکومت له لوري د اساسي قانون له ۷۹یمې مادې سره سم وضعه او تصویب شوی وي. مقرره، د ولسمشر د توشېح او په رسمي جریده کې تر خپرېدو وروسته نافذېږي.

اساسلیک: د حقوقي او الزام راوړونکو قواعدو مجموعه ده چې د وزارتونو، ادارو، شرکتونو او دولتي تصدیو د علمي یا څېړنیزو موسسو د تشکیل او واکونو د اړوندو چارو د تنظیم په موخه، د حکومت له لوري وضعه شوې وي. اساسلیک، د ولسمشر د توشېح او په رسمي جریده کې تر خپرېدو وروسته نافذېږي.

تعدیل: په ملي شوراکې د تصویب پر وخت په نافذه تقنیني سند یا د قانون په طرحه کې د حکم یا حکمونو کمول او زیاتول، د حروفو، کلمو او اعدادو چې محتوا، شکل او یا دواړو ته بدلون ورکړي.

ایزاد: په ملي شوراکې د تصویب پر وخت په نافذه تقنیني سند او یا د قانون په طرحه کې د حکم یا حکمونو، مادې یا موادو، فقرې یا فقرو، بند یا بندونو زیاتولو ته ایزاد وایي.

حذف: په ملي شوراکې د تصویب پر وخت له تقنیني سند څخه د حکم یا حکمونو، مادې یا موادو، فقرې یا فقرو، بند یا بندونو لرې کولو ته حذف وایي.

الغاء: د نافذو تقنیني سندونو د ټولو یا د یو شمېر حکمونو د اعتبار ساقطول دي.

تعلیق (ځنډول): د نافذ تقنیني سند د حکم یا حکمونو د اعتبار ځنډول دي.

ملپانه (ضمیمه): هغه نوی حکم یا حکمونه چې د اړتیا او ځانګړو حالتونو په صورت کې له نافذ تقنیني سند سره د متمم په توګه یو ځای کېږي.

مصوبه: د تقنیني سند لیکنی تایید دی.

لایحه: د هغو قواعدو مجموعه ده چې د وزارتونو او دولتي ادارو د اجرااتو څرنګوالی په ځانګړو موضوګانو او ټاکلو استقامتونو کې تنظیم او له قانون سره سم د اړوند وزارت او یا ادارې له لوري وضع او تصویبېږي. لایحه؛ د اړوندې ادارې مسوول تر لاسلیک وروسته نافذېږي.

کړنلاره: د هغو قواعدو مجموعه ده چې په اجرااتو کې د اسانتیاوو په موخه، په ټاکلو موضوګانو کې د یوه دولتي بنسټ د فعالیت څرنګوالی تنظیم او د قانون په پام کې نیولو سره خپله د هماغه نهاد په وسیله وضع او تصویبېږي. کړنلاره د اړوندې ادارې مسوول تر لاسلیک وروسته نافذېږي.

د کورنیو دندو اصول: د ملي شورا د دواړو جرګو کورنی سند دی چې د اساسي قانون پر بنسټ د عمومي او کمېسیونونو د غونډو د دندو او واکونو د تنظیم په موخه وضع او په عمومي غونډه کې تصویب شوی وي. د ملي شورا د دواړو جرګو د کورنیو دندو اصول د اړوندې غونډې تر تصویب وروسته نافذېږي.

د تقنیني سندونو د خپرولو او انفاذ د ډول قانون د ۴ مې مادې له مخې، د تقنیني سندونو سرچینې چې دغه سندونه ور څخه الهام اخلي په لاندی ډول دي:

الف- د اسلامي شریعت حکمونه او معتقدات

ب- اساسي قانون

ج- اړوند تقنیني سندونه

د- د هېواد اساسي سیاسي کرښې

هـ ـ نړيوالې معاهدې، هوکړه ليکونه، نړيوال ميثاقونه او د نړيوالو حقونو نور سندونه چې افغانستان ورسره يو ځای شوی وي.

د تقنيني سندونو ثانوي ماخذونو کې د ټولنې سالم دود او د نورو اسلامي هېوادونو تقنيني سندونه راځي.

د محرمو سندونو ثبت

د دولت په ادارو کې د سندونو د ساتنې، محرميت، درجه بندۍ او د افرادو د روښتيا پاليسۍ له مخې دولتي ارګانونه مکلف دي چې د خپلو ارګانونو په اډانه کې د محرميت لرونکو سندونو دفترونه جوړ کړي. دغه دفترونه لاندې دندې لري:

- د اشد محرم او تر دې د لوړو درجو سندونو د ثبت او راجستر په موخه ځانګړي کتابونه چمتو او ورسره سم اجراات کوي.
- نورو ارګانونو ته د سندونو استولو پر مهال، سندونه د پېژندنې په ځانګړي رنګ په نښه کوي او د محرميت درجه هم ورته ليکي.
- د ثبت او استولو پر مهال د مسوولو اشخاصو او هغو کسانو نومونه ليکي چې پر سندونو يې کار کړی وي.

د محرمو اسنادو په نښه کول:

دولتي ادارې کولای شي اړوند سندونه له ځانګړو سندونو او په مستقيم ډول د مسوول شخص د نوم په يادولو او د هغو حساسيت ته په پام سره وپېژني او په نښه يې کړي.

١ ـ يوازې د اړوندې ادارې مسوول کسان، مستقيم او ځانګړي سندونه پرانيستلی او کتلی شي.

٢ ـ که چېرې سندونه ځانګړي او په مستقيم ډول د يوه چا په نوم وي، ياد شخص او يا هغه کس چې واک ورته ورکړل شوی وي، سندونه ليدلی او له منځپانګې يې ځان خبرولای شي.

هغه سندونه چې د «اشد محرم او سري» او «اشد محرم او بشپړ سري» د محرمیت درجه ولري، د عنوان، لومړی مخ او ټول مخونه، که څېرې یې مخونه تر یوه ډېر وي، پر تار ګنډل کېږي او پرې د کاغذ له لګولو وروسته د محرم او راز جوړولو ادارې د مسوول کس له خوا په نښه کېږي. د سند د پاڼو او مخونو شمېر باید پر لومړي مخ او یا پوښ باندې درج شي.

۱ـ د محدود لاسرسي محرم سندونه

- د پاڼو شا ته په خالي مخونو کې باید سند د محرمیت په داسې درجې سره په نښه شوی وي، څو د هغو پاڼو محرمیت چې پر مېز اېښودل کېږي، ولیدل شي.
- د دغو سندونو مخ او شا دواړه باید پوښ ولري، څو لیکل په کې ونه لیدل شي.
- د سند د پاڼو او مخونو شمېر باید ذکر شي، د اړوندې ادارې له لوري مهر پرې ووهل او په پای کې د مسوول کس نوم ولیکل شي.

۲ـ د نا محدود لاسرسي محرم سندونه

د نا محدود لاسرسي محرم سندونه لکه کتابونه، مکتوبونه، یادښتونه، راپورونه او هغه ته ورته سندونه باید د اړوندو ادارو له لوري په نښه او د یادو سندونو په پای کې د پاڼو او مخونو شمېر او اندازه ذکر شي. دغه راز د اړوندې ادارې له لوري دې مهر او په پای کې باید د مسوول کس نوم پرې ولیکل شي.

۳ـ چارتونه، نقشې او هغه سندونه چې په لویو اندازو چاپیږي

کوم سندونه چې د چارت په بڼه او یا له هغه په لویه اندازه چاپېږي او هغه نقشې چې د محرمیت درجې لرونکې وي، د ساتلو او لېږد پر مهال باید په ځانګړو بکسونو او بستو کې د اړوندې ادارې په مهر په نښه شي.

د محرمیت درجې پر بنسټ د سندونو په نښه کول:

دولتي ادارې مکلفې دي چې د سندونو د محرم او پټ ساتلو پر مهال لاندې موارد رعایت او ثبت کړي:

۱ ـ د هغو ټولو کسانو د نومونو، دندو، شمېرو او روښتيا درجې يادول چې د محرميت درجې د صادرولو واک لري.

۲ ـ د اړوندې ادارې نوم ليکل.

۳ ـ د هغو کسانو د نومونو، د روښتيا درجې شمېرې ثبت چې پر سندونو کار کوي.

٤ ـ د هغو ټولو دوسيو او رنګونو ځانګړي کول چې د محرميت د بېلابېلو درجو په توګه ترې ګټه اخيستل کېږي.

له سندونو څخه د ګټې اخيستنې ډول

له سندونو څخه د ګټې اخيستنې لپاره داسې کوم ځانګړی قانون يا مقرره نشته چې ټولې دولتي ادارې ترې کار واخلي، خو د بهرنيو چارو وزارت د اوراقو (ارشيف) اداري مقرره لري او له مخې يې له سندونو څخه ګټه اخيستنه په لاندې ډول ترسره کېږي:

۱ ـ د ځانګړي مامور يواځې د دندو د ترسره کولو په موخه له سندونو څخه استفاده کولای شي.

۲ ـ د ځانګړې له محرمو او اشد محرمو سندونو څخه د سندونو د څېړنې او ارزونې د مرکزي پلاوي او د سندونو د رييس له خوا د نظر څرګندولو او د بهرنيو چارو د وزير له ليکلي امر وروسته استفاده کېدای شي.

۳ـ د مخزنونو او د ساتنې وړ سندونو د څېړنې او ارزونې د مرکزي پلاوي له خوا د نظر له څرګندولو او د بهرنيو چارو د وزير له ليکلي امر وروسته د ګټې اخيستونکي په واک کې ورکول کېدای شي.

۴ـ ګټه اخيستونکي سندونه د اوراقو (ارشيف) په حفظيه ودانۍ کې په هغه ټاکلي ځای کې چې په همدې موخه تخصيص ورکړل شوی دی، مطالعه کولای شي.

۵ـ د دولت د مهمو سياسي سندونو نقل اخيستنه (کاپي کول) جواز نه لري، په استثنايي حالتونو کې د سندونو د څېړنې او ارزونې د مرکزي هيئت له خوا د نظر له څرګندولو او د بهرنيو چارو د وزير له ليکلي امر وروسته يواځې د مهمو سياسي سندونو له متن څخه يادښت اخيستل کېدای شي.

۶ـ د سندونو نقل (کاپي کول) یواځې په استثنایي حالتونو کې د بهرنیو چارو د وزیر په لیکلي امر په دغه شرط چې د سندونو اصلي ارزښت کم نه شي، اخیستل کېدای شي.
۷ـ بهرني وګړي نه شي کولای له محرمو او اشد محرمو سندونو څخه ګټه واخلي.

د محرمو سندونو شریکول

د محرمو سندونو شریکول د ارګانونو د لاسرسي لپاره په پام نیول شوي چې د نورو ادارو او د افغانستان په مسایلو کې د ښکېلو هېوادونو محرمو سندونو د پېژندلو لپاره یې اړتیا ده.

سندونه یواځې د مسوولو چارواکو له لارښوونې وروسته د اساسي قانون، د هېواد د نورو نافذه قوانینو، مقررو او پالیسو له موادو سره سم شریک کېږي.

هغه اطلاعات چې امکان لري د سرچینو، میتودونو او د استخباراتي کړنو له لارې لاسته راغلي وي، دا اطلاعات د دولت د تصمیم نیوونکو چارواکو لپاره اړین دي او باید له افشا کولو (ډاګیزولو) څخه خوندي وساتل شي.

په دولتي ادارو کې د سندونو د ساتنې، محرمیت او درجه بندۍ او د افرادو د روښتیا پالیسي له مخې، هغه سندونه چې د ارګانونو تر منځ شریک کېږي، باید لاندې شرایط ولري:

۱ ـ پر سندونو د پوهېدو د اړتیا پر بنسټ.

۲ ـ د شریک شوو سندونو د لاسرسي واک د مسوولو چارواکو له لوري په رسمي ډول ورکول کېږي، خو ممکن چې دغه واک پخوا ځانګړي دفتر او یا بست ته هم ورکړل شي.

۳ـ د سندونو د محرمیت ساتلو د ژمنې فورمې باید د سندونو له شریکولو وړاندې لاسلیک شوې وي.

په فوق القاعده او بیړنیو حالاتو کې سندونو ته لاسرسی په لاندې صورتونو کې کېږي:

۱ ـ له اشد محرمو څخه د لوړې درجې محرمیت لرونکو سندونو (اشد محرم او سري) او (اشد محرم او بشپړ سري) ته لاسرسی د ولسمشر د فرمان له مخې کېږي.

۲ ـ هغه کسان چې د ولسمشر د فرمان پر بنسټ د مهمو دولتي پېښو په حقیقت موندونکو او پلټونکو کمېسیونونو کې ټاکل کېږي، رییس او مرستیالان یې باید له درېیمې درجې څخه د لوړې درجې شفافیت لرونکي وي.

۳ـ کوم راپورونه چې د ټولیزو رسنیو له لوري خپرېږي، له اشد محرم څخه د لوړو سندونو ډاګیز کول یواځې د ولسمشر او حکومت د با صلاحیته افرادو د هوکړې پر بنسټ کېدای شي.

له رسنیو سره د محرمیت لرونکو سندونو شریکول په لاندې ډول ترسره کېږي:

۱ ـ له رسنیو سره د هغو محرمیت لرونکو سندونو شریکول چې د اړوندو ارګانونو له لوري اشد محرم او یا له دې څخه په لوړه کچه درجه بندي شوي دي، د مسوولو کسانو له اجازې پرته جواز نه لري.

۲ ـ که چېرې لازمه وګڼل شي، ولسمشر کولای شي د فرمان پر بنسټ له اشد محرمیت لوړ راپورونه د افغانستان له خلکو سره شریک کړي.

۳ـ د هر ډول اطلاعاتو په ډاګه کول او شریکول چې ملي ګټو ته زیان ورسوي او په جګړه ییزو حالاتو کې د دښمن په ګټه بدلون رامنځته کړي، د ملي امنیت پر وړاندې د جرایمو قوانینو پر بنسټ څېړل کېږي.

له بهرنیو دولتونو سره دغه ډول سندونه په لاندې توګه شریکېږي:

۱ ـ اشد محرم او یا له دې لوړ سندونه د دواړو لورو د هوکړې پر بنسټ چې ورته صلاحیت ولري، د ستراتیژیکو هوکړه لیکونو له لاسلیک وروسته شریکېږي.

۲ ـ د سندونو شریکول باید دوه اړخیز او د ورته محرمیت درجې په کچه وي.

۳ـ له شریکولو وروسته د سندونو افشا کول د دواړو لورو له خوا جواز نه لري، سندونه د قوانینو او ستراتیژیکو هوکړه لیکونو پر بنسټ څېړل کېږي.

٤ـ د دولت صلاحیت لرونکي چارواکي کولای شي د اړتیا پر مهال محرمیت لرونکي سندونه چې د هېواد د ملي امنیت د پیاوړي کولو لپاره دي، د اساسي قانون، نورو نافذو قوانینو او ملي ګټو په ساتنې سره له ګاونډیو هېوادونو سره شریک کړي.

٥ـ هغه سندونه چې له ګاونډي هېوادونو سره شریک کېږي، د ولسمشر د فرمان او د اړوندو ارګانونو د صلاحیت لرونکو چارواکو په وسیله د دولت د ملي امنیت د پیاوړتیا او د ملي ګټو په پام کې نیولو سره ورکول کېږي.

۶ـ د بهرنیو دولتونو سندونه او اطلاعات چې د افغانستان له دولت سره شریک کېږي، باید د دولت له لوري یې محرمیت وساتل شي او محرمیت یې د کورنیو سندونو په کچه وي.

په غونډو او ناستو کې د اړیکو پر بنسټ د محرمیت لرونکو سندونو شریکول په لاندې ډول کېږي:

۱ـ محرم او یا تر دې اوچت سندونه د دولتي ادارو د صلاحیت لرونکو استازو تر منځ په ناستو کې د تصمیم نیونې لپاره د ارګانونو د اړتیا پر بنسټ شریک کېدای شي.

۲ـ محرمیت لرونکي سندونه د اړونډو ارګانونو له لوري له شریک کولو وروسته چې شریک شوي، را ټولېږي او باطل بلل کېږي. هغه سندونه چې د راټولونکې استفادې په موخه باطل شوي نه دي، باید د مسوولو افرادو تر څارنې لاندې ولېږدول شي او ساتنه یې وشي، له استفادې وروسته دې په الماریو کې خوندي شي. د مسوولینو نومونه او لاسلیک باید راجستر او ثبت شي.

۳ـ په غونډو کې د محرمیت لرونکو سندونو د شریکولو پر مهال د اشخاصو شتون د افرادو د روښتیا درجې پر بنسټ کېدای شي.

۴ـ د غونډو جریان او د ګډون کوونکو د نومونو لیکلړ د غونډې د پیل او پای له نېټې او ساعت سره ثبتېږي.

۵ـ په هغو غونډو کې چې د اشد محرم له محرمیت څخه پر لوړو سندونو باندې بحث کېږي، د ګرځنده ټیلیفون، کامرې او ټولو هغو وسایلو مخنیوی کېږي چې د ثبت او کاپي وړتیا ولري، خو یوازې هغه وخت چې په غونډه کې لوړ پوړي چارواکي وي او هغوی د سندونو د ثبت او کاپي کولو اجازه ورکړي.

له ملي شورا سره د محرمیت لرونکو سندونو شریکول په دې ډول دي:

۱ـ محرم او اشد محرم سندونه کولای شي چې د ملي شورا په دواړو جرګو کې شریک شي.

۲ـ له اشد محرم څخه لوړ سندونه (اشد محرم او سري) او (اشد محرم او بشپړ سري)، د ولسي جرګې، مشرانو جرګې د ملي شورا د کورني او بهرني امنیت کمېسیونونو د مشرانو

په ناستو کې په هغه صورت کې شریک کېدلای شي چې له دریېمې درجې د لوړې کچې شـفافیت ولري.

۳ـ د ملي شورا د دواړو جرګو او د جرګې د کورنـي او بهرنـي امنیت کمېسیونونو مشـران د خپل قناعت او قناعت نه کولو په اړه د ملي شـورا جرګو تـه راپـور وړانـدې کـوي.

د محرمو سندونو لېږد:

۱ ـ ټول لـه اشـد محـرم سندونو څخـه د لـوړ محرمیت لرونکي سندونه چې کلـه د هېواد په دننه کې له یو ځای څخه بل ځای ته لېږدول کېږي، باید امنیت یې نیول شوی وي.

۲ ـ د محرمو سندونو لېږدوونکي وسایل باید د خطر ضد پر وسایلو سمبال او د بېړنو حالاتو د مخنیوي لپاره چمتو وي.

۳ـ کومو ادارو ته چې سندونه لېږدول کېږي، باید لېږدوونکو ته له وړاندې د لېږد لار معلومه وي.

د محرمو سندونو ساتنه

ټول دولتي ارګانونه او بنسټونه مسوولیت لري د هغو سندونو چې د راز او محرمیت وړ وي، ساتنه یې وکړي. د محرمیت وړ سندونه چې په بېلابېلو درجو په نښه شوي وي، د اړونـدو ادارو لـه لـوري لانـدې شـرایطو تـه پـه پـام سـره بایـد وسـاتل شـي:

۱ ـ د خپلو ځانګړو رنګونو پر بنسټ باید په نښه شي او په ځانګړي رنګ سره په اړوندو دوسیو کې وساتل شي.

۲ ـ محرم سندونه او اشد محرم سندونه د اړتیا له مخې په الماریو، سیفونو، د مېز په خانو او دغه راز د اړوندو ادارو امکاناتو ته په پام سره باید وساتل شي.

۳- "اشد محرم او سري سندونه" او "اشد محرم او بشپړ سري سندونه" په ځانګړو شرایطو کې په داسې ځایونو کې چې د طبیعي پېښو او نورو ګواښونو له زیانه خوندي وي، د شفر لرونکو قفلونو لرونکي وي او د امکان په صورت کې د امنیتي کامرو له لوري ترې څارنه وشي؛ وساتل شي. که چېرې له کیلي لرونکو قفلونو ګټه اخیستل شوې وي، باید

يادې کيلۍ همېشه او په دوامداره توګه د ساتونکو تر څارنې لاندې وي او له دوو قفلونو چې کيلۍ يې له دوو بېلابېلو کسانو سره وي؛ بايد ګټه واخيستل شي.

٤ـ د ساتنې او راجستر پر مهال دې د محرمو سندونو د ترلاسه کوونکي وخت او نېټه وليکل شي.

٥ـ کوم کسان چې د محرمو سندونو د ساتنې په برخه کې ګومارل کېږي بايد د سندونو د محرميت ارزښت ته په پام سره يې د افرادو د شفافيت درجه ټاکل شوې وي.

٦ـ د قفلونو په کود او نښانو کې بدلون په بېلابېلو ادارو کې د څو کسانو له لوري چې له درېيمې درجې د لوړې درجې روښتيا خاوندان وي، ترسره کېږي.

٧ـ که د اشد محرمو سندونو د ساتنې او خونديتوب لپاره له دوو قفلونو څخه ګټه اخيستل کېږي، بايد قفلونه يې پر دوو بېلابېلو کيلي ګانو پرانيستل شي.

٨ـ د ډاډ ترلاسه کولو لپاره چې محرم سندونه د پورته يادو اصولو له مخې ساتل کېږي، بنسټونه او ارګانونه دې مسوولينو ته دنده وسپاري چې په ناڅاپي ډول له سندونو څخه ليدنه او څېړنه وکړي.

د محرميت لرونکو سندونو خوندي ساتنه:

د محرميت لرونکو سندونو د ساتنې او خونديتوب لپاره د لاندې مواردو رعايت حتمي دی:

- محرم، اشد محرم، «اشد محرم او سري» او «اشد محرم او بشپړ سري» سندونه بايد له ساتنې مخکې ثبت او راجستر شي.
- د اشد محرم يا تر دې لوړې درجې لرونکو سندونو د لېږد او يا استفادې پر مهال بايد لېږدوونکي او يا استفاده کوونکي د راجستر په کتاب کې د ساعت او نېټې له يادونې سره ثبت شي.
- محرميت لرونکي سندونه په ډاډمنو الماريو کې ساتل کېږي او يواځې مسوول کسان ورته د لاسرسي حق لري.
- په دوسيو کې د سندونو د ساتنې پر مهال د محرميت درجو د ځانګړو مشخصو رنګونو په وسيله چې په پاليسۍ کې يې يادونه شوې، ځای پر ځای او په نښه کېږي.

- د هغو الماریو قفلونه او رمزونه چې د سندونو د ساتنې لپاره کارول کېږي، د سندونو د محرمیت له درجې سره سم د محرمیت درجه لري او باید په ټول وخت کې ترې ساتنه وشي. د هغو کسانو د نومونو د راجستر کتاب هم باید موجود وي چې دغو قفلونو ته د لاسرسي واک لري

د محرمو سندونو د افشا کېدو ګواښ:

دولتي ادارې مکلفې دي چې تر لاس لاندې پرسونل پر دې پوه کړي څو د ټیلیفوني خبرو، انټرنېټي اړیکو، مکتوبونو استولو، د غبرېزو او نا غبرېزو سي ډي ګانو ثبت او له رسنیو سره د مرکې پر مهال لاندې ټکي په پام کې ونیسي:

١ ـ له رسنیو او عادي خلکو سره د محرمو مسایلو په اړه خبرې او بحث جواز نه لري.

٢ ـ د ډېر محرمو سندونو استول باید د یادې ادارې د باوري کسانو له لوري ترسره شي.

٣ ـ مکالمې او د سندونو لېږد د انټرنېټ، ټیلیفون او برېښنایي وسایلو له لارې له کود پرته جواز نه لري.

۴ ـ د محرمو سندونو پر وړاندې بې مسوولیته چلند او یا د سندونو ورکېدو پر مهال دې له ځنډ پرته اړوندو ارګانونو ته خبر ورکړل شي، څو په دې برخه کې اړین ګامونه واخیستل شي.

۵ ـ پوځي او ملکي لوړ پوړي چارواکي دې په ټولنیزو شبکو کې د اړوندو ادارو چارو له خپرولو څخه ډډه وکړي.

٦ ـ په ټولنیزو شبکو کې د پوځي چارو په اړه د انځورونو او فلمونو خپرول منع دي.

اطلاعاتو ته د لاسرسي
د څارنې کمېسیون او
مدني ټولنه باید په ګډه
کار وکړي چې په هېواد
کې اطلاعاتو ته د
لاسرسي بنسټیزې
ستونزې ومومي، د هغو
د حل لپاره لارې چارې
ولټوي او اطلاعاتو ته د
لاسرسي لپاره ملي
ستراتیژي جوړه کړي
چې په هېواد کې
اطلاعاتو ته د خلکو
لاسرسی یقیني شي.

شپېږم څپرکی

رازونه

د رازونو اهمیت

د ۲۰۱۳ زېږدیز کال په مې میاشت کې د امریکا د ملي امنیت اداري کارکوونکي ایډوارډ جوسیف سنوډن د خپل هېواد د ملي امنیت محرم اطلاعات رسنیو ته د بریښنالیک له لارې افشا کړل. له هماغې ورځې نور په خپل هېواد کې پر سنوډن ځمکه سره شوه، له امریکا سره د سړې جګړې د ختیځ بلاک سیال هېواد روسیې ته وتښتېد، هلته یې د حکومت او مدني ټولنې له خوا هرکلی وشو. که څه هم سنوډن نړیوال شهرت خپل کړ، خو په خپله خاوره او خپل تاریخ کې پر دې سربېره چې په هېواد کې یې د ډیموکراسۍ د ثبات او پوخوالي دعوا کېږي، سم ځای نه لري او امریکایي ملت هم د ملي امنیت د محرمو خبرو د افشا کولو په خبره ورسره په زړونو کې نفرت او کرکه لري.

د افغانستان په تاریخ کې هم له شاه شجاع وړاندې او وروسته، هر هغه څوک چې خپلو ملي ارزښتونو او محرمو اطلاعاتو ته ژمن نه وي پاتې شوی، نه په تاریخ کې ښه ځای لري او نه هم د ولس په زړونو کې. د تاریخ په اوږدو کې تر اوسه زموږ یوه ستونزه هم د ښه زعامت نه شتون دی. ملت هم هماغسې چې باید خپله دنده د خاورې او راتلونکو نسلونو پر وړاندې ترسره کړي، نه یې ده ترسره کړې؛ د هر یرغلګر ځواک پر وړاندې جنګېدلی، قربانۍ یې ورکړې او بالاخره یې هر ځواک مات کړی، خو سیاسي پوهه، سیاسي مشارکت او دې ته ورته مسئلې بیا نور څه دي چې معاصرو پرمختللو ملتونو د خپلو مبارزو د اصلي اساساتو په توګه ترې کار اخیستی، خو افغان ولس یې یا پر چل نه پوهېږي او یا خو د تاریخ په اوږدو کې دا هڅه شوې چې خلک په تور تم کې وساتل شي.

له رسنیو نیولې تر حکومت او مدني ټولنې، لیدل کېږي چې په هېواد کې مو هېڅ داسې خبره نشته چې ګڼې له نورو سیالو ملتونو او ګاونډیانو څخه پټه وي؛ د دغه کار یو لامل دا کېدای شي چې له ملي شورا نیولې تر حکومته ځیني د پردیو ګوډاګیان او لاسپوڅي پردیپال پر دندو ګومارل شوي، خو په دې کې هم شک نشته چې خلکو اصلاً له سره د محرمو ملي خبرو پر ارزښت ځان نه دی پوه کړی. که یې څوکۍ لرله خو ښه خبره ده، که نه بیا په لوی لاس د ملي ارزښتونو او ملي امنیت اړوند محرم اطلاعات افشا کوي.

په ۱۳۹۵ لمریز کال کې د ملي امنیت پخواني عمومي رییس رحمت الله نبیل پاکستان ته د ولسمشر د سفر پر ډول ځینې نیوکې لرلې؛ هغه نیوکې چې باید د ملي امنیت شورا او ولسمشر ته مخامخ په محرم مجلس کې ویل شوې وای، له بده مرغه هغه شخص چې له ولسي جرګې یې په ډېره اسانۍ د باور رایه اخیستې وه، جدي او محرمې خبرې پر فېسبوک خپرې کړې، دلته نو بیا یو شمېر هغو کسانو چې په هېواد کې خبرو جوړولو او هرې لانجې ته لبیک وایي، نوره هم دا خبره لویه کړه. د ملي امنیت د عمومي رییس او ولسمشر تر منځ د استعفا خبره له وړاندې شوې وه، خو نبیل ملت ته د ځان د لا نږدې کېدا په موخه همدغه فرصت وباله او په دغسې یوه حساس وخت کې یې استعفا وکړه. که فکر وشي د ملي امنیت عمومي ریاست څوکۍ وړه څوکۍ نه ده، د خلکو او ملت له دایمي برخلیک او ملي امنیت سره یې هره ښه او بده کړنه تړلې ده. که چېرې د ملي امنیت عمومي رییس رښتیا هم غوښتلای چې د ولسمشر او بل هر چا نیمګړتیا د قانون په چوکاټ کې په ګوته کړي، نو به یې د ملي شورا او مدني ټولنو له هغو استازو سره د رسنیو په نه شتون کې د ولسمشر پر وړاندې هر څه روښانه کړي وای، په دې سره به یې هم د ولسمشر او ملت تر څنګ د خپلې سترې او پاکې دندې درناوی کړی وای، بل لور ته به ډېرې محرمې خبرې د ملي امنیت په اډانه کې پټې پاتې شوې وای.

دولتي رازونه

دولتي رازونه هغه اطلاعات دي چې د واک لرونکو دولتي چارواکو له لوري، د تشریفاتو په رعایتولو سره په لاندې برخو وېشل شوي دي:

کوم اطلاعات چې د دولتي رازونو په توګه په څو برخو وېشل شوي، د موضوع له اړخه په بېلابېلو مقولو وېشل کېږي چې تر ټولو مهمې مقولې یې عبارت دي له: پوځي رازونه، اقتصادي، علمي او د ټېکنالوجۍ رازونه، سیاسي رازونه، د جاسوسۍ اړوند او جاسوسۍ ضد اطلاعات چې دا هره یوه یې د ځانګړو اطلاعاتو ټولګه لري؛ د بېلګې په ډول، په پوځي اطلاعاتو کې دغه لاندې برخې راځي:

- د هېواد امنیت د خوندیتوب لپاره پوځي ستراتیژیکې طرحې.
- د نوو پوځي تجهیزاتو د تولید تاسیساتو اړوند اطلاعات.
- د پوځي تجهیزاتو فني او تاکتیکي ځانګړنې او د هغو کاري لارې چارې.

د تاسیساتو او امنیتي ځواکونو ځای پر ځای کول او موخو ته د رسېدو لپاره یې زمینه برابرول.

د ۱۳۵۵ لمریز کال د جزا قانون په ۲۰۱مه ماده کې لاندې اطلاعات د هېواد د دفاعي اسرارو له ډلې څخه شمېرل کېږي:

۱ ـ نظامي، سیاسي، ډیپلوماسي، اقتصادي او صنعتي اطلاعات چې د هغو د ماهیت له نظره له هغو اشخاصو پرته چې رسماً ورسره ښکېل دي او د هېواد دفاعي ښېګڼو لازمه بللې وي چې نور څوک پرې خبر نه شي.

۲ ـ مکتوبونه، لیکونه، سندونه، رسمونه، نقشې، عکسونه او نور چې د هېواد ښېګڼو لازم کړي وي، پرته له هغو اشخاصو چې ورسره سروکار لري، بل څوک پرې خبر نه شي.

۳ـ پر نظامي تشکیلاتو او سوقیاتو پورې اړوند خبرونه او اطلاعات، حربي وسیلې، په عمومي توګه هغه اطلاعات چې په نظامي او ستراتیژیکو چارو پورې اړوند وي او د اردو د عمومي قوماندانۍ له خوا د هغو د خپرولو لیکلې اجازه نه وي صادره شوې.

۴ـ خبرونه او اطلاعات چې په تدبیرونو او اجرااتو پورې اړوند وي او د جرمونو د کشف او څېړنې یا د هغو د مرتکبینو د محاکمې لپاره ترسره کېږي. سره له دې صلاحیت لرونکې محکمه کولای شي هغه راپورونه چې یې لازم وګڼي، د خپرولو اجازه ورکړي.

که اطلاعات څومره ډېر مهم او د اهمیت وړ وي، هغومره له زیان سره مخ وي، په همدې موخه په ځینو هېوادونو کې پر ځانګو له وېش وروسته د راز په توګه ساتل کېږي چې رسوا کول یې بیا جرم ګڼل کېږي. په دغو برخو کې د اطلاعاتو پر ځانګو د وېش قاعده هم پر کیفیت ولاړه وي او د کنټرول وړ خبره وي.

هغه قاعده چې د دولتي رازونو د پېژندنې په اړه په بېلابېلو هېوادونو کې په پام کې نیول شوې ده، د هغو زیانونو کچه ده چې د اطلاعاتو د افشا او رسوا کولو په پایله کې د هېواد امنیت یا د ملي ادارو چارو ته اوړي.

دغه قواعد په ترتیب سره عبارت دي له:

- د حکومت او دولت د اساساتو له مخې، د نه جبرانېدونکي زیان اوښتل.
- ملي امنیت او د خلکو عمومي ګټې له خطر سره مخ کېدل.
- د سازمانونو د چارو او د هغو د اصلي دندو ترسره کولو د نظام ګډوډول.
- د یوه سازمان په کورنیو چارو کې لاسوهنه او یا د هغه سازمان له مصلحتونو سره ټکر.

واک لرونکي چارواکي په دغه مورد کې له پټ مهر څخه په ډېره پټه او ماهرانه توګه ګټه اخلي او یا په بشپړه توګه د یوه راز کلمه په پام کې نیسي. د یادونې وړ ده، په ځینو هېوادونو کې دغه ډول اطلاعات له ملتونو څخه نه پټېږي، خو د یادو اطلاعاتو له افشا

کولو شخه د مخنیوي لپاره باید ځانګړی قانون او د خلکو ژمنې موجودې وي او دوی به ژمنه کوي چې دغه اطلاعات به هېڅکله هم نه رسوا کوي.

شاه محمود میاخېل چې کله د کورنیو چارو په وزارت کې مرستیال و، وایي چې په دفتر کې یې پر دېواله د افغانستان نقشه بنده او یوه سپینه خیرنه پرده هم پرې را ځوړنده وه. دی زیاتوي، خپلو همکارانو ته یې وویل چې دا پرده ډېره خیرنه ده او باید ویې مینځي، خو کله چې یې پرده له نقشې لرې کړه، نو نقشه ډېره ښکلې ښکارېده. میاخېل وایي: ما ورته وویل چې پرده نوره مه ځوړندوئ؛ ځکه نقشه په خپله ښایسته ده.

د نوموړي په خبره چې وروسته د کورنیو چار وزارت د مطبوعاتو برخې مشر ورته وویل چې صاحب! دا نقشه محرمه ده، باید پرده پرې ځړېدلې وي. دی وایي: ما ورته وویل چې د دې نقشې محرمیت په څه کې دی؟ ویل یې دا نقشه خو له هېواد څخه بهر په بل ملک کې چاپ شوې ده، د نړۍ ټول استخبارات په افغانستان کې فعالیت لري او د ګوګل ایرت (Google Earth) په وسیله هر ځای کتلی شي او له دې څخه خبر نه یې چې اوسنۍ ټکنالوجي دومره مخکې ده چې زموږ د بېچاره ګانو هر څه ترې ښکاري، ان زموږ تر غرونو لاندې زېرمې هم نورو ته له موږ څخه ښې معلومې دي. اوس ته راته ووایه چې زموږ څه له نورو هېوادونو څخه پټ دي؟

افغانستان له افغانانو څخه پټ او محرم دی؛ ځکه چې دوی د خپل ملک پر حالتونو خبر نه دي؛ استخباراتي لوبې همداسې دي چې خپله خبره درته ستا په خوله کې درکوي او بیا خلک په هغو خبرو شخوند وهي او داسې فکر کوي چې ګواکې دوی خپلې خبرې په خپله کوي. د استخباراتي کړیو موخه دا ده چې د افغانستان ژمن او زړه سواند خلک څرنګه نوم بدي کړي، په ولس او هم حکومت کې داسې بې باوري پر یو او بل پیدا کړي چې سړی حتا پر خپل ځان هم شکمن شي او د همکارۍ، اعتماد او تفاهم فضا له منځه یوسي، تر څو د استخباراتي شبکو لپاره د فعالیت زمینه برابره وي.

د ناروغ راز

د ناروغ د راز ساتنه پر ډاکترانو باندې د ناروغانو د باور اصلي محور بلل کېږي، څو چې ناروغ د راز په ساتنه کې پر ډاکتر پوره باوري نه وي، ښایي درملنه یې ښه پایله ونه لري او یا هم هغه لازم اطلاعات چې ډاکتر یې باید له ناروغ څخه ترلاسه کړي، ښایي د همدې بې باورۍ له امله یې ترلاسه نه کړي. د ناروغ په راز کې په ټوله کې د ناروغۍ علایم، معاینات، د ازمایښتونو پایلې، تشخیص، د پیسو د ورکړې او په روغتیایي خدماتو پورې د اړوندو معاملاتو اطلاعات شامل وي چې یاد روغتیایي طبي سوابق د روغتیایي اطلاعاتو په بڼه ترتیبېږي.

راز ساتنه حتا له مرګ څخه وروسته هم د ناروغ قانوني حق بلل کېږي، د بقراط په سوګند نامه کې هم د ناروغ محرمیت او راز ساتنه د اصلي اخلاقو اساس بلل شوی دی، دغه راز بشري حقونه هم ډاکتران د ناروغ احترام او راز ساتنې ته هڅوي. په افغانستان کې د طبي اخلاقو لاربښود له مخې، د ناروغ د راز او روغتیايي اطلاعاتو د ساتنې لپاره باید ډاکتر لاندې کړنې په نظر کې ولري:

۱ـ له ناروغ سره په داسې ځای کې د هغه د ناروغۍ په هکله پوښتنه وکړي چې بل څوک یې غږ وا نه وري.

۲ـ هغه اطلاعات چې د ناروغ په اړه یې لیکي، باید د بل چا لاس ته ور نه شي.

۳ـ د ناروغ د ناروغۍ دوسیه باید په خوندي ځای کې وساتل شي.

۴ـ هغه اطلاعات چې د ناروغ په هکله له بل کس سره د مشورې اخیستلو لپاره شریکېږي، لومړی باید ځان پر دې باوري کړي چې یاد اطلاعات خوندي ساتل کېږي.

۵ـ هر کله چې د ناروغ په هکله له خپلو همکارانو سره د مشورې اخیستو لپاره خبرې کوي، باید نور کسان یې خبرې وا نه وري.

۶ـ که چېرې د ناروغۍ په اړه د ناروغ خپلوان د ټیلیفون له لارې اطلاعات غواړي، له اطلاعاتو ورکولو باید ډډه وشي، خو په هغه صورت کې چې ناروغ ټیلیفون کوونکی شخص وپېژني او د ناروغ رضایت وي، نو یواځې د ناروغ د حالت په اړه اطلاعات ورکول کېدای شي.

د ناروغ د اطلاعاتو شریکول

د اغېزناکو روغتیايي خدمتونو وړاندې کولو لپاره د ناروغ د اطلاعاتو شریکول د ناروغ او ټولنې دواړو لپاره مهم دي. په دې اړه د راز ساتنې اصل باید ناروغ ته تشریح شي او دغه ټکي باید هم ورته په ډاګه شي چې دغه اطلاعات د بنې روغتیا پالنې په موخه ترسره کېږي. په ټولو حالتونو کې هر کله چې د ناروغ راز افشا کېږي، باید ډاکتر د راز افشا کولو دلایل د ناروغ په دوسیه کې ولیکي. د مسلکي صلاحیت او حدودو په چوکاټ کې یو ډاکتر د رازدارۍ او محرمیت د اصل په پام کې نیولو سره محدود اطلاعات له ناروغ او د هغه له کورنۍ سره شریکولای شي، خو کله چې ډاکتر د رسنیو له لارې له خلکو سره د ناروغیو په اړه اطلاعات شریکوي او د ناروغانو پوښتنو ته ځوابونه وایي، ګرانه ده چې لازمه رازداري او محرمیت په کې مراعت کړي.

د همدې لپاره د ناروغ د محرمیت، وقار ساتنې او د رازدارۍ له حق څخه د ملاتړ په موخه له ناروغ څخه د ګڼو خلکو په مخ کې د ناروغۍ اړوند له پوښتنو کولو باید ډډه وشي. دغه راز د څېړنې په هېڅ پړاو کې باید ناروغ زیانمن نه شي او د ناروغ پټ رازونه باید د هغه له اجازې پرته خپاره نه شي. ډاکتران د ناروغ په اړه اطلاعات د دې لپاره راټولوي چې د ناروغ د ناروغۍ په اړه ښه تشخیص وکړای شي او د ناروغ د خپلوانو نظرونه او اطلاعات ممکن، د ناروغ د ښې پاملرنې لپاره مرسته وکړي او له بلې خوا ډاکتران د ناروغ د خپلوانو اندېښنو ته هم غوږ نیسي، خو د ناروغ له اجازې څخه پرته باید د ناروغ رازونه له بل چا سره شریک نه شي، ښه دا ده، مخکې له دې چې د ناروغ له خپلوانو سره اړیکه ونیول شي، د ناروغ اجازه دې واخیستل شي. که چېرې ناروغ هم له نورو سره د خپلو اطلاعاتو شریکولو اجازه ورکړي، ډاکتر باید له خپل قضاوت څخه کار واخلي او په هغې کچه اطلاعات له نورو سره شریک کړي چې اړین وي او په اړه یې د ډېرو او غیر اړینو اطلاعاتو له ورکولو باید په جدي توګه ډډه وکړي.

په افغانستان کې د طبي اخلاقو لارښود له مخې، د ناروغ شخص اطلاعات باید په لاندې حالتونو کې شریک شي، خو په ټولو نورو حالتونو کې باید کوښښ وشي چې د ناروغ رضایت واخیستل شي:

۱ــ په هغه صورت کې چې قانون وغواړي.

۲ــ د محکمې د حکم په صورت کې خو هغه اطلاعات به محکمې ته ورکول کېږي چې اړین وي، د غیر ضروري او غیر اړینو اطلاعاتو له ورکولو څخه باید ډډه وشي.

۳ــ په هغه صورت کې چې ټولنې ته لوی ګواښ متوجه وي، لکه ساري او خطرناکه ناروغي؛ دا ځکه چې ډاکتر نه یوازې د ناروغ، بلکې د ټولنې په مقابل کې هم مسوولیت لري. د ټولنې د روغتیا ساتنه د ډاکتر مسلکي او ټولنیز مسوولیت دی.

ځیني وخت کېدای شي د ناروغ شخصي او محرم اطلاعات ان د ناروغ له رضایت څخه پرته له نورو سره شریک شي، ډاکتر کولای شي چې د ناروغ له اجازې پرته د ټولنې د روغتیا ساتنې په موخه د ناروغ راز خپل همکار، ادارې، پولیس او له ټولو با صلاحیته چارواکو سره په لاندې حالتونو کې شریک کړي:

۱ــ په هغه صورت کې چې ناروغ یو کس پر قتل وګواښي، په دغه صورت کې ډاکتر مسوول دی چې موضوع له ځنډ پرته خپل مستقیم امر او د روغتون له ادارې سره شریکه کړي او اداره مکلفه ده چې په دې اړه بېړنی او جدي اقدام وکړي او امنیتي مسوولین خبر کړي.

۲ــ په ډېرو بېړنیو او خطرناکو پېښو او حالتونو کې که چېرې اداره پر دې باوري شي چې د چا ځان په خطر کې دی، اداره مکلفه ده چې یاد شخص خبر کړي.

۳ــ په داسې حالت کې چې د یوې ساري ناروغۍ د خپرېدو جدي احتمال موجود وي او د ناروغ رضایت وخت نیسي.

۴ــ کله چې ډاکټر پر دې باوري وي چې یو ناروغ تر درملنې لاندې وي او پر زیان منونکو اشخاصو، لکه ماشومانو باندې ان جنسي تېری کوي او یا هم تر دې خطرناک ثابتېږي، روغتیایي اداره یې باید په اړه تصمیم ونیسي.

۵ــ کله چې ناروغ د تصمیم نیولو توان ونه لري، په داسې حالت کې د ناروغ خپلوان کولای شي په دې برخه کې مرسته وکړي.

۶ــ کله چې ډاکټر پر دې باوري وي چې د راز په افشا کولو سره ناروغ ځان ته او یا هم نورو همکارانو ته جدي ستونزه نه پېښوي؛ د بېلګې په ډول د امریکا د مریلنډ د روغتیا او ذهني پالنې اداره (ډي. اېچ. اېم. اېچ) له خپلو ناروغانو سره د خصوصي حریم د ساتلو یادښت لاسلیکوي چې په کې د ناروغ اړوند طبي اطلاعات څرنګه کارول کېږي او څرګندېږي او ناروغ هغه ته څه ډول لاسرسی موندلی شي.

په دغه یادښت کې له ناروغ څخه اجازه اخیستل کېږي چې د هغه روغتیایي اطلاعات د وړاندې شوو خدماتو د کیفیت د ارزونې په ادارو کې له نورو څانګو او نورو ادارو سره د نظارتي فعالیتونو په موخه د ایالتي او فدرالي څارونکو په واک کې ورکوي. په دغه یادښت کې راغلي چې روغتیا او خوندیتوب ته له پېښ ګواښ څخه د مخنیوي په صورت کې دغه اداره ښایي د ناروغ اطلاعات د اړتیا په صورت کې له قانون پلي کوونکو سره او له هغو نورو افرادو سره شریک کړي چې په مناسب ډول کولای شي له ګواښ او زیان څخه مخنیوی وکړي او یا یې راټیټ کړي.

دغه اداره هغو ناروغانو ته چې د ممکنه ناوړه ګټې اخیستنې، بې پروایی، کورني تاوتریخوالي او یا کوم بل جنایت قرباني شوي وي، اعلانوي چې اطلاعات یې د دوی او نورو روغتیا او خوندیتوب ته د جدي ګواښ د مخنیوي په خاطر ښایي تر هغه بریده چې اړتیا ورته لیدل کېږي، له اړوندو چارواکو سره شریک شي.

هغه ناروغان چې په یوه دعوا، نزاع او ادعا کې ښکېل وي، د هغو روغتیایي اطلاعات د یوه شکایت د پلټنې او یا نورو قانوني بهیرونو په ځواب کې له محکمې سره شریکوي.

اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسیون باید د عامه پوهاوي د کچې لوړولو، د روزنیزو پروګرامونو جوړولو، د سرغړونو پر وړاندې د تادیبي مویداتو تجویزولو، غوښتونکو ته د مشورې په ورکولو کې مهم نقش ولوبوي او حکومت باید په دې برخه کې له کمېسیون سره اړینه مرسته وکړي او د کمېسیون اړتیاوې پوره کړي.

اووم څپرکی

د اطلاعاتو محرمیت

ژورنالېستیکي محرمیت

د نړۍ په ټولو برخو کې ژورنالېستان هڅه کوي، هغه خلک چې دوی ته په محرم ډول اطلاعات ورکوي، هویت یې پټ وساتي. دا د ژورنالېستانو کوم ځانګړی حق یا امتیاز نه دی، بلکې هغوی دا خپله دنده ګڼي او هغه اشخاص چې له ژورنالېستانو سره د خبرو کولو له لارې جدي ګواښونه او ستونزې ګالي څو خلکو ته اړین اطلاعات ورسېږي، باید ساتنه او درناوی یې وشي. اروپایي هېوادونه په قانون کې تر یوه بریده ژورنالېستیکي محرمیت ساتي؛ په اسپانیا او پرتګال کې د یو ډول ژورنالېستیکي امتیاز ضمانت د دوی په اساسي قوانینو کې شوی دی. په اوتریش، ډنمارک، فنلنډ، فرانسې، جرمني، ایټالیا، لیتوانیا، ناروې، پولینډ، سویډن او برېتانیا کې د ژورنالېستانو د سرچینو ساتلو لپاره په اجرایي او جنایي قوانینو کې ځیني حکمونه شامل دي.

د دغو هېوادونو تر منځ د ژورنالېستیکي محرمیت ساتنې کچه له بل سره خورا توپیر لري، د بلجیم او هالنډ حقوقي سیستمونه د سرچینو ساتنه تر یوه بریده پرته له کوم ځانګړي حکم څخه پېژني. په ګرجستان، ازربایجان او لوکزامبورګ کې د محرمیت ساتنې لپاره قوانین د جوړېدو په حال کې دي. د اروپایي کنوانسیون غړي هېوادونه مجبور دي چې د اروپا د بشري حقونو محکمې د قضیو د قانون مطابق د ژورنالېستانو له سرچینو ساتنه وکړي. د بشري حقونو لپاره د اروپایي کنوانسیون په لسمه ماده کې د هغو اطلاعاتو چې په محرم ډول لاس ته راځي، د ساتنې حکم یې شوی دی.

که د اطلاعاتي سرچینو له محرمیت سره بې پروایي وشي، نو بیا نور خلک چې مهم اطلاعات لري، ژورنالېستانو ته له نږدې کېدو څخه به ډډه وکړي او په پایله کې به اطلاعات پټ پاتې شي. که د ژورنالېست او سرچینې اړیکې خرابې شي، نو د اطلاعاتو رسونې بهیر ته به زیان ورسېږي. نه یوازې د دې خطر شته چې خلک به لږ اطلاعات لاسته راوړي، بلکې دا وېره هم شته چې هغه اطلاعات، ترلاسه کېږي، د لږ اعتبار وړ به وي.

د یوه ژورنالېست د اطلاعاتو د محرمې سرچینې ساتنه قانوني کړنه ده، خو قوي استدلال نه شي کېدای او دا په شرایطو پورې اړه لري چې محکمه دا ډول استدلال مني او که ژورنالېست ته حکم کوي چې خپله د اطلاعاتو محرمه سرچینه افشاء کړي. د محکمې له دغه راز حکم څخه سرغړونه د ژورنالېست له خوا محکمې ته سپکاوی بلل کېږي؛ دلته باید ژورنالېست د خپل ځان ساتنه او د ملي ګټو اهمیت سره پرتله کړي او یو ترې وټاکي.

د اطلاعاتو د محرمې سرچینې افشاء عامه ګټو ته په زیان او د ژورنالېست ژوند ته په ګواښ پورې اړه لري. د اطلاعاتو واقعیت باید تر هغه بریده وي چې محکمه وکړای شي د اطلاعاتو له سرچینې پرته خپل بهیر پر مخ بوځي. په دې مرحله کې د اطلاعاتو افشاء نبایي ژورنالېستانو ته د نوم بدۍ لامل وګرځي. د یوې سرچینې محرمیت د یوه ژورنالېست اخلاقي حق دی، خو کله چې محکمه د دغه محرمیت د افشاء کولو پرېکړه وکړي، دغه حق له منځه ځي. د ۱۳۸۸ لمریز کال د ټولیزو رسنیو قانون د شپږمې مادې له مخې، ژورنالېستان حق لري د خپلو معلوماتي سرچینو له په ډاګه کولو (افشاء) څخه ډډه وکړي، خو هغه وخت باید دا سرچینې پټې ونه ساتي چې واکمنې محکمې د هغو د افشاء حکم کړی وي.

که د یوې سرچینې له خوا قصداً ژورنالېست ته ناسم اطلاعات ورکړل شي، ژورنالېست باید د هغې سرچینې د هویت د افشاء کولو له امله رامنځته کېدونکي ګټې او زیانونه دواړه پرتله کړي. د اطلاعاتي سرچینې او د اطلاع ورکوونکي هویت پټ ساتل د څېړنیز ژورنالېزم لپاره ډېره اساسي او بنسټیزه مسئله ده، هر څومره چې یوه مسئله جدي وي، په هماغې اندازه د خبر ورکوونکي لپاره سخته ده چې اطلاعاتو ورکولو ته زړه ښه کړي.

د ژورنالېست او د هغه د سرچینې تر منځ د اړیکې کیفیت د هغو اطلاعاتو کمیت ټاکي چې د خلکو په واک کې ورکول کېږي. خبرونه د یوه تعریف له مخې چې د ورځپاڼو دوو لویو پانګوالو (لارد نورتکلیف او ویلیام رندولف هیرسټ) ته یې نسبت ورکول کېږي، دا دی چې په ځانګړي ډول شرموونکي واقعیتونه د خلکو ولکې ته تصادفي نه راځي، یو ژورنالېست اړ دی چې دغه واقعیتونه خلکو ته ورسوي، دغه کار یواځې د ژورنالېست له خوا د پراخو سرچینو په موندلو سره ترسره کېږي.

کله چې یو ژورنالېست مجبورېږي څو د قضایي سیستم د یوې برخې په څېر فعالیت وکړي، لکه د محرمو اطلاعاتو د سرچینې په افشاء، د فلم، سندونو یا نورو شواهدو په وړاندې کولو کې، نو دغه کار جدي ګواښونه رامنځته کولای شي، له همدې امله د ۲۰۰۰ زېږدیز کال په فبرورۍ میاشت کې د نړۍ درېیو لوړپوړو ادارو (د بیان د ازادۍ لپاره د امریکا

متحده ایالتونو موسسې، د رسنیو ازادۍ لپاره په اروپا کې د امنیت او همکارۍ موسسې او د بیان او عقیدې ازادۍ لپاره د ملګرو ملتونو ځانګړی استازي) پر لاندې بیانیه هوکړه وکړه:

«ژورنالېستان باید هېڅکله اړ نه شي څو خپلې سرچینې افشاء کړي، خو دا چې دغه کار د یوې جنایي پلټنې یا پر جنایي جرم د کوم تورن شخص د دفاع لپاره اړین وي او یا دا چې د یوې محکمې له خوا ورته حکم شوی وي، په داسې حال کې چې د خپلې قضیې د وړاندې کولو لپاره پوره فرصت ورکړل شوی وي.»

هغه ژمنه چې له مخې یې د اطلاعاتي سرچینې او اطلاع ورکوونکي هویت باید تر هر ډول شرایطو لاندې محرم (پټ) وساتل شي؛ یوه درنه او پېچلې ستونزه ده؛ ځکه دا باید له نورو حقونو، دندو، واکونو او قوانینو څخه جلا ونه لیدل شي؛ لکه ژورنالېستان چې په محکمه کې د اطلاعاتي سرچینې د نوم له اخیستو ډډه کوي، نو د محکمې پر پایلو ناوړه اغېزه ښندي؛ ځکه چې دا د هر وګړي دنده ده چې د محکمې پر وړاندې، هغه مهال چې ورته اړتیا پېښه شي او یا ترې وغوښتل شي، نو په صداقت سره اعتراف وکړي او رښتیا ووایي.

خو بیا هم خپلواک ژورنالېستان کولای شي د محرمیت خوندي والي ژمنه له سرچینې سره وکړي، خو ژورنالېستانو ته مشوره ورکول کېږي، مخکې له دې چې دغه ژمنه سرچینې ته ورکوي، باید د خپل ایډېټر او نورو لوړپوړو چارواکو هوکړه او ژمنه ترلاسه کړي او ژورنالېست باید هڅه وکړي داسې باور ترلاسه کړي چې دغه ژمنه یې د رسنۍ کوم اجرایوي شخص یا ایډېټر نه ماتوي. په ځینو قانوني واکمنیو کې د یوه ژورنالېست د محرمیت ژمنه د رسنۍ او سرچینې تر منځ پر تړون تعبیرېږي؛ هغه ژورنالېستان او رسنۍ چې دغه ډول تړون تر پښو لاندې کوي، له قانوني اړخه مجرم بلل کېږي.

ځیني وختونه محرمې سرچینې په تړون کې شرطونه هم بږدي، په هغو کې ښایي دا هم وي چې د سرچینې څرګندولو لپاره کوم نوم یاد شي یا تر کوم بریده په راپور کې معرفي شي؛ لکه (X) ته نږدې سرچینه وایي. دغه دقیق کلمات چې هوکړه پرې شوې، خورا مهم دي او ژورنالېستان باید په هوکړه کې راغلو ژمنو او شرطونو ته په کتو عمل وکړي.

د وېبپاڼو او انلاین خپرونو د محرمیت تګلارې

وېبپاڼې او ټولې نورې انلاین خپرونې باید د شخصي اطلاعاتو د ساتنې لپاره د محرمیت معیاري تګلاره ولري، څو د امکان تر حده، هغه خلک چې خپل شخصي اطلاعات ورسره شریکوي، ساتنه یې وکړي او خوندي وي. دغه ډول تګلارې په افغانستان کې یوازې د سره صلیب نړیواله کمېټه (ای سي ار سي)، د سرې میاشتې ملي ټولنه، له افغانستان سره د المان د همکاریو پروګرام، موبي ګروپ او پژواک خبري اژانس لري.

د پژواک خبري اژانس د محرمیت تګلاره په لاندې ډول ده:

د پژواک خبري اژانس د محرمیت تګلاره

پژواک خبري اژانس ستاسو د انلاین شخصي اطلاعاتو د ساتنې لپاره ژمن دی. هغه ځانګړي شخصي اطلاعات چې د پژواک له وېبپاڼې د ګټې اخیستنې پر مهال وړاندې کوئ، له هغو څخه د پژواک اداره بېرته تاسو ته په ښه توګه د خدمتونو وړاندې کولو لپاره ګټه اخلي.

په دې تګلاره کې به دا موضوع بشپړه روښانه شي چې پژواک اطلاعات څرنګه راټولوي، څه ډول ګټه ترې اخلي او بیا څرنګه کولای شئ پر خپلو اطلاعاتو کنټرول ولرئ.

۱ ــ راټولېدونکي اطلاعات

د دې لپاره چې پژواک ستاسو په خوښه خدمتونه وړاندې کړي، نو په ویبپاڼه کې د نوم لیکنې او یا نورو اړوند اړتیاوو لپاره ښایي له تاسو ځیني اطلاعات راټول کړي. دغه اطلاعات هغه وخت راټولېږي چې پژواک ته کوم وړاندیز وشي یا ولېږل شي او کله هم د دې لپاره چې د پژواک په انټرنېټي خپرونو او خدمتونو کې ګډون وغواړئ.

کله چې د پژواک ویبپاڼه خلاصوئ، هلته به د ځان په اړه هېڅ ډول شخصي اطلاعات ونه ګورئ. دغه راز د پژواک د ورېا خدمتونو ترلاسه کولو لپاره اړ نه یاست چې شخصي اطلاعات شریک کړئ.

د شخص نوم، برېښنالیک، د ټیلیفون یا موبایل شمېره، جنسیت او د زېږدو نېټه په شخصي اطلاعاتو کې راځي. دغه راز ښایي له تاسو د وېبپاڼې په برخو کې ځیني شخصي اطلاعات وغوښتل شي. ښایي پژواک له تاسو ځیني نور معلومات هم وغواړي، لکه په لاندې ځینو بېلګو کې خو د یادونې ده چې له دې ټکو سره نه محدودېږي؛ لکه لېوالتیاوې، وړاندیزونه،

نظرونه، ويناوې او يا هم دا چې د پــژواک لــه خدمتونــو څخه ګټه پورتــه کــوي. پــژواک لــه دغــو اطلاعاتــو څخــه د يــادو موخــو لپــاره ګټــه اخلــي، د دې لپــاره چې خپــل ګډونــوال لا ښــه وپېژنــي او اړتيــاوې يــې درک کــړي.

دغــه راز اړ نــه ياســت معلومــات شــريک کــړئ، خــو کــه يــې لــه شــريکولو ډډه وشــي ښــايي د پــژواک لــه ځينــو ځانګــړو خدمتونــو بــې برخــې شــئ.

ښاښــي پــه ځينــو وختونــو کــې د نــورو شــخصي اطلاعاتــو غوښــتنه هــم وشــي، پــه دې اړه بــه د ويبپاڼــې پــه برخــو کــې پــوره وضاحــت ورکــړ شــي چــې پــژواک ولــې دغــه اطلاعــات غــواړي او څرنګــه ګټــه تــرې اخلــي.

۲ـ د اطلاعاتو د ساتنې ډول

هغــه اطلاعــات چــې د وېبپاڼــې لــه لارې وړانــدې کــوئ، کمپيوټــر تــه لــه لېږدولــو وروســته زېرمــه کېږي. کېداى شي دغه اطلاعات د اړتيا پــه صــورت کې هلته وساتل شي او يا د پروسس او کار اخيستنې لپــاره د پــژواک لــه ګډونوالو، د خدمتونــو لــه وړانــدې کوونکو او د بــاور وړ لــه بلې دريمــې ډلــې ســره شــريک شــي. دا هــم بايــد وويــل شــي، کــه چېــرې لــه هېواده بهــر د پــژواک لــه خدمتونــو څخــه ګټــه اخلــئ، نــو کېــداى شــي اطلاعــات مــو لــه افغانســتانه بهــر واســتول شــي، څــو تاســو تــه هغــه ځانګــړي اطلاعــات وړانــدې شــي.

تاســو خپــل اطلاعــات د تــګلارې لــه شــرايطو ســره چــې راتــلــول، ســاتنه او د خصوصــي حريــم ســاتنه دي، ســم وړانــدې کــوئ، پــژواک هڅــه کــوي ډاډه شــي چــې لــه وړانــدې شــوو اطلاعاتــو ســره د تــګلارې مطابــق چلنــد شــوى او هغــه اطلاعــات مــو چــې وړانــدې کــړي، پــه ســمه توګــه د پــژواک پــه ســرورونو کــې خونــدي ســاتل کېــږي.

۳ـ له اطلاعاتو د ګټې اخيستنې ډول

پژواک؛ له اطلاعاتو د لاندې موخو لپاره ګټه اخلي:

- د وېبپاڼې، د تجربې د څارنې، ودې او وړتيا او خپلو نورو خدمتونو لپاره.
- د خدمتونــو وړانــدې کولــو، اســانتيا برابرولــو او د بياڅارنــې لپــاره؛ د بېلګــې پــه توګــه د پژواک او يــا نــورو اړونــد وېبپاڼــو اړيکــو او خبرونــو د خپرولــو لپــاره. دغــه راز د برېښــناليک، پُســټ، فکــس يــا ټيلېفــون لــه لارې د خدمتونــو وړانــدې کــول او يــا تاســو تــه د خبرتيــاوو وړانــدې کولــو لپــاره؛ د بېلګــې پــه توګــه دا چــې يــو ځانګــړى خدمــت د لا زيــات غــوره والــي او ښــه کېــدو لپــاره څنګــه ول شــوى وي)؛

- د ترلاسه کړو هر ډول شکایت او یا پوښتنو ځواب؛
- په وېبپاڼه کې د وړاندې شوو اطلاعاتو په اړه اړیکه نیول.

۴ـ د اړیکو نیولو حالتونه

پژواک په لاندې حالتونو کې له تاسو سره اړیکه نیسي:

- د هغو خدمتونو او کړنو په اړه خبرتیا ورکول چې په اړه یې نوم لیکنه شوې، څو وکولای شو ډاډه شو چې اړوند خدمتونه په سمه توګه وړاندې شوي دي؛
- په هغه حالت کې چې د لا ډېر پوهاوي او نورو معلوماتو لپاره مو غوښتنه کړې وي؛
- د پژواک وېبپاڼې کې ستاسو د ګډون او ونډې اخیستنې په اړه؛
- د خدمتونو په اړه سروې (څار او بیا کتنه) کې ګډون ته د بلنې لپاره (په سروې کې ګډون اجباري نه دی)؛
- د بازارموندنې موخو لپاره؛ په ځانګړې توګه په هغه حالت کې چې له لاندې (پنځم شمېره سرلیک) مواردو سره مو موافقت کړی وي.

کولای شئ د پژواک له وېبپاڼو څخه چې د یو ځانګړي خدمت په اړه درسره څرنګه اړیکه نیسي، معلومات ترلاسه کړئ.

۵ـ د بازارموندې د موخو په اړه اړیکه

یواځې په هغه حالت کې چې تاسو په خپله غوښتنه کړې وي، پژواک د لاندې مواردو په اړه درسره اړیکه نیسي:

- د نوو خدمتونو، تولیداتو او ځانګړو ډالیو په اړه د خبرتیا لپاره د برېښنالیک، ټیلیفون (له لنډلیکونو سره)، پُستې لیک او یا نورو له لارې اړیکه؛
- دغه راز پژواک د خپلو شریکانو او د اعتبار وړ درېیمو همکارو ډلو د تولیداتو او خدمتونو په اړه چې ښایي ستاسو د پام وړ وي، د برېښنالیک، پُستې لیک او یا ټیلیفون په وسیله اړیکه درسره نیول کېږي؛

- پـژواک تاسـو تـه وړانديـز شـوي ځانګـړي لنډليکونـه نـه اسـتوي (هغـه لنډليکونـه چـې د پيسـو پـه بـدل کـې ترلاسـه کېـږي)؛ ځکـه امکان لـري مخابراتـي شـبکه پر تاسـو د رسـېدونکو مسـجونو لګښـت وضـع کـړي. پـه دې اړه د لا زياتـو معلوماتـو لپـاره هيلـه کېـږي لـه اړونـدې مخابراتـي شـبکې سـره پـه اړيکـه کـې شـئ.

همدارنګـه کـولای شـئ هـر وخـت، کـه د نـوم ليکنـې مهـال وي او يـا هـم بـل، پـژواک تـه خبرتيـا ورکـړئ، چـې نـور نـه غـواړئ اطلاعـات مـو لـه کـوم دربيـم کـس سـره شـريک شـي. پـژواک ځينـي وخـت ښـايي د هغـو خدمتونـو او يـا توليداتـو پـه اړه درسـره پـه اړيکـه شـي چـې ستاسـو د خوښـې وړ وي. دغـه کار يـوازې مسـتقيم د پـژواک او يـا يـې د اسـتازي لـه خـوا هغـه مهـال چـې تاسـو خپلـه د خبرتيـاوو غوښـتنه کـړې وي، ترسـره کېـږي.

۶ـ له نورو ادارو سره د شخصي اطلاعاتو شريکول

پـژواک ستاسـو اطلاعـات خونـدي سـاتي خـو يوازې پـه هغـه حالـت کـې ګټـه تـرې اخلـي او يـا يـې لـه دربيـم کـس سـره شـريکوي چـې اړتيـا ورتـه پيـدا شـي او قانـون اجـازه ورکـړي؛ د بېلګـې پـه توګـه لـه دولتـي چارواکـو او حقوقـي ادارو سـره او يـا هـم لکـه څنګـه چـې پـه ۷مـه شـمېره سـرليک کـې بيـان شـوي. پـه عمومـي توګـه پـژواک ستاسـو لـه اطلاعاتـو څخـه يوازې د پـژواک پـه محـدوده او يـا هـم د هغـه اړونـد نـورو شـرکتونو کـې کار اخلـي.

پـه داسـې حـال کـې چـې، ځينـې وختونـه پـژواک لـه دربيمـو ډلـو څخـه کار اخلـي تـر څـو ستاسـو لـه خـوا وړانـدې شـوي اطلاعـات پروسـس شـي. پـژواک دا دربيمـې ډلـې پـه کلکـه توګـه ژمـن ګڼـي چـې بايـد د خپـل اساسـاتو سـره سـم چلنـد غـوره کـړي او پـه هيـڅ توګـه لـه دې اطلاعاتـو څخـه د خپـل سـوداګريزو موخـو لپـاره ګټـه پورتـه نـه کـړي.

۷ـ په وېبپاڼه کې سپکوونکې او ناوړه محتوا

کـه څـوک پـه وېبپاڼـه کـې سـپکوونکې، نـاوړه او يـا د نيوکـې وړ محتـوا اضافـه کـړي، يـا يـې د پـژواک وېبپاڼـې پـه پتـه ولېـږي، پـه توپيرپالنـې او زيـان رسـوونکې چلنـد کـې ښـکېل شـي، پـژواک بـه يـې غبرګـون کـې لـه ځانـه د دفـاع پـه موخـه د هغـو لـه شـخصي اطلاعاتـو ګټـه پورتـه کـړي. کلـه چـې د پـژواک ادارې تـه معلومـه شـي چـې تاسـو د نافـذه قوانينـو د ماتونـې پـه حـال کـې ياسـت د بېلګـې پـه توګـه، د داسـې محتـوا اضافـه کـول چـې سـپکوونکې او کرکـه پاروونکـې وي نـو هرومـرو بـه د دغـه چلنـد پـر وړانـدې ستاسـو لـه اطلاعاتـو څخـه د نـورو اړونـد دربيمو کسـانو

د خبرتیا لپاره ګټه پورته شي. دا کسان کېدای شي ستاسو د شرکت رییسان، د ښوونځي انټرنېټ وړاندې کوونکي او یا هم حقوقي ادارې وي.

۸ـ د کم عمره کسانو د ګټې اخیستنې شرایط

له هغو کسانو چې ۱۶ کاله او یا له دې کم عمر لري، هیله کېږي چې په ویبپانه کې د هر ډول اطلاعاتو له اضافه کولو مخکې د کورنۍ له مشر څخه اجازه واخلي، پرته له دې نه شي کولای شخصي اطلاعات له پژواک سره شریک کړي، که بیا هم شریک شي، د اطلاعاتو پاکولو په موخه به اړین ګامونه پورته شي.

۹ـ د کره رکارډونو ساتنه

پژواک د امکان تر بریده هڅه کوي ستاسو په اړه کره او سم اطلاعات وساتي، خو بیا هم د دغه کار لپاره د ګټه اخیستونکو پاملرنې ته اړتیا لري، څو هغوی خپل شخصي اطلاعات له وخت سره سم اپډېټ کړي.

۱۰ ـ د مسوولیت محدودیت

کېدای شي پژواک د ځینو نورو وېبپاڼو لېنکونه ولري، خو ښایي د هغو تګلارې د پژواک له تګلارې سره توپیر ولري؛ د بېلګې په توګه که چېرې کوم لېنک خلاصوئ او هغه د بلې وېبپاڼې اړوند وي، په دغه حالت کې ښه دا ده چې د هغې تګلاره ولولئ؛ ځکه پژواک د هغو اطلاعاتو مسوولیت نه اخلي چې تاسو نورو ویبپاڼو ته سپارلي.

که چېرې پژواک کومه محتوا وړاندې کړي، لکه، سیالۍ او یا ترفیع ګانې چې د پژواک اړوند پېژندل شوو دریېمو ډلو له خوا ملاتړ شوې وي. په داسې حال کې چې دغو پېژندل شوو ډلو ته د سوداګریزو اړیکو ځیني اساسات دا اجازه ورکوي څو له هغو اطلاعاتو ګټه پورته کړي چې تاسو یې په خپله خوښه د وېبپاڼې په فعالیتونو کې د ونډې اخیستنې په موخه هغو ته وړاندې کوئ.

په داسې حال کې پژواک د داسې اطلاعاتو پر وړاندې هېڅ ډول مسوولیت نه لري او نه یې هم پرې کنټرول وي؛ ځکه مخکې له دې چې تاسو دغه راز شخصي اطلاعات له یادو ډلو سره شریک کړئ، پژواک یې مخکې په اړه خبرتیا وړاندې کوي چې په رښتیا هم دغه دریېمې ډلې یاد اطلاعات راټولوي کنه.

ښايي پـژواک لـه ځينـو مشـهورو او اعتبـار لرونکي دربيمـو ډلـو څخـه د هغـو سـوداګريزو خبرتيـاوو خپرولـو لپـاره ګټـه واخلـي چې پـه وېبپاڼه کې يې ګـورئ. دا تګلاره لـه هغو اطلاعاتو د ګټې اخيسـتنې اړخونـه تـر پوښـښ لانـدې نـه راولي چې د دربيمـو ډلـو لـه خـوا لـه تاسـو څخه راټول شـوي وي.

۱۱ـ د قانوني مسوولیت روښانول

پـه هغـه څـه چې پـژواک کنټرول ونـه لـري پـر وړانـدې يـې مسـوول نـه ګڼل کېږي. د ټکنالوجۍ او سـوداګريز چاپېريـال د پېچلي او پـه پرلـه پسې بدلـون موندونکي حالـت لـه امله پـژواک دا تضميـن نـه شي ورکـولای چې پـه فعاليـت کې بـه يـې هېـڅ تېروتنـه نـه وي.

پـژواک ستاسـو د هغـو شـخصي اطلاعاتـو پـر وړانـدې هېـڅ ډول مسـووليت نـه لـري چې پـه مستقيم، غيرمسـتقيم، د ځانګړي عواقبو او يـا نـورو نـاوړه چلندونـو د پايلـو لـه امله زيـان ووينې او يـا يې نـور ترلاسـه او ګټـه تـرې پورتـه کړي.

۱۲ـ د شخصي اطلاعات د ساتنې موده:

پـژواک شـخصي اطلاعـات تـر هغـو پـورې خپـل سيسـتم کې سـاتي څـو ورتـه اړتيـا وي. کـه پـه ويبپاڼـه کې د پـژواک د ګډونوالـو د اشـتراک مـوده پـای تـه ورسـېږي او حسـاب لـه منځـه ولاړ شي، بيـا نـو خلـک نـه شي کـولای لـه شـخصي اطلاعاتـو ګټـه واخلي. خـو د يادونې ده چې دغـه اطلاعـات د اداري موخـو لپـاره تـر پنځـو کلونـو پـورې پـه سيسـتم کې پاتې کېږي او لـه هغـه وروسـته پـه اتومـات ډول لـه منځـه ځي. لـه ويبپاڼې د ګټې اخيسـتو لپـاره، پـژواک هڅـه کـوي ستاسـو اړونـد اطلاعـات تـر هغـو وسـاتي څـو خپلې موخې تـه ورسـېږي.

۱۳ـ د شخصي اطلاعاتو په اړه معلومات

د ۱۹۹۸ زېږديـز کال د اطلاعاتـو سـاتنې خبرپاڼې پـر اسـاس، کـولای شـئ د تصحيـح يـا نـورو موخـو لپـاره لـه پـژواک څخـه د خپلـو شـخصي اطلاعاتـو کاپـي وغـواړئ. د دغـو اطلاعاتـو بيـا وړانـدې کـول بـه لـس امريکايـي ډالـره لګښـت ولـري. دغـه راز بايـد خپـل دوه قطعي تاييـد شـوي انځورونـه هـم وړانـدې کـړئ. پـژواک هڅـه کـوي څـو شـخصي اطلاعـات پـه سـم ډول وړانـدې شي، ايډېټ او يـا هـم د فايلونـو لـه منځـه پـاک شي.

کـه پـه دې اړه او يـا د دې تـګلارې پـه نـورو برخـو کې کومـه غوښـتنه او يـا پوښـتنه لـرئ نـو هيلـه کېږي د اطلاعاتـو رسـونې مرجـع لـه مسـوول سـره پـه اړيکـه کې شـئ،

برېښناليک: info@pajhwok.com

د یادونې ده، کله چې ستاسو اطلاعات د پژواک په وېبپاڼه کې خپاره شي، نو د اړتیا یا ستاسو د غوښتنې په صورت کې لرې او ایډېټ کېدای شي. پژواک یوازې هغه اطلاعات نه شي لرې کولای او سمولای چې په نورو ویبپاڼو یا رسنیو کې خپرېږي.

۱۴ ـ په تګلاره کې بدلون راوستل

د اړتیا او سلا له مخې پژواک حق لري په دې تګلاره کې بدلون راولي.

په تګلاره کې راوستل کېدونکی بدلون به د پژواک په ویبپاڼه کې خپرېږي. له خپرېدو سره سم تغییر شوي موارد د پلي کېدو وړ ګڼل کېږي. د دې لپاره چې خبر و اوسئ او اطلاعات مو له تګلارې سره سم وي، اړینه ده چې تګلاره په پرله پسې توګه تعقیب کړئ.

۱۵ ـ کوکیز

کوکیز هغه اطلاعات دي چې د یوې وېبپاڼې له خوا ستاسو "هارډ ډرایف" ته لېږدول کېږي، څو هلته ثبت شي او یا ځیني وخت ستاسو د شخصي اطلاعاتو د څارنې په موخه ترې کار واخیستل شي. په بل عبارت، کوکیز کوچنی متني فایل دی چې ویبپاڼې یې ستاسو کمپیوټرونو ته استوي، تر هغو چې انټرنېټ کاروئ، دغه معلومات به ساتلي وي.

کله چې یو کاروونکی یوې وېبپاڼې ته لاسرسی پیدا کوي او هر ځل چې یو فایل ډاونلوډېږي، دغه معلومات په اتومات ډول په یوه فایل کې ځان ساتي. په دغو معلوماتو کې لاندې جزئیات شامل دي:

د فایل نوم، د ډاونلوډ نېټه او وخت، د لېږدول شوو معلوماتو شمېر (پرته له دې چې ډاونلوډ بریالی وو که نه)، د هغه کمپیوټر ای پي پته چې له پاڼې یې معلومات غوښتي دي.

کوکیز فایلونه په دوه ډوله دي:

لنډمهال: دغه فایلونه تر هغه چې ستاسو په زړه پورې ویبپاڼه خلاصه ده، فعاله وي او کله چې خپله پاڼه بندوئ، یاد کوکیز فایلونه له منځه ځي. انټرنېټي ویبپاڼې لنډمهال کوکیز فایلونو د تخنیکي موخو لپاره کاروي، لکه د انټرنېټي ویبپاڼو له لارې نورو ویبپاڼو ته د ورتلو اسانتیا او یا له نورو انټرنېټي ویبپاڼو سره د اړیکو ټینګولو لپاره لمړیتوب.

اوږدمهال: اږدمهال کوکیز فایلونه د ګټه اخیستونکي کمپیوټر په هارډ ډیسک کې زېرمه

کېږي، څو د انټرنېټي ویبپاڼې نوي ګټه اخیستونکي وپېژندل شي او یا هم بیا ځلي ګټه اخیستونکي، د ګڼونوالو له وړاندویز شوي ټولپوښتنې څخه مخنیوی اسان کړي.

ډېری براوزرونه (له انټرنېټه د ګټې اخیستنې پاڼې) په اتومات ډول کوکیز مني، خو که نه غواړئ، بیا کولای شئ په خپل براوزر کې له دغه کاره څخه مخنیوی وکړئ. خو باید وویل شي چې له دغه کاره سره بیا تاسو نه شئ کولای له یادې ویبپاڼې څخه بشپړه ګټه پورته کړئ. د هر سرور کوکیز د هغو د جوړښت پر اساس ځانګړی دی او د نورو سرورونو له خوا د رسوخ وړ نه دی؛ دا په دې معنا ده چې له کوکیز څخه په ویب (انټرنېټ) کې ستاسو د فعالیتونو د څارنې لپاره ګټه اخیستل کېدای نه شي، په داسې حال کې چې کوکیز کولای شي د یو کار اخیستونکي «د کمپیوټر پېژند» وړاندې کړي، خو په شخصي توګه د کار اخیستونکو پېژندګلوي نه کوي، څرنګه چې په کوکیز کې پسورډ (رمز) او یا کرېډېټ کارت (د اعتبار کارت) معلومات نه ثبتېږي.

پژواک له کوکیزه د لاندې موخو لپاره ګټه اخیستلای شي:

- په دې اړه د پوهاوي لپاره چې څوک یاست او ستاسو د حساب اطلاعاتو ته د لاسرسي لپاره؛
- د خپلو لیدونکو د شمېر او د هغو د تګلارو اټکل لپاره؛
- په دې اړه د پوهاوي لپاره چې د پژواک وېبپاڼې مراجعین، خبرتیاوې څو ځلې ګوري؟
- د لومړیتوبونو پېژندنه او د دې لپاره چې وکولای شو خپلې وېبپاڼې ته له اړتیاوو سره سم وده ورکړو.

۱۶ ــ امنیت

د انټرنېټ د ماهیت له کبله، پژواک نه شي کولای د شخصي اطلاعاتو خوندیتوب تضمین کړي او له وېبپاڼې د ګټې اخیستنې پر مهال د امنیتي ستونزو له امله د رامنځته شوو هېڅ ډول پایلو مسوولیت پر غاړې نه اخلي. پژواک د خپل امنیت له پلوه ډاډه دی او دا تل د دې دارې لومړیتوب دی څو ډاډه شي، کومه ستونزه رامنځته نه شي.

د ادارې محرمیت

په ټولو اداروکې د ادارې د راز ساتنې لپاره د کار کوونکو په اداري کړنلاره کې داسې لاربښوونې شته چې کارکوونکي يې د راز پر ساتنه مکلف کړي وي او هر غړی ژمن او مسوول وي چې د ادارې محرمیت ټول کاري قواعد او اصول په پام کې وساتي.

د ملکي خدمتونو د کارکوونکو قانون د ديارلسمې مادې د درېیم بند له مخې، دولتي مامورين او قراردادي کارکوونکي مکلف دي چې د قانون له حکمونو سره سم وظيفوي اسرار وساتي او د دې مادې د لسم بند له مخې دوی د ادارې له اطلاعاتو څخه ناوړه ګټه نه شي اخيستی.

دغه راز د ملکي خدمتونو د مامورينو د سلوک د ډول مقررې د شپږمې مادې د لومړي بند له مخې، د ملکي خدمتونو مامور له هغو اطلاعاتو څخه چې د رسمي دندو د اجرا په بهير کې يې تر لاسه کوي، د ځان، خپلوانو او دوستانو په ګټه ناوړه استفاده نه شي کولای. د دې مقررې د اوومې مادې له مخې، د ملکي خدمتونو مامور د روڼتیا او حساب ورکونې د تامينولو په منظور مکلفیت لري چې امرينو او قانوني واکمنو مراجعو ته د دندې د اجرا په اړه دقيق اطلاعات وړاندې کړي او د پټو (سري) اطلاعاتو له وړاندې کولو څخه ډډه وکړي.

د دې مادې د درېیم بند پر اساس، د ملکي خدمتونو مامور ټولنيزو رسنيو ته د سندونو له ورکولو او مرکې کولو څخه منع شوي، خو په هغه حالت کې چې د امر له خوا د داسې چارو لپاره موظف شوی وي، نو په دغه صورت کې هم بايد هر ډول اطلاعات، معلومات يا مرکه په واقعي بيان پورې اړوند وي او د شخصي نظريو له وړاندې کولو بايد ډډه وکړي.

د ادارې محرمیت له اصولو د سرغړونې په صورت کې د کافي سندونو په ترلاسه کېدو سره د کار کوونکي د ايستلو او د قرارداد فسخه کېدو شونتيا شته او د کارکوونکي کارونو ته د شک په سترګه کتل کېږي. د ادارې د محرمیت اصول په ډېرو اداروکې يو ډول وي، د يوې ادارې د محرمیت په اصولو کې لاندې درېيو ټکو ته اشاره شوې وي:

- له ادارې سره د ماموريت مهال ټول راټول شوي اطلاعات پټ (محرم) دي، له دغو اطلاعاتو بايد يوازې د ادارې د موخو لپاره ګټه واخيستل شي. دغه اطلاعات بايد په هېڅ صورت له ادارې څخه بهر خلکو، ان د خپلو کورنيو غړو، ملګرو او هغو کارکوونکو ته چې دغو اطلاعاتو ته مستقيمه اړتيا نه لري، ورنه کړل شي؛ د بېلګې په توګه د کار

کوونکو میاشتنۍ تنخوا محرمه ده او دغه راز باید له نورو خلکو سره شریکه نه شي.

- کار کوونکی باید نا څپاره شوي اطلاعات افشاء نه کړي، د اړتیا پر مهال چې کله دغه اطلاعات د ادارې له کاري چاپېریاله بهر وړل کېږي، نو خوندیتوب ته یې باید ډېره پاملرنه وشي.
- کار کوونکی باید په عام محضر کې پر بنسټیزو موضوعاتو له بحثونو او د ادارې اړوند د پټو (محرم) اطلاعاتو له ښودنې ډډه وکړي؛ د بېلګې په توګه مهمې چاپ شوې پاڼې له پرېنټره لرې شي او یا د پټو جزئیاتو لرونکي برېښنالیکونه نورو ته ونه لېږل شي. دغه راز د ادارې له وسایلو باید جدي ساتنه وشي، لکه کمپیوټرونه، پرېنټرونه، کامرې او داسې نور.

دغه راز کله چې یوه اداره یا بنسټ له نورو ادارو سره خدماتي تړون، هوکړه لیکونه او یا قراردادونه لاسلیکوي، د محرمیت او راز ساتنې (Confidentiality) په اړه یوه یا دوه مادې یې د تړون مهمه برخه وي او دواړه اړخونه د خپل دغه تړون پر محرمیت او درېیم اړخ ته د تړون د جزئیاتو پر نه شریکولو مکلف وي. په تړونونو یا هوکړه لیکونو کې دواړه خواوې هوکړه کوي چې د ټولو مواردو، اطلاعاتو او سندونو محرمیت به خوندي ساتل کېږي، خو دغه حالت هغه وخت د پلي کېدو وړ نه دی چې:

۱ـ محرم اطلاعات عامه ساحې ته په داسې ډول لېږدول شوي وي چې د یوه لوري د مکلفیتونو له نقض پرته وي.

۲ـ د اطلاعاتو او سندونو په ډاګه کول د دواړو خواوو په رضایت ترسره شي.

۳ـ د سندونو او اطلاعاتو په ډاګه کول د قانون غوښتنه وي او یا د اسهامو د تبادلې لپاره وکارول شي.

۴ـ له قواعدو سره سم کله چې اطلاعات د هغو حقوقي مراجعو له خوا وغوښتل شي چې دواړه لوري ورته له حقوقي پلوه مسوول دي.

۵ـ یو لوری کولای شي ټول محرم اطلاعات هغه مهال په ډاګه کړي چې د تړون بل لوری په قانوني ډول له ټولو اطلاعاتو مخکې خبر وي.

۶ـ اطلاعات کېدای شي د دواړو لورو له خوا مسلکي سلاکارانو ته وښودل شي.

۷ـ حقیقي یا ممکنه پانګه اچوونکو، پور ورکوونکو او خدماتي شرکتونو ته د جواز اخیستونکي له خوا محرم اطلاعات په لاندې حالتونو کې ښودل کېدای شي:

الف: هغه شخص چې جواز اخیستونکی وي.

ب: هغه شخص چې د جواز اخیستونکي له خوا کنټرولېږي.

د یوې ادارې باوري اطلاعات باید د یوه رقیب یا هم د یوه مخ پټي هکر لاس ته ور نه شي؛ ځکه که دغه اطلاعات په لاس ورشي، اداره له لویې ستونزې سره مخ کېدای شي؛ ښایي نه جبرانېدونکی زیان ولري او یا هم ښایي اداره بدنامه شي. په ټرونونو کې محرمیت، بشپړتیا او د اطلاعاتو د شتون موارد وجود لري چې په لاندې ډول تشریح کېږي:

- محرمیت یا پټوالی (CONFIDENTIALITY): د ادارو یا بنسټونو تر منځ په ټرونونو کې محرمیت هغه خاصیت دی چې په مراعتولو سره یې اطلاعات پرته له اجازې هېڅ وګړي، بنسټ او یا عملیې ته نه ورکول کېږي.
- بشپړتیا (Integrity): د ادارو یا بنسټونو تر منځ په ټرونونو کې د ډېټا بشپړوالي معنا، ساتل او د هغو له صحت څخه ډاډ ورکولو څخه عبارت ده. د دې معنا دا ده، هغه څوک چې نه وي پېژندل شوي او اجازه نه وي ورکړل شوې، ډېټا ته لاسرسی نه شي پیدا کولای.
- لاسرسی (Availability): د داسې سیستمونو برابرولو ته وایي چې هر وخت وغواړي د خدمتونو په اړه اطلاعاتو ته لاسرسی ومومي؛ د دې معنا دا ده چې محاسبوي سیستم د اطلاعاتو د پروسس کولو او ساتلو دنده پر غاړه لري، خوندي او تل د لاسرسي وړ وي. د برېښنا نه شتون، د هارډویر نه کار کول او د سیستم د پر مخ بیولو (Upgrading) په وخت کې ځنډ رامنځته نه شي.

د اطلاعاتو د محرمیت موده

اطلاعـات د تـل لپـاره محـرم نـه وي؛ ځکـه چې د اطلاعاتـو حساسیت د وخـت پـه تېرېـدو کمېږي. د ځینـو هېوادونـو د تـګلارو لـه مخې، اطلاعـات یواځې د څـو ټاکلـو کلونـو لپـاره پټ او حساس وي، لـه ټاکلې مـودې وروسـته د محرمیت لـه قانوني محدودیت څخـه وځي او بیـا یې لـه خپلـو ولسـونو سـره شـریکوي. پـه ډېری هېوادونـو کې د اطلاعاتـو محرمیت لپـاره ۲۰ ـ ۳۰ کلونـه عمومـي زمانـي محدودیـت ټـاکل شـوی، خـو پـه ورتـه مهـال ډېری هېوادونـه د محرمیـت مـودې غځولـو تـه ځانګـړې کړنـلارې لـري. البتـه کـه چېرې د یـادې مـودې غځـول ډېـر اړیـن وي؛ لکـه د ملي امنیت اړونـد مهـم او حسـاس اطلاعـات؛ د بېلګې پـه توګـه د امریکا د دفـاع وزارت (پنټاګون) ویلي وو، د افغـان پـوځ ځیني هغـه اطلاعـات بـه افشـا کـړي چې مخکې محـرم بلـل شـوي وو. پنټاګـون لـه هغـه وروسـته دغـه ګام واخیسـت چې د بیارغونې د څار ځانګـړې امریکایـي ادارې (سـیګار) د افغـان امنیتي ځواکونـو پـه اړه د پنټاګـون لـه لـوري د ځینـو اطلاعاتـو پـر پټولـو نیوکـه کـړې وه.

د امریـکا د دفـاع وزارت دا هـم ویلـي وو، سـیګار د افغـان دولـت د امنیتـي ځواکونـو پـه اړه د اطلاعاتـو جزئیات غوښـتي وو چې عامـو خلکـو تـه یې اعـلان کـړي خـو اوس د سـیګار ویانـد منلې ده چې د هغـو اطلاعاتـو د لویې برخې د افشـا کولـو ښـه وخـت دی چې سـیګار اداره یې مخکې د غیـر محرمانـه کولـو غوښـتونکې وه. پـه تېـرو شـپږو کلونـو کې د امریـکا دفـاع وزارت هـر څلـور میاشـتې وروسـته پـه افغانسـتان کې د امریکایـي پوځیانـو اړونـد اطلاعـات او لګښـتونه او پـه افغانسـتان کې د ټولـو افغـان امنیتي ځواکونـو د وضعیـت پـه اړه اطلاعـات سـیګار تـه ورکـول، خـو د ۲۰۱۴ کال پـه وروسـتیو څلـورو میاشـتو کې پنټاګـون اعـلان وکـړ چې پـه افغانسـتان کې د افغـان امنیتي ځواکونـو اړونـد اطلاعـات محـرم دي او هغـه یې سـیګار تـه ونـه لېږل.

پـه افغانسـتان کـې د امریکایـي ځواکونـو قومانـدان جنـرال جـان کمپبـل ویلـي وو، ځینـي اطلاعـات بایـد د افغـان ځواکونـو د خوندیتـوب پـه موخـه پـټ سـاتلي وي؛ خـو سـیګار د امریـکا پـوځ لـه دې اړخـه تـورن کـړی چـې ګنـي امریکایـان یـې لـه دغـو اطلاعاتـو خبرولـو لـرې سـاتلي چـې د سـیګار پـه انـد، امریـکا نـه شـي کـولای پـه افغانسـتان کـې لـه اطلاعاتـو ورکولـو پرتـه خپـل پروګرامونـه بریـا تـه ورسـوي. جنـرال کمپبـل وایـي، د سـیګار لـه غوښـتنې وروسـته امریکایـي ځواکونـو د افغـان پـوځ اړونـد اطلاعـات او سـندونه بیـا و ارزول او هغـه

چې د خپراوي وړ وو، د محرمو اطلاعاتو له ډلې و ایستل شول. هغه اطلاعات چې مخکې د امریکایي پوځیانو له خوا محرم ګڼل شوي وو، د افغان هوايي ځواکونو اړوند او همدارنګه د افغان ځواکونو د وړتیا، سمبالښت او توکو په اړه معلومات په کې وو.

سیګار پوښتلي وو، د افغان پوځ پر روزنې څومره پیسې لګول شوې او افغان هوایي ځواک څو الوتکې په واک کې لري؟

افغانستان له محرم والي د اطلاعاتو د وتلو لپاره کومه ځانګړې موده نه لري؛ ځکه ډېری سندونه او اطلاعات د تل لپاره محرمیت نه لري؛ د بېلګې په ډول ۲۰ یا ۳۰ کاله وروسته خپل محرمیت له لاسه ورکوي؛ ځکه خو اړینه ده چې دغه ډول اطلاعات باید د تړول عمر لپاره له خلکو څخه پټ او محرم نه وي.

د طالبانو د وخت د بهرنیو چارو وزارت د اوراقو (ارشیف) اداري مقررې چې اوس هم نافذه ده، په ۱۶مه ماده کې راغلي چې لاندې سندونه د لیکنې له نېټې څخه د ۶۰ کلونو له تېرېدو مخکې په ازاده توګه نه شي مطالعه کېدای:

۱ ــ محرم او اشد محرم سندونه

۲ ــ د استخباراتو ریاست او د دفاع وزارت راپورونه

۳ــ د هغو اشخاصو راپورونه او اطلاعاتي کارتونه چې افشاء کول یې د ژوندانه ګډوډېدو لامل شي

د ملي دفاع، د کورنیو او بهرنیو چارو وزارتونه او د ملي امنیت ریاست د اوراقو (ارشیف) ادارې کولای شي د خپلو کاري خصوصیتونو په پام کې نیولو سره د اوراقو ساتنې لپاره نور لازم تدبیرونه ونیسي.

ځیني شنونکي پر دې باور دي چې استخباراتي اطلاعات او سندونه باید له خلکو د تل لپاره پټ ونه ساتل شي؛ ځکه خلک د یو ملت په توګه حق لري چې د خپل هېواد په سیاسي او امنیتي برخو کې د حالتونو په اړه اطلاعات ولري.

د نړۍ په پرمختللو او ډیموکراتیکو هېوادونو کې له شل یا دېرشو کلونو وروسته پټ او محرم اطلاعات او سندونه د یو خاص کمېسیون له لوري د لاندې شرایطو له مخې خپرېږي:

۱ـ یاد کمېسیون د حکومتي، امنیتي او استخباراتي ادارو په سلا مشوره له متخصصو افرادو رامنځته کېږي.

۲ـ کمېسیون ټول سندونه او اطلاعات د محرمیت د اندازې (د کچې معلوملو) په موخه تحلیلوي.

۳ـ کمېسیون د اطلاعاتو او سندونو د خپراوي امنیتي ګواښونه او احتمالي عواقب څېړي.

۴ـ کمېسیون خپل تحلیلي راپور حکومت، امنیتي ادارو او استخباراتي سازمان ته د څېړنو او بحث لپاره سپاري.

۵ـ په هېواد کې یو با واکمن ارګان (د ولسمشر دفتر) د یاد تحلیلي راپور په اړه تصمیم نیسي او له هغه وروسته اطلاعات خپرېږي.

هغه سندونه چې ساتل یې د یوې ټاکلې مودې لپاره لازم وي، د مخزن په څانګه کې د اوراقو (ارشیف) مقررې له حکمونو سره سم ساتي. د دې مقررې د اوومې مادې له مخې، سندونه په سرپټو، کانکریټي، سطح لرونکو، خوندي او وچو خونو کې چې د ازادې هوا لپاره لار، بشپړه روښنايي، له افتونو او عوارضو څخه د وقايې او ساتنې هر راز وسایل ولري، په معیاري او اساسي الماریو کې دننه ساتل کېږي.

یادې خونې باید د خزندو او اور لګېدنې ضد وسایل ولري او له مکروبي (باکترلوژي) اغېزو څخه خوندي وي. د دغو کولو تدابیر او داسې نور موارد باید په پام کې په کې ونیول شي. د اوراقو (ارشیف) د عمومي خونو دروازې په هغه صورت کې چې کار ترې نه اخیستل کېږي، قفل او مهر کېږي.

د سندونو د له منځه وړو او سوځولو څرنګوالی

د بهرنیو چارو وزارت د اوراقو (ارشیف) اداري مقررې له مخې، د له منځه وړلو وړ سندونه، هغه پاڼې او مدرکونه دي چې سیاسي، اقتصادي، ټولنیز، تاریخي، حقوقي، قضایي، فرهنګي، حسابي یا اداري ارزښت ونه لري او یا د سندونو د تصنیف او واحد بندۍ له لارښوونې سره سم د له منځه وړو وړ وپېژندل شي. د له منځه وړلو وړ سندونه د شعبوي پلاوي له خوا څېړل او تفکیک کېږي، فهرست یې برابرېږي او د هغو د له منځه وړو او سوځولو وړاندیز د بهرنیو چارو وزیر ته وړاندې کېږي، د وزیر له منظورۍ وروسته د موظف پلاوي تر نظر لاندې سوځول کېږي. د له منځه وړلو وړ سندونه د هر کال په پای کې په اړونده څانګه یا نماینده ګۍ کې تفکیک کېږي.

د اوراقو (ارشیف) مقررې د څلورمې مادې له مخې، هغه ساتل شوي اوراق چې منځپانګه یې حقوقي، قانوني، قضایي، تاریخي، مالي، حسابي، اداري او داسې نور اهمیت ونه لري او د راتلونکو مراجعاتو لپاره ورته اړتیا نه وي یا له قوانینو او مقرراتو سره سم تر مرور د زمان لاندې راغلي وي، د دغې مقررې له حکمونو سره سم تشخیص، د موظف پلاوي له خوا یې لړلیک ترتیب او د هر اداري واحد د واکمنو چارواکو له منظورۍ وروسته سوځول کېږي.

که دا پورته یاد شوي اوراق د لېږونکي (مرسل) په څانګو کې وي او د اوراقو (ارشیف) اداري ته نه وي سپارل شوي، د هرو دوو کلونو په پای کې باید د مقررې له حکمونو سره سم وسوځول شي. د امارتي ادارو د اوراقو (ارشیف) مقررې د ۱۳مې مادې له مخې، د هر اداري واحد د اوراقو د ساتنې څانګه (ارشیف) د هرو څلورو کلونو په پای کې او د اوراقو (ارشیف) مخزنونه د هرو لسو کلونو په پای کې د مرسل څانګې استازو او د ملي ارشیف یوه استازي ته د اوراقو ساتنې د ارزښت په اړه د بیا کتنې لپاره بلنه ورکوي او د هغوی د تشخیص له مخې د سوځېدو وړ اوراقو فهرست جوړ او تثبیتېږي. د یادونې وړ ده، د اروراقو ساتنې د ارزښت د ټاکنې او تثبتولو پلاوي داسې جوړېږي چې لومړی د مرسل څانګې له خوا استازي وړاندیز کېږي او د لومړي درجه واکمن امر په خوښه په داسې حال کې چې دوه تنه یې د مرسل څانګې د مامورینو له ډلې څخه او یو بل کس د هماغه واحد له نورو ادارو څخه ټاکي. دغه پلاوي د نه ساتنې او سوځولو وړ سندونه له هره پلوه په پوره غور سره څېړي، د واردې او صادرې له دفترونو سره له تطبیق کولو وروسته د هغو فهرست د له منځه وړلو (امحا) په مخصوص دفتر کې درج او قیدوي او له امحا وروسته د دفتر ګڼه د واردې او صادرې په دفتر او فهرست کې معامله کوي.

په پایله کې هغه اوراق چې د سوځولو وړ تشخیص او تثبیت شي، د اړوند اداري واحد د پلاوي له تدقیق او د لومړي درجه واکمن امر له منظورۍ وروسته د واکمن پلاوي پر وړاندې سوځول کېږي.

د محرمو سندونو سوځول او له منځه وړل:

په دولتي ادارو کې د سندونو د ساتنې، محرمیت او درجه بندۍ او د افرادو د روښتیا پالیسۍ له مخې محرم سندونه په لاندې ډول سوځول او له منځه وړل کېږي:

۱ ــ ټول هغه سندونه چې د محرمیت موده یې پای ته رسېدلې او یا د استفادې لپاره کاپي شوي دي، له اړتیا وروسته باید د مسوولو کسانو له لارښوونې سره سم د درې کسیز پلاوي په شتون کې له منځه یووړل شي.

۲ ــ ټول محرمیت لرونکي او تر ټولو ډېر محرم سندونه چې د له منځه وړلو ته یې اړتیا وي، باید وسوځول شي او ډاډ ترلاسه شي چې ټول پر ایره بدل شوي او د سوځولو حکم یې باید د موظف پلاوي له لوري لاسلیک شوی وي.

۳ــ د سندونو د له منځه وړو لپاره درې کسیز پلاوی باید د اړوندې ادارې له لوري د یوې ځانګړې کړنلارې پر بنسټ وګومارل شي.

٤ ــ د ټولو سندونو له منځه وړل باید د اړوندو چارواکو د لارښوونې له مخې ترسره شي.

بېړني حالت کې د سندونو له منځه وړل:

۱ ــ په ټولو هغو ادارو کې چې له اشد محرم سندونو څخه د لوړ محرمیت لرونکي سندونه ساتل کېږي، باید په بېړنیو حالاتو کې د سندونو سوځولو او یا یې د له منځه وړلو وسایل په واک کې ولري.

۲ ــ یاد سندونه د ادارو د اړتیا او امنیتي حساسیت له مخې د اړوندو امنیتي ارګانونو له نظر اخیستو څخه وروسته له منځه وړل کېږي.

۳ــ برېښنایي او د معلوماتي ټکنالوجۍ په وسایلو کې چې کوم محرم سندونه ساتل شوي وي، باید داسې د سافټویر پروګرام ولري چې د بېړني حالت پر مهال د اړوندې برخې کارکوونکي وکولای شي له محرمو سندونو څخه لوړ ټول فایلونه له منځه یوسي.

٤ ــ د معلوماتي ټکنالوجۍ په وسایلو کې شته ټول هارډیسکونه دې په فزیکي ډول له منځه یووړل شي.

اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسیون باید اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د حکمونو د ښه تطبیق په منظور، لسګونه جلا لایحې، کړنلارې او لارښودونه وضع کړي. کمېسیون باید د اطلاعاتو یو ثابت فیس او بیلګیزې کړنلارې ټولو ادارو ته ور وپېژني څو هره اداره د دې پر ځای د ځان لپاره فیس او کړنلاره وټاکي.

اتم څپرکی

د اطلاعاتو ډلبندي

د اطلاعاتو د ډلبندۍ تاريخي بهير

د اړيکو له لومړيو وختونو ډيپلوماتان او پوځي قوماندانان دې پايلې ته رسېدلي وو چې د باور خوندي کولو لپاره بايد يوه تګلاره رامنځته شي او د تشخيص يو شمېر وسايل هم بايد وي. ژوليوس کازار له ميلاد څخه ۵۰ کاله مخکي يوه اله اختراع کړه چې کازار سايفر يې ورته ويل. نوموړي دا اله د دې لپاره اختراع کړه څو د ده شخصي مسيجونه د نورو لاسونو ته ونه لوېږي. حساس اطلاعات به په نښه کېدل تر څو د باوري اشخاصو په واسطه تر ټاکلي ځايه ورسول شي، په يوه محفوظ ځای او يا په يوه قوي بکس کې کېښودل شي او ساتنه يې وشي. کله چې د پوسته خانې خدمات رامنځته شول، حکومتونو رسمي سازمانونه جوړ کړل څو د ليکونو په پيدا کولو، لوستلو او ورکولو کې مداخله وکړي، د بېلګې په توګه په برېتانيا کې د رازونو دفتر او پيدا کولو څانګه په ۱۹۵۳ زېږديز کال کې رامنځته شوه.

د نولسمې پېړۍ په نيمايي کې د ډلبندۍ يوه ډېر پېچلي سيستم ته وده ورکړل شوه، حکومتونه يې پرېښودل څو د دوی پټ اطلاعات نسبت د دوی د حساسيت درجې ته پر طبقو ووېشي. د برېتانيې حکومت په ۱۹۸۹ زېږديز کال کې په رسمي ډول د قانونو د خپرولو په وسيله تر يوه بريده د دغه کار رمز ايښودنه وکړه. د لومړۍ نړيوالې جګړې پر مهال د ډلبندۍ له يوه څو اړخيز سيستم څخه ګټه پورته شوه؛ د بېلابېلو جبهو تر منځ د اطلاعاتو له لارې مکالمه وشوه. په دې برخه کې په ډيپلوماتيک او پوځي قوماندانيو کې د کوډ کولو او د هغو د ماتولو کارونه ډېر وه. دغه کار انګرېزان دې ته رهبري کړل څو په ۱۹۱۹ زېږديز کال کې د (Government Code and Cypher School) په نوم د کوډ حکومتي ښوونځی جوړ کړي. کله چې د سمو او ناسمو اطلاعاتو لپاره له ماشين څخه ګټه واخيستل شوه، نو رمز ايښودنې په جګړو کې پر مخ تللې بڼه غوره کړه.

په دويمه نړيواله جګړه کې چې کوم اطلاعات د متحدينو په واسطه شريک شوي وو، هغو د ډلبندۍ د سيستم يوه رسمي ترتيب او کنټرول ته اړتيا لرله. وروسته د اطلاعاتو

دغې لړۍ پرمختللې بڼه غوره کړه چې کوم اطلاعات د چا له خوا، چېرته او په کوم ډول زېرمه شي، تګلارې په کار واچول شوې څو يقيني کړي چې سندونه له منځه تللي، خو د دغو تګلارو څارنې له امله جګړه يو څو استخباراتي کړيو رهبري کړه. د شلمې پېړۍ په وروستيو او د يوويشتمې پېړۍ د پيل په کلونو کې په مخابراتي، د هارډوير (Hardware) او سافټوير (software) سيستم په وسيله حساب او ډېټاوو ته په کوډ ورکولو کې چټک پرمختګ تر سترګو کېږي. د ارزانو، ورو او ډېرو ځواکمنو وسايلو شتون د اطلاعاتو بريښنايي پروسس حتی د ورو سوداګرو او کورونو په لاس کې اطلاعات ورکړل او دغه کمپيوټرونه په اسانۍ او تېزۍ سره د انټرنېټ په واسطه يو له بل سره ونښلول شول.

په افغانستان کې د اطلاعاتو ډلبندي

په افغانستان کې لا هم د اطلاعاتو او سندونو معياري ډلبندي نه ده رامنځته شوې، له همدې له امله خو ډېری اطلاعات دولتي رازونه او محرم ګڼل کېږي. د دغو اطلاعاتو لرونکي فکر کوي چې دا يې ملکيت دی او که يې له لاسه ووتل، نو لوی ناورين به رامنځته شي. په داسې حال کې چې دا د دوی شتمني نه، بلکې د خلکو شتمني ده او خلک بايد خپلې شتمنۍ ته لاسرسی ولري. څرنګه چې دولت د اطلاعاتو او سندونو د مديريت لپاره روښانه کړنلاره نه لري، اطلاعاتو ته د لاسرسي کمېسيون بايد په دې برخه کې له دولت سره همکاري وکړي، څو داسې يوه کړنلاره رامنځته شي چې پر بنسټ يې اداري د خپلو اطلاعاتو او سندونو د ارشيف کولو، پټولو، محرم ساتلو او اشد محرم ګڼلو مديريت وکړای شي. د يادونې ده چې د بريښنايي سندونو د مديريت لپاره کړنلاره هم بايد د ياد کمېسيون له خوا جوړه شي.

د نيپال هېواد اطلاعاتو ته د لاسرسي په قانون کې د اطلاعاتو او سندونو د ډلبندۍ صلاحيت اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې له کمېسيون سره دی. د دغه هېواد اداري د ټولو اطلاعاتو لېست کمېسيون ته وړاندې کوي او کمېسيون د سندونو د حساسيت کچې له مخې هغه پر طبقو او ګروپونو وېشي، د محرمو، اشد محرمو سندونو د نه خپرولو حکم کوي او د عادي اطلاعاتو او سندونو د خپرولو وړانديز اړوندو ادارو ته کوي.

عامه بنسټونه بايد د هغو اطلاعاتو لپاره چې په واک کې يې لري، لېستونه او د سندونو کټګورۍ رامنځته کړي او بيا غور پرې وکړي او خلکو ته پوهاوی ورکړي، خو دغه اصل بايد په پام کې ونيسي چې د سندونو او مدارکو اداري طبقه بندي نه شي کولای د لاسرسي قانون وګواښي او يا يې له ماتې سره مخ کړي. دغه راز د سندونو او مدارکو اداري ډلبندۍ نه شي

کولای اطلاعاتو ته د لاسرسي تر قانون لومړیتوب ولري. د سندونو او مدارکو اداري ډلبندۍ کولای شي چې د سندونو د حساسوالي او نه حساسوالي په اړه د یوې اداري کار کوونکو لپاره ګټور لارښود و اوسي او دا نه شي کېدای چې دغه وېشنه د اطلاعاتو ترلاسه کولو لپاره د یوې غوښتنې په برخه کې د نهايي پرېکړو لپاره یو اساس او بنسټ شي.

د خپرېدو وړ اطلاعاتو او سندونو د ارزونې او څېړنې یا د هغو اطلاعاتو او سندونو لپاره چې د خپرېدو وړ نه دي، ډلبندۍ او د کارونې څرنګوالی یې د اطلاعاتو د غوښتونکو او عامه لاسرسي لپاره ترسره کېږي.

اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسیون له پر له پسې غوښتنو وروسته حکومت اړ شو چې دې نیمګړتیا ته پاملرنه وکړي او د اطلاعاتو او سندونو لپاره طرحه جوړه کړي. ولسمشر محمد اشرف غني د ۱۳۹۴ لمریز کال د سلواغې په ۱۰مه د بیان ازادۍ او اطلاعاتو ته د لاسرسي د تامین لپاره په (۲۱۹۳) ګڼه حکم کې د اطلاعاتو او فرهنګ او عدلیې وزارتونو او د ملکي خدمتونو او اداري اصلاحاتو خپلواک کمېسیون ته دنده وسپارله چې د اطلاعاتو او سندونو د تصنیف او ډلبندۍ لپاره طرحه جوړه او د تقنیني سند په توګه یې طی مراحل کړي.

په دغه حکم کې راغلي چې اطلاعات او سندونه باید داسې د ملي او نړیوالو منل شوو معیارونو مطابق تفکیک شي چې له یوې خوا اداري اتباعو ته اطلاعاتو لاسرسی یقیني کړي او له بلې خوا د ادارو رازونه خوندي شي. اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون له توشېح او په ټکني ډول د یاد قانون عملي کولو په اړه د اړوندو بنسټونو له اندېښنو شاوخوا دوه کاله وروسته، ولسمشر اطلاعاتو ته د خلکو لاسرسي د حق لړۍ د چټکتیا په موخه د ۱۳۹۵ لمریز کال د تلې په ۲۲مه د (۲۳۶۰) ګڼې حکم صادر کړ.

د ولسمشر یاد حکم په اوو برخو کې په لاندې توګه صادر شوی دی:

۱ ـ اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون نافذ دی، د قانون د مادو پر رعایت د ټینګار تر څنګ په خپل وخت او کره اطلاعاتو ته د خلکو لاسرسي په موخه په مرکز کې وزیران، دولتي مسوولین او والیان مکلف دي، څو خلکو ته د معلوماتو وړاندې کولو لړۍ د اسانتیا په موخه اطلاعاتو ته د لاسرسي د څار له کمېسیون سره په مشورې؛ د پټ ساتل شوو (محرم) درجې له اړخه د اطلاعاتو د وېش او ډلبندۍ لپاره اغېزناکه کړنلاره ترتیب کړي.

۲ ـ په مرکز کې دولتي چارواکي او وزیران او والیان مکلف دي، څو لږ تر لږه د یوې میاشتې په ترځ کې د خپلو اړوندو بنسټونو د کاري پرمختګونو او کړنو په اړه په یوه

مطبوعاتي ناسته کې خلکو ته اطلاعات وړاندې کړي.

۳ـ په مرکز کې وزیران او دولتي چارواکي او والیان مکلف دي څو د ښې همغږۍ لپاره په یوه منظم کاري مهالوېش کې د معلوماتو د تبادلې په موخه هره ورځ لږ تر لږه ۱۵ دقیقې د خپلو بنسټونو د ویاندویانو لپاره ځانګړې کړي او د نورو فعالیتونو او جریانونو په اړه هغوی ته اطلاعات وړاندې کړي. ویاندویان باید په منظمه توګه پوښتنو ته د ځواب لپاره او رسنیو ته د معلوماتو ورکولو په موخه له هغوی سره په اړیکه کې و اوسي.

٤ـ وزیران او د مرکز چارواکي مکلف دي څو پر خپل وخت د غوره اطلاعاتو وړاندې کولو په موخه د وزارت د مرستیال په ګډون د درېیو لوړپوړو چارواکو نومونه ترتیب او د اړیکو نیوونکو له ځانګړنو (ټیلیفون، برېښنالیک) سره یو ځای رسنیو ته ور وپېژني.

۵ـ د مرکز چارواکي، وزیران او والیان مکلف دي چې له رسنیو سره د غوره همغږۍ او اړیکو د ټینګښت په موخه پر خپل وخت د رسنیو له مسوولینو سره یو ځای مطبوعاتي ناستې ترسره کړي.

٦ـ د عامه او ستراتیژیکو اړیکو په چارو کې د ستر سلاکار دفتر او د ولسمشرۍ ریاست ویاند دفتر له وزیرانو، د مرکز له چارواکو او والیانو سره د اړتیا او لا ډېرې همغږۍ په موخه هر اړخیزه همکاري وکړي.

۷ـ وزیران او د مرکز دولتي چارواکي او والیان مکلف دي څو هره میاشت په منظمه توګه د ولسمشرۍ ریاست د چارو اداري عمومي ریاست ته د اړوندو ادارو د کار ترسره کولو څرنګوالي راپور ورکړي او د چارو اداره هم مکلفه ده چې د یاد حکم د مادو د عملي کولو له لرې څخه په هر اړخیزه توګه څارنه وکړي او خپل راپور پر خپل ټاکلي وخت ولسمشرۍ مانۍ ته وړاندې کړي.
د ولسمشر د حکم له صادرېدو څخه وروسته د فساد پر ضد د مبارزې عالي اداره، لومړۍ دولتي اداره وه چې د اطلاعاتو د ډلبندۍ او د اطلاعاتو وړاندې کولو کړنلاره یې د ۱۳۹۵ لمریز کال د تلې په ۲۶مه ترتیب کړه او اطلاعاتو ته د لاسرسي د څار کمېسیون ته یې د مشورې او کتنې لپاره واستوله.

په دې کړنلاره کې د خپرېدو وړ اطلاعات او سندونه او هغه اطلاعات او سندونه چې محرم او د خپرېدو وړ نه دي، په لاندې ډول سره وېشلي دي:

الف: د خپرېدو وړ اطلاعات او سندونه

۱ ـ اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د څوارلسمې مادې د لومړی بند اطلاعاتو او سندونو خپرول، په لاندې شرحه جواز لري:

- د ادارې تشکیل، دندې، واکونو او د اړوندو اجراااتو راپور.
- د ادارې مالي وضعیت.
- خلکو ته د وړاندې شوو مستقیمو خدمتونو جزئیات.
- د اطلاعاتو غوښتنې او د خلکو مستقیمو شکایتونو ته د رسېدو ډول.
- اړوند تقنیني سندونه.
- اړوندې لایحې، کړنلارې او لارښودونه.
- اړوند کورني او نړیوال تړونونه، پروتوکولونه او تفاهم لیکونه.
- پالیسي، ستراتیژي او اړوند کاري پلانونه.
- د ادارې پر تشخیص نور موارد.

۲ـ اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د پنځلسمې مادې د دویم بند د سندونو او اطلاعاتو خپرېدل په لاندې ډول جواز لري:

لاندې حالات د پنځلسمې مادې د لومړۍ فقرې په ۷ او ۸ اجزاوو کې له درج شوو حکمونو څخه مستثنا دي:

- په هغه صورت کې چې واکمنه محکمه د شخصي اطلاعاتو د افشاء کولو په هکله تجویز وکړي.
- په هغه صورت کې چې د مؤلف، مصنف، هنرمند (لوبغاړي) او محقق د حقونو د ملاتړ (کاپي رایټ) قانون او له سیالۍ څخه د ملاتړ قانون او نور تقنیني سندونه نقض نه کړي.

۳ـ د هغو قضیو د شمېر او لړلیک په اړه د اطلاعاتو وړاندې کول او خپرول ممانعت نه لري چې د څېړنې او مستند کولو پړاو یې د ادارې له لوري بشپړ شوی او اړوندو ارګانونو ته استول شوي وي.

۴ـ د اړوند ریاست له مقررې سره سم، هغو اشخاصو ته د اطلاعاتو ورکول جواز لري چې د شکایت شوې موضوع په اړه له شوو اجراااتو څخه شکایت لري.

۵ـ د عامه پوهاوي لپاره د ساده شوو پروسو په تړاو د اطلاعاتو خپرول او راپور ورکول جواز لري.

۶ـ د اساسي قانون د ۱۵۴مې مادې او له فساد سره د مبارزې عالي ادارې د قانون له ۱۲مې مادې سره سم د لوړپوړو دولتي چارواکو د شتمنیو فورم د خپرولو وړ دی. په لوړپوړو دولتي چارواکو کې ولسمشر، د ولسمشر مرستیالان، وزیران، د سترې محکمې غړي او لوی څارنوال شامل دي.

ب: هغه محرم اطلاعات او سندونه چې د خپرېدو وړ نه دي

۱ ـ د اساسي قانون ۵۹مې مادې ته په کتو د هغو اطلاعاتو او سندونو خپرېدل منع دي چې د هېواد خپلواکۍ، ځمکنۍ بشپړتیا، ملي واکمنۍ او ملي وحدت ته زیان اړوي. په دې ماده کې راغلي، هېڅوک نه شي کولای په اساسي قانون کې له راغلو ازادیو او حقوقو څخه په ناوړه استفادې د هېواد د خپلواکۍ، ځمکنۍ بشپړتیا، ملي واکمنۍ او ملي وحدت پر ضد عمل وکړي.

۲ ـ اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د ۱۵مې مادې په لومړي بند کې د ذکر شوو سندونو او اطلاعاتو خپرېدل او افشا کول په لاندې ډول منع دي:

- په هغو صورت کې چې خپلواکي، ملي واکمنۍ، ځمکنۍ بشپړتیا، ملي امینت او ملي ګټې او ښېګڼې له خطر سره مخ کړي.
- په هغه صورت کې چې له نورو هېوادونو سره د افغانستان د سیاسي، اقتصادي او فرهنګي اړیکو د پرې کېدو لامل شي.
- په هغه صورت کې چې د شخص ځان، مال یا ابرو او حیثیت له خطر سره مخ شي.
- په هغه صورت کې چې د جرم د کشف خنډ یا د جرم له ارتکاب څخه د مخنیوي خنډ وګرځي.
- په هغه صورت کې چې د تورن د کشف، د هغه په اړه د څېړنو او تعقیبولو یا په دې برخه کې د احتیاطي تدبیرونو نیولو بهیر ګډوډ کړي.
- په هغه صورت کې چې د عادلانه محاکمې بهیر او یا د حکم تنفیذ اخلال کړي.
- په هغه صورت کې چې د شخص خصوصي حریم نقض کړي.

- په هغه صورت کې چې اطلاعات د سوداګریزو، شخصي ملکیتونو او بانکي حسابونو په موضوعګانو پورې اړه ولري، مګر دا چې په قوانینو کې بل ډول تشخیص شوي وي.

۳ــ د څار عالي اداري قانون د څوارلسمې مادې له مخې، د اداري فساد په قضیو کې د اطلاع ورکوونکو او شکایت کوونکو د هویت افشا کېدل او اطلاعات وړاندې کول د صلاحیت لرونکې محکمې د حکم تر صادرېدو پورې منع دي.

۴ــ د هغو شکمنو د هویت په اړه د اطلاعاتو وړاندې کول او د هویت افشا کول چې پر قضیو یې له اداري فساد سره د مبارزې عالي ادارې له لوري کار روان وي، د صلاحیت لرونکې محکمې د حکم تر صادرېدو پورې منع دي.

۵ــ اطلاعات او د هغو قضیو څېړنه او د څېړنو پایلې چې د افغانستان اسلامي جمهوریت د دولت ریاست له عالي مقام څخه دغې ادارې ته سپارل شوې وي، د با صلاحیته محکمې د حکم تر صادرېدو پورې منع دي.

۶ــ د اداري فساد قضیو د څېړنې لپاره د ګومارل شوي پلاوي په اړه د اطلاعاتو وړاندې کول د هغوی د خوندیتوب په موخه منع دي.

د محرمو سندونو ډلبندي

محرم سندونه په لاندې پنځو بېلابېلو درجو (نا محرم، محرم، اشد محرم، "اشد محرم او سري" او "اشد محرم او بشپړ سري") سندونو سره ډلبندي کېږي:

۱ ــ نا محرم سندونه (Unclassified):

د دولت اطلاعات او سندونه چې د محرمیت درجه ونه لري، خو له قانوني نظره او د نورو لاملونو له امله حساس وي، د خپراوي په برخه کې یې محدودیت شته؛ دغه سندونه باید له خپرېدو مخکې د مسوول دولتي چارواکي له لوري تایید شي.

۲ ــ محرم سندونه (Restricted):

هغه سندونه د اړوندو ارګانونو له لوري محرم ګڼل کېږي چې دولتي ارګانونو په ورځنیو چارو کې ترې استفاده کېږي وي او له اجرااتو وروسته د تاکل شوي وخت لپاره په مشخصو دوسیو کې ساتل کېږي. محرم سندونه له عامه لاسرسي خوندي وي او نا

مسوول اشخاص ورته د لاسرسي اجازه نه لري، په ډاګه کول يې سرغړونه بلل کېږي. د محرمو سندونو د پېژندنې رنګ زرغون دی.

۳ـ اشد محرم سندونه (Confidential):

هغه سندونه چې د اړوندو ارګانونو له لوري اشد محرم درجه بندي شوي، د دولت په ورځنيو چارو کې کارېږي؛ دغه سندونه ليکني، غږيز، انځوريز او برېښنايي دي او دا هغه اطلاعات دي چې خپرول يې د افغانستان د ملي ګټو، د افغانستان د خلکو، ډيموکراتيکې ټولنې د ګټو د زيان لامل شي. هغه کسان اشد محرمو سندونو ته د لاسرسي اجازه لري چې د درېيمې روښتيا (شفافيت) درجه ولري. د اشد محرمو سندونو د پېژندنې رنګ اسماني دی.

۴ـ اشد محرم او سري سندونه (Secret):

"اشد محرم او سري" سندونه هغو سندونو ته ويل کېږي چې د دولت په ورځنيو چارو کې ترې ګټه اخيستل کېږي او د محرميت درجه يې د اړوندو ارګانونو له لوري درجه بندي شوې وي. دغه سندونه عموماً د دولت لپاره ډېر حياتي دي او عبارت دي له:

- دولتي اوپراتيفي او ستراتيژيک اطلاعات.
- دولتي تاکتيکي پلانونه او کړنلارې.
- د بهرنيو هېوادونو پر وړاندې د دولت کړنلارې.

هغه کسان چې "اشد محرمو او سري" سندونو ته د لاسرسي اجازه لري، بايد د دويمې درجې روښتيا لرونکي وي. د يادو سندونو غير مجاز افشا (ډاګيز) کول د هېواد لوړې ګټې او ملي امنيت (د هېواد پايښت، ټولنيز، سياسي او پوځي ژوند، ملي يووالی او جغرافيوي حدود) په جدي ډول له خطر سره مخ کوي او د دولت پر وړاندې د وسله والو جګړو لامل ګرځي. هغه اطلاعات او سندونه چې د نا محرم کېدو له نېټې مخکې د افشا په پايله او يا افشا کولو کې ترې پورته يادونه شوې، دولت، خلکو، ډيموکراتيکې ټولنې ته "خورا سخت زيانونه" اړوي.

۵ـ اشد محرم او بشپړ سري سندونه (Top Secret):

په "اشد محرم او بشپړ سري" سندونو کې کورني او سيمه ييز سياسي مسايل، پوځي او

استخباراتي اسرار، پراختیایي پلانونه او اړوندې کړنلارې، د دولت او بهرنیو دولتونو تر منځ پوځي او استخباراتي قراردادونه راځي. دا هغه اطلاعات او سندونه دي چې د نا محرم کېدو له نېټې څخه مخکې یې د افشا کولو په پایله او یا افشا کولو له امله یې د افغانستان دولت، د افغانستان خلکو، ډیموکراتیکې ټولنې ته " ډېر لوړ او نه جبرانېدونکي زیانونه" اوړي.

"اشد محرم او بشپړ سري" سندونه په پوره ډاډمنو ځایونو کې ساتل کېږي او باید د پرسونل نوم او د استفادې نېټې یې په ځانګړي ډول ثبت او راجستر شي او دغه اطلاعات باید د دوو کسانو له لوري کنټرول، خوندي او د ساتنې لپاره یې له دوه ګوني قفلونو څخه کار واخیستل شي.

ولسمشر د اړتیا په صورت او فوق العاده حالاتو کې کولای شي چې د ولسمشرۍ ریاست فرمان پر بنسټ افراد او اشخاص د یادو سندونو د لاسرسي، مطالعې او لېږد لپاره وټاکي. هغه کسان چې "اشد محرم او بشپړو سري" سندونو ته د لاسرسي اجازه لري، باید د لومړۍ درجې شفافیت (روڼتیا) لرونکي وي او د «اشد محرم او بشپړو سري» سندونو د پېژندنې رنګ سور دی.

د بېلګې په ډول، هغه رمزونه چې د پټولو او هغه شفرونه چې د دولت د لوړ پوړو چارواکو د خبرو لپاره چمتو شوي وي، د دولت هغه پلانونه چې د افغان ملي امنیتي ځواکونو، د سرحدي بریدونو په ترخ کې د لوړو تلفاتو پر وړاندې غبرګون، ستراتیژیک، ډیپلوماتیک، اقتصادي او نظامي پلانونه او د چارواکو او رهبرانو د ځای پر ځای کولو پلانونه په "اشد محرم او بشپړو سري" سندونو کې راځي.

محرمو سندونو ته د لاسرسي واک

نا محرم، محرم، اشد محرم، "اشد محرم او سري" او "اشد محرم او بشپړ سري" سندونه د دې اړتیا پېښوي چې د افرادو د شفافیت تشخیص له مخکې وشي او د پړاوونو وهل یې د دولتي ادارو له لوري د اړوندو تر لاس لاندې افرادو په وسیله ترسره کېږي. د افرادو د شفافیت د تشخیص درجه په درېیو برخو کې ډلبندي شوې ده:

الف_ لومړۍ درجه روڼتیا: د هغو اطلاعاتو او سندونو لپاره چې د محرمیت درجه یې، "اشد محرم او سري" او له دې لوړ "اشد محرم او بشپړ سري" وي، ورکول کېږي او په سره رنګ سره په نښه کېږي.

ب_ دویمه درجه روڼتیا: هغو اطلاعاتو او سندونو ته ورکول کېږي چې د محرمیت درجه

يې اشـد محـرم وي او پـه نارنجي رنـګ سـره پېژنـدل کېږي.

ج ـ دريېمـه درجـه روښتيـا: هغـو اطلاعاتـو او سـندونو تـه ورکـول کېږي چې د محرميت درجـه يې محـرم وي او پـه اسـماني رنـګ پـه نښـه کېږي.

د روښتيـا پروسـې د بشـپړاوي لپـاره د لانـدې ټکـو تشـريح اړينـه ده، څـو د پرسـونل ژمنتـوب، صداقـت، بـاور او امانتـداري تشـخيص شـي:

۱ ـ د نـږدې خپلوانـو د شـهرت يادونـه: (پـلار، مـور، ورور، خـور، مېـړه يـا خاونـد، اولادونـه کـه نجلۍ وي يـا هلـک، خسـر او خواښـې.)

۲ ـ د لـرو خپلوانـو د شـهرت يادونـه: (تـره، مامـا، د تـره او مامـا زامـن، تـوړۍ، تـرور، د تـرور او تـوړۍ زامـن، د ښـځې يـا خاونـد خوينـدې او ورونـه، د مېرمنـې او خاونـد د کورنيـو ناويانـې او زومـان.)

۳ ـ د نـږدې دوسـتانو د شـهرت يادونـه: (ګاونډيـان، د تحصيلـي دورې ملګـري، مسـلکي او دفتـري همـکاران.)

د روښتيا درجو ټاکلو لپاره پلټنې:

اړونـدې دولتـي ادارې مکلفـې دي چـې د افـرادو د روښتيـا د بېلابېلـو درجـو څېړنـه وکـړي او پړاوونـه يـې پـه لانـدې ډول ووهـي:

الـف: د لومـړۍ درجـې شـفافيت لرونکـو اشـخاصو د پېژندنـې نښـه سـور رنـګ لـري؛ دا ډول کسـان تـر ټولـو ډاډمـن کسـان دي چـې کـولای شـي د لانـدې پړاوونـو لـه وهلـو، د اړونـدو صلاحيـت لرونکـو ارګانونـو لـه تصديـق او د ملي امنيـت شـورا لـه تاييـد وروسـته لـه ټولـو محرميـت لرونکـو سـندونو نيولـې تـر "اشـد محـرم او سـري" سـندونو پـورې سـندونو تـه لاسرسـی ولـري او کـه چېرتـه ولسمشـر لازمـه وبولـي، نـو "اشـد محـرم او بشـپړ سـري" سـندونو تـه هـم لاسرسـی مونـدلی شـي.

ياد شوي کسان بايد د روښتيا د کنټرول لپاره له لاندې پړاوونو تېر شي:

- د لومـړي درجـه شـفافيت لرونکـو افـرادو د شـخصي او کاري مخينـې د چـک او پلټنـې مـوده لـس کالـه ټـاکل شـوې ده.
- د نږدې خپلوانو د شهرت يادونه.

- د اړتیا پر مهال د لرو خپلوانو د شهرت یادونه.
- د اړتیا پر مهال د نږدې دوستانو د شهرت یادونه.
- په دولتي، بهرنیو او نړیوالو سازمانونو کې د کاري مخینې په اړه د معلوماتو اخیستل.
- د دولت د مخالفو سیاسي سازمانونو او مخالفو وسله والو ډلو، له نړیوالو ترهګریزو شبکو سره د اړیکو په اړه معلومات اخیستل.
- د بهرنیو سفرونو او همدارنګه له کورنیو او بهرنیو څارګرو ادارو، په کور دننه او بهر له سفارتونو سره د اړیکو په اړه د معلوماتو اخیستل.
- د قانوني محکومیتونو د مخینې په اړه د معلوماتو اخیستل.
- د پیکاس او پولیګراف د پړاوونو چکول.

ب ــ د دویمې درجې شفافیت لرونکي اشخاص په نارنجي رنګ سره تشخیص شوي دي، د دغو افرادو د شفافیت درجه ډېره مهمه ده، یاد شوي کسان باید د روښتیا د کنټرول لپاره له لاندې پړاوونو تېر شي:

- د شخص د تېرو پنځو کلونو د ژوند او کاري مخینې چک او څېړنه.
- د دویمې درجې شفافیت لرونکو افرادو د شخصي او کاري مخینې د چک او پلټنې موده پنځه کاله ټاکل شوې ده.
- د نږدې خپلوانو د شهرت یادونه.
- د لرو خپلوانو د شهرت یادونه.
- په دولتي ارګانونو او نړیوالو سازمانونو کې د کاري مخینې په اړه د معلوماتو اخیستل.
- د کورنیو او بهرنیو څاګرو ادارو، په کور دننه او بهر له سفارتونو سره د اړیکو لرلو او یا نه لرلو په اړه د معلوماتو اخیستل.
- د قانوني محکومیتونو په اړه معلومات.
- د اړتیا پر مهال د پیکاس او پولیګراف پړاوونو سر ته رسول.

ج- درېیمه درجه شفافیت لرونکي اشخاص په اسماني رنګ پېژندل کېږي. د دغو کسانو د شفافیت درجه ډېره مهمه ده او د شفافیت د کنټرول لپاره اړ دي چې لاندې پړاوونه سر ته ورسوي:

- د دغو اشخاصو د تېر ژوند د څېړنې لپاره درې کلونه تاکل شوي چې په وروستیو درېیو کلونو کې په کاري او شخصي ډول څه کړي دي.
- د نړدې خپلوانو د شهرت یادونه.
- د لرو خپلوانو د شهرت یادونه.
- په دولتي ارګانونو او نړیوالو سازمانونو کې د کاري مخینې په اړه د معلوماتو اخیستل.
- د کورنیو او بهرنیو ښارګرو ادارو، په کور دننه او بهر له سفارتونو سره د اړیکو لرلو او یا نه لرلو په اړه د معلوماتو اخیستل.

اړوندې دولتي ادارې مکلفې دي چې د شفافیت درجې لرونکو اشخاصو په اړه د پورتینو پړاوونو له وهلو، پلټنې او کنټرول څخه وروسته ترلاسه کړې اطلاعات د رسمي څېړنې لپاره د هېواد کشفي او استخباراتي ادارو ته واستوي.

کشفي او استخباراتي ارګانونه مکلف دي چې د سندونو د تسلیمولو له نېټې څخه وروسته په حد اکثر دوو میاشتو کې خپل اطلاعات بشپړ او ترلاسه شوې پایله یې له هغو ادارو سره شریکه کړي چې سندونه یې ور استولي دي.

د لومړۍ درجې شفافیت لرونکو اشخاصو په اړه د اطلاعاتو مثبته یا منفي پایله باید د پوهاوي په موخه د ملي امنیت شورا له دفتر سره هم شریکه شي.

د سندونو د محرم کولو واک

د افغانستان د اسلامي جمهوري دولت په ادارو کې د سندونو د ساتنې، محرمیت او درجه بندۍ او د افرادو د روښتیا پالیسۍ له مخې د اطلاعاتو او سندونو محرم کول او د روښتیا تشخیص د لاندې اشخاصو له واکونو څخه ګڼل کېږي:

۱ - د ولسمشر، وزیرانو، والیانو او اړوندو خپلواکو ادارو د رییسانو له لوري د "اشد محرم سري سندونو" او "بشپړ اشد محرم سندونو" محرم کول د اجرا وړ دي. د لومړۍ درجې

اړونډو مندرجو اشخاصو د نشتوالي په صورت کې هغه کسان چې د لاسلیک واک ورکړل شوی وي، په دې برخه کې واک لري.

۲ـ د محرم او اشد محرم سندونو محرم کول د پورتني جز د مندرجو چارواکو پر لارښوونه د اړوندو ادارو لپاره ورکول (تفویض) کېږي.

۳ـ د سندونو د محرمیت موده هغه مهال چې د محرمیت درجه ورکول کېږي، ټاکل کېږي.

د سندونو نا محرم کول:

د سندونو نا محرم کول د اطلاعاتو د حساسیت درجې د ښکته کېدو او د هغو د زماني ارزښت د ټیټېدو پر بنسټ د سندونو له کتنې او ارزونې وروسته په لاندې ډول ترسره کېږي:

الف ـ د سندونو په نا محرم کولو کې راتلونکی بدلون:

چارواکي (د لومړني محرم کولو مسوولین) د سندونو د محرم کولو پر مهال د هغو د محرمیت موده او درجه ذکر کوي او د نا محرم کولو لپاره یې ټاکلې موده په لیکني ډول د اړوندو سندونو له نښاني سره ضمیمه کوي، څو د غیر مجاز کېدو او د غیر مجاز کېدو له ټاکلې نېټې وړاندې یې له ډاګیز (افشا) کېدو څخه مخنیوی وشي.

ب ـ د محرمیت درجې تنزیل:

هغه سندونه چې د نا محرم کېدو لپاره یې ټاکلې نېټه نه ده مشخصه شوې، تر هغه چې نا محرم کول یې د اړوندو ارګانونو له لوري ترسره نه شي، د محرم سند په توګه د لومړني محرم شوي سند له محرمیت سره پېژندل کېږي. په هغه صورت کې چې اړوند ارګانونه اطلاع ورکړي چې اطلاعات نور د دښمن لپاره د استفادې وړ نه دي او احتمالي خطر نه شي رامنځته کولای، سندونه نا محرم کېږي.

ج ـ په محرم کولو کې بدلون:

هغه سندونه چې د محرمیت په درجه کې یې بدلون راځي، د نښاني کېدو او یا د محرمیت پېژندنې رنګ له بدلون سره په هغو سندونو کې شاملېږي چې د محرمیت ورته کچه او درجه ولري، خو هغه مهال چې محرمیت یې د با صلاحیته مسوول له نظره لغوه شي.

د ـ په نا محرم کېدو کې د بدلونونو ابلاغ:

که چېرته په سند کې د نا محرم کېدو نېټه درج شوې وي، د نا محرم کېدو په وخت کې نه ابلاغېږي، که چېرته دا نېټه (نا محرم کېدو) په سند کې نه وي یاده شوې او یا یې د محرمیت درجه له نېټې وړاندې تنزیل شي، مسوولو کسانو ته په لیکني ډول خبر ورکول کېږي چې په اړه یې اجراات وکړي.

هـ- له بهرنیو دولتونو ترلاسه کېدونکي اطلاعات:

هغه ادارې چې له بهرنیو دولتونو سره په بېلابېلو درجو د محرمو سندونو د تبادلې واک لري، د سندونو د نا محرم کولو پر مهال اړوندو بهرنیو دولتونو ته هم د موضوع په اړه اطلاعات ورکوي او د هغو د رسمي دریځ له اخیستلو وروسته اجراات کوي.

د اطلاعاتو د ډلبندۍ څرنګوالی

تصنیف د فکري عملیو لکه د تجزیې، ترکیب، پرتلې، پرېکړې او تجدید پایله بلل کېږي او د سندونو د حساسیت د درجې له مخې داسې پر طبقو او ګروپونو وېشل کېږي چې د عمومي خصوصیت له مخې یو له بل سره توپیر لري.

د بهرنیو چارو وزارت د اوراقو (ارشیف) په اداري مقرره کې راغلي چې د سندونو د څېړنې او ارزونې شعبوي پلاوي په هرو درېیو کلونو کې د ساتنې وړ سندونو د دوسیو فهرست د محرمو، اشد محرمو او عادي سندونو له تفکیک وروسته برابروي او مرکزي پلاوي ته یې لیږي. د سندونو د څېړنې او ارزونې مرکزي پلاوی په پنځلس ورځو کې د سندونو د تفکیک، تصنیف، د ساتنې د مودې، د محرمیت او ارزښت د درجې د ټاکنې او د له منځه وړلو د فهرست په اړه تصمیم نیسي.

د مرکزي پلاوي پرېکړه د بهرنیو چارو د وزیر له نظره تر تېرېدو وروسته د ساتنې وړ سندونو د اوراقو (ارشیف) د ساتنې مدیریت ته استول کېږي او د سوځولو وړ سندونه سوځول کېږي. هغه سندونه چې د نمایندهګیو اړوند چارو د پر مخ بیولو لپاره اړین وبلل شي، اصل یې د اوراقو (ارشیف) په مدیریت او نقل (کاپي) یې په نمایندهګۍ کې ساتل کېږي. سندونه د رمزي ګڼې (کوډ نمبر) د پاڼو د شمېر او د موضوع په لیکلو سره په جلا جلا دوسیو او کارتنونو کې فهرست کېږي او د نمایندهګیو له خوا د ساتنې په موخه د اوراقو (ارشیف) مدیریت ته سپارل کېږي چې یاد مدیریت د ساتنې وړ سندونو د ترلاسه کولو په اړه په لیکلي ډول نمایندهګیو ته ډاډ ورکوي، تسلیم شوي سندونه، له

فهرست سره له تطبيق او په مخصوص دفتر کې له ثبتولو وروسته په ډاډمنو او خوندي مخزنونو کې قفل او مهر او ساتل کېږي.

د سندونو د ساتنې او ډلبندۍ لپاره د اوراقو (ارشيف) ادارې د مقررې تر څنګ څلورو نورو لارښودونو چې د سندونو د ارزونې او څېړنې د ډول، د سندونو د ارزښت د ټاکنې لارښود، د سندونو د واحد بندۍ او تصنيف لارښود او د سندونو د ساتنې او خوندي کولو د مودې لارښود ته پوره اړتيا ليدل کېږي او دغه ډول لارښودونه بايد هره اداره په ځانګړي ډول د بهرنيو چارو وزارت ولري، خو له بده مرغه چې تر اوسه داسې نه دي جوړ شوي او نه هم کوم ليکلی سند شته.

د سلوانيا (Slovenia) هېواد د اطلاع رسونې مرجع مسوولين د محرمو سندونو په دوسيه کې د سند د محرموالي په اړه يادښت ږدي، دغه يادښت له دوی سره مرسته کوي چې د وخت له تېرېدو وروسته پوه شي چې دغه سند د کومو دليلونو له مخې محرم دی.

دغه يادښت د لاندې درېيو موخو لپاره کارول کېږي:

۱ـ خپله د اطلاع رسونې مرجع له مسوول سره مرسته کوي چې د وخت په تېرېدو سره که دوسيه بيا ځلي ګوري، ورته معلومه وي چې د سند د محرموالي علتونه کوم دي څو له ياده يې ونه وځي.

۲ـ کله چې د محرم سند دوسيه د اطلاعاتو د څارنې د کمېسيون غړي ګوري، هغوی په اسانۍ پرېکړه کولای شي چې د سند د محرميت دلايل موجه دي او کنه.

۳ـ کله چې د اړوندې ادارې د اطلاع رسونې مرجع د مسوول پر ځای نوی کس د هغې ادارې د اطلاعاتو د ساتنې او مديريت دنده پر غاړه اخلي، په ډېرې اسانۍ پوهېږي چې دغه سند ولې محرم دی او تر کومې کچې پاملرنه ورته په کار ده.

دغه نوښت بايد په افغانستان کې د اطلاع رسونې مسوولين پلي کړي، څو له يوې خوا د محرمو سندونو ساتنې ته ښه پاملرنه شوې وي او له بلې خوا د اطلاع رسونې مسوولينو د کار د اسانۍ او پر نوو دندو ګومارل شوو کسانو لپاره ښه لارښود کېدای شي.

اطلاعاتو ته لاسرسی
د هر وګړي حق دی.

نهم څپرکی

اطلاعاتو ته د لاسرسي اړتیاوې او ځانګړنې

اطلاعاتو ته لاسرسی د خلکو باور ډېروي

انسان د یوه ټولنیز موجود په توګه حق لري په هغه ځای کې چې اوسېږي، بېلابېل ټولنیز، سیاسي، اقتصادي، فرهنګي، تاریخي او د خپل هېواد د دولتي ادارو د فعالیتونو په اړه اطلاعات ترلاسه کړي، څو له دې لارې د خپلې سیمې، هېواد او نړۍ په اړه معلومات ولري او له دغو اطلاعاتو سره سم د ژوند اړتیاوو او ستونزو ته د حل لارې ومومي.

د لومړۍ نړۍ (پرمختللو هېوادونو) ملتونو دغه حق ته د لاسرسي له برکته ګڼې لاسته راوړنې درلودلې دي. په یوویشتمه پېړۍ کې ساینس، ټکنالوجي او ټولنیزو رسنیو د پام وړ پرمختګونه کړي دي، خلک حق لري چې د خپلې ټولنې او هېواد او حتی د خپل هېواد له پولو ها خوا هم د نړۍ د بېلابېلو موضوعاتو په اړه هغه اطلاعات ترلاسه کړي چې اړتیا یې احساسوي.

په افغانستان کې لویه ستونزه پر دولت او حکومتي ادارو د خلکو د باور نشتوالی دی، کله چې دغه باور پیدا کړي، نو بیا د دولت کلک ملاتړي جوړېدای شي. له بده مرغه نن سبا افغانستان د یوې استخباراتي، طبقاتي، سنتي او تړلې ټولنې بڼه غوره کړې ده. په دې ټولنه کې اطلاعات او معلومات پټ ساتل شوي، له همدې امله خلک د هېواد له عیني واقعیتونو او ستونزو نا خبر دي، د سیمې او نړۍ استخباراتي کړیو او ادارو له همدې تشې څخه په ګټه اخیستنې تل هڅه کړې افغانان را وپاروي او د خپلو شومو موخو لپاره یې وکاروي. د افغانستان دښمنان دغه کار کوي خو افغانان بیا لسیزې وروسته پوه شي چې د نورو د ګټو لپاره یې جګړې کړې او ګټه یې نورو وړې ده. په پښتو کې یو متل دی وایي: «تر څو رښتیا را رسېږي، دروغو به کلي وران کړي وي»؛ تر هغو پورې چې افغانان پر دغو خطرناکو استخباراتي لوبو او توطیو پوهېږي، اوبه به له ورخه تېرې وي.

ستونزه هغه وخت نوره هم ډېرېږي چې کله چارواکي یوه موضوع له خپل ولس څخه پټه وساتي او هغه موضوع استخباراتي کړیو ته په لاس ورشي، هغوی یې په داسې بڼه

د خلکو ذهنونو ته ورسوي چې له يوې خوا د خلکو باور پر حکومت کم شي او له بلې خوا يادې کړې خپله اجنډا خلکو ته ورسوي، په دغه حالت کې خلک داسې لار ورکې شي چې وروسته د رښتيا او دروغو توپير نه شي کولای.

په دغه صورت کې ولس خپل باور پر دولتونو له لاسه ورکوي او وروسته سپيناوی بيا څه ګټه نه لري. له دغه ډول حالت څخه دښمن ښه ګټه پورته کوي او خلک داسې لور ته رهبري کوي چې هغه بيا خپله د خلکو او هېواد پر زيان وي؛ ځکه نو اړينه ده چې د روڼتيا لپاره چارواکي خپلې تولې کړنې له ولس سره شريکې کړي. هغه اطلاعات چې د خلکو په ژوند کې مثبت بدلون راولي، کره وي او پر حکومت د خلکو باور ډېروي، بايد له خلکو سره شريک شي؛ ځکه چې د ښې حکومتولۍ او د ښه نظام جوړولو لپاره بايد حکومت پياوړې اراده ولري، له خپلې ارادې ولس خبر کړي او خلکو ته يې په عمل ثابته کړي.

په دې برخه کې قانوني مکلفيت هم شته، دغه حق نه يوازې په اساسي قانون، بلکې اطلاعاتو ته د لاسرسي په قانون کې تسجيل شوی دی. دغه راز د ملکي خدمتونو د مامورينو د چلند د ډول مقررې د څلورمې مادې په درېيم بند کې ښکاره راغلي چې ملکي خدمتونو ته د اسان لاسرسي لپاره مراجعينو ته په ملکي خدمتونو پورې د اړوندو اجرااتو په اړه اطلاعات بايد ورکړل شي.

له بلې خوا د خلکو تر منځ د باور فضا هغه وخت رامنځته کېږي چې د بد خبر تر څنګ د ژوند د نورو اړخونو، هيلو او پرمختګونو په اړه هم خبرونه ترلاسه کړي. دې برخې ته بايد رسنۍ پوره پاملرنه وکړي.

افغانستان که له يوې خوا له پردۍ تپل شوې جګړې سره مخ دی، خو بلخوا بيا د ښو پرمختګونو بېلګې هم لري چې تر پوښښ لاندې راوستل يې د رسنيو مسوولیت جوړوي. په هېواد کې ډېری اشخاص شته چې ښې لاسته راوړنې يې لرلې او خلک ورته هيله من دي. د هېواد د پرمختګونو او مثبتو بدلونونو په اړه د خلکو خبرېدل هغوی پر خپل راتلونکي باوري کوي؛ نو ځکه اړينه ده چې رسنۍ د هېواد ملي ګټو ته کار وکړي او پر رښتينو اطلاعاتو د خلکو تنده ماته کړي.

په نړۍ کې د جګړو ځپلو هېوادونو تجربو ښودلې چې فساد د دولت او ادارو واکمني له

خنډ او ځنډ سره مخ کوي، د جرمي شبکو د پراختیا او د نا قانونه وسله والو د فعالیت لپاره زمینه برابروي، بېوزلي او ځورېدلي خلک له اړینو خدمتونو بې برخې کوي، عدالت ته د هغوی لاسرسی کموي او د خلکو او دولت تر منځ د باور کمولو له لارې د فساد او جګړو د بیا پیلېدو ګواښ زیاتوي.

اطلاعاتو ته لاسرسی د ټولنې زغم زیاتوي

انسان د ډېرو اطلاعاتو راغونډولو ته اړتیا لري، هر څوک چې وغواړي د یوې موضوع په اړه وپوهېږي، اطلاعاتو ته اړتیا پیدا کوي. د اطلاعاتو هر ډول ترلاسه کول د هر ډول انسان پېژندنې بنسټ دی. دغه راز هغه انسان پېژندنه چې د ټولنې د وګړو تر منځ د زغم ځواک غښتلی کړي، ډېرو اطلاعاتو ته اړتیا لري. که څوک یواځې ځان پېژني او له خپلې نړۍ نا خبره وي، دغه ډول کسان د پېرزوینې لرونکو کسانو له ډلې څخه نه حسابېږي؛ ځکه چې لوریینه یواځې په ټولنیزو اړیکو کې ازمایل کېږي، د پېرزوینې کسان پوهېږي چې د کثرت په عالم کې ژوند کوي او په دې نړۍ کې بېلابېل باورونه، لېوالتیاوې، غوښتنې، ښه او بد موجود دي. هغه انسان مطلع انسان دی چې د اطلاعاتو پر ارزښت پوهېږي.

خو همدا انسان د اطلاعاتو له مرستې پرته نه شي کولای د انساني نړۍ پر پراخوالي پوه شي، له همدې امله یو پېرزو لرونکی شخص د خپلو اطلاعاتو ارزښت په عمدي توګه نفیه کوي، هغه داسې چې خپلو باورونو ته ډېر لېوال وي، پوهېږي چې په دې نړۍ کې ډېر باورونه، لېوالتیاوې او نور دودونه شته چې د هغه له دیني او کلتوري معتقداتو سره په ټکر کې دي. له دې موضوع څخه د هغه پوهاوی په هغه کې لږ تر لږه دوه ډوله غبرګونونه را وپارولی شي:

لومړی دا چې، هغه پوهېږي د ثواب لومړۍ بڼه همدا ده او د خپل ژوند د لارې په توګه یې غوره کړې ده، نو ټولې نورې لارې او دودونه چې د هغه له باورونو سره په ټکر کې دي، باطل بولي او د هغو نورو باورونو خلک بې لارې شوي خلک ګڼي.

دویم؛ په نړۍ کې د ډېرو دودونو، لارو او باورونو په اړه د ترلاسه شوو اطلاعاتو له مخې د نفیه کوونکو قضاوتونو پر لور لاره نه جوړوي، د قضاوت پر مهال تم کېږي او له قضاوته لاس اخلي؛ یعنې کله چې پر خپلو اطلاعاتو په تکیه کولو د نورو عقایدو او

باورونو په اړه د نفيه او ابطال پرېکړه کوي، تم کېږي او د منفي قضاوت کولو څخه په لاس اخيستلو، پر خپلو اطلاعاتو سترګې پټوي او د قضاوت ارزښت په قصدي توګه نفيه کوي. دغه کار يعنې نور په معقوله او معموله توګه منل دي. هر کله چې دغه ډول شخص له کټ مټ داسې اطلاعاتو سره مخ کېږي، نو په بېړه ورته قطعي کېږي چې دی د نورو په څېر پر خطا لاره تللی، نو بايد بې له ځنډه د خپل ژوند لېوالتياوې، ډولونه او باورونه باطل اعلان کړي او هغو ته د بد کتلو پر لور سترګې پرانيزي او سپکاوی وکړي. په ټوله کې بايد وويل شي چې انسان د سمو اطلاعاتو په ترلاسه کولو سره کولای شي د ژوند د چارو په اړه سم قضاوت او پرېکړه وکړي.

د يوه هېواد د خلکو د ژوندانه له بېلابېلو بنسټونو څخه نه شي کېدای چې سترګې پټې شي او په هماغه حال کې د مدني ټولنې سودا هم له ځان سره ولري. پېرزوينه؛ يعنې د دې موضوع منل چې که په يوې ټولنه کې د خلکو د ژوندانه باورونه، سليقې او ډولونه له يو بل سره يو ډول او همغږي نه وي، عيب او نيمګړتيا نه ده او بايد له دغه ډول حالت څخه انديښمن نه شي او د يوې حل لارې پيدا کېدو په لټه کې شي.

په افغانستان کې دوه ګڼ پيروه مذهبونه (سني او شعيه) موجود دي، د دغو دوو مذهبونو پيروان يو بل زغمي او يو بل د وروڼو په نومونو يادوي. د دې نسبي پېرزوينې او زغم بنسټ څه دی؟ ځواب روښانه دی، هغه دا چې د دغه کار بنسټ د مشترکاتو را برسېره کول او له اختلافاتو تېرېدل دي.

زغم او يو بل منل ډېر پلويان لري، د دغه کار ښېګڼې د خير او مصلحت غوښتونکو د ليکنو له لارې ډېرې تبليغ شوې دي. وايي سنيان او شعيه ګان دواړه مسلمانان او د حضرت محمد (ص) امتيان دي او پر اسماني کتاب قران کريم باور لري، اختلافات يې په فرعي چارو کې دي، اوس نو سالم عقل دا وايي چې کله دوه انسانان د دين په بنسټونو او اصولو کې سره همغږي وي، نور نو دا معنا نه لري چې د فروعاتو پر سر شخړه وکړي. دغه تګلاره په ظاهره منطقي ده؛ ځکه چې په دې تګلاره کې لومړی د سنيانو او شعيه ګانو اطلاعات په دوو برخو وېشل کېږي:

- بنسټيز او کره اطلاعات
- فرعي او دويمه درجه اطلاعات

د اهل تشيع او تسنن په اړه يادې بېلګې ته پام سره بايد وويل شي، هغه مهال دواړه لوري

په خپل وار سره پر دې ډاډه کېږي چې د بنسټيزو او کره اطلاعاتو؛ يعنې د خدای "ج"، پيغمبر "ص" او قران کريم په اړه عقيدتي اختلاف نه لري او د دواړو لورو فرعي او دويمه درجه اطلاعات د هغوی پر جلا جلا عبادتونو ډېر اغېز نه لري، خو مدني پېرزوينه هغه مهال څرګندېږي چې خلک د بنسټيزو او لومړي درجه اطلاعاتو پر منځپانګې له يو بل سره توافق وکړي.

د يادونې ده، په اوسنيو حساسو شرايطو کې همپالنه، خپلمنځي پوهاوی او له يو بل څخه کره او پوره اطلاعات درلودل، د افغانستان خونديتوب او سلامتيا تضمينوي او د ټولنې زغم ورسره ډېرېږي.

د ښې حکومتولۍ په پياوړتيا کې د اطلاعاتو رول

ډيموکراسي د وګړو فعال ګډون ته اړتيا لري او رسنۍ د دولت له کړنو خلک خبر ساتي، په ځانګړي ډول د رايې ورکوونکو د پوهاوي، د بشري حقونو په ساتلو، د بېلابېلو ډلو تر منځ د زغم پر زياتولو او د دولت له شفافيت او مسووليت څخه د ډاډ ترلاسه کولو له لارې ډيموکراسۍ ته پراختيا ورکوي.

دغه راز ډيموکراسي لازمه ګڼي څو خلک د دې حق ولري چې د دولت پر کړنو پوه شي، په ځانګړي ډول د دولت پر هغو پرېکړو چې د دوی له ژوند، ازادۍ او ملکيت سره تړلې وي. دغه راز اطلاعات خلکو ته د دې لپاره مهم دي چې له لارې يې وکولای شي په دولت، مارکېټ، سياسي بهير او مدني ټولنو کې خپل د خوښې انتخاب وکړي. پوره او کره اطلاعات له خلکو سره مرسته کوي چې ښې پرېکړې وکړي، حقايق درک کړي او د خپلو ګټو لپاره سم ګامونه پورته کړي.

د نيپال د ۱۹۹۰ زېږديز کال د اساسي قانون په ۱۶مه ماده کې راغلي، هر وګړی د دې حق لري چې د هرې اهميت لرونکې عامې مسئلې په اړه اطلاعات وغواړي او لاسته يې راوړي. دغه ماده حکم کوي چې خلک د سياستونو غير فعال ليدونکي نه دي، بلکې فعال ګډونوال يې دي. دولت د محرميت له برخې پرته په خپلو هغو پرېکړو او کړنو کې چې په عامو خلکو پورې اړوند دي، بايد روڼتيا ولري او دولتي بنسټونه بايد د خلکو لپاره د اطلاعاتو ازاد بهير ډاډمن کړي تر څو د دولت مشروعيت ثابت کړي.

هغه کسان چې د فقر، جنسیت، توکم، مذهب او ژبې په خاطر په حاشیه یا څنډې کې ساتل شوي، په رسنیو کې له ځای درلودو سره د هغوی نظرونه، ستونزې او رنځونه د عامه بحث د اصلي بهیر برخه ګرځي او د اطلاعاتو په برابرولو او د عامه بحثونو په پیلولو کې رسنۍ فعال رول لوبوي، د ډیموکراتیکو پروسو له لارې د اصلاحاتو زمینه برابروي او په پای کې ډیموکراتیک بنسټونه غښتلي کوي او عامه ګډون ته زمینه برابروي چې له دې پرته ډیموکراسي یو محض تظاهر بلل کېږي.

د ملګرو ملتونو پراختیایي پروګرام (UNDP) وایي چې د فقر د ستونزې حل نه یوازې اړو خلکو ته اقتصادي ګټه ده، بلکې د بېوزلو لپاره د اړینو اطلاعاتو برابرولو اړتیا هم ده چې له مخې یې هغوی وکولای شي په سیاسي او ټولنیز ژوند کې ارزښت لرونکی ګډون ولري؛ په دې معنا چې بېوزلي خلک له خپلو حقونو د نا خبرۍ په صورت کې نه شي کولای خپل حقونه وغواړي. که دوی له خپلو هغو ونډو، قوانینو، کړنلارو او میکانیزمونو څخه نا خبره وي چې له مخې یې د خپلو محرومیتونو په حل کې ورڅخه استفاده کولای شي، نو تل به بېوزلي پاتې شي.

اطلاعات په ځینو کچو کې د ډیموکراسۍ لپاره بنسټیزه موضوع ګڼل کېږي او ډیموکراسي په اصل کې د افرادو د قابلیت په اړه ده څو د هغوی تصمیم نیونې، خلک تر خپل اغېز لاندې راولي او د دوی ملاتړ وکړي.

ډیموکراتیکې ټولنې یو لړ مشارکتي میکانیزمونه لري چې له منظمو ټاکنو پیل او د څارنې تر ولسي بنسټونو پورې ساحه را نغاړي؛ د بېلګې په توګه دغه بنسټونه د عامه زده کړو او روغتیایي خدمتونو له څارنې څخه نیولې بیا د پالیسیو او قوانینو تر مسودو او نورو مسایلو پورې خپل نظرونه وړاندې کوي. په دې ټولو برخو کې فعال ګډون په ښکاره ډول اطلاعاتو ته د لاسرسي د کړنلارو تابع دی، رایه ورکونه او د ټاکنو په پروسه کې د خپلو مناسبو دندو ترسره کول په عادي ډول یو تخنیکي فعالیت نه دی او څرنګه چې د خلکو غوښتنه د یوه دولت د واکونو بنسټ دی، نو رایه ورکوونکي باید الزاماً اطلاعاتو ته لاسرسی ولري. همدا موضوع د هغوی د ګډون په ټولو برخو کې هم صدق کوي.

دا امکان نه لري چې خلک د خپلو کړنلارو او د کړنلارو جوړوونکو مخینې ته چې د کړنلارو د پراختیا مسوولیت لري، لاسرسی ونه لري او له لاسرسي پرته د یوې کړنلارې

د پراوونو وهلو لپاره ګټور نظرونه وړاندې کړي؛ د بېلګې په توګه د سلواکیا قانون حکم کوي چې په ځنګله کې د نیالګیو ایښودو لپاره لومړی د ځنګله پالنې پلان طرح او د کرنې وزارت له لوري تصویب شي، پخوا به دغه پلانونه له خلکو سره نه شریک کېدل.

په ۲۰۰۵ کال کې د ځنګلدارۍ قانون یوه نوې مقرره وضعه شوه چې له مخې یې اطلاعاتي سندونه چې د ځنګلدارۍ د مدیریت پلانونو د پراختیا په برخه کې کارېږي، د عامه لاسرسي وړ وګرځېدل. نوې مقررې دغه راز د عامه ګډون لپاره د ځنګلونو د مدیریتي پلانونو پراختیا په برخه کې یو شرط وضع کړ چې له مخې یې نا دولتي بنسټونه وهڅول چې په ناستو او رسمي غونډو کې چېرته چې پر پلانونو بحث کېږي، خلک ونډه واخلي.

د ولف (the Vlk (Wolf په نوم یوه نا دولتي بنسټ چې له ځنګلونو د ساتنې دنده یې درلوده، اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون له مخې چې په دې وروستیو کې د هغه هېواد له لوري تصویب شوی، دغو پلانونو ته لاسرسی پیدا کړ او له مخې یې وکولای شول سلواکیا د ځنګلونو پراخه ساحه د طبیعي زېرمې په بڼه وساتي. د مشارکت پرانیستې بڼه (روڼتیا) او ښه مالکیت د پراختیایي اقداماتو په برخه کې ښه والی رامنځته کوي، د ګټورو پرېکړو د ښه والي او د پروژو د پلي کېدو لامل ګرځي او هم مرسته کوي چې ټاکلو موخو ته خلک ورسېږي.

په سوېلي افریقا کې ځایي ډلې، اطلاعاتو ته د لاسرسي له قانون څخه په ګټې اخیستنې سره وتوانېدې چې د اوبو رسولو خدمتونو ته لاسرسی ومومي. د امخان ډلوین (Emkhandlwini) کلي اوسېدونکي د اوبو له نشتوالي سره مخ وو، په داسې حال کې چې د ګاونډیو کلیو اوسېدونکو یې د ښاروالۍ له ټانکرونو اوبه ترلاسه کولې. د دغه کلي خلکو د یوه ځایي غیر دولتي بنسټ په مرسته غوښتنه وکړه چې د سیمې د اوبو رسولو په اړه د ښاروالۍ د یوې ناستې د بحث نقل ته لاسرسی پیدا کړي. په دې ناستو کې د شوراګانو (IDP) د اوبو رسولو د پراختیا منسجم پلان او د دغه کار لپاره پر بودیجه بحث او هوکړه شوې وه. دا اطلاعات د دغه مطلب څرګندوونکي وو چې د اوبو رسولو لپاره پروګرامونو په ټوله سیمه کې شتون درلود، خو د امخان ډلوین کلی په یوه ډول له دې مرستو پاتې و. د یاد کلي خلک د همدغو اطلاعاتو پر مټ وتوانېدل په بریالیتوب سره خپل ځان د اوبو رسولو په پروګرام کې شامل کړي او اوبو ته لاسرسی پیدا کړي.

اطلاعاتو ته لاسرسی روڼتیا رامنځته کوي

ډیموکراسي پر غوره روڼتیا او ښې حکومتولۍ هم اطلاق کېږي، په داسې حالت کې خلک حق لري د خپلو مشرانو فعالیتونه وڅاري او د هغوی د کړنو په اړه په ازادو بحثونو کې ګډون وکړي. هغوی کولای شي د دولت کړنې په ټوله کې و ارزوي چې له شک پرته دغه کار اقتصادي او ټولنیزو اطلاعاتي سیستمونو ته د لاسرسي او د خلکو اړوند نورو موضوعاتو پورې تړاو لري؛ د بېلګې په ډول کله چې د لومړي ځل لپاره د امریکا ولسمشر بارک اوباما خپلو خلکو ته روغتیایي پروګرام ور وپېژاند، په انلاین سیستم کې یې ګڼې ستونزې درلودې، خو دا چې دغه سیستم ته بشپړ لاسرسی موجود و، ستونزې یې پر وخت څارلې او راپور یې ورکول کېده، نو ځکه اوباما د دغو ستونزو له امله له خپلو خلکو بښنه وغوښته او پروګرام یې پر خپل وخت اصلاح کړ. له بشري حقونو سرغړونه د فساد په څېر په یوه پټه فضا کې وده کوي او ځینې سرغړونې د بشري حقونو ناوړه سرغړونې بلل کېږي؛ لکه ربړول چې د ټړلو دروازو شا ته ترسره کېږي. د دولت پر وړاندې یوازېنۍ ازاده کړنلاره له بشري حقونو د سرغړونو د تورونو په اړه د څېړنو خپرول دي چې په قوي احتمال سره بشري حقونو ته د درناوي لامل ګرځي. په ځینو هېوادونو کې چې کله د بشري حقونو سرغړونو او جنګي جنایتونو په اړه د پام وړ اطلاعات موجود وي، نو له هېڅ ډول استثنا څخه کار نه اخیستل کېږي.

هر څوک کولای شي د اطلاعاتو د لاسرسي حق له لارې د بشري حقونو په ګډون د خپل هر ډول حق ترلاسه کولو لپاره کار واخلي؛ د بېلګې په ډول، که یوه ښځه په جګړه کې خپل ماشوم له لاسه ورکوي، هغه کولای شي د حکومت له اړوندې ادارې د پېښې د څرنګوالي په اړه د اطلاعاتو غوښتنه وکړي.

اطلاعاتو ته لاسرسی پر سیاسي برخو د تمرکز تر څنګ له یو لړ ټولنیزو موخو سره هم مرسته کوي، لکه د یوه کس خپلو شخصي اطلاعاتو ته لاسرسی د شخص د اغېزناکې تصمیم نیونې د منځ ټکي په توګه ګڼل کېږي؛ د بېلګې په ډول د ناروغ خپل روغتیایي ریکارډ ته لاسرسی له ناروغ سره مرسته کوي څو د درملنې په برخه کې ښه پرېکړه وکړي.

په هندوستان کې اطلاعاتو ته د لاسرسي له قانون څخه په ګټه اخیستنې سره خلک د اطلاعاتو د ترلاسه کولو په برخه کې ډېر مخې ته تللي دي؛ څرنګه چې دغه قانون د

نورو قوانینو لکه د اجازه لیکونو د ترلاسه کولو او د ګټو د چمتو کولو په پرتله ډېر شفاف دی، له همدې امله خلک د خدمتونو د نورو ستونزو د حل (پلمه کول، منع، بندښت او د قانون نه پلیتوب) په برخه کې له غوښتنلیکونو څخه هم د اطلاعاتو لاسرسي له قانون څخه ګټه اخلي؛ لکه یو شمېر محصلینو په درېیو ډلو کې د هندوستان په یل (Yale) ښار کې اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون په اړه څېړنه وکړه؛ لومړۍ ډلې د خپلو امتیازونو ترلاسه کولو لپاره چې د هغوی حق و، لکه د پاسپورټ، د خوړو حق او داسې نورو مواردو لپاره غوښتنه وکړه. دویمې ډلې خپل امتیازات وغوښتل خو د دغو امتیازاتو ترلاسه کولو لپاره یې په منځنۍ کچه نږدې ۱۵۰۰ هندی کلدارې بډې ورکړې. درېیمې ډلې خپل امتیازات وغوښتل او په ورته وخت کې یې اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون له مخې د یوه غوښتنلیک په ترڅ کې خپله غوښتنه هم تعقیب کړه. په پایله کې دویمې ډلې خپل امتیازات د بډو په ورکولو ترلاسه کړل خو درېیمه ډله هم شا ته پاتې نه شوه او یواځې د لسو هندي کلدارو غوښتنلیک په ورکولو یې خپل امتیازات ترلاسه کړل.

د ګټورو سوداګریزو فعالیتونو د اسانتیا لپاره اطلاعاتو ته د لاسرسي له لارې ښه ګټه اخیستل کېږي. په ډېرو هېوادونو کې سوداګر له دغه حق څخه د ګټه اخیستونکو یوه ستره ډله ګڼل کېږي. عامه بنسټونه چې بېلابېل او پراخ اطلاعات په واک کې لري، یوه زیاته اندازه یې په اقتصادي موضوعاتو پورې اړه لري چې د سوداګرۍ لپاره ګټور دي.

اطلاعاتو ته د لاسرسي شتون خپله پر دې دلالت کوي چې داوطلبۍ او نورې عامه کړنلارې روڼتیا لري. هغه داوطلبان چې بریالي شوي نه وي، کولای شي د خپلو ناکامیو د څرنګوالي موندلو لپاره د اطلاعاتو غوښتونکي شي، دا نه یواځې چې د داوطلبۍ پروسه رڼه ساتي، بلکې له داوطلبانو سره هم مرسته کوي چې د خپلو راتلونکو داوطلبیو لپاره غوره چمتو والی ونیسي.

روڼتیا د یوې کلیدي وسیلې په توګه خلکو ته ډاډ ورکوي چې د داوطلبۍ پروسې رڼې دي او فساد په کې نشته. هغه شرکتونه چې په داوطلبۍ کې بایلونکي وي، کولای شي د خپلو اړوندو داوطلبیو کلیدي اطلاعاتو په اړه پوښتنې وکړي، د بریالي وړاندیز (افر) په اړه د هغو مهم ټکي او اړین اطلاعات ترلاسه کړي او په راتلونکو داوطلبیو کې خپلې نیمګړتیاوې پوره کړي. نړیوال بانک اوسمهال د قراردادونو له ګټونکو څخه غواړي چې خپل دغه ډول اطلاعات په خپلو وېبپاڼو کې خپاره کړي.

هغه شمېرې او اطلاعات چې ګڼ دولتونه يې په پراخه کچه خپروي، د وسايلو د پراختيا له امله يې ټولنه په بېلابېلو بڼو کاروي چې د ډېرې ټولنيزو بنسټونو د استفادې وړ ګرځي او د ټولو اقتصادي فعاليتونو ارزښت يې ميلياردونو امريکايي ډالرو ته رسېږي.

په برېتانيا کې هڅې شوې څو ډاکټران وهڅوي چې د سوداګريز نوم لرونکو درملو پر ځای د عامه او جنيريک درملو سپارښتنه وکړي، په دې برخه کې يوه کس له عامه اطلاعاتو څخه په ګټه اخيستنې سره داسې سافټوير جوړ کړی چې خلک کولای شي پر مټ يې پيدا کړي چې په خپله اړوند سيمه کې يې ډاکټران تر کومې کچې جنيريک درمل تجويزوي. دې وسيلې پاليسي جوړوونکو ته هم د دې توان ورکړ چې له دغو هڅو ملاتړ وکړي او هغه ډاکتران چې په خپلو سيمو کې د کمو جنيريک درملو تجويز کوي، وهڅوي د جنيريک درملو د تجويز کچه لوړه کړي څو دغه کار له يوې خوا د هغوی په کار کې د مثبتې اغېزې او له بلې خوا د خلکو د پيسو د سپما لامل وګرځي.

اطلاعاتو ته لاسرسی د مدني ټولنو د څارنې رول لوړوي

په افغانستان کې مدني ټولنې او عامو وګړو پخوا اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د نشتوالي له امله نه شوای کولای اطلاعاتو ته لاسرسی ولري، خو د همدغو مدني ټولنو د وړانديزونو او اطلاعاتو ته د لاسرسي په موخه غبر پورته کولو په پايله کې اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون طرحه وړاندې شوه؛ اړوندو چارواکو او ادارو په دې برخه کې مسوده ترتيب کړه او د قانوني پړاوونو له بشپړولو وروسته په ۱۳۹۳ لمريز کال کې دغه قانون د افغانستان د ولسمشر له لوري توشيح هم شو. رسنۍ، مدني ټولنې او عام وګړي هيله لري چې د دغه قانون پر پلي کېدو به نور څه د چا له نظره پټ نه وي او هر څوک به کولای شي له قانون سره سم اطلاعاتو ته لاسرسی ولري.

ښه حکومتولي پر حکومتونو د ټولنې باور زياتوي، د ښه تصميم نيولو پروسه ګړندۍ کوي او مدني بنسټونو ته د يو ښه نظارتي او رڼه چاپېريال زمينه برابروي او ورسره رسنۍ او مدني بنسټونه د خپل څارنيز رول له لارې کولای شي د اصلاحاتو پروسه پياوړې کړي؛ د بېلګې په ډول پر طبيعي سرچينو د څار شبکه (NRMN) د کانونو د استخراج په برخه کې د مدني ټولنو د ادارو او افرادو له خوا د اغېزناکې همغږۍ، عدالت غوښتنې او څارنې اسانتياوې برابروي. د افغانستان د روڼتيا څار ادارې له ودانيزو چارو څخه د ټولنيز څار

پروګرام د روښتیا، حساب ورکولو او ټولنیزې پلټنې چاره پیاوړې کړې ده. دغه پروګرام له کلیوالو یا د لرو پرتو سیمو له خلکو سره دا مرسته کوي څو له هغو ودانیزو پروژو څخه څارنه وکړي چې د هغوی په سیمو کې عملي کېږي.

مدني ټولنې د اصلاحاتو پروسې د پیاوړتیا او په هېواد کې د اداري نظام په سمون کې ډېر مهم رول لري، باید د حکومت د اصلاحاتو د پروسې نظارت وکړي، په هغې برخه کې چې له قانون څخه سرغړونه کېږي، خپل غبر اوچت کړي او کله چې حکومت اصلاحات نه عملي کوي، پرې فشار راوړي څو اصلاحات راولي. خو د دې چارې لپاره اطلاعاتو ته پوره اړتیا لیدل کېږي څو مدني ټولنې د حقایقو په نظر کې نیولو سره سمې او لازمې نیوکې وکړي او پر حکومتونو فشار راوړي چې د خلکو په ګټه کار وکړي.

په کوم ځای او یا اداره کې چې له قانون څخه سرغړونه کېږي، د مدني بنسټونو له خوا له رسنیو سره اطلاعات شریک کېږي او د رسنیو له لارې د خپرولو پر مټ حکومت خپلو نیمګړتیاوو ته پام کوي، په پایله کې حکومت د اصلاحاتو راوستو ته اړ کېږي. له همدې امله خو باید رسنۍ او مدني ټولنې په ګډه کار وکړي او د یو بل له امکاناتو ګټه واخلي. کله داسې هم کېږي چې دولت د رسنیو پر مهمو راپورونو چې له نیمګړتیاوو څخه یې پرده پورته کړې وي، چوپه خوله پاتې کېږي؛ په دغسې حالتونو کې باید مدني ټولنې پر دولت فشار راوړي څو د خلکو په ګټه بدلون او سمون رامنځته شي.

د څېړنیزو راپورونو په چمتو کولو کې د اطلاعاتو اهمیت

د ټولو پلټنو موخه په ټولیزه توګه د سیاستوالو، چارواکو، سوداګرو او یا نورو واکمنو د ناسمو کړنو افشاکول دي، له همدې امله د څېړنیزو راپورونو خپرول چې په ځینو قضیو کې ان د ولسمشر تر لرې کېدو او د فاسدو حکومتونو د راپرځېدو لامل شوي، د رسنیو اغېزناکه برخه جوړوي او د دې ډول راپورونو خپرول پر رسنیو د خلکو باور ډېروي. دغه راز رسنیو تل د دولت د څلورمې ستنې په توګه کار کړی او د ټولنې ناخوالې یې په ګوته کړې او مطرح کړې دي، بلخوا رسنۍ بیا تل له دولتي ادارو څخه د اطلاعاتو ترلاسه کولو په برخه کې له ستونزو او ننګونو سره لاس او ګرېوان وي.

په هره قانوني ټولنه کې د مهمو مسایلو لپاره قوانین جوړېږي څو د هغو په رڼا کې هره کړنه د قانون په چوکاټ کې ترسره شي. رسنۍ چې اوس په افغانستان کې د يوه اغېزمن ځواک په څېر مطرح دي، ورو، ورو خپل ځان ته د فعاليت ساحه پراخوي او ټولنه يې هم کړنو ته په ځير ګوري، نو د داسې يو ځواک د لا ښه تنظيم او اغېزناک کېدو په موخه لازمه وه چې د ټوليزو رسنيو د قانون تر څنګ اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون وي او رسنۍ د هغه په رڼا کې فعاليت وکړي. د دې ګټې دا دي چې ژورنالېستان به اطلاعاتو ته لاسرسی لري، چارواکي به مکلف وي چې له رسنيو سره اطلاعات شريک کړي او رسنۍ به د يوې ټاکلې تګلارې په رڼا کې فعاليت کوي. بل دا چې که رسنۍ تېروتنه کوي او له خپلو حدودو وځي، نو د يوه قانون په رڼا کې به ورته رسېدنه کېږي، د خپلسريو مخه به نيول کېږي، ملي ګټې او ملي حدود به په پام کې نيول کېږي.

په افغانستان کې فساد او خپلوي پالل د اطلاعاتو ترلاسه کولو په برخه کې لوی خنډونه دي او په بريالي ډول اطلاعاتو ته د لاسرسي رامنځته کولو لپاره سياسي اراده او د بشپړ او باوري خدمتونو د وړاندې کولو لپاره د سرچينو شتون اړين دی. په افغانستان کې پر له پسې جګړه، نا کافي زېربناوې او سرچينې، په ادارو کې په ډېره کچه قدرت طلبي او فساد هغه لويې ننګونې دي چې اطلاعاتو ته د لاسرسي په لاره کې پر ځای پرتې دي، له همدې امله اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون په اغېزناک ډول پلي کېدل وخت ته اړتيا لري. زموږ په څېر جګړه ځپلي هېواد کې چې لا هم خبره د ټوپک په ژبه کېږي، ډول ډول حساسيتونه موجود دي؛ رسنۍ د څېړنو پر ځای تر ډېره اټکل کوي، رسنۍ د حکومت د فساد په اړه راپورونه ورکوي، خو د فساد د ډېرو قضيو په پلټنه او د ښکېلو خلکو په ډاګه کولو کې پاتې راغلې دي. افغاني رسنۍ د تشريحي راپورونو په ورکولو سره ځان ته قناعت ورکوي. د ژورنالېزم يو کارپوه وايي چې د تحقيقي ژورنالېزم او د پوليسو د تحقيق تر منځ توپير دا دی چې هلته زور نه کارېږي او پوليس بيا په دې برخه کې له زور څخه کار اخلي، خو نور تحقيق يو ډول دی.

په تحقيقي ژورنالېزم کې هغه شی چې ډېر کارول کېږي، اړوند سندونه او شواهد دي خو له بده مرغه ډېرې رسنۍ د لومړنۍ سرچينې او لومړي لاس اطلاعاتو د حصول پر ځای د اطلاعاتو پر دويمې سرچينې او دويم لاس اطلاعاتو تکيه کوي، دغه کار دوی د بهرنيو رسنيو پر تبليغاتي تربيونونو بدلې کړې دي. دغه راز د وارداتي فرهنګ اغېز پر کورنۍ

رسنیو جوت لیدل کېږي. له بده مرغه چې په افغانستان کې بهرنۍ رسنۍ اوسمهال تر کورنیو رسنیو پر وخت او اسانه توګه اطلاعاتو ته لاسرسی لري او ډېره بده خو یې لا دا چې کورنۍ رسنۍ کله کله د خپل هېواد په اړه مهم اطلاعات له بهرنیو رسنیو ترلاسه کوي او یا یې د سرچینې په توګه کاروي. د هرې ټولنې فعالیتونه په سندونو کې وي، له ملګرو او یا دښمنانو سره نښې پرېږدي، اوس اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون توشېح شوی دی، ان ډېر حساس اطلاعات هم له قانوني او مشروع لارو ترلاسه کېدای شي.

ځینې بریالۍ ژورنالېستیکي څېړنې په نا څاپي توګه پیلېږي؛ د بېلګې په توګه دا ډول پلټنې د یوې ادارې له یوه نهیلي کارکوونکي څخه پیلېږي چې له خپرندویو ادارو سره د فساد افشا کولو په نیت اړیکه نیسي. داسې قضیې شته چې کارکوونکي رسنیو ته ورغلي او د خپلو چارواکو کړنې یې افشا کړې دي چې ګویا کومه نا قانونه فابریکه چلوي او یا خلک تېر باسي. په دغه وخت کې باید یواځې د هغه پر خبرو باور ونه شي، بلکې مستند شواهد ترې وغوښتل شي. د رشوت ورکوونکي او رشوت اخیستونکي اړیکه له اندېښنو ډکه اړیکه ده؛ ځینې وخت کېدای شي یوه او یا بله خوا احساس وکړي چې ګواکې تېر ایستل شوی دی او د بل اړخ د نا سمو کارونو افشا کولو لپاره د شواهدو ورکړې ته چمتو وي، خو یواځې باید پر تورونو تکیه ونه شي، ثبوت او سندونه هم لاس ته راوړل شي.

حکومتونه او یا دولتونه عامه سوابق یا ریکارډ ساتي چې که په ځیر پام وشي، کېدای شي د ادارو په فعالیتونو کې بې نظمي را منځته شوې وي؛ بیا له هغو نه په ښکاره ډول وپوښتل شي چې د خپلو کړنو سپیناوی وکړي. پلټنه که له هر ځای څخه پیل شي، پر مهال یې نورې سرچینې هم ځان ښکاره کوي او یا موندل کېږي. د ګېټ واټر (Water Gate) مشهوره پلټنه له یوې ساده غلا پیلېږي چې څومره وخت تېرېږي، نوي- نوي خلک راځي، ورځپاڼې ته په پېښه کې خپل برائت په ډاګه کوي چې په پای کې د امریکا ولسمشر نیکسن (Nexon) استعفا کولو ته اړ ایستل کېږي.

رسنۍ د ټولنې د یوه سکټور په توګه مهمه دنده لري چې د څېړنیز ژورنالېزم د خوندیتوب، د محکمو، قانوني او اداري چارو او د اطلاعاتو د لاسرسي له لارې د قانون له حاکمیت څخه څارنه وکړي. حکومتونو ته لازمه ده چې د فساد پر وړاندې جدي ودرېږي، له خبر ورکوونکو او هغو رسنیو څخه چې د فساد په اړه راپورونه خپروي، ساتنه وکړي.

یوه خپلواکه رسنۍ چې عامه سندونو او د پرېکړې بهیرونو ته یې لاسرسی تضمین شوی وي، د دې توان لري چې له دولت سره د حکمونو په پلي کولو کې مرسته وکړي. د رسنیو او ډیموکراتیک دولت تر منځ د خلاصو اړیکو مثبتې بېلګو کې د رسنیو قانوني ملاتړ، د بیان ازادۍ درناوی، اطلاعاتو ته لاسرسی او پر ژورنالیستیکي کارونو د انضباطي محدودیتونو کموالی راځي. د عامه اطلاعاتو ازادي او پلورالیزم هڅونې لپاره یو ښه چاپېریال تر ډېره هغه وخت رامنځته کېږي چې دولتونه او مسلکي ټولنې د رسنیو قوانین، کوډونه او د رسنیو د پرمختګ لپاره عملیاتي ستراتیژۍ ولري.

د فساد پر ضد مبارزه کې د اطلاعاتو رول

له تروریزم او د نشه یي توکو له قاچاق څخه وروسته اداري فساد هغه ننګونه ده چې دولت او په ځانګړې توګه عام وګړي ورسره لاس او ګرېوان دي او تړې کړېږي. که څه هم چې په ځینو څېړنو کې اداري فساد په بېلابېلو نورو لاملونو پورې هم تړلی دی، خو عام وګړي ورته د نا علاجه ناروغۍ په سترګه ګوري. ډېر خلک پر دې اند دي چې اوس نږدې په ټولو دولتي ادارو کې یو عادي کار هم د رشوت له ورکړې پرته نه خلاصېږي او که خلاص هم شي، نو د ډېرو منډو او کړاو په نتیجه کې به وي.

دغه راز په ادارو کې نه پوښتنه او خپلسري، د اداري فساد عاملینو ته د درنې سزا نه شتون، په ځینو ادارو کې د زورواکو ګومارل، د مامورینو د امتیاز کموالی او یو شمېر نور هغه لاملونه دي چې د اداري فساد ریښو ځغلولو ته یې زیاته زمینه برابره کړې ده، خو په دې برخه کې شوې څېړنې دا ښیي چې تر مخکنیو، له ۱۳۸۱ لمریز کال څخه په را وروسته حکومتونو کې اداري فساد ډېر شدت موندلی. د "ملګرو ملتونو د روڼتیا سازمان او د افغانستان د روڼتیا د څار اداری" یوه څېړنه ښیي چې په هېواد کې اداري فساد د نا امنیو زیاتېدو او د نړیوالو مرستو پر مټ د پروژو پلې کېدو په برخه کې د غوره حکومتولۍ د کمزورتیا لامل شوی دی. په دغه راپور کې چې بنسټونه، قوانین او عملي لارې چارې او له اداري فساد سره د مبارزې په برخو کې د دولت وړتیا ارزول شوې، ویل شوي چې د اداري فساد ډېرېدو له امله نا امنۍ زیاتې شوې دي او د نړیوالو مرستو د تطبیق په برخه کې د حکومت اغېزمنتیا راټیټه شوې ده.

په افغانستان کې د روڼتیا د ښار ادارې د ملي سروې له مخې، بډې ورکول چې د فساد ډېر معمول ډول دی، په تېرو ځلورو کلونو کې دغه چاره نږدې دوه برابره شوې ده او په ۲۰۱۶ زېږدیز کال کې په بډو کې د ورکړل شوو پیسو اندازه درې میلیارده ډالرو ته رسېدلې ده. محکمې او ښاروالۍ ډېرې په فساد کې ککړې ادارې دي، په داسې حال کې لویه څارنوالي په دغه لړ کې دربیمه پر فساد ډېره ککړه اداره ده.

دغه راز په ۲۰۱۶ زېږدیز کال کې د روڼتیا نړیوال سازمان د راپور له مخې، افغانستان د روڼتیا په برخه کې د ۱۷۶ هېوادونو په ډله کې ۱۶۹ ځای لري او په دغه هېواد کې ۹۰ سلنه خلک وايي چې اداري فساد د دوی د ورځني ژوند لویه ستونزه ده. په هېواد کې د ډېر اداري فساد له امله د حامد کرزي حکومت او د ملي یووالي حکومت نړیوالو مرستندویو ته تر سوال لاندې راغلي او هغوی له افغانستان سره پر ډېرې لېوالتیا سربېره زړه او نازړه مرستې کوي.

د یادونې وړ ده چې په دغه فساد کې د ځینو افغان چارواکو تر څنګ بهرنیو سلاکارانو، قراردادیانو او نورو هم برخه درلوده او د مرستو په نامه راغلې یوه اندازه پیسې بېرته د هغوی له لارې بهرنیو بانکونو ته ولاړې. که د نورو ناخوالو تر څنګ اداري فساد همداسې دوام پیدا کړي، نو لرې نه ده د دولت مشروعیت زیانمن کړي، د خلکو امنیت او اقتصاد کمزوری او دولت ته بېلابېلې ستونزې وزېږوي.

لکه څرنګه چې حکومتونه او دولتونه د ولسونو د دوو ډېرو لوړو ارزښتونو (رایو او مالیه) له مخې را منځته کېږي او پایښت مومي، نو ولسونه حق لري چې د دغو دوو معتبرو ارزښتونو د پوښتنې لپاره د خپلو ادارو د فعالیتونو او کړنو په اړه اطلاعات ترلاسه کړي. د اطلاعاتو ترلاسه کول ولس ته د دې وړتیا ورکوي چې د خپل هېواد او نړۍ په اړه معلومات پیدا کړي او د خپلو ټولنو د ستونزو په اړه پر وخت اقدام وکړي او لاس په کار شي.

اطلاعاتو ته د وګړو لاسرسی په دولتي او خصوصي ادارو کې د فساد پر وړاندې مبارزه هم پیاوړې کوي؛ ځکه چې اداري باید د خپلو کړنو په اړه ولسونو ته اطلاعات ورکړي، که یې نه ورکوي، نو دا په دې معنا ده چې په کارونو او چارو کې یې روڼتیا نشته او په یو ډول فساد شته.

کله چې خلک له خپلو حقونو خبر شي او یا سم اطلاعات ورته ورسېږي نو بیا کولای شي په ډېره اسانۍ د فساد مخه ونیسي. اطلاعاتو ته د لاسرسي حق، له فساد سره د مبارزې او د دولت په چوکاټ کې له ناوړو فعالیتونو سره د مبارزې لپاره یوه کلیدي وسیله ده. تحقیقي ژورنالېستان او نا دولتي څارونکي بنسټونه د نا سمو فعالیتونو د افشا او ریښو پرې کولو لپاره کولای شي اطلاعاتو ته له لاسرسي څخه ګټه واخلي، لکه د امریکا د سترې محکمې قاضي لویس براډیس (Louis Brandeis) په خپله مشهوره مقوله کې وایي: ((د لمر لېره روښنایي د مکروب غوره وژونکې ده.))

په دې اړه ګڼې بېلګې شته چې اطلاعاتو ته د لاسرسي او په ښه توګه له فساد سره د مبارزې په برخه کې کارول شوې دي؛ د بېلګې په توګه د یوګنډا د ښوونیز نظام یوه ځانګړتیا په ۱۹۹۰ زېږدیز کال کې دا وه چې د ځایي چارواکو له لارې د پانګې یوه ستره برخه ښوونځیو ته لېږدول کېده. د عامه لګښتونو له سروې (PETS) سره سم د ۱۹۹۰ زېږدیز کال په منځنیو میاشتو کې څرګنده شوه چې د دغو مالي مرستو ۸۰ سلنه ښوونځیو ته نه وه رسېدلې.

په دې وخت کې د دې موضوع څېړنې لپاره د دولت له کړنو یوه دا وه چې د ځایي رسنیو له لوري یې د میاشتنۍ پانګې د لېږد په اړه د حکومت پر ځایي ادارو شوې نیوکې خپرې کړې. دغه کار د دې لامل شو چې هم د ښوونځیو کار کوونکو او هم د زده کوونکو مور او پلار د مالي انتقالاتو په اړه اطلاعاتو ته لاسرسی پیدا کړ. د دغه پروګرام له عملي کولو څو کاله وروسته ښوونځیو ته د پیسو د نه رسېدو کچه ۲۰ سلنې ته راښکته شوه.

دویمه بېلګه د کاناډا د دفاع وزیر د خپل هېواد د پلټنې او هېواد ژغورنې خدمتونو له ادارې څخه د هغه د غوښتنې په اړه ده؛ دفاع وزیر له یادې ادارې غوښتي وو چې د هغه لپاره چورلکه برابره کړي چې د کب نیونې له ځای څخه خپل کور ته ولاړ شي، سره له دې چې چورلکې د دې موخو لپاره نه کارېږي. د یادو خدمتونو یوه کارکوونکي داسې ځواب ورکړی و: "که چېرته مونږ د دې دندې لپاره وګومارل شو، نو ناچاره یو چې اطاعت وکړو." یو ځل مخکې هم دفاع وزیر له چورلکې دغه ډول ناوړه ګټه اخیستې وه.

هغه څه چې په دې برخه کې مهم دي، دا دي چې دغه کار کوونکي ونه ویل چې د یوه وزیر له خوا په دې ډول د چورلکې کارول نا سم کار دی، خو وروسته ده اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون ته په اشارې سره وویل چې دا له فساد سره د مبارزې په برخه کې یوه

قوي وسیله ده. په همدې ترڅ کې رسنیو د دغه سفر په اړه اړوند اطلاعات وغوښتل، همدا و چې د وزیر نا سم کار د رسنیو تر پراخ پوښښ لاندې راغی.

په بریتانیا کې له یوه اوږده جنجال وروسته د هغه هېواد د پارلمان په غړو پورې اړوند لګښتونه خپاره شول. سندونو په ډاګه کړه چې په دغو لګښتونو کې پراخ فساد شته او هغو وکیلانو ته چې اصلي استوګنځي یې له لندن څخه بهر وو، په لندن کې د استوګنې لپاره پیسې ورکول شوې وې. په پایله کې د پارلمان مشر استعفا ورکړه، د پارلمان څو غړي پر جرم تورن شول او ځیني نور بیا د هېواد په راتلونکو ټاکنو کې له ګډون څخه محروم شول.

یوه ژورنالیست درې کاله مبارزه وکړه، حتی د پارلمان داسې غړی یې ومونډ چې پر دغو پیسو جوړ شوی کور یې په کرایه ورکړی و او خپله د خپلې خور په کور کې اوسېده. دا داسې کار و چې د هغه هېواد د ۳۰۰ کلن پارلماني تاریخ په ترڅ کې نه و شوی.

د اطلاعاتو لاسرسی او حساب ورکونه

د یوې ډیموکراتیکې ټولنې مشروعیت لپاره عامه وګړو ته حساب ورکول خورا اهمیت لري؛ ځکه چې په داسې یوه فضا کې عام وګړي د خپل دولت کړنې او پرېکړې په ازاده توګه ازمایي، چارواکي د خپلو کارونو په اړه حساب ورکولو ته راکاږي او په پایله کې د دغه ډول ګډون له لارې خلک په موازي توګه د دولت د کارونو مسوولیت اخلي. اطلاعاتو ته پراخ لاسرسی د اطلاعاتو د لاسرسي قانون د تطبیق له لارې په حاکمیت کې د خلکو لا زیات ګډون ډاډمنوي. دغه کار د اطلاعاتو د تصدیق کېدو لپاره ښه فرصت برابروي او هم ګمنو اړخونو ته پر مهمو مسایلو د بحث مېز ته په مساوي توګه د راتګ اجازه ورکوي او له ستونزو سره د مقابلې په برخه کې د یوې ټولنې توان لوړوي. دولتونه دغه راز نورې لارې هم باید پرانیزي، لکه برېښنایي حکومتولي؛ چې رسنۍ او خلک اداري اطلاعاتو او د پرېکړو بهیرونو په اړه اطلاعاتو ته نېغ په نېغه لاسرسی مومي.

د یوې غوره او ښې ټولنې ځانګړتیا دا ده چې چارواکي، ادارې، رسنۍ او خلک یې مسوولانه چلند ولري، ځان له خپلو کړنو قانون ته مسوول او اړوندو ادارو او ملت ته ځواب ویونکي وبولي. مسوولانه چلند، حساب ورکول او په چارو کې روڼتیا د هېواد د پرمختګ لپاره ډېر اړین دي؛ ځکه پرته له دې خپلسري رامنځته کېږي، قانون تر پښو لاندې کېږي، اداري فساد زور اخلي او په پایله کې ټولنه له بېلابېلو ستونزو سره مخ

کېږي. د حساب او حساب اخيستنې موخه د مالي چارو په اړه د روښتيا تر څنګ د خپلو ټولو کړنو، مکلفيتونو او مسوولیتونو په اړه اړونـدو ادارو او ملت ته ځواب ورکول دي. د حساب اخيستنې او حساب ورکولو لپاره بايد دولت منظم او ګټور سيستم ولري او په دې برخه کې د ښار د ادارو کړنې هم په کلکه وڅارل شي. حساب بايد د يوې دورې کارې راپور په وړاندې کولو پای ته ونه رسېږي او داسې هم بايد نه وي چې يوه اداره خپل کلنی راپور جوړ او په خبري ناسته کې يې وړاندې کړي، خو د راپور د کره والي په اړه کوم سيستم وجود ونه لري.

څو کاله مخکې په افغانستان کې په کال کې يو ځل د حکومتي ادارو له خوا ملت ته د حساب ورکولو پروګرام پيل شو، خو بيا په ټپه ودرېد. دغه پروګرام هم ډېره ګټه نه درلوده؛ ځکه چې دغه پروګرام د حساب ورکولو تر نوم لاندې پيل شوی و، خو چارواکو د خپلو کارونو ساده راپور ورکاوه. دغه راز د افغانستان حکومت د لوړ پوړو چارواکو شتمني هم ثبتوي خو تر اوسه ملت ته نه ده معلومه چې د چارواکو د شتمنيو ثبت څومره پر حقايقو ولاړ دی او ايا له دندې د ګوښه کېدو پر مهال له چارواکو سره پر همدغه بنسټ محاسبه شوې او که څرنګه؟

که له دندې تر ګوښه کېدو وروسته د ثبت شوې شتمنۍ له مخې له ګوښه کېدونکو چارواکو سره کره حساب ونه شي، نو دغه پروګرام هم له يوې داسې بې ګټې تبليغاتي وسيلې پرته بل څه نه شي کېدای چې ملت به کله هم پرې باور ونه کړي. د حکومت د رسنيو او اطلاعاتو مرکز د حکومتي چارواکو او وياندويانو لپاره زمينه برابره کړې چې په منظم ډول د رسنيزو ناستو له لارې د خپلو پروګرامونو او پروژو په اړه اطلاعات ورکوي، خو دا هغه څه دي چې چارواکي يې غواړي، تر ډېره په دغو اطلاعاتو کې داسې څه نه مونـدل کېږي چې د ژورنالېستانو تنده پرې ماته شي.

ځينو حکومتي ادارو په دې وروستيو کې داسې هڅې پيل کړې چې ځينې اطلاعات په خپلو وېبپاڼو کې خپاره کړي خو دا بسنه نه کوي؛ ځکه چې د ډېرو ادارو بوديجه او کړنې له خلکو څخه پټ دي. د حساب اخيستنې او حساب ورکولو د سيستم جوړېدو او شته والي تر څنګ بايد چارواکي د حساب ورکونې روحيه ژوندۍ کړي او د قانوني مسوولیتونو تر څنګ اخلاقاً د خپلو کړنو پر وړاندې ځان مسوول او ملت ته حساب ورکوونکی وبولي.

د دې روحیې د پیاوړې کولو لپاره په کار ده چې دولت روزنیز او تبلیغاتي پروګرامونه ولري، دیني علما د اسلام د سپېڅلي دین د ارشاداتو په رڼا کې خلکو ته پوهاوی ورکړي او رسنۍ هم په دې برخه کې خپل مسوولیت ادا کړي.

رسنۍ په چارو کې د روڼتیا راوستو په موخه اغېزمنه ونډه لري، خو په دغه شرط چې دولت یې ملاتړ وکړي او د یوې موضوع له را سپړلو وروسته دولت اقدامات وکړي. که له رسنیو سره د دولت ملاتړ وي، کولای شي چې د څېړنیزو راپورونو له لارې د اداري فساد او بشري جرمونو ډېرې پټې لوبې افشا کړي، فاسدین او جنایت کوونکي خلکو ته ور وپېژني. د دغه کار لپاره اړینه ده چې دولت نه یوازې د رسنیو پر وړاندې د ګواښونو مخه ونیسي، بلکې هغه کسان د محاکمې مېز ته راکش کړي چې د رسنیو په وسیله یې جرمونه افشا کېږي.

په دې برخه کې د رسنیو لپاره ځینې قانوني ستونزې هم شته؛ د افغانستان د قوانینو له مخې، رسنۍ هر هغه چا ته مجرم نه شي ویلای او نوم یې نه شي څرګندولای چې په اړه یې د محکمې پرېکړه وروستۍ شوې نه وي؛ ځکه یوازې صلاحیت لرونکې محکمه کولای شي چې د جرم د تشهیر په اړه تصمیم ونیسي. دا په داسې حال کې ده چې ځینې مجرمین د زور او زر له لارې نه پرېږدي چې محکمه یې په اړه د جرم اثبات وکړي او له مخې یې سزا ورکړي. که چېرې د دې موضوع قانوني حل ونه موندل شي، نو کله به هم د مفسدینو، د ځمکو غاصبینو او نورو مجرمینو نومونه څوک په خوله را نه وړي او په دې صورت کې به د دې تمه کمه وي چې په هېواد کې د حساب ورکولو سیستم پیاوړی شي.

د اطلاعاتي تشې اغېزې

د خوښۍ ځای دی، په وروستیو ۱۵ کلونو کې د هېواد ازادو رسنیو ډېره وده کړې او تر یوه بریده یې د خلکو باور ترلاسه کړی دی، خو په سیمه کې یې رول د جګړې او تاوتریخوالي په مخنیوي او د ستونزو په راسپړلو او حل کې کمزوری و. پر ځینو رسنیو خو دا نیوکه هم شته چې جګړې او تاوتریخوالي ته لمن وهي، د خلکو ستونزو ته یې لږه پاملرنه کړې ده. دغه راز پر ځینو رسنیو دا نیوکه هم شته چې د حکومتونو او نورو هغو ډلو ټپلو له خوا چې په سیمه کې پر استخباراتي جګړه بوختې دي، استعمال شوې او د هغو د تبلیغاتو تر اغېزې لاندې راغلې دي.

اطلاعاتي تشه او لومړنیو اطلاعاتو ته د رسنیو او ژورنالېستانو نه لاسرسی، د رسنیو د ملي رسالت پر سر ته رسولو باندې ناوړه اغېزه کړې ده؛ ځکه فاسد حکومتونه تل هڅه کوي خلک په اطلاعاتي خلا کې وساتي او یا حالات داسې وښیي چې خلک حقیقتونو ته لاسرسی ونه لري، خو رسنۍ او ژورنالېستان باید هڅه وکړي چې د سیمې په هکله اطلاعاتي خلا په سمه توګه ډکه کړي، خپلو خلکو ته داسې اطلاعات وړاندې کړي چې پر حقایقو ولاړ وي.

د حکومت او خلکو تر منځ بې باوري هغه وخت لرې کېږي چې ژورنالېستان یې له اطلاعاتي خلا سره مخ نه وي او رسنۍ یې ولسونو او خلکو ته کره اطلاعات په پوره امانتدارۍ وړاندې کړي. اطلاعاتي خلا (Information Gap) هغه وخت ډېره احساسېږي کله چې یو ژورنالېست کومه لیکنه کوي او یا راپور لیکي، هغه د وخت، لګښت او موخې په نظر کې نیولو سره د محدودیت احساس وکړي.

د معلوماتي خلا مسئله ان د ځارونکي دولت لپاره یو لوی ګواښ رامنځته کوي؛ ځکه چې په عصري ټولنو کې اطلاعات تر ټولو مهمې سرچینې باندې بدل شوي او په پایله کې کېدای شي چې پر یوې مهمې ځارنیزې سرچینې باندې هم بدله شي.

وړاندیزونه:

١ـ ژورنالېستانو ته په کار ده چې د ولسونو د کلتور او د ټولنیزو فلسفو په اړه ژور اطلاعات راغونډ کړي، څو هغه اطلاعاتي خلا چې خلک یې تر خپل منځ لري، ډکه شي او د ټکرونو پر ځای د علمي او عملي خوځنده سیاست پر لور خپل لوري ته حرکت او خوځښت ورکړي.

٢ـ د اطلاعاتو په لاسته راوړو کې باید څېړنه او پلټنه وشي او یواځې اوازو، انګېرنو، فرضیو او ګومانونو ته په کتو راپورونه جوړ نه شي؛ باید اطلاعات دقیق او چاڼ شوي وي او له اطلاعاتي خلا سره ژورنالېست مخ نه شي.

الله جل جلاله فرمایي: **((إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ.))**

ژباړه: "کله چې یو څوک (فاسق) تاسو ته خبر راوړي، په کې پلټنه او څېړنه وکړئ (په

پټو سترګو يې مه منئ) (که مو دا کار وکړ) نو تاسو به يو قوم ته په ناپوهۍ کې زيان واړوئ او بيا به تاسو پر خپل کار پښېمانه ياست".

۳ـ رسنۍ بايد هڅه وکړي چې د پوهاوي لپاره داسې کړنې ترسره کړي، څو د بېلابېلو وګړو تر منځ د خيالونو، نظرونو او اطلاعاتو تبادله ترسره شي.

۴ـ رسنۍ بايد هڅه وکړي چې د ولسونو تر منځ داسې مشترکات تر پوښښ لاندې راولي، څو د پرديتوب احساس له منځه ولاړ شي.

۵ـ دغه راز رسنۍ بايد د هغو ناوړه قبيلوي دودونو او رواياتو پر ضد چې د ولسونو تر منځ يې د اطلاعاتي خلا له امله د بې باورۍ فضا رامنځته کړې، داسې مقابله وکړي چې په ولسونو کې د مثبت فکري بدلون لپاره لارې چارې برابرې شي.

۶ـ په رسنيو کې د هغو کلمو له کارولو هم بايد ډډه وشي چې د خلکو تر منځ نفاق رامنځته کوي او ژورنالېست په هر حالت کې بايد بې پلوه وي او د ښو او بدو صفتونو له کارونې ډډه وکړي.

۷ـ رسنۍ دې په ټولنه او خلکو کې د رسنيز باور داسې ريښې وغځلوي چې خلک خپله مهم موضوعات ورسره شريک او د ستونزو د حل لپاره چارواکي اقدام کولو ته اړ کړي.

۸ـ ژورنالېستان بايد په خپلو راپورونو کې د هېواد نافذه قوانينو، ملي ګټو او ملي ارزښتونو ته هم پوره پاملرنه وکړي، څو راپورونه يې د خلکو ملاتړ ترلاسه کړي.

ایا موږ حق لرو له دولتي ادارو اطلاعات ترلاسه کړو؟

هو!

د هېواد د اساسي قانون د پنځوسمې مادې پر بنسټ، د افغانستان وګړي د قانون د احکامو په حدودو کې له دولتي ادارو څخه د اطلاعاتو د ترلاسه کولو حق لري.

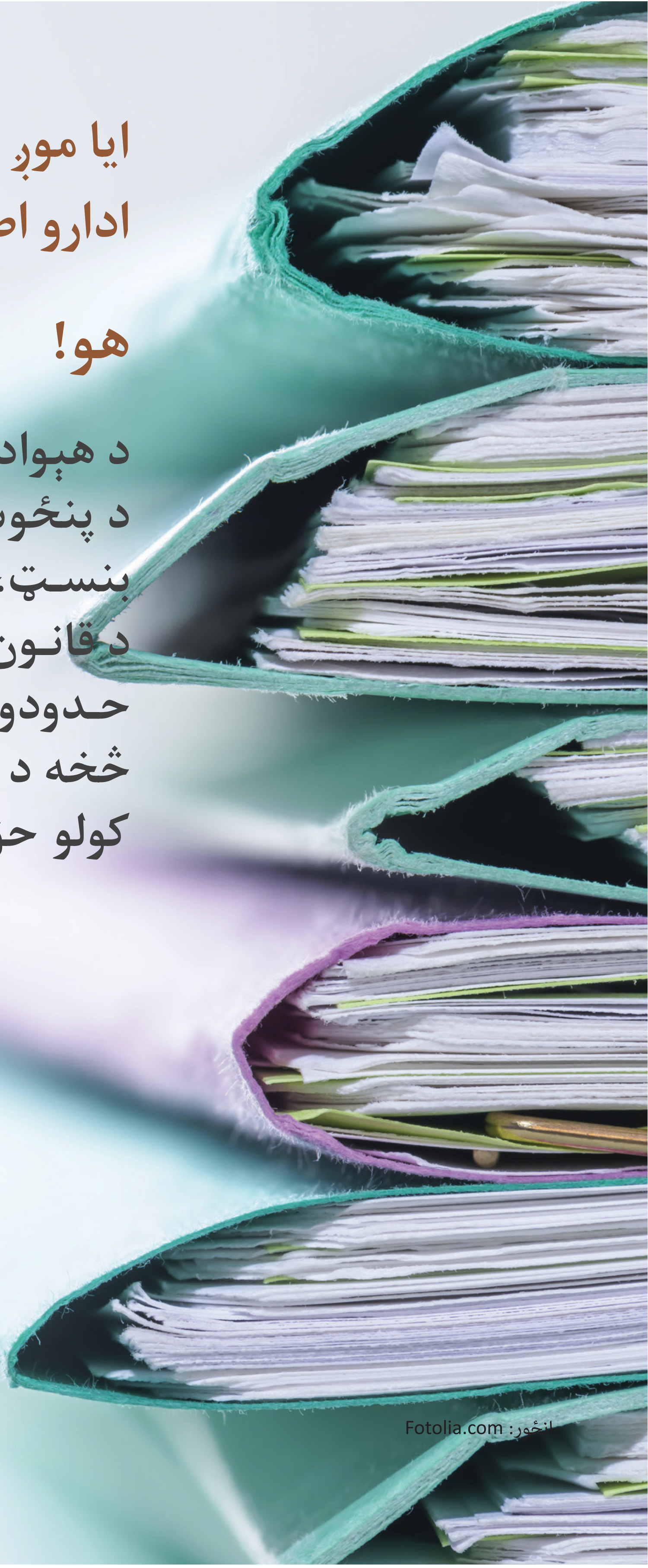

انځور: Fotolia.com

لسم څپرکی

اطلاعاتو ته د لاسرسي حق

اطلاعات د خلکو ملکيت

اطلاعاتو ته په لاسرسي کې دوه مفکورې ځای لري:

۱ ــ وګړي حق لري چې له عامه بنسټونو څخه د اطلاعاتو غوښتنه وکړي او ترلاسه يې کړي.

۲ ــ حکومتي ادارې مسوولیت لري چې یو سیستم رامنځته کړي چې له دغه حق څخه ګټه پورته کول اسانه کړي.

د عامه بنسټونو چارواکي اطلاعات د ځان لپاره نه ساتي، بلکې د عامه وګړو د ښېګڼې لپاره دي. د عامه وګړو دغه ښېګڼې په لاندې موخو کې چې اطلاعاتو په لاسرسي کې نغښتې دي، منعکسې شوې دي:

۱ ــ اطلاعاتو ته لاسرسی ډيموکراتیکې حکومتولۍ ته د عامه خلکو د ګډون لپاره د اساسي بنسټ، د حکومتي چارواکو او ادارو د حساب ورکونې په برابرولو سره پراختیا ورکوي. له دې له امله اطلاعاتو ته لاسرسی خلکو ته دا توان ورکوي، په هغو چارو کې چې اغېز پرې لري، د تصمیم نیولو په برخه کې اغېزمنه ونډه واخلي.

۲ ــ سربېره پر دې په ډيموکراتیکو ټولنو کې خبري رسنۍ هم اړينه ونډه لري. اطلاعاتو ته لاسرسی د خبرونو ترلاسه کولو یو مهم جز دی. خبري رسنۍ اطلاعات وړاندې کوي، یواځې نظرونه نه خپروي. د لوړ کیفیت ژورنالېزم چې د ټولنې او ډيموکراتیکې حکومتولۍ په ګټه دی، دوامداره او د وړاندوینې وړ توکو ته اړتیا لري څو دولتي اطلاعاتو او فعالیتونو او دغه راز هغو اطلاعاتو او فعالیتونو ته چې د عامه لېوالتیا اړوند وي، لاسرسی ولري.

۳ ــ اطلاعاتو ته د لاسرسي تر څنګ اړينه ده څو په حکومت کې د فساد او نا سمو کارونو پر وړاندې اغېزناکې هڅې وشي. تحقیقي ژورنالېزم او د نا دولتې موسسو څار کولای شي اطلاعاتو ته د لاسرسي حق وکاروي، څو نا سمې کړنې په نښه کړي او له منځه يې يوسي.

اطلاعاتو ته د لاسرسي حق بنسټ دا دی چې اطلاعات د خلکو په استازیتوب د عامه

بنسټونو په واک کې وي، له دې امله خلک حق لري چې اطلاعاتو ته لاسرسی ولري. یا په بل عبارت، هر څوک حق لري هغو اطلاعاتو ته چې له عامه بنسټونو سره وي، لاسرسی ولري.

له علمي پلوه د دغه حق پلي کولو لپاره دوه لارې دي:

لومړی دا چې هر څوک کولای شي له یوې دولتي ادارې د اطلاعاتو غوښتنه وکړي او اړونده اداره اړه ده چې غوښتل شوي اطلاعات د هغه چا په واک کې ورکړي. د ارتیکل نایتین سازمان د پنځم اصل له مخې، د اړتیا په صورت کې ځانګړو ګروپونو ته باید د اطلاعاتو د لاسرسي پوره اسانتیاوې برابرې شي، لکه هغه چې لیکل او لوستل نه شي کولای، هغه کسان چې د سندونو پر ژبه نه پوهېږي یا معلولیت لرونکي افراد لکه نابینایان.

عامه بنسټونه باید له هغو اشخاصو سره چې غوښتنلیکونه یې د غوښتل شوو مطالبو په اړه ګونګ وي، ډېر عمومي وي یا له بل درکه سمونې ته اړتیا لري، مرسته هم وکړي. له بله پلوه عامه ادارې باید د دې حق هم ولري چې پوچ، بې معنا او ازار ورکوونکو غوښتنلیکونو ته د رد ځواب ورکړي. عامه ادارې هغه اطلاعات چې مخکې خپاره شوي وي د اړوندې نشریې ماخذ ورکړي.

دویم؛ عامه بنسټونه پرته له کومې غوښتنې اطلاعات خلکو ته وړاندې کړي. په دې برخه کې ځیني محدودیتونه شته؛ ځیني اطلاعات باید پټ وساتل شي، لکه شخصي او حساس تجارتي اطلاعات خو دغه ډول موارد باید استثنا وي او اطلاعاتو ته لاسرسی باید اصل وي او هغه اطلاعات چې دولت غواړي پټ وساتي، باید دلیل او توجیه ولري. دا په دې معنا ده چې دولت باید د اطلاعاتو هر ډول نه ورکړه توجیه کړي او دلایل یې وړاندې کړي.

ټول اطلاعات باید له خلکو سره د اصل په توګه شریک شي او محرم سندونه باید داسې استثنا وي چې د محرموالي دلایل یې باید له خلکو سره شریک شي؛ ځکه چې اطلاعات د خلکو اساسي حق او ملکیت دی او پرته له کوم دلیله خلک ترې محروم نه شي.

دا یو بنسټیز بدلون دی، دا په ډېری هېوادونو کې له یوه تاریخي او شته وضعیت څخه په کلي ډول را ستنېدل دي، داسې وضعیت چې حکومتونه په پراخ ډول اطلاعات پټوي او یا یې محرم ساتي او هغه خپل شخصي ملکیت بولي؛ د بېلګې په ډول، فرض کړئ تاسې له کارکوونکو یو داسې سند غواړئ چې د هغوی په واک کې دی او کوم پټ او

حساس اطلاعات هم نه دي. پخوا دولتي کارکوونکو له دغو اطلاعاتو سره په محرم ډول چلند کاوه او یا ښایي مسلکي راز یې باله، اوس تاکل شوې چې دغه اطلاعات ستاسې په واک کې درکړي، خو دا په رښتیا هم دې ته اړتیا لري چې افراد له دغه ډول قانون سره عادت شي.

ډېری هېوادوال هېڅکله هم د اطلاعاتو ترلاسه کولو غوښتنه نه کوي، حتی د نړۍ په پرمختللو هېوادونو لکه کاناډا کې هم یواځې پنځه سلنه وګړي اطلاعات غواړي، خو د قانون له مخې اداري مکلفې دي چې د خلکو له غوښتنې پرته اطلاعات خپاره کړي او دغه کار اطلاعاتو ته په لاسرسي کې ګټور تمامېدای شي. په خپله د اطلاعاتو خپرول او د غوښتنې پر بنسټ د اطلاعاتو ورکولو تر منځ ډېرې نږدې اړیکې شته؛ ځکه چې هر څومره اطلاعات په عمل کې د لاسرسي وړ وي، نو د اطلاعاتو غوښتنه په هماغه اندازه کمېږي.

د یادونې وړ ده چې په خپله د اطلاعاتو خپرول تر هغه چې د غوښتنې پر بنسټ وي، ډېر ساده او اسان وي؛ ځکه چې د غوښتنې پر بنسټ د اطلاعاتو غوښتنه کېږي، ثبتېږي او وروسته یې غوښتونکي ته رسید ورکول کېږي. تجربو ښودلې، اطلاعات چې څو ډېر پر لیکه شي، په هماغه اندازه د اطلاعاتو غوښتنې په کچه کې کموالی راځي. اطلاعاتو ته د لاسرسي حق درېیم عنصر چې په وروستیو کلونو کې ښه ځلېدلی د پرانیستې حکومتولۍ (Open Government) مفکوره ده؛ د پرانیستي حکومت مفهوم اطلاعاتو ته د لاسرسي له حق څخه منشاء اخلي چې د هندوستان اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون په نولسمه ماده کې بیان شوې ده.

د حکومت د کړنو په اړه اطلاعات افشا کول باید اصل وي او محرمیت باید یوه داسې استثنا وي چې یواځې هغه وخت عملي شي چې عامه ګټې په کې نغښتې وي. د محکمې موخه باید دا وي چې د استثناوو ساحه تر هغه بریده کوچنۍ کړي چې امکان ولري او عامه ګټې په کې خوندي شي، البته دغه حقیقت دې هم تل په پام کې ونیول شي چې د اطلاعاتو افشا کول هم د عامه ګټو په کتار کې حسابېږي.

د پرانیستو حکومتونو قوانینو له دې مخې چې ښاریان کولای شي هغه اطلاعات ترلاسه کړي چې د دولت پر وړاندې د حقوقي دعوو لپاره اړتیا لري، ډېره وده کړې، په دغو قوانینو کې د لاسرسي حق د ښاریانو د حق په نوم یاد شوی او په کې کوښښ شوی چې د دولت او ښاریانو تر منځ د اطلاعاتو توازن وساتل شي. پرانیستې حکومتولۍ کولای شي چې تر یوې اندازې په خپله د اطلاعاتو خپرولو یوه ځانګړنه وګڼل شي، خو لاندې څو ځانګړتیاوو ته په پام سره:

۱ـ اطلاعات باید په داسې بڼه له خلکو سره شریک شي چې هغوی په اسانۍ ترې ګټه واخیستلی شي او سندونه د پي ډي ایف (PDF) فایل پر ځای د ورډ (Word) او ایکسیل په فارمټونو کې د لاسرسي وړ وي، څو کارکوونکي یې وکولای شي د دغو اطلاعاتو په بدلون یا بڼایي له نورو اطلاعاتو سره د ترکیب له لارې نوي اطلاعات ترلاسه او تحلیل کړي؛ د بېلګې په ډول (زما کوڅه جوړه کړه ـ http://www.fixmystreet.com) په خپله د اطلاعاتو خپرولو وېبپاڼه ده چې د سړکونو په اړه د ستونزو اطلاعات د جغرافیایي ځایونو له ډېټا سره یو ځای کوي، څو خلک وکولای شي خپلې ستونزې چارواکو ته ورسوي. دغه فرصت دغه راز له خلکو سره مرسته کوي چې پر خپلو ستونزو بحث وکړي او حل لارو ته یې چاري ولټوي.

۲ـ اطلاعات او مونډنې باید خلکو ته په وړیا ډول په واک کې ورکړل شي، په داسې حال کې چې حکومتونه معمولاً ډېر ارزښتمن اطلاعات او مونډنې په ډېره لوړه بیه پلوري، لکه په بریتانیا کې پخوا حکومت نقشې له جزئیاتو سره یو ځای د حقوقي سروې نقشو په نوم پلورلې، په داسې حال کې چې دا نقشې اوس په بریښنایي ډول په وړیا توګه د خلکو په واک کې دي.

۳ـ اطلاعات باید د چاپ حق له محدودیت پرته چمتو شي، څو خلک یې په وړیا ډول د هرې هغې موخې لپاره چې غواړي یې، وکاروي.

اطلاعاتو ته د لاسرسي قوانینو بنسټیز لاملونه

په وروستیو شلو کلونو کې اطلاعاتو ته د لاسرسي قوانینو د تصویب په برخه کې د پام وړ ودې لپاره ممکنه دلایل شته دي. له دغو دلایلو څخه یو هم د دې نظریې طبیعي والی دی چې د اطلاعاتو عامه بنسټونه د خلکو په استازولۍ اطلاعات ساتي. خلک خپل واک د ټاکنو له لارې دولت ته لېږدوي او هم د دولت په واک کې شته مالي مرستې د همدې عامه سرچینو له لارې ترسره کېږي، نو روښانه ده چې لږ تر لږه په ډیموکراسۍ کې د دولت له منځه د اطلاعاتو ترلاسه کول په خلکو پورې اړه لري.

بله مسئله چې له دې موضوع سره اړیکه لري، هغه د اطلاعاتو په تړاو د خلکو په غوښتنو کې بدلون دی؛ د تېرو نسلونو په منځ کې خلکو په هرو څلورو او پنځو کلونو کې رایه ورکوله او فکر یې کاوه چې له دغه اړخه مشارکت کفایت کوي، خو اوسمهال خلک د خپل مشارکت په اړه ډېرې غوښتنې لري. همدارنګه دا تمه هم لري چې د هر

هغه پرمختګ په اړه له دوی سره مشوره وشي چې پر خلکو اغېز کوي، څو وکولای شي هغه رول چې په کلیدي بنسټونو لکه ښوونځیو او روغتونونو کې یې لري، ولوبوي او د پلټنې او څارنې له لارې حاکمیت ته ورسېږي.

کله چې د کاناډا حکومت وغواړي په یوه ښار کې سړک جوړ کړي، نو هر هغه چا ته چې د دغه ودانیز پلان له لارې زیان ویني، د دې فرصت ورکول کېږي چې په بحثونو او خبرو کې د ګډون چانس ترلاسه کړي. دې ډول لیدنو ته بلنیک د هر چا پستي صندوق کې اچول کېږي. پر دې سربېره د سړک جوړولو پلان په اړه اطلاعات، هغه لارې چې پر ترافیکي بهیر باندې اغېز کوي او نور چاپېریالي موضوعات په انلاین ډول د خلکو په واک کې ورکوي.

په پایله کې د کورونو خاوندان چې کله مشورتي ناستو ته ځي، هغوی له مخکې د هر څه په اړه اطلاعات لري؛ ځکه خو له حقایقو سره سم وړاندیزونه او غوښتنې وړاندې کوي او د چارو د پر مخ بېولو لپاره سمه مشوره ورکولای شي.

د دغه حق بله انګېزه له اطلاعاتو سره د خلکو ژور تړاو دی چې د اطلاعاتي ټکنالوجۍ په برخه کې د یوه انقلاب پر بنسټ رامنځته شوی، له همدې امله اوس خلک کولای شي له خپل شاوخوا څخه ډېر اطلاعات د خپلو شخصي کمپیوټرونو له لارې د نورو کسانو په پرتله چې په فزیکي ډول یې په خپلو کورونو کې په واک کې دي، ولېږدوي.

اغېزناک تحقیقي وسایل او برېښنایي دوسیه درلودل (فایلنګ)، دا معنا لري چې د ټولیزو اطلاعاتو سرچینې خلک په خپل اختیار کې لري. دغه راز د انټرنېټ په مرسته خلک کولای شي په څو ثانیو کې اطلاعاتو ته لاسرسی ومومي.

ډېرش کاله پخوا که به یو چا غوښتل له ځان سره په کور کې اطلاعات ولري، نو له انسایکوپیډیا برېټانیکا (Encyclopaedia Britannica) څخه به یې کار اخیست چې له ۱۲ تر ۱۵ پورې ټوکه به یې درلودل چې د مصر د اهرامونو په اړه یې څو پاڼې درلودې. دا یوازېنۍ ګران بیه سرچینه وه چې خلکو ورته لاسرسی درلود، خو نن د نړۍ ډېری خلک په هر ځای کې انټرنېټ ته لاسرسی لري او د مصر د اهرام او نورو موضوعاتو په اړه زرګونه پاڼې اطلاعات لري.

نړیوالتوب هم اطلاعاتو ته د لاسرسي یوه بله انګېزه ګڼل کېږي چې د اطلاعاتي ټکنالوجۍ له لارې مخې ته وړل کېږي. اوسمهال خلک هر چېرته پوهېږي چې د یوې بلې سیمې د خلکو په واک کې څه دي او د نورو مسایلو تر څنګ څه ډول له حکومتونو سره په اړیکه

کې دي. کله چې د یوه هېواد خلک وګوري چې په نورو هېوادونو کې خلک اطلاعاتو ته د لاسرسي له قانون څخه برخمن شوي، نو دوی هم د ځان لپاره همداسې یو څه غواړي او د هغو د لاسته راوړو لپاره مبارزه کوي.

اطلاعاتو ته د لاسرسي حق پېژندل د یوه بشري حق په توګه پر دغه بهیر تر ځان ډېر ستر تبلیغاتي تاثیرات غورځولي دي، که خلک د خپلو هېوادونو د حکومتولۍ په نظام کې د سمون غوښتنه وکړي، دا یو بېل بحث دی، خو که چېرې له خپل حکومت څخه غواړي چې یو بشري حق پر رسمیت وپېژني، دا یوه بشپړه متفاوته موضوع ده چې غبږ او انعکاس یې په مراتبو اوچت او راښکونکی دی.

پر دغو نړیوالو انګېزو سربېره یو شمېر نورې انګېزې هم اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون تصویب په ملي کچه پیاوړی کوي، له شک پرته چې د دغو هېوادونو له ډلې چې د ډیموکراتیکو بدلونونو پروسې په کې په چټکۍ روانې دي، یو افغانستان هم دی، دا پروسې د یاد قانون د تصویب لپاره یوه کړکۍ پرانیزي. په ډېرو هېوادونو او سیمو کې لکه سوېلي افریقا، ختیځه اروپا، اندونیزیا، ختیځ تیمور او اوسمهال عربي نړۍ کې چې خلک د انقلابونو شاهدان دي او زاړه نظامونه او وروسته پاتې رژیمونه یې ویجاړ کړي او پر ځای یې د ډیموکراتیزه جوړونې بهیر چټک کړی دی، په دې ټولو پروسو کې اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون بدلون، تثبیت او تصویب ته بنسټیزه اړتیا لیدل شوې ده.

په ځینو هېوادونو کې لکه برما چې نا ډیموکراتیک رژیمونو پر خپل لاس په خپلو هېوادونو کې د چټکې ډیموکراتیزه کولو لپاره پروسه پلې کړې ده. په داسې هېوادونو کې هم اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون تصویب په لومړیتوبونو کې شمېرل شوی دی.

یو شمېر نور هېوادونه شته چې په اوږده وخت کې د مهمو سیاسي فعالیتونو شاهدان دي، خو بنسټیز سیاسي بدلونونه یې نه دي رامنځته کړي. د بېلګې په ډول په مکسیکو کې د یوه ګوند له خوا د ٦٥ کلن حاکمیت په پای کې اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون خلکو ته ور وپېژندل شو.

په برېتانیا کې هم له اویا کلن حاکمیت څخه وروسته کارګر ګوند په بېړې سره د دغه قانون په اړه له خلکو سره ژمنه وکړه؛ دغه ګوند په ۱۹۹۷ زېږدیز کال کې واک ته ورسېد. د سیاسي بدلونونو ورته پروسې د دې لامل شوې چې په همدغه کال په تایلنډ کې هم اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون تصویب او ومنل شي.

په ډېری هېوادونو کې نړیوالې ټولنې اطلاعاتو ته د لاسرسي قوانینو د تصویب لپاره اړین فشار وارد او ملاتړ برابر کړی دی، د نړیوالې ټولنې په مرسته تل د مدني ټولنې په پلوۍ چې ملي او نړیوالې ډلې هم ورسره دي، کولای شي چې اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون له

تصویب څخه د ملاتړ په برخه کې مهم رول ولوبولي، تر سره کړي.

اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د کلي ودې یوه برخه له یو ډول تمایلاتو او جریانونو سره هم ملګرې ده، له دغو تمایلاتو یو هم خپله د اطلاعاتو خپرول دي. څرنګه چې پخواني قوانین په دې برخه کې کمزوري وو او نه دي توانېدلي د اطلاعاتو خپرولو ځینې اړتیاوې په ځان کې شاملې کړي، خو وروسته بیا دغه تمایل له نورو جریانونو سره تعقیب شو او په خپله د اطلاعاتو خپرولو په برخه کې قوي پرمختګونه رامنځته شول او ورځ تر بلې په زیاتېدونکې بڼې سره یې د عملي اړتیاوو پراخ لېستونه په قوانینو کې شامل کړل.

که څه هم د وخت په تېرېدو سره ځینې قوې لکه ټکنالوجي، بریښنایي حاکمیت او د ازاد نظام حرکت په بنسټیز ډول په خپله د اطلاعاتو خپرولو لپاره زمینه برابره کړې ده، خو لا هم اړینه ده چې په قانون کې عملي کړنلارې وجود ولري، څو داډ ترلاسه شي چې ټول عامه بنسټونه کولای شي لږ تر لږه د اطلاعاتو پلاټفورم چمتو کړي. په پرمختللو هېوادونو کې په خپله د اطلاعاتو خپرولو پر وړاندې حدود نږدې له منځه تللي او په دې ترتیب پخوانیو حقوقي کړنلارو په بنسټیز ډول خپل ارزښت له لاسه ورکړی دی.

یو بل تمایل په ځانګړي ډول په ډېرو پرمختللو هېوادونو کې دا دی چې کارکوونکي کوښښ کوي څو اطلاعاتو ته د لاسرسي حق د مخنیوي لپاره اطلاعاتي سیستمونو ته د خصوصي اړیکو له سیستمونو لکه له بریښنالیکونو او ټیلیفونونو خصوصي ګټه واخلي. اساساً دا یوه منل شوې موضوع ده چې که چېرې له عامه بنسټونو سره دا اړیکې اړوندې شي، باید اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون تر پوښښ لاندې راشي، خو په عمل کې دا ډېره ستونزمنه ده، څو دې ډول اړیکو ته لاسرسی ولرلی شي.

بله موضوع د اړیکو د سیستمونو له کاروني څخه عبارت ده؛ لکه د (بلک بیري) مسینجر له ځان څخه کوم دایمي ریکارډ نه پرېږدي او اطلاعاتو ته د لاسرسي قوانین یواځې په ثبت شوو اطلاعاتو پورې تړاو لري، دې ته ورته حالت د کارکوونکو فعالیتونه دي چې اطلاعاتو ته د لاسرسي د مخنیوي په خاطر، د اطلاعاتو له ثبت او ضبط څخه ډډه کوي.

په دې ترتیب هغه موضوعات چې رسمي شوي وي، امکان لري چې په شفاهي ډول وړاندې شي. په ځینو مواردو کې قانون د دې موضوع د حل لپاره اړتیا ګوري چې ځینې دا ډول عامه موضوعات ثبت کړي. اطلاعاتي سیستمونو ته لاسرسی د ازادو لاسته راوړنو او یا دولتي حرکت تر فشار لاندې راغلی، په داسې حال کې چې دا دوه موضوعات یو بل ته ډېر نږدې دي او باید په متقابل ډول یو د بل ملاتړ وکړي، وروستی تمرکز پر ازادو موندنو او په ځینو مواردو کې اطلاعاتو ته د لاسرسي پر حق باندې پای ته رسېږي؛

په دې ترتیب که چېرې یو شخص د پرانیستې حکومتولۍ ګډون (Open Government Partnership) کاري پلان مطالعه کړي، لیدل کېږي چې دوی اکثره د ازادو موندنو د ژمنو په پرتله د اطلاعاتي موندنو پر حق تمرکز کوي.

په وروستیو کلونو کې اطلاعاتو ته د لاسرسي په تړاو د ملي امنیت مخ پر وده نظریه او پټې چارې د دغه حق پر وړاندې استثناوې دي. د انټرنېټ په معاصره نړۍ کې د محرمو چارو په اړه اندېښنې چې په ډېرو حالتونو کې په بشپړ ډول موجه نه دي، په دې برخه کې دخیلې ګڼل کېږي. ځینې هېوادونه او عامه بنسټونه د ډوډۍ خوړلو لپاره د رستورانتونو د رسید له خپرېدو ډډه کوي، څو پر دغه بنسټ د هغو اشخاصو د ډوډۍ ترجیحات چې په کې بشکېل دي، پټ وساتي، که څه هم دغه اقدام تر یوې کچې د توجیه وړ دی، خو عامه ګټې ایجابوي چې دا ډول اطلاعات افشا شي.

له کاناډا څخه د برېتانیا د لومړي وزیر ډیوېډ کامرون یوه لیدنه تر ډېره کچه مسخره شوه؛ ځکه چې دولت د لومړي وزیر ډیوېډ کامرون نوم د لیدنو اړوند له بېلابېلو سندونو څخه پاک کړی و، لامل یې هم د اطلاعاتو خصوصي والی شوده، سره له دې چې فعالیتونه یې عامه وو چې حتی په رسنیو کې یې هم پوښښ درلود او د سندونو انځورونه یې هم خپاره شوي وو. شایي اطلاعاتو ته د لاسرسي د نوو قوانینو د تصویب بهیر له دې له امله چې د نړۍ ګڼو ډیموکراسي لرونکو هېوادونو دغه قوانین پخوا تصویب کړي وو، د پام وړ ټکنی شوی وي.

د یادونې وړ ده، د نړۍ د ټولو هېوادونو نږدې نیمه برخه اطلاعاتو ته د لاسرسي قوانینو ته، د عربي نړۍ د ځینو سیمو د نوو مصوباتو په ګډون همدا اوس لاسرسی لري. د شپږو میاشتو په موده کې (د ۲۰۱۳ کال له اکتوبر څخه بیا د ۲۰۱٤ کال تر مارچ) د اطلاعاتو د لاسرسي شپږ قوانین جوړ شوي دي.

ټولیزوالی، د استثناوو لېروالی او د لوړوالي (ارتقایي) لارې چارې اطلاعاتو ته د لاسرسي د معاصرو قوانینو وړتیاوې دي. مقننه او قضائیه قوې په تېرو قوانینو کې نه وې شاملې، خو اوس په نوو ډېرو قوانینو کې د اجرائیه قوې تر څنګ مقننه او قضائیه قوې هم اطلاعاتو ته د لاسرسي تر پوښښ لاندې راغلې دي. سره له دې چې نسبتاً عمومي استثناوې په ډېرو تېرو قوانینو کې شته او په ګڼو نوو قوانینو کې د استثناوو په برخه کې له ځانګړې ژبې کار اخیستل شوی دی. دغه راز ډېرو پخوانیو قوانینو له خپل ځان سره د لوړوالي (ارتقایي) لارې چارې نه درلودې، په داسې حال کې چې اوسنیو یا معاصرو قوانینو په دې برخه کې ډېر پرمختګ کړی دی.

اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون کیفیت سنجول

اطلاعاتو ته د لاسرسي حق د حقوقي اړانې د کیفیت ارزونې په موخه دوو نا دولتي بنسټونو (د اروپا اطلاعاتو ته د لاسرسي اداره او د قانون او ډیموکراسۍ مرکز) نړیواله میتودولوژي جوړه کړې چې اطلاعاتو ته د لاسرسي حق د ارزونې (www.RTI-Rating.org) په نوم یادېږي. دوی د یاد شوي حق ارزونه اطلاعاتو ته د لاسرسي په برخه کې د یوه هېواد د کړنو او تقنیني سندونو له مخې کوي.

څرنګه چې په لاندې جدول کې لیدل کېږي، اطلاعاتو ته د لاسرسي حق اړوند قوانین او تقنیني سندونو په اوو مهمو برخو کې څېړي چې عبارت دي له: د لاسرسي حق، پراخوالی، د اطلاعاتو غوښتنې کړنلارې، د دغه حق استثناوې او د غوښتنې رد، استیناف غوښتنه، د ساتنې او تادیبې او د لوړوالي (ارتقایي) لارې چارې.

ګڼه	برخه	لوړې نومرې
۱	د لاسرسي حق	۶
۲	پراخوالی	۳۰
۳	د اطلاعاتو غوښتنې کړنلارې	۳۰
۴	استثناوې او د غوښتنې رد	۳۰
۵	استیناف غوښتنه	۳۰
۶	د ساتنې او تادیبې لارې چارې	۸
۷	د لوړوالي (ارتقایي) لارې چارې	۱۶
	ټولې نومرې	۱۵۰

دغه ارزونه پر ۶۱ وړو څانګو وېشل شوې ده چې هره یوه څانګه څېړنه کوي چې ایا اطلاعاتو ته د لاسرسي په قانون کې د سیستم د پیاوړتیا کوم مشخصه او د پام څانګړنه شته او که نه. ډېرې څانګې یا شاخصونه د صفر او ۲ تر منځ نومرې اخلي، په داسې

حال کې چې ځينې يې لوړ ارزښت لري، ټولې نومرې يې ۱۵۰ دي.

اطلاعاتو ته د لاسرسي حق په ارزونه کې اطلاعاتو ته د لاسرسي په برخه کې هر تقنيني سند او هر ډول اړوند ملي حقوقي چوکاټ ارزول کېږي.

(۱) شکل: اطلاعاتو ته د لاسرسي حق، د قوانينو شمېر د ۱۰ پاينټ په رديف کې

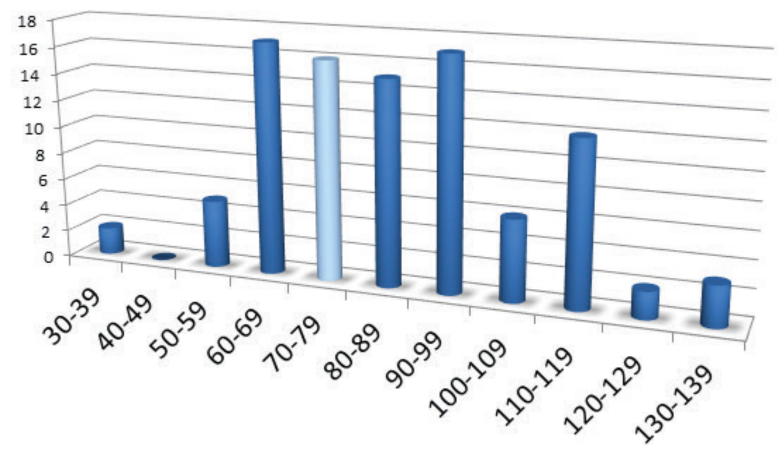

څرنګه چې په لومړي شکل کې ليدل کېږي، د بېلابېلو هېوادونو د قوانينو د نومرو له غوښتنې سره سم رنګارنګ قوس ډوله بڼه خپله کړې ده. دغه شکل څرګندوي چې د ډېرو لوړو نومرو ترلاسه کول هم امکان لرونکې چاره ده.

هغه هېواد چې تر ټولو لوړې نومرې يې اخيستې، مکسيکو دی چې له ۱۵۰ څخه يې ۱۳۶ نومرې خپلې کړې دي او ور پسې صربيا او سلوانيا د ۱۳۵ او ۱۲۹ نومرو په اخيستو سره په دويم او درېيم مقام کې راغلي دي. دا چاره څرګندوي چې دغه شاخصونه ډېر سخت نه دي او ترې د لوړو نومرو ترلاسه کول امکان لري. دا هم امکان لري چې ډېرې ټيټې نومرې هم ترلاسه شي، لکه اوتريش او ليختن اشتاين چې په ترتيب سره يې يواځې ۳۲ او ۳۹ نومرې اخيستې دي.

(۲) شکل: په کلني ډول اطلاعاتو ته د لاسرسي حق د قوانينو منځنۍ نومرې

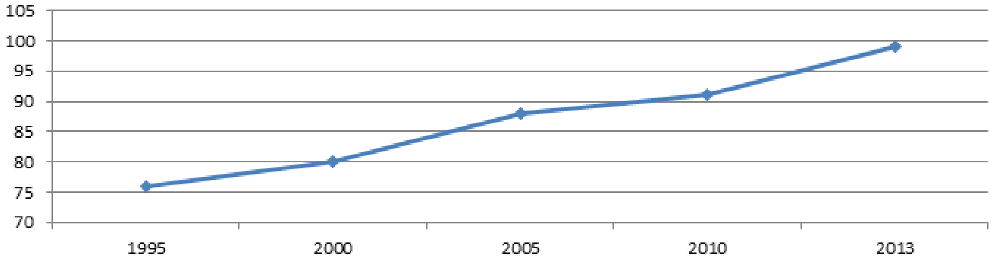

سرچينې: Democracy and Access Info Europe and Law for Centre

دويم شکل څرګندوي چې اطلاعاتو ته د لاسرسي قوانينو منځنۍ نومرې څرنګه چې په څه بانديې پنځه کلنه دوره کې لوړې شوې دي، ډېر چټک او په يو ځايي يې کيفيت لوړ شوی دی. د دغه ډول چټک او يو ځايي کيفيت لوړوالي په اړه يو شمېر لاندې دلايل وجود لري:

الف: د وخت په تېرېدو سره اطلاعاتو ته د لاسرسي په برخه کې د خلکو ښه درک او غوره فهم مرسته کوي.

پورتنۍ موضوع په ګڼو نړيوالو بيانيو کې اطلاعاتو ته د لاسرسي معيارونو په اړه انعکاس موندلی چې وروسته به د يوه قانون د پراختيا لپاره د يوه بنسټ په توګه ترې کار واخيستل شي.

ب: اطلاعاتو ته د لاسرسي په برخه کې په نړۍ کې پراخې او پياوړې د عدالت غوښتنې ټولنې شته چې دولتونه په ډېرو برخو کې مکلفوي چې د عدالت غوښتنې له ځايي ډلو سره د غوره قوانينو د تصويب په برخه کې کار وکړي. په دې برخه کې د مدني ټولنو د بنسټونو تر څنګ يو شمېر نړيوالې ډلې، لکه د ملګرو ملتونو پراختيايي اداره او نړيوال بانک هم کار کوي.

ج: پر عدالت غوښتنې سربېره اطلاعاتو ته د لاسرسي نړيوال حق ټولنه له دولتونو سره مرسته کوي چې اطلاعاتو ته د لاسرسي قوانين د کارپوهانو په تخنيکي مرسته برابر کړي او له دې سره د قوانينو کيفيت د تسويد په وخت کې ښه والی مومي.

خلک له دولت څخه
هیله من دي چې د خپلو
پراختیایي خپروڼو له لارې
په ژوند کې ښه والی
رامنځته کړي، خو ډېری هغه
بیا نه پوهېږي چې دولت
کومې او په څه ډول خپرونې
لري، خو اطلاعاتو ته د
لاسرسي قانون هر وګړي
ته حق ورکړی، څو د هرې
خپرونې په اړه چې په مرکز،
ولایتونو او ولسوالیو کې
وړاندې کېږي، د اطلاعاتو
غوښتنه وکړي او اطلاعاتو ته
د لاسرسي له حق څخه کار
واخلي.

انځور: Fotolia.com

یوولسم څپرکی

په نړۍ کې اطلاعاتو ته د لاسرسي پراختیایي بهیر

د نړۍ اطلاعاتو ته د لاسرسي پراختیایي بهیر

د لیکنې په بڼه اطلاعاتو ته د لاسرسي قوانین چې د دولتي اطلاعاتو د لاس ته راوړنې حق هم په کې شاملېږي، له ۲۵۰ کلونو ډېر عمر لري. اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون تاریخ له سویډن څخه پیلېږي چې په ۱۷۶۶ زېږدیز کال کې یې پارلمان اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون تصویب کړ. د سویډن اساسي قانون د دویم څپرکي لومړۍ ماده اطلاعاتو ته د لاسرسي په اړه ده؛ په دې ماده کې ویل شوي: «هر سویډنی تبعه رسمي اطلاعاتو ته د لاسرسي حق لري.»

د ۱۷۶۶ زېږدیز کال د مطبوعاتو او لیکنې د ازادۍ په اړه د سویډن د اعلیحضرت (پاچا) د بښنې فرمان په یوه برخه کې راغلي: «د مطبوعاتو او لیکنې له یوې قانوني ازادۍ څخه خلکو ته د رسېدونکو ګټو په پام کې نیولو او دغه راز د بېلابېلو کړیو تر منځ د روڼ اندۍ پر رامنځته کولو سربېره، نه یوازې لاسي صنایعو ته ګټور تمامېږي او د پوهې لوړولو او پرمختګ ته د زمینې په برابرولو کې مرسته کوي، بلکې زموږ وفادارانو ته د لا ډېر پوهاوي ترلاسه کولو لپاره پراخ فرصتونه برابروي او د حکومتي سیستم په لا ښه کولو کې هم مرسته کوي.»

په فرمان کې دغه راز ویل شوي: «په ورته وخت کې دغه ازادي باید د اخلاقي اصولو په لوړولو او له قانون څخه د اطاعت لپاره د یوې وسیلې په توګه په پام کې ونیول شي او د مطبوعاتو له لارې ناقانونه کړنې او ناوړه ګټې اخیستنې خلکو ته افشا شي؛ موږ پرېکړه کړې هغه مقررات چې تر دې مخکې د دې موضوع په اړه صادر شوي، اصلاح شي چې ټول ابهامات او هغه اړخونه چې ناسم پېژندل شوي، له منځه یوړل شي.»

دغه قانون د سویډن په شاهي نظام کې د اجرا وړ و او په ۱۸۰۹ زېږدیز کال کې یې په فنلنډ کې هم اجرایې بڼه خپله کړه. دغه قانون له ۱۷۷۲ تر ۱۸۰۹ زېږدیز کاله پورې وځنډول شو خو په ۱۸۰۹ زېږدیز کال کې د سویډن د نوي اساسي قانون د یوې کلیدي برخې په توګه یو ځل بیا تصویب شو. د دغه قانون لومړنۍ موخه د اداري سانسور

(of Censor Office) په لغوه کولو سره په ليکنو کې د سياسي سانسور له منځه وړل و او په څارنه، تصويب او د چاپي ليکنو په ردولو کې د لومړي وزير واکونه محدودول وو. د اوسني قانون نسخه د سويډن د اساسي قانون د څلورو بنسټيزو قوانينو له ډلې څخه ده، پاتې درې نور قوانين يې د حکومت ابزار، د ځای ناستي او د بيان ازادۍ قوانين دي.

کمبوديا بل هېواد دی چې د اطلاعاتو د لاسرسي قانون اوږده مخينه لري او د ۱۸۸۸ زېږديز کال د سياسي او ښاري سازمانونو قانون يې ښاريانو ته حق ورکوي څو د هغو سندونو غوښتنه وکړي چې د دولت په واک کې دي يا په دولتي ارشيفونو کې ساتل کېږي. په نوي عصر کې د امريکا متحده ايالات لومړنی هېواد و چې په ۱۹۶۶ زېږديز کال کې يې د مطبوعاتو د ازادۍ قانون تصويب کړ او خپلو وګړو ته يې حق ورکړ چې د فدرالي حکومت سازمانونو اطلاعاتو ته لاسرسی ولري. بشپړ قانون يې بيا په ۱۹۷۴ زېږديز کال کې رامنځته شو.

ور پسي په راتلونکو لسيزو کې نورو هېوادونو هم دغه قانون تصويب کړ او خپل وګړي يې له ورته حقونو برخمن کړل. هغو هېوادونو چې په دې برخه کې يې د امريکا متحدو ايالتونو پر پله پل کېښود او دغه قانون يې تصويب کړ، پرمختللي او د با ثباتې ډيموکراسۍ لرونکي وو.

دا مهال د نړۍ په کچه ۱۱۱ هېوادونو اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون لاسليک کړی خو يوازې څوارلسو يې په ۱۹۹۰ زېږديز کال کې دغه کار ته مخه کړې ده. دغه ۱٤ هېوادونه چې ياد قانون يې تصويب کړی، ټول په يوه لوېديځه ډيموکراسۍ پورې تړلي دي، خو نن د اسيا، افريقا، شمالي او سوېلي امريکا، اروپا، پسفيک او منځني ختيځ په ګڼون ګڼو هېوادونو دغه قانون تصويب کړی دی. په ۲۰۱۶ زېږديز کال کې پنځو هېوادونو سريلانکا، ويتنام، پيليپين، کينيا او توګو دغه قانون تصويب کړ.

په عربي نړۍ کې تر اوسه يوازې دربيو هېوادونو اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون تصويب کړی دی. سوېلي سوډان په ۲۰۱۳ زېږديز کال، تونس په ۲۰۱۱ زېږديز کال او يمن په ۲۰۱۲ زېږديز کال کې ياد قانون تصويب کړی، خو د مصر، مراکش او تونس په ګډون ګڼ نور هېوادونه اطلاعاتو ته د لاسرسي ځيني ضمانتونه په نورو قوانينو کې لري او يو شمېر نورو عربي هېوادونو چې مصر او مراکش هم په کې دي، هڅه کوي دغه قوانين غني کړي.

په سوېلي اسيا کې نږدې ټول هېوادونه چې افغانستان، سريلانکا، بنګله ديش، هندوستان،

مالدیو، نیپال او پاکستان په کې شاملیږي، دغه قانون یې تصویب کړی او بوتان یې د تصویب په حال کې دی. تر ۲۰۰۸ زیږدیز کال پورې د چین، اردن او ترکیې په ګډون تر ۷۰ په ډېرو هېوادونو کې خلکو ته د اطلاعاتو لاسرسي حق د یو لړ ځانګړو مقرراتو تر حاکمیت لاندې ورکړ شوی و. د دغو قوانینو د تصویب بهیر کچه په چټکۍ لوړېږي. تر ۱۹۹۷ زیږدیز کال پورې نږدې یواځې یوه هېواد په کال کې دغه قانون تصویباوه، خو هغه وروسته د (۳) شکل له مخې دا شمېره په کال کې څلورو هېوادونو ته او د (۴) شکل له مخې اوسمهال دغه قانون د نړۍ په هره سیمه کې تصویب شوی دی.

(۳) شکل: په زماني ترتیب سره اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون پراختیایي سیر:

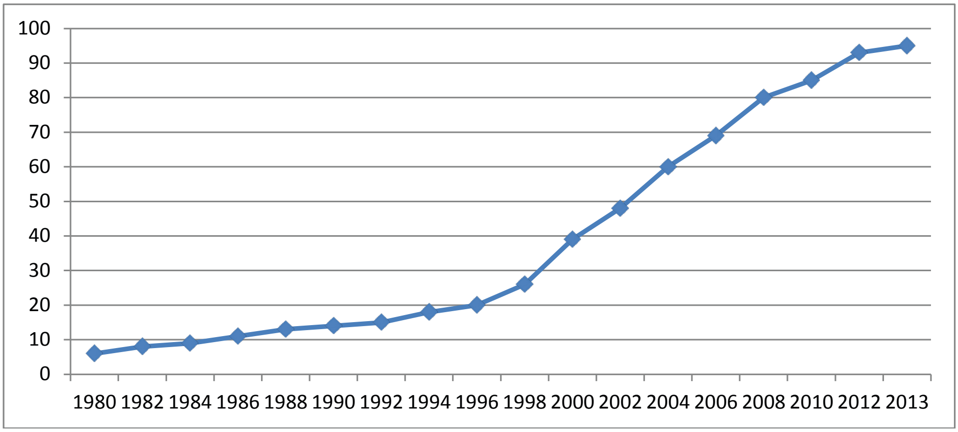

Source: RTI Rating by the Centre for Law and Democracy and Access Info Europe.

په تاریخي لحاظ له دولت سره شته اطلاعاتو ته د لاسرسي حق د جریان وده له اداري قانون څخه رامنځته شوې ده چې د خلکو او دولت تر منځ توازن ساتي.

جېمز مایکل (J Michael) دغه وده په لاندې ټکو کې تشریح کوي:

«اطلاعاتو ته د لاسرسي ډېری قوانین له اداري قوانینو څخه منځ ته راغلي دي. لومړی داسې قانون رامنځته شو چې ویل یې قانون پر دولت هم پلی کېدای شي؛ دا په هغه صورت کې چې دولت له قانون څخه سرغړونه وکړي او خلک یې د قانون له مخې پر وړاندې ودرېږي. د دغه کار پایله دا کېدای شي څو خلک هغه اطلاعات ترلاسه کړي چې له دولت سره دي او په دوی پورې تړاو لري.»

ځینو نړیوالو دولتي سازمانونو، لکه نړیوال بانک او د اسیا پراختیایي بانک هم اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون تصویب کړی دی. د لومړي ځل لپاره نړیوال بانک په ۱۹۹٤ زیږدیز کال کې اطلاعاتو ته د لاسرسي پالیسي تصویب کړه، نوې پالیسي یې د ۲۰۰۹ زیږدیز کال په ډیسمبر کې تصویب کړه چې د ۲۰۱۰ زیږدیز کال په جولای کې نافذه شوه. په همدې ترتیب سره نړیوال بانک اوسمهال د یوه نړیوال بنسټ په توګه بیا پیژندل شوی دی.

اوسمهال د نړۍ ګڼ بنسټونه چې د مدني ټولنو بنسټونه او کارپوهان هم په کې شامل دي، اطلاعاتو ته د لاسرسي پر حق په ملي او نړیواله کچه کار کوي. د بېلګې په ډول د FOIAnet په نوم نړیوال بنسټ اطلاعاتو ته د لاسرسي۲۵۰ بنسټونه او څه باندې ۸۰۰ کارپوهان لري.

د یاد شوي حق په اړه یو شمېر موازي اقدامات هم شته چې تر ټولو مشهور یې د پرانیستي دولت ګډون (Open Government Partnership) دی. نور اقدمات یې عبارت دي له:

د استخراجي صنایعو د روڼتیا کړنلاره (EITI)، د نړیوالو مرستو د روڼتیا کړنلاره (IATI) او د هغه څه خپرېدل چې تمویل یې کوي (PWYF).

دولتي ازاد مشارکت یو داسې اقدام دی چې په کې حکومتونه هوکړې ته رسیږي څو خپلې ژمنې په درېیو برخو (لاسرسی، ونډه اخیستل او دولتي روڼتیا) کې په خپلو دوه کلنو کاري پلانونو کې له مدني ټولنې سره په همغږۍ ترسره او مشخصې کړي. د یاد مشارکت غړي وروسته د خپلو کاري پلانونو پر وړاندې د خپلو کړنو د یوې خپلواکې ارزونې تابع وي. په وروستیو ۱۵ کلونو کې اطلاعاتو ته د لاسرسي حق له نړیوال قانون سره سم د یوه اساسي بشري حق په توګه پیژندل شوی دی.

د دغو قوانینو کیفیت هم اطلاعاتو ته د لاسرسي قوانینو د ډېرښت له کچې سره سم په حیرانوونکي ډول لوړ شوی دی. (لاندې ۴ شکل ته مراجعه وکړئ)

په څرګند ډول د دغو قوانینو نومرو په منځني ډول لوړولی موندلی دی:

له ۱۹۹۵ کال مخکې منځنۍ نومره ۷٦، د ۱۹۹۵ او ۲۰۰۰ کلونو تر منځ منځنۍ نومره ۸۰، له ۲۰۰۰ او ۲۰۰۵ کلونو تر منځ منځنۍ نومره ۸۸، د ۲۰۰۵ ــ ۲۰۱۰ کلونو تر منځ منځنۍ نومره ۹۱ او د ۲۰۱۰ او ۲۰۱۳ کلونو تر منځ منځنۍ نومره ۹۹ دي.

(۴) شکل: اطلاعاتو ته د لاسرسي قوانینو پراختیا د سیمو پر بنسټ:

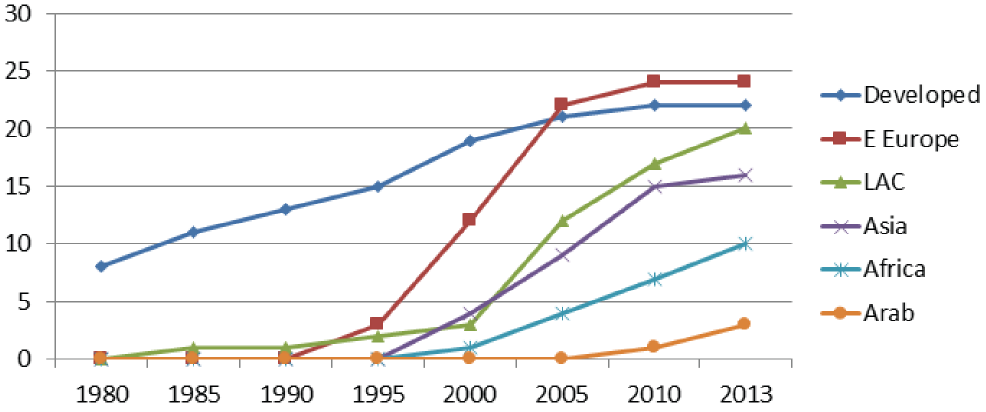

څرنګه چې په (۴) شکل کې کتل کېږي، د نړۍ پرمختللي هېوادونه لومړي هېوادونه دي چې اطلاعاتو ته د لاسرسي قوانین یې تصویب کړي او اوسمهال هم ټول پرمختللي هېوادونه لکه لوکزامبورګ دا ډول پرمختللي قوانین لري. نږدې په ۱۹۹۵ زېږدیز کال کې د ختیځې اروپا او اسیايي هېوادونو د یادو قوانینو پر تصویب پیل کړی و، اوسمهال د ختیځې اروپا نږدې ټولو هېوادونو دغه ډول قوانین تصویب کړي، په داسې حال کې چې په اسیا کې یې د تصویب تناسب نږدې ۵۰ سلنې ته رسېږي. دغه بهیر تقریباً تر ۲۰۰۰ زېږدیز کال پورې د دغو قوانینو له ودې سره یو ځای په لاتیني امریکا او کارابین کې چې اوس یې د پوښښ کچه دوه پر درې ده او د افریقا په کوچنۍ صحرا کې چې ټیټ نفوذي تناسب لري او شاوخوا ۲۰ سلنه ته رسېږي، دوام وموند. له ۲۰۰۷ زېږدیز کال راهیسې د عربي نړۍ هېوادونو د دغو قوانینو تصویب پیل کړی، څرنګه چې پورته یادونه وشوه، په دې سیمه کې یواځې درې هېوادونه دي چې تر اوسه یې دغه قوانین نه دي تصویب کړي.

د هېوادونو اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د ارزونې جدول

په لاندې جدول کې د نړۍ ۱۱۱ هېوادونو اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د ارزونې نومرې ذکر شوې دي:

ګڼه	د هېواد نوم	د تصو یب زکال	د لاسرسي حق (۶)	پراخوالی (۳۰)	د اطلاعاتو غوښتنې کړنلارې (۳۰)	استثناوې او د غوښتنې رد (۳۰)	استیناف غوښتنه (۳۰)	د ساتنې او تادیبي لارې چارې (۸)	د لوړوالي لارې چارې (۱۶)	ټولې نومرې
۱	مکسیکو (Mexico)	۲۰۰۲	۶	۳۰	۲۸	۲۸	۲۶	۴	۱۴	۱۳۶
۲	صربیا (serbia)	۲۰۰۳	۵	۳۰	۲۲	۲۶	۲۹	۷	۱۶	۱۳۵
۳	سلوانیا (Slovenia)	۲۰۰۳	۳	۳۰	۲۶	۲۵	۲۸	۴	۱۳	۱۲۹
۴	هندوستان (India)	۲۰۰۵	۵	۲۵	۲۵	۲۶	۲۹	۵	۱۳	۱۲۸
۵	البانیا (Albania)	۱۹۹۹	۶	۲۹	۲۶	۲۷	۲۳	۶	۱۰	۱۲۷
۶	کرواشیا (Croatia)	۲۰۱۳	۵	۳۰	۲۲	۲۶	۲۹	۵	۹	۱۲۶
۷	لایبریا (Liberia)	۲۰۱۰	۵	۳۰	۱۹	۲۷	۲۰	۷	۱۶	۱۲۴
۸	السالوادور (El salvador)	۲۰۱۱	۶	۳۰	۲۴	۲۲	۲۳	۱	۱۶	۱۲۲
۹	سیرالیون (Sierra Le-one)	۲۰۱۳	۰	۲۹	۲۵	۱۸	۲۸	۷	۱۵	۱۲۲
۱۰	سریلانکا (Srilanka)	۲۰۱۶	۵	۲۷	۲۲	۲۳	۲۶	۴	۱۴	۱۲۱

۱۱	تونس (Tunisia)	۲۰۱۱	۵	۲۸	۲۲	۲۵	۲۳	۲	۱۵	۱۲۰
۱۲	جنوبي سوډان (South So-dan)	۲۰۱۳	۶	۲۷	۱۶	۲۶	۲۲	۸	۱۵	۱۲۰
۱۳	مالديو (Maldives)	۲۰۱۴	۲	۲۸	۲۰	۱۷	۲۹	۸	۱۲	۱۱۶
۱۴	اذربايجان (Azerbaijan)	۲۰۰۵	۵	۲۸	۲۴	۲۴	۱۹	۳	۱۲	۱۱۵
۱۵	انتيګوا (Antigua)	۲۰۰۴	۳	۲۴	۲۰	۲۳	۲۴	۵	۱۴	۱۱۳
۱۶	مقدونيه (Macedonia)	۲۰۰۶	۴	۳۰	۲۱	۲۲	۱۸	۴	۱۴	۱۱۳
۱۷	كينيا (Kenya)	۲۰۱۶	۴	۲۹	۱۹	۱۹	۲۴	۶	۱۲	۱۱۳
۱۸	ايتيوپيا (Ethiopia)	۲۰۰۵	۵	۲۵	۱۹	۱۸	۲۵	۶	۱۴	۱۱۲
۱۹	نيكاراګوا (Nicaragua)	۲۰۰۷	۴	۳۰	۱۸	۲۷	۱۴	۳	۱۵	۱۱۱
۲۰	مولدو وا (Moldova)	۲۰۰۰	۵	۲۸	۲۳	۲۳	۱۷	۴	۱۰	۱۱۰
۲۱	سوېلي افريقا (South Af-rica)	۲۰۰۰	۶	۲۵	۱۹	۲۵	۱۴	۶	۱۴	۱۰۹
۲۲	برازيل (Brazil)	۲۰۱۱	۶	۲۹	۱۹	۱۶	۲۲	۳	۱۳	۱۰۸
۲۳	اكراين (Ukraine)	۱۹۹۲	۵	۲۸	۱۹	۲۵	۱۹	۴	۵	۱۰۸
۲۴	بنګله دېش (Bangladesh)	۲۰۰۸	۲	۲۵	۱۶	۲۰	۲۳	۶	۱۵	۱۰۷

۲۵	کوسوو (Kosovo)	۲۰۰۳	۲	۲۵	۲۳	۲۲	۲۱	۲	۱۱	۱۰۶
۲۶	فینلنډ (Finland)	۱۹۵۱	۶	۲۸	۲۲	۱۶	۲۰	۳	۱۰	۱۰۵
۲۷	نیپال (Nepal)	۲۰۰۷	۴	۲۷	۱۸	۱۵	۲۴	۶	۱۰	۱۰۴
۲۸	یمن (Yemen)	۲۰۱۲	۲	۲۹	۱۶	۱۹	۱۹	۳	۱۵	۱۰۳
۲۹	بوسنیا او هرزګوینا (Bosnia and Herzegovina)	۲۰۰۰	۴	۳۰	۲۱	۱۹	۱۶	۰	۱۲	۱۰۲
۳۰	کولمبیا (Colombia)	۱۹۸۵	۶	۲۹	۱۶	۲۳	۱۵	۴	۹	۱۰۲
۳۱	اندونیزیا (Indonesia)	۲۰۰۸	۶	۲۸	۱۳	۱۶	۲۵	۳	۱۰	۱۰۱
۳۲	قرغیزستان (Kyrgyzstan)	۲۰۰۷	۴	۳۰	۲۴	۱۳	۱۹	۳	۸	۱۰۱
۳۳	پانامه (Panama)	۲۰۰۲	۵	۲۸	۱۵	۱۶	۲۰	۵	۱۱	۱۰۰
۳۴	برېتانیا (United Kingdom)	۲۰۰۰	۲	۲۵	۲۰	۱۳	۲۳	۷	۱۰	۱۰۰
۳۵	روسیه (Russia)	۲۰۰۹	۱	۳۰	۲۰	۱۲	۲۶	۱	۸	۹۸
۳۶	ګرجستان (Georgia)	۱۹۹۹	۴	۳۰	۱۵	۱۸	۲۰	۱	۹	۹۷
۳۷	یوګندا (Uganda)	۲۰۰۵	۶	۲۶	۲۱	۲۲	۱۱	۶	۵	۹۷
۳۸	ارمنیا (Armenia)	۲۰۰۳	۳	۲۴	۱۸	۲۰	۱۹	۲	۱۰	۹۶

۳۹	استونیا (Estonia)	۲۰۰۰	۵	۲۰	۲۴	۲۲	۱۶	۱	۸	۹۶
۴۰	ایرلنډ (Ireland)	۲۰۱۴	۳	۲۱	۲۱	۱۰	۲۳	۶	۱۱	۹۵
۴۱	نیوزیلنډ (New Zealand)	۱۹۸۲	۴	۱۶	۲۲	۱۸	۲۳	۶	۵	۹۴
۴۲	ګواتیمالا (Guatemala)	۲۰۰۸	۶	۲۹	۱۶	۲۱	۵	۳	۱۴	۹۴
۴۳	چیلي (Chile)	۲۰۰۸	۵	۱۶	۲۱	۱۴	۲۳	۴	۱۰	۹۳
۴۴	پیرو (Peru)	۲۰۰۳	۴	۲۹	۱۷	۱۷	۱۴	۴	۸	۹۳
۴۵	سویډن (Sweden)	۱۷۶۶	۵	۲۷	۱۸	۱۷	۱۴	۳	۸	۹۲
۴۶	بلغارستان (Bulgaria)	۲۰۰۰	۵	۳۰	۲۱	۲۰	۳	۴	۸	۹۱
۴۷	یوروګوای (Uruguay)	۲۰۰۸	۳	۲۸	۱۵	۲۰	۱۱	۲	۱۲	۹۱
۴۸	ارجنټاین (Argentina)	۲۰۰۴	۶	۲۸	۲۰	۱۲	۱۳	۱	۱۱	۹۱
۴۹	کاناډا (Canada)	۱۹۸۳	۵	۱۴	۲۱	۱۲	۲۳	۶	۹	۹۰
۵۰	ترینیداد او توباګو (Trinidad and Tobago)	۱۹۹۹	۳	۲۴	۱۵	۲۰	۱۵	۳	۹	۸۹
۵۱	مونته نګرو (Montenegro)	۲۰۰۵	۵	۳۰	۲۲	۲۱	۴	۲	۵	۸۹
۵۲	جمیکا (Jamaica)	۲۰۰۲	۳	۱۸	۲۳	۱۴	۱۷	۵	۸	۸۸

۵۳	نایجیریا (Nigeria)	۲۰۱۱	۳	۲۹	۱۲	۲۲	۴	۷	۱۱	۸۸
۵۴	مجارستان (Hungary)	۱۹۹۲	۲	۲۹	۱۵	۱۲	۲۰	۰	۹	۸۷
۵۵	ایټالیا (Italy)	۱۹۹۰	۴	۲۲	۲۱	۱۸	۹	۴	۷	۸۵
۵۶	روانډا (Rwanda)	۲۰۱۳	۲	۳۰	۱۸	۲۱	۱۰	۱	۳	۸۵
۵۷	د امریکا متحده ایالات (USA)	۱۹۶۶	۲	۱۸	۱۶	۱۷	۱۴	۴	۱۲	۸۳
۵۸	استرالیا (Australia)	۱۹۸۲	۲	۱۰	۲۱	۱۵	۲۳	۲	۱۰	۸۳
۵۹	بیلیز (Belize)	۱۹۹۴	۱	۱۹	۲۰	۱۶	۱۹	۲	۶	۸۳
۶۰	هندوراس (Honduras)	۲۰۰۶	۲	۲۳	۱۳	۱۲	۱۸	۲	۱۳	۸۳
۶۱	رومانیا (Romania)	۲۰۰۱	۵	۲۹	۱۷	۱۳	۴	۶	۹	۸۳
۶۲	سوېلي کوریا (South Korea)	۱۹۹۶	۴	۲۳	۹	۲۰	۱۷	۱	۸	۸۲
۶۳	هالنډ (Netherlands)	۱۹۷۸	۴	۲۱	۲۲	۱۵	۱۴	۴	۲	۸۲
۶۴	مغولستان (Mongolia)	۲۰۱۱	۴	۲۳	۱۸	۶	۲۳	۲	۴	۸۰
۶۵	پولنډ (Poland)	۲۰۰۱	۴	۲۹	۱۸	۱۴	۱۲	۱	۱	۷۹
۶۶	بورکینا فاسو (Burkina Faso)	۲۰۱۵	۵	۲۵	۱۸	۸	۱۴	۳	۶	۷۹
۶۷	ناروې (Norway)	۱۹۷۰	۵	۱۶	۱۵	۱۶	۲۲	۲	۲	۷۸

۶۸	مالټا (Malta)	۲۰۰۸	۰	۱۹	۲۱	۱۲	۱۰	۲	۱۴	۷۸
۶۹	سویس (Switzerland)	۲۰۰۴	۳	۱۹	۱۸	۱۳	۱۴	۰	۱۰	۷۷
۷۰	افغانستان (Afghanistan)	۲۰۱۴	۵	۲۷	۷	۱۱	۱۶	۱	۱۰	۷۷
۷۱	انګولا (Angola)	۲۰۰۲	۴	۲۰	۱۱	۱۸	۱۸	۰	۵	۷۶
۷۲	تایلنډ (Thailand)	۱۹۹۷	۴	۲۴	۱۴	۱۳	۱۴	۲	۵	۷۶
۷۳	د عاج ساحل (Ivory Coast)	۲۰۱۳	۲	۱۵	۲۰	۱۷	۱۳	۴	۵	۷۶
۷۴	نایجیر (Niger)	۲۰۱۱	۰	۱۹	۱۳	۱۳	۱۷	۶	۶	۷۴
۷۵	اکوادور (Ecuador)	۲۰۰۴	۴	۲۷	۸	۱۴	۸	۳	۹	۷۳
۷۶	پرتګال (Portugal)	۱۹۹۳	۴	۲۲	۱۹	۱۰	۱۴	۰	۴	۷۳
۷۷	اسپانیا (Spain)	۲۰۱۳	۰	۱۴	۱۳	۲۰	۱۲	۰	۱۴	۷۳
۷۸	جمهوري چک (Czech Re-public)	۱۹۹۹	۲	۲۸	۱۴	۱۴	۱۰	۰	۴	۷۲
۷۹	ترکیه (Turkey)	۲۰۰۳	۳	۲۴	۱۳	۲۱	۵	۲	۴	۷۲
۸۰	لتویا (Latvia)	۱۹۹۸	۴	۳۰	۱۸	۱۴	۴	۲	۰	۷۲
۸۱	زیمبابوې (Zimbabwe)	۲۰۰۲	۲	۱۶	۱۰	۱۴	۲۲	۱	۵	۷۰
۸۲	چین (China)	۲۰۰۷	۱	۱۱	۱۶	۱۵	۱۳	۱	۱۳	۷۰

۸۳	سنت ونست او گرنادینها (Saint Vincent and the Grenadines)	۲۰۰۳	۲	۲۱	۱۷	۱۸	۲	۲	۸	۷۰
۸۴	توگو (Togo)	۲۰۱۶	۲	۲۳	۱۴	۸	۲۰	۱	۲	۷۰
۸۵	کوک ټاپوګان (Cook Islands)	۲۰۰۹	۴	۱۵	۱۶	۱۵	۱۴	۳	۲	۶۹
۸۶	گویانا (Guyana)	۲۰۱۳	۴	۱۵	۱۶	۱۰	۹	۴	۱۱	۶۹
۸۷	سلواکیا (Slovakia)	۲۰۰۰	۳	۲۰	۲۵	۱۴	۴	۲	۰	۶۸
۸۸	ویتنام (Vietnam)	۲۰۱۶	۳	۱۶	۱۶	۱۴	۹	۲	۸	۶۸
۸۹	اسرائیل (Israel)	۱۹۹۸	۳	۲۵	۱۲	۱۱	۸	۳	۴	۶۶
۹۰	پاکستان (Pakistan)	۲۰۰۲	۵	۱۶	۸	۱۱	۱۸	۵	۳	۶۶
۹۱	جاپان (Japan)	۱۹۹۹	۳	۱۴	۱۳	۲۱	۹	۰	۵	۶۵
۹۲	یونان (Greece)	۱۹۸۶	۴	۱۲	۱۶	۱۳	۱۷	۰	۳	۶۵
۹۳	ډنمارک (Denmark)	۱۹۷۰	۱	۱۷	۱۳	۱۰	۲۳	۰	۰	۶۴
۹۴	گینه (Guinea)	۲۰۱۰	۲	۲۷	۱۴	۹	۴	۲	۶	۶۴
۹۵	فرانسه (France)	۱۹۷۸	۱	۱۷	۱۴	۱۴	۱۶	۰	۲	۶۴
۹۶	ایسلند (Iceland)	۱۹۹۶	۰	۱۰	۲۱	۱۷	۱۲	۰	۴	۶۴
۹۷	لیتوانیا (Lithuania)	۱۹۹۶	۵	۲۴	۱۸	۱۱	۶	۰	۰	۶۴
۹۸	پاراگوای (Paraguay)	۲۰۱۴	۲	۲۴	۱۸	۲	۷	۲	۶	۶۱

۹۹	موزمبیق (Mozambique)	۲۰۱۴	۶	۱۷	۱۶	۹	۵	۳	۴	۶۰
۱۰۰	د دومینیکن جمهوریت (Dominican Republic)	۲۰۰۴	۵	۲۱	۱۴	۱۱	۳	۲	۳	۵۹
۱۰۱	بلجیم (Belgium)	۱۹۹۴	۲	۱۷	۱۴	۱۵	۱۱	۰	۰	۵۹
۱۰۲	ازبکستان (Uzbekistan)	۱۹۹۷	۳	۲۵	۱۰	۱۳	۷	۱	۰	۵۹
۱۰۳	تایوان (Taiwan)	۲۰۰۳	۲	۲۱	۹	۱۷	۶	۱	۲	۵۸
۱۰۴	قزاقستان (Kazakhstan)	۲۰۱۵	۱	۲۶	۲۱	۱	۷	۰	۱	۵۷
۱۰۵	جرمني (Germany)	۲۰۰۵	۰	۱۹	۷	۱۱	۱۵	۰	۲	۵۴
۱۰۶	اردن (Jordan)	۲۰۰۷	۰	۲۵	۶	۱۰	۹	۰	۴،۵	۵۴،۵
۱۰۷	ایران (Iran)	۲۰۰۹	۰	۲۳	۵	۱۰	۳	۲	۷	۵۰
۱۰۸	تاجکستان (Tajikistan)	۲۰۰۲	۴	۸	۱۷	۱۶	۲	۰	۲	۴۹
۱۰۹	پیلیپین (Philippines)	۲۰۱۶	۵	۱۳	۱۷	۴	۴	۱	۲	۴۶
۱۱۰	لیختن اشتاین (Liechtenstein)	۱۹۹۹	۰	۱۷	۱۰	۵	۱	۲	۴	۳۹
۱۱۱	اوتریش (Austria)	۱۹۸۷	۲	۱۴	۸	۲	۴	۲	۰	۳۲

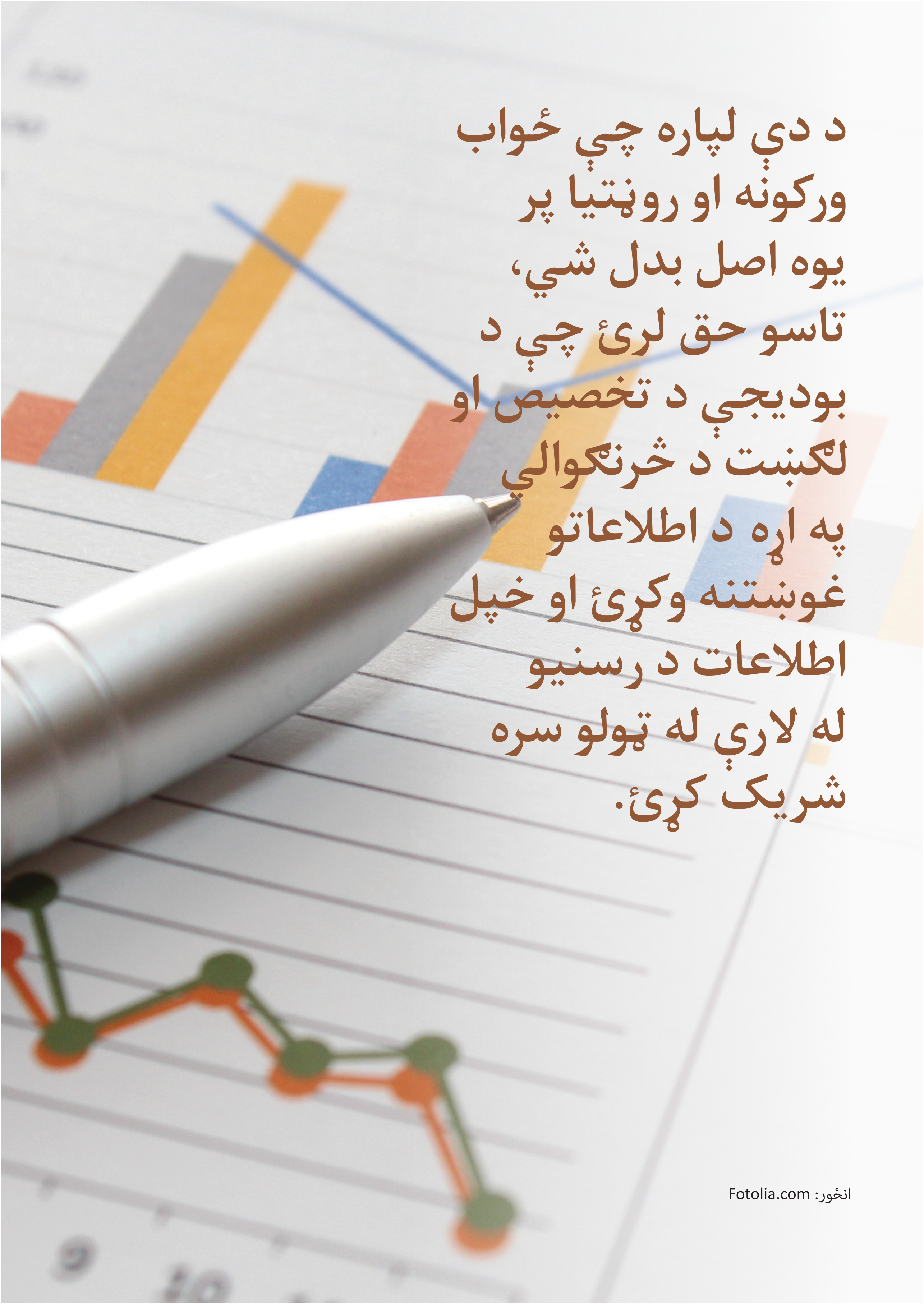

د دې لپاره چې ځواب
ورکونه او روښتیا پر
یوه اصل بدل شي،
تاسو حق لرئ چې د
بودیجې د تخصیص او
لګښت د څرنګوالي
په اړه د اطلاعاتو
غوښتنه وکړئ او خپل
اطلاعات د رسنیو
له لارې له ټولو سره
شریک کړئ.

انځور: Fotolia.com

دوولسم څپرکی

اطلاعاتو ته د لاسرسي قوانینو اساسي اصول

په ټوليز ډول اطلاعاتو ته د لاسرسي قوانين اووه مهم اصول لري:

لومړی: اطلاعاتو ته د لاسرسي ګټې لپاره د ذهنيت بدلون

اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون بايد د اطلاعاتو له په ډاګه کولو څخه د ملاتړ لپاره ښه ذهنيت رامنځته کړي. په ډېرو حالتونو کې دا د پخواني تمرين خلاف په عامه سکتور کې د محرميت په اړه را څرګندېږي، له همدې امله اړينه ده د ياد قانون د ملاتړ لپاره يو لړ موخې په پام کې ونيول شي او يواځې بايد اطلاعاتو ته د لاسرسي پر اړخونو ښکاره ټينګار ونه شي. دا بايد يوه بېړنۍ پروسه او د کم لګښت لرونکې وي، په پراخه توګه اطلاعاتو د لاسرسي ګټو ته اشاره وشي، لکه د لا پراخ حساب ورکولو پراختيا، د ګډون لپاره هڅونه او د فساد پر وړاندې مبارزه.

د هندوستان هېواد اطلاعاتو د لاسرسي قانون دغه راز څرګندوي: "د دغه قانون له موادو سره سم ټول هېوادوال اطلاعاتو د لاسرسي له حقه برخمن دي." دا يوه حقوقي موضوع ده.

د سوېلي افريقا په قانون کې دغه راز راغلي: "يو غوښتونکی بايد د يوه عامه بنسټ سوابقو او اطلاعاتو ته لاسرسی ولري." خو په دغه شرط چې تقاضا کوونکی او غوښتونکی له اړوند دستوري قواعدو سره جوړښت وکړي.

دا له دستوري قواعدو سره تړلې يوه موضوع ده. د هندوستان او سوېلي افريقا قوانين له يو ځای او غبرګو توضيحاتو سره تړلې موخې لري. دغه ذهنيت بايد د يوه بشپړ تعريف په توګه د ټولو عامه بنسټونو په برخه کې عملي شي او د دولت د درې ګونو قوو (اجرائيه، مقننه او قضائيه) په ګډون د حکومت په هره کچه (حکومت، ولايت، ولسوالۍ، ناحيه او ...) ټولو هغو بنسټونو چې د عامه بنسټونو اړوند دي او يا د هغو له لوري اداره کېږي، دغه راز دولتي تصدۍ، هغه بنسټونه چې د هېواد د اساسي قانون او نورو قوانينو له لوري رامنځته شوي، لکه اطلاعاتو ته د لاسرسي د څار کمېسيون او هغه بنسټونه چې د دولت له لوري يې مالي ملاتړ کېږي او يا هم عامه فعاليتونه ترسره کوي، شاملېږي.

د پلي کېدو ساحې له اړخه اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون باید په ټولو هغو اطلاعاتو کې چې د عامه بنسټونو په واک کې دي؛ شامل شي، خو دا به مناسبه وي چې قانون نه یوازې د سندونو او مدارکو لپاره وکارول شي، بلکې د هر ډول اطلاعاتو لپاره هم تر ې ګټه پورته شي.

د اطلاعاتو هر اړخیز او پراخ تعریف په اړه یوه ښه بېلګه د کوکیز (cookies) اړوند اطلاعاتو په اړه د یوه سویډني متقاضي د دغه هېواد له لومړي وزیر څخه د هغه د کمپیوټر د اطلاعاتو ترلاسه کولو غوښتنه وه، کله چې یې دغه غوښتنه پوره شوه او بیا یې دغه اطلاعات افشا او په ډاګه کړل، په پایله کې د هغه په کمپیوټر کې کوکیز هېڅ شتون نه درلود؛ معنا دا چې د سویډن لومړي وزیر هغه مهال له انټرنېټ څخه هېڅ ګټه نه اخیسته.

په پایله کې دغه حق ته باید هر څوک لاسرسی ولري. حکمي اشخاص (شرکتونه، رسنۍ، د مدني ټولنو بنسټونه او ...) او حقیقي اشخاص (کسان) ټول په کې شاملېږي او اطلاعات غوښتلای شي.

د اندونیزیا قانون د څلورمې مادې لومړی بند څرګندوي: "هر څوک د دې حق لري چې عامه اطلاعات د دغه قانون له اړوند موادو سره سم ترلاسه کړي."

دویم: په خپله د اطلاعاتو خپرول

اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون باید عامه بنسټونه مسوولیت منونکي کړي، څو په خپله خلکو ته د اهمیت وړ اطلاعات ورکړي، سره له دې چې د اطلاعاتو ترلاسه کولو او غوښتنې حق اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون په چوکاټ کې شته. په خپله د اطلاعاتو په ډاګه کول او افشا هم داسې یوه چاره ده چې د هېوادوالو په واک کې د اطلاعاتو له لاسرسي څخه ډاډ ورکوي؛ نو دا څرګندوي چې ټول هېوادوال د ټولو هغو کسانو په ګډون چې اطلاعاتو ته د لاسرسي غوښتنه نه کوي، لږ تر لږه د عامه بنسټونو په اړه اطلاعاتو ته لاسرسی ومومي.

اطلاعاتو ته د لاسرسي په نوو قوانینو کې په خپله (پرته له غوښتنې) اطلاعاتو خپرولو ته ډېر پام اوښتی او د عامه بنسټونو لپاره هم په کې د اطلاعاتو خپرولو په اړه ډېر مکلفیتونه شامل شوي دي. په پرمختللو هېوادونو کې په خپله د اطلاعاتو خپرولو کچې له هغه هم

ډېره پراختیا موندلې چې په قانون کې راغلي او اوسمهال نه یوازې د لاسرسي د وسیلې په توګه، بلکې د دولتي فعالیتونو د پر مخ بیولو په موخه هم کارول کېږي.

ډېری هغه خوځښتونه او حرکتونه چې پورته ترې یادونه وشوه او اطلاعاتو ته د لاسرسي حق په تړاو د موازي حرکتونو په توګه شمېرل کېږي او ټول هغه اقدامات لکه ازاد اطلاعات، د دولت ازاد فعالیتونه، رسمي اقدامات، لکه OGP, EITI, IATI او PWYF په کې شاملېږي چې دغه ټول په خپله د خپرندویو فعالیتونو اساسات ګڼل کېږي.

د هندوستان هېواد اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون څلورمې مادې د اطلاعاتو ۱۷ کټګورۍ چې باید په ځاني توګه د ادارو له خوا خپاره شي، مشخصې کړې دي. په دغو اطلاعاتو کې هغه میاشتني معاشونه او حق الزحمې چې د کارکوونکي او مستخدم له لوري ترلاسه کېږي، د سبسایډي پروګرامونو پلي کولو طریقه، د تخصیص او ځانګړي شوي مبلغ او د مستحقینو جزئیات لکه پروګرامونه او کړنلارې چې د تصمیم نیولو په لړۍ کې تعقیبېږي، د رونتیا او ارزونې په ګډون ټول شامل دي.

درېیم: د اطلاعاتوغوښتنې کړنلارې

قانون باید اطلاعاتو ته د لاسرسي لپاره روښانه کړنلارې، لایحې او لارښودونه او د هغو د جوړولو لپاره قانوني ملاتړ ولري. کړنلارې، لایحې او لارښودونه د قانون د حکمونو د ښه تطبیق او اطلاعاتو ته د لاسرسي په بهیر کې اساسي رول لوبوي؛ د بېلګې په توګه قانون باید په ډېر ساده ډول سره دا فرصت رامنځته کړي، څو یوه غوښتنه په برېښنایي او یا شفاهي توګه ترتیب او بشپړه شي او د اړتیا په صورت کې د یوې دوسیې د تړلو د غوښتنې، بشپړولو او ترتیب په برخه کې له غوښتونکي او ادارې دواړو سره مرسته وشي. غوښتنو ته ځواب ویلو لپاره باید جدي لارې چارې شتون ولري، اطلاعاتو ته د لاسرسي چمتو کولو په تړاو د هر رد لپاره اړین پوهاوی په کې موجود وي او د اطلاعاتو ترلاسه کولو لپاره د فیسونو تر ټولو د کمې اندازې د ورکړې تضمین ولري.

د لاندېنیو اجرااتو اصول باید اطلاعاتو ته د لاسرسي اړوند په تقنیني سندونو کې شامل وي:

۱ ــ اړینه نه ده چې غوښتونکي د خپلې غوښتنې لپاره دلایل وړاندې کړي.

۲ـ د غوښتنې د ترتيب لپاره بايد روښانه او نسبتاً ساده کړنلارې په پام کې ونيول شي، څو غوښتنې د اړيکې نيولو د هرې وسيلې له لارې تسليم او وسپارل شي. غوښتونکي بايد د اطلاعاتو وړاندې کولو او تشخيص لپاره اړين جزئيات (د لېږلو لپاره د پتې او درک ځينې ډولونه) په پام کې ونيسي.

۳ـ دولتي کارکوونکي بايد په الزامي توګه د غوښتنې د ترتيب او چمتو کولو په برخه او يا هم د ځانګړو اړتياوو له مخې، د بېلګې په توګه د سواد نه لرلو او يا هم له معيوبيت لرونکو سره مرسته وکړي.

۴ـ غوښتونکي بايد د غوښتنې چمتو کولو او سپارلو پر مهال له يوه مناسب زماني چوکاټ سره سم چې بايد له پنځو ورځو ډېر وخت وړاندې تېر نه شي، يو رسيد او يا هم تاييدي ترلاسه کړي.

۵ـ که چېرې د غوښتنې وړ اطلاعات د عامه بنسټ په واک کې نه وي، بايد مناسبه او روښانه کړنلاره شتون ولري. څو له هغې سره سم يو غوښتونکی له دې خبر شي چې د هغه اطلاعات د بنسټ په واک کې نشته او له هغه وروسته دا غوښتنه يوه بل بنسټ ته چې دغو اطلاعاتو ته لاسرسی لري، ولېږدول شي.

۶ـ عامه بنسټونه بايد په الزامي توګه د غوښتونکو له ترجيحاتو سره چې څرنګه او د کومو وسيلو له لارې اطلاعاتو ته لاسرسی ولري، هوکړه ولري؛ د بېلګې په توګه د کاپي اخيستل، د سندونو څېړنه او نور، په دغه شرط چې روښانه او له موضوع سره محدود وي؛ د يوه ريکارډ ساتل او خوندي کول.

۷ـ عامه بنسټونه مکلف دي چې د اطلاعاتو په اړه غوښتنو ته په يوه روښان او مناسب زماني چوکاټ ؛ يعنې د خپلو لسو کاري ورځو او يا هم له هغو څخه په کمه موده کې ځواب ورکړي او يا يې هم تمديد په يوه ټاکلې موده (۳ کاري ورځې او يا هم کمه موده) کې ترسره شي.

۸ـ فورم بايد وړيا وي، د غوښتنو وړاندې کولو لپاره بايد اړينه ازادي موجوده وي، دغه راز د اطلاعاتو موندنې د لګښت اړوند روښانه قواعد شتون ولري، څو لګښتونه د اوسني توليد او د اطلاعاتو له لېږلو سره سم (د سندونو ارزونه، برېښنايي کاپي او ...) وي. د بېوزلو غوښتونکو لپاره هم بايد د پيسو د لګښت او ورکړې لايحه رامنځته شي.

۹ــ له اطلاعاتو د بیا ځلي ګټې اخیستو لپاره چې له عامه بنسټونو ترلاسه کېږي، باید کوم لګښت او محدودیت نه وي. د داسې یوه حالت له استثنا پرته چې یو درېیم ګروپ (عامه بنسټ نه وي) او هم د خپل نظر اړوند اطلاعاتو د قانوني چاپ اختیار لري.

د غوښتنې وړاندې کول

عامه بنسټونه مکلف دي چې د اطلاع رسونې مسووله مرجع معرفي او دفترونه داسې سمبال کړي چې د غوښتنو د پراوونو وهلو او ترلاسه کولو په برخه کې مرسته وکړي.

په همدې ډول د دغو بنسټونو ارتباطي کسانو د اړیکو معلومات باید په ډېر ساده ډول د وېبپاڼې پر متن او هم د عامه بنسټونو دفترونه د لاسرسي وړ وي. هرکله چې اطلاعات په وخت سره د لاسرسي وړ نه وي، دغه اطلاعات له هغه کارکوونکي د ټیلیفون له لارې ترلاسه کېدای شي چې له خلکو او یا هم د عامه بنسټ له دفتر سره سروکار لري.

دا چې عامه بنسټ اطلاعاتي کارکوونکی ګومارلی که نه، د اطلاعاتو د لاسرسي برخه کې د خلکو په حق پورې اړه نه لري. په بل عبارت، که چېرې دغه بنسټ هېڅ کارکوونکی ونه ګوماري، بنسټ باید غوښتنه ترلاسه کړي او د اطلاعاتو چمتو کولو لپاره یې پړاوونه ووهي، خو که داسې څوک پیدا نه شي چې غوښتنې ته ځواب ووایي، د غوښتنې ځوابول به ستونزمن کار وي.

په هر حال، خلک کولای شي خپلې غوښتنې له بېلابېلو لارو (شخصي، پسټ، فکس، برېښنالیک او انلاین) تسلیم کړي. د قانون په متن کې دا موضوع روښانه نه ده چې ایا د اطلاعاتو ترلاسه کولو لپاره د غوښتنې برابرولو ټولې لارې ممکنې دي.

خلک د دغه بنسټ غوښتنه په هر دفتر کې په خپله تسلیمولای شي خو وروسته یې د اطلاعاتو لېږدولو مسوولیت د همدغه بنسټ پر غاړه کېږي. دغه کار به په هغه صورت کې ښه ترسره شي چې د پام وړ عامه بنسټ د دغو چارو ترسره کولو لپاره مناسب سیستمونه ولري.

دا به ډېره ښه وي چې د غوښتنې یوه کاپي همېشه له ځان سره وساتل شي؛ په حالت کې چې غوښتنه له برېښنایي لارې واستول شي.

که کله څوک د غوښتنې چمتو کولو په برخه کې ستونزه ولري، د اطلاعاتو کارکوونکی باید په دې برخه کې ورسره مرسته وکړي؛ د بېلګې په ډول د غوښتنې فورمې ډکول، د اطلاعاتو د کارکوونکي يوه دنده دا ده چې د اطلاعاتو غوښتنې په اړه د غوښتنې فورمه غوښتونکو ته تشريح کړي. د اطلاعاتو د يوه کارکوونکي لپاره غوره تمرين دا دی چې له غوښتونکي سره د فورمې په ډکولو کې مرسته وکړي، په ځانګړي ډول له هغو کسانو سره چې بشپړ سواد نه لري او نا لوستي دي.

د اطلاعاتو کارکوونکی بايد د ټولو ثبت شوو غوښتنو يوه اصلي کاپي د اطلاعاتو د اخيستلو لپاره له ځان سره وساتي. په هغه حالت کې چې يو عامه بنسټ د غوښتونکي اطلاعات له ځان سره ونه لري، بايد له لاندې درېيو چارو يوه ترسره کړي، خو غوره به وي چې لومړی وټاکي:

الف- داسې عامه بنسټ ته د غوښتنې وړاندې کول چې اطلاعات يې په واک کې دي.

ب- غوښتونکو ته د غوښتنې رد او د هغه عامه بنسټ ور په ګوته کول چې اطلاعات په واک کې لري.

ج- د غوښتونکي د غوښتنې ردول، پرته له دې چې دې ته اشاره ولري چې کوم اړوند عامه بنسټ اطلاعات په واک کې لري، په هغه حالت کې چې د اطلاعاتو کارکوونکی د اطلاعاتو د مشخص ځای په اړه معلومات ونه لري.

د اطلاع رسونې مرجع مسوول بايد هره غوښتنه ثبت کړي او په مقابل کې يې غوښتونکي ته يو رسيد (تاييدي پاڼه) ورکړي. د برېښنايي غوښتنو په برخه کې د برېښناليک او کله چې غوښتونکی غوښتنه په خپله سپاري، د اطلاعاتو کارکوونکی په مقابل کې بايد رسيد مخامخ او يا هم د برېښناليک له لارې وړاندې کړي.

پورتني موارد د غوښتنې د تسليمۍ په برخه کې د رسمي مقرراتو څرګندونه کوي، خو د اطلاعاتوغوښتونکي بايد پر ډېرو رسمي ميتودونو د اطلاعاتو له کارکوونکو سره تل ازادانه بحثونه وکړي؛ اکثره غوښتونکي په دې اړه چې څه پلټي او يا دا چې عامه بنسټونه د هغوی د اړتياوو پوره کولو لپاره کوم اطلاعات په واک کې لري، له اطلاعاتي کارکوونکو بايد پرې بحث وکړي؛ ځکه دا د غوښتنو د حل په برخه کې مرسته کوي.

څلورم: استثناوې

څلورمه اساسي موضوع دا ده، اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون باید د هغو قضیو په اړه چې په کې اطلاعاتو ته د لاسرسي موضوع استثنا شوې وي، وضاحت ولري چې د استثناوو رژیم په نامه یادېږي. له یوه لوري دا مهمه ده چې قانون د محرمیت له حقیقي ګټو ملاتړ کوي او له بل لوري بیا دغه اطلاعاتو ته د لاسرسي په ډېری قوانینو کې زیان منونکی ټکی بلل کېږي؛ د بېلګې په ډول د برېتانیا د ۲۰۰۰ زېږدیز کال د اطلاعاتو د ازادۍ قانون؛ په ډېری مواردو کې یو پرمختللی قانون دی او ورته مهال دغه قانون ۲۲ استثناوې او محدودیتونه هم لري چې د لاسرسي ټول سیستم کمزوری کوي.

د محرمیت له قانون سره اطلاعاتو ته د لاسرسي حق قانون اړیکه یوه ځانګړې ستونزه لري. که چېرې اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د محرمیت لپاره یو لړ دلایل ولري، نو اړتیا نشته څو دغه استثناوې د محرمیت په قانون کې اضافه شي. د محرمیت قوانین له پرانیستې حکومتولۍ سره چې خلک یې په خپل فکر کې لري، په نورماله توګه هوکړه نه لري. د محرمیت موادو ډېروالي ته په پام سره چې په غالب ډول د بېلابېلو ملي قوانینو په منځ کې په پاشلي ډول تر سترګو کېږي، مهمه ده څو اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د جګړې او تاوتریخوالي پر مهال د محرمیت قانون په خپل کنټرول کې ولري.

غوره ده څو د محرمیت قوانین د هغو استثناوو پر بنسټ چې اطلاعاتو ته د لاسرسي په قانون کې ځای پر ځای شوي، پراختیا او پرمختګ ومومي، لکه ملي امنیت او خصوصي حریم؛ د بېلګې په توګه د سوېلي افریقا اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون په پنځمه ماده کې راغلي: «له دغه قانون څخه د نورو قوانینو اړوند د هرې مادې په رد کې هم ګټه اخیستل کېږي: الف- چې د یوه عامه بنسټ مخینه افشا او یا کوم خصوصي بنسټ تحریم او یا هم وګواښي. ب- په عیني ډول د دغه قانون له کومې موضوع او یا ځانګړې مادې سره په منطق برابر نه وي.»

تر ټولو مهمه دا، یو اصل چې د سندونو او مدارکو اداري ډلبندي مشخصوي، نه شي کولای د لاسرسي قانون وګواښي او یا یې له ماتې سره مخ کړي.

د یادونې وړ ده چې د سندونو ډلبندي ډېری وخت داسې تېل شوی اصل وي چې د یوه بیروکرات کارکوونکي او یا د هغه د امر له لوري چې یو سند چمتو کوي، لګول کېږي او نه شي کېدای اطلاعاتو ته د لاسرسي پر قانون باندې لومړیتوب ولري.

د بيان ازادي اړوند ټولو محدوديتونو ته په پام سره، بايد استثناوې اطلاعاتو ته د لاسرسي په برخه کې له يوې درې اړخيزې ازموينې څخه تېرې شي. دغه ازموينه په لاندې ډول ده:

لومړی: قانون بايد په څرګند ډول مشروع ګټې چې اطلاعاتو ته د لاسرسي پر حق برلاسي ولري، فهرست شي. په دې برخه کې بايد ګټې مطرح شي نه کټګوری، د بېلګې په توګه دغه بايد محرميت ته راجع شي نه ريکارډ او شخصي مخينو ته؛ ځکه د دې موضوع يادونه يوه ګټه ده چې په الزامي توګه بايد ترې ملاتړ وشي.

دويم: اطلاعاتو ته لاسرسی بايد يوازې هغه مهال محدود شي چې د اطلاعاتو افشا کول مشروع ګټې له ګواښ سره مخ کړي او دغه ګواښ بايد د امکان تر بريده مشخص وي.

د السلوادور هېواد اطلاعاتو ته د لاسرسي له قانون سره سم له ټولو استثناوو څخه هغه مهال ګټه پورته کېږي چې د اطلاعاتو له افشا څخه د ګواښ وېره وي او د خلکو عامه ګټو ته د لاسرسي بهير کمزوری کړي.

درېيم: قانون بايد عامه ګټو ته د شخصي ګټو په پرتله لومړيتوب ورکړي؛ که چېرې د اطلاعاتو په ډاګه کېدو او افشا کې عامه ګټې نغښتې وي، که څه هم د دې ډول اطلاعاتو پر ډاګه کول يوې بلې مشروع ګټې ته زيان اړوي، بيا هم بايد اطلاعات افشا او په ډاګه شي؛ د بېلګې په ډول که چيرې د ملي امنيت اړوند د يوه سند له په ډاګه کېدو سره د ټولنې ډېرې ګټې خوندي کېږي، که څه هم يادې ادارې ته لنډمهالی ګواښ متوجه وي خو اطلاعات بايد افشا شي.

د نړيوالو حقوقو پر بنسټ ملي ګټې يوازې د يوه استقامت لپاره کارېږي؛ هغه هم عبارت دي د لا ډېر لاسرسي اسانتيا رامنځته کول، نه د محرميت لپاره د زمينې برابرول، لکه څرنګه چې په ځينو قوانينو کې له دواړو لاروکار اخيستل کېږي.

د سيراليون اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د دويم بند په ۱۲مه برخه کې راغلي: «پر (۱) فرعي برخې سربېره، اطلاعات په هغه حالت کې د لاسرسي وړ نه وي چې عامه ګټې اطلاعاتو ته د لاسرسي له امله له خطر سره مخ شي، په دغه صورت کې په (۱) فرعي برخه کې له راغلې ازادۍ څخه مخنيوی کېږي.»
دلته بيا يو لړ نور مهم اقدامات دا دي چې استثناوو ته په روښانه توګه اطلاعاتو ته د لاسرسي په قانون کې ځای ورکړل شي. دغه قانون بايد د استثناوو په يوه بېله برخه کې شامل وي. که د کوم سند يوه برخه محرمه وي، هغه ځای چې د يوه محرم سند برخه ده،

باید حذف شي او پاتې نورې برخې یې غوښتونکي ته په واک کې ورکړل شي. دغه راز ډېرى سندونه او اطلاعات د تل لپاره محدودیت نه لري؛ د بېلګې په ډول محرم سندونه ۲۰ یا ۳۰ کاله وروسته خپل محرمیت له لاسه ورکوي او اطلاعات باید د تل لپاره له خلکو پټ نه وي. اړوندې ادارې دې دغې برخې ته پام ولري.

اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون باید له دریېو لورو (طرف ثالث) د مشورې لپاره زمینه برابره کړي؛ د بېلګې په ډول که د غوښتل شوو اطلاعاتو په یوه برخه کې د کوم شخص اړوند شخصي محرم اطلاعات شتون ولري، په دغه حالت کې باید له دریېم لوري سره مشوره وشي او د افشا لپاره یې د هغه اجازه واخیستل شي. یوازې پر دې پلمه چې په دې کې د دریېم شخص شخصي اطلاعات دي، تکیه ونه شي او نه یې هم د خپرېدو د مخنیوي لپاره دا پلمه ونیول شي.

پنځم: استیناف غوښتنه

د اطلاعاتو د لاسرسي سیستم په برخه کې پنځم مهم عنصر د استیناف غوښتنې حق دی چې یوه خپلواک بنسټ ته د لاسرسي ترلاسه کولو لپاره زمینه برابروي او د اطلاعاتو په اړه د رد شوو غوښتنلیکونو په اړه ترې ګټه پورته کېږي. که چېرې استیناف غوښتنې حق او لارې چارې یې نه وي نو د اطلاعاتو د افشا او ښکاره کولو او نه افشا پرېکړې صلاحیت او واک له دولتي کارکوونکو سره پاتې کېږي چې دا ډول پېښه بیا حق نه ګڼل کېږي.

په ورته مهال کورنۍ استیناف غوښتنه هم اغېزناکه ثابتېدای شي؛ ځکه بنسټ ته د دې فرصت ورکوي څو په اړه یې پر خپل دریځ باندې بیا غور وکړي. د نړۍ په ډېرو هېوادونو کې تجربو ښودلې چې له دې لارې ډېرى وخت اطلاعات د غوښتونکي په واک کې ورکول شوي دي.

یو شخص کولای شي چې په عادي توګه محکمو ته خپله د استیناف غوښتنه وړاندې کړي، خو تجربې ښیي چې د یو خپلواک اداري بنسټ له لوري د غوښتونکو لپاره د کم لګښته، چټک او د لاسرسي وړ استیناف چمتو کول ډېر مهم دي. په حقیقت کې محکمو ته مراجعه د ټولو لپاره یوه اوږده او له لګښتونو ډکه لاره ده، خو دا چې متقاضي یا غوښتونکي یې پوره تصمیم نیولی وي. د استثناوو د تحلیل او څرګندولو له اړخه د لاسرسي حق اړوند د دغه بنسټ رول د استثناوو سیستم د کارونې حساسیت او پېچلتیا ته په پام سره ډېر مهم ګڼل کېږي.

اساسي موضوع دا ده چې د څارنې د هر بنسټ باید په روښانه ډول له دولت څخه خپلواک وي؛ ځکه د داسې بنسټونو مهمه دنده د اطلاعاتو د افشا د رد په برخه کې د دولت د تصمیمونو او پرېکړو څارنه ده. دغه راز اړتیا ده چې دغه بنسټ له قانون څخه د سرغړونې د لیدلو پر مهال د شکایتونو د پلټنې او د مناسبو اصلاحاتو رامنځته کولو لپاره د حکم کولو په برخه کې بشپړ واک ولري. د دغه بنسټ لپاره د استیناف غوښتنې زمینه باید ډېره وي، د اطلاعاتو د غوښتنې پر مهال د ځنډ، د ډېرو پیسو د تحمیل او یا د هغو اطلاعاتو چې پټ او حساس نه وي، د چمتو کولو څارنه باید وکړي او د اطلاعاتو د غوښتنې په اړه د هر ډول کمزورتیا مخه باید ونیسي. په پایله کې دغه خپلواک بنسټ باید د دې واک ولري څو وښيي چې عامه بنسټونه له قانون سره په تطابق کې فعالیت کوي او تصمیم او پرېکړه یې د بشر اړوند یو حق (اطلاعاتو ته لاسرسی) نه محدودوي.

د دې تر څنګ دغه خپلواک بنسټ باید د عامه بنسټونو د اطلاعاتو د رد پېښو ته لاسرسی او د دې ډول پېښو د څېړلو صلاحیت ولري.

په هندوستان کې د څارنې د بنسټ غړي، کله چې د درې کسیزې کمېټې (لومړی وزیر، د مخالف ګوند مشر او یو بل وزیر) له لوري معرفي شي، د ولسمشر له خوا انتصابېږي. په مکسیکو کې ولسمشر د بنسټ غړي انتصابوي، خو دا کار بیا د وېټو د حکم تابع دی چې د سنا مجلس او یا دایمي کمېسیون له لوري د داسې یوه بنسټ په توګه چې د مدني خدمتونو په برخه کې د لوړ پوړو کسانو ګومارنې څېړي او په اندونیزیا کې بیا د یاد بنسټ غړي د هېواد د پارلمان له لوري معرفي کېږي او له هغه وروسته د ولسمشر له لوري انتصابېږي.

شپږم: تعزیرات او خوندیتوب

مهمه دا ده چې اطلاعاتو ته د لاسرسي پر وړاندې د جدي خنډونو د مخنیوي لپاره تعزیرات شتون ولري، تجربه د دغه واقعیت څرګندویه ده چې اداري تعزیرات (جریمې او یا انظباطي لارې چارې) ډېر کارول کېږي او د جرمي تعزیراتو په پرتله "اغېزناک" هم دي. دغه تعزیرات باید پر هغو عامه بنسټونو باندې ولګول شي چې په ډېر سیستماتیک ډول د خلکو د اطلاعاتو د لاسرسي مخه نیسي. دغه راز مهمه ده هغه کسان چې په ښه نیت د قانون مطابق او یا د جرم د مخنیوي لپاره اطلاعات افشا کوي، خوندیتوب ولري او ملاتړ یې وشي.

هغه وخت چې چارواکې د اطلاعاتو غوښتنلیک له ترلاسه کولو وروسته د ښه نیت له مخې اطلاعات افشا کړي، هغوی باید مجازات نه شي، که څه هم وروسته ثابته شي دغه اطلاعات محرم وو. که دغه ډول خوندیتوب په ادارو کې نه وي، چارواکي به له دې وېرې چې کومه تېروتنه ونه کړي، د اطلاعاتو افشا کولو په برخه کې تر ډېره محتاط وي.

د انتیګوا (Antigua) اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د ٤٨مې مادې په لومړۍ فقره کې راغلي: "یو شخص نه شي کولای عمداً (الف) هر ریکارډ ته د لاسرسي مانع شي، (مخینه او سوابق) چې د دغه قانون له ۳ مې برخې سره په ټکر کې وي، (ب) د دغه قانون پر ۳ برخې متکي او ولاړې یوې دندې ترسره کولو په اړه د یوه عامه بنسټ خنډ وګرځي، (ج) د کمېشنر په کار کې لاسوهنه وکړي او یا (د) ریکارډونه (سوابق یا مخینه) له حقوقي واک پرته له منځه یوسي."

د بنګله دېش هېواد اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون ۳۱مه ماده څرګندوي: "د اطلاعاتو کمېسیون، د اطلاعاتو د عالي کمېشنر، د اطلاعاتو کمېشنرانو، د کمېسیون مدیرانو او کارکوونکو، یا د هر بنسټ د اطلاعاتو ورکولو مسوولینو او یا نورو چارواکو او کارکوونکو پر وړاندې هېڅ ډول تعقیب او حقوقي اقدامات چې د یوې اطلاع خپرولو په پایله کې د وفادارۍ له یوې روحیې سره د قانون اړوند ټولو قواعدو او مقرراتو ته په پام سره وي، مناسب نه ګڼل کېږي."

د یوګانډا هېواد اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون ٤٤مه ماده څرګندوي: "(۱) هېڅوک له جرم څخه د مخنیوي په موخه د اطلاعاتو له افشا او یا د هغو اطلاعاتو له افشا چې د روغتیا، امنیت او چاپېریال پر وړاندې ګواښ وي، له حقوقي، اداري او د دندې له نظره به مسوول نه وي، تر هغه مهاله چې یاد شخص په ښه نیت سره دغه ډول کار ترسره کړی

وي او يا پر دې باور وي چې افشا او په ډاګه شوي اطلاعات کره وو او يا يې د روغتيا، امنيت او چاپېريال پر وړاندې ګواښ رامنځته کاوه (۲) د لومړۍ فقرې پر بنسټ، جرم د يوه مجرمانه عمل ترسره کولو، له يوې حقوقي ستونزې د مخنيوي، قضايي تېروتنې، فساد، خيانت او په عامه بنسټونو کې ناوړه مديريت ترسره کولو ته وايي.

د ارټيکل نايټين سازمان د نهم اصل له مخې، هغه اشخاص چې د نا سمو کړنو په اړه اطلاعات افشا کوي، بايد له هر ډول قانوني، اداري يا په استخدام پورې له اړوندو مجازاتو څخه وساتل شي.

"نا سمې کړنې" په دغه مفهوم کې پر لاندې کارونو دلالت کوي:

جنايتکارانه اعمال، د يوې قانوني دندې نه ترسره کول، د عدالت نه تامينول، فساد يا خيانت، په يوه دولتي اداره کې جدي اداري ناخوالې او دغه راز روغتيا، خونديتوب يا چاپېريال ته جدي ګواښ.

مخبرين بايد تر هغه ځايه چې خبر يې په ښه نيت او په دې موخه افشاء کړی وي چې خبره رښتيا ده او د غلطو کارونو نښې نښانې افشا کوي، تر ساتنې لاندې ونيول شي؛ دغه ساتنه ان په داسې حال کې هم بايد ترسره شي چې د اطلاعاتو افشا کول د قانوني مقرراتو خلاف وي.

په ځينو هېوادونو کې د مخبرينو د ساتنې لپاره داسې شرط شته چې هغوی بايد اطلاعات اړوندو اشخاصو يا څارونکو ادارو ته ورکړي وي، خو کله چې عامه ګټې يې غوښتنه وکړي، د مخبرينو ساتنه بايد په هغه حالت کې هم وشي چې اطلاعات نورو اشخاصو يا رسنيو ته ورکړل شوي وي.

په دغه مفهوم کې د عامه ګټو اصطلاح پر داسې حالتونو دلالت کوي چې د افشا کولو ګټه يې له زيان څخه ډېره وي يا چېرې چې د يوې اساسي ګټې د خوندي کولو لپاره د اطلاعاتو د خپرولو يوې بديلې وسيلې ته اړتيا وي. دا خبره د بېلګې په توګه هغه وخت صدق کوي چې مخبرين د ځوابي اقداماتو پر وړاندې ساتنې ته اړتيا لري، چېرې چې ستونزه له رسمي لارو څخه د حل کېدو وړ نه وي او يا دغه راز د اطلاعاتو د افشا کولو لپاره په استثنايي توګه يو مهم دليل موجود وي، لکه د خلکو روغتيا يا خونديتوب ته يو نږدې ګواښ، يا کله چې د دې وېره وي چې د نا سم کار نښې او مدارک به پټ يا له منځه يووړل شي.

اووم: د لوړوالي (ارتقايي) لارې چارې

د دې لپاره چې اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون په سمه توګه عملي شي، د لوړوالي (ارتقايي) لپاره ځيني ګامونه اخيستل اړين ګڼل کېږي:

الف: عامه بنسټونه بايد خپل ژمن کارکوونکي (د اطلاع رسولو د مرجع مسوولين) او مسوول واحدونه په داسې توګه سره استخدام کړي، څو د اطلاعاتو د افشا په اړه د خپلې دندې له ترسره کولو سره هوکړه ولري. د اطلاعاتو پر لاسرسي باور او په اړه يې پوهاوی ولري او خپله دنده په سمه توګه سرته ورسوي.

ب: يو مرکزي بنسټ او يا دولتي اداره بايد اطلاعاتو ته د لاسرسي د پياوړتيا لپاره ټول مسووليتونه پر غاړه ولري.

ج: د عامه پوهاوي کچې لوړولو فعاليتونه (خلکو ته د يوه لارښود چمتو کول او يا په ښوونځيو کې اطلاعاتو ته د لاسرسي د پوهاوي پېژندنه) په الزامي توګه بايد د قانون له لوري په پام کې ونيول شي.

د: داسې يو سيستم رامنځته شي چې لږ تر لږه د سندونو د مديريت په اړه معيارونه تنظيم او ترتيب کړي، څو کارکوونکي وکولای شي غوښتنو ته ځواب ورکړي او هم خپل مکلفيتونه په ښه توګه ترسره کړي.

ه: عامه بنسټونه بايد د هغو اطلاعاتو لپاره چې په واک کې يې لري، لېستونه او د سندونو کټګوري رامنځته کړي، بيا غور پرې وکړي او خلک پرې پوه کړي.

و: د زده کړې او نور روزنيز پروګرامونه بايد د کارکوونکو لپاره پلي شي.

ز:عامه بنسټونه بايد د غوښتنو لپاره تعقيبي سيستمونه چې د اطلاعاتو ترلاسه کولو او له خپلو فعاليتونو د کلني راپور چمتو کولو لپاره چې د افشا کولو مسووليت د عملي کولو په موخه وکارول شي، په پام کې ونيسي.

ح: مرکزي بنسټ او يا دولتي اداره بايد مکلف وګڼل شي څو د قانون د پلي کولو په اړه يو منظم کلنی راپور تقنيني ارګان ته وړاندې کړي.

ط: د هغو کسانو لپاره ځيني تعزيرات په پام کې ونيول شي چې قصداً غواړي اطلاعاتو ته لاسرسی د غير مجازو اطلاعاتي حرکتونو له لارې له منځه يوسي.

ي: هغو کارکوونکو ته چې د ښه نیت له مخې اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د عملي کولو؛ یعنې د اطلاعاتو د افشا په موخه کړنې ترسره کوي، قانوني خوندیتوب باید ورکړل شي؛ د بېلګې په ډول د سربیا هېواد اطلاعاتو ته د لاسرسي په قانون کې د ارتقایي اقداماتو په اړه لاندې حکمونه په پام کې نیول شوي:

پنځه دېرشمه ماده: کمېشنر باید د دولتي بنسټونو کارکوونکو د روزنې او زده کړو لپاره اړین اقدامات او هغوی ته اطلاعاتو ته د لاسرسي اړوند د شته مکلفیتونو او د یاد قانون په ښه توګه د عملي کولو لپاره د پوهاوي لارې چارې په پام کې ونیسي. خلکو ته د دغه قانون د منځپانګې او نورو حقونو په اړه چې په دغه قانون کې راغلي، پوهاوی ورکړي.

شپږ دېرشمه ماده: کمېشنر د دغه قانون د عملي کولو په برخه او د هغه د نورو فردي فعالیتونو په اړه د کال د وروستیو درېیو میاشتو له لګښتونو سره یو ځای د عامه بنسټونو د فعالیت په اړه باید کلنی راپور وړاندې کړي.

اووه دېرشمه ماده: کمېشنر باید له ځنډه پرته د حقونو د پلي کولو په اړه له عملي لارښوونو سره یو ځای چې د دغه قانون په چوکاټ کې په سربیایي او نورو ژبو چې د قانون له مخې رسمي ژبې پېژندل شوې، یو اغېزمن لارښود خپور کړي.

اته دېرشمه ماده: (۱) یو عامه بنسټ باید یوه یا له یوه ډېر رسمي چارواکو (چې له دې وروسته واک لرونکی شخص بلل کېږي) ته دنده وسپاري، څو د تولیز اهمیت وړ اطلاعاتو ته د ازاد لاسرسي لپاره شته غوښتنو ته ځواب ووایي. د اطلاعاتي وسایلو د غوره مدیریت، ساتنې او خوندیتوب په برخه کې باید اړین ګامونه پورته کړي.

نهه دېرشمه ماده: یو عامه بنسټ باید لږ تر لږه یو ځل په یوه کال کې د خپلو فعالیتونو په اړه له ټولو شمېرو او اطلاعاتو سره یو ځای د اطلاعاتو یو لارښود خپور کړي، د دې په ذکر سره چې:

د اطلاعاتي وسایلو د ځای او زېرمې د بڼې په اړه شمېرې، د اطلاعاتو ډول چې په واک کې لري، د هغه ډول اطلاعاتو چې په داخل کې ورته اجازه وي، د هغې کړنلارې تشریح چې د یوې غوښتنې د تسلیمۍ لپاره وي.

دوه څلوېښتمه ماده: په د دغه قانون د پلي کولو په موخه یو دولتي بنسټ باید خپلو کارکوونکو ته روزنه او هغوی ته په قانون کې د ذکر شوو حقونو اړوند د شته مکلفیتونو په اړه پوهاوی ورکړي.

دري څلويښتمه ماده: د يوه دولتي بنسټ مسوول شخص بايد د دغه بنسټ د فعاليتونو په اړه خپل کلنی راپور چې د دغه قانون د عملي کولو په موخه په پام کې نيول شوی او پوره معلومات ولري، کمېشنر ته وړاندې کړي.

مهم ټکي:

١ـ اطلاعاتو ته لاسرسی يا په ځانګړي ډول هغو اطلاعاتو ته لاسرسی چې له دولتي ادارو سره دي، په بشپړه توګه يو بنسټيز بشري حق دی چې نړيوال حقوق يې ملاتړ کوي.

٢ـ اطلاعاتو ته د لاسرسي د عملي کولو لپاره دوه لارې دي: په خپله د اطلاعاتو خپرول او د اطلاعاتو د ترلاسه کولو لپاره د غوښتنې وړاندې کول.

٣ـ دغه حق ته د تحققورکولو په موخه د نړۍ تر سلو ډېرو هېوادونو اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون تصويب کړی چې افغانستان او د سيمې هېوادونه هم په کې شامل دي.

۴ـ په نړيواله کچه اطلاعاتو ته د لاسرسي قوانينو کيفيت په تدريجي ډول د ښه والي په حال کې دی.

۵ـ اطلاعاتو ته د لاسرسي د لېوالتيا لپاره ګڼ دليلونه شتون لري، د دې په ګډون هغه انګېرنه چې د هغه تر شا شته، يوه طبيعي انګېرنه ده، هغه دا چې د ونډې اخيستو لپاره د خلکو غوښتنه او تقاضا د زياتېدو په حال کې ده او له اطلاعاتو سره د خلکو اړيکه د نوې ټکنالوجۍ په وسيله د بدلون او تحول لامل شوې ده.

۶ـ اطلاعاتو ته لاسرسی له ځان سره بېلابېل ټولنيز اړخونه او شواهد لري؛ لکه د ګډون کچې لوړېدل، د حکومتونو ژر حساب ورکونه، د فساد کنټرول، غوره سوداګري، د بشري حقونو ساتل، د شخصي حريم ساتل او سالمه پراختيا.

ژورنالېستان باید
د عامه اذهانو په
روښانولو کې ستر رول
ولوبوي، څو خلک
د خپل حق په اړه
پوهاوی ترلاسه کړي
او د افغانستان په
بیا ودانولو کې برخه
واخلي، نو تاسو افغان
ښځې او نارینه له
خپلو رسنیو غوښتنه
وکړئ چې په دې
برخه کې خپل رغنده
رول ولوبوي.

انځور: Fotolia.com

دیارلسم څپرکی

اطلاعاتو ته د لاسرسي لپاره نړیوال حقوقي بنسټونه

۱ ــ نړیوال حقوق او د بیان ازادي

نړیوال حقوق قوي او کمزوري ټکي لري. د نړیوالو حقوقو په اړه ښلابېلې سرچینې شته چې تر ټولو مشهوره یې د تړونونو (معاهداتو) حقوق دي. هېوادونه په رسمي ډول دغه تړونونه لاسلیک او تصویبوي او پر دولتونو یې رعایت لازموي. بلخوا عرفي حقوق هم شته چې دولتونو په ضمني ډول منلي او ځانونه یې د رعایت لپاره په حقوقي ډول مکلف ګڼي، له تاریخي نظره یې تر ټولو غوره بېلګه د سیندونو حقوق دي.

نړیوال حقوق پر ډېرو دولتونو پلي کېږي او یو لړ مکلفیتونه پرې تحمیلوي چې د همکارانو له سرغړونو مخنیوی وکړي. د بیان د ازادۍ په اړه د نړیوالو سیاسي او مدني حقونو د تړون ۱۹مه ماده اساسي ضمانت دی چې افغانستان هم د ۱۹۸۳ زېږدیز کال د جنورۍ په ۲۴مه تصویب کړی دی.

د نولسمې مادې دویم بند داسې صراحت لري: "هر څوک د بیان د ازادۍ حق لري، په دغه حق کې د لټون، څېړنې، ترلاسه کونې او له کومې پولې پرته په شفاهي، لیکني یا چاپي ډول د اطلاعاتو او افکارو خپرول، هغه که هنري یا په هره بله وسیله وي، راځي."

اطلاعاتو ته لاسرسی د بیان د ازادۍ تر ټولو څرګند انځور دی؛ دا د یو انسان حق دی چې خپل نظر یا پوهه په شخصي ناسته کې یا د اړیکو د ټولنیزې وسیلې له لارې له نورو سره شریک کړي، دا چاره هر وګړي ته د دې توان ورکوي چې په پراخه توګه اطلاعاتو او د نورو اشخاصو نظریو ته لاسرسی ولري. له همدې له امله ۱۹مه ماده څرګندوي چې د اطلاعاتو او مفکورو لټول او لاسته راوړل هم د بیان ازادۍ په حق کې راځي؛ د بېلګې په ډول د ورځپاڼو ترلاسه کول او لوستل، د خپرونو اورېدل، په انټرنېټ کې لټون او په عامه بحثونو کې د یوه اورېدونکي په توګه ګډون په کې شاملېږي.

یا په بل عبارت، د بیان د ازادۍ حق یوازې د وینا د ازادۍ حق نه دی؛ بلکې د غوږ نیولو او څېړنې حق هم په کې شامل دی؛ د بېلګې په ډول، حکومت ژورنالېستان دولتي ودانیو ته له ننوتلو څخه منع کوي، دا د اطلاعاتو د پلټلو له حقه سرغړونه ده چې له امله یې د بیان د ازادۍ حق تر پښو لاندې کېږي؛ د بېلګې په توګه، حکومت ټولې خصوصي ټلوېزیونې

شبکې تړي، په دې صورت کې د خلکو د اطلاعاتو ترلاسه کولو حق تر پښو لاندې کېږي.

د بیان د ازادۍ حق څرنګه چې د مدني او سیاسي حقوقو په نړیوال تړون (ICCPR) کې دی، د لاندې اوو ځانګړتیاوو لرونکی دی:

۱ــ د بیان ازادي مثبت او منفي اړخونه لري.

ــ منفي اړخ؛ په دې معنا چې د بیان د ازادۍ په برخه کې د دولتونو د لاسوهنې مخنیوی په سمه توګه نه کوي.

ــ مثبت اړخ؛ په دې معنا چې دولتونه باید په ټولنه کې د اطلاعاتو او افکارو د بهیر خوندي ساتلو لپاره یو لړ اقدامات وکړي؛ د بېلګې په ډول د ټولیزو رسنیو د قانون تصویب او یا هغه قانون چې پر ژورنالېستانو او د هغوی پر څېړنه او پلټنه د بریدونو مخنیوی کوي.

۲ــ دغه حق په هر چا پورې اړه لري، بهرني وګړي او ماشومان هم د دغه حق له لارې د ملاتړ جوګه ګرځي.

۳ــ دغه حق د وینا له حق څخه وړاندې تللی او د لټون، څېړنې او ترلاسه کولو حق هم په کې شاملېږي؛ د بېلګې په ډول هر وخت چې دولت یوه ورځپاڼه تړي، دغه اقدام نه یوازې د خبریالانو د بیان حق پر وړاندې یو ډول لاسوهنه ده، بلکې خپله د ورځپاڼې د لوستونکو د اطلاعاتو د لټون او ترلاسه کولو حق ته هم زیان رسوي؛ ځکه چې هر څوک حق لري له عامه موسساتو څخه اطلاعات ترلاسه کړي او وغواړي.

۴ــ د اطلاعاتو او افکارو دا ډولونه پرته له دې چې د هغو اهمیت ته پاملرنه وشي چې ایا اطلاعات سم دي او که نا سم، حتی که د یو شمېر خلکو له خوا ناوړه اطلاعات هم خپاره شي، تر پوښتنې لاندې نیسي؛ د بېلګې په ډول دغه حق د طنز، اعلان، سوداګریزو اطلاعاتو او ان د نا سمو اطلاعاتو او منفورو او مسخره افکارو را نغاړونکی دی.

۵ــ دغه حق د عملي کېدو له شته سرحدونو هم لوړ دی؛ د بېلګې په ډول خلک حق لري چې بېلابېلو هېوادونو ته خبرونه او راپورونه د انټرنېټ له لارې ولېږي، دولت نه شي کولای مخه یې ونیسي.

۶ــ دغه حق د بیان د حق محتوا د هرې وسیلې له لارې هغه که دودیز وسایل وي، یا مډرن او عصري، تر پوښتنې لاندې نیسي؛ د بېلګې په ډول اخبار، مجلې، بروشر، راډیو،

ټلوېزیون، انټرنېټ، ګرځنده ټیلیفونونه، عمومي غونډې، کور په کور کمپاین، نقاشي، مجسمه جوړونه، کارتونونه، سګنالونه، څپه ییز کوډونه، مخامخ مکالمات او ان د جامو اغوستلو ډول.

۷ـ د دولت هر ډول اقدام چې په مستقیم او یا غیر مستقیم ډول د بیان ازادي محدوده کړي، ښکاره لاسوهنه ګڼل کېږي؛ د بېلګې په ډول پر خپرنیزو مطالبو په عام ډول ځانګړې مالیات باید وضع نه شي؛ ځکه چې دولت د هغه اعلان خپرېدل چې نیوکه پرې لري، ردوي.

په لاندې حالتونو کې د بیان ازادي د نړیوالو حقوقو له ملاتړه برخمنه ده:

لومړی: دولت داسې قانون وضع کوي چې له مخې یې هر ډول وېبپاڼې چې خبرونه او خبري راپورونه خپروي، باید ثبت او راجستر شي، خو په دغه شرط چې یاد اطلاعات یواځې یوې مرکزي ادارې ته ورلاندې شي.

دویم: خلک له یوه عامه بنسټ څخه اطلاعات غواړي، خو دولت یې غوښتنه ردوي او وایي چې هېڅ داسې قانون نشته چې له مخې یې دا اطلاعات د دوی په واک کې ورکړل شي. دا ډول اطلاعات د هېواد د ملي امنیت له موضوع سره تړل کېږي.

دریم: یوه زده کوونکي ته ویل کېږي چې ښوونځی پرېږدي، ځکه چې د ښوونځي یونیفورم یې نه دی اغوستی، زده کوونکی فکر کوي چې د ښوونځي د یونیفورم په اغوستو سره بدرنګ ښکاري.

څلورم: یوه مور خپل ماشوم د هغه د بې ادبۍ له امله مجازات کوي، کله چې ماشوم دا موضوع د پولیسو له افسر سره شریکه کړه، افسر له مداخلې ډډه کوي او وایي چې دا یوه شخصي کورنۍ موضوع ده.

پنځم: دولت یو تړون یا قانون د دې لپاره لغوه کوي چې رسنیزو ادارو ته یې د تجهیزاتو د واردولو حق د ګمرکي مالیې له ورکړې پرته ورکړی دی.

شپږم: د موډ او فېشن یوه مجله د نوي فېشن ډېرې بېلګې له اروپا را لېږدوي چې ځیني تصویرونه یې نسبتاً لوڅ دي. یوه محافظه کاره ډله د دې مجلې پر پلورونکو برید کوي، اداره پولیسو ته خبر ورکوي، څو د خوندیتوب په اړه یې ډاډ ورکړي، خو پولیس یې غوښتنه ردوي او وایي، کله چې پر تاسې برید وشي، نو دفاع به وکړي، مخکې له مخکې یې ساتنه نه کوي.

اووم حالت: دولت د سټلایټ ډېشونو د بېلابېلو ډولونو پر واردولو چې هندي چینلونو ته د لاسرسي په موخه کارېږي، بندیز لګوي، ویل کېږي چې دولت د هېواد دننه د ډېش سټلایټ لپاره هم تخنیکي معیارونه وضع کوي. په داسې حال کې چې وارداتي ډېشونه له هغو معیارونو سره مطابقت نه لري.

۲ـ د بیان ازادۍ پر وړاندې محدودیتونه

اوس دا موضوع د نړۍ په کچه منل شوې ده چې د بیان ازادي کوم مطلق حق نه دی، ټول پر دې باور دي چې دا د دولتونو حق دی، څو هغه فعالیتونه چې نور جرایمو ته هڅوي، مردود وګڼي، د نورو خصوصي اطلاعات افشا کړي او یا نا سمې او سپکوونکې څرګندونې وکړي.

د نړیوالو حقونو کړنلاره داسې ده چې په لومړیو کې د بیان ازادي او اطلاعاتو ته لاسرسی چې د خلکو تر منځ د اطلاعاتو او نظرونو هر ډول اخیستنه او خپرېدل را نغاړي، په عمومي ډول یې ضمانت کوي او وروسته دولتونو ته اجازه ورکوي چې د بیان ازادي په ځینو ځانګړو حالتونو کې محدوده کړي. خو نړیوال حقوق دولتونه په بشپړ ډول ازاد نه پرېږدي، څو د بیان ازادي د محدودیت څرنګوالي په اړه په خپله تصمیم ونیسي؛ ځکه چې بیا د دغه حق نړیوال ملاتړ خپله معنا له لاسه ورکوي او په دې صورت کې دولتونه کولای شي چې د بیان پر ازادۍ د خپلې خوښې هر ډول محدودیت وضع کړي، په داسې حالت کې د دغه حق لپاره هېڅ ډول محتوا نه پاتې کېږي.

نړیوال حقوق د همدې لپاره یو جدي مخ شرط وړاندې کوي چې د بیان د ازادۍ په اړه هر ډول محدودیت ورسره مطابقت ولري. د نړیوالو سیاسي او مدني حقونو د تړون د ۱۹مې مادې دریم بند د بیان ازادۍ د محدودیتونو د مشروع والي په اړه د شرایطو وړاندوینه کوي، د یادو حقونو عملي کېدل د یادې مادې په دویم بند کې د ځانګړو حقونو او مسوولیتونو مستلزم دي، نو ځکه امکان لري د ټاکلو محدودیتونو تابع شي چې په قانون کې په ډاګه شوي وي او د لاندې چارو لپاره اړتیا ولري:

الف: د نورو د حقونو او حیثیت درناوی.

ب: د ملي امنیت، عمومي نظم، سلامت یا عمومي اخلاقو ساتنه.

په دې ترتیب سره د محدودیتونو یا استثناوو د عملي کېدو لپاره لاندې درې عمده شرطونه وضع کېږي:

۱ـ د قانون له لارې یې وړاندوینه شوې وي.

۲ـ موخه یې په (الف) او (ب) فقروکې د یادو شوو ګټو له یوې څخه ملاتړ وي.

۳ـ له ګټې څخه د ملاتړ لپاره اړین وي.

۱ـ د قانون له لارې یې وړاندوینه شوې وي

د قانون له لارې د وړاندوینې شوې قاعدې لپاره یو شمېر دلایل شته دي:

د بیان د ازادۍ اهمیت: یواځې د خلکو له خوا ټاکل شوي استازي چې د ملي شورا له لارې کار کوي، د دې واک ولري چې محدودیتونه وضع کړي، دا خپله له حکومت څخه د وګړو د څارنې او روڼتیا لامل ګرځي. د وزیرانو، پولیسو او قاضیانو په پرېکړو کې د دغه ډول محدودیتونو رامنځته کول د منلو وړ نه دي.

انصاف: وګړي باید مخکې له مخکې وپوهېږي چې څه ویلی شي او څه نه شي ویلی.

ناوړې اغېزې: کله چې مخکې له مخکې پوهاوی نه وي، ښایي تر بریده ډېر احتیاط وشي، چې ډاډمن شي څو د مقرراتو په عملي کولو کې تېروتنه ونه کړي.

ناوړه ګټه اخیستنه: که چېرې د نورو مسوولینو له خوا د محدودیت سپارښتنه وشي، نو دلته قوي خطر شته چې له خپلې خوښې سره سم د خصوصي، سیاسي او سوداګریزې موخې لپاره وکارول شي.

د قانون له لارې وړاندې شوې قاعده له دې هم مخکې ځي:

الف ـ قانون باید روښانه او څرګند وي: ګونګ قانون کارکوونکو ته د دې واک ورکوي چې په پلي کولو کې یې خپل اغېز ولري او دغه لید لوری چې یواځې ملي شورا کولای شي محدودیت وضع کړي، له اعتباره غورځېدلی بولي.

ب ـ د بشري حقونو اروپایي محکمې څرګنده کړې ده، یوه قاعده هغه مهال قانون بلل کېږي چې په کافي ډول روښانه او څرګنده وي او افراد له مخکې وپوهېږي چې څه په کې منع شوي دي.

ج ـ قانون باید د لاسرسي وړ وي: هر کله چې قانون محرم یا پټ وي، د وړاندوینې شوې

قاعدې د انصاف او ناوړه اغېزې دلایل چې پورته یې یادونه وشوه، بې اعتباره کېږي.

دـ همدارنګه قانون نه شي کولای چې کارکوونکو ته زیات واکونه ځانګړي کړي؛ څکه چې داسې څه د محدودیت رامنځته کولو ځواک له ملي شورا اخلي او نورو افرادو ته یې سپاري؛ د بېلګې په ډول داسې قانون چې د (ټولنې ارزښتونه او اخلاق نقض کوي) ویناوې منع کوي، په کافي ډول روښانه نه ګڼل کېږي. هغه قانون چې په بېړه تصویبېږي، په رسمي جریده کې نه خپرېږي، نو په کافي ډول ورته لاسرسی موجود نه وي. هغه قانون چې پولیسو ته اجازه ورکړي چې ګواکې و انګېري لاریونونه د عامه ګټو خلاف دي، مخه یې ونیسي، پولیسو ته تر بریده ډېر واک ورکول دي.

د بشري حقونو اروپایي محکمې، یوائې هغو قواعدو ته د (قانون) په سترګه ګوري چې په پوره ډول صراحت ولري څو لوستونکي یې د خپلو اقداماتو په پایله پوه شي؛ د بېلګې په ډول داسې یو قانون چې وایي: «د داسې کتابونو چاپول چې د افغانستان د ارزښتونو په خلاف وي، منع دي»، په کافي اندازه روښانه نه ده خو د بېلګې په ډول داسې یو قانون چې وایي: «د داسې اطلاعاتو خپرول چې د پولیسو تر څېړنې لاندې یوې جرمي قضیې ته جدي تاوان ورسوي، منع دي.» په کافي اندازه روښانه ده.

۲- مشروع موخه:

یوائې مشروع محدودیتونه، د مدني او سیاسي حقونو د نړیوال تړون د ۱۹ مې مادې د دریېم بند کې راغلو ګټو ملاتړي شمېرل کېږي او یادې ګټې اختصاصي او محدودې دي، هغه ګټې چې د نورو ګټې خوندي کوي، د منلو وړ نه دي، دغه ګټې په لاندې ډول دي:

الف: د نورو حیثیت او حقونو ته درناوی

ب: ملي امنیت او ټولنیز نظم

ج : عامه روغتیا او ټولنیز اخلاق

د دغه لېست لپاره مهم دلایل په لاندې ډول دي:

۱ــ د بیان ازادي یو بنسټیز حق دی او یوائې ډېرې مهمې ګټې کولای شي مخه یې ونیسي.

۲ــ کله چې د دې اساسي کرښو تر څنګ د محدودیتونو یو روښانه لېست موجود نه وي، دولتونه کولای شي چې د بیان ازادي د تهدید لپاره هر ډول غوښتنې وکاروي؛ د بېلګې په

ډول دولتونه ادعا کوي چې نه شي کولای د هوا د ککړتیا ټول شاخصونه خپاره کړي؛ ځکه چې دغه کار د خلکو تر منځ د یو ډول وېرې رامنځته کېدو لامل کېږي. خو له خلکو سره داسې پلارسالارنه چلند د مدني او سیاسي حقوقو نړیوال تړون د ۱۹ مې مادې د درېیم بند له مندرجو ګټو سره نه شي توجیه کېدای.

دغه راز دولتونه ادعا کوي چې ښايي د یوه هېواد د مدیریت د ډول په اړه د انتقادي راپورونو خپرول سیاحتي چارې وګواښي او د اقتصادي بهیر د ځنډني کېدو لامل شي، په داسې حال کې چې اقتصاد یوه ساتل شوې او حفاظت شوې ګټه نه ده. یو مدني فعال خلکو ته وايي چې په ټاکنو کې ګډون ونه کړي او رایه دې نه ورکوي؛ هغه په خپل دغه کار سره مجرم ګڼل کېږي او دا کړنه یې له قانونه سرغړونه شمېرل کېږي؛ ځکه چې د ټاکنو د تحریم له امله یې ټولنیزې غوښتنې ته ستونزه جوړه کړې ده. نو دا ډول محدودیتونه د ۱۹ مې مادې له مندرجو مشروع موخو څخه د یوې ملاتړ هم نه کوي.

دا بسنه نه کوي یو دولت یوازې دا بیان کړي چې یو محدودیت له قانوني ګټو څخه ملاتړ کوي، بلکې باید د ګټې او محدودیت تر منځ څرګنده اړیکه موجوده وي؛ د بېلګې په ډول په سوېلي کوریا کې په یوه نقاشي کې ښودل شوي وو چې د دغه هېواد سوېل د بهرنیو پانګه والو تر تسلط لاندې دی او په شمال کې یې سوله او ثبات دی، دا چې دغه کار د دښمنانو د ګټې لامل شو، نو منع یې کړه. خو لیدل کېږي چې دلته د ملي امنیت او د بیان د ډول تر منځ هېڅ اړیکه نشته.

په یوه بله قضیه کې هم په بېلاروس کې دولت ادعا وکړه چې اړینه ده یوه خپرونه د ملي امنیت د دلایلو له امله ودرول شي او څرګندوله یې چې یوه نشریه له اړینې وړتیا چې په قانون کې یې وړاندوینه شوې، برخمنه نه ده. نو لیدل کېږي چې دلته د ملي امنیت تر منځ له پخوا څخه کومه ځانګړې اړیکه نه ده جوړه شوې او محدودیت نه لیدل کېږي.

۳- اطلاعاتو ته د لاسرسي اړتیا:

د مدني او سیاسي حقوقو نړیوال میثاق د ۱۹ مې مادې په درېیم بند کې د وړاندوینه شوو شرایطو درېیمه برخه له دې څخه عبارت ده چې محدودیتونه باید د مشروع ګټو د ساتنې لپاره اړین وي. دا روښانه ده چې که چېرې د یوه اساسي حق محدودول اړین نه وي، نو څه ډول توجیه کېږي. له عملي اړخه دا یو ډېر پېچلی شرط دی چې ډېری نړیوالې قضیې هم د دغه شرط پر بنسټ فیصله کېږي.

د "اړين" کلمه په لاندې ځانګړو شرايطو کې شامله ده:

ډېر اړين: هغه فرعي ګواښونه چې ساتل شوو ګټو ته پېښېږي، د بيان ازادي د نوي والي لپاره له ازمون څخه تېرېږي، دلته بايد د دې ګټې د خوندي کولو لپاره حتمي اړتيا وي.

ډېر کم محدوديت: دولت بايد د خپلو موخو ترلاسه کولو لپاره داسې لارې چارې غوره کړي چې د بيان ازادي ته ډېر کم زيان ورسېږي؛ د بېلګې په ډول، ورځپاڼو ته د جواز ورکړه کولای شي چې د مالکيت له تمرکز څخه مخنيوی وکړي، خو دا موخه کولای شي په داسې ډول ترلاسه شي چې د بيان ازادي لپاره ډېر کم ګواښ وي.

محدوديت بايد ډېر کلي نه وي: يواځې ناوړه ويناوې کېدای شي د محدوديتونو تابع شي، خو مشروع بيانونه نه شي کېدای په محدوديتونو کې راشي؛ د بېلګې په ډول، هغه قانون چې د کارکوونکو پر نيوکه بنديز لګوي، افراطي دی، خو يو داسې قانون مجاز ګڼل کېږي چې د کارکوونکو دروغ ويل منع کوي.

متناسب والی: محدوديتونه بايد داسې نه وي چې تر ګټې يې زيان ډېر شي، کله کله پر يوه ځانګړې موضوع بحث کول ټولنې ته خطر پېښوي. په داسې حال کې چې مباحثه يوه مهمه موضوع ده او په هر حال بايد ترسره شي. له دې موضوع څخه د بنديزونو په برخه کې هم کار اخيستل کېږي چې ښايي غير متناسبه وي، حتی که د ځينو محدوديتونو ضمانت هم شوی وي؛ د بېلګې په ډول ښايي، د پوليسو په چوکاټ کې د ځينو ستونزو په اړه د يوې ورځپاڼې راپور په لنډ وخت کې له مجرمينو سره مرسته وکړي او عامه نظم ته زيان ورسېږي، خو د دغه راپور پر خپرولو به بنديز لګول کوم مناسب انتخاب نه وي؛ ځکه هر کله چې داسې نيوکې ته اجازه نه وي ورکړل شوې، پوليس به ځواب ويونکي نه وي.

په برېتانيا کې په دروغ ډوله خبرو باندې ۱،۵ ميليونه يورو جريمه وټاکل شوه؛ دغه کار يوه نا مناسبه جريمه شمېرل کېږي او احتمال لري چې دغه ډول موارد د ښې راپور ورکونې پر بهير ناوړه پايلې ولري.

۳ـ اطلاعاتو ته د لاسرسي نړيوال ضمانتونه

اطلاعاتو ته د لاسرسي ضمانتونه د بيان ازادۍ له نړيوالو ضمانتونو سره مطابقت لري چې د اطلاعاتو د لټون، خپرېدنې او ترلاسه کولو او هم د اطلاعاتو، افکارو او نظرونو خپرول په کې شامل دي. اطلاعاتو ته د لاسرسي د پېژندلو حقوقي بنسټ د اطلاعاتو د

لټون، ترلاسه کېدونکو کلماتو (تفحص او تحصیل) او هم د اطلاعاتو، نظرونو او افکارو له خپرولو او لېږد څخه عبارت دی. له نړیوالو حقوقو سره سم نه یوازې چې د حق ویونکی د ازادۍ حق، بلکې حق اورېدونکی حق هم محفوظ دی چې دا خپله اطلاعاتو ته د لاسرسي د پېژندلو زمینه برابروي.

ښايي دا به ډېر د حیرانتیا ځای وي چې له ۱۹۹۹ زېږدیز کال مخکې د نړیوال قانون په چوکاټ کې اطلاعاتو ته د لاسرسي په اړه ډېره کمه پېژندنه موجوده وه، خو وروسته باصلاحیته بنسټونو د دغه حق په اړه څېړنې پیل کړې؛ په ۱۹۹۹ زېږدیز کال کې ملګرو ملتونو، د امریکایي دولتونو سازمان (OAS) او د اروپا د امنیت او همکارۍ سازمان (OSCE) په ځانګړي ډول د بیان د ازادۍ په اړه درې ځانګړي میکانیزمونه داسې بیان کړي دي: «د بیان ازادي له کوم قید پرته اطلاعاتو ته د خلکو له ازاد لاسرسي څخه عبارت ده او پر دغه مطلب پوهېدو چې دولت د هغوی په استازولۍ کوم فعالیتونه ترسره کوي، پرته له دې چې ورک شوي اطلاعات او د خلکو مشارکت د دولت په چوکاټ کې په پاشلي ډول پاتې کېږي.»

خو په ۲۰۰٤ زېږدیز کال کې درې ځانګړي میکانیزمونه داسې بیان شوي: «اطلاعاتو ته لاسرسی چې د عامه بنسټونو په واک کې دی، یو بنسټیز حق شمېرل کېږي چې په ملي کچه د یوه جامع قانون له لارې (اطلاعاتو د لاسرسي قانون) د افشا کولو د اکثریت حد پر اصل د تکیې له مخې نافذېږي، څو دا دلیل رامنځته شي چې ټول اطلاعات د لاسرسي وړ دي، خو له ځینو استثناوو پرته.»

د دغه حق په اړه سیمه ییزې اعلامیې هم شته؛ د بېلګې په ډول د بیان ازادۍ د اصولو په اړه د ۲۰۰۰ زېږدیز کال په بین الامریکایي اعلامیه کې داسې راغلي: «هر شخص په خپل ملکیت کې اطلاعاتو ته د اسانه لاسرسي حق لري، هغه که په ډېټابیس کې دننه وي او یا د نورو خصوصي او عامه سیستمونو په واک کې وي، د اړتیا له مخې کولای شي چې هغه نوي، اصلاح او تعدیل کړي. هغو اطلاعاتو ته لاسرسی چې د دولت په واک کې دي، د هر شخص اساسي حق شمېرل کېږي. دولتونه مسوولیت لري چې د دغه حق تر بشپړ اجرا پورې د دغه حق ضمانت وکړي. په ډیموکراتیکو ټولنو کې دا پرنیسپ اجازه ورکوي چې کله ملي امنیت په خطرکې وي، استثنایي محدودیتونه مخکې له مخکې د قانون له لارې پېشبیني کړي.»؛ د بېلګې په ډول د بیان ازادۍ د اصولو په اړه د افریقایي هېوادونو د ۲۰۰۲ زېږدیز کال خبرپاڼه تر لومړي پرنیسپ لاندې داسې څرګندوي: «عامه بنسټونه د خپل ځان لپاره نه، بلکې د عامه شتمنیو د ساتنې د چارواکو په حیث اطلاعات په واک کې لري او هر څوک حق لري چې دغو اطلاعاتو ته لاسرسی ولري، البته د هغو روښانه محدودیتونو په استثنا چې قانون یې وړاندوینه کړې وي.»

دغه راز د اروپايي شورا R (۲۰۰۲) ۲ شمېره وړاندیزلیک تر درېیمې اصولنامې لاندې رسمي سندونو ته د لاسرسي په اړه بیانوي: «غړي هېوادونو باید د عامه بنسټونو په واک کې رسمي مدارکو ته د لاسرسي د غوښتنې په صورت کې د هر شخص د حق ضمانت وکړي، دغه اصل باید له کوم تبعیض پرته د ملیتي ریښو په ګډون په هره برخه کې د استفادې وړ وګرځي.»

دا موضوع د لومړي ځل لپاره په ۱۹۸۵ زېږدیز کال کې په اروپايي محکمه کې د بشري حقونو په اړه په یوه قضیه کې مطرح شوه، په داسې حال کې چې دروازه یې په دې اړه په بشپړ ډول نه ده تړلې، محکمې په بنسټیز ډول د عامه بنسټونو په واک کې شته اطلاعاتو ته د لاسرسي پېژندنه د بیان ازادۍ د پراخ حق د یوې برخې لپاره مردود وګڼله او ادعا یې وکړه چې د نظرونو او اطلاعاتو د ترلاسه کولو لپاره باید دا حق لومړی د خصوصي بنسټونو تر منځ د اطلاعاتو د تبادلې خوندیتوب د عامه اطلاعاتو د لاسرسي په پرتله تامین کړي. دغه درېځ اطلاعاتو ته د لاسرسي له حق سره په اړیکه کې په څو نورو قضیو کې هم تعقیب شو.

په ۲۰۰۶ زېږدیز کال کې په یوه بله قضیه (Claude Reyes et al. v. Chile) کې د بشري حقونو امریکايي محکمې په ښکاره ډول اطلاعاتو ته لاسرسی د بیان ازادۍ حق د یوې برخې په توګه تثبیت کړ او داسې یې بیان کړ: "د دغه کنوانسیون ۱۳مه ماده د دولت په واک کې د اطلاعاتو غوښتنې لپاره د ټولو کسانو له حق څخه ملاتړ کوي، البته استثناوو ته په پام سره کوم چې په یاد کمېسیون کې د راغلو محدودیتونو په وسیله په دغه کنوانسیون کې مجاز بلل شوي دي. پر دې سربېره دا ماده د اطلاعاتو ترلاسه کولو په موخه د یوه شخص د حق او د دې ډول اطلاعاتو چمتو کولو لپاره د دولت له سالم مکلفیته ملاتړ کوي. اطلاعات باید پرته له دې چې شخص مستقیمه لېوالتیا او شخصي مشارکت ثابت کړي، د هغه په واک کې ورکړل شي."

محکمې په پای کې ومونده چې اطلاعاتو ته د لاسرسي حق هم د بیان د ازادۍ حق د نور برخو په څېر محدود کېدای شي، خو هر ډول محدودیت باید په قانون کې په ښکاره ډول درج شي او یو لړ مشروع موخې چې د امریکايي کنوانسیون په ۱۳مه ماده کې پېژندل شوې او د (ICCPR نړیوالو مدني او سیاسي حقوقو د تړون په ۱۹مه ماده کې له مندرجو موخو سره ورته وي) مرسته وکړي.

محکمې اطلاعاتو د لاسرسي په اړه له هر ډول محدودیت سره لاندې موارد په اړیکه کې له ځان سره وساتل:

"په پای کې وضع شوي محدودیتونه باید په یوه ډیموکراتیکه ټولنه کې اړین وي او په پایله کې دا محدودیتونه باید د خلکو اړیني ګټې خوندي کړي. هر کله چې د دې موخې ترلاسه کولو لپاره بېلابېل انتخابونه وي، لږ تر لږه محدودیتونه دې د دغه حق په اړه غوره شي. په بل عبارت، دا محدودیتونه باید له هغې ګټې سره چې توجیه کوي یې، نږدې والی ولري او هم باید د دغه مشروع هدف د اجرا لپاره مناسب وي، څو د دغه حق په اغېزناکه اجرا کې تر لږ ممکن حده مداخله وکړي."

وروسته د بشري حقوقو امریکایي محکمې د هڅونې پر بنسټ د بشري حقوقو اروپایي محکمې (Társaság A zabadságjogokért v. Hungary) بالاخره دغه حق د ۲۰۰۹ زېږدیز کال د یوې قضیې په پرېکړه کې په رسمیت وپېژاند. له دې وروسته د ملګرو ملتونو د بشري حقونو کمېټې هم په رسمیت وپېژاند. په ۲۰۱۱ زېږدیز کال کې د مدني او سیاسي حقوقو نړیوال تړون (ICCPR) تر ۱۹ مې ماده لاندې د ۳٤ مې ګڼې په عمومي وړاندیزپاڼه کې داسې توضیح ورکړل شوه: "د ۱۹ مې مادې دویم بند اطلاعاتو ته د لاسرسي په اړه دی، هغو اطلاعاتو ته چې د عامه بنسټونو په واک کې دي. په دې ډول اطلاعاتو کې هغه سوابق (ریکارډ) چې د عامه بنسټونو له خوا ساتل کېږي، د زېرمه کولو، سرچینې او تولید تاریخ ته له پاملرنې پرته شاملېږي."

د ځینو هېوادونو سترې محکمې وایي، قانون خلکو ته حق ورکوي چې اطلاعاتو ته ان د هغو اطلاعاتو په ګډون چې د دولت په واک کې دي، لاسرسی ولري؛ د بېلګې په توګه د چاپان سترې محکمې په ۱۹٦۹ زېږدیز کال کې په دوو لویو قضیو کې حکم وکړ چې اطلاعاتو ته د لاسرسي حق د اساسي قانون تر ۲۱ مې مادې لاندې چې د بیان د ازادۍ ضمانت کوي، خوندي دی. دغه راز په ۱۹۸۲ زېږدیز کال کې د هندوستان سترې محکمې حکم وکړ چې دولتي اطلاعاتو ته لاسرسی د بیان د ازادۍ د بنسټیز حق یوه مهمه برخه ده.

په سوېلي کوریا (South Korea) کې محکمې د دوو بېلو قضیو په اړه په ۱۹۸۹ او ۱۹۹۱ کلونو کې داسې حکم وکړ: "د اساسي قانون یوویشتمه ماده چې د بیان د ازادۍ ضمانت کوي، په عین حال کې اطلاعاتو ته د لاسرسي حق هم تضمینوي او په هغو حالتونو کې چې دولتي چارواکي د غوښتل شوو سندونو له ورکولو څخه ډډه کوي، له قانون څخه سرغړونه بلل کېږي."

د فلیپین د اساسي قانون د درېیمې مادې په اوومه فقره کې راغلي: "عامه اطلاعاتو ته د خلکو د لاسرسي حق باید خوندي وي. د رسمي سندونو او مدارکو، د رسمي کارونو اړوندو پاڼو، معاملاتي سندونو، پرېکړو او دغه راز د حکومت د څېړنو هغو اطلاعاتو په اړه چې د پالیسۍ جوړولو لپاره د بنسټ په توګه کارول کېږي، ښاریانو ته یې لاسرسی باید د قانون د حکمونو په چوکاټ کې برابر شي."

د سوېلي افریقا د اساسي قانون د ۳۲مې مادې د لومړۍ فقرې په یوه برخه کې داسې راغلي: ”هر څوک لاندې اطلاعاتو ته د لاسرسي حق لري:

۱ــ هر ډول اطلاعات چې د دولت په واک کې وي.
۲ــ هر ډول اطلاعات چې د بل چا په واک کې وي او د کوم حق د احقاق او یا هم د هغه حق د دفاع په خاطر ورته اړتیا وي.“

د ناروې د اساسي قانون د سلمې مادې په یوه برخه کې داسې راغلي: ”هر څوک دولتي او د ښاروالیو اطلاعاتو ته د لاسرسي، په محکمو او د منتخبو بنسټونو په غونډه کې د حضور حق لري... دولتي چارواکي مکلف دي چې پرانیستي او روښان ډیالوګ ته لاره هواره کړي.“

د بلغاریا هېواد د اساسي قانون ۴۱مې مادې دویمه فقره داسې صراحت لري: ”اتباع له دولتي بنسټونو څخه د هرې داسې موضوع اړوند اطلاعات چې د هغو مشروع ګټه په کې وي، رسمي یا دولتي راز نه وي او د نورو حقوق نه اغېزمنوي، اخیستلی شي.“

د برازیل هېواد د اساسي قانون ۳۳مه ماده داسې صراحت لري: ”هر څوک کولای شي له دولتي ادارو څخه د هغو د شخصي علاقې وړ یا د ټولو د علاقې وړ اطلاعات ترلاسه کړي. دغه اطلاعات په قانون کې د یادې شوې مودې په ترڅ کې د مسوولیت اخیستلو په شرط ورکول کېږي، د هغو اطلاعاتو په استثنا چې پټ ساتل یې د ټولنې او دولت د امنیت لپاره حیاتي اهمیت لري.“

د مالاوي اساسي قانون په ځانګړې توګه دولتي اطلاعاتو ته د لاسرسي حق تضمینوي، د دغه هېواد د اساسي قانون په اووه دېرشمه ماده کې راغلي: ”هر شخص ټولو هغو اطلاعاتو ته د لاسرسي حق لري چې د دولت یا د دولت د کوم ارګان په واک کې وي، که څه هم هغه لوړ یا ټیټ ارګان وي او لاسرسی ورته د شخص د حقونو کارونې ښکارندوی وي.“

د سوېلي افریقا د جمهوریت د ۱۹۹۶ زېږدیز کال په اساسي قانون کې د بیان ازادۍ د تضمین تر څنګ د اطلاعاتو د لاسرسي په اړه د یوه ملي قانون د تصویبولو غوښتنه هم شوې ده. د دغه اساسي قانون دوه دېرشمه ماده داسې صراحت لري:

هر څوک لاندې اطلاعاتو ته د لاسرسي حق لري:

الف: ټول هغه اطلاعات چې د دولت په واک کې وي

ب- ټول هغه اطلاعات چې د یوه بل شخص په واک کې وي او د کوم حق د ساتنې یا کارونې لپاره د هغو افشا کول اړین ګڼل کېږي.

د سویډن اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون چې اطلاعاتو ته د لاسرسي حق نړیوال بنسټ (Global Right to Information Rating"GRIR") د ارزونې په ۴۵مه شمېره کې راغلی، د ښې حکومتولۍ د شاخصونو بنسټ جوړوي؛ دا ځکه چې سویډن د ښې حکومتولۍ په ډېرو برخو کې پخواني اداري او قانوني مقررات لري.

اطلاعاتو ته د خلکو د لاسرسي او پټوالي په اړه د سویډن قانون وروستی چاپ خلکو ته د اطلاعاتو د لاسرسي پر عمومي اصولو پیل شوی دی. د دغه قانون له مخې اطلاعاتو ته د خلکو لاسرسی په دې معنا چې خلک او رسنۍ دا حق لري چې د دولت او ښاروالۍ د فعالیتونو په اړه اطلاعات ترلاسه کړي.

اطلاعاتو ته د خلکو د لاسرسي اصول په لاندې بېلابېل ډول بیانېږي:

رسمي سندونو ته لاسرسی: هر شخص حق لري د دولتي چارواکو سندونه ولولي.

د مامورینو او نورو لپاره د بیان ازادي: مامورین او نور چې د دولت او ښاروالیو لپاره کار کوي، حق لري د بهر کسانو ته هر هغه څه ووایي چې دوی پرې پوهېږي.

د خپرولو حق: مامورین او نور چې د دولت او ښاروالیو لپاره کار کوي، په معمول ډول حق لري رسنیو ته اطلاعات ورکړي او یا یې په خپله خپاره کړي.

د محکمې د جریان اورېدلو حق: عام خلک او رسنۍ حق لري د قضیو په جریان کې ګډون وکړي.

د پرېکړه کوونکو شوراګانو ناستو ته د لاسرسي حق: عام خلک او رسنۍ کولای شي د سویډن د پارلمان، د ښاروالۍ د شوراګانو، ولایتي شورا او نورو ورته ادارو په ناستو کې ګډون وکړي.

د سویډن د قانون د محدودیتونو په برخه کې راغلي چې دولتي ادارې حق لري لاندې اطلاعات خلکو ته ور نه کړي:

- ملي امنیت یا له یو بهرني هېواد یا یوې نړیوالې ادارې سره د سویډن اړیکې
- مرکزي مالي پالیسي، د پیسو پالیسي یا د بهرنیو اسعارو د تبادلې ملي پالیسي
- د دولتي چارواکو د ارزونې، کنټرول یا څارنې په خبر کړنې
- د جرم د تعقیب د مخنیوي په اړه اطلاعات
- دولتي اقتصادي ګټې
- د شخصي موخو لپاره د شخصي یا اقتصادي وضعیت ساتنه
- د حیواني یا نباتي بیلګو ساتنه

د ترکیې اطلاعاتو ته د لاسرسي ۴۹۸۲ شمېره قانون چې اطلاعاتو ته د لاسرسي حق د نړیوال بنسټ (Global Right to Information Rating"GRIR") د ارزونې په ۷۹مه شمېره کې راغلی، په پنځمه ماده کې د اطلاعاتو ورکولو مسوولیت په اړه څرګندوي: "دولتي ادارې باید داسې اداري او تخنیکي تګلارې غوره کړي چې په قانون کې د استثناوو له په پام کې نیولو سره د اطلاعاتو غوښتونکو ته هر ډول اطلاعات او سندونه برابر کړي او د اطلاعاتو غوښتنې د پاڼې کتنه او پر هغې باندې پرېکړه په چټک، اغېزناک او سم ډول ترسره کړي. نور هغه قانوني اصول چې له دغو مقرراتو سره په ټکر کې دي، باید د دغه قانون د اجرا له نېټې وروسته لغوه شي."

د ترکیې اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون له ۱۵ څخه تر ۱۹مې په مادو کې اطلاعاتو ته د پرانیستې لاسرسي په اړه استثناوې راغلې دي او تمرکز یې پر هغو برخو دی چې د نورو خلکو حقونه په کې تر پښو لاندې کېږي، امنیت ګواښي او یا په سیاسي او اقتصادي ډول د ترکیې د دولت ګټې له ګواښ سره مخ کوي.

۴ـ د غوره قانون مهم او کلیدي ټکي

اطلاعاتو ته د لاسرسي په یوه غوره قانون کې اساسي عناصر په لاندې ډول دي:

۱ـ د دغه حق مهم ضمانتونه: دا حق باید په روښانه ډول د یوه ساده طرزالعمل یا کړنلارې خلاف، د حق په توګه په قانون کې په ډاګه شي. د بېلګې په ډول، د هند اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون داسې صراحت لري: "د دغه قانون د مقرراتو په پام کې نیولو سره ټول وګړي کولای شي اطلاعاتو ته له لاسرسي څخه برخمن شي. دا له حقوقو سره ترلې توضیح ده".

دغه راز د سوېلي افریقا قانون څرګندوي: "یو غوښتونکی له قانون سره سم د یوه عامه بنسټ پخوانیو سوابقو ته لاسرسی لرلی شي."

د اندونیزیا د قانون د ٤مې مادې په لومړي بند کې راغلي: "هر څوک حق لري عامه اطلاعات د دغه قانون له مقرراتو سره سم ترلاسه کړي."

۲ـ اړینه ده د قانون موخې په روښانه او څرګند ډول په ډاګه شي چې د تفسیر پر مهال مشخصې وي؛ د بېلګې په ډول، د هند او سوېلي افریقا قوانین د موخو په اړه روښانه توضیحات لري. په همدې ډول د اندونیزیا قانون ۲ او ۳ مواد د قانون موخې تنظیم کړې دي.

۳ـ قانون باید په الزامي توګه کلیدي او اساسي کلمې تعریف کړي، لکه هغه اطلاعات چې قانون پرې پلی کېږي او هغه عامه بنسټونه چې دغه قانون پرې پلی کېږي. دغه تعریفونه په اساسي حکمونو کې د تعریفونو او یا هم د ځانګړو مادو په بڼه د قانون په اصلي متن کې ځای پر ځای کېدای شي.

۴ـ اطلاعاتو ته د لاسرسي د قانون پر بنسټ اطلاعاتو ته د لاسرسي دوه عمده لارې موجودې دي:

الف ـ اطلاعات خپرول: قانون د عامه بنسټونو کارکوونکي مکلف کوي چې اطلاعات پرته د چا له غوښتنې خپاره کړي او دا د عامه کټو له اطلاعاتو څخه عبارت دي او هم د دغه ډول اطلاعاتو ځانګړي لېست جوړولو ته باید په قانون کې ځای ورکړل شي.

ب: د غوښتنې پر بنسټ اطلاعات ورکول: قانون باید د اطلاعاتو غوښتلو لپاره روښانه

کړنلاره تنظیم کړي؛ لکه د تقاضا ډول (لیکني، شفاهي یا د برېښنالیک په بڼه)، څه ډول اطلاعات باید چمتو شي او عامه بنسټونه باید څه وخت ځواب ورکړي، څومره فیس ورکړل شي او داسې نور اړوند موارد.

۵ـ اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون باید په ښکاره ډول هغه زمینې روښانه کړي چې پر بنسټ یې د هغو اطلاعاتو ترلاسه کول چې د استثناوو تر نوم لاندې ردېږي، په ډاګه کړي. دا زمینې د زیان رسونې مفکورې پر بنسټ چمتو کېږي؛ په دې معنا یوازې په هغو مواردو کې چې د اطلاعاتو خپرول عامه ګټو ته زیان رسوي، باید اطلاعات خپاره نه شي، خو که د عامه ګټو د ساتنې لپاره وي او خپرول یې ان د زیان لامل هم کېږي، باید خپاره شي.

۶ـ قانون باید په هغه حالت کې چې د اطلاعاتو غوښتنه ردېږي، د استیناف غوښتنې سیستم ولري. په ګڼو مواردو کې دغه سیستم له یوه اداري بنسټ څخه رامنځته شوی؛ لکه اطلاعاتو ته لاسرسي د څارنې کمېسیون چې د اطلاعاتو په چمتو کولو کې د رد شوو مواردو د استیناف غوښتنې او یا له قانون څخه د نورو سرغړونو (چې اطلاعات پر خپل وخت چمتو نه کړي یا د غوښتنې په بدل کې لوړه بیه اېښودل شوې وي) لپاره دی.

۷ـ دغه قانون باید د هغو کارکوونکو لپاره خوندیتوب رامنځته کړي چې اطلاعات د خپل ښه نیت له مخې وړاندې کوي، دغه راز د هغو کسانو لپاره چې اطلاعاتو ته د لاسرسي مخه نیسي، محدویتونه ولري. زیاتره دا ډول مواد د قانون په پای کې موندل کېږي.

۸ـ قانون باید پر عامه بنسټونو یو لړ مکلفیتونه وضع کړي، څو یو لړ مثبتو لارو چارو لکه د یوه کال په ترځ کې د طبیعي جریان په اړه د فعالیتونو راپور، د کارکوونکو ښوونه او روزنه، د عامه پوهاوي پروسې په لوړولو کې مشارکت او نور د قانون د سم تطبیق لپاره تر لاس لاندې ونیسي.

مهم ټکي:

۱ ـ د بیان د ازادۍ حق د دولت پر غاړه مثبت او منفي مکلفیتونه اچوي، نه یوازې چې د اطلاعاتو خپرولو حق (بیانولو)، بلکې د اطلاعاتو او افکارو د اخیستلو او ترلاسه کولو حق هم په کې شامل دي.

۲ ـ د بیان ازادۍ حق یو مطلق حق نه دی، کېدای شي د محدودیتونو تابع شي. هر ډول هغه محدودیت چې پر دغه حق عملي کېږي، باید له جدي ازموینې څخه چې درې برخې لري، په بریالیتوب سره تېر شي؛ یعنې د نظر وړ محدودیتونه په قانون کې صراحت لري، دا د دې لپاره چې په نړیوالو حقونو کې تسجیل شوې مشروع موخه ترلاسه شي او د یادې مشروع موخې د ساتنې لپاره اړین وي.

۳ ـ اطلاعاتو ته د لاسرسي حق په دې وروستیو کې د بیان ازادۍ حق او په ځانګړي ډول د اطلاعاتو او افکارو د اخیستلو او حاصلولو حق د بنسټیزو انساني حقونو له ډلې د یوه حق په توګه په رسمیت پېژندل شوی دی.

٤ ـ یاد شوی حق څو مهمې ځانګړنې لري؛ د بېلګې په توګه، اطلاعاتو ته په لاسرسي کې یو اصل رامنځته کوي؛ په دې معنا چې اطلاعاتو ته لاسرسی باید هم په خپله د اطلاعاتو خپرولو او هم د غوښتنې پر بنسټ د اطلاعاتو ورکولو له لارې مخې ته ولاړ شي. د دغه حق استثناوې باید روښانه او کره وي، د اطلاعاتو غوښتنې د رد په مقابل کې باید د استیناف غوښتنې حق وي او بالاخره دا چې دولتي ادارې باید د دغه قانون پلي کېدو لپاره پر یو لړ پراختیایي (توسعوي) اقدماتو کار وکړي.

پراختیا؛ ستاسو، ستاسو د کورنۍ او ټولنې د پرمختګ په معنا ده، نو ګډون مو د دوامداره پرمختګ لپاره اړین دی، د پرمختګ په پړاو کې د اغېزمن ګډون لپاره اطلاعاتو ته اړتیا لرئ، څو وکولای شئ خپل نظر شریک کړئ، نو راځئ چې د یوه ښکلي او خوندي افغانستان جوړولو لپاره له خپلو حقونو استفاده وکړو.

انځور: Fotolia.com

ځوارلسم څپرکی

د افغانستان اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون

د افغانستان اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون پېژندنه

د افغانستان اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د ۱۳۹۳ لمریز کال د تلې په میاشت کې د ملي شورا د دواړو جرګو د ګډ پلاوي د ۱۳۷ مې ګڼې پرېکړې پر بنسټ په شپږو څپرکو او ۳۲ مادو کې تصویب او د ۱۳۹۳ لمریز کال د مرغومي په میاشت کې د ولسمشر محمداشرف غني له لوري لاسلیک او توشېح شو.

پاتې دې نه وي چې یاد قانون د افغانستان د اساسي قانون د ۵۰مې مادې په دریېمه فقره کې د درج شوي حکم او د ۶۴مې مادې د ۱۶مې فقرې د حکم له مخې وضع شوی دی. د دغه قانون د محتوا د ارزونې پر بنسټ، اطلاعاتو ته د لاسرسي حق نړیوال بنسټ (“Global Right to Information Rating”GRIR) افغانستان په اویایم مقام کې راوستلی چې له سویس سره د پرتلې وړ او له پرتګال، اسپانیې، ترکیې، پاکستان، یونان، ډنمارک، بلجیم، فرانسې، جرمني، چین او اوتریش څخه غوره دی.

موخې:

له دولتي ادارو څخه اطلاعاتو ته د هېواد د اتباعو د لاسرسي خوندي کول او د هېواد د اساسي قانون د دریېمې مادې له په پام کې نیولو سره د مدني او سیاسي حقونو د نړیوال میثاق د نولسمې مادې رعایتول د افغانستان اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون مهمې موخې دي.

دغه راز حکومتونه او دولتونه د ولسونو د رایو په وسیله رامنځته کېږي او د مالیې په ورکړه پایښت او پیاوړتیا مومي، نو له دې کبله دا د خلکو حق دی چې له خپلو دولتي ادارو څخه د هغو د کړنو، فعالیتونو او اجرااتو په اړه اطلاعات او حساب وغواړي، تر څو دغه اصل له یوه اړخه د ولسونو په پوهاوي کې مرسته او بل پلو ته د فساد مخنیوی وکړي او روڼتیا را منځته شي.

اطلاعاتو ته د لاسرسي د څار کمېسیون فعالیتونه:

اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د څلورم څپرکي ۱۶مه ماده حکم کوي چې په دغه قانون کې د درج شوو موخو د پلي کېدو په منظور اطلاعاتو ته د لاسرسي د څار کمېسیون د هېواد د دولتي ادارو، د افغانستان د بشري حقونو د خپلواک کمېسیون او د مدني او حقوقي خپلواکو ټولنو له ۱۳ غړو څخه په مرکز او ولایتونو کې جوړېږي. له همدې امله د ۱۳۹۴ لمریز کال د چنګاښ په لومړۍ نېټه کمېسیون رامنځته شو او رسماً یې پر خپلو چارو پیل وکړ او د کمېسیون د داخلي ټاکنو په ترڅ کې د کمېسیون رییس، مرستیال او منشي وټاکل شول. په ۱۳۹۴ لمریز کال کې یې ټولې غونډې فوق العاده ترسره کړې دي او د کمېسیون د خپلو رسمي چارو او فعالیتونو د ښه او منظم پر مخ بیولو لپاره د کمېسیون داخلې کړنلارې، تګلارې، لارښودونه او مقررې ترتیب او تنظیم شوې دي.

د قانون له حکم سره سم په ټولو دولتي ادارو کې د اطلاع رسونې دفترونه او مسوول کارکوونکي رسماً کمېسیون ته ور پېژندل شوي او د اطلاع غوښتنې فورم چې د مالیې وزارت له خوا چاپ شوی، ټولو دولتي ادارو ته استول شوی دی. کمېسیون خپلې رسمي چارې په کابل کې د جمهوریت روغتون تر شا، د ملي ګالري په انګړ کې په دوه پوړیزه ودانۍ کې ترسره کوي.

کمېسیون د شکایتونو د څېړنې او حل لپاره څلور بېلابېلې کاري کمېټې جوړې کړې چې په لاندې ډول دي:

- د سیاسي او اقتصادي چارو کمېټه
- د سوداګریزو او مالي چارو کمېټه
- د ټولنیزو او فرهنګي چارو کمېټه
- د عدلي، قضایي او تحصیلي چارو کمېټه

اطلاعاتو ته د لاسرسي حق په اړه د افغانستان حقوقي چوکاټ

د افغانستان په حقوقي چوکاټ کې اطلاعاتو ته د لاسرسي په برخه کې درې بنسټیز قوانین شته چې عبارت دي له:

الف: د ۱۳۸۲ لمریز کال اساسي قانون

ب: د ۱۳۸۸ لمریز کال د ټولیزو رسنیو قانون

ج: د ۱۳۹۳ لمریز کال اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون
د اساسي قانون ۵۰مه ماده په دې برخه کې د اطلاعاتو له لاسرسي څخه ملاتړ کوي: «د افغانستان اتباع حق لري د قانون د حکمونو په حدودو کې له دولتي ادارو څخه اطلاعات ترلاسه کړي. دغه حق د نورو حقوقو او عامه امنیت ته له زیان رسولو پرته حدود نه لري.»

د اساسي قانون ۵۹مه ماده پر حقوقو یو لړ اضافي حدود هم په لاندې ډول وضع کوي: "هېڅوک نه شي کولای په دغه اساسي قانون کې له راغلو ازادیو او حقوقو څخه په ناوړه استفادې د هېواد د خپلواکۍ، ځمکنۍ بشپړتیا، ملي واکمنۍ او ملي یووالي پر ضد عمل ترسره کړي."

که څه هم اطلاعاتو ته د لاسرسي په برخه کې د ضمانت لپاره د قانون شتون مهم دی، خو د اساسي قانون ضمانتونه ډېر مهم دي؛ ځکه دغه حق ته ترجیح ورکوي او څرګندوي چې اطلاعاتو ته لاسرسی بشري حق دی او تش داسې حق نه دی چې یواځې په قانون کې یې یادونه شوې وي.

د نړۍ په بېلابېلو هېوادونو کې شاوخوا ۶۰ اساسي قوانین اطلاعاتو ته د لاسرسي ضمانت کوي او په ځینو هېوادونو کې محکمو نظر ورکړی چې دغه حق په ضمني ډول د بیان د ازادۍ حق په ضمانت کې شامل دی. د عربي هېوادونو له ډلې اطلاعاتو ته د لاسرسي لپاره د اساسي قانون ضمانتونه یواځې د تونس، مصر او مراکش په قوانینو کې موندل کېږي. د سوېلي اسیا په حوزه کې دا ډول ضمانتونه د افغانستان او نیپال په اساسي قوانینو کې راغلي دي.

په ګڼو هېوادونو کې د مدني ټولنې ډلې د اساسي قانون له موادو څخه په مخامخ ګټه اخیستلو سره حتی د قانون په نه شتون کې اطلاعاتو ته د لاسرسي حق ترلاسه کړی دی؛ د بېلګې په ډول په فلیپین هېواد کې محکمو یو شمېر قوانین د قضیاوو له لارې په دې اړه چې عامه بنسټونه غوښتنو ته څرنګه ځواب ووایي، چمتو کړي دي.

د دغو کړنلارو بنسټیزې ستونزې په لاندې ډول دي:

کړنلارې: کړنلارې ډېر جزئیات لري او الزاماً باید د اطلاعاتو د غوښتنې ټول پړاوونه او د پروسې روښانه تشریح ولري او له کره والي څخه یې ډاډ ورکړي. د یوې څرګندې کړنلارې د نشتوالي په صورت کې عامه بنسټونه کولای شي په اسانۍ سره د اطلاعاتو د لاسرسي مخه ونیسي.

استثناوې: د استثناوو په اړه د تولیزو رسنیو قانون او په اساسي قانون کې درج شوي اصول ډېر ګونګ او پېچلي دي، یوازې د ګټو بېلابېل ډولونه چې پر بنسټ یې اطلاعاتو ته د لاسرسي موضوع رد توجیه شي، اشاره کوي.

د دې بر عکس اطلاعاتو ته د لاسرسي حق په غوره قوانینو کې استثناوې ډېرې روښانه دي؛ د بېلګې په ډول یو شخص هغه مهال د اطلاعاتو له ورکړې ډډه کولای شي چې افشا کېدل یې ملي امنیت ته د ګواښ لامل شي، څرنګه چې ملي ګټو ته د غه ګواښ چې یادو اطلاعاتو ته د لاسرسي په صورت کې رامنځته کېږي، مهم وي.

استیناف: له اساسي قانون او یا د تولیزو رسنیو له قانون سره سم د استیناف غوښتنې لپاره یوازېنۍ لار محکمه ده چې د افغانستان ډېرې وګړي ورته لاسرسی نه لري. پر دې ننګونو سربېره هم ګڼ کارونه کېدای شي چې لږ تر لږه له نظري اړخه د اساسي قانون او نورو قوانینو له ضمانتونو په استفادې ترسره شي. د ملي شورا د هڅولو لپاره له نورو موازي ارګانونو سره یوه ګټوره ستراتیژي کېدای شي جوړه شي، څو اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون تصویب کړي.

د ۱۳۸۸ لمریز کال د تولیزو رسنیو قانون چې په دې اړه قسمي حکمونه لري، په لاندې ډول څرګندېږي:

۵مه ماده: "هر شخص حق لري اطلاعات وغواړي او ترلاسه یې کړي. دولت د هېواد د اتباعو له غوښتنې سره سم هغه اطلاعات چې غوښتل کېږي، د هغوی په واک کې ورکوي خو دا چې غوښتل شوي اطلاعات محرم وي او افشاء کول یې د هېواد امنیت، ملي ګټې او ځمکنۍ بشپړتیا په خطر کې اچوي او یا د نورو حقوقو ته زیان رسوي."

۵۲مه ماده: "د چاپ حق (کاپي رایټ)، د صنفي اتحادیو جوړول، د رسنیو د سرغړونو جزایي حکمونه، اعلانونه او د اطلاعاتو غوښتل له جلا قوانینو سره سم تنظیمېږي خو دا هسې یو نسبي اصل دی چې تولې هغه کړنلارې چې پر مټ یې اطلاعات ترلاسه کېږي، په کې رانغښتل شوې دي. دغه قانون حتی د اطلاعاتو د لاس ته راوړلو حق په اړه د یوه مناسب قانون د تصویب د غوښتنې لپاره له اساسي قانون څخه هم روښانه ګڼل کېږي."

د افغانستان اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون کمزوري او قوي ټکي

د افغانستان اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون په ۱۳۹۳ لمریز کال کې تصویب او نافذ شوی دی، د دغه قانون نومرې په لاندې ډول دي:

ګڼه	برخه	لوړې نومرې	د افغانستان قانون نومرې	سلنه
۱	د اطلاعاتو د لاسرسي حق	۶	۵	٪۸۳
۲	پراخوالی او د پوښښ ساحه	۳۰	۲۷	٪۹۰
۳	د اطلاعاتو د غوښتنې کړنلارې	۳۰	۷	٪۲۳
۴	استثناوې او د تقاضا رد	۳۰	۱۱	٪۳۷
۵	استیناف غوښتنه	۳۰	۱۶	٪۵۳
۶	د ساتنې او تادیبي لارې چارې	۸	۱	٪۱۳
۷	د لوړوالي (ارتقایي) لارې چارې	۱۶	۱۰	٪۶۳
	ټولې نومرې	۱۵۰	۷۷	٪۵۲

د اطلاعاتو د لاسرسي حق

قوي ټکی: د اساسي قانون ضمانت او اطلاعاتو ته د لاسرسي په اړه د حقوقي لیوالتیا شتون.

کمزوری ټکی: یوازې د دغه حق محدودې کټې رانغاړي او د دغه قانون د تفسیر لپاره یې د څارنې پر بنسټونو کوم ځانګړی مکلفیت هم نه دی تحمیل کړی، څو یادې کټې ترلاسه شي.

پراخوالی او د پوښښ ساحه

دا د دغه قانون د کړنو لپاره تر ټولو قوي ساحه ده.

قوي ټکي:

- د پلي کېدو د ساحې له نظره ډېر پراخ دي.
- اطلاعات او سندونه دواړه تر پوښښ لاندې نيسي.
- ټولې برخې او د دولت څانګې تر پوښښ لاندې نيسي.
- حقوقي او دولتي بنسټونه په کې شامل دي.

کمزوري ټکي:

- د افغانستان پر اتباعو او حقوقي بنسټونو (کورني حقيقي او حکمي شخصيتونه) پورې محدود دی؛ بهرني وګړي نه شي کولای د اطلاعاتو غوښتنه وکړي.
- هغه خصوصي بنسټونه چې دولت يې تمويلوي او يا د هغو عامه فعاليتونه چې ترسره کوي يې، تر پوښښ لاندې نه نيسي.

د ترکيې اطلاعاتو ته د لاسرسي د (۴۹۸۲) ګڼې قانون څلورمه ماده، په ترکيه کې مېشتو بهرنيانو ته د اطلاعاتو ورکولو په اړه لاندې ځانګړي مقررات لري:

"هر شخص د اطلاعاتو ترلاسه کولو حق لري، هغه بهرنيان چې په ترکيه کې مېشت دي يا هغه بهرنۍ ادارې چې په ترکيه کې فعاليت کوي، د متقابل عمل د اصولو پر بنسټ په دغه شرط په ياد قانون کې له خپلو حقونو ګټه اخيستلای شي، هغه اطلاعات چې هغوی يې وغواړي، خپله په هغوی پورې اړه ولري يا يې د فعاليت له ساحې سره اړوند وي. د نړيوالو کنوانسيونونو له مخې د ترکيې حقوق او مسووليتونه پر خپل ځای دي."

ځينې نا دولتي ادارې د خصوصي شرکتونو په ګډون په عامه ګټو پورې اړوند اطلاعات لري او د خلکو لاسرسی دغه ډول اطلاعاتو ته اړين بلل کېږي؛ د بېلګې په توګه کوکا کولا شرکت د فاضله موادو د مديريت لپاره چې کوم سيستم لري، خلک حق لري چې

پر هغه پوه شي. دغه راز د نا دولتي ادارو هغو اطلاعات ته لاسرسی د خلکو حق بلل کېږي چې دغه ادارې د دولت پر پیسو یوه پروژه پر مخ بیايي او یا د دولت پر پیسو خدمتونه وړاندې کوي.

د یادونې وړ ده، د اساسي قانون په ۵۰مه ماده کې یوازې د افغانستان اتباعو ته حق ورکړل شوی چې له دولتي ادارو څخه اطلاعات ترلاسه کړي، خو اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون ۲۸مې مادې نا دولتي ادارې هم د غوښتل شوو اطلاعاتو په وړاندې کولو کې مکلفې کړې دي. باید ووېل شي چې نا دولتي ادارې هغه سازمانونه او بنسټونه دي چې د هېواد د نافذو قوانینو پر بنسټ د دولتي ادارو له چوکاټ څخه بهر رامنځته او په بېلابېلو وزارتونو او ادارو کې ثبت او راجستر شوي وي او د فعالیت جواز یې ترلاسه کړی وي؛ د بېلګې په ډول رسنۍ د اطلاعاتو او فرهنګ په وزارت کې، مدني ټولنې، سازمانونه او ګوندونه د عدلیې په وزارت کې، انجیوګانې (NGO) او مرستندویې موسسې د اقتصاد په وزارت کې او سوداګریز شرکتونه د سوداګرۍ په وزارت کې ثبت او راجستر کېږي.

نا دولتي ادارې اړوندو وزارتونو او ادارو ته خپل مالي راپورونه ورکوي او د وزارتونو نافذ قوانین پرې تطبیقېږي. دغه راز دوی خپل کلني مالي راپورونه د مالیې وزارت ته هم ورکوي چې له مخې یې ډول ډول مالیه هم ترې اخیستل کېږي. له همدې له امله په حکومت کې ډېرې چارواکي پر دې اند دي چې نا دولتي ادارې هم د غوښتل شوو اطلاعاتو په وړاندې کولو مکلفې دي.

د اطلاعاتو غوښتنې کړنلاره

دا د قانون تر ټولو کمزورې برخه ده او په ټوله کې د دې لپاره ډېر کم جزئیات لري او تر دې کچې محدود دي چې ډېر مسایل یې له قید څخه بهر او ګونګ پاتې شوي دي. مثبت اړخ یې دا دی، دا برخه کېدای شي د لایحو، کړنلارو او لارښودونو له لارې تنظیم او غښتلې شي.

قوي ټکي:

- د همکارۍ لپاره مکلفیتونه
- د اطلاعاتو غوښتونکو ته د ځواب ویلو لپاره روښانه زماني معیار
- د غوښتل شوو اطلاعاتو د لګښتونو اندازه د اړوندو ادارو له خوا ترتیب او اطلاعاتو ته د لاسرسي د څار کمېسیون له خوا تصویب او تنظیمېږي.

کمزوري ټکي:

- د اطلاعاتو له غوښتونکو څخه د هغوی د غوښتنو د لاملونو د وړاندې کولو په برخه کې هېڅ خنډ نشته (د اطلاع رسونې د مرجع مسوول کېدای شي د اطلاعاتو غوښتنې لامل وپوښتي؛ ځکه د لامل د نه پوښتنې لپاره په قانون کې ذکر نه دی شوی.)
- د هغو وسیلو چې له لارې یې غوښتنه استول کېږي (د لیک یا برېښنالیک) یادونه نه ده شوې.
- د اطلاعاتو غوښتونکي باید الزاماً د خپلو غوښتنو وړاندې کولو لپاره د اطلاعاتو غوښتنې له فورم څخه ګټه واخلي.
- د مرستې لپاره ډېر کم مکلفیتونه په پام کې نیول شوي او د هغو لپاره چې لوستي نه دي او یا معیوب دي، د مرستې هېڅ کوم ځانګړی شرط په پام کې نه دی نیول شوی.
- غوښتونکو ته د ورکړل شوو اطلاعاتو د رسید په اړه د هغوی د غوښتنې په بدل کې هېڅ مکلفیت نه دی ذکر شوی.
- په هغه صورت کې چې اداره غوښتل شوي اطلاعات په واک کې ونه لري، مکلفه شوې نه ده چې تقاضا اړوندې ادارې ته راجع کړي.
- د لاسرسي د ډولونو یو لیست وړاندې شوی، خو دا نه ده څرګنده شوې چې عامه بنسټونه باید د غوښتونکو له ترجیحاتو او لومړیتوبونو سره په دې برخه کې توافق وکړي.

- ادارې نـه دي مکلفـې شـوې چې غوښـتنو تـه پـه ډېـر کـم ممکـن وخـت کـې ځـواب ورکـړي، پـه ځینـو مـواردو کـې کېداى شي چې اطلاعـات پـه قانـون کـې لـه پیشـبیني شـوو ۱۳ کاري ورځـو څخـه پـه کمـه مـوده کـې د غوښـتونکي پـه واک کـې ورکـړي. دغـه راز ادارې نـه دي مکلفـې شـوې چې یـوه غوښـتونکي تـه د اطلاعاتـو د وړانـدې کولـو د مـودې غځولـو دلایـل وړانـدې کـړي.

- د اطلاعاتـو غوښـتونکي بایـد د تقاضـا د فـورم پـه بـدل کـې پیسـې ورکـړي، خـو دا روښـانه نـه ده چې نـور پـرې کـوم لګښـتونه اچـول کېـږي، پـه داسـې حـال کـې چې د لګښـت لایحـه، د بېلګـې پـه توګـه د بېوزلـو او غریبـو اطلاعاتـو غوښـتونکو لپـاره نشـته.

استثناوې

قوي ټکي:

- اسـتثناوې پـه عمومـي ډول څرګنـدې او د ګـواښ پـر وړانـدې ازمایـل شـوې دي، خـو پـه داسـې حـال کـې دوه اسـتثناوې ډېـرې عامـې دي چې یـوه یـې د ګـواښ ازمایښـت نـه لـري.

کمزوري ټکي:

- اطلاعاتـو تـه د لاسرسي قانـون او نـورو قوانینـو تـر منـځ هېـڅ وضاحـت نشـته، لکـه داسـې چې کـه چېرې د نـورو قوانینـو حکمونـه لـه لومړنـي یـاد شـوي قانـون سـره مغایـرت ولـري، د کـوم قانـون حکمونـه غـوره والـی لري.

- ځینې اسـتثناوې ډېرې پراخې دي، داسـې اسـتثناوې هـم پـه کـې شـته چې عـزت، وقـار او د ملي ګټـو ملاتـړ کـوي، پـه داسـې حـال کـې چې لـه سـوداګریزو ګټـو سـره د مرسـتې پـه برخـه کـې اسـتثناء لـه خطـره خالي نـه او زیـان منونکـې ده.

- پـه بنسـټیز ډول پـه دغـه قانـون کـې د عامـه ګټـو هېـڅ لومړوالـی نـه دی راغلی، پـه داسـې حـال کـې دا ډېـره مهمـه ده څـو ډاډ ترلاسـه شي چې اطلاعـات کېداى شي د عامـه ګټـو د خونـدي کولـو لپـاره خپـاره شـي.

- پـه دغـه قانـون کـې لـه دربیـم اړخ سـره د سـلا مشـورې لپـاره د هېـڅ کومـې کړنلارې او یـا

شرط وړاندوینه نه ده شوې؛ دا د دې لپاره یوه مهمه وسیله ده، څو د اطلاعاتو خپرولو لپاره د دریېم (ثالث) اړخ توافق یا هوکړه ترلاسه شي او اطلاعاتو ته د لاسرسي په برخه کې د عامه بنسټ د ارامۍ لامل شي، یا دا چې د اطلاعاتو د افشا په برخه کې د دریېم اړخه د نیوکې د څرنګوالي په اړه غوره درک پیدا شي.

- هېڅ داسې شرایط چې ساتل شوو ګټو ته د غوښتنې پر مهال د ګواښ ارزونې لپاره وکارول شي، نه دي ذکر شوي، دا خپله د هغې تقسیم بندۍ لپاره (چې د یوه سند د ترتیب پر مهال د یوه ګواښ ارزونه وښيي) چې لاسرسي ته د انکار په برخه کې ترې کار اخیستل کېږي، لاره پرانیزي. نو په دې برخه کې هېڅ ډول زماني محدودیت نشته؛ د بېلګې په توګه د استثناوو په اړه ۲۰ کاله.
- په دې اړه چې د یوه سند یواځې یوه برخه د یوې استثنا پر مټ تر پوښښ لاندې راشي او پاتې برخه یې افشا شي، په دې اړه د قانون هېڅ کوم بند نشته.
- اړینه ده چې د تقاضا یا غوښتنو د رد پر مهال غوښتونکو ته توضیحات ورکړل شي او یا ورته د استیناف غوښتنې په برخه کې د هغوی د حقونو په اړه پوهاوی ورکړل شي.

استیناف غوښتنه:

دا یوه بله کټګوري ده چې د یاد شوي قانون د کمزورتیا څرګندونه کوي. لومړی د دې لپاره چې کمېسیون په کافي ډول خپلواکي نه لري او بله دا چې واکونه یې د قانون په متن کې په سم ډول نه دي تنظیم شوي.

قوي ټکي:

- دوه ډوله استیناف غوښتنه شته، یوه خپله له اداري څخه او بله هم له څارونکي بنسټ څخه.
- څارونکی بنسټ څو تنه خپلواک غړي لري، سره له دې چې په ټوله کې خپلواکي نه لري.
- د څارونکي بنسټ پرېکړې او تصمیمونه نهایي دي.

کمزوري ټکي:

- د کمېسیون له ۱۳ غړو څخه ٤ یې د وزیرانو او یا هم نورو رسمي بنسټونو له خوا ټاکل کېږي. د دغه کمېسیون بودیجه هم د اطلاعاتو او فرهنګ وزارت له خوا ورکول کېږي او یوازې سیاسي غړي (په داسې حال کې چې هغوی باید د سیاسي ګوندونو غړي نه وي) د اړیکو په اړه محدود خنډونه شته.
- د دغه بنسټ واکونه څه د څېړنو او پلټنې د ترسره کولو له اړخه او څه هم غوښتونکو ته د اصلاحي حکمونو د چمتو کولو له اړخه روښانه نه دي.
- د استیناف غوښتنې لپاره دلیل یوازې د اطلاعاتو ترلاسه کولو د تقاضا رد ښودل شوی دی.
- د استیناف غوښتنې د پړاوونو وهلو په برخه کې هېڅ کومه روښانه کړنلاره او د ادعا د ثبوت په برخه کې هېڅ کوم مسوولیت د دولت پر غاړه اچول شوی نه دی.
- کمېسیون د دغه قانون پلي کولو په برخه کې د ستونزو د حل په موخه څو عامه بنسټونه اړ کړي چې په دې برخه کې فني او تخنیکي لارې چارې تر سره کړي، هېڅ واک نه لري (د خپلو کارکوونکو روزل او یا هم د هغوی د فعالیتونو اړوندو ریکارډونو ښه والی).

د ساتنې او تادیبي لارې چارې

دا برخه اطلاعاتو ته د لاسرسي حق د میزان په اړه ده چې د افغانستان قانون له تخنیکي اړخه ډېر کم پرمختګ کړی او له اتو ممکنه نومرو څخه یې یوازې یوه نومره اخیستې ده.

قوي ټکي:

- دا په مناسب ډول سره د لاسرسي د منع په برخه کې د بندیزونو په اړه پراخ حکمونه رانغاړي چې د نا دولتي بنسټونو په برخه کې هم ترې کار اخیستل کېږي.

کمزوري ټکي:

- دغه قانون د حسن نیت له اړخه د افشا کولو لپاره او یا د نا سمو فعالیتونو د رسوا کولو لپاره هېڅ ملاتړ نه لري، خو په بدل کې یې د اطلاعاتو د نا سمې افشا لپاره مجازات شته.
- د هغو عامه بنسټونو لپاره چې نه شي کولای په منظم ډول خپل مکلفیتونه د دغه قانون له حکمونو سره سم په بریالیتوب سره ترسره کړي، هېڅ خنډ او تادیبي لارې چارې نشته.

د لوړوالي (ارتقایي) لارې چارې

اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون په دې برخه کې ښې نومرې (۶۳ سلنه) اخیستې دي، خو لا زیات ښه والي ته اړتیا لري.

قوي ټکي:

- عامه بنسټونه باید د دغه قانون پلي کولو لپاره د اطلاع رسونې مرجع مسوول چې ډېر مسوولیت ولري، وګوماري.
- اطلاعاتو ته د لاسرسي په اړه باید دغه کمېسیون ته د لوړوالي لارو چارو د عملي کولو نقش ورکړل شي.
- د اطلاع رسونې مرجع مسوول باید اطلاعاتو ته د لاسرسي په برخه کې د پرمختګ په اړه خپل میاشتني راپورونه چمتو کړي، سره له دې چې دغه کار د بحث له اړخه ډېر ننګوونکی او ستونزمن دی.
- اطلاعاتو ته د لاسرسي د څار کمېسیون باید اطلاعاتو ته د لاسرسي په برخه کې د پرمختګ په اړه کلنی راپور چمتو کړي.

کمزوري ټکي:

- د عامه پوهاوي لوړولو لپاره هېڅوک هم حقيقي مکلفيت نه لري.
- عامه بنسټونه د خپلو ريکارډونو د سمې ساتنې لپاره هېڅ مکلفيت نه لري.
- عامه بنسټونه د خپلو کارکوونکو د روزنې او زده کړې لپاره، سره له دې چې د کمېسيون له خوا هغوی ته رول ورکړل شوی، مکلفيت نه لري.
- عامه بنسټونه د هغو سندونو د لېستونو چمتو کولو لپاره چې له ځان سره يې ساتي، هېڅ مکلفيت نه لري.

مهم ټکي:

۱ ـ د افغانستان اساسي قانون له دغه حق څخه مستقيمه ساتنه کوي.

۲ ـ اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د ولسي جرګې له لوري تصويب او د ولسمشر له خوا توشيح شوی او اوسمهال د اجرا وړ (مرعي الاجرا) دی.

۳ ـ ياد شوی قانون قوي او کمزوري ټکي لري چې ځينې کمزورۍ يې د مقررو له لارې له منځه وړل کېدای شي.

هر افغان وګړی، که هغه
ښځه وي یا نارینه، حق
لري د هغو دولتي چارواکو
د کړنو په هکله چې د
دوی له خوا ټاکل شوي
دي، د اطلاعاتو غوښتنه
وکړي چې څومره بودیجه
یې ورته ځانګړې کړې وه
او څه ډول لګول شوې
ده؛ ځکه چې دا ستاسو او
ستاسو د کورنۍ په ژوند
پورې تړاو لري؛ له خپل
حق څخه کار واخلئ تر
څو ښه او خوندي ژوند
ولرئ.

انځور: Fotolia.com

پنځلسم څپرکی

په افغانستان کې اطلاعاتو ته د لاسرسي وضعیت

اطلاعاتو ته د لاسرسي وضعیت

د خدمتونو د لاسرسي په برخه کې دوه لوري (د خدمتونو وړاندې کوونکي او غوښتونکي) شتون لري. د خدمتونو عرضه کولو لوری هغه دی چې اطلاعات په واک کې لري او د اطلاعاتو غوښتونکی لوری د خدمتونو هغه کاروونکي دي چې اطلاعاتو ته اړتیا لري او په ترلاسه کولو کې یې خنډونه او ستونزې لري.

د اطلاعاتو وړاندې کوونکی لوری:

د اطلاعاتو د عرضه کولو په لوري کې اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون پر بنسټ دولتي اداري اړې دي چې عامو خلکو ته د بشري منابعو د مدیریت، مالي چارو، قانوني مقرراتو، کاري تګلارو او د هغو د خدمتونو په اړه چې دوی یې وړاندې کوي او له مخې یې کارونه ترسره کوي، اطلاعات ورکړي، پر دې سربېره د دولتي ادارو له خوا د تړونونو کاپي باید د عامو خلکو لپاره خپاره شي او د خلکو د غوښتنې په صورت کې هغوی ته ورکول شي.

د اطلاعاتو غوښتونکی اړخ:

اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون پر اساس، د اطلاعاتو ترلاسه کولو چاره د اطلاعاتو د لاسرسي د غوښتنې فورم په ډکولو سره ترسره کېږي او ځواب ورکوونکی لس ورځې وخت لري چې غوښتنلیک ته ځواب ورکړي. درې ورځې نورې د اطلاعاتو ورکوونکي لوري ته د دې لپاره ځانګړې شوې چې که کوم ناڅاپي وضعیت رامنځته شي، نو کولای شي په دغو درېیو ورځو کې اطلاعات ورکړي.

د اطلاعاتو ترلاسه کولو بهیر د اطلاعاتو د ورکړې د مرکزونو د کموالي او د اطلاعاتو د لاسرسي د غوښتنې فورم، د شکایتونو د وړاندې کولو د میکانیزمونو د نشتوالي او د بیروکراتیکو خنډونو له کبله سخت او پیچلی شوی دی. د افغانستان د روښتیا د څار اداري په دولتي ادارو کې د عامه خدمتونو په اړه اطلاعاتو ته د عامو خلکو د لاسرسي د کچې معلومولو لپاره د

نمونې په ډول په کابل کې د روغتیا او برېښنا دوو خدماتي برخو ارزونه کړې ده.

د دې ارزونې له مخې روښانه شوې ده چې د اطلاعاتو کارول او وړاندې کول د بيروکراتيک دولتي سيستم شته والی، د عامه پوهاوي کموالی، بنسټيز تاوتريخوالی او خصومت په افغانستان کې د دولتي سکټور لوی او مهم ګواښونه دي. دغه ارزونه څرګندوي، هغه اطلاعات چې د عامې روغتيا وزارت له خوا وړاندې کېږي، ښکاري چې ډېر غير منظم، ګنګسوونکي او ځوروونکي دي. دغه راز د روغتونونو له خوا عامو خلکو ته د کافي اطلاعاتو په ورکولو کې پاتې راتلل په ټوله کې د قانون د نه عملي کېدو عمومي وضعيت ښيي.

په ټوليز ډول روغتيايي مرکزونه هېڅ داسې پلانونه نه لري چې خلکو ته اړوند اطلاعات خپاره کړي. ډېر معمول ډول اطلاعات چې د روغتيايي خدمتونو په اړه ورکول شوي او يا ورکول کېږي، هغه د روغتيايي مرکزونو په داخل کې د نښو (علامه) ځوړندول دي خو په هغو روغتونونو کې د دې ځېړنې لپاره ترې ليدنه شوې، ټولو يې په کاري ساحو کې د روغتيايي خدموتونو اړوندې نښې نه درلودې.

اطلاعاتو ته د لاسرسي غوښتنې د کموالي اساسي دليل نا لوستوب دی چې په ليکلي ډول اطلاعاتو ته د لاسرسي مخه نيسي او د اړوندو چارواکو له خوا هم داسې اساسي ګامونه نه دي پورته شوي چې دغه نقيصه جبران کړي او له بلې لارې نا لوستو ته زمينه برابره کړي چې اړين اطلاعات چې حق يې دی، ترلاسه کړي؛ د بېلګې په توګه، دوی هڅه نه ده کړې چې اطلاعات د تصويرونو، کارتونونو او انځورونو له لارې خلکو ته وړاندې کړي.

په روغتونونو کې شاوخوا ټول اطلاعات د خدمتونو کاروونکو ته په ليکلي بڼه وړاندې شوي دي. دغه راز د افغانستان د عامې روغتيا وزارت عامو خلکو ته د چاپي رسنيو پر مټ اطلاعات ورکوي، دغه ډول اطلاعات ورکول د ټولنې يو کم شمېر خلکو ته چې لوستي دي او په ښارونو کې ژوند کوي، برېښنا، ټلوېزيون، انټرنېټ او ورځپانو ته هم لاسرسی لري، ګټه رسوي، خو د ټولنې اکثريت نا لوستي په دې ډول اطلاعاتو ته د لاسرسي له حق او په دې اړه له اړينو اطلاعاتو ناخبره پاتې کېږي.

د خدمتونو په کاروونکو کې د پوهاوي کچې ټيټوالی، دغه امکان ډېروي چې ناروغان نا سم اطلاعات ترلاسه کړي، د خدمتونو وړاندې کوونکي د هغوی له حقونو ناوړه ګټه

پورته کوي او یا هم ورسره نا سم چلند کوي. د افغانستان د عامه څېړنو موسسې له خوا ترسره شوې څېړه ښيي چې یو شمېر قابلو په هرات او باميان ولایتونو کې له مېرمنو د پیسو (شېريني) غوښتنه کړې وه، په داسې حال کې چې دغو قابلو تنخوا درلوده.

هېڅ هغه روغتون چې ليدنه ترې شوې، د اطلاعاتو ورکولو برخه نه درلوده او اطلاعاتو ته د لاسرسي د غوښتنې فورم په کې نه و. د فورم، د اطلاعاتو ورکولو مرکزونو او د عامه اړیکو د څانګې نشتوالي اطلاعاتو ته په لاسرسي کې عام خلک له ګڼو ستونزو سره مخ کړي دي. په افغانستان کې حکومتي بيروکراسي په ټوليزه توګه اطلاعاتو ته د عامو خلکو د لاسرسي په برخه کې ستر خنډ دی؛ لکه د روغتونونو په اړه د اطلاعاتو ترلاسه کول یوه ځانګړي شخص ته اړتیا لري چې د عامې روغتیا وزارت له اړوندې څانګې لومړی اجازه ترلاسه کړي او بيا وروسته همدغه اجازه ليک هماغه اړوند روغتون یا مرکز ته ور وړي چې ورڅخه اطلاعات غوښتل شوي وي. دا یوه وخت نيوونکي او زړه خوړوونکې چاره ده.

"د افغانستان تعليمي موسسه" خلکو ته د سروې پر بنسټ په ساده ژبه او تفريحي بڼه د نورو د تجربو په وړاندې کولو له یو بل څخه د زده کړې پروګرام لري. د دې موسسې خپرونې "د نوي کور نوي ژوند" د ډرامې په ګډون چې د ټولنې د ټولو قشرونو لپاره دي، لومړی د بي بي سي او ورپسې د سيمه ييزو راډيوګانو له لارې خپرېږي.

دغې موسسې د (۰۰۴۴) ګڼې مکتوب له مخې اطلاعاتو ته د لاسرسي د څار له کمېسيون څخه غوښتنه کړې چې دوی د روغتيا، پوهنې، کليو او پراختيا، لوړو زده کړو وزارتونو له مسلکي کار کوونکو سره داسې مرکو ته اړتيا لري چې له مخې يې خپلې عملي برنامې جوړې کړي، خو د هرې مرکې لپاره اړ دي چې د اړوندو وزارتونو له مشرتابه څخه اجازه ليک ترلاسه کړي چې دغه کار ډېر وخت ته اړتيا لري او د دوی د برنامو جوړول يې له خنډ او ځنډ سره مخ کړي دي. دوی له کمېسيون څخه غوښتنه کړې وه چې د دې ستونزې په حل کې ورسره مرسته وکړي او له اړوندو ادارو څخه د یوه متحدالمال مکتوب په اخيستلو سره وکولای شي بشري او علمي اطلاعات ترلاسه کړي.

عامو خلکو ته د معلوماتو د برېښنايي خدمتونو د وړاندې کولو د بنسټونو له خوا د اطلاعاتو ورکول یو لړ قانوني مجبوريتونه او شرايط لري چې د افغانستان د برېښنا شرکت له خوا رامنځته شوي دي. د اطلاعاتو تقاضا لرونکی لوری له یوې خوا د برېښنايي خدمتونو

د کاروونکو په برخه کې اطلاعاتو ته اړتیا لري او له بل پلوه د دغو اړتیاوو په اړه د اطلاعاتو ترلاسه کولو په برخه کې له خنډونو او ننګونو سره مخ وي.

د افغانستان د برېښنا شرکت د سیمه ییزو څانګو د لیدنې پر مهال او وروسته په کابل کې د څېړونکو له خوا ترسره شوې کتنې دا ښیي چې د افغانستان د برېښنا شرکت سیمه ییز مرکزونه د برېښنا د خدمتونو په اړه د اطلاعاتو غوښتنې ته ځواب ورکوونکي دي. پر دې سربېره د افغانستان د برېښنا شرکت په خپله وېبپاڼه کې د خپل مشرتابه پلاوي او برخه والو د غړو نومونه او د اړیکو شمېرې یې، ارزول شوي کلني مالي راپورونه، د پلان جوړونې ستراتیژیک سندونه، د برېښنا بېلونو د سیستم په اړه تازه خبرونه او د برېښنا د بېل د ورکړې میتود یا ډول په اړه اطلاعات خپاره کړي دي.

د افغانستان د برېښنا شرکت د هغو اشخاصو لپاره د معلوماتو غوښتنې فورمونه لري چې د اطلاعاتو ترلاسه کولو په لټه کې وي. د افغانستان د برېښنا شرکت مرکزي دفتر د اطلاعاتو څانګه لري، دغه څانګه د هغو اشخاصو چې اطلاعاتو ته اړتیا لري، اطلاعات چمتو کوي.

په ټول کابل کې د برېښنا شرکت د اطلاعاتو او مرستې اته مرکزونه لري چې موخه یې پېرودونکو ته اطلاعات وړاندې کول او خدمتونو ته لاسرسی اسانه کول دي. څېړونکو دغه راز د اړیکې نیولو له مرکز سره پر ۱۴۴ شمېره اړیکه ونیوه او د اړیکې ټینګولو لپاره انتظار تر درېیو دقیقو کم و او پوښتنو ته مناسب ځوابونه وویل شول. خو کله چې یوې رسنۍ د افغانستان د برېښنا شرکت د یوه قرارداد کاپي وغوښته، د اطلاعاتو غوښتنې فورم په تسلیمېدو او له میاشتو میاشتو انتظار کولو وروسته یې هم د قراداد د کاپي له ورکولو ډډه وکړه او تر اخره یې د تړون کاپي د رسنۍ په واک کې ورنه کړه.

د دولتي ادارو اطلاعاتو ته د لاسرسي ارزونه

اطلاعاتو ته د لاسرسي په قانون کې له دولتي ادارو غوښتل شوي چې د خپلو وېبپاڼو او رسنیو له لارې اطلاعات خپاره کړي، خو په دغه قانون کې د اطلاعاتو هغه ډول چې دوی یې باید خپاره کړي، نه دي یاد شوي او دا د قانون یوه نیمګړتیا ده. دا په داسې حال کې چې اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون په هېواد کې د روڼتیا او حساب ورکولو پر لور مثبت ګام دی، خو بیا هم د ملي ګټو او ملي امنیت په څېر داسې اصطلاحات شته چې سم نه دي تعریف شوي چې باید په دې اړه احتیاط وشي.

په دې ارزونه کې چې د افغانستان د روڼتیا د څار ادارې له خوا شوې ده، اووه دولتي بنسټونه (مقننه، قضائیه او اجرائیه قوې، د قانون پلي کوونکې ادارې، د پلټنې عالي اداره، له اداري فساد سره د مبارزې ستراتیژۍ د تطبیق د څار عالي اداره او د ټاکنو خپلواک کمېسیون) راغلي دي. یاده ارزونه په دې موخه شوې چې تقنیني سندونه اطلاعاتو ته د لاسرسي په اړه تر کوم بریده حکمونه لري او څومره په عمل کې پلي کېږي.

مقننه قوه:

ځیني داسې اصول شته چې د ملي شورا پر پرېکړو او کړنو د روڼتیا په اړه ډاډ رامنځته کوي، خو دغه اصول جامع نه دي. د اساسي قانون د ۱۰۵ مې مادې له مخې، د ملي شورا ناستې باید د خلکو لپاره علني وي او رسنۍ کولای شي د مهمو موضوعاتو په اړه د ملي شورا ناستې خپرې کړي، خو که چېرې د جرګې مشر یا لږ تر لږه د ملي شورا لس غړي دا غوښتنه وکړي چې باید د شورا ناسته سري یا پټه وي او جرګه دا غوښتنه منظوره کړي، بیا نو د شورا ناسته سري کېږي.

د ملي شورا د دواړو جرګو د کورنیو دندو اصول، اطلاعاتو ته د لاسرسي په اړه څېرکي لري چې له مخې یې هره جرګه باید اجازه ورکړي چې کاري پروسه یې په ژوندۍ بڼه خپره شي او د دواړو جرګو په ناستو کې ګډون د عامو خلکو او ژورنالېستانو لپاره مجاز دی، خو باید د دوی لپاره هلته څوکۍ موجودې وي او په دې اړه یې مخکې غوښتنه کړې وي.

د ملي شورا دواړه جرګو ته عام خلک او رسنۍ لاسرسی لري، ولسي جرګه د خپلو کړنو

خپراوي لپاره د ولسي جرګې په نوم ځانګړې راډيو او ټلويزيون لري، هلته د ژورنالېستانو او عامو خلکو لپاره بېله خونه شته او د دواړو جرګو وېبپاڼې د کمېټو د پرېکړو او ناستو په اړه راپورونه خپروي.

ولسي جرګه د خپلو کلنيو راپورونو په خپرولو کې پاتې راغلې ده؛ په وروستۍ اته کلنه دوره کې يې يواځې د دوو کلونو (۱۳۹۱ او ۱۳۹۳) کلني راپورونه خپاره کړي، خو مشرانو جرګې بيا په اتو کلونو کې د پنځو کلونو راپورونه خپاره کړي دي. د ملي شورا بوديجه د دولتي بوديجې د يوې برخې په ډول خپرېږي، خو ملي شورا خپل مالي راپورونه نه خپروي.

قضائيه قوه:

د اساسي قانون د ۱۲۸مې مادې له مخې، د افغانستان په محکمو کې محکمه په علني ډول دايرېږي او هر څوک حق لري د قانون له حکمونو سره سم په کې ګډون وکړي. محکمه کولای شي په داسې حالتونو کې چې په قانون کې څرګند شوي وي يا د محکمې سريتوب اړين وبلل شي، سري غونډې دايرې کړي، خو د حکم اعلان بايد علني وي. د قضائيه قوې د محکمو د تشکيلاتو او واک قانون هم د قضيو پر علني څېړنه ټينګار کوي. د دغه قانون په ۸مه ماده کې راغلي: "محکمه يواځې په هغه صورت کې چې قانون اجازه ورکړې وي، قضيه په سري ډول پر مخ وړلای شي."

دغه راز د ارټيکل نايټين سازمان د اووم اصل له مخې، د عامه ګټو غونډې بايد په علني توګه ترسره شي. اطلاعاتو ته د لاسرسي په حق کې د خلکو دغه حق هم راځي چې پوه شي دولت کوم کارونه کوي او د تصميم نيولو په پروسه کې ګډون وکړي، له همدې امله د حاکمه ارګانونو ټولې غونډې بايد علني وي.

د "حاکمه" کلمه په دغه مفهوم کې پر هغو ارګانونو دلالت کوي چې د تصميم نيونې صلاحيت لري؛ ځکه نو هغه ارګانونه چې يواځې سلا مشورې ورکوي او د يوه سياسي ګوند د غړو خپل منځۍ ناستې نه په کې شامليږي.

له بل پلوه، د منتخبو بنسټونو او د هغو د کمېټو، د پلان جوړونې او پلاوو، د عامه خدمتونو د بنسټونو او د عامه صنعتي پراختيا ادارو غونډې په دې کټګورۍ کې شامليږي. د "غونډې" کلمه دلته په رسمي غونډو دلالت کوي؛ يعنې د عامه ارګان د غړو هغه رسمي

غونډه چې د عامه کارونو د ترسره کولو لپاره کېږي، هغه فکتورونه چې د یوې غونډې رسمي توب ثابتوي، د غړو نصاب او پر غونډه باندې د رسمي کړنلارو تطبیقېدل دي.

که چېرې موخه دا وي چې عامو خلکو ته په غونډه کې د ګډون پوره فرصت ورکړل شي، نو باید د غونډې د دایرېدو په اړه خبرتیا خپره شي او د غونډې خبرتیا باید په کافي اندازه د غونډې د دایرېدو له نېټې مخکې ورکړل شي چې خلک د ګډون لپاره پوره وخت ولري.

غونډې د نافذو کړنلارو له مخې کېدای شي سري وي، خو د سریتوب لپاره باید کافي دلیلونه وي، هره هغه پرېکړه چې د یوې غونډې د سري والي په اړه کېږي، باید په علني توګه خپره شي. د سري غونډو لاملونه د سري والي د قانون د استثناوو په پرتله پراخ دي، خو حدود لري.

په مناسبو حالتونو کې د غونډې د سریتوب دلیلونه کېدای شي په لاندې ډول وي:

د خلکو روغتیا او مصوونیت، د قانون تنفیذ یا پلټنه، د مامورینو یا کارکوونکو په اړه غونډه، خصوصي حریم، سوداګریزې موضوع ګانې او ملي امنیت.

د قضائیه قوې د محکمو د تشکیلاتو او واک قانون ۷۶مه ماده له سترې محکمې غواړي چې باید خپلې خپرونې ولري څو قضایي تګلاره همغږې کړي. قضایه قوه بنایي د محکمو وروستۍ پرېکړې خپرې کړي، البته که دغه کار ورته اړین ښکاره شي. سترې محکمې ته د داسې واکونو ورکړه، روڼتیا او اطلاعاتو ته لاسرسی کمزوری کوي. داسې کوم ځانګړي حکمونه نشته چې قضائیه قوه اړه کړي د قاضیانو د ګومارلو او ګوښه کولو په اړه اطلاعات خپاره کړي.

د سترې محکمې د خپرونو ریاست د فرهنګي فعالیتونو، ورځنیو محکمو د خپراوي، د مېزان اوونیزې مجلې، د قضا د میاشتنۍ مجلې، د کلني راپور او یوې وېبپاڼې مسوولیت لري چې په دې خپرونو کې د قاضیانو د ګومارنې او ګوښه کېدو په ګډون د پوهانو لیکنې او د قضایه قوې کړنې تر خلکو ورسوي.

قضائیه قوې خپل لومړنی جامع راپور (سالنامه قضا) په ۲۰۱۴ زېږدیز کال کې خپور کړ. په دغه راپور کې دوی په هر کال کې د څېړل شوو قضیو د شمېر په ګډون یو لړ اطلاعات خپاره کړي دي.

ستره محکمه خپلو غړو ته اجازه نه ورکوي چې له رسنيو او خلکو سره د قاضي القضات له اجازې پرته خبرې وکړي، له همدې له امله ژورنالېستان اطلاعاتو ته د لاسرسي په برخه کې او په قضايي پېښو کې د سترې محکمې په نظر اخيستلو کې پاتې راغلي دي. دغه کار نه يوازې د سترې محکمې او رسنيو تر منځ واټن زيات کړی؛ بلکې پر قضايه قوه يې د خلکو بې باورۍ ته زمينه مساعده کړې ده.

اجرائيه قوه:

د اساسي قانون د ۵۰مې مادې له مخې، د افغانستان اتباع حق لري له دولتي ادارو څخه اطلاعات ترلاسه کړي خو په اساسي قانون او اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون کې داسې حکمونه نشته چې له مخې يې بايد حکومتي ادارې يا کابينه خپل فعاليتونه او ناستې ثبت کړي او هغه د عامو خلکو په واک کې ورکړي. د عامه مالي لګښتونو مديريت قانون د ۵۴مې مادې له مخې، د ماليې وزارت بايد د بوديجې په اړه اطلاعات خپاره کړي، کله چې د اجرائيه قوې بوديجه د ملي شورا له خوا منظوره شي، د ماليې وزارت بايد د پرمختګ ربعوار راپورونه حکومت او ولسمشر ته ورکړي او دغه راپورونه په خپله وېبپاڼه کې خپاره کړي.

وزارتونه او نورې حکومتي ادارې وېبپاڼې لري چې له دې لارې عامو خلکو ته د خپلو کړنو په اړه اطلاعات ورکوي، په دې کې د اجرائيه قوې فعاليتونه راځي؛ لکه د ولسمشر او وزيرانو خبري کنفرانسونه او ويناوې. پر دې سربېره د حکومت د رسنيو او اطلاعاتو د مرکز، د ولسمشر دفتر او د اجرائيه رياست دفتر په وېبپاڼو کې هم اطلاعات خپرېږي. دغه ادارې خپل اطلاعات د ټولنيزو رسنيو له لارې هم خپروي. د ولسمشر، اجرائيه رييس او وزيرانو ناستې، خبري کنفرانسونه او ويناوې هم ثبتېږي او د خلکو په واک کې ورکول کېږي، خو د کابينې او وزيرانو شورا د ناستو بهير (مينټس) نه خپرېږي، خو د ناستو لنډيز يې په نا منظم ډول خپرېږي. د اجرائيه قوې مالي راپورونه (قطعيه حسابونه) يوازې د تفتيش عالي ادارې او د افغانستان ملي بوديجه هر کال د ملي شورا له منظورۍ وروسته د ماليې وزارت له خوا خپرېږي.

د قانون پلي کوونکې ادارې:

د کورنیو چارو وزارت او لویه څارنوالي په افغانستان کې د قانون تر ټولو موثرې قانون پلي کوونکې ادارې دي او د دغو ادارو اړوند اطلاعاتو ته لاسرسی د اساسي قانون له خوا محدود شوی دی. د اساسي قانون ۵۰مه ماده وايي، دولتي ادارې باید خلکو ته ټول اطلاعات ورکړي خو له هغو پرته چې د نورو خلکو حقونو او ملي امنیت ته زیان رسوي. دا په داسې حال کې ده چې اساسي قانون د عامه ګټو او عامه امنیت اصطلاحات نه تعریفوي.

د پولیسو د قانون د ۳۰مې مادې له مخې، د پولیسو مسوولین کولای شي د جنايي پېښو او د پولیسو د اجرااتو په اړه د قانون د حکمونو مطابق د ټولیزو رسنیو له استازو سره مرکه وکړي. خو دغه قانون پولیسو ته اجازه نه ورکوي د دندې پر مهال لاسته راغلي اطلاعات چې ښايي د جرم موضوع زیانمنه کړي، له خلکو سره شریک کړي. د دې مادې په لومړۍ فقره کې راغلي: "پولیس مکلف دي هغه معلومات چې د دندې د اجراء او سر ته رسولو په ترڅ کې يې ترلاسه کوي او افشاء يې د اشخاصو حقونو، حیثیت یا عامه ګټو ته زیان رسوي، وساتي."

د دغو اطلاعاتو افشاء کول له هغو مواردو پرته چې قانون حکم کړی وي، جواز نه لري. پولیس له دندې څخه له انفصال وروسته هم د نوموړو اطلاعاتو د افشاء کولو حق نه لري. په ټولو پورتنیو حالتونو کې افشاء کوونکی د قانون د حکمونو مطابق تر عدلي تعقیب لاندې نیول کېږي.

د جزايي اجرااتو قانون د ۷مې مادې د ۱۱مې فقرې له مخې، يو تورن، مشکوک او مدعي کولای شي په څارنوالۍ کې له خپلې دوسیې اطلاعات ترلاسه کړي، البته که چېرې د دغو اطلاعاتو ترلاسه کول د قانوني تعقیب پروسه، عدالت او ملي ګټې نه زیانمنوي او د محکمې وړاندیز په دې برخه کې شتون ولري. په دغو اطلاعاتو کې په لومړنۍ یا استیناف محکمو کې په دوسیه کې د درج شوو پاڼو نقل، د شاهدانو او جرمي شریکانو څرګندونې، په قضیې پورې اړوند فزیکي او مستند مدارک، د عدلي طب راپورونه، د پټې څارنې د ترسره کولو وړاندیز او حکم او د تلاشۍ د اجازې حکم راځي، خو په عمل کې تر هغه چې دوسیه نه وي بشپړه شوې، د جرمونو قربانیان خپلو دوسیو ته لاسرسی نه لري.

د لويـې ښارنوالۍ سـتراتيژي ښارنواليو تـه واک ورکـوي چـې د پرېکـړو او پاليـلو پـه اړه يوازېې ښارنوالۍ او ښارنـوال تـه اطلاعـات ورکـړي، خـو خلکـو تـه دغـه اطلاعـات نـه ورکـول کېږي.

خلـک د قانـون پلي کوونکـو ادارو پـه وړاندې کـې د خبرونـو، اداري چارټونـو، کلنيـو راپوررونـو، پاليسـيو او کړنلارو پـه ګـډون عمومـي اطلاعاتـو تـه لاسرسـی لـري، خـو پوليـس او ښارنـوالان پـه ټولـو قضيـو کـې د خپلـو کارونـو پـه اړه پـوره حسـاب ورکوونکـي نـه دي؛ لکـه څرنګـه چـې دولتـي ښارنـوالان يـوه اپډېټ (تـازه) وېبپاڼـه نـه لـري او ژورنـال يـې پـر وخـت نـه خپروي، خلکـو تـه د خپلـو کړنـو پـه اړه پـر وخـت اطلاعـات نـه ورکـوي، خـو د کورنيـو چـارو وزارت د وېبپاڼې اطلاعـات تـازه او جامـع دي. پـر دې سـربېره د کورنيـو چـارو وزارت او لويـه ښارنوالي د خپلـو ويانـدويانـو لـه لارې اړيـن اطلاعـات خپروي.

د پلټنې عالي اداره (SAO):

د پلټنې عالي اداره پـه افغانسـتان کـې د تفتيـش تـر ټولـو لـوی بنسـټ دی چـې د حکومـت لـه خـوا د تمويـل شـوو ټولـو ادارو د مالـي فعاليتونـو د ښارنـې او پلټنې مسـووليت لـري.

د ارټيـکل نايـنټيـن سـازمان د بيـان ازادۍ او د خپرونـو د ښارنـې د پنځلسـم اصـل لـه مخې، ښارنيـز ارګانونـه بايـد د قضائيـه قـوې پـه څېـر د څـو ګونديـز بنسـټ لـه لارې، پـه رسـمي توګـه خلکـو تـه حسـاب ورکوونکـي وي، نـه کـوم وزيـر يـا بـل مسـوول يـا ادارې تـه. ښارنيـز ارګانونـه بايـد د قانـون لـه مخې مکلـف وي چـې د خپلـو کړنـو، لګښـتونو او د بانکـي حسـابونو د تفتيـش پـه ګـډون کلنـي راپورونـه پـه پراخـه توګـه خپـاره کـړي. د پلټنې عالـي ادارې قانـون د ۱۹مې مـادې لـه مخې، د پلټنې عالـي ادارې د راپورونـو پايلـې، جمهـوري رياسـت مقـام او ملي شـورا تـه لـه وړانـدې کولـو وروسـته د ټولـيزو رسـنيو لـه لارې خپرېږي. د دغـه قانـون د ۹مې مـادې لـه مخې، د پلټنې عالي اداره پـه خپلـه ويبپاڼـه کـې د پلټنې خپـل کلنـي راپـور خپروي، خـو د ولسمشـر د غوښـتنې پـر اسـاس جـوړ شـوی د پلټنې ځانګړی راپـور او د پټو (محرمو)لګښـتونو راپـور نـه خپـروي، دغـه راپورونـه يوازې ولسمشـر او ملي شـورا تـه وړانـدې کـوي.

د پلټنې عالـي اداره يـوه وېبپاڼـه لـري چـې د فعاليتونـو پـه اړه يـې اطلاعـات خپروي، پـه دې وېبپاڼـه کـې د قطعيـه حسـابونو د پلټنې راپورونـه، د پرمختـګ ربعـوار راپورونـه، خبرونـه، اداري جوړښـت او د زده کـړې پروګرامونـه شـته دي. د قطعيـه حسـابونو پـه اړه د پلټنې عالـي ادارې

د تفتیش راپورونه د دولتي بودیجې د تطبیق په اړه اطلاعات لري، خو څپله د پلټنې عالي اداري د کلنۍ بودیجې د تطبیق په اړه د خلکو لپاره هېڅ اطلاعات نشته چې پوه شي بودیجه څرنګه او په کوم ځای کې مصرف شوې ده.

له اداري فساد سره د مبارزې ستراتیژۍ د تطبیق د څار عالي اداره (HOOAC):

له اداري فساد سره د مبارزې ستراتیژۍ د تطبیق د څار عالي اداره د دولت له ۴۶ خپلواکو بودیجوي واحدونو څخه یو واحد دی. له اداري فساد سره د مبارزې د ستراتیژۍ د تطبیق د څار قانون د ۹مې مادې له مخې، له اداري فساد سره د مبارزې ستراتیژۍ د تطبیق د څار عالي اداره باید هر کال د خلکو د خبرتیا لپاره د خپلو کړنو په اړه راپور خپور کړي خو د دغه راپور د خپراوي لپاره هېڅ وروستۍ نېټه نه ده ټاکل شوې او د نه خپرولو په صورت کې هېڅ ډول بندیزونه نه دي راغلي.

له اداري فساد سره د مبارزې ستراتیژۍ د تطبیق د څار عالي اداره په خپله ویبپاڼه کې د دې اداري قوانین او اصول، د کړنو په اړه یې خبرونه، د ثبت شوو شتمنیو یوه کوچنۍ نمونه او کلني راپورونه خپاره کړي دي. په عمومي ډول راپورونه د ترلاسه شوو شکایتونو شمېر، لویې څارنوالۍ ته د سپارل شوو قضیو، د خپرو شوو پروګرامونو او د روزل شوو خلکو شمېر بیانوي خو د قضیو د محتوا، پروګرامونو او روزل شوو خلکو په اړه کوم اطلاعات نه وړاندې کوي.

د ټاکنو خپلواک کمېسیون:

د ټاکنو خپلواک کمېسیون مسوولیت لري چې ټاکنې په عادلانه، بې پلوه او خپلواک ډول ترسره کړي. داسې حکمونه شته چې ډاډمنوي خلک د ټاکنو کمېسیون د کړنو او پرېکړو په اړه اطلاعات ترلاسه کړي. د ټاکنو د مهالوېش، د نوماندانو او رایو ورکوونکو د لیکلړونو پر وخت خپرول د ټاکنو د خپلواک کمېسیون دنده ده. پر دې سربېره د ټاکنو خپلواک کمېسیون باید د نوماندۍ د پروسې د له پای ته رسېدو وروسته ژر د رایو د ورکړې له پیله مخکې د نوماندانو لومړنۍ لیکلړ د رایو ورکولو په مرکزونو کې راځوړند کړي.

د ټاکنو د قانون د ۵۹مې مادې له مخې، د ټاکنو خپلواک کمېسیون باید د شمېرنې د

پروسې لـه پـای تـه رسـولو او د ټاکنیـزو شـکایتونو د خپلـواک کمېسـیون لـه خـوا د شـمېرنې په پروسه کې د اړونـدو شـکایتونو لـه څېړلـو وروسـته، د ټاکنـو وروسـتۍ پایلې اعـلان کـړي. د ټاکنـو د قانـون د ۶۱مې مـادې لـه مخې، د ټاکنـو خپلـواک کمېسـیون بایـد لـه ټاکنـو لـږ تـر لـږه ۹۰ ورځې مخکې د رسنیو لپاره کمېسیون جوړ کړي، د دغه کمېسیون دنده دا ده چې د بې پلوه راپـور ورکولـو پروسـه وڅـاري، ټاکنیـز کمپاینونـه څپـاره کـړي او د رسـنیو د پالیسـیو او کړنـلارو پـه تـړاو سـرغړونې وڅېړي. د کمپایـن د پیسـو د مدیریـت د اصولنامې لـه مخې، د ټاکنـو خپلـواک کمېسـیون بایـد لـه څېړلـو وروسـته د نوماندانـو لـه خـوا د کمپاینونـو سـپارل شـوي مالـي راپورونـه څپـاره کـړي.

د ټاکنـو خپلـواک کمېسـیون یـوه وېبپاڼـه لـري چې پـه منظـم ډول یـې اطلاعـات تـازه کېږي. وېبپاڼـه تـر ډېـره معلوماتـي ده او خلـک کـولای شـي د دې وېبپاڼې لـه لارې د ټاکنـو خپلـواک کمېسـیون خبـري کنفرانسـونو، ناسـتو، د رایـه ورکوونکـو او نوماندانـو د لیکلړونـو، د نوماندانـو د کمپایـن د لګښـتونو، د کمېسـیون د پرېکـړو او د رسـنیو د څارنـې د راپورونـو پـه اړه اطلاعـات ترلاسـه کـړي. پـر دې سربېره د ټاکنـو خپلـواک کمېسـیون د فعالیتونـو مهالوېش هـم لـه خلکـو سـره پـر وخـت شـریک کېږي. پـه مهالوېـش کې د نـورو تـر څنـګ د ټاکنـو نېټـه، د نوماندانـو نـوم لیکنـه، د ټاکنـو د ثبـت نېټـه، د کمپایـن مـوده، د رایـو شـمېرنه او د پایلـو د اعـلان نېټـه وي. د دې لپـاره چې د ټاکنـو د پروسې پـه اړه پوهـاوی او د اطلاعاتـو خپـراوی زیـات شـي، د ټاکنـو خپلـواک کمېسـیون د ۲۰۱۳ زېږدیـز کال پـه جـولای میاشـت کې ټیلیفونـي مرکـز رامنځتـه کـړ چې شـمېره یـې ۱۹۰ ده. خلـک کـولای شـي پـه ورځ کې د ۸ سـاعتونو لپـاره د ټاکنـو د پروسې پـه اړه وړیـا اطلاعـات ترلاسـه کـړي.

د ټاکنـو پـه قانـون کې داسې حکمونـه شـته چې د ټاکنـو خپلـواک کمېسـیون تـه دنـده ورکـوي څـو د خپلـو کارونـو پـه اړه خلکـو تـه راپـور ورکـړي او حسـاب ورکوونکـي وي، خـو دغـه حکمونـه د یـادو راپورونـو د جوړښـت او منځپانګې پـه اړه اطلاعـات نـه وړانـدې کـوي. د ټاکنـو پـه قانـون کې پـه دې اړه چې څـه وخـت بایـد د ټاکنـو د خپلـواک کمېسـیون مالـي راپـور چمتـو او چـا تـه وسـپارل شـي، څـه نـه دي راغلـي.

د پټو او محرمو سندونو په تړاو اندېښنې

په هېواد کې د سري، پټو او محرمو سندونو د ساتنې او دغو سندونو ته د زورواکو د لاسرسي او د مهمو سندونو د محرمیت په اړه خلک اندېښنه لري.

د ۱۳۹۵ لمریز کال د چنګابن په میاشت کې د ملي امنیت ادارې پخواني مشر ځیني مهم سندونه خپاره کړل او دا دویم ځل دی چې د ملي امنیت ادارې د لوړ رتبه کارکوونکو له خوا پټ او محرم استخباراتي سندونه او اطلاعات خپرېږي چې ډېر ځلې په لیکنو کې هم راوړل شوي دي. د یوه هېواد پټو او محرمو سندونو ته د خلکو لاسرسی ملي ثبات زیانمنوي؛ ځکه نو حکومت باید د محرمو او استخباراتي اطلاعاتو، سندونو او منابعو امنیت ته ځانګړې پاملرنه وکړي او یادو اطلاعاتو او سندونو ته د لاسرسي او کارونې لپاره حقوقي چوکاټ رامنځته کړي، که داسې ونه شي، نو هر لوړ پوړی مامور به له خپل موقف څخه په استفادې یاد سندونه ترلاسه کوي او د شخصي اغراضو په موخه به یې له ځان سره ساتي.

خلک او شنونکي پر دولت غبړ کوي چې د ملي ګټو د خوندیتابه او ملي ثبات د ټینګښت په موخه له ملي او محرمو سندونو کلکه ساتنه وکړي او اجازه ور نه کړي چې هر څوک یې له کاپي او د شخصي ګټو لپاره له ځان سره وساتي؛ ځکه نو باید ټول محرم سندونه په یو ځانګړي ځای کې د خلکو له لاسرسي لرې وساتل شي او هر حکومتي، حزبي او سیاسي چارواکي ته د دې اجازه ورنه کړل شي چې پټ او محرم سندونه په غیر قانوني توګه ترلاسه کړي، بیا په ځانګړي ډول د ملي امنیت په اداره کې چېرې چې د داسې مهمې ادارې غړي د ټل لپاره هېواد او ملي ګټو ته ژمن او له دندې تر ګوښه کېدو وروسته هم تر کلک نظارت لاندې ساتل کېږي.

په اوسني ترینګلي حالت کې د محرمو سندونو ساتنه اړینه ده او دغه اطلاعات باید یواځې د ملي ثبات او ښېګڼې لپاره وکارول شي، نه د حزبي، قومي او شخصي اغراضو لپاره. د محرمو سندونو خپرول او یا د شخصي ګټو او شهرت لپاره کارول ملي ثبات له لوی ګواښ سره مخ کوي او د هېواد استخباراتي او کشفي ارګانونه کمزوري او کار یې بې اغېزې کوي؛ ځکه کله چې پټ او مهم اطلاعات د خلکو لاس ته ورشي، نو استخباراتي ارګانونه اړ کېږي چې خپلې اطلاعاتي سرچینې، میتود او تاکتیک بدل کړي. په هېواد

کې هر ډول امنيتي سرچينې، ميتود او اطلاعات بايد محرم وساتل شي؛ ځکه ټول محرم اطلاعات، سندونه او موثقې سرچينې ملي ثبات او امنيت ټينګوي او د خلکو ژوند خوندي کوي او ډاډمنوي. استخبارات راز ساتنه غواړي، راز او پټ کار تل تر بريد لاندې وي، د هېواد ملي ګټې او ثبات د راز او پټو اسرارو په کلکې ساتنې، د سري اطلاعاتو پر راټولولو او د هغو په تحليل پورې تړلي وي.

کله چې د يوه هېواد پټ او محرم اطلاعات افشا شي او يا د دښمن لاس ته ولوېږي، نو د حکومت استخباراتي چارې له ګواښ سره مخ کېږي. د محرمو سندونو ساتل او امنيت ډېره پاملرنه غواړي؛ ځکه چې هغه برخه تل تر بريدونو لاندې وي او دښمن په دې هڅه کې وي چې د يوه هېواد يا حکومت محرم اطلاعات ترلاسه کړي او د خپلو شخصي ګټو او اهدافو لپاره يې وکاروي.

په ۲۰۱۰ زېږديز کال کې د ويکي لېکس موضوع چې زرګونه ډيپلوماتيک محرم يادښتونه يې عامو خلکو ته په ډاګه کړل، د ګواښ يوه ډېره مهمه بېلګه ده؛ ځکه که چېرې اطلاعات په داسې توګه وساتل شي چې غير مجوز خلک ورته لاسرسی پيدا کړي، نو عواقب به يې ډېر بد او په عين وخت کې ډېر پراخ وي. هغه اصلي حالت او شرايط چې خبره يې تر ويکي لېکس ورسوله، لا تر اوسه هم چا ته څرګنده نه ده او کېداى شي هېڅکله هم څرګنده نه شي، خو داسې باور دی چې يو کس ډېر اطلاعات په نا قانونه توګه ترلاسه کړي او ناوړه ګټه ترې اخلي، له همدې امله دا موضوع را برسېره شوه چې د اطلاعاتو ساتلو لپاره د قانون او سيستم جوړول ډېر اړين کار دی.

دغه مهمه موضوع د حکومت ځانګړې پاملرنې ته اړتيا لري چې د اصولو له رامنځته کولو او د قوانينو له عملي کولو څخه پرته نه حل کېږي؛ ځکه چې د هېواد اساسي قانون، د رسنيو قانون، اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون او استخباراتي اصول د پټو اطلاعاتو او محرمو هغو سندونو خپرول منع کړي چې ملي ثبات زيانمنوي. دا او ورته ستونزې قانوني او حقوقي حل ته اړتيا لري. له قانون، اصولو او مسووليت ها خوا په استخباراتي او څېړنيزو برخو کې اخلاق، ژمنتيا او اعتماد ځانګړې اهميت لري؛ ځکه هر څوک چې د يوه هېواد په استخباراتي اداره کې پر لوړ پُست ګومارل کېږي، هغه بايد له وړوکوالي يا هم له ډېر وخت راهيسې پاک، ژمن او اعتمادي څوک و اوسي او د دغه مهم کار

لپاره يې ځانګړې روزنه ليدلې وي. له بده مرغه په هېواد کې غير مسلکي، کم ظرفه، بد اخلاقه او بې اعتماده افراد او اشخاص د حزبي، قومي او شخصي ګټو د خونديتابه په موخه د معاملو په ترڅ کې پر خورا مهمو څوکيو ګومارل کېږي او ډېر ځلې څوکۍ ډالۍ کېږي چې په پايله کې د هېواد ملي ګټې او د خلکو امنيت له لوی خطر سره مخ کوي. د ملي امنيت چارواکي د دغه امتياز له امله چې لري يې، هر ډول پټو او حساسو اطلاعاتو ته لاسرسی لري، خو د دغو سندونو د مديريت په پلمه بايد هغه په شخصي ځايونو او يا خپلو کورونو کې ونه ساتي؛ ځکه د دغه ډول اطلاعاتو ساتنې لپاره خوندي ځايونه له مخکې په نښه شوي وي چې په غير مترقبه او نورو پېښو کې ورته زيان ونه رسېږي.

د يادونې وړ ده، جوهانزبورګ د ۱۷ اصل له مخې، په هره وسيله که قانوني وي يا غير قانوني، يو ځل چې اطلاعات په عمومي توګه د لاسرسي وړ وګرځېدل، د دې ډول اطلاعاتو خپرولو د مخنيوي په اړه هر ډول هڅه او دليل به د عامو وګړو د پوهاوي حق تر پښو لاندې کول وي او بيا يې بايد دولت مخه ونه نيسي.

له بلې خوا د بيان ازادۍ د پياوړتيا لپاره د نړيوال ميکانيزم ګډه اعلاميه چې د ۲۰۰۶ زېږديز کال د ډېسمبر په ۱۹مه د بيان او مفکورې د ازادۍ لپاره د ملګرو ملتونو ځانګړي خبريال، د OSCE او OAS سازمانونو او د بشري او انساني حقونو لپاره د افريقا کمېسيون (ACHPR) د استازو له خوا تصويب شوې ده، راغلي چې ژورنالېستان بايد د محرمو او پټو اطلاعاتو خپرولو له امله ګرم ونه ګڼل شي، خو په دغه شرط چې د دغو اطلاعاتو په لاسته راوړنو کې يې کومه درغلي نه وي کړې؛ ځکه چې دا د مسوولو چارواکو دنده ده چې په مشروع ډول د محرمو اطلاعاتو ساتنه وکړي.

اطلاعاتـو ته د لاسرسي د څارنې کمېسـيون ستاسـو له حق څخـه د ملاتړ په موخه رامنځته شـوی او د دې توان لري چې ملاتـړ مو وکړي او ټـول هغه خنډونه چې اطلاعاتـو تـه د لاسرسي مخه مو نيسي، له منځه يوسي.

انځور: Fotolia.com

شپاړسم څپرکی

اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسيون دندې

د څارونکي بنسټ خپلواکي

څارونکی بنسټ یا اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسیون اړتیا لري چې له دولت څخه خپلواک وي؛ ځکه چې رول يې د دولت د تصمیمونو بیاکتنه ده. که چېرې کمېسیون خپلواک نه وي، نو د دې تمه شته چې پر خپل تصمیم له سره غور وکړي.

په ورته وخت کې د دې ډول بنسټونو د خپلواکۍ ساتل اسانه کار نه دی، په ځانګړي ډول په هغو هېوادونو کې چې د دغسې بنسټونو د خپلواکۍ دود ونه لري.

د دغه ډول خپلواک والي کیلي، هغه لاره ده چې د دغه بنسټ د غړو په ټاکنه کې ترې کار اخیستل شوی دی؛ د بېلګې په ډول په هندوستان کې د اطلاعاتو کمېشنر د ولسمشر له لوري ټاکل کېږي، البته د هغې کمېټې په سپارښته چې لومړی وزیر، د اپوزېسیون مشر او د وزیرانو کابینه چې د لومړي وزیر له لوري ټاکل شوې وي، غړیتوب ولري. په داسې حال کې چې دغه کمېشنر په دولت کې مهم نه دی، خو دغه کار لږ تر لږه یو ډاډ رامنځته کوي چې اپوزېسیون یو مقام لري او کولای شي د ټولو ناخپلواکو مقرریو (ټاکنو) په اړه اعتراض وکړي.

په جاپان کې دغه کمېشنر د لومړي وزیر له لوري د ملي شورا د دواړو جرګو (ولسي جرګه او مشرانو جرګه) د تصویب پر بنسټ ټاکل کېږي، خو اپوزېسیون، پر رسنیو او مدني ټولنې سربېره فرصت لري چې د ستونزې د شتون پر مهال خپل غبر اوچت کړي.

په مکسیکو کې دا ټاکنې د اجرائیه څانګې له لوري کېږي، خو کولای شي د مشرانو جرګې (سنا) او دايمي کمېسیون له لوري رد شي، دغه سیستم د جاپان له سیستم سره ورته والی لري.

خو په برېتانیا کې د نورو لوړپوړو کارکوونکو د ټاکنې په څېر، د اطلاعاتو کمېشنر ټاکنه هم د یوې عمومي سیالۍ له لارې ترسره کېږي؛ هر څوک چې له دغه مقام سره لېوالتیا ولري، کولای شي غوښتنه وکړي، څو د ټاکنو په پروسه کې مخې ته ولاړ شي او بالاخره د مدني خدمتونو د خپلواک بنسټ له لوري څارنه ترسره کېږي.

د دغه بنسټ د خپلواکۍ د تضمین لپاره د ملاتړ نور موارد:

- کله چې دغه غړي ټاکل کېږي، باید امنیت یې خوندي وي؛ ځکه چې د پوسټ لپاره د ټاکل شوي وخت تضمین ورکړل شوی او منفکي یې له ټاکل کېدو وروسته ستونزمنه ده. د هغوی د منفکۍ په برخه کې غوره لاره دا ده چې هغه وخت له خپلې دندې منفک کیدای شي چې ځیني مقررات عملي نه شي کړای؛ لکه له کوم لامل پرته په ناستو کې ګډون، ناتواني او جنايي سلوک. ځینې ځانګړې ساتنې لري؛ یعنې کولی شي د لرې کولو په اړه محاکمو ته استیناف غوښتنه وکړي.
- غوره لاره دا ده، هغه کسان چې پیاوړې سیاسي اړیکې لري، د غړیتوب مخنیوی یې وشي. عمومي استثناوې په دې برخه کې د دغو کسانو په اړه شته دي.
- د دغو پوستونو (څوکیو) ترلاسه کولو لپاره ځیني شرایط شته دي؛ د بېلګې په ډول په دې اړه د تجربې لرل، د بېلګې په ډول د حقوقو، د اطلاعاتو مدیریت، ژورنالیزم او نورو پوهنو په برخه کې تجربه لرل.
- که چېرې دولت بودیجه کنټرول کړي، نو دغه بنسټ هم دولت کنټرولوي؛ ځکه خو د نظارتي بنسټ د خپلواکۍ لپاره د بودیجې خپلواک جریان مهم دی، بنسټ باید د دې پر ځای چې د وزیر یا بل لوړپوړي چاروکي له لوري تصویب شوې بودیجه ولري، باید د پارلمان له لوري تصویب شوې بودیجه ولري.

د افغانستان اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسیون د خپلواکۍ ضمانتونه نسبتاً کمزوري دي:

- د کمېسیون له۱۳ غړو څخه٤ یې د وزیرانو او یا هم نورو رسمي بنسټونو له خوا ټاکل کېږي.
- د کار درې کلنه موده د قانون له مخې تضمینېږي، خو د اړوندې ادارې د دندې ترک تابع دی.
- ښايي غړي یې د سیاسي ګوند غړیتوب ونه لري، خو د سیاسي او رسمي تړاو په اړه نور کوم محدودیتونه نشته. په داسې حال کې چې د کمېسیون یو غړی باید د ګوندونو له خوا کمېسیون ته معرفي شي.
- د هغوی معاشونه د اطلاعاتو او فرهنګ وزارت او ولسمشر له لوري ټاکل کېږي او د وزارت د بودیجې له لارې ورکول کېږي.

د دغه کمېسیون اداري او اجرائیوي چارې د اطلاعاتو او فرهنګ وزارت له لوري تنظیمېږي.

د کمېسیون دندې

په عمومي ډول اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسیون دندې په دوو برخو وېشل کېږي: شکایتونو ته رسېدنه او نور ټول فعالیتونه چې تر ډېره ترویجي بڼه لري.

د کمېسیون اصلي دندې او واکونه د قانون په ۱۹ مه ماده کې په لاندې ډول ثبت شوي دي:

- له ادارو څخه د اطلاعاتو غوښتونکو د لاسرسي پروسې او د هغې د وړاندې کولو د څرنګوالي څارنه.
- د غوښتونکو د شکایتونو څېړل، د اړتیا په صورت کې د ادارو د اطلاع رسونې له مسوولو مراجعو څخه د سندونو او مدارکو غوښتل او د پوهاوي کچې لوړولو په ګډون د تصمیمونو څېړول.
- غوښتونکو او ادارو ته د لازمو مشورو وړاندې کول.
- د ادارو د اطلاع رسونې د مسوولو مراجعو د راپور ارزول (د ۲۱ مې مادې د حکم پر بنسټ باید هره میاشت وړاندې شي.)
- ولسمشر او ملي شورا ته د کمېسیون د فعالیتونو د کلني راپور وړاندې کول او د هغه خپرول.
- په هېواد کې د روزنیزو پروګرامونو (احتمالاً د پوهاوي ورکولو د برخې ډېر فعالیتونه را نغاړي) جوړولو له لارې د اطلاع رسونې د فرهنګ غښتلتیا.
- د عامه خبرتیا لپاره د کمېسیون د تصمیمونو خپرول، د اړوندو لایحو او کړنلارو تصویبول چې داخلي کارونه رانغاړي او په ورته وخت کې پر نورو هغو قوانینو تبصره کول چې اطلاعاتو ته د لاسرسي حق ترې اغېزمن کېږي.
- په قانون کې د نورو درج شوو دندو سر ته رسول او کمېسیون باید خپل ځان له اداري اړخه هم منسجم کړي.

د کمېسیون اداره

د کمېسیون اداره په دوو برخو (د کمېسیون غړي او د کمېسیون د دارالانشاء کارکوونکي) وېشل شوې ده.

اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د ۱٦مې مادې له اوومې فقرې سره سم، د کمېسیون د فعالیت ډول د هغې کړنلارې مطابق چې د کمېسیون له خوا وضع کېږي، تنظیمېږي (د کمېسیون د غونډو چارې د ۲۰مې مادې د پنځمې فقرې له مخې د بېلې کړنلارې په وسیله تنظیمېږي.)

خو ۲٤مه ماده داسې صراحت لري: "د کمېسیون اداري او اجرائیوي چارې په مرکز کې د اطلاعاتو او فرهنګ وزارت له خوا او په ولایتونو کې د اطلاعاتو او فرهنګ د ریاستونو له لوري د کړنلارې مطابق، تنظیم او پر مخ بیول کېږي."

په قانون کې پوره روښانه نه ده خو ښه ده چې د کمېسیون د اداري او اجرائیوي چارو یا د کمېسیون د دارالانشاء او خپله کمېسیون کې د غړو او کارکوونکو تر منځ د چارو تفکیک وشي.

د قانون د ۱٦مې مادې څلورمه فقره حکم کوي چې د کمېسیون مشر، مرستیال او منشي د غړو له منځه د یوه کال لپاره غوره کېږي. د یوې بلې دورې لپاره یې بیا انتخاب کېدل مجاز دي. اړینه ده چې کمېسیون د خپلې رایې کاروني لپاره یو سیستم جوړ کړي؛ د بېلګې په ډول، د دې په ګوته کول چې د غړو نوماندي څه ډول ترسره کېږي، له څه ډول کړنلارې کار واخیستل شي (مثلاً خبرې اترې، پرزنټېشن او نور)، رایه څرنګه ورکړل شي (لکه څرنګه چې په نورو بنسټونو کې معمول ده، برحاله مشر د ټاکونکې رایې صلاحیت ولري، خو دا حالت په ځانګړي ډول د لومړي کمېسیون په ټاکنو کې صدق نه کوي.)

دا چاره باید د نوو ټاکنو لپاره یو زماني او دوراني جدول ولري (لکه، د حاضرې کاري دورې له پای ته رسېدو یوه میاشت وړاندې ترسره شي) او احتمالاً د خدمت دورو حد اکثر ټاکنه (دوې یا درې دورې) هم ولري.

د کمېسیون د داخلي ټاکنو کړنلاره:

کمېسیون اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د شپاړسمې مادې د حکم پر بنسټ، اطلاعاتو ته د لاسرسي پر قانون د څار کمېسیون د داخلي ټاکنو د تنظیم او ترسره کېدو په موخه د کمېسیون د غړو له منځه د رییس، مرستیال او منشي د ټاکلو لپاره په اتو مادو کې کړنلاره جوړه کړې ده.

د ټاکنو کمېټه د کمېسیون له درېیو غړو څخه جوړه شوې ده چې په داوطلبانه ډول د کمېسیون د اکثریت غړو له تایید وروسته د ټاکنو بهیر پر مخ بیایي. د ټاکنو ترسره کولو کمېټې غړي د رایې ورکولو حق لري، خو نه شي کولای په یوه وخت کې خپل ځان د رییس، مرستیال او منشي څوکیو ته نوماند کړي.

د ټاکنو ترسره کولو کمېټې دندې او واکونه عبارت دي له:

- د کمېسیون د رییس، مرستیال او منشي څوکیو لپاره د کاندیدانو د نومونو ثبتول.
- د کمېسیون د ټاکنو ترسره کولو لپاره د اړینو اسانتیاوو او د رایې ورکولو د پاڼو برابرول او ترتیبول.
- په ځانګړي فورم کې چې د ټاکنو ترسره کولو د کمېټې په وسیله ترتیب شوی، د رایې ورکولو لپاره د حاضرو غړو ثبتول.
- د رایې ورکولو له بهیر څخه څارنه.
- د کمېسیون د غړو او څارونکو په مخکې د رایو شمېرل.
- د ټاکنو د پایلو اعلان او په ټاکنو کې بریالي شوو کسانو ته د اعتبارلیکونو سپارل.
- د ټاکنیزو شکایتونو اورېدل، د شکایتونو پلټل او د شکایتونو، سرغړونو او د کمېسیون د ټاکنیزو سرغړونو په اړه وروستۍ پرېکړې ترسره کول.

د رایې ورکولو ډول:

رایه ورکول په پټ او مستقیم ډول دي چې د کمېسیون هر غړی د هرې څوکۍ لپاره د یوې رایې ورکولو د حق درلودونکی دی. د هرې څوکې لپاره د رایې ورکولو یوه پاڼه جوړه او د رایې ورکولو پر مهال رایه ورکوونکو ته وېشل کېږي.

د رایو شمېرل او د پایلو اعلان:

۱ـ د رایې ورکولو د وخت له پای ته رسېدو وروسته کمېټه د رایو پر شمېرلو پیل کوي.

۲ـ کمېټه د رایې ورکولو پاڼې د رایې ورکوونکو له شمېر سره پرتله کوي، په هغه صورت کې چې د رایو پاڼې د رایې ورکوونکو له شمېر څخه توپیر ولري، کمېټه باید له سره ټاکنې ترسره کړي.

۳ـ له شمېرلو څخه وروسته د رایو شمېره د ټاکنو د پایلو په فورمې کې لیکل کېږي، د هرې څوکۍ لپاره د ډېرو رایو بریالی شخص اعلانېږي.

۴ـ د یوې څوکۍ لپاره د کاندیدانو تر منځ د رایو د مساوي والي په صورت کې د همدغو کاندیدانو تر منځ چې د مساوي رایو درلودونکي وي، د هماغې څوکۍ لپاره په هماغه ورځ له سره ټاکنې ترسره کېږي.

۵ـ په هغه صورت کې چې په دویم پړاو کې هم د کاندیدانو له ډلې څخه هېڅ یو یې ډېرې رایې ترلاسه نه کړي، هغه کاندید چې د ډېرو لوړو زده کړو او کاري تجربې څښتن وي، د ګټونکي په توګه اعلانېږي.

د کمېسیون کاري غونډې:

اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون شلمه ماده د کمېسیون د غونډو جوړولو قواعد داسې وضع کوي:

"د کمېسیون عادي غونډې په هرو پنځلسو ورځو کې یو ځل او فوق العاده غونډې یې د کمېسیون د رییس د غوښتنې او یا د غړو د یوه ثلث په وړاندیز جوړېدای شي."

د کمېسیون د غونډو د جوړېدو نصاب د کمېسیون د غړو له اکثریت حضور څخه عبارت دی؛ باید له ۱۳ غړو څخه اووه تنه یې حاضر وي.

د کمېسیون تصمیمونه د حاضرو غړو د رایو د اکثریت پر بنسټ نیول کېږي، د رایو د مساویتوب په صورت کې هغه اړخ ته چې رییس رایه ورکړې ده، اکثریت ګڼل کېږي.

اړینه ده چې په دې برخه کې ځیني متمم قواعد هم زیات شي؛ لکه:

- د غونډو مشري به معمولاً د کمېسیون رییس کوي، خو د هغه په نه شتون کې مرستیال او د هغه په نشتوالي کې هغه غړی چې د نورو غړو له خوا ټاکل کېږي، د غونډې مشري کوي.
- د غونډو جوړېدو اطلاعیه؛ د بېلګې په ډول د غونډې اجنډا وخت او ځای باید پرته له بېړنیو حالته درې کاري ورځې مخکې د غونډې له برخه والو سره شریک شي.
- د غونډې بهیر د یادښتونو نیولو اړتیا شته او ترجیحاً د منشي له خوا نیول کېږي. یادو غونډو ته د اعتبار ورکولو لپاره له داسې میتود څخه کار اخیستل کېږي چې پرېکړې د مصوبو په کتاب کې رسول کېږي او د کمېسیون د غړو د حاضرو غړو له کتنې وروسته لاسلیک کېږي.

د ۲۲ مې مادې لومړۍ فقره حکم کوي چې د کمېسیون رییس او غړي نه شي کولای د تصمیم نیولو په هغو غونډو کې چې ذینفع وي، ګډون وکړي.

اړینه ده د دغه حکم د عملي کولو د څرنګوالي په اړه قواعد وضع شي، مثلاً غړي مکلف وبلل شي څو خپل دا ډول ګټور والی (د ګټو تضاد) یې چې هر وخت تر سترګو شي، اعلان کړي او نور غړي د اړتیا پر مهال د رایو پر اکثریت پرېکړه وکړي چې ایا دا ډول ګټورتوب داسې کومه بنه ده چې په تصمیمونو کې د شخص د ګډون مخنیوی کوي یا نه، دا به هم ګټور وي که مشخص شي چې څه ډول ګټورتوب، غړی له تصمیم نیولو راګرځولی شي.

د ۲۲ مې مادې دویمه فقره څرګندوي چې د کمېسیون رییس او غړي نه شي کولای د دندې د اجراء په وخت کې یا د هغې له پرېښودو وروسته هغه اطلاعات چې ترلاسه کړي یې دي او د هغو افشاء کول اطلاعاتو ته د لاسرسي د قانون د حکمونو مطابق ممنوع وي، افشاء یا له هغو څخه په خپله او یا د خپلو خپلوانو په ګټه استفاده وکړي. غوره به وي چې غړي په دې برخه کې د خپلې بې پلوۍ ساتلو او د کمېسیون ګټو ته د ترجیح ورکولو لپاره لوړه وکړي.

د قانون د ۱٦ مې مادې پنځمه فقره څرګندوي چې اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسیون غړي د حق الحضور مستحق دي چې د هغو اندازه د اطلاعاتو او فرهنګ وزارت له خوا وړاندیز، د ولسمشر له خوا منظورېږي او د اطلاعاتو او فرهنګ وزارت له بودیجې څخه ورکول کېږي.

پورته یاد حکمونه غالباً لږ تر لږه په لومړیو کې د غړو له لحاظه د کمېسیون د چارو اداري لپاره بسنه کوي. په ورته وخت کې د دارالانشاء مدیریت احتمالاً څو چنده پېچلی دی، یو انتخاب به دا وي چې دغه موضوع د ۲٤ مې مادې د حکم مطابق د اطلاعاتو او فرهنګ وزارت پر غاړه واچول شي، خو باید هېره نه شي چې وزارت ته د یوې داسې مهمې موضوع سپارل به ډېرې جدي ستونزې هم ولري؛ لکه په اندونیزیا کې د کمېسیون کارکوونکي د عامه خدمتونو موظفین دي چې د مخابراتو وزارت له خوا اداره کېږي. دا ستونزه د سترو نورو ستونزو پیدا کېدو لامل شوې؛ ځکه چې یاد شوي کارکوونکي د کمېسیون پر ځای حکومت ته وفادار وي، په داسې حال کې چې کمېسیون خپله د حکومت پر پرېکړو د څارنې دنده لري.

سره له دې چې د قضیو په اړه نهایي پرېکړه د کمېسیون د غړو له خوا کېږي، غړي په بشپړ ډول خپلواک دي، خو د کارکوونکو د خپلواکۍ نشتوالی د ګټو ستونزو پیدا کېدو لامل ګرځېدلی دی. په پایله کې کمېسیون په هېواد کې اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون

حکمونه د کمېسیون د دارالانشاء د کړنو په اړه له ننګونو سره مخ کړل؛ دلیل یې دا و چې اساساً باید د کمېسیون کارکوونکي خپله د کمېسیون تر کنټرول لاندې وي.

دې تجربې ته په پام سره، کمېسیون د دې په اړه چې دا ستونزه څرنګه حل کړي، باید په احتیاط سره ګام واخلي. بنسټیزه موضوع دا ده چې د دارالانشاء کارکوونکي یا په بل عبارت د کمېسیون اداري برخه به څوک ټاکي؟ که چېرې هغوی د عامه خدمتونو موظفین وي یا هم له دې بدتره، داسې کارکوونکي وي چې لا هم د وزارت لپاره کار کوي، په ډېر احتمال سره چې د وفادارۍ ستونزه به رامنځته شي چې د کمېسیون د کار پر ډول به اغېز وکړي.

دویمه مسئله دا ده چې د دارالانشاء او کمېسیون غړي باید کومې دندې ترسره کړي، دې موضوع ته په پام سره چې د کمېسیون غړي په دوو اونیو کې یو ځل غونډه کوي، هغوی به د چارو د تنظیم لپاره د دارالانشاء همکارۍ ته اړتیا ولري.

په ځینو مواردو کې کارکوونکي د شکایتونو د مقدماتي ارزونې او حتی د تصمیمونو د مخکني یادښت لپاره مهم رول لوبوي، پر دې اساس که چېرې د دارالانشاء کارکوونکي حکومتي موظفین وي، دغه وضعیت به په هېڅ ډول هم مناسب نه وي؛ د بېلګې په ډول په کاناډا کې د اطلاعاتو کمېسیون دفتر د یوې بشپړې ځانګړې اداري په توګه فعالیت کوي، کمېشنر کارکوونکي ګوماري او کارکوونکي یواځې هغه ته راپور ورکوي. د شکایتونو او حقوقي چارو یو ځانګړی واحد شته چې د ټولو شکایتونو مقدماتي ارزونه ترسره کوي، دا هم په کې شامل دي چې کومه استثنا په کوم مورد کې صدق کوي. معمولاً د شکایتونو کمېشنر یواځې شکایتونه لاسلیکوي، خو دا چې کارکوونکي یې تر غوږ ور تېره کړي چې په ځانګړي ډول د کومو شکایتونو په اړه یوه ځانګړې ستونزه شته، په هغه صورت کې یې خپله کمېشنر څېړي. ښکاره ده که چېرې ټاکل شوې وي چې کارونه په دې ډول مخې ته یووړل شي، کارکوونکي باید په مطلق ډول له حکومت څخه خپلواک وي او یواځې هغه کمېسیون ته وفادار پاتې شي چې کار ورته کوي.

د شکایتونو څېړنه

د تقاضا یا غوښتنو په څېر، شکایتونو ته د رسېدو په برخه کې دوه بنسټیز ګامونه شته دي؛ لومړی دا چې شکایتونه څرنګه ترلاسه شي یا په بل عبارت، غوښتونکي څرنګه خپل شکایتونه درج کولای شي او دویم ګام دا کمېسیون به شکایتونه څرنګه څېړي. د شکایتونو پروسې د اسانۍ لپاره غوره ده چې د شکایت وړاندې کولو لپاره یو ساده فورم جوړ شي، دغه فورم باید د کمېسیون او د دولتي ادارو په وېبپاڼو کې وي خو غوښتونکی

بايد اړ نه وي چې حتمي دې دغه فورم بشپړ کړي. غوښتونکی بايد په هر صورت کې وکولای شي خپل غوښتل شوي يا د اړتيا وړ اطلاعات په يوه ساده پاڼه کې هم وغواړي. دغه فورم د اطلاعاتو له غوښتونکي سره د کار په اسانتيا کې مرسته کوي، حتی امکان لري د شکايتونو دواړو پړاوونو لپاره ځانګړي فورمونه جوړ شي.

اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون په ۲۵مه ماده کې په لنډيز سره د شکايتونو د څېړنې اړوند قواعد وضع شوي چې مهم قواعد يې په لاندې ډول دي:

- غوښتونکی کولای شي خپل شکايت په دغه قانون کې د درج شوو حکمونو په پام کې نيولو سره، کمېسيون ته وړاندې کړي، خو قانون په حقيقت کې په دې موخه کوم قواعد نه دي وضع کړي، بلکې په ډاګه کوي چې دا چاره به د هغو کړنلارو پر بنسټ ترسره شي چې د مرکزي کمېسيون له خوا وضع شوې دي او ولايتي کمېسيونونه به ترې پيروي کوي.
- کمېسيون مکلف دی، شکايت د هغه د رسېدو له نېټې څخه په دوو کاري غونډو کې وڅېړي چې د پنځلسمې مادې پر بنسټ، په هرو ۱۵ ورځو کې يو ځل جوړېږي. د يادونې وړ ده چې دا موده د شکايتونو د پړاوونو وهلو لپاره ډېره لنډه ده، په ځانګړي ډول که چېرې شکايتونه ډېر وي. غوره ده چې کمېسيون د ځينو قضيو لپاره د دې مودې غځول په پام کې ونيسي. همدا قضيه د شکايتونو د چمتو کولو په چاره کې د دارالانشاء په اړه هم صدق کوي؛ د بېلګې په ډول اړينه به وي چې د شکايت په اړه د اړوندې دولتي ادارې نظر واخيستل شي او د اطلاعاتو د غوښتونکي ځواب هم د يادو نظرونو په اړه ترلاسه شي.

کمېسيون د شکايتونو د څېړنې لپاره ګڼو کړنلارو وضع کولو ته اړتيا لري. د هغو مسايلو يوه برخه چې بايد د شکايتونو ترلاسه کولو او څېړنې په برخه کې په پام کې ونيول شي، په لاندې ډول دي:

- شکايتونه له کومې لارې (برېښناليک، پست او شخص) ثبتېدلی شي؟ دا موضوع به تر هغه پورې چې ولايتي کمېسيونونه نه وي جوړ شوي، د اطلاعاتو غوښتونکو لپاره يوه ستره ننګونه وي.
- شکايتونه د کومې مرجع (ولايتي کمېسيونونه او مرکزي کمېسيون) د واک اړوند دي؟ البته کله چې ولايتي کمېسيونونه جوړ شي، اړينه ده په دې برخه کې کافي وضاحت وي، څو د واکونو د حوزې له لاسوهنې او له ممکنه واکونو څخه مخنيوی وشي.

- د کمېسیون اړیکې لـه غوښـتونکو سـره تـر کومې کچې ښې دي؟ دا مـوارد پـه هغـو حالتونـو کې چې غوښـتونکي برېښـنالیک تـه لاسرسـی ولـري، اسـان دي، خـو پـه نـورو مـواردو کې ډېـر سـتونزمن دي. کـه چېرې کمېسـیون ډېـرو اطلاعاتـو تـه اړتیـا ولـري او یـا هـم وغـواړي غوښـتونکي تـه د یـوه دولتي بنسـټ ادعـاوو تـه د ځـواب ویلـو فرصـت ورکـړي، څـه بـه پېښ شي.
- مهمـه ده د دولتي ادارو نظر واخیسـتل شي او پـه بنسـټیز ډول بـه کمېسـیون تـه مهمـه وي چې کـه چېرې د اطلاعاتـو غوښـتنه رد شي، پـر اصلي اطلاعاتـو کتنـه وکـړي، دا ډول اړیکې څرنګـه پلي کېږي.
- کـه چېرې کمېسـیون احسـاس کـړي چې دولتـي اداره بشـپړ اطلاعـات پـه واک کې ورکـوي او یـا پـه یـوه بلـه بڼـه د هغـو د کړنـو مخنیـوی کـوي، څـه کار بـه ترسـره کـړي، کـه چېرې دولتـي اداره اصـلاً لـه هـر ډول ځـواب ورکولـو ډډه وکـړي، څـه بـه کېږي.

پـه ګڼـو مـواردو کې څارونکي بنسـټونه کوښـښ کـوي څـو د لـورو تـر منـځ منځګړیتـوب وکـړي؛ د بېلګې پـه ډول پـه هغـو مـواردو کې چې معلـوم شي د اطلاعاتـو پړاوونـو پـه وهلـو کې سـتونزه ده.

دغـه حالـت ممکـن هغـه مهـال رامنځتـه شي چې دولتي ادارې؛ د بېلګې پـه ډول د اطلاعاتـو یـوې غوښـتنې تـه ځـواب نـه وي ویلی او یـا یې د اطلاعاتـو د تقاضـا د رد لپـاره کافي دلایـل نـه وي وړانـدې کـړي، پـه داسې مـواردو کې رسـمي حـل لارو تـه چې تـر ډېـره اجرایـي بڼـه لـري، اړتیـا نشـته؛ ځکـه معلومـه ده چې قانـون تـر پښـو لانـدې شـوی دی. پـه دغـه حالـت کې مهمـه دا ده چې دولتي اداره دې تـه چمتـو کـړای شي چې پـه مناسـب ډول ځـواب ورکـړي چې تـر ډېـره پـه منځګړیتـوب پـورې تړلې موضـوع ده؛ دولتـي ادارې تـه روښـانه کـړل شي چې د ځـواب ورکولـو تـه مکلفـه ده او د ځـواب نـه ورکولـو پـه صـورت کې بـه نـا سـمې پایلې ولـري. پـه دې برخـه کې څرنګـه کېدای شي چې د منځګړیتـوب یـو بهیـر د ۲۵ مې مـادې پـه تـاکل شـوي زماني محدودیـت کې ځـای شي، تدبـر او تعقـل تـه اړتیـا ده.

بلـه موضـوع چې تفکـر تـه اړتیـا لـري، دا ده چې څرنګـه کېدای شي د پرېکـړو لـه پلي کېـدو ډاډ ترلاسـه شي. د قانـون د ۲۳ مې مـادې د حکـم پـر بنسـټ، د کمېسـیون پرېکـړې نهایـي دي، لـه ابـلاغ څخـه وروسـته د پلي کېـدو وړ ګرځي. دا موضـوع دوه بالقـوه سـتونزې لـري؛ لومـړی دا چې کـه چېرې شـکایت کوونکي او دولتـي اداره وغـواړي د محکمـو پـر وړانـدې اسـتیناف وغـواړي، څـه بـه رامنځتـه شي؟ پـه پرېکنـده توګـه بایـد دغـه انتخـاب ممکـن وي. کمېسـیون بـه لـه دې مسـئله سـره څرنګـه چلنـد وکـړي؟ ایـا دا بـه د کمېسـیون غـړو تـه د منلـو وړ وي چې د محکمې لـه خـوا د قضیـو تـر څېړلـو پـورې د پرېکـړې پلي کېـدل پـه پېچلتیـا کې پرېښـودل

شي او یا دا چې د کمېسیون غړي به د خپلې پرېکړې پر پلي کېدو په دغه شرط چې د هغو د راګرځولو لپاره محکمه واک ولري، ټینګار وکړي؟

که چېرې د کمېسیون د غړو پرېکړه دا وي چې اطلاعات افشا شي، بېرته راګرځول به یې تقریباً نا ممکن وي. په دویم قدم کې په هغو مواردو کې چې دولتي اداره د کمېسیون د پرېکړو له عملي کولو ډډه وکړي، کمېسیون به په عمل کې خپلې پرېکړې څه ډول پلې کړي. قانون په دې برخه کې له بده مرغه د کومې کړنلارې وړاندوینه نه ده کړې.

د کمېسیون پراختیایي دندې

اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون په ۱۹مه ماده او ځینو نورو مادو کې د کمېسیون لپاره د یو شمېر پراختیایي دندو وړاندوینه شوې ده چې په لاندې ډول ډلبندي کېدای شي:

- عامه پوهاوی
- د دولتي ادارو د کارکوونکو روزنه او ملاتړ
- څارنه
- سرغړونې او تادیبي مویدات
- نورې دندې لکه پر قوانینو تبصره، غوښتونکو ته مشوره ورکول، د اطلاعاتو غوښتنې د فورم تایید، د غوښتل شوو اطلاعاتو د لګښتونو د اندازې او د ورکړې د ډول د کړنلارې تصویب او خپله د کمېسیون د کلني راپور برابرول.

عامه پوهاوی:

د عامه پوهاوي په برخه کې قانون د کمېسیون د رول په اړه پوره وضاحت نه لري، یوازې د کلني راپور خپرېدو، د روڼتیا کلتور ترویج او د عامه پوهاوي لپاره د تصامیمو خپرېدو ته اشاره کوي. په ګڼو مواردو کې کمېسیونونه خپل تصمیمونه په عمده ډول د انټرنېټ، ټولنیزو شبکو او ویبپاڼو د کاروني له لارې خپروي.

- په دې برخه کې ښایي فکر وشي چې ایا اړتیا شته چې د یادو تصمیمونو د خپرېدو لپاره له نورو طریقو څخه کار واخیستل شي که نه، که چېرې اړتیا وي، مخاطبین به څوک وي؟

- دغه راز باید فکر وشي چې څرنګه کېدای شي له مدني ټولنې او احتمالاً له نورو بنسټونو (پوهنتونونو او ښوونځیو) سره د خپلو پرېکړو خپرولو لپاره څه ډول همکاري وشي.
- ورته کتنې د کلنیو راپورونو د خپرېدو په چاره کې هم صدق کوي.

سره له دې چې قانون په دې برخه کې پوره صراحت نه لري، خو ښه به وي چې که چېرې ترې داسې مفهوم واخیستل شي چې که کمېسیون په عمومي ډول صلاحیت ولري، څو د عامه پوهاوي فعالیتونه ترسره کړي، دغه استنباط د ۱۹ مې مادې پر لحن متکي دی. دغه راز په بریالیتوب د دغه قانون پلي کېدو لپاره د عامه پوهاوي پر اهمیت ټینګار کوي.

په دې برخه کېستره ننګونه د پراختیایي کړنو واک نه، بلکې په دغو اقداماتو پورې تړلې مالي وجه ده؛ ځکه چې دا ډول کړنې کېدای شي ډېر لګښت او وخت ته اړتیا ولري، البته کېدای شي چې له نړیوالې ټولنې څخه هم د دغو فعالیتونو د ځینو برخو د تمویل لپاره مرسته وغوښتل شي. په دې اړه مهمه ده څو د نورو همکارانو فعالیتونه، په ځانګړي ډول د مدني ټولنې بنسټونه هم په پام کې ونیول شي؛ هغه کولای شي په پراختیایي فعالیتونو کې همکاري وکړي او د دې موخو لپاره له تمویلوونکو سرچینو څخه په مستقیم او نا مستقیم ډول بودیجه ترلاسه کړي.

د مدني ټولنې غړي کولای شي اطلاعاتو ته د لاسرسي حق ترلاسه او د خلکو تر منځ اړیکې جوړې کړي او خلک وهڅوي چې د خپلو ورځنیو ستونزو په حل کې له دغه حق څخه ګټه واخلي او خپلې د اطلاعاتو غوښتنې دولتي ادارو ته وړاندې کړي. د مدني ټولنې بنسټونه باید د خلکو د لېوالتیا وړ موضوعات په ګوته کړي او هغوی ته وښيي چې په څه ډول یې یوه ستونزه اطلاعاتو ته د لاسرسي له موضوع سره تړاو لري، دغه راز یاد بنسټونه باید د اطلاعاتو غوښتنې فورم په ډکولو او لیکلو کې له خلکو سره مرسته او هغوی ته لارښوونه وکړي.

مدني ټولنې او اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسیون باید په ګډه کار وکړي چې په هېواد کې اطلاعاتو ته د لاسرسي اساسي ستونزې ومومي او د هغو د حل لپاره لارې چارې ولټوي. دغه راز د مدني ټولنې بنسټونه باید اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې پر کمېسیون څارنه وکړي چې کارونه یې څه ډول روان دي او د نیمګړتیاوو د لرې کولو لپاره پرې اړین فشار راوړي. رسنۍ هم په دې برخه کې ارزښتمنه همکاري کولای شي او همکاري به یې د دواړو اړخونو لپاره بې ګټې نه وي؛ ځکه چې دوی د خپرېدو لپاره ګټور موضوعات ترلاسه کوي او بلخوا د بېلابېلو خلکو یوه زیاته برخه تر پوښښ لاندې نیسي.

دغه راز مهمه ده عامه بنسټونه وهڅول شي چې په دې برخه کې له خلکو سره کار وکړي. یاد بنسټونه په ځانګړي ډول سکتوري وزارتونه لکه د پوهنې ریاست، د عامې روغتیا ریاست او کورنیو چارو وزارت (پولیس) هم د خلکو له سترو ټولنو سره سرو کار لري. د قانون د ۱۱ مې مادې د اوومې فقرې د حکم پر بنسټ، یادې ادارې مکلفې دي اطلاعات د خپلو ویبپاڼو او هم د رسنیو له لارې خپاره کړي. دا هم کېدای شي، لکه په خپله د اطلاعاتو خپرولو مکلفیت په څېر، د خلکو د پوهاوي لپاره له هغوی سره کار مکلفیت وبلل شي.

د پورتینو یادو موضوعاتو په پام کې نیولو سره یو شمېر هغه فعالیتونه چې کمېسیون یې یوازې او کله هم له مدني ټولنې سره په مشارکت کې ترسره کولای شي، په لاندې ډول دي:

- د ډیسمبر ۲۸مه نېټه، اطلاعاتو ته د لاسرسي نړیوالې ورځې نمانځنه؛ دغه ورځ اوسمهال د یونسکو له خوا د ملګرو ملتونو د نړیوالې رسمې ورځې په توګه اعلان شوې ده؛ څکه کېدای شي په افغانستان کې د دې ورځې د نمانځنې لپاره د ملګرو ملتونو له ادارو سره اړیکه ونیول شي. که چېرې دغه کار په سم ډول ترسره شي، د رسنیو پاملرنه به جلب شي او له دې لارې به ښه انعکاس ولري. په افغانستان کې په لومړي ځل یاده ورځ د ۲۰۱۶ زېږدیز کال د ډیسمبر په ۲۸مه د کابل په ګڼون په اتو ښارونو کې ونمانځل شوه.
- د دې ورځې په ځانګړو مراسمو کې یو لړ جایزې او ډالۍ هم ورکول کېږي. هغه دولتي ادارې چې په دې برخه کې مثبتې کړنې ولري، باید جایزې ورکړل شي او هغه ادارې چې په دې برخه کې یې ښه وړتیا نه وي ښودلې، یو زوړ او زنګ وهلی قفل ورکول کېږي. د جایزو ګټونکي د راپور ورکولو په برخه کې د ښو کړنو، غوره ویبپاڼو لرلو چې ډېر اطلاعات ولري، پوښتنو ته د ځواب ورکولو د څرنګوالي او نورو کارونو په مناسبت ستایل کېږي.
- خلکو ته د هغوی د حقونو په اړه د قانون پر بنسټ د یوه ساده لارښود جوړول، یاد لارښود باید پر عام فهمه بڼه طراحي شي؛ لکه د سم پوهاوي لپاره باید انځورونه ولري.
- د یوه ساده پوسټر طراحي کول چې اطلاعاتو ته د لاسرسي د حق څرګندوی وي، وروسته د عامه پوهاوي کمپاین ترسره کول څو دولتي ادارې وهڅول شي پوسټر په خپلو دفترونو کې ولګوي. که داسې تصور شي چې دا ډول پوسټر په ښوونځیو، روغتونونو، روغتیایي تاسیساتو او پولیسي حوزو کې را ځوړند شي، څومره خلک به یې وګوري؟

- د ۱٤ مې مادې په ښه ډول پلې کېدو لپاره هغه اطلاعات چې د دولتي ادارو په وېبپاڼو کې خپرېږي، د هغو د ارزونې لپاره د نومرو ورکولو سیستم ګټور ثابتېدای شي؛ له دې لارې کېدای شي ادارې د اطلاعاتو خپرېدو ته وهڅېږي او یا یې لږ تر لږه پام ور واړوي.

په اوږدمهال کې باید داسې لارې چارې ولټول شي، څو اطلاعاتو ته د لاسرسي حق په ښوونځیو او پوهنتونونو کې د یوه درس په توګه تدریس شي. د هندوستان له تجربو څخه د قانون د بنسټیز کېدو او نورو فوق العاده ګامونو د پورته کولو په تړاو باید ډېر څه زده شي. هندوستان په ښوونیز نصاب کې اطلاعاتو ته د لاسرسي په اړه یو مضمون شامل کړی څو زده کوونکي اطلاعاتو ته د لاسرسي د حق په اړه پوهاوی ترلاسه کړي.

حکومت باید د اطلاعاتو غوښتنې لپاره د ټیلېفوني اړیکو او یا هم د موبایل کاروونکو لپاره د پیغام لېږلو وړیا اسانتیا برابره کړي.

د دولتي ادارو د کارکوونکو روزنه او ملاتړ:

اطلاعاتو ته د لاسرسي د قانون نولسمه ماده د دولتي ادارو د ملاتړ په اړه یو شمېر مطالب رانغاړي. د دې مادې په څلورمه فقره کې "غوښتونکو او ادارو ته د لازمو مشورو وړاندې کول" او د دې مادې په اوومه فقره کې "په هېواد کې د روزنیزو برنامو جوړولو له لارې د اطلاع رسونې د فرهنګ غښتلي کول" شامل دي.

مشوره تل د غوښتنې پر بنسټ ورکول کېدای شي؛ یعنې د دولتي ادارو د غوښتنې په ځواب کې، خو که چېرې دولتي ادارو ته دا ور ونه پوهول شي چې د مشورې غوښتنې حق لري او کمېسیون کولای شي هغو ته مشوره ورکړي، یادې ادارې له خپل دغه حق څخه بې برخې پاتې کېږي. ښایي یو شمېر دولتي ادارې د دغه قانون او کمېسیون له شتون څخه نا خبرې وي.

یوه لاره دا کېدای شي چې د دغه کمېسیون د دندو په اړه یوه کوچنۍ خبرتیا، په ځانګړي ډول د مشورې وړاندې کولو او له دولتي ادارو سره د همکارۍ په برخه کې چمتو شي او ټولو دولتي ادارو ته واستول شي.

د همکارۍ یوه بله وسیله ښایي د دولتي ادارو لپاره وسایل او لارښود توکي وي. هغه څه چې هغه یې د قانون د حکم پر بنسټ ترسره کوي، لویه برخه یې لکه د غوښتنو لپاره د ځواب وړاندې کولو سیستمونو جوړول دي.

که چېرې هره دولتي اداره دغه کار په جلا ډول ترسره کړي، نه یوازې د سرچینو ضایع کېدل به وي، بلکې په بېلابېلو ادارو کې به متفاوتې کړنلارې رامنځته کړي. یو عمومي لارښود جوړول به د اطلاعاتو غوښتنې لپاره اغېزناک وي.

ځینې نورې برخې چې کېدای شي د هغو لپاره عمومي مواد برابر شي، په لاندې ډول دي:

- د دولتي ادارو لپاره د یوه داسې لارښود چمتو کول څو ټولې هغه هڅې په کې معرفي شي چې د قانون پلي کېدو لپاره باید ترسره شي او لارښوونه په کې ورته وشي چې دغو هڅو ته څه ډول لومړیتوب ورکړي؛ د بېلګې په توګه لومړی ګام باید د اطلاع رسونې د مرجع مسوول کمېسیون ته معرفي کول وي.
- د اطلاعاتو غوښتونکو لپاره یوه نمونه (الګو) جوړه شي، څو له مخې یې هغه پړاوونه چې د اطلاع رسونې مسوول یې باید د اطلاعاتو غوښتنې ترلاسه کولو پر مهال قدم په قدم تعقیب کړي. کله چې داسې یوه عمومي نمونه رامنځته شي، وروسته هره اداره کولای شي اړتیا ته په پام سره خپل شرایط له هغې سره سم عیار کړي.
- په عین ترتیب، ۱۳مې مادې ته په پام سره د ادارې داخلي استیناف غوښتنې پړاوونو وهلو لپاره د یوه سیستم جوړول اړین دي.
- د سندونو او مدارکو د مدیریت لپاره د بنسټیزو معیارونو وضع کول، دولتي ادارې قانون په رسمي ډول د خپلو اطلاعاتو د غوره مدیریت لپاره نه مکلفوي څو که چېرې دغه ادارې وغواړي د اطلاعاتو غوښتنې تقاضاوو ته ځواب ولري، باید خپل سندونه په ښه ډول وساتي. دا یوه نسبتاً علمي ساحه ده او له دولتي ادارو څخه توقع نه کېږي چې په یوازې ځان یې تر عهدې ووځي. پر دغه بنسټ به د کمېسیون لپاره ډېر ګټور وي چې په دې برخه کې مرسته وکړي.
- د میاشتنیو راپورونو ورکولو لپاره د روښانه حکمونو وړاندې کول چې دولتي ادارې د قانون له ۲۱مې مادې سره سم مکلفیت لري.
- دولتي ادارو ته لارښوونه، په ځانګړي ډول د اطلاع رسونې د مرجع مسوولینو ته په دې اړه چې د قانون په ۱۵مه ماده کې مندرجې استثناوې څه ډول تفسیر کړي. دغه کار به یو لړ ښېګڼې هم ولري، یوه یې دا ده چې ټولې دولتي ادارې به استثناوې په یوه بڼه تفسیر کړي او په پایله کې به کمېسیون ته د راتلونکو استیناف غوښتنو اندازه کمه شي.

- قانون د دولتي ادارو پر غاړه یو مستقیم او روښانه مکلفیت اچوي چې د ۱٤مې مادې د حکم مطابق په خپله د اطلاعاتو له خپرولو څخه عبارت دي. پر دې سربېره د ۱۱مې مادې اوومه فقره په ډاګه کوي چې دوی په دې برخه کې ځیني عمومي مکلفیتونه هم لري. کمېسیون کولای شي یادې ادارې د اطلاعاتو د کلیدي کټګوریو د شمېر په تړاو چې باید په خپله د اطلاعاتو خپرول د خلکو په واک ورکړل شي، لارښوونه وکړي (د خپلو وېبپاڼو له لارې، په دفترونو کې د اعلاناتو پر تخته، د واټونو او نورو اعلان دړو باندې ولیکي).

د چارواکو لپاره د روزنیزو پروګرامونو جوړول، اطلاعاتو ته د لاسرسي د قانون په بریا پلي کېدو لپاره له کلیدي مولفو څخه یوه ده. دغه قانون خپلې پېچلتیاوې هم لري؛ ځکه خو د روزنیزو پروګرامونو له جوړېدو پرته نه شي کېدای له چارواکو هیله وشي، څو پوه شي چې دندې یې څه دي او د ترسره کېدو لپاره یې باید څه کارونه ترسره کړي.

په ورته وخت کې د روزنیزو پروګرامونو جوړول هم خپلې پېچلتیاوې لري:

- لومړی دا یوه مهمه دنده ده. په اوسنیو شرایطو کې باید هر یو مسوول لږ تر لږه په دې برخه کې تر یوې کچې روزنه ولري. نوي کسان چې د ملکي خدمتونو سکتور ته راځي، دې ډول روزنې ته اړتیا لري، په داسې حال کې چې د اطلاعاتو دفتر په لومړي ګام کې مسوولیت لري غوښتنې وڅېړي، خو د دغه کار ترسره کولو لپاره به د نورو کارکوونکي ملاتړ ته اړتیا ولري؛ د بېلګې په ډول نور کارکوونکي باید د اطلاعاتي محل چې د اطلاعاتو غوښتنه یې شوې وي، په موندلو او همدارنګه د دې په ارزونه کې چې غوښتل شوي اطلاعات د استثناوو تر رژیم لاندې راځي که نه، مرسته وکړي.
- دویم دا چې اطلاعاتو ته د لاسرسي په برخه کې پوره تخصص نه وي؛ ځکه چې دغه قانون نوی دی، هېڅوک هم د هغه د پلي کېدو په برخه کې ښه تجربه نه لري.

د پورتنیو یادو فکتورونو معنا دا ده چې د روزنیزو پروګرامونو لپاره هدف لرونکي کړنلارې ته اړتیا ده. د قانون د لسمې مادې پر بنسټ دولتي ادارې مکلفې دي چې د اطلاع رسونې مسووله مرجع د اطلاعاتو وړاندې کولو او غوښتنو ته د ځواب ویلو لپاره وټاکي. ښه به وي چې که په لومړي قدم کې همدا د اطلاع رسونې مرجع مسوولین وروزل شي.

پر دې سربېره د قانون په پلي کولو کې د هغوی کلیدي رول ته په پام سره د اطلاع رسونې د مرجع مسوولین د نورو په پرتله ډېرې روزنې ته اړتیا لري. په داسې حال کې

چې د عادي کارکوونکو د روزنې لپاره څو محدود ساعتونه کافي دي، د اطلاع رسولو د مرجع مسوولین دوه یا درې ورځې روزنې ته اړتیا لري. اړینه ده دې برخې ته په دقت فکر وشي چې باید څه ډول حرکت وشي. یو منطقي نظر دا دی چې په پیل کې یو کدر د ښوونکو د روزنې پروګرامونو له لارې وروزل شي او وروسته له دې له ښوونکو سره همکاري وشي، څو نورو چارواکو ته روزنه ورکړي.

که چېرې د ملکي خدمتونو په چوکاټ کې کوم مرکزي روزنیز بنسټ وي، کېدای شي چې د روزنیزو پروګرامونو جوړولو لپاره د یوه مرکزي کانون په توګه ترې کار واخیستل شي. د مدني ټولنې بنسټونه هم کولای شي په دې برخه کې همکاري وکړي.

کېدای شي یو لړ نور فعالیتونه هم د اطلاع رسونې چارواکو د روزنیزو پروګرامونو د پراختیا په موخه تر لاس لاندې ونیول شي. په دې برخه کې د غوراوي لاندې ټکي شته:

- که چېرې هغو کسانو ته چې تازه د ملکي خدمتونو په چوکاټ کې ګومارل کېږي، کوم لومړنی روزنیز پروګرام وي، کېدای شي چې اطلاعاتو ته د لاسرسي په نوم یو مضمون چې یوائې یو یا دوه ساعته وي، هم ور زیات شي، څو ټول هغه کسان چې د ملکي خدمتونو په چوکاټ کې ګومارل کېږي، په دې اړه وروزل شي.
- که چېرې د ملکي خدمتونو د کارکوونکو لپاره عمومي، پرله پسې او د ارتقايي روزنیز پروګرامونه وي، بیا هم باید اطلاعاتو ته د لاسرسي مضمون ور زیات شي، څو د هر څو زیات شمېر کارکوونکو د پوښښ یو سیستم شتون ولري.
- هغه مهال چې د اطلاع رسونې چارواکي دا روزنه ترلاسه کړي، کولای شي لنډ روزنیز پروګرامونه هم چې یوائې یو ساعته وي، د دغه حق په اړه د عامه پوهاوي په موخه د خپلو همکارانو لپاره جوړ کړي.

څارنه:

اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون ۱۹مه ماده کمېسیون پر دې مکلفوي چې د عامه ادارو له کړنو د قانون پر بنسټ څارنه وکړي چې موخه یې له فعالیتونو راپور ورکول او یا هم د نورو اقداماتو، لکه هغو دولتي ادارو ته د مرستې وړاندیز چې کړنې یې کمزورې دي او هم له قانون څخه څارنه او یا په عمومي ډول د قانون پلي کېدل دي.

په افغانستان کې د دولتي ادارو شمېر ډېر دی، په داسې حال کې چې د کمېسیون د غړو شمېر کم دی، هغه هم نیم وخت کار کوي، په داسې حال کې چې څارنه یوه ډېره وخت نیوونکې کړنه ده.

د کمېسیون لپاره یو غوراوی دا کېدای شي چې څارنه په نا مستقیم ډول د شکایتونو بهیر له لارې ترسره شي، خو دا چې د شکایتونو د څرنګوالي وړاندوینه نه شي کېدای، نو یو نا متوازن تصویر به وړاندې کړي. (افراد د خپلو شخصي ګټو پر بنسټ غوښتنه کوي، نه په اتفاقي یا علمي بڼه).

اطلاعاتو ته د لاسرسي د څار کمېسیون باید خلکو ته له ادارو د راپورو ورکولو لپاره ۲۴ ساعته ټیلیفوني سیستم فعال کړي او بیا له هغو ترلاسه کېدونکي راپوړونه وڅېړي. دغه راز کمېسیون کولای خپله نظارتي دنده د ادارو د راپورو ورکولو مکلفیت اداکولو د څرنګوالي په پام کې نیولو سره ترسره کړي.

داکړنلاره هم تر یوې اندازې نا متوازنه ده؛ ځکه چې په پیل کې به ګڼې حکومتي ادارې د راپور ورکولو مکلفیت په برخه کې پاتې را شي او دا هم امکان لري چې په راپور کې ځینې ستونزې له پامه غورځولې وي، خو په هر حال ښایي دا تر ټولو عملي لاره وي. د څارنې په یوه برخه کې د دې خبرې په ډاګه کول هم شامل دي چې ایا دولتي ادارې راپور ورکوي یا نه او یا تر کومې کچې ښه راپور ورکوي.

د دغه قانون د ۲۱مې مادې له حکم سره سم، دولتي ادارې مکلفې دي چې اړوندو کمېسیونونو ته هره میاشت یو ځل راپور ورکړي. یاده ماده دا نه څرګندوي چې په راپوړونو کې باید کوم اطلاعات ځای پر ځای شوي وي. داکړنه د دودیزې لارې پر بنسټ په ډېری هېوادونو کې چې هلته دولتي ادارې یواځې د کلني راپور ورکولو مکلفیت لري، توپیر لري. البته په یادو هېوادونو کې د دولتي ادارو په کلني راپور کې زیات جزئیات شته، حتی په داسې حالاتو کې هم یو شمېر دولتي ادارې د دغه مکلفیت له ترسره کولو عاجزې پاتې کېږي؛ د بېلګې په ډول، په سویلي افریقا کې اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د تصویب له

لومړيو ورځو وروسته ارګانونو د راپور ورکولو په برخه کې پر خپلو مکلفيتونو ډېر لږ عمل کاوه، سره له دې چې د قانون پر بنسټ يوازې د کلني راپور پر ورکړه مکلف شوي وو. يو کال څارونکی بنسټ چې د بشري حقونو کمېسيون و، هغو بنسټونو ته چې راپور يې نه و ورکړی، وليکل، که چېرې راتلونکی کال خپل راپورونه وړاندې نه کړي، نو نومونه به يې د کمېسيون په کلني راپور کې خپاره شي. دغه ګواښ خپل کار وکړ او زيات شمېر دولتي بنسټونو راتلونکی کال خپل راپورونه وړاندې کړل.

د دغه غير معمول وضعيت د مديريت لپاره ښايي غوره وي چې په مياشتني ډول په ډېره ساده او اسانه بڼه د راپورونو د وړاندې کولو حکم ورکړل شي، هغه راپورونه چې يوازې څو مخه دي او د تقاضا په اړه ډېر ساده اطلاعات وړاندې کړي، کوم چې د تېرې مياشتې په اوږدو کې ترلاسه شوي او همدارنګه هغه پرمختګونه چې د شوو غوښتنو په اړه ترسره شوي، منعکس کړي. حتی په دغه حالت کې هم کمېسيون بايد د داسې حالت د تجربه کولو لپاره چمتو وي چې يو شمېر دولتي ادارو له راپور ورکولو ځان تېر کړی وي.

د دغه مکلفيت تر څنګ ښايي ادارې مکلفې کړي، څو هر کال يو مفصل راپور هم وړاندې کړي چې په کې د يوه کال په اوږدو کې د اطلاعاتو لپاره د ورکړل شوو غوښتنو او همدارنګه د څېړلو ځرنګوالی يې نورو مسايلو ته له راجع اطلاعاتو سره، لکه په خپله د اطلاعاتو خپرول او د سندونو مديريت تشريح شوی وي.

سرغړونې او تاديبي مويدات:

اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د ۲۶ مې مادې لومړۍ فقرې د دغه قانون له حکمونو د سرغړونې موارد په ګوته کړي دي، دغه موارد د نا سمو اطلاعاتو د وړاندې کولو په ګډون، له موجه دليل څخه پرته غوښتونکي ته د اطلاعاتو له نه ورکولو، کمېسيون ته د واقعيت خلاف اطلاعات وړاندې کولو، پر ټاکلي وخت د غوښتل شوو اطلاعاتو نه وړاندل کولو، د کمېسيون کړنلارې او تصميمونونه په پام کې نه نيولو او کمېسيون ته پر ټاکلي وخت د مسوولې مرجع د راپور له نه وړاندې کولو څخه عبارت دي.

د ۲۶ مې مادې د دويمې فقرې د حکم پر بنسټ، کمېسيون د سرغړونې د تثبيتېدو په صورت کې د تاديبي مويداتو په اړه تصميم نيسي. په يادو تاديبي مويداتو کې اړوندې ادارې ته سپارښتنه، ليکلي اخطار او د کسر معاش وړانديزونه شامل دي.

د يادونې وړ ده، د تاديبي مويداتو دغه ټولګه له پوره ځواک څخه برخمنه نه ده. سپارښتنه او ليکلی اخطار په هېڅ ډول مطلوب نه دي؛ يعنې هېڅ کوم کارکوونکی يې د ترلاسه

کولو غوښتونکی نه دی، تر دې ور ا خوا دا یوائې نرم اقدامات دي چې هېڅ ډول رسمي پایلې نه لري. د معاش کسر تر یوه بریده جدي چاره ده، خو کمېسیون ته یوائې د معاش د کسر وړاندیز واک ورکړل شوی او نور په اړوندې اداره پورې اړه لري چې یاد وړاندیزونه عملي کړي. په عمل کې دا ډول مویده چې د دولتي ادارو په اقداماتو پورې تړاو ولري، کمزورې ده؛ ځکه چې ډېری دولتي ادارې د اطلاع رسونې پلوې نه دي؛ ځکه خو د اطلاعاتو د نه رسونې په خاطر د خپلو کارکوونکو سزا ته ډېر تمایل نه لري. په ورته وخت کې دې ته په پام سره چې یاد مویدات لږ تر لږه په بالقوه توګه د معاش د کسر مسئله هم رانغاړي، اړینه ده چې کمېسیون د یادو مویداتو په پلي کېدو کې بنسټیزو قواعدو ته په منصفانه ډول پابند وي.

له بلې خوا اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د اطلاعاتو د غوښتونکو ملاتړ کوي او د هغوی د ګټو خوندیتوب لپاره اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسیون ته واک ورکوي چې که د اطلاع رسولو د مرجع مسوول پر وخت او اړین اطلاعات وړاندې نه کړي او له امله يې حقيقي يا حکمي اشخاصو ته مادي يا معنوي زيان ورسېږي، نو دوی يې پر جبران مکلف دي. د ياد قانون د شپږويشتمې مادې د دربېم بند له مخې، د سرغړونو د رامنځته کېدو په صورت کې چې د حقيقي يا حکمي اشخاصو پر مادي يا معنوي زيان تمام شي، د قانون له حکمونو سره سم دې جبران شي.

د دغه کار لپاره اړينه ده چې د يادو مويداتو د پراوونو وهلو لپاره ليکلي کړنلاره وي؛ يعنې د کړنلارو په ليکلي توګه کې داسې کړنې وي چې د تاديبي مويداتو له پلي کېدو وړاندې تر لاس لاندې ونيول شي.

لومړی موضوع دا ده چې په تاديبي مويداتو پورې اړوند يوه مسئله څرنګه کمېسيون ته وړاندې شي. د تيوری له ليد څخه بايد هر شخص وکولای شي د دې ډول ناوړه کړنو په اړه کمېسيون ته شکايت وکړي، دغه شکايتونه به د کمېسيون د څېړنو بنسټ وګرځي او يا هم کمېسيون کولای شي د شکايتونو ګڼوالی د هغو کسانو په شکايتونو پورې محدود کړي چې له سرغړونو مخامخ زيانمن شوي وي؛ يعنې په بنسټيز ډول غوښتونکی يا خپله کمېسيون.

ښايي ګټور وي، که چېرې د شکايتونو يو فلټر شوی سيستم رامنځته شي، څو بې بنسټه شکايتونه او يا هم د ناوړه نيت پر بنسټ په هماغه پيل کې "په چټک ډول" فلټر يا چاڼ شي.

دويمه مسئله دا ده چې کمېسيون د سرغړونو ادعاوې څرنګه وڅېړي، څو ډاډ حاصل کړي چې د تورن حقونه د موضوع د څېړنې په اوږدو کې رعايت کېږي. لږ تر لږه بايد

تورن ته د هغه د تورونو يوه کاپي ورکړل شي او هم د يادو تورونو په اړه د ځواب ويلو فرصت ورکړل شي. دغه راز کمېسيون بايد له اړوندې ادارې څخه سندونه او يا نور مدارک ترلاسه کړي او که چېرې امکان ولري له نورو کارکوونکو يا شاهدانو وغواړي چې کمېسيون ته د شاهدي ورکولو لپاره حاضر شي.

د ۱۹مې مادې درېيمه فقره کمېسيون ته د دې واک ورکوي څو د ادارو د اطلاع رسونې له مسوولو مراجعو څخه سندونه او مدارک وغواړي، خو معلومه نه ده چې ايا د "مدارک" لفظ معنا په دې فقره کې د کمېسيون پر وړاندې د شاهدي اداکولو لپاره د شهود شموليت مطرح کوي که نه.

درېيمه مسئله دا ده چې کمېسيون به دا پروسه څرنګه په داخل کې مديريت کړي؛ جدي پايلو ته په پام سره ښايي غوره وي چې په دې پروسه کې د کمېسيون له غړو يو پلاوی شامل شي، نه يوازې يو غړی. داسې ښکاري چې د دې موخې لپاره به تشکيل شوی پلاوی د کمېسيون له درېيو تر پنځو پورې غړي ولري.

پر قوانينو تبصره:

اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د ۱۹مې مادې په لسمه فقره کې د اړوندو لايحو او کړنلارو د تصويب واک کمېسيون ته ورکړل شوی دی، کمېسيون بايد د هغو قوانينو پر مسوده چې اطلاعاتو ته د لاسرسي حق تر اغېز لاندې راولي، تبصره وکړي. د دغه کار لپاره بايد کمېسيون اړين تخصص ولري. دغه راز حکومت او ملي شورا بايد د اړوندو قوانينو مسوده کمېسيون ته راجع کړي؛ دا ځکه چې د ارټيکل نايتنټين سازمان اتم اصل حکم کوي، هغه قوانين چې د اعظمي افشاګرۍ له اصل سره اړخ نه لګوي، بايد تعديل يا لغوه شي.

اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون بايد حکم وکړي چې بل قانون د امکان تر بريده د دغه قانون له حکمونو سره په مطابقت کې تعبير شي، که دغه کار امکان ونه لري، هغه بل قانون چې د عامه اطلاعاتو په اړه دی، بايد د هغو اصولو متابعت وکړي چې اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون بنسټ جوړوي. هغه استثناوې چې د اطلاعاتو د لاسرسي په قانون کې تسجيل شوې دي، بايد جامع وي او نورو قوانينو ته بايد د زياتولو اجازه ورنه کړای شي، په ځانګړې توګه د محرميت قوانين بايد د چارواکو له خوا د هغو اطلاعاتو افشاء کول غير قانوني ونه بولي چې هغوی يې د اطلاعاتو د لاسرسي د قانون پر اساس پر افشا کولو مکلف دي.

د اړونـدو قوانینـو مسـودې راجـع کولـو پـر مهـال کمېسـیون بایـد د ملـي شـورا غـړي پـه دې برخـه کـې وپوهـوي، پـه ځانګـړي ډول د ملـي شـورا د جوړښـت هغـې برخـې تـه چـې د قوانینـو لـه مسودې څخـه د تعقیب او مراقبت دنـده پـر غـاړه لـري. بلـه لار بـه دا وي چـې لـه عدلیې وزارت څخـه غوښـتنه وشـي څـو د یـادو قوانینـو مسـوده کمېسـیون تـه راجـع کـړي.

کمېسـیون تـه د قوانینـو د مسـودې د راجـع کولـو پـه برخـه کـې بـه د حکومـت اړ ایسـتل ډېـر سـتونزمن وي، خـو کـولای شـي چـې لـږ تـر لـږه پـه پیـل کـې د څـو کلیـدي وزارتونـو لکـه د اطلاعاتـو او کلتـور وزارت او یـا هـم لـه عدلیې وزارت څخـه پیـل وشـي.

غوښتونکو ته مشوره ورکول:

غوښـتونکو تـه مشـوره ورکـول تـر یـوې کچـې دولتـي ادارو تـه د مشـورې ورکولـو پـه څېـر دي، دا کـړنـه پـه تیـوري کـې اسـانـه خـو پـه عمـل کـې سـتونزمنه ده او ډېـر وخـت نیسـي. دغـه حالـت تـر ډېـره د وخـت پـه تېرېـدو سـره رامنځتـه کېـږي، پـه ځانګـړې توګـه، کلـه چـې هـر کال د غوښـتونکو شـمېر زرګونـو تـه لـوړ شـي.

یـوه لاره دا هـم ده چـې پـه دې اړه یواځـې عمومـي اطلاعـات د کمېسـیون پـه وېبپاڼـه او یـا هـم لـه نـورو تبلیغاتـي لارو خپـاره شـي او پاتـې یـې د مدنـي ټولنـې پـر غـاړه واچـول شـي، څـو هغـوی لـه اړونـدو خدمتونـو ګټـه واخلـي او خلکـو تـه یـې ورسـوي. لـه عملـي اړخـه کمېسـیون کـولای شـي د غوښـتونکو لپـاره یـو ځانګـړی بریښـنالیک او د ټیلیفـون یـوه شـمېره ځانګـړې کـړي، څـو هغـوی لـه دې لارې د مشـورې او مرسـتې غوښـتنه وکـړي.

کمېسـیون کـولای شـي ځینـې مشـورې د انټرنیـټ لـه لارې وړانـدې کـړي؛ د داسـې یـوه سـاده لارښـود مفکـوره چـې عامـو خلکـو تـه د اطلاعاتو غوښـتنې د څرنګوالي پـه اړه معلومـات ورکـړي.

په دې برخه کې نورې لارې چارې په لاندې ډول دي:

- د ځینـو هغـو عامـو سـتونزو پـه اړه چـې غوښـتونکي ورسـره مـخ کېـږي، د لارښـود پـه توګـه د پوښـتنو او ځوابونـو د یـوې ټولګـې خپـرول؛ د بېلګـې پـه توګـه، کـه چېـرې دولتـي اداره غوښـتنې تـه هېـڅ ځـواب ورنـه کـړي، بایـد څـه وشـي او یـا کـه چېـرې غوښـتونکي لـه ترلاسـه کـړي ځـواب څخـه خـوښ نـه وي، څرنګـه کېـدای شـي لـه هماغـې ادارې د اسـتیناف غوښـتنه وکـړي.
- د ځینو مشخصو مسایلو، لکه استثناوو او درک په اړه د لارښودونو خپرول.

د اطلاعاتو غوښتنې د فورم تایید:

اطلاعاتو ته د لاسرسي د قانون ۲۷مه ماده داسې صراحت لري چې د اطلاعاتو غوښتنې د فورم ډول او منځپانګه او د هغه بیه د اطلاعاتو او فرهنګ وزارت له خوا ترتیب، تثبیت او د کمېسیون له تایید وروسته د مالیې وزارت د اړوندې څانګې له خوا چاپ او عامه لاسرسي ته ایښودل کېږي. په دې برخه کې غوره عملي لاره دا ده چې یاد فورم د غوښتونکو په واک کې وړیا ورکړل شي، نه دا چې له هغوی څخه کوم فیس واخیستل شي (په حقیقت کې به غوره لاره دا وي چې که چېرې غوښتونکي اړین اطلاعات وړاندې کړي وي، اصلاً اړ نه کړل شي چې له فورم څخه ګټه واخلي).

اوس قانون په صراحت سره هغه فیس ته اشاره کړې ده چې باید د دغه فورم لپاره ورکړ شي، غوره به وي چې د یاد فیس رقم د امکان تر حده ټیټ وي، څو بېوزلي افغانان د اطلاعاتو غوښتنې لپاره د مالي ستونزو له امله بې برخې نه شي. د فورم په اړه غوره عملي لاره دا ده چې فورم هم د کاغذ په بڼه او هم په برېښنایي (الکترونیک) ډول د لاسرسي وړ وي، څو د اطلاعاتو غوښتنه په برېښنایي ډول هم اسانه شي. د یادونې وړ ده چې دا لاره هم د غوښتونکي او هم د اړوندې ادارې لپاره کار اسانه کوي؛ ځکه چې د برېښنایي غوښتنې څېړل او هغو ته ځواب ورکول اسانه دي، په ځانګړي ډول که چېرې اړتیا وي چې له غوښتونکي سره مکاتبه ترسره شي. هر څوک باید وکړای شي چې د اطلاعاتو غوښتنې فورم له هر ځایه ترلاسه کړي؛ یعنې فوتوکاپي یې کړي او یا یې له انټرنېټ څخه ډاونلوډ کړي، غوښتونکي باید د فورم د تحویلو پر مهال د اطلاع رسونې د مرجع مسوول ته یواځې لس افغانۍ ورکړي، دغه کار به د غوښتونکي کار ډېر اسانه کړي. اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسیون لپاره په کار ده چې دغه مورد د اطلاعاتو د لاسرسي په مقرره او لارښودونو کې یاد کړي.

بالاخره د فورم د منځپانګې له اړخه، هغه موارد چې باید د غوښتنې په فورم کې راوړل شي، قانون یې په اړه غلی دی او یواځې اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون پنځمه ماده دومره وایي چې غوښتونکي باید د اطلاعاتو ترلاسه کولو لپاره د ادارې اړوندې مسوولې مرجع ته مراجعه وکړي او د اطلاعاتو غوښتلو فورم ډک کړي. په دې برخه کې غوره کړنلاره دا ده چې د اطلاعاتو غوښتنې په فورم کې له غوښتونکي څخه ډېر کم معلومات وغوښتل شي.

تر کومه چې قانون یواځې افغان وګړو او حکمي شخصیتونو ته اجازه ورکوي څو د اطلاعاتو غوښتنه وکړي، هغه معلومات چې هویت تثبیت کړي، باید په فورم کې ځای ورکړل شي. له دې پرته ټول هغه معلومات چې باید په فورم کې ځای پر ځای شي، د غوښتل شوو اطلاعاتو له شرحې څخه عبارت دي.

لکه د دولتي ادارې له نوم، د اطلاعاتو استولو له پتې (که چېرې په الکترونیک ډول غوښتل شوي وي، یوازې برېښنالیک بسنه کوي) او په هغو مواردو کې چې اړتیا وي، د اطلاعاتو وړاندې کولو د ترجیحي روش یادونه؛ لکه فوتو کاپي او یا برېښنایي کاپي.

اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسیون چې د اطلاعاتو غوښتلو کوم فورم تایید کړی، په هغه کې یې د فورم مسلسله شمېره، د ادارې نوم، د غوښتونکي مکمل نوم، د اړیکې شمېره، د اطلاعاتو غوښتونکي پته، ادارې ته د اطلاعات غوښتنې فورم د سپارلو نېټه او د اړتیا وړ اطلاعات (سند، نمونه، موډل او داسې نور) یې ضروري او دغه راز یې د غوښتونکي دنده او برېښنالیک اختیاري ګرځولي دي.

قانون بېوزلي غوښتونکي د فیس له ورکړې څخه نه معافوي، په هر حال دا به ګټور وي چې که په فورم کې داسې یو ځای په پام کې ونیول شي، څو غوښتونکي استدلال وکړی شي چې ولې باید د فیس له ورکړې وبښل شي. په دغه کار سره لږ تر لږه دولتي ادارې پر دې توانېږي څو په مناسبو مواردو کې د فیس معافیت په پام کې ونیسي او که چېرې وروسته د فیس د معاف کېدو لپاره کوم سیستم جوړ شي، فورم به له وړاندې د هغو لپاره ځای ولري.

همدارنګه لاندې موارد هم کېدای شي د اطلاعاتو غوښتنې په فورم کې زیات شي:

- د فورم پر مخ د ثبت لپاره خالي ځای، لکه د هغه شخص نوم چې فورم ور تسلمېږي، د غوښتنې شمېره او نور.
- د فورم یوه برخه باید د بېلېدو قابلیت ولري، څو د اطلاعاتو غوښتونکي ته د رسېد په توګه ورکړل شي.

د اطلاعاتو غوښتنې فورم دې له غوښتونکو څخه لاندې معلومات نه غواړي:

- هغه دلایل چې ولې اطلاعات غواړي.
- هر ډول نور معلومات.

د کمېسیون د کلني راپور چمتو کول:

اطلاعاتو ته د لاسرسي د قانون د ۱۹ مې مادې د شپږمې فقرې د حکم پر بنسټ، کمېسیونونه (ولایتي او مرکزي) مکلف دي چې د خپلو فعالیتونو په اړه ولسمشر او ملي شورا ته خپل کلني راپورونه وړاندې کړي او بل مکلفیت یې د همدې راپورونو خپرول دي.

په عمل کې یاد شوي کلني راپورونه د قانون پر پلي کېدو د څارونکو مراجعو لپاره ارزښمتنې سرچینې دي، څو وپوهېږي چې څه کارونه شوي دي. پر دې اساس ډېره مهمه ده چې یاد شوي راپورونه د امکان تر بریده تفصیلي او جامع وي.

دا همدارنګه ولسمشر او ملي شورا ته رسمي فرصت ورکوي چې اطلاعاتو ته د لاسرسي سیستم د اغیز څرنګوالی مرور کړي، اړین بدلونونه او ښه والي په کې راولي.

د کمېسیون د فعالیتونو جزئیات باید راپور کې وړاندې شي، د استنیاف غوښتنو په اړه مفصل اطلاعات ولري او دا چې هغه یې څرنګه څېړلي دي. پر دې سربېره باید د کمېسیون د نورو فعالیتونو او نورو وړاندیزونو په اړه اطلاعات چې ممکن د کمېسیون د کړنو د اصلاح لپاره وي، هم په کې شامل شي.

خپله د کمېسیون د فعالیتونو په اړه پر اطلاعاتو سربېره، د کلنیو راپورونو په اړه غوره دا ده چې د قانون پر بنسټ د دولتي ادارو د ټولو کړنو غورچاڼ ولري؛ ځکه خو د یادو راپورونو لپاره ښه بڼه دا ده چې د اطلاعاتو د ټولو غوښتنو په اړه چې په تېر یوه کال کې شوې وي، شمېرې را ونغاړي او باید هغه موارد هم په کې شامل وي چې د غوښتنو د رد په برخه کې د استثناوو، اخیستل شوو فیسونو او نورو په اړه وي.

٤- د یادو شوو دندو په ترسره کولو کې بالقوه ستونزې:

داسې هیله شته چې ګڼې دولتي ادارې به له کمېسیون سره په مثبته بڼه همکاري وکړي، خو په هر حال د نورو هېوادونو تجربې ښیي چې ځینې بنسټونه به له همکارۍ ډډه وکړي. مهمه موضوع دا ده چې قانون له دولتي ادارو غواړي چې په پرانیستې بڼه کړنې ترسره کړي، هغه څه چې د دولتي ادارو مقاومت به له ځان سره ولري. کمېسیون ته به پر دغه نوي مکلفیت د یوه څارونکي بنسټ په حیث د یوه مزاحم او خرابوونکي بنسټ په سترګه وکتل شي.

له کمېسیون سره د دولتي ادارو د نه همکارۍ په اړه بېلابېلې لارې شته چې په لاندې ډول دي:

لومړۍ ستونزه دا ده چې د اطلاعاتو او فرهنګ وزارت ممکن کوښښ وکړي چې د کمېسیون دارالانشاء په مستقیم او یا نا مستقیم ډول د دارالانشاء د کارکوونکو د وفادارۍ د جلب له لارې تر خپل کنټرول لاندې وساتي.

یو شمېر لارې شته چې پر مټ یې دولتي ادارې د شکایتونو څېړلو په برخه کې د کمېسیون د رول مخنیوی کوي. د پوهاوي له اړخه ستر ګواښ دا دی چې ګڼې دولتي ادارې ممکن

عامو خلکو ته د پوهاوي ورکولو او له نوي قانون څخه د هغوی خبرولو په برخه کې اړینه مرسته ونه کړي، دغه کوم مطلوب حالت نه دی، خو په ورته وخت کې په حقیقت کې د کمېسیون د کار مخنیوی نه کوي. ښایي د کمېسیون لپاره غوره کړنلاره دا وي چې د دې ستونزې د حل لپاره غوښتل شوي اقدامات عملي کړي؛ لکه د هغو عامه بنسټونه ستاینه چې په دې برخه کې یې وړتیا ښودلې او پر هغو اداراو نیوکې چې ښې کړنې نه لري؛ مثلاً د کلنیو جایزو د ورکړې له لارې.

ځینې دولتي ادارې ممکن د کمېسیون له ملاتړ څخه برخمنې نه شي، که څه هم د عامه پوهاوي د موضوع په څېر دغه حالت مطلوب نه دی، خو په ورته وخت کې د کمېسیون په کار کې په مستقیم ډول ګډوډي هم نه رامنځته کوي. که چېرې دولتي ادارې لږ تر لږه خپل کلیدي کارکوونکي چې پر دې موضوع کار کوي، لکه د اطلاع رسولو د مرجع مسوول، په دې برخه کې ونه روزي، یوه ستره ستونزه به وي. له فني اړخه هم هغوی د خپلو کارکوونکو پر روزنه مکلف نه دي، ښکاره ده که خپل کارکوونکي ونه روزي، مکلفیتونه یې چې قانون پر غاړه ور اچولي، نه شي اداکولای. دا د کمېسیون مسوولیت دی څو یوه داسې لار پیدا کړي چې دولتي ادارې په دې چاره کې ډېرې ونډې او ګډون ته وهڅوي.

امکان لري ځینې دولتي ادارې له قانون سره سم د راپور ورکولو پر دنده عمل ونه کړي؛ په ځانګړي ډول ښایي میاشتني راپورونه وړاندې نه کړي؛ ځکه که په رښتیني ډول فکر وشي، نو د هغوی لپاره ستونزمن تمامېږي. ښایي غوره وي کمېسیون د دولتي اداراو راپور ورکولو ته اسانه مهالوېش ترتیب کړي، څو هغه دولتي ادارې چې واقعاً غواړي راپور وړاندې کړي او میاشتني راپورونه ورته ستونزمن وي، مرسته ورسره شوې وي.

مخکې د سوېلي افریقا په بېلګه کې یادونه شوې وه چې د بشري حقونو کمېسیون دولتي ادارو ته خبرداری ورکړی، که چېرې راپور ور نه کړي، نو په خپل راپور کې به یې نوم په ډاګه کړي. دغه ګواښ ډېر اغېزمن تمام شوی و. ښایي نورې لارې هم وي، څو له دننه څخه پر دولتي ادارو فشار راوړل شي چې راپور ورکړي؛ د بېلګې په ډول د اطلاعاتو او فرهنګ وزارت او سیاستوالو له لارې پر هغوی فشار راوړل ممکن اغېزمن واقع شي.

بله برخه چې د مقاومت احتمال په کې شته، د دولتي ادارو اړ ایستل دي چې د کمېسیون وړاندیزونه په خپلو تادیبي مویداتو کې رعایت کړي. دې ته په پام سره چې د کمېسیون واک د وړاندیزونو په وړاندې کولو پورې محدود دی، کمېسیون به په دې برخه کې تر دې ډېر کار ترسره نه شي کړای، خو د دې هیله شته چې که چېرې خپلو وړاندیزونو ته قناعت ښونکي دلایل وړاندې کړي او د خپل ځان او تصمیمونو په اړه د ادارو درناوی

جلب کړي، د وخت په تیرېدو سره به د هغوی باور هم را جلب کړي او یادې ادارې به د کمېسیون وړاندیزونه جدي ونیسي.

مهم ټکي:

۱ـ په ټوله کې د کمېسیون دندې شکایتونو ته پر رسېدو، استیناف غوښتنو او پراختیایي کړنو وېشل کېږي.

۲ـ کمېسیون باید د خپلو نورو دندو له مسوولیت منلو څخه مخکې له اداري اړخه منظم شي. په دې برخه کې مهمه مسئله دا ده چې څرنګه کېدای شي په دې اړه ډاډ ترلاسه شي چې دارالانشاء د حکومت تر اغېز لاندې نه او کمېسیون ته وفاداره ده.

۳ـ قانون د شکایتونو څېړنو د کړنلارو په اړه ډېر تفصیلات نه وړاندې کوي؛ ځکه خو کمېسیون باید په دې اړه تفصیلي حکمونه تصویب کړي او کمېسیون ته باید پوره واک ورکړل شي چې هر ډول استیناف ته رسېدنه وکړای شي، شاهدان را وغوښتلای شي او تر ټولو مهمه دا چې له دولتي ادارې څخه د اطلاعاتو او سندونو غوښتنه وکړي او د اړتیا په صورت کې دغه کار پټ ترسره شي.

۴ـ کمېسیون باید دغه صلاحیت هم ولري چې د پلټنې په پای کې د استیناف قضیه وتړي، له دولتي ادارې څخه وغواړي چې اطلاعات افشا کړي، هغه تورونه چې د دولتي ادارې له خوا لګول شوي وي، تنظیم کړي، دولتي ادارې جریمه کړي او د استیناف لګښت پر دولتي ادارې باندې تحمیل کړي.

۵ـ کمېسیون، په ځانګړي ډول د پراختیایي لارو چارو لکه د عامه پوهاوي د کچې لوړول، له دولتي ادارو سره مرسته او د هغوی لپاره د روزنیزو پروګرامونو جوړول؛ لکه د دولتي ادارو له راپور ورکونې څارنه، د سرغړونو پر وړاندې د تادیبي مویداتو تجویز او نورې دندې؛ د بېلګې په توګه پر قوانینو تبصره، غوښتونکو ته د مشورې ورکول، د محتوا ټاکل، د اطلاعاتو غوښتنې فورم بیه او د خپلو کلنیو راپورونو په چمتو کولو کې مهم رول لوبوي.

کمېسیون ممکن له ځینو دولتي ادارو څخه د همکارۍ غوښتنه ولري، خو د نورو هېوادونو تجربو څرګنده کړې چې د دولتي ادارو د ځینو نورو چارواکو له خوا د ستونزو له جوړولو سره به هم مخ شي.

قانون حق درکوي څو د دولت د هغو خپرونو او تطبيق د څرنګوالي په اړه چې ستاسو د ژوند د ښه والي په موخه يې طرحه کوي، د اطلاعاتو غوښتنه وکړئ.

انځور: Fotolia.com

اوولسم څپرکی

د شکایت حق

شکایتونه په ټولـه کې پـه دوو برخـو چې د اسـتثناوو پلي کېدو (د اسـتثناوو پر بنسـټ د غوښـتنو ردول) او د اطلاعاتـو ترلاسـه کولـو لارو چـارو او کرنـلارو اړونـد شـکایتونه پـه کې راځي، وېشـل شـوي دي.

د کرنلارو په تړاو مسایل

اطلاعاتـو تـه د لاسرسـي قانـون د ۱۳مـې مـادې لـه مخـې، کـه چېـرې غوښـتونکی د ادارې پـر وړانـدې شـوو اطلاعاتـو قناعـت ونـه لـري، کـولای شي خپـل شـکایت د اطـلاع رسـونې اړونـدې مسـوولې مرجـع تـه پـه لیکلـې بڼـه وړانـدې کـړي.

د یادونـې وړ ده، د کورنـي اسـتیناف دلایـل څرنګـه چـې پـه قانـون کـې پـه ډاګـه شـوي، خـورا لـږ دي، یواځـې پـه هغـه حالـت کـې چـې غوښـتونکی شـخص د وړانـدې شـوو اطلاعاتـو پـه اړه قناعـت ونـه لـري. ښـه چـاره دا ده چـې د قانـون د نـه تطبیـق پـه اړه د هـر ډول سـتونزو او محدودیتونـو د شـتون لـه املـه شـکایتونه او اسـتیناف غوښـتنه مجـاز وبلـل شـي. پـه ټاکلـې وخـت کـې د ځـواب نـه ورکولـو، د ډېـر فیـس اخیسـتلو او د غوښـتل شـوو اطلاعاتـو د رد پـه څېـر مسـایل پـه کـې راځـي.

د ۱۳مې مـادې پـه دریـیم بند کـې راغلي، کـه چېرې غوښـتونکی د اطـلاع رسـونې لـه مسـوولې مرجـع څخـه د کورنـي اسـتیناف پـه تـړاو ځـواب ترلاسـه کـړي او قناعـت پـرې ونـه لـري، کـولای شـي اطلاعاتـو تـه د لاسرسـي د څارنـې کمېسـیون تـه مراجعـه وکـړي. لکـه څرنګـه چـې لیـدل کېـږي دا ډول اسـتیناف غوښـتنه د کورنـي شـکایت لـه پایلـې سـره تـړاو لـري. پـه احتمالـي ډول د خپلـو ابعـادو لـه اړخـه هـم محـدوده وي؛ یعنـې یواځـې د هغـو مـواردو لپـاره چـې غوښـتونکی شـخص د ترلاسـه شـوو اطلاعاتـو پـه اړه قناعـت ونـه لـري.

کمېسـیون بایـد پرېکـړه وکـړي چـې ګواکـې غـواړي پر دغـو دلایلو ولاړو شـکایتونو ته ځـان محدود کـړي او یـا هغـه شـکایتونه بـه هـم مني چـې د دغـه قانـون له ډېـرو حکمونـو سـرغړونه وي؛ د بېلګې پـه توګـه لـه ټاکلـې نېټـې څخـه ډېـر ځنډ او یـا لـه حـد څخـه د زیات فیـس اخیسـتل او داسـې نور.

کمېسـیون تـه پـه کار ده چـې پـه هېـواد کـې اطلاعاتـو تـه د لاسرسـي لـه ټـول بهیـر څخـه څارنـه وکـړي او د اطلاعاتـو لاسـته راوړلـو د لارو چـارو او کرنـلارو اړونـد هـر ډول شـکایت بایـد وڅېـړي

او د سمون لپاره يې لاربښونه ولري او فشار راوړي. يوه مهمه کړنه چې اطلاعاتو ته د لاسرسي له بهير سره ډېره مرسته کولای شي، هغه دا ده چې هره اداره بايد د اطلاع رسونې مرجع د مسوول معرفي کولو تر څنګ د شکايتونو اورېدو مرجع هم ټولو خلکو ته ور وپېژني، څو خلک پوه شي چې د شکايتونو لرلو په صورت کې کومې مرجع ته مراجعه وکړي. هره اداره بايد د شکايتونو اورېدو مرجع د معرفۍ په اړه کمېسيون ته رسماً اطلاع ورکړي.

دغه راز د خلکو لپاره بايد داسې لاره پرانيستې وي، که چېرې يوه اداره د شخص د اطلاعاتو غوښتنه او يا شکايت ونه مني، غوښتونکی بايد وکولای شي کمېسيون ته په مستقيم ډول خپل شکايت وکړي او کمېسيون بايد دغه ډول شکايتونه واوري او په اړه يې لازم اقدام وکړي.

منځګړيتوب او داوري

په ډېرو هېوادونو کې کمېسيونونه هڅه کوي چې که د استيناف غوښتنې او د لنډ مهال ميتود منځګړيتوب له لارې بريا ترلاسه نه شي، ستونزه د داوري له لارې هواره کړي. په ډېرو قضيو کې د استيناف غوښتنه خورا څرګنده وي؛ د بېلګې په توګه که دولتي اداره د قانون له لوري په ټاکل شوي وخت کې اطلاعات نه ورکوي او يا غوښتل شوي اطلاعات د استثناوو په ډله کې شاملوي، اړينه نه ده د دې ډول استينافي دعوو لپاره د داوري له پېچلو پروسو کار واخيستل شي؛ په عادي توګه د دې ډول قضيو د هواري لپاره له دواړو غاړو سره خبرې او هغو ته قناعت ورکول بسنه کوي.

منځګړيتوب:

منځګړيتوب هغه انتخاب دی چې په شخړه کې ښکېلې غاړې يې په خپله خوښه ډول غوره کوي او د کمېسيون له لوري د منځګړي رول لوبول داسې يوه لاره ده چې دواړو غاړو ته د منلو وړ وي.

د منځګړيتوب بهير په هغو حالتونو کې چې بريالی وي، د داوري پروسو په نسبت څو ځلې ګړندی او اسانه دی؛ نو ځکه بايد لومړيتوب ورکړل شي.

منځګړيتوب هم د مسايلو د حل لپاره غوره لاره ده، په ځانګړي ډول د استيناف قضيو په لومړۍ مرحله کې که چېرې عامه بنسټ د غوښتنو په ځوابولو کې ناکام شوی وي، په دغه صورت کې اړتيا نه لري چې د عدالت غوښتنې رسمي پروسه له دواړو لورو سره

چې نظرونه ورکوي او اوري يې، ترسره کړي. د دې موضوع حل په نظري ډول اسان دی؛ هغوی بايد مخې ته ولاړ شي او غوښتل شوي اطلاعات د اطلاعاتو غوښتونکي ته ورکړي.

څارونکي بنسټونه کولای شي د منځګړيتوب له لارې له دواړو لورو سره په عادي او نارسمي ډول په اړيکه کې شي او هغوی ته نارسمي مفهوم چې په دې اړه څرنګه مخې ته ولاړ شي، برابر کړي. که چېرې اړخونه منځګړيتوب ومني او قضيه حل کړي، وروسته دغه شکايت ساقطېږي. له دې پرته اړتيا ده چې دا موضوع د يوه رسمي حل لور ته بوتلل شي.

داوري:

داوري له شخړو ډکه يوه پروسه ده؛ په دې پروسه کې دواړه غاړې هځه کوي کمېسيون وهځوي چې حق د دوی دی، په داسې حال کې کمېسيون تر ډېره د يوې محکمې په توګه عمل کوي او د قضيې په اړه الزامي پرېکړه کوي.

د داوري په پروسه کې د اثبات مسووليت د دولت پر غاړه وي څو سندونه وړاندې کړي چې وښيي غوښتل شوي اطلاعات د استثنا په چوکاټ کې ځای نيسي، هغه چې په قانون کې ذکر شوي او يا دا چې له دې پرته هم د قانون په رڼا کې ګام پورته شوی دی.

په ډېرو مواردو کې د کړنلارې اړوند مسايل په ساده ډول د هواري وړ دي؛ ځکه تر ډېره د يوې اداري تېروتنې له امله وي، نه د يوه ځانګړي تصميم له امله؛ د بېلګې په توګه د ځواب نه ورکول، په ځواب ورکولو کې ځنډ او يا له ټاکلي فيس څخه زيات اخيستل، په دې برخه کې د جنجالي مسايلو لکه د ضرب الاجل او په وړانديز شوي ډول د اطلاعاتو له ورکولو ډډه کول هم شامل دي. په ورته وخت کې دا ډول قضيې کله ناکله له پېچلو مسايلو سره مخ او د استثناوو اړوند رامنځته کېږي، په دې ترتيب دا ډول قضيې د منځګړيتوب له لارې هوارېدای شي.

خو له بله اړخه د استثناوو اړوند شخړو هواری کېدای شي زيات ستونزمن تمام شي، د دې تر څنګ په عادي ډول وضعيت داسې وي چې د استثناوو اړوند مهم مسايل په پرله پسې ډول ان د قانون له تصويب څخه لسيزې وروسته هم راڅرګندېږي. په معمولي ډول د دغه راز شخړو د هواري لپاره منځګرتوب او داوري دواړو ته اړتيا شته.

د يادونې وړ ده، دريېم ډول استيناف غوښتنه هم شته چې د نا سمو يا نيمګړو اطلاعاتو وړاندې کولو له مخې شکايتونه رامنځته کېږي. دغه ډول شکايتونه تر ډېره د کړنلارو بڼې ته ورته وي؛ يعنې پر اداري تېروتنو ولاړ، نه پر لانجمنو مسايلو، خو تفسيرونه هم په کې شامل وي.

کړنلارې:

څرنګه چې مخکې يادونه وشوه، د کمېسيون پر وړاندې يوه ننګونه چې شکايتونو ته د رسېدو په برخه کې په ځانګړي ډول که وغواړي په ځينو قضيو کې منځګړيتوب وکړي، هغه استيناف غوښتنې ته د لاسرسي د لېږې مودې تاکل دي. د دواړو کارې غونډو ضرب الاجل ۳۰ ورځې دی؛ يعنې په هرو ۱۵ ورځو کې به يوه کارې غونډه جوړېږي. کمېسيون بايد پر دې موضوع غور وکړي چې خپلې چارې څه ډول تنظيم کړي څو ياد ضرب الاجل رعايت شي. دغه کار به په لومړيو کې دومره ستونزمن نه وي؛ ځکه د استيناف غوښتنې قضيو شمېر به لږ وي، خو کله چې د استيناف غوښتنې قضيو شمېر ډېر شي، ستونزه به نوره هم ډېره شي.

يوه لار دا کېدای شي چې په لومړي سر کې منځګړيتوب د لومړي ګام په توګه ترسره شي او وروسته بيا دغه پړاو شکايتونو ته د رسېدو لپاره په زماني مهالوېش کې حساب نه شي، په دې توګه کمېسيون کولای شي يوه غونډه منځګړيتوب او دوه نورې غونډې داورې ته ځانګړې کړي. په دواړو حالتونو کې به اړينه وي څو دارالانشاء د شکايتونو چمتووالي لپاره يو لړ مقدماتي کارونه ترسره کړي؛ ځکه نه شي کېدای دغو ټولو کارونو ته په يوه غونډه کې رسېدنه وشي؛ د بېلګې په توګه له کومې دولتي ادارې څخه چې شکايتونه شوي، بايد هماغې اړوندې ادارې ته واستول شي او وخت ورکړل شي څو خپل ځواب وړاندې کړي.

د منځګړيتوب او داورې کړنلارې په خپلو کې توپير لري، د منځګړيتوب په برخه کې:

الف- د منځګړيتوب ترسره کولو لپاره څارونکی بنسټ په معمولي ډول د قضيې له دواړو لورو سره نا رسمي اړيکه نيسي او هغه په نا رسمي ډول پوه کوي چې موضوع بايد څه ډول پر مخ ولاړه شي. که ښکېلې غاړې د څارونکې مرجع نظر ومني او ستونزه خپل منځ کې هواره کړي، قضيه تړل کېږي؛ له دې پرته اړتيا ليدل کېږي څو قضيه له رسمي لارې هواره شي.

ب- د منځګړيتوب لپاره غوره لار دا ده چې کمېسيون دواړه غاړې (شکايت کوونکی او دولتي اداره) په خپلو کې ليدلو ته چمتو کړي څو پر موضوع بحث وکړي او په احتمالي ډول يوې پايلې ته ورسېږي؛ د بېلګې په توګه که حکومتي ادارې شکايت ته ځواب نه وي ورکړی، دواړه غاړې کولای شي هوکړې ته سره ورسېږي څو اړونده اداره د يوې اوونۍ او يا له دې څخه په زياته موده کې ځواب ورکړي. د کمېسيون رول په داسې مواردو کې له دې چارې څخه د ډاډ ترلاسه کول دي چې د هغوی خبرې او عمل منصفانه دی او غوښتل شوي اطلاعات له ژمنې سره سم د غوښتونکي په واک کې ورکړل شول او کنه.

د داورۍ په تړاو، په عمومي ډول اړینه ده څو پر بهیر پاملرنه ډېره شي څو دواړو غاړو ته د انصاف ډاډ ترلاسه شي.

د داورۍ په برخه کې لاندې ټکي د یادونې وړ دي:

الف- لږ تر لږه باید اړوندې دولتي ادارې ته وخت ورکړل شي څو په لیکلې بڼه یادو ادعاګانو ته ځواب ووایي. دغه راز مناسبه به وي شکایت کوونکي لور ته هم فرصت ورکړل شي چې که چېرې نوي مسایل وړاندې شوي وي، د دولتي ادارې د ورکړل شوي ځواب پر وړاندې غبرګون وښيي.

ب- کمېسیون باید تصمیم ونیسي چې داوري د کاغذ پر مخ او یا د مخامخ غونډو جوړولو له لارې ترسره کړي، غوره به دا وي چې د مخامخ غونډو پر جوړېدو سلا وشي او یادې دواړې غونډې په ښکاره جوړې شي، خو کمېسیون کولای شي د محرمو اطلاعاتو څېړلو پر مهال غونډه سري اعلان کړي. د اطلاعاتو څېړنې پر مهال د کمېسیون غړي باید د سندونو محرمیت وساتي.

ج- کمېسیون باید تصمیم ونیسي چې د څو غړو پر مټ شکایتونو ته لاسرسی ومومي؛ د بېلګې په توګه له درېیو او یا پنځو غړو څخه جوړ پلاوی له یو غړي او یا ټولو غړو سره یو نظر ته ورسېږي. لومړی یاده شوې لار غوره ده، په ځانګړې توګه دې ته په پام سره چې د شکایتونو شمېر د وخت په تېرېدو مخ پر زیاتېدو شي.

د کمېسیون پرېکړه اطلاعاتو ته د لاسرسي غوښتنې ردولو پر وړاندې د استیناف غوښتنې په تړاو له لاندې پرېکړو څخه یوه ده:

الف- د اطلاع رسونې د مسوولې مرجع د لوړ پوړي امر د پرېکړې ردول او اطلاعاتو ته د پوره او یا نسبي لاسرسي په اړه حکم.

ب- د اطلاع رسونې د مسوولې مرجع د پرېکړې پخلی او د غوښتونکي د غوښتنې ردول.

کمېسیون باید خپله پرېکړه په علني توګه د علني غونډې په ترڅ کې او یا خپله وېبپاڼه کې د خپرولو له لارې اعلان کړي. دغه راز کمېسیون باید د پرېکړې کاپي په مستقیمه توګه په شخړه کې ښکېلو لورو؛ یعنې شکایت کوونکي او دولتي ادارې ته وسپاري.

ښايي په ځينو قضيو کې کمېسيون يو نظر ته ونه ورسېږي، په داسې مواردو کې بايد د کمېسيون غړو ته اجازه ورکړي څو خپل مخالف نظرونه وړاندې کړي او ياد مخالف نظرونه بايد د ضميمې په بڼه له اصلي پرېکړې سره يو ځای شي. د يادونې وړ ده چې اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د ۲۳ مې مادې له مخې، د کمېسيون تصميمونه او پرېکړې وروستنۍ (نهايي) او له ابلاغ وروسته د تطبيق وړ دي.

د څارونکي بنسټ واکونه

اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسيون د اطلاعاتو په برخه کې يوازېنۍ د څارنې اداره ده، نو که له دغه څارونکي بنسټ څخه د اغېزمنتوب تمه کېږي، بايد اړين واکونه ورکړل شي.

ياد واکونه په عمومي ډول په دوو برخو وېشل کېږي:

اطلاعاتو ته د لاسرسي غوښتنې په برخه کې د استيناف غوښتنې د څېړنې او په اړه يې د تصميم نيولو او د ستونزو هوارولو واک، کله چې د شکايت په اړه تصميم ونيول شي. قانون د کمېسيون د واکونو په اړه دومره سپيناوی نه لري، خو د موضوع مثبت اړخ دا دی چې د کمېسيون پرېکړې الزامي دي او اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د ۱۹ مې مادې د درېيمې فقرې له مخې، کمېسيون اطلاعاتو او سندونو ته د لاسرسي واک لري او د ادارو د اطلاع رسونې له مسوولو مراجعو څخه سندونه او مدارک ترلاسه کولای شي.

د موضوع منفي اړخ دا دی، که قانون د کمېسيون د واکونو په اړه چې په دولتي ادارو کې څېړنې وکړي، شواهد وغواړي او د اطلاعاتو غوښتونکو لپاره چاره ولټوي، څه نه لري، که څه هم ښايي قياس شي کمېسيون واک لري څو دولتي ادارو ته لارښوونه وکړي څو اطلاعات د غوښتونکو په واک کې ورکړي.

قانون په دې اړه چې کمېسيون داسې واک ولري څو دولتي ادارو ته لارښوونه وکړي چې د قانون د تطبيق په برخه کې د خپلو کمزوريو لرې کولو لپاره د روزنيزو پرګرامونو جوړولو او د اطلاع رسونې د مرجع د مسوولينو ټاکلو په څېر، اړين ګامونه واخلي، صراحت نه لري، خو غوښتونکو او ادارو ته لازمې مشورې ورکولای او په هېواد کې د روزنيزو برنامو جوړولو له لارې د اطلاع رسونې فرهنګ د غښتلتيا لپاره کړنې ترسره کولای شي.

یو څارونکی بنسټ باید په ایډیال حالت کې لاندې واکونه ولري څو د شکایتونو په اړه سمه څېړنه وکړي:

- څارونکی بنسټ باید د شکایت اړوند موضوع پر محرمو او عادي ټولو اطلاعاتو د کتنې صلاحیت ولري. د دغه واک په نه شتون کې یاد بنسټ د شکایتونو په تړاو د پرېکړو کولو پر مهال خپل مسوولیت سم نه شي ترسره کولای. پر دې پوهېدل چې په سندونو کې څه ډول اطلاعات دي، اړینه ده چې حساسو او محرمو سندونو ته لاسرسی ولري څو د محرمیت کچه یې وټاکي او سمه پرېکړه وکړي.
- بنه کړنه دا ده چې څارونکی بنسټ د اړتیا وړ ټولو اطلاعاتو او سندونو ته لاسرسی او د اطلاعاتو د افشا کولو د صدور امر ولري، خو په ورته وخت کې باید خپله هم د اطلاعاتو محرمیت ته درناوی وکړي.
- څارونکي بنسټ ته یوازې اطلاعاتو ته لاسرسی کافي نه دی، بلکې باید د شاهد خبرې یې هم واورېدل شي او وکولای شي چې شاهد خپل حضور ته په ور تګ اړ باسي.
- څارونکی بنسټ د دې لپاره د شاهد شهادت اورېدو ته اړتیا لري څو د یوې موضوع د حساسیت په کچه پوه شي، که هغه امنیتي، سیالیزه، سوداګریزه او کومه بله د خصوصي حریم موضوع او یا هم د دولتي او یا غوښتونکي له لوري له وړاندیز شوو ادعاوو څخه سم پوهاوی دي.
- په پای کې غوره کړنه دا ده چې یوه څارونکي بنسټ ته پر دولتي تاسیساتو د پلټنې واک ورکړل شي، په داسې حال کې چې دا یو ستر واک دی چې ډېری مهال یې استفادې ته اړتیا نه لیدل کېږي. خو په ځینو مواردو کې د پلټنې پر مهال ثابته شوې ده چې دولتي ادارې داسې اطلاعات چې له درلودو یې انکار کوي، لري. دغه راز پلټنه له څارونکي بنسټ سره مرسته کوي څو د قانون رعایتولو په برخه د دولتي ادارو جوړښتي ستونزې درک او هوارې کړي؛ د بېلګې په ډول د هند اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د ۱۸مې مادې په درېیمه فقره کې داسې راغلي: د اطلاعاتو مرکزي او یا د اطلاعاتو ایالتي کمېسیونونه له احوال سره سم په دغه فصل کې د شته موضوعګانو په اړه د څېړنې پر مهال یوې مدني دعوا ته د رسېدو په موخه د مدني محاکمو د اصولو پر بنسټ د لاندې مسایلو په تړاو برخمن دي:

الف ــ په شفاهي او کتبي ډول د خلکو حاضرول، هغوی شهادت ورکولو ته اړ ایستل، د لوړې کولو، سندونو او یا مادي دلایلو وړاندې کولو پر اساس.

ب ــ د سندونو راغونډولو او پلټنې ته اړ ایستل.

ج– د لوړې په بهیر کې د مدارکو موندل.

د– له محکمو او یا دفترونو څخه د دولتي سندونو او یا کاپي غوښتل.

هــ د قرار صادرول، د شهود نیمګړتیا او د اثبات دلیلونه.

و– د اړتیا وړ ډېری موضوع ګانې.

کله چې یو څارونکی بنسټ شکایتونو ته د رسېدو پر مهال وموميي شکایت موجه دی، باید د غوښتونکي په حق کې د عدالت ټینګښت لپاره پوره صلاحیتونه ولري.

غوره لار دا ده چې د څارونکي امرونه لازمي وي، دا یوه مهمه موضوع ده؛ ځکه که څارونکی بنسټ یوائې د وړاندیزونو وړاندې کولو واک ولري، ښايي ډېری دولتي ادارې پرې سترګې پټې کړي، په دې صورت کې به غوښتونکی اړ شي چې د هغو د تنفیذ لپاره محکمو ته مراجعه وکړي او په دې وخت کې به د څارونکي بنسټ وجودي منطق تر پوښتنې لاندې راشي.

څارونکي بنسټونه باید د جبرانوونکو اقداماتو واکونه ولري.

د غوښتونکي لپاره په طبیعي ډول د اطلاعاتو غوښتنې پر مهال او د نورو خدمتونو په څېر لکه د یوه ځانګړي میتود له لارې اطلاعاتو ته رسېدل، د فیس کموالی او ان د هغه جبران چې په ځینو مواردو کې د اطلاعاتو رسولو په برخه کې د غوښتونکي ځورېدو او یا ان د هغه د مالي سرچینې ضایع کېدو لامل شوي وي.

یاد بنسټ باید د لومړیتوب له مخې صلاحیت ولري چې حکومتي ادارې ته په ځانګړو مواردو کې لارښوونه وکړي څو یو لړ جوړښتي اصلاحات تر لاس لاندې ونیسي، په ځانګړې توګه هغه مهال چې اداري ستونزې د ادارې د ناکامۍ لامل وګرځي او هغه هم د قانوني مکلفیتونو په ترسره کولو کې.

په دې برخه کې یوه ښه بېلګه دا ده چې دولتي ادارې ته لارښوونه وشي څو خپلو کارکوونکو ته، هغه مهال چې له قواعدو سره نا اشنا وي او د خپلو قانوني مسوولیتونو په ترسره کولو کې پاتې راځي، روزنیز پروګرامونه جوړ کړي او یا هم په داسې وضعیت کې چې د کمزوري مدیریت له امله د اړتیا پر مهال خپل سندونه په بېړه نه شي موندلی،

څارونکی بنسټ باید ورته لارښوونه وکړي څو د خپلو سندونو مدیریت سم کړي.

د هند اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د ۱۹مې مادې د اتمې فقرې له مخې، د هند د اطلاعاتو مرکزي کمېسیون او یا د اطلاعاتو ایالتي کمېسیون د پرېکړو نیولو پر مهال لاندې صلاحیتونه لري:

الف- د دغه قانون د حکمونو له پلي کېدو څخه د ډاډ ترلاسه کولو او د اړینو ګامونو پورته کولو لپاره د دولتي ادارو اړ ایستل، له لاندې لارو څخه:

۱- د اړتیا پر مهال د یوه ځانګړي میتود له لارې اطلاعاتو ته د لاسرسي لار هوارول.

۲- له احوال سره سم د اطلاع رسونې مرکزي او ایالتي مسوول ګومارل.

۳- د ځانګړو اطلاعاتو او یا د اطلاعاتو د کټګوریو خپرول.

۴- د سندونو خوندیتوب، مدیریت او د هغو د له منځه وړو په تړاو په خپلو کړنو کې د اړینو بدلونونو راوستل.

۵- خپلو کارکوونکو ته اطلاعاتو ته د لاسرسي لپاره د روزنیزو پروګرامونو زیاتوالی.

۶- د څلورمې مادې د لومړۍ فقرې د «ب» بند پر بنسټ د کلني راپور وړاندې کول.

ب - غوښتونکي ته د هر راز اوښتي زیان د جبران ورکولو لپاره دولتي ادارې اړ ایستل.

ج- د دغه قانون د تادیبي مویداتو پلي کول.

د- د غوښتنې ردول.

د اطلاعاتو غوښتنې اړوند شکایتونه

ځینې شکایتونه ښایي له هغو ستونزو سره تړاو ولري چې غوښتونکي د غوښتنې پر مهال له هغوی سره مخ شوي وي. داسې ستونزې کېدای شي له بېلابېلو عواملو سره تړاو ولري، لکه:

- ښایي د اطلاعاتو غوښتنه نه وي شوې؛ د بېلګې په توګه کېدای شي دولتي ادارې د اطلاع ورکولو د مرجع مسوول نه وي ټاکلی، یا د کوم بل لامل په سبب او یا د غوښتنې په بدل کې هېڅ راز رسید ونه لري.
- دولتي اداره ادعا وکړي چې غوښتنه د غوښتنې له اړتیاوو سره سمه نه ده.
- دولتي اداره ادعا وکړي چې غوښتنه د دلایلو له امله د قانون له چوکاټ څخه بهر ده.

د اطلاعاتو غوښتنې وړاندې کولو لپاره د امکاناتو نه شتون:

د امکاناتو نه شتون ښایي یوه حیرانوونکې ادعا څرګندده شي خو حقیقت لري؛ ځکه له بده مرغه ډېری غوښتونکي د هغوی د غوښتنې له منلو سره د دولتي ادارې له خوا له ستونزې سره مخ کېږي. ښکاره ده چې په داسې حالتونو کې کمېسیون باید موضوع له دولتي ادارې سره شریکه کړي او اړوند اداره باید ستونزه هواره کړي.

یوه عمومي ستونزه دا ده چې دولتي ادارې د اطلاع رسونې او د غوښتنو د پراوونو وهلو لپاره د اړیکې یوه مرکزي مرجع نه ټاکي، د دغه کار موخه یې دا وي څو غوښتونکي پوه نه شي چې خپله غوښتنه چا ته وړاندې کړي.

د لومړیتوب له مخې د اطلاع رسونې د مسوولې مرجع د اړیکو جزئیات باید په اسانه د ادارو په وېبپاڼه او هم په دفترونو کې د لاسرسي وړ وي. که دغه اطلاعات په لاس کې نه وي، باید لږ تر لږه له یو داسې کارکوونکي سره وي چې د دفتر او ټیلیفون له لارې له مراجعینو سره کاري اړیکه لري.

دا چې یوې دولتي ادارې د اطلاع رسولو لپاره خپل مسوول ټاکلی وي او یا یې نه وي ټاکلی، دا موضوع خلکو ته د اطلاع رسونې له برخې سره ډېر تړاو نه لري، په بل ډول که دولتي ادارې د اطلاع رسونې د مرجع مسوول نه وي ټاکلی، بیا هم غوښتونکي کولای شي اطلاعات له یادو ادارو ترلاسه کړي. د یادونې وړ ده، خلک کولای شي له هغو ادارو

څخه چې د اطلاع رسونې د مرجع مسوول یې نه وي ټاکلی، اطلاعاتو ته د لاسرسي کمېسیون ته شکایت وکړي او کمېسیون باید دا موضوع جدي ونیسي، پر اړوندو ادارو فشار راوړي چې د اطلاع رسونې د مرجع مسوول خلکو ته ور وپېژني.

ښايي بله ستونزه دا وي چې دولتي اداره له بېلابېلو لارو، له هغو لارو چې باید غوښتنې ومنل شي، همکاري ونه کړي. په ایډیال شرایطو کې غوښتونکي باید وکولای شي خپلې غوښتنې له بېلابېلو لارو وړاندې کړي، لکه په شخصي ډول د پوسټ، فکس او برېښنالیک له لارې او یا د انلاین فورم پر اساس. په قانون کې سپیناوی نه دی شوی چې ایا ټولې دولتي ادارې له دې ټولو لارو څخه د غوښتنو ترلاسه کولو ته اړې دي او که نه، خو کمېسیون باید دولتي ادارې اړ باسي څو غوښتنې له ټولو لارو څخه چې ورته شونې وي، ومني؛ یعنې که برېښنالیک ولري، باید الکترونیکي غوښتنې ومني.

بله ستونزه ښايي دا وي چې د غوښتونکي لپاره د اطلاعاتو غوښتنې وړاندې کول ستونزمنه وي، که څه هم معلومه نه ده چې دغه مسایل به څو ځلې کمېسیون ته راجع شي، کومې غوښتنې چې د برېښنالیک، پوست او فکس له لارې استول کېږي، ټولې باید یو مرکزي ادرس (د اطلاع رسونې د مرجع مسوول) ته ورسېږي.

خو داسې لارې چارې باید د غوښتونکو لپاره وي چې غوښتنه په شخصي ډول یوې دولتي ادارې ته وړاندې کړي او یاده اداره دې هغه د اطلاع رسونې مسوولې مرجع ته ور ورسوي. خو لیدل شوي چې ډېری دولتي ادارې داسې سیستم په کار نه اچوي.

بله مسئله دا ده، که غوښتل شوي اطلاعات په دولتي اداره کې نه و، څه به رامنځته شي، په ترجیحي ډول باید په داسې مواردو کې یاده اداره هغې مرجع ته چې دغه اطلاعات په کې دي، غوښتنه راجع کړي.

دویمه غوره لاره دا ده چې د غوښتونکي غوښتنه بېرته خپله هغه ته راجع شي او ورته معلومات ورکړل شي چې کومه مرجع دا اطلاعات په واک کې لري؛ یعنې هغه اداره ور وپېژني. که لومړۍ مرجع پوه نه شي چې غوښتل شوي اطلاعات له کومې مرجع سره دي، کولای شي د مرجع له نوم یادولو پرته چې د پام وړ اطلاعات هلته په کې ترلاسه کېدای شي، غوښتنه بېرته غوښتونکي ته ور وسپاري، هغه څه چې باید ویې نه کړي، هغه له غوښتنې څخه سترګې پټول دي.

بلـه عامـه سـتونزه دا ده، ان کلـه چـې غوښـتنه ترسـره کېږي، پـه اړونـد دولتـي اداره کـې نـه ثبتېږي او غوښـتونکي تـه يـې رسـيد نـه ورکـول کېږي. ډېـره مهمـه ده ډاډ ترلاسـه شـي چـې غوښـتونکي تـه داسـې يـو رسـيد ورکـړل شـي چـې د غوښـتنې وړانـدې کولـو نېټـه او د غوښـتنې پـه تـړاو نـور مهـم کليـدي معلومـات پـه کـې ثبـت شـوي وي، داسـې رسـيد ښـايي پـه هغـو حالتونـو کـې چـې دولتـي اداره د اطلاعاتـو لـه ورکولـو څخـه ډډه کـوي، ډېـر ګټـور تمـام شـي؛ ځکـه د دغـه ډول رسـيد پـه نـه شـتون کـې غوښـتونکی هېـڅ ثبـوت نـه لـري چـې غوښـتنه يـې کـړې وه او کـه نـه.

پـه دغـه دليـل دا ډول پېښـې کمېسـيون لـه يـو لـړ سـتونزو سـره مـخ کـوي؛ ځکـه کـه پـه داسـې مـواردو کـې يـو څرګنـد ليکل شـوی سـند نـه وي، بايـد پـر انسـاني اړيکـو تکيـه وکـړي او ودې ګـوري چـې تـر ډېـره پـر کومـه غـاړه بـاور کـولای شـي.

د اطلاعاتو غوښتلو رسيد بايد لاندې جزئيات ولري:

الف- د راجستر ځانګړې شمېره

ب- د غوښتنې وړاندې کولو نېټه

ج- د غوښتونکي د ټېليفون شمېره

د- د اطلاع رسونې د مسوولې مرجع د مسوول شخص نوم چې غوښتنه يې ثبت کړې ده

هـ- د غوښتل شوو اطلاعاتو په اړه لنډ معلومات

د اطلاعاتو غوښتنه

د اطلاعاتو غوښتنه باید د اطلاعاتو غوښتنې له فورم څخه په ګټې اخیستنې سره په لیکلې بڼه ترسره شي، دغه فورم باید د مالیې وزارت له لوري خپور شي او د عامو خلکو په واک کې ورکړل شي. یاد فورم باید د عامه بنسټونو د دفترونو او بېلابېلو ویبپاڼو له لارې هم د لاسرسي وړ وي.

په فورم کې دې لږ تر لږه لاندې اطلاعات ځای پر ځای شي:

الف- د اطلاعاتو ترلاسه کولو لپاره یوه پته او له غوښتونکو سره اړیکه چې دا شخص باید یو ادرس، د ټیلیفون شمېره او برېښنالیک ولري.

ب- غوښتل شوي اطلاعات باید واضح او څرګند وي، څو هغه کارکوونکی چې یاد اطلاعات چمتو کوي، وتوانېږي د اړتیا وړ اطلاعات برابر کړي.

ج- د هغه دولتي بنسټ نوم چې غوښتنه ورته راجع کېږي.

د- غوښتونکی له کومې لارې غواړي د پام وړ اطلاعات ترلاسه کړي؟

ه- یاد لاملونه چې غوښتونکي باید په لزومي ډول د اطلاعاتو ترلاسه کولو په بدل کې فیس ور نه کړي.

و- معلومات باید ثابته کړي چې غوښتونکی د افغانستان اوسېدونکی دی او ثبت شوی حقوقي هویت لري.

له فني اړخه که د اطلاعاتو غوښتنې فورم په سمه توګه ډک نه شي، دولتي اداره غوښتنه ردولای شي. قانون په رسمي ډول دولتي ادارې نه اړ باسي څو له هغو غوښتونکو سره چې د اطلاعاتو غوښتلو په برخه کې ستونزه لري، همکاري وکړي، خو غوره میتود دا دی او منطق هم دا حکم کوي چې غوښتونکي ته د فورم په اړه توضیحات ورکول د اطلاع رسونې د مرجع مسوول له دندو څخه شمېرل کېږي. له دې پرته به غوښتنې د وړو تېروتنو پر بنسټ د اطلاعاتو غوښتنې فورم ډکولو پر مهال رد شي. له بل پلوه د دولتي ادارو د کارکوونکو ډېر وخت به د هغو اطلاعاتو په اړه چې په فورم کې په څرګند ډول نه دي ذکر شوي، ضایع شي. دا په داسې حال کې ده چې له غوښتونکو سره د فورم ډکولو پر مهال لږه همکاري د دې لامل کېږي څو د دې سترې ستونزې مخه ونیول شي.

کمېسیون باید تصمیم ونیسي چې له دې ستونزې سره څرنګه معامله وکړي؛ د بېلګې په توګه، ایا داسې موارد به ومني چې حکومتي ادارې د غوښتونکو غوښتنې د زیاتو تخنیکي دلیلونو له امله رد کړي که نه، په داسې حال کې چې له غوښتونکو سره د همکارۍ له کولو هم ډډه شوې وي. د اطلاع رسونې د مسوولې مرجع لپاره غوره میتود دا دی چې کله غوښتونکي د فورم په ډکولو کې ستونزه ولري، مرسته ورسره وکړي؛ د بېلګې په توګه کوم غوښتونکي چې نا لوستي او یا معلول وي.

د قانون د پوښښ ساحه

دولتي اداري اجازه لري، د اطلاعاتو کومې غوښتنې چې د قانون تر پوښښ لاندې نه راځي، رد کړي؛ د بېلګې په توګه هغوی داسې اطلاعات وغواړي چې د اطلاعاتو په تعریف کې شامل نه وي او یا غوښتونکي د قانون تر پوښښ لاندې نه وي او یا د بحث وړ اداره د هغو ادارو په ډله کې چې تر قانوني پوښښ لاندې وي، شامله نه وي.

اطلاعات، اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د درېیمې مادې په لومړۍ فقره کې داسې تعریف شوي دي: ”هر ډول ضبط یا ثبت شوی سند او معلومات، نمونه او موډل اطلاعات دي.“

په څرګند ډول د ټولو هغو څیزونو چې یوه معنا رسوي، ثبت او یا ضبط شوي وي، رانغاړي؛ د خپل ماهیت له مخې تېرېدونکي او شفاهي نه وي. د ځینو هېوادونو په قوانینو کې وضاحت ورکړل شوی چې برېښنالیکونه هم په کې شامل دي؛ د هغو برېښنالیکونو په ګډون چې له خصوصي ادرسونو څخه لېږل شوي وي، خو د کار اړوند له مسایلو سره تړاو ولري؛ یعنې چارواکي نه شي کولای د خپل شخصي برېښنالیک له لارې د کاري موخو لپاره له قانون څخه سرغړونه وکړي.

د برېښنایي وسایلو له لارې د اړیکو ټینګولو ډېرې موارد په اطلاعاتو کې راځي، څرنګه چې پورته یې یادونه شوې، د سویډن هېواد په یوه قضیه کې ان په کمپیوټر کې موجود کوکیز (cookies) د "اطلاعاتو" په توګه وپېژندل شول.

د "اطلاعاتو غوښتونکی" په قانون کې کورنی حکمي یا حقیقي شخص تعریف شوی دی، دغه تعریف په څرګند ډول افغان حقیقي او حکمي اشخاص رانغاړي. د کمېسیون اړوندیزې څو پرېکړه وکړي چې څه ډول بنسټونه د افغاني حکمي شخصیتونو په ډله کې راځي. په دې برخه کې سم چوکاټ دا کېدای شي چې ایا بنسټ د افغانانو له لوري اداره

کېږي که نه، خو اسانه چوکاټ به دا وي چې بنسټ پنځوس سلنه او یا تر هغه زیات د افغانانو اړوند دی او که نه. په څرګند ډول دغه قاعده بهرنیان بې برخې کوي. کمېسیون باید پرېکړه وکړي چې ایا په هېواد کې مېشت بهرنیان ور شامل کړي او که نه.

هېڅ اداره باید د قانون له دایرې څخه په بشپړ ډول بهر پاتې نه شي، ان که اکثره کړنې یې د استثناوو په ډله کې هم راشي. دغه حکم د دولت د ټولو ارګانونو (مقننه، اجرائیه، قضائیه) او همدارنګه د امنیتي او دفاعي ادارو په ګډون د دولت په ټولو دندو د تطبیق وړ دی.

د اطلاعاتو نه افشا کول باید د هرې قضیې لپاره بېل بېل توجیه شي او ورته موجه دلایل شتون ولري.

اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د درېیمې مادې د شپږمې فقرې پر بنسټ، هغه ادارې چې د اطلاعاتو ورکولو مسوولیت پر غاړه لري، په لاندې ډول ذکر شوې دي:

- وزارتونه
- خپلواک عمومي ریاستونه
- دولتي کمېسیونونه
- د هېواد درې ګونې قوې
- سیمه ییزې ادارې او د ولسوالیو او ښاروالیو شوراګانې
- دولتي او ګډ (مختلط) شرکتونه او نورې ادارې

نورې ادارې:

د دغه نوملړ د پوښښ ساحه په ځانګړې توګه د وروستۍ یادې شوې برخې "نورې ادارې" په اړه ډېره څرګنده نه ده او دا د کمېسیون دنده ده چې هغه تفسیر کړي. ښه چاره دا ده چې تعریف تر ډېره د امکان په صورت کې په پراخ ډول وشي، لکه څرنګه چې کوم بنسټونه د قانون پر بنسټ رامنځته شوي دي، هغه بنسټونه چې د ډېرو دولتي ادارو تر ملکیت او یا کنټرول لاندې دي او یا د هغو له لوري مالي مرسته ورسره کېږي او ډېر نور بنسټونه چې دولتي دندې ترسره کوي، هم په کې ورګډ شي.

زماني محدودیتونه

اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون شپږمې مادې څرګند زماني وختونه، غوښتونو ته د ځواب ورکولو لپاره وضع کړي او د اطلاع رسونې مسووله مرجع مسوولیت لري څو ډاډ ترلاسه کړي هغه غوښتنې چې د وختونو په چوکاټ کې تاکل شوې دي، لاسرسی ورته وشي.

یاد زماني وختونه په لاندې ډول دي:

- ادارې مکلفې دي، غوښتل شوي اطلاعات غوښتونکي ته د اطلاعاتو غوښتنې فورم د سپارلو له نېټې څخه ډېر تر ډېره د لسو کاري ورځو وخت په ترڅ وړاندې کړي. د موجه دلیلونو د شتون په صورت کې دغه وخت تر درېیو نورو کاري ورځو پورې تمدیدېدای شي.
- د رسنیو د غوښتنو لپاره زماني مهال درې کاري ورځې وي.
- په هغو مواردو کې چې د اشخاصو د خوندیتوب او د شخص د ځان ساتنې یا ازادۍ لپاره اطلاعاتو ته اړتیا وي، د چمتو کولو وخت یې یواځې ۲۴ ساعتونه دی.

یادې مودې څرګندې ښکاري، خو ښایي یو لړ ستونزې ولري:

لومړی؛ ځواب باید ډېر ژر چمتو شي (که اطلاعات په لاس کې وي، باید ژر ورکړل شي)، نه دا چې دولتي اداره ټولې لس ورځې د اطلاعاتو پر چمتو کولو تېرې کړي. دا موضوع په قانون کې پوره روښانه نه ده، خو کمېسیون کولای شي د شپږمې مادې حکمونه داسې تفسیر کړي چې ګواکې اطلاعات د لسو ورځو په دننه کې ورکول کېږي.

دویم؛ کېدای شي د ۲۴ ساعتونو وخت ستونزې له ځان سره ولري؛ په لومړي سر کې معلومه نه ده چې د قانون دغه حکم چې د اشخاصو د ازادۍ او خوندیتوب لپاره اطلاعات اړین وي، کوم موارد تر پوښښ لاندې راولي، په احتمالي توګه د غوښتونکو له ادعا څخه ډېر څه ته اړتیا شته، خو معلومه نه ده چې د مدارکو کچه به څومره اړینه وي، دا هغه موضوع ده چې کمېسیون یې باید د وخت په تېرېدو سره تفسیر کړي. دغه راز ښایي یاد ټول ۲۴ ساعتونه په رخصتي کې رامنځته شي؛ د بېلګې په توګه که غوښتنه د جمعې ورځې په سهار واستول شي.

درېیم؛ ښایي په دې برخه کې پوښتنې چې یو غوښتونکی یې له رسنیو سره مطرحه کوي، رامنځته شي، څو د اطلاعاتو له امتیاز څخه په درېیو ورځو کې برخمن شي.

په ننني نړۍ کې د رسنيو تعريف د تېر په پرتله ستونزمن کار دی؛ د بېلګې په توګه ايا يو ويبلاګ ليکونکی، ښاري ژورنالېست (Citizen Journalist) او د رسنيو کارکوونکي هم په درېيو ورځو کې اطلاعات ترلاسه کولای شي او که نه.

څلورم؛ ښايي په دې برخه کې بحثونه، چې کوم شی "موجه دليل" ګڼل کېږي، څو د مهالنۍ لومړنۍ موده وغوځول شي، هم رامنځته شي. په نورو هېوادونو کې قانون هغه موارد په څرګنده په ګوته کوي چې د مهالنۍ مودې غځېدل توجيه کوي؛ لکه د درېيمې ډلې په ګډون له نورو سره د مشورو په څېر موارد او د پام وړ سند په لټون کې د ډېرو سندونو شته والی.

د دې تر څنګ په داسې مواردو کې قانون په معمولي ډول د اطلاع رسونې مسووله مرجع اړ باسي چې له غوښتونکي سره په ياده موده کې اړيکه ونيسي څو په ځواب ورکولو کې د ځنډ دلايل ورته بيان کړي او دا دې هم ورته وويل شي چې غوښتنې ته لاسرسی به تر کوم وخت پورې وځنډول شي. کمېسيون کولای شي دغه ډول مسووليت پر دولتي ادارو واچوي (پر دې مفکورې ولاړ چې غوښتونکی به له دې پرته فکر وکړي چې د مهالنۍ مودې په تېرېدو سره يې ښايي غوښتنه رد شي او يا پرې ستړګې پټې شي.)

په پای کې اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون له تنفيذ څخه وروسته به کم شمېر دولتي ادارې د اطلاع رسونې د مسوولې مرجع په ګومارلو کې اړين ګامونه واخلي؛ نو ځکه کمېسيون غوښتنو ته د لاسرسي لپاره تر ډېره د ځنډېدو توقع بايد ولري.

دا به ګټوره وي که ځيني وختونه دا دوره ټولو ښکېلو غاړو ته د روزنيزې دورې په توګه وګڼل شي او لومړنۍ غوښتنې چې وړاندې کېږي، دولتي ادارو ته د رونيز بهير په توګه وبلل شي څو دولتي ادارې دا زده کړي چې غوښتنو ته د سم ځواب لپاره له کومو لارو کار واخلي.

کمېسيون بايد په دې اړه فکر وکړي چې څرنګه کولای شي په لومړي سر کې له هغو پرله پسې ځنډونو سره چې مخ کېږي، ځواب ووايي. کمېسيون بايد په پرېکنده ډول دا وښيي چې داسې ځنډونه د منلو وړ نه دي، خو په ورته وخت کې بايد دولتي ادارې ډېر جديت وښيي، که داسې نه وي، نو د کمېسيون واکونه به کمزوري شي.

غوښتنو ته ځواب ورکول

د قانون د متن غوښتنو ته د ځواب ویلو لپاره روښانه کړنلارې او نېټې چمتو کوي او عامه بنسټونه اړتیا لري چې غوښتنو ته د ځواب لپاره د اطلاع رسونې مرجع مسوول په مشرۍ کړنلارې او نېټې رامنځته کړي.

اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون وضع کولو په لومړیو وختونو کې به ډېر کم بنسټونه دغه ډول سیستمونه رامنځته کوي. د غوښتنو په چمتو کولو کې ځنډ او یا تر دې هم بد حالت یوه عادي چاره ده. ځیني وختونه به ګټور وي چې دا دوره هر شامل شخص ته د یوې روزنیزې دورې په توګه ومنل شي او عامه بنسټونو ته د لومړنیو غوښتنو له لارې روزنه ورکړل شي چې دوی کوم کار ترسره کړي او کومو اقداماتو ته اړتیا لري، څو په سم ډول د اطلاعاتو تر لاسه شوو غوښتنو ته ځواب ورکړي.

د اطلاع رسونې مرجع مسوول د غوښتنې له ترلاسه کولو وروسته مکلف دی په لسو کاري ورځو کې غوښتنې ته ځواب ورکړي چې دا د تاکل شوې نېټې تر ټولو زیات وخت دی، خو که ممکن وي، ځوابونه باید ډېر ژر برابر شي او که چېرته اطلاعات لاسرسي ته چمتو وي، فوراً دې غوښتونکي ته ور کړل شي.

په استثنایي قضیو او هغو دلایلو کې چې د توجیه وړ دي، لکه له نورو سره د مشورې اړتیا، له دریېم اړخ سره د غوښتنې په اړه مشوره، د اطلاعاتو موندلو لپاره په ګڼ شمېر اسنادو کې لټون، دا نېټه یوازې د درېیو نورو ورځو لپاره غځېږي. په دغه ډول حالت کې د اطلاعاتو مسوول باید په اصلي موده کې له غوښتونکي سره په اړیکه کې شي، هغه ته د ځنډ لاملونه برابر کړي او د ځنډ نېټه ورته وټاکي. ټولیزه موده چې ۱۳ کاري ورځې کیږي، نور د غځولو وړ نه ده.

له عملي نظره کیداى شي یادونه وشي چې زیاتره وختونه عامه بنسټونه په دې ټاکل شوې نېټه کې د غوښتنې په ځوابولو کې ستونزه لري، حتی په ډېرو پرمختللو سیستمونو کې هم، نو اړینه ده چې هغوی ته د خپلې غوښتنې په اړه یادونه وکړئ، تر
ي وپوښتئ چې ستاسې غوښتنه به د هغوی له لوري کله ومنل شي.

غوښتنې ته ځواب باید لیکلی وي او لاندې موارد په کې شامل شي:

الف– ایا ترلاسه شوي اطلاعات غوښتنې ته ځواب وايي؟

ب– که چېرې دغه اطلاعات په هغه عامه بنسټ کې، چې اطلاعات د لاسرسي وړ نه دي، نه وي؟

ج– د دې په اړه تصمیم نیول چې اطلاعاتو ته لاسرسی 'کلي یا جزیي' برابر شي که نه؟

په هغه حالت کې چې اطلاعات باید برابر شي، نو ځواب باید لاندې شیان مشخص کړي:

الف– هغه بڼه چې اطلاعاتو ته لاسرسی په کې وړاندې کېږي.

ب– د فیس د ورکړې لارښود.

ج– هغه وخت چې اطلاعات په کې د لاسرسي وړ ګرځي.

په هغه ځای کې چې یوه غوښتنه په کلي او یا جزیي ډول ردېږي، دا غوښتنه باید لاندې موارد روښانه کړي:

الف– هغه استثنا چې تکیه وربانـدې شوې وي او له دې استثنا څخه د استفادې دلیل چې په پایله کې یې زیان رامنځته کېدونکی وي.

ب– اطلاعات د کړنلارې مطابق نه وي غوښتل شوي.

داسې لارې شته چې دولتي ادارې یې پر مټ کولای شي د اطلاعاتو غوښتنو ته ځوابونه ووايي، خو د دې تر څنګ بیا هم قانون ماتوي. درې مورده یې په لاندې ډول دي:

- د نا سمو او یا نیمګړو اطلاعاتو چمتو کول.
- د اطلاعاتو نه وړاندې کول، په کوم ډول چې غوښتل شوي دي.
- د غوښتنې د رد په صورت کې د ابلاغیې نه وړاندې کول.

نا سم اطلاعات:

د دغسې مواردو شمېر لږ نه دی چې ادارې د غوښتنو په ځواب کې نیمګړي او یا نا سم اطلاعات وړاندې کوي؛ یعنې د اطلاعاتو غوښتنې سمې او کره نه ځوابوي. ښکاره ده چې دغه حالت غوښتنې ته د نه ځواب ورکولو حالت بلل کېږي.

په هر حال، ښايي نور بېلابېل لاندی لاملونه هم وي چې اداره دې یوې غوښتنې ته داسې نا سم ځواب ووايي چې کمېسیون یې شکایت ته د رسېدو لپاره باید په پام کې ونیسي، لکه::

- لومړی ښايي د اطلاع رسونې مسووله مرجع د غوښتنې اهمیت په درک کولو سره او یا د داسې اطلاعاتو تشخیص چې یادې غوښتنې ته ځواب ووايي، له تېروتنې سره مخ شي.
- په دویم پړاو کې ښايي د اطلاع رسونې مسوولې مرجع غوښتنې ته د ځواب ورکولو په برخه کې ډېره هڅه نه وي کړې، بلکې یواځې د یو څه اطلاعاتو ترلاسه کولو په صورت کې چې په ظاهري ډول مناسب ښکاري، خو په حقیقت کې اړوند اطلاعات نه وي او یا هم نا بشپړ وي، غوښتنې ته ځواب ووايي.
- دریيم دا چې په جدي توګه ښايي د اطلاع رسونې مسووله مرجع په قصدي توګه غوښتنې ته پوره یا سم اطلاعات نه وي وړاندې کړي؛ د بېلګې په توګه هڅه یې کړې وي اطلاعات له غوښتونکي څخه پټ کړي.

کمېسیون باید د وروستي مورد په اړه جدي ګامونه واخلي؛ د بېلګې په توګه د تاديبي مرستې د تطبیق وړاندیز وکړي، په داسې حال کې چې په لومړي مورد کې د پوهاوي ورکولو او په دویم کې یو برسېرن ګواښ، چې په کې یو څه جدي ځواب ویلو ته اړتیا شته.

که چېرې عامه بنسټ غوښتنې ته په ځواب کې نیمګړي او ناسم اطلاعات چمتو کړي، په هغه صورت کې باید غوښتونکی په ازادانه ډول دغه عامه بنسټ ته مراجعه وکړي او ورته روښانه کړي چې دوی په حقیقت کې بل څه غوښتي دي. د نا سمو اطلاعاتو منلو لپاره له دې پرته چې تاسو بل شي ته اړتیا ولرئ، بل هېڅ لامل نشته.

د اطلاعاتو رسونې میتود:

غوښتونکي کولای شي مشخص کړي چې اطلاعات په کوم ډول ورته وړاندې شي؛ اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون په اتمه ماده کې د اطلاعاتو وړاندې کولو لپاره څلور تګلارې په ګوته شوې دي:

۱ـ د سند د اصل نقل.

۲ـ له اصل سند څخه ليکلی يادښت.

۳ـ له اصل څخه په ليکلي، صوتي يا تصويري ډول کاپي اخيستل.

۴ـ په صوتي يا تصويري ډول د اطلاعاتو وړاندې کول.

د يادولو ده چې د درېيمې او څلورمې تګلارې تر منځ توپير نه دی څرګند.

مهمه ده چې د اطلاعاتو رسونې دا تګلارې، په ځانګړې توګه د سند د اصل نقل داسې وېټېل شي چې د سند برېښنايي او فزيکي کاپي هم په کې شامله ده. د دې په څرګندولو سره چې برېښنايي کاپي يې هم د غوښتونکي او دولتي ادارې لپاره خورا ساده ده، په دغه شرط چې دواړه خواوې ټکنالوجۍ ته لاسرسی ولري. په ځينو هېوادونو کې غوښتونکي د تصديق شوو سندونو کاپي هم غوښتلی شي.

په ډېری هېوادونو کې غوښتونکي کولای شي د سندونو پلټنې لپاره د اجازې غوښتنه وکړي، دا ډول غوښتنې په معمولي ډول په هغو حالتونو کې کېږي چې غوښتونکي د اطلاعاتو د يوې وړې برخې لپاره او يا څو سترو سندونو ته اړتيا ولري، په دغه صورت کې به د اطلاع رسونې د مرجع مسوول اړ وي څو د سندونو لوستلو او کتنې ته ځای ځانګړی کړي. کمېسيون بايد کوښښ وکړي څو د اطلاعاتو وړاندې کولو دغه تګلاره هم د اتمې مادې په تفسير کې ور شامله کړي.

له اتمې مادې څخه داسې پايله ترلاسه شوه چې دولتي ادارې اړ باسي څو اطلاعات د هغې تګلارې له مخې چې غوښتونکي يې غوښتنه کړې ده، وړاندې کړي، خو اصل سند ته بايد په کې زيان ونه رسېږي.

لکه څرنګه چې پورته وويل شول، د اطلاعاتو غوښتنې فورم بايد د غوښتونکي له غوښتنې سره سم د اطلاعاتو ترلاسه کولو لپاره ځانګړی ځای ولري، له دې پرته به د اطلاع رسونې مسووله مرجع اړه شي څو له غوښتونکي پوښتنه وکړي چې اطلاعات په کوم ډول ور ورسوي، حال دا چې په طبيعي ډول وخت ته اړتيا لري او ستونزمنه ده.

که چېرې د سند يوه برخه اضافي وي، بايد له سند څخه لرې او يا حذف شي. د دغه کار لپاره بېلابېلې لارې شته؛ په سپين رنګ د محرمو اطلاعاتو رنګولو او يا په تور قلم له کرښه کولو نيولې بيا د هغو تر فزيکي حذف پورې. که د کارولو له لارې چارې څخه

ډېره وشي، غوره چلند دا دی چې د غوښتونکي لپاره هغه ځای چې اطلاعات ترې حذف شوي او دا چې په کومه اندازه وو، په نښه شي.

ابلاغیه:

اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون دوولسمې مادې په ډاګه کړې ده چې د غوښتنې د رد په صورت کې د اطلاع رسونې اړوند مسوول مرجع باید خپل ځواب په لیکلي ډول له لاندې دلیلونو سره یو ځای وړاندې کړي:

الف ـ کومه استثنا چې پرې تکیه شوې ده او د تطبیق لامل یې، د هغه زیان په ګډون چې د دغو اطلاعاتو افشا کولو پر مهال رامنځته کېږي.

ب ـ د ځواب د رد په اړه چې کړنلاره یې له ننګونې سره مخ کړې او د اطلاعاتو غوښتنې فورم د رد په اړه معلومات ورکول.

قانون په دې اړه چوپ دی، خو غوره کړنلاره دا ده، په کومو مواردو کې چې اطلاعات وړاندې کېږي، لیکل شوی ځواب ورسره وي. په لیکلي یاد ځواب کې لاندې جزئیات شامل دي:

۱ ـ کوم اطلاعات وړاندې شوي دي؟

۲ ـ اطلاعات به د کومې کړنلارې له مخې وړاندې شي؟

۳ ـ فیس او د ورکولو لارې چارې یې

۴ ـ د اطلاعاتو وړاندې کولو وخت ټاکل

که څه هم دغه ډول قواعد یو څه تخنیکي تر سترګو کېږي، خو تنفیذ یې د کمېسیون لپاره مهم دی.

لګښتونه

د ارټيکل ناينټين سازمان د شپږم اصل له مخې، اشخاص بايد د لوړو لګښتونو په وجه د اطلاعاتو له غوښتنې څخه منصرف نه کړای شي. په ځينو هېوادونو کې له سوداګريزو اطلاعات څخه لوړ فيس اخيستل کېږي چې د عامه ګټو د غوښتنو لپاره د سبسايډي په بڼه مرسته وشي او پر عامو خلکو کم فيسونه وضعه شي.

اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د اوومې مادې له حکم سره سم، که چېرې د غوښتل شوو اطلاعاتو وړاندې کول لګښتونه وغواړي، غوښتونکی مکلف دی سندونو ته په کتو لګښتونه ورکړي، روښانه نه ده چې موخه په کره ډول کوم فيسونه دي، خو غوره ميتود دا دی چې د هغو کارکوونکو اجوره چې د غوښتل شوو اطلاعاتو پلټنې او برابرولو پر مهال ورکول کېږي، په دغه فيس کې شامله نه کړي، بلکې يوازې لاندې لګښتونه په کې شامل کړي:

١ ــ د اطلاعاتو کاپي کولو اړوند لګښتونه

٢ ــ غوښتونکي ته د اطلاعاتو رسولو اړوند لګښتونه

دا په دې معنا ده چې په بربښنايي ډول د اطلاعاتو وړاندې کول به تل وړيا وي؛ ځکه د کاپي کولو او استولو لګښتونه په کې نشته.

قانون دغه راز دولتي ادارې اړ باسي څو په څرګند ډول کړنلارې او د فيسونو اندازه وټاکي او اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسيون يې تاييد کړي، دا به يو له هغو مواردو څخه وي چې د کمېسيون او دولتي ادارو لپاره به په بشپړ ډول د وخت د سپما خلاف وي. که هره اداره په جلا ډول خپلې کړنلارې او فيسونه وټاکي، د ډېر لګښت او وخت ضايع کېدو مخه به ونيول شي، که کمېسيون د فيس لپاره ځانګړی حد وټاکي (د يو مخ کاپي او د کمپيوټر د يوې سي ډي بيه)، په دغه صورت کې لګښتونه بايد ټولې ادارې يو شان پلي کړي.

دغه راز دا به ښه وي چې کمېسيون يوه نمونوي کړنلاره چمتو کړي، خو که دولتي ادارې ونه غواړي بېلابېلې کړنلارې ولري، نو دا کړنلاره دې وکاروي، دغه کار به د دولتي ادارو او کمېسيون وخت وسپموي او کمېسيون به هم اړ نه وي توپيريزې کړنلارې چې د دولتي ادارو له لورې وړاندې کېږي، مطالعه کړي.

ښه دا ده چې د بې وسه غوښتونکي لپاره فيس معاف شي؛ ځکه اطلاعاتو ته د لاسرسي حق يو بشري حق دی. کمېسيون بايد د فيسونو ټاکلو پر مهال دا موضوع په پام کې

ولـري. دغـه راز بايـد پـه پـام کـې ولـري چـې ايـا پـه افغانسـتان کـې د خلکـو د اقتصـادي وضعيـت معلومولـو لپـاره څرګنـد سيسـتم شـته او کـه نـه.

دا هـم مهمـه ده چـې د فيسـونو پـه اړه د کړنـلارې جوړولـو پـر مهـال يـو لـړ نـور ملاحظـات د کتنـو پـه ګـډون پـه پـام کـې ونيـول شـي. د فيسـونو ورکولـو پـه برخـه کـې چـې دولتـي ادارې له کومـو غوره لارو د اطلاعاتـو لګښـتونه ترلاسـه کـړي، توپيـر لـري خـو کېـدای شـي پـه لانـدې ډولونـو وي:

الـفــ دولتـي ادارې تـه پـه مسـتقيم ډول فيـس ورکـول، د بېلګـې پـه توګـه د چـک او يـا نغـدو پيسـو پـه بڼـه.

بــ پـه غيـر مسـتقيم ډول فيـس ورکـول؛ د بېلګـې پـه توګـه يـو رسـمي بانکـي حسـاب تـه د پيسـو سـپارل او د رسـيد ترلاسـه کـول يـې.

دولتـي اداره دې د فيـس ترلاسـه کولـو پـر مهـال سمدسـتي غوښـتونکي تـه رسـيد ورکـړي او اطلاعـات دې لـه ځنـډ پرتـه چمتـو کـړي.

د دولتـي ادارو لپـاره عـادي خبـره ده چـې غوښـتونکو تـه وخـت ورکـړي څـو پـه ټاکلـې مـوده کـې فيـس ورکـړي. کـه غوښـتونکي پـه يـاده مـوده کـې فيـس ور نـه کـړي، غوښـتنه يـې باطلـه ګڼـل کېږي. يـاده مـوده کېـدای شـي لـه ۳۰ تـر ٦۰ ورځـو پـورې وي.

کله چـې غوښـتونکی اطلاعـات ترلاسـه کـړي، بايـد د بيـا ځـل ګټـې اخيسـتنې پـه برخـه کـې يـې اختيـار ولـري، پـه دغـه شـرط چـې لـه اطلاعاتـو څخـه د بيـا ځلـې اسـتفادې پـه صـورت کـې محدودوونکـې ځانګـړې قاعـده او يـا لارښـود نـه وي.

مهم ټکي:

۱ـ د شکایتونو لپاره دلیلونه باید په پراخ ډول تفسیر شي څو د غوښتونو د پړاوونو ترسره کولو پر مهال هر راز ناکامي له قانون سره سم را ونغاړي.

۲ـ کمېسیون باید د داوري بهیر تر څنګ د منځګړیتوب یو بهیر هم رامنځته کړي.

۳ـ اړینه ده چې کمېسیون غوښتونو ته د لاسرسي لپاره څرګندې کړنلارې رامنځته کړي (د منځګړي او داور لپاره بېلې وي او خپلو کې توپیر ولري).

۴ـ کمېسیون د شکایتونو څېړنې او یا هواري لپاره؛ یعنې په اړوندو قضیو کې د غوښتل شوو پرېکړو صادرولو په تړاو بشپړو واکونو ته اړتیا لري.

۵ـ کمېسیون به احتمالاً اړتیا ولري څو د اطلاعاتو د نا شونو غوښتنو په ګډون ځینو شکایتونو ته لکه هغه غوښتنې چې له شرایطو سره برابرې نه وي، هغه غوښتنې چې د قانون له دایرې د بهروالي له امله رد شوې وي، لاسرسی وکړي.

۶ـ ټاکل شوو مهالنیو وختونو ته په کتو ښایي د اطلاعاتو غوښتنو ته د لاسرسي په برخه کې ډېرې ستونزې وي چې لوی لامل به یې د دولتي ادارو له لوري پر ټاکلي وخت د ځواب نه ویل وي.

۷ـ ښایي غوښتنو ته د ځواب ویلو پر مهال نورې ستونزې هم وي. د دې په ګډون چې اطلاعات نا سم او یا نا بشپړ وړاندې شوي وي، اطلاعاتو ته د لاسرسي کړنلارې په اړه د غوښتونکي غوښتنه په پام کې نه وي نیول شوې او یا هغه ابلاغیه چې استول شوې وي، له شرایطو سره سمه نه وي.

۸ـ غوره به دا وي چې کمېسیون یو ثابت فیس او بېلګیزې کړنلارې ټولو ادارو ته ور وپېژني، د دې په ځای چې هره اداره د ځان لپاره فیس او کړنلاره وټاکي.

۹ـ عامه بنسټونه باید د اطلاع رسوني مرجع مسوول وټاکي، څو د اطلاعاتو له غوښتنو سره سروکار ولري، خو که چېرې دغه کار ونه شي، نو عامه بنسټونه باید چمتو شوې غوښتنې د منلو لپاره وسپاري.

۱۰ـ غوښتنې باید په شخصي ډول، برېښنالیک او یا نورو الکترونیکي لارو وړاندې شي.

۱۱ـ غوښتنو ته لیکلي ځوابونه باید په لسو کاري ورځو کې برابر شي، که چېرې د درېیو نورو ورځو لپاره غځول کېږي هم، باید روښانه شي چې اطلاعات څرنګه برابر شي او همدارنګه اطلاعاتو ته د لاسرسي د رد دلایل هم ورکړل شي.

قانـون دغـه واک هم درکړی څو د هغې بودیجې د لګښـت د څرنګـوالي په هکله چې ستاسـو لپاره ځانګړې شـوې ده،په اړه يې د اطلاعاتـو غوښـتنه وکړئ، نو د اطلاعاتو غوښـتلو له لارې د فسـاد مخه ډپ او په چارو کې روڼتيـا رامنځته کړئ.

انځور: Fotolia.com

اتلسم خپرکی

اطلاعاتو ته د لاسرسي د استثناوو تفسیر

استثناوې

په دغه څپرکي کې به د بندیز او مخنیوي پر ازموینه کتنه وشي، وروسته به ولیدل شي چې د زیان ازموینه (د بندیز او مخنیوي د ازموینې ځینې برخې تشکیلوي) څه ډول کار کوي، بیا به د عامه ګټو لومړیتوب په اړه د استثناوو د رژیم پر نورو ځانګړتیاوو خبرې وشي او په پای کې به ځینې استثناوې وڅېړل شي.

استثناوې اطلاعاتو ته د لاسرسي په اړوند برخه کې له ټولو ډېر ننګوونکو موضوعاتو څخه شمېرل کېږي چې کمېسیون به د ډېرې مودې لپاره ورسره په ستونزو کې ښکیل وي؛ ځکه د دغو قضیو لپاره کوم روښانه او مثبت ځواب نشته او اړینه ده چې هرې یوې ته په جلا جلا توګه لاسرسی وشي؛ د بېلګې په توګه په کاناډا هېواد کې د استیناف تر نیمایي ډېرې قضیې چې د اطلاعاتو د کمېشنر اړوندېږي، پر استثناوو ولاړې وي، په داسې حال چې نیمایي نورې یې په کړنلارو یا طرزالعملونو پورې اړوند دي.

په ځینو مواردو کې پر استثناوو د ولاړو شکایتونو حل نسبتاً اسان وي؛ ځکه دولتي اداره به یا نا رښتینې ادعا ولري او یا هم اطلاعات به په څرګند ډول د استثناوو په کټګورۍ کې شاملوي. خو اوسمهال چې په دغه هېواد کې د یاد قانون له نافذېدو ۳۳ کاله تېرېږي، بیا هم ځینې نوې ستونزې رامنځته کېږي چې اړتیا ده کمېسیون او له هغه وروسته ورته محکمې لاسرسی پیدا کړي.

اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسیون به په ډېر احتمال له یو شمېر داسې شکایتونو سره چې د استثناوو له اړوند ادعاوو څخه رامنځته شوي وي، مخ شي؛ یعنې هغه قضیې چې دولتي ادارو یې په هغه ډول چې غوښتل شوي اطلاعات د استثناوو له ډلې څخه دي؛ له چمتو کولو ډډه کړې وي.

هره هغه استثنا چې په قانون کې تشریح شوې وي، باید د لاسرسي وړ، روښانه، په ځیر او دقت سره داسې بیان شوې وي چې عام خلک په اسانۍ سره پرې د پوهېدو توان ولري؛ ځکه په ټولو قوانینو او پرېکړو کې چې د اطلاعاتو ترلاسه کولو د حق په اړه دي، باید د خلکو د پوهېدو ګټه لومړۍ او اساسي وي.

په قانون کې باید د هغو موخو لپاره چې د اطلاعاتو نه په ډاګه کول توجیه کولای شي، یو مکمل لېست موجود وي. په دغه لېست کې باید یوازې هغه ګټې راوړل شوې وي چې ورسره د اطلاعاتو له ورکړې څخه د ډډې کولو قانوني دلایل وي او باید د قانون تنفیذ، محرمیت، ملي امنیت، سوداګریز رازونه، عامه یا فردي مصوونیت او د دولت د تصمیم نیونې د پروسې د اغېزمنتوب او بشپړتیا په څېر موضوع ګانې را ونغاړي.

استثناوې باید په سمه توګه تعریف او حدود یې وټاکل شي څو نور داسې موارد چې قانوني ګټو ته زیان نه رسوي، په کې شامل نه شي. دغه استثناوې باید د سندونو د نوعیت پر اساس نه، بلکې د هغو د محتوا پر بنسټ ولاړې وي. د دغه معیار د رعایتولو لپاره باید استثناوې د امکان په صورت کې د وخت له نظره محدودې وي؛ د بېلګې په ډول، کله چې ملي امنیت ته یو شته ګواښ له منځه ولاړ شي، هغه اطلاعات چې د دغه ګواښ له امله پټ ساتل کېدل، باید نور پټ ونه ساتل شي. یوازې دا کفایت نه کوي چې اطلاعات د هغو ممنوعه مواردو په کتار کې راشي چې په قانون کې یې یادونه شوې ده. اړونده اداره باید دا هم وښیي چې د اطلاعاتو افشا کول کومو قانوني ګټو ته ستر زیان رسولای شي.

په ځینو مواردو کې کېدای شي د اطلاعاتو افشا کول هم یوې ځانګړې موخې ته زیان ولري او هم ګټه؛ د بېلګې په توګه په پوځ کې د اداري فساد بربنډول، که څه هم کېدای شي په لومړي نظر داسې ښکاره شي چې ګواکې ملي دفاع ته زیان رسوي، خو د وخت په تېرېدو سره کولای شي په پوځ کې د اداري فساد د له منځه وړو سره مرسته وکړي.

د استثناوو رسمي ازموینه

هغو اطلاعاتو ته د لاسرسي حق چې له دولتي ادارو سره دي، د بیان ازادۍ حق د یوې ځانګې په توګه د نړیوالو حقونو له لوري ساتل شوی چې په کې د اطلاعاتو ترلاسه کول، د افکارو بیانول او خپرول شامل دي.

د ارټیکل نایټین سازمان د څلورم اصل له مخې، استثناوې باید روښانه او په دقیقه توګه تشریح شي، د زیان او عامه ګټو ازموینې باید پرې ترسره شي. له عامه بنسټونو څخه د اطلاعاتو اخیستو هر ډول غوښتنو ته باید مثبت ځواب وویل شي، خو دا چې عامه بنسټونه وښودلای شي چې غوښتل شوي اطلاعات د استثناوو په ډله کې راځي. د اطلاعاتو د یوه غوښتنلیک ردول تر هغه وخته نه شي توجیه کېدای چې اړونده اداره ثابته کړای شي چې غوښتل شوي اطلاعات د درېیو برخو له لرونکي ازموینې سره سمون لري.

اطلاعـات بایـد لـه یـوې قانوني موخـې سـره چې پـه قانـون کې تسـجیل شـوې وي، تـړاو ولـري؛ د دغـو اطلاعاتـو افشـا کـول دې موخـې تـه جـدي تـاوان رسـوي او هغـه زیـان چـې موخـې تـه رسـیږي، تـر هغـې ګټـې سـتر وي چـې خلکـو تـه د اطلاعاتـو پـه رسـېدو سـره متصـوره وي.

پـه نړیوالـو حقوقـو کـې د بیـان ازادۍ د ټولـو محدودیتونـو لپـاره یـوه درې جـز لرونکـې ازموینـه شـته. د ازموینـې پـر بنسـټ، یـوه اسـتثنا هغـه مهـال د منلـو وړ ده چـې لاندېنـۍ درې ځانګړنـې ولـري:

الف- قانون وربانديې حکم کړی وي.

ب - په نړیوالو حقوقو کې یوه ذکر شوې ګټه وساتي.

ج - له یادې ګټې څخه ساتنې ته اړتیا وي.

لکـه څرنګـه یـې چـې پورتـه یادونـه شـوې، پـه قانـون کـې د حکـم شـتون پـر دې معنـا دی چـې لومـړی بایـد قانـون وي او دویـم دغـه قانـون بایـد څرګنـد او د لاسرسـي وړ وي. کـه چېـرې قانـون مبهـم او ګونـګ وي، پـه روښـانه توګـه د بندیزونـو او اسـتثناوو حـدود نـه شـي تعریفولـی؛ نـو پـر دغـه بنسـټ یـې حکـم د بیـان پـر ازادۍ د بندیـز پـه توګـه نـه شـي منـل کېـدای.

د بیـن الـدول حقوقـو پـر بنسـټ، هـر قانـون چـې د بیـان پـر ازادۍ محدودیـت وضـع کـوي، اساسـي موخـه یـې بایـد د مدنـي او سیاسـي حقوقـو کنوانسـیون د ۱۹مـې مـادې پـه درېیمـه فقـره کـې لـه لیـکل شـوو موخـو څخـه سـاتنه وي. دغـه نوملـړ چـې یـو تړلـی نوملـړ دی، کـه چېـرې دولتونـه وربانـدې نـور څـه ور زیـات نـه کـړي، نـو لانـدې ګټـې بـه ولـري:

الف- د نورو حقوق او حیثیت

ب- ملي امنیت

ج- عامه نظم

د- عمومي اخلاق او بشپړتیا

پـه یـاده ازموینـه کـې د "اړتیـا" اړونـد برخـه، یـوه سـخته برخـه ده. لکـه څرنګـه چـې پورتـه تـرې یادونـه وشـوه، پـه دې چـاره کـې لـړ تـر لـړه څلـورو مهمـو ټکـو تـه ضـرورت ده:

الـف- ډېـره او سـخته اړتیـا: د سـاتل شـوو ګټـو پـر وړانـدې کوچنـي ګواښـونه، د بیـان ازادۍ د محدودولـو لـه ازموینـې څخـه پـه بریالـۍ توګـه نـه شـي راوتلـی؛ د ګټـو سـاتلو لپـاره بایـد اشـده او سـخته اړتیـا موجـوده وي.

ب ـ لږه محدودوونکې: حکومت باید د خپلو موخو ترلاسه کولو لپاره داسې لارې چارې په پام کې ولري چې د بیان پر ازادۍ تر ټولو کم محدودیت وضعه کړي.

ج ـ بې کچې نه پرخوالی: محدودیت باید یوازې د وینا د زیان برخه خپله موخه وګرځوي، نه د نورو قانوني ویناوو مخه.

د ـ متناسب والی: دګټې په پرتله محدودیتونه باید د ډېر زیان نه اړولو له اړخه متناسب نه وي؛ ځیني وختونه پر یوې ځانګړې موضوع باندې خبرې کول ټولنه له ځینو ستونزو سره مخ کوي، خو دا بحث بیا دومره مهم وي چې باید په هر صورت کې مطرح شي. دغه چاره د مویداتو په اړه هم عملي کېږي چې نا متناسبه پایله لري، که څه هم له دې ډلې یې ځیني قانوني هم وي.

اطلاعاتو ته د لاسرسي حق له نظره محدودیتونه باید د ازموینې له هرو درېیو برخو په بریالۍ توګه تېر شي:

- له محدودیتونو څخه موخه باید د یوې محدود کړل شوې ګټې چې په قانون کې یې یادونه شوې وي؛ ساتنه وي او د ساتل شوو ګټو له نوملړ سره چې پورته ترې یادونه شوې، مطابقت ولري.
- اطلاعات هغه مهال د چا په واک کې نه ورکول کېږي چې په ډاګه کول یې کومې خوندي او ساتل شوې ګټې ته زیان رسوي؛ د هغو اطلاعاتو خلاف چې یوازې له ګټو سره اړیکه ولري.
- اطلاعات باید عامه ګټو ته د لومړیتوب پر اساس خپاره شي. د یادولو ده چې له نړیوالو حقوقو سره سم عامه ګټو ته لومړیتوب ورکول یوازې په یوه برخه کې کار کوي:

"د اطلاعاتو د افشا او سپړلو په برخه کې د مکلفیت رامنځته کول، په داسې مواردو کې چې په عمومي توګه په افشا او څرګندولو کې یې عامه ګټې خوندي وي."

په ځینو حقوقي نظامونو کې د قضیې معکوس هم تر سترګو کېږي؛ یعنې په داسې حالتونو کې د لاسرسي محدودول چې محدودتیا د خلکو په ګټه وي، خو دغه حکم له نړیوالو معیارونو سره سمون نه لري؛ ځکه اطلاعاتو ته لاسرسی یو بشري حق دی او اصل باید اطلاعاتو ته لاسرسی وي، په داسې حال کې چې محدودیتونه استثنایي موارد دي چې باید توجیه شي.

د "رسمي سندونو ته د لاسرسي احتمالي محدودیتونه" تر عنوان لاندې یادو سندونو ته د لاسرسي په اړه د اروپایي شورا غړو هېوادونو د وزیرانو شورا کمېټې د سپارښتلیک څلورم اصل دا ازموینه منعکسوي او اشاره ورته کوي چې کوم ډول ګټې باید د محرمیت له اړخه وساتل شي. دغه سپارښت لیک څرګندوي: "غړي هېوادونه کولای شي رسمي سندونو ته د لاسرسي حق محدود کړي، محدودیتونه باید په څرګند ډول په قانون کې ذکر شوي وي، په یوه ډیموکراتیکه ټولنه کې اړین او د ګټې ساتلو له موخې سره متناسب وي."

دغه رسمي سندونه په لاندې ډول دي:

- ملي امنیت، دفاع او نړیوالې اړیکې
- عامه خوندیتوب
- څېړنه، تعقیب او له جنایي فعالیتونو مخنیوی
- خصوصي حریم او نورې خصوصي مشروع ګټې
- نورې اقتصادي او سوداګریزې ګټې، که هغه خصوصي وي یا عمومي
- د محکمې د کړنو اړوند د دواړو لورو مساوات
- ماهیت
- د دولتي چارواکو له لوري څېړنه، کنټرول او څارنه
- اقتصادي او پولي پالیسۍ او د دولتي اسعارو تبادله
- د خبرو او بحثونو محرمیت یا د دولتي چارواکو تر منځ د کورنۍ موضوع چمتو کول.

له نورو قوانینو سره اړیکه:

له نورو قوانینو سره د دغه قانون د مناسبت موضوع یوه ستونزمنه موضوع ده. ښه لاره دا ده چې اطلاعاتو ته د لاسرسي په قانون کې باید په محرمیت پورې ټولې اړوند ګټې وساتل شي او له هغه وروسته بیا د دې اجازه ورنه کړل شي چې یادې استثناوې د نورو قوانینو له لوري پراختیا ومومي. (البته عین وخت نور قوانین کولای شي په اړه یې وضاحت او سپیناوی وکړي). لږ تر لږه یواځې هغه قوانین چې له پورتنیو قوانینو سره مطابقت ولري (یعنې درې جز لرونکې ازموینه معتبر ده).

په ډېرو هېوادونو کې اطلاعاتو د لاسرسي قانون واضح او څرګندتیاوې لري چې د حکمونو د بدلون په صورت کې دغه قانون اصلي سرچینه بلل کېږي. په دې ډول مواردو کې نور قوانین کولای شي اطلاعاتو ته د لاسرسي په قانون کې ذکر شوې استثناوې تشریح کړي، خو څه ور زیاتولی نه شي؛ دا په دې معنا په هغو مواردو کې چې اطلاعاتو

تـه د لاسرسي قانـون يـوه عمومـي اسـتثنا پـه رسـميت پېژني، دغـه اسـتثنا پـه يـو ځانګړي قانـون؛ د بېلګې پـه توګـه د شـخصي اطلاعاتـو ساتنې پـه قانـون کې تشـريح کېدای شي، خـو نـور قوانيـن نـه شي کولای د رازونـو سـاتلو لپـاره داسې دليلونـه وړانـدې کړي چې اطلاعاتـو تـه د لاسرسي پـه قانـون کې پـه رسـميت نـه دي پېژنـدل شـوي.

د افغانسـتان اطلاعاتـو تـه د لاسرسي قانـون، اطلاعاتـو تـه لاسرسی اصـل او محدوديت يې اسـتثنا بللی دی. دغـه مطلـب د قانـون لـه څلورمې مـادې څخـه اخيسـتل کېږي چې وايي، غوښـتونکی د دغـه قانـون د حکمونـو مطابـق لـه ادارو څخـه اطلاعاتـو تـه د لاسرسي حق لرونکـی دی.

د دغـه قانـون پنځلسـمه مـاده اساسـي مـاده ده چې بنديزونـه وضـع کـوي خـو دا موضـوع روښـانه نـه ده، کلـه چې د بېلابېلـو قوانينـو حکمونـه لـه يـو بـل سـره پـه ټکـر کې وي، د دغـه کار معلومولـو لپـاره يې، دا چې کـوم قانـون تـه بايـد لومړيتـوب ورکـړل شـي او د دغـه قانـون پـه پرتلـه د نـورو قوانينـو وضعيـت څرنګـه دی؛ پـه دې مـاده کې تـرې يادونـه نـه ده کـړې.

پـه دې برخـه کې تـر ډېـره د حکمونـو د تفسـير لپـاره عمومـي اصـول کارول کېږي او معمـولاً لـه لانديـنيـو اصولـو ګټـه اخيسـتل کېږي:

- هـر نـوي قانـون تـه لومړيتـوب ورکـول کېږي: دا د قوانينـو تـر منـځ د شـته تضـاد د اصـل پـه موخـه يـوه معيـاري قاعـده ده چې لـه دې او دې تـه لـه ورتـه موضـوع بحـث کـوي. دا مهـال پايلـه روښـانه ده چې اطلاعاتـو تـه د لاسرسي قانـون بـه پـه ډېـرو حالتونـو کې لومړيتـوب ولـري؛ ځکـه د ۱۳۹۳ لمريـز کال پـه وروسـتيو کې تصويـب شـوی، پـه داسې حـال کې چې ډېـری نـور قوانيـن چې د رازونـو پـه اړه حکمونـه لـري؛ لـه هغـه مخکې تصويـب شـوي دي.
- خصوصـي حکمونـه د عمومـي حکمونـو پـه پرتلـه لـه ډېـر اهميـت څخـه برخمـن دي؛ د بېلګې پـه توګـه عمومـي حکمونـه د فنـي رازونـو او يـا د ملي امنيـت اړونـد رازونـه چې دواړه يې تعريـف شـوي نـه دي؛ پـه عمومـي توګـه اطلاعاتـو تـه د لاسرسي پـه قانـون کې ذکـر شـوو مشـخصو او مفصلـو اسـتثناوو پـر وړانـدې لغـو کېږي. ورتـه مهـال کېدای شي يـو شـمېر کسـان اسـتدلال وکـړي چې د کورنـي او بهرنـي امنيـت قانـون، د ملي امنيـت مسـايلو اختصاصـي قانـون دی او حکمونـه يې د ملي امنيـت اړونـد رازونـو پـه اړه ډېـر مهـم دي او لومړيتـوب لـري.

پـه دې اړه بلـه موضـوع دا ده چې اطلاعاتـو تـه د لاسرسي قانـون يـو اساسـي حق نافـذوي؛ ځکـه دغـه حق د اساسـي قانـون ۵۰مـه مـاده سـاتي. پـه بنسـټيز ډول هغـه قوانيـن چې اساسـي حقـوق تنفيـذوي، پـر نـورو قوانينـو بانـدې لومړيتـوب لـري؛ ځکـه اساسـي قانـون اساسـي حقـوق نافـذوي.

له نورو قوانينو سره د نظر د اړيکې پرې کول، د پټو او محرمو سندونو په توګه د سندونو پر برخو وېشل بايد د استثناوو له ټولګې سره اړيکه ونه لري، له هغه پرته اداري اقدام کولای شي قانون مغلوب کړي؛ يعنې هر څوک کولای شي پر سند باندې د "محرم" کلمه وليکي او په پايله کې يې ياد سند پر يو پټ سند بدل شي چې دغه مهال بيا اطلاعاتو ته د لاسرسي حق خپل مفهوم له لاسه ورکوي.

- د افغانستان په قانون کې نه ده روښانه شوې چې له پټو او څرګندو سندونو سره د سندونو د ډلبندۍ وضعيت څرنګه دی. په هر حال دا به مناسبه وي چې ډلبندي پر ځانګو وېشنه په څه پورې تړلې ونه ګڼل شي؛ ځکه په قانون کې تر يادونه نه ده شوې او "د قانون حکمونه" لاسرسي ته اجازه ورکوي.
- يو شمېر هېوادونه؛ د بېلګې په ډول مکسيکو د ډلبندۍ د سموالي لپاره کړنلاره لري. په دې کړنلاره کې د يوه ځارونکي پلاوي له لوري د لومړنۍ ډلبندۍ او وېش ځارنه او د ډلبندۍ منظمه څېړنه شامل دي، څو په دې اړه ډاډ ترلاسه شي چې اوس هم اړينه ده ياد سندونه د سندونو په کټګورۍ کې پر ډلبندۍ (برخو) باندې ووېشل شي او يا پټ پاتې شي.
- په ورته مهال دا مطلوبه طريقه نه ده. په ډېرى هېوادونو کې له ډلبندۍ څخه د يوې کورنۍ کړنلارې په توګه د دغه سپيناوي او څرګندولو لپاره چې کوم اطلاعات حساس دي، ګټه اخيستل کيږي، نه د اطلاعاتو د افشا او په ډاګه کولو د يوې وسيلې په توګه.

د زيان ازموينه

لومړی ګام د دې معلوملو لپاره چې ايا يوه استثنا مشروعيت لري که نه، دا ده چې بايد وليدل شي ايا د ازمايښت او ازموينې له لومړۍ برخې په برياليتوب راوتلی شي که نه؛ يعنې کومه مشروع موخه ترلاسه کولای شي که نه.

په بل ګام کې د دې معلومول دي چې ايا د اطلاعاتو افشا به د پام وړ ساتل شوې ګټې ته د لاسرسي د زيان لامل شي که نه. په پايله کې بايد د ملي ګټو لومړيتوب په پام کې ونيول شي.

د يادولو وړ ده، د افغانستان اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون پنځلسمه ماده چې استثناوې يا بنديزونه بيانوي، د ټولو استثناوو لپاره د زيانونو ازموينه او ازمايښت کې بدلون راوستی شي. يوازېنی مورد چې په هغه ازمايښت او ازموينه کې زيان نه تجويزوي، سوداګريز اطلاعات دي.

د دې خبرې پر مهال چې ايا يوه استثنا د عملي کولو وړ ده که نه، مسووليت همېشه د هغې دولتي ادارې پر غاړه دی چې هڅه کوي د رد ځواب توجيه کړي، څو هغه زيان هم چې د اطلاعاتو د افشا له امله رامنځته کېږي او هم دا چې د عامه لومړيتوب اصل ولې په دې اړه صدق نه کوي، ثابت کړي. په بنسټيز ډول دا له دې له امله ده چې اطلاعاتو ته لاسرسی يو بشري حق دی، نو دولت بايد هر ډول محدوديت چې پر دغه حق باندې عملي کېږي، توجيه کړي.

ډېره اړينه ده چې پرېکړه په با خبره او منصفانه ډول شي؛ يعنې بايد په عادلانه توګه وخېړل شي چې ايا استثنا په رښتيا هم په دغه مورد کې د پلي کولو وړ ده که نه. نه د سياسي فشارونو او اغېز منلو په پايله کې. دغه ټکی هم د ازمايښت او ازموينې او هم د ملي ګټو د لومړيتوب لپاره ډېر مهم دی.

د دې خبرې پر مهال چې ايا د اطلاعاتو څرګندول په قانون کې کومې ساتل شوې ګټې ته زيان اړوي که نه، بايد په قانون کې ذکر شوو معيارونو ته په پام سره منطقي استدلالونه وکاروي، نه دا چې پر کړنو او له وړاندې تاکل شوو فرضيو، برداشتونو او يا پخوانيو کړنو باندې تکيه شوې وي.

په دې برخه کې درې مهم عنصر وجود لري:

لومړی؛ چارواکي باید په استثناوو کې پټې مشخصې ګټې چې د څرګندولو او افشا په صورت کې ورته زیان اوړي، وپېژني او یواځې پر دغه ټکي چې استثنا په دې برخه کې د عملي کېدو وړ ده؛ اکتفا ونه کړي؛ د بېلګې په توګه دا چې اطلاعات په یوې سوداګرۍ او یا ان د یوې سوداګرۍ په رقابتي فعالیتونو پورې اړوند وي، په خپل نفس کې کفایت نه کوي، موضوع دا ده چې د اطلاعاتو د په ډاګه کولو په صورت کې به په ځانګړي ډول کوم زیانونه رامنځته شي:

ایا سوداګر به خپل پېرونکي له لاسه ورکړي؟

ایا کوم سیال به پر دې وتوانېږي چې د سوداګرۍ رازونه ترلاسه کړي؟

په یوه بله بېلګه کې دغه موضوع تر ډېره د ملي امنیت په برخه کې پلې کېږي، په داسې حال کې چې امکان لري انګېرنې په بشپړ ډول نا سمې وي، خو دا چې و ازمایل شي.

په ډېری هېوادونو کې د وسلو اړوند اطلاعاتو په ډاګه کولو کې ډېره لېوالتیا نه لیدل کېږي، دا په داسې حال کې ده چې د ډېری وسلو د کارونې ظرفیت معلوم دی او دښمن په ډېره اسانه دې ډول اطلاعاتو ته لاسرسی ترلاسه کولای شي. پر دغه بنسټ د دې ډول اطلاعاتو وړاندې کولو ردول یواځې د دې لامل ګرځي چې د هېواد خلک هغه اطلاعات چې د هغو دښمن یې په واک کې لري، ونه لري.

دویم؛ اړوند کارکوونکی باید ثابت کړای شي چې د اطلاعاتو څرګندولو او رامنځته کولو تر منځ یو جدي ګواښ او نږدې اړیکې شته او دغه خطر له نورو فکتورونو څخه نه شي رامنځته کېدلای؛ د بېلګې په توګه کوم هېواد چې کمزورې اردو لري، ښه امنیت به ونه لري. د امنیت دغه ډول کمزوري د اردو اړوند اطلاعاتو د څرګندولو له امله نه ده رامنځته شوې، بلکې لامل یې دا دی چې یاد ځواکونه په حقیقت کې کمزوري دي.

ورته قضیه د یوې سوداګرۍ په اړه هم چې د ناکامۍ پر لور روانه ده، ورته والی لري. د اطلاعاتو نه په ډاګه کول د سوداګریو او یا کمزورو بنسټونو د ژغورنې لامل نه ګرځي.

د دې ډول قضيو د څېړنو پر مهال مهمه ملاحظه دا ده چې د اطلاعاتو په ډاګه کول څومره د يوه ګواښ راڅرګندېدو د زياتوالي احتمال لري. که چېرې ګواښ د اطلاعاتو څرګندېدو له مودې ډېر وخت وروسته رابرسېره شي، دا به په دې معنا وي چې د عليت (علت او معلول) اړيکه به د اطلاعاتو د افشا او د ګواښ د رامنځته کېدو تر منځ کمزورې وي.

ځينې وختونه په دې ډول مواردو کې کار کوونکی بايد ووينې چې که چېرې د اطلاعاتو يوه برخه لرې کړي، ګواښ به لرې شي او که نه؟

په بل عبارت، کارکوونکی بايد درک کړي چې، په ځانګړې توګه په يوه سند کې کوم څه ډېر حساس او مهم دي او يوازې د سند هماغه برخه حذف او لرې کړي. په ډېرو مواردو کې د يوه لوی سند څرګندولو رد نه شي توجيه کېدای؛ ځکه د دې احتمال نشته چې ټول سند حساس او محرم وي.

درېيم عنصر دا دی چې ګواښ بايد رښتينی وي، نه خيالي او تصوري. دا به مناسبه نه وي چې يو بنسټيز حق يوازې له دې له امله تر پښو لاندې شي چې د ګواښ يو کمزوری احتمال شتون ولري. که چېرې ټول دغه لاره اختيار کړي، همېشه به د اطلاعاتو د غوښتنې رد ممکن وي. دا خبره تکرارېږي چې له دې چارې د ډاډ ترلاسه کولو يوازېنۍ لار د ګواښ د رامنځته کېدو د احتمال کچې معلومول دي.

که چېرې ګواښ د اطلاعاتو له وړاندې کولو څخه ډېره موده وروسته رامنځته شوی وي، هغه مهال بيا يوازې دا چې د دغه ګواښ په رامنځته کولو کې نور عوامل ښکېل دي (چې په همدې ترتيب سره دويم عنصر نه شي پلی کېدای)، بلکې تر يوې کچې پورې يې وړاندوينه هم امکان لري؛ د بېلګې په توګه په يو شمېر هېوادونو کې چارواکو ادعا کړې، کله چې د دولت د بوديجې له لوري د خوړو فرمايش اړوند بېلونو د ورکړې د اطلاعاتو د ښکاره او څرګندولو لپاره غوښتنه کېږي، د هغو خوړو ډولونه چې خوړل شوي، بايد افشا او په ډاګه نه شي؛ ځکه د هغو په ډاګه کول د هغوی په خصوصي حريم کې لاسوهنه ده.

دا يو رښتينی نه، بلکې يو فرضي خطر دی؛ ځکه دغه ډول اطلاعات د ډېرو ټوټو راټولولو له لارې ترسره شوي چې يو کس به وکولای شي د بل چا پر خصوصي اطلاعاتو پوه شي او هغه مهال به هم هر څه فرضي وي؛ د بېلګې په توګه که داسې نتيجه ترلاسه شي، که چا غوښه نه وي خوړلې، سبزي خوړونکی به وي او که چا د غوا غوښه نه وي خوړلې، هندو به وي.

په داسې مواردو کې چې د سند یوه برخه مستثنا وي، باید د سند له پاتې برخې جلا شي. له تخنیکي اړخه د دغه کار ترسره کولو لپاره بېلابېلې لارې شته؛ لکه د سپین رنګ په کارولو د یوه لیک پټول او د برېښنایي اطلاعاتو له منځه وړل. غوره لار دا ده څو غوښتونکي ته څرګنده شي اطلاعات په کومو موضوعګانو کې حذف او لرې شوي او څومره دي.

د موضوعاتو د عملي کولو له مسئلې سره په ټولیزو چارو کې د سند د برخو د ړنګولو او حذف مسئله، په ځانګړې ډول د زیان له ازمایښت او ازموینې سره نږدې اړیکه لري. دا په دې معنا ده چې که چېرې د مشخصو اطلاعاتو څرګندول یوې ساتل شوې ګټې ته د زیان اوښتو لامل ګرځي، په لومړي ګام کې باید کوښښ وشي چې حساس او مهم اطلاعات له سنده لرې شي، نه دا چې د ټولو اطلاعاتو له شریکولو مخنیوی وشي.

په بل عبارت، لږ تر لږه باید په تیوري کې دا امکان شتون ولري چې د اطلاعاتو د یوې برخې لرې کول د دې لامل شي چې دغه سند له محرموالي راووځي. په طبیعي ډول په ځینو مواردو کې هغه څه چې د څو مهمو او حساسو اطلاعاتو د لرې کولو له څو سندونو وروسته پاتې کېږي، بې مفهومه به وي او یا به د څرګندولو ارزښت هم نه لري؛ خو دا حالت یوه استثنا ګڼل کېدای شي؛ ځکه په ډېرو مواردو کې د ټول سند د نه ورکړې پر ځای باید د حساسو او مهمو برخو د لرې کولو له طریقې ګټه واخیستل شي.

د عامه ګټو لومړیتوب

د دې خبرې له معلومولو وروسته چې ایا د خطر وړ اطلاعاتو په ډاګه کول په رښتیا هم یوې مشروع ګټې ته زیان اړوي که نه، غوره لار دا ده چې دولتي ادارې د عامه ګټو یوه ارزونه ترسره کړي، څو وګوري چې عامه ګټې د اطلاعاتو په څرګندولو کې ښې خوندي کېږي او که د هغو په پټ ساتلو کې.

د افغانستان په قوانینو کې عامه ګټو ته د لومړیتوب موضوع نه ده مطرح شوې چې دا یوه ستره نیمګړتیا ده، خو هیله ده چې له یادې ستونزې څخه د وتلو لاره پیدا شي. دا د کمېسیون مسوولیت دی څو دغه موضوع په کره ډول وڅېړي او داسې یوه لار ورته پیدا کړي چې پر بنسټ یې وکولای شي د عامه ګټو لومړیتوب موضوع په قانون کې شامله کړي.

ځينې هېوادونه د عامه ګټو لومړيتوب له موضوع سره بېلابېل چلند لري:

- په ځينو هېوادونو کې عامه ګټو ته لومړيتوب ورکول کېږي، په ځانګړي ډول د اطلاعاتو اصل سل په سلو کې عملي کېږي؛ د بېلګې په توګه کله چې د اطلاعاتو خپرول د بشر له حقوقو د سرغړونې مواردو، د اداري فساد او يا د جګړې د جرمونو د څرګندېدو لامل شي؛ د دغې خبرې معنا دا ده که چېرې له پورتنيو مسايلو سره اړوند اطلاعات، د غوښتل شوو اطلاعاتو يوه برخه تشکيل کړي، په هغه صورت کې هېڅ کومه بله استثنا سمون نه ورسره خوري. په بل عبارت، دغه ګټې د نورو ټولو ګټو په پرتله لوړې شمېرل کېږي او اطلاعات د خلکو په واک کې ورکول کېږي. د يادونې وړه ده چې د هندوستان او ټونس هېوادونو په قوانينو کې په دې برخه کې استثناوې تر سترګو کېږي.
- يو شمېر هېوادونه د ګټو ځانګړی نوملړ لري، په هغو مواردو کې چې عامه ګټې د اطلاعاتو د افشا له لارې خوندي شي، استثناوې باطلوي، لکه روغتيا، امنيت او چاپېريال ته د جدي ګواښ نښې نښانې او يا جرمي عمل، په دولتي سکتور کې کمزوری مديريت او يا فساد تشکيلوي. د دې طريقې ښه والی په دې کې دی چې پوره سپيناوی لري او د چارواکو پام د ګټو يو شمېر ډولونو ته چې پر استثناوو لاسبرې کېږي، جلبوي، خو تاوان او عيب يې په دې کې دی چې عامه ګټې په هغو مواردو باندې چې په دغه نوملړ کې ذکر شوې، محدودوي؛ په داسې حال کې چې د ممکنه عامه ګټو نوملړ هېڅکله هم نه بشپړېږي.
- يو شمېر هېوادونه د عامه ګټو نوملړ پرانيستی پرېږدي، هغه مهال هره عامه ګټه چې د استثنا له لوري د ساتل شوې ګټې په پرتله ستره وي، ټولو احوالو ته په پام سره پر استثنا لاسبره کېږي.

په يوه نوملړ کې د ټولو ممکنه عامه ګټو تعريف او رانغاړل يې نا ممکن کار دی؛ د بېلګې په توګه په برېتانيا کې د اطلاعاتو کمېشنر او محکمې په بېلابېلو مواردو کې حکم کړی چې د خلکو ګټې په دې کې دي څو هغوی وکولای شي له حکومت سره د پاليسۍ جوړولو په بحث کې ونډه واخلي او حکومت ځواب ويلو ته اړ کړي.

د عمل په ډګر کې د عامه ګټو د لومړيتوب د عملي کولو له نظره، لومړی ګام د بېلابېلو عامه ګټو پېژندل دي چې د اطلاعاتو څرګندولو له لارې تېنګېدلی شي. دا به ګټوره وي چې که چېرې د هغو يو نوملړ ترتيب شي څو په دې اړه ډاډ ترلاسه شي چې يوه يې هم له پامه نه ده غورځول شوې.

لـه هغـه وروسـته د عامـه ګټـو، ګټې بایـد د سـاتل شـوو ګټـو لـه زیـان سـره پرتلـه شـي، څـو معلومـه شـي چې کومـه یـوه یـې لویـه ده.

- ډېری وخـت دا یـو سـتونزمن کار دی؛ ځکـه د ځینـو کتنـو پرتلې تـه اړتیـا ده. پـه مشـخصه توګـه زیـان ډېـری وخـت پـه ځانګـړي ډول پـه یـوه شـخص پـورې تړلـی وي، لکـه د پټـو او محرمـو رازونـو پـه ډاګـه کېـدل او یـا د هغـه سـوداګرۍ تـه ګـواښ. د دې خـلاف ګټـه ډېری وخـت عمومـي او د ماهیـت لـه اړخـه عامـه وي او کـولای شـي چې پـه ځـان کې د اوږدمهـال لپـاره ملاحظـې هـم را ونغـاړي؛ لکـه د فسـاد افشـا او پـه ډاګـه کـول.
- پـه ډېـرو هېوادونـو کـې د عامـه ګټـې پـه پرتلـه خصوصـي زیـان تـه لومړیتـوب ورکـول کېـږي، پـه ځانګـړي ډول دې تـه پـه پـام سـره چـې دا یـو بشـري حـق دی.

پـه عمومـي توګـه دا یـو قانونـي کار نـه دی چـې لـه یـوه غوښـتونکي وغوښـتل شـي، څـو د غوښـتنې دلیلونـه ووایـي. پـه هـر حـال، عامـه ګټـې تـه د لومړیتـوب پـه اړه کېـدای شـي د دوی دلیـل دا وي چـې عامـه ګټـه لـه ډېـر اهمیـت څخـه برخمنـه ده. د بېلګـې پـه توګـه کـه چېرې رسنۍ د اطلاعاتـو غوښـتنه د هغـو د خپرولـو لپـاره وکـړي، پـه دې ډول حالتونـو کـې د اطلاعاتـو څرګنـدول ډېـر مثبـت اغېـز لـري څـو د فسـاد سـتونزه حـل شـي، خـو کـه چېرې د کـوم خصوصـي شـرکت لـه لـوري د اطلاعاتـو غوښـتنه وشـي، پـه دغـه صـورت کـې د ګټـې اهمیـت نـه معلومېږي.

پـه پایلـه کې دغـه کار داسې څېړل کېږي چې عامـه ګټې لوړوالی او لومړیتوب لـري. دا به مناسبه وي څـو لـه دوی وپوښـتل شـي چې ولې یې د اطلاعاتـو غوښـتنه کړې ده او ورتـه روښـانه شـي چې دوی د اطلاعاتـو پـه چمتـو کولـو کې هېڅ مسـوولیت نـه لـري؛ یعنې د اطلاعاتـو چمتـو کول لـه دوی سـره مرسـته کوي، پـه دې سـره چې غوښـتونکي د هغـو ترسـره کولـو تـه اړتیـا نـه لـري.

د استثناوو د رژیم نورې ځانګړتیاوې

اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون پنځلسمه ماده د ماهیت له اړخه یوه ساده ماده ده؛ ځکه پر دې سربېره چې د عامه ګټو د لومړیتوب په اړه کونګه ده، د استثناوو د نورو مثبتو ځانګړنو یادونه هم نه کوي.

- دغه ماده د بېلوالي د قابلیت او وړتیا په اړه څه نه څرګندوي؛ د بېلوالي قاعده حکم کوي، که چېرې د یوه سند کومه برخه محرمه او پټه وي، باید له پاتې سنده بېله شي او پاتې سند د غوښتونکي په واک کې ورکړل شي.
- د ډېرو استثناوو لپاره شل کاله عمومي زماني محدودیت ټاکل شوی دی. غوره لار دا ده چې ټول زماني محدودیتونه چمتو شي، د دې خبرې په درک سره چې د اطلاعاتو حساسیت د وخت په تېرېدو سره کمېږي. ورته مهال ډېری هېوادونه د محرمیت مودې د غځولو لپاره ځانګړې کړنلارې لري، البته که چېرې د یادې مودې غځول ډېر اړین وي؛ لکه د ملي امنیت اړوند ډېر حساس اطلاعات.
- په داسې مواردو کې چې له عامه بنسټ سره د دریېمې سرچینې محرم اطلاعات شتون ولري، ښه لاره دا ده، که د یادو اطلاعاتو غوښتنه وشي، بنسټ په دې اړه له دریېمې سرچینې سره چې اطلاعات یې د پټ او محرم ساتلو په شرط ورکړي وو، سلا او مشوره وکړي.
- په ځینو مواردو کې ښایي دریېم لوری د اطلاعاتو پر خپرولو اعتراض وکړي؛ په دغه حالت کې سلا او مشوره کول هغوی ته موقع ورکوي، څو د دې دلایل چې ولې باید اطلاعات نشر نه شي، وړاندې کړي او له هغه وروسته دغه دلیلونه د وروستۍ پرېکړې کولو پر مهال په پام کې ونیول شي.

د استثناوو ډولونه

اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د پنځلسمې مادې په لومړۍ فقره کې بندیزونه پر اتو برخو وېشل شوي او له مخې يې د اطلاعاتو وړاندې کول په لاندې حالتونو کې منع دي:

۱ــ په هغه صورت کې چې خپلواکي، ملي واکمنۍ، ځمکنۍ بشپړتيا، ملي امنيت او ملي ګټې او ښېګڼې له ګواښ سره مخ کړي.

۲ــ په هغه صورت کې چې له نورو هېوادونو سره د افغانستان د سياسي، اقتصادي او فرهنګي اړيکو د پرې کېدو لامل شي.

۳ــ په هغه صورت کې چې د شخص ځان، مال يا عزت او حيثيت له ګواښ سره مخ شي.

۴ــ په هغه صورت کې چې د جرم د کشف خنډ يا د جرم له ارتکاب څخه د مخنيوي خنډ وګرځي.

۵ــ په هغه صورت کې چې د تورن د کشف، تحقيق او تعقيبولو يا په دې برخه کې د احتياطي تدبيرونو نيولو بهير ګډوډ کړي.

۶ــ په هغه صورت کې چې د عادلانه محاکمې بهير او يا د حکم تنفيذ اخلال کړي.

۷ــ په هغه صورت کې چې د شخص خصوصي حريم نقض کړي.

۸ــ په هغه صورت کې چې اطلاعات، د سوداګريزو، شخصي ملکيتونو او بانکي حسابونو په مسايلو پورې اړه ولري خو دا چې په قوانينو کې بل ډول تشخيص شوي وي.

دغه استثناوې تر ډېره بريده د نړيوالو معيارونو د زيان له ازمايښت سره د مشروع والي او تړاو لرلو له اړخه مطابقت او جوړښت لري، خو په عين حال کې ځينې نيمګړتياوې هم لري، لکه:

- ځينې يې ډېرې عمومي دي، د هغې يوې په څېر چې د يوه شخص حيثيت او عزت له ګواښ سره د مخ کېدو په اړه دی. ليدل کېږي چې دلته اطلاعاتو ته د لاسرسي حق چې له دولتي ادارو سره دی او د بيان ازادۍ تر منځ تېروتنه رامنځته شوې وي. دولتي ادارې بايد هغه اطلاعات چې د يوه شخص عزت او حيثيت له خطر سره مخ کوي، له خپل ځان سره ونه ساتي، خو که چېرې دا ډول اطلاعات ولري، بايد په خپرولو کې يې هم ستونزه ونه لري.

- دغه راز د ملي ګټو اصطلاح هم داسې تفسیر کېدای شي چې د اطلاعاتو پراخه مجموعه په ځان کې را ونغاړي. د استثناوو او یا بندیزونو اصلي موخه دا ده څو څرګنده کړي چې کومې ملي ګټې د اطلاعاتو احتیاط توجیه کولای شي، نه دا چې هغه د اطلاعاتو د موضوع لپاره د یوه عمومي دلیل په توګه عنوان کړي او چارواکو ته دا واک ورکړي، څو د شخصي لزوم له اړخه عمل وکړي.
- لکه پورته یې چې یادونه وشوه، دوه استثناوې (اصلاً یوه استثنا ده، خو تکرار شوې) د زیان له ازمایښت څخه نه دې تېرې شوې چې عبارت دي له هغو اطلاعاتو څخه چې په سوداګریزو، شخصي ملکیتونو او بانکي حساب پورې اړوند موضوعات وي.

د استثناوو تفسیر ډېری وخت یو پېچلی کار دی او په حقیقت کې کوم داسې بشپړ نوملړ چې کوم موارد د استثناوو په محدوده کې شاملېږي؛ نشته؛ د بېلګې په توګه چې د ملي امنیت ځیني عناصر یاد شي، خو دغه اطلاعات په ټولو مواردو کې حساس نه وي؛ لکه د هغې وسلې ډول چې کارول کېږي، ښایي ټولو ته معلوم وي. کېدای شي یو شمېر نور حساس اطلاعات هم وړاندې شي.

د استثناوو مهمې کټګورۍ په لاندې توګه څرګندې شوې دي:

ملي امنیت:

د ملي امنیت اړوند اطلاعاتو د لاسرسي په اړه د جوهانزبورګ د اصولو له مخې، هر څوک حق لري د ملي امنیت د اړوندو اطلاعاتو په ګډون له چارواکو څخه اطلاعات ترلاسه کړي. د ملي امنیت په پلمه هېڅ ډول محدودیت پر دغه حق نه وضع کېږي، مګر دا چې دغه محدودیت په قانون کې تشریح شوی وي، په یوه ډیموکراتیکه ټولنه کې د ملي امنیت د یوې مشروع ګټې ساتنه وکړي او ملي امنیت له ګواښ سره مخ کړي.

دولت باید ټول هغه اطلاعات چې د ملي امنیت په کټګورۍ کې راځي، په استثناوو کې شامل نه کړي، بلکې د اطلاعاتو هغه ځانګړې او محدوده برخه په استثناوو کې شامله کړي چې د هغو پټ ساتل د ملي امنیت یوې مشروع ګټې ته ضروري وي.

د اطلاعاتو د ډولونو ښه نوملړ چې د ملي امنیت تعریف هم په کې شاملېږي، کېدای شي د ملي امنیت له نړیوالو اصولو او اطلاعاتو ته د لاسرسي له حق څخه اقتباس شي چې په نهم اصل کې یې د ملي امنیت پنځه ډوله مهم اطلاعات په لاندې توګه بیان شوي دي:

۱ـ د یوې مودې لپاره د دفاعي عملیاتو او قابلیتونو په اړه اطلاعات چې عملیاتي اهمیت ولري.

۲ـ د مخابراتي سیستمونو په ګډون د تولید، قابلیتونو او نورو پوځي سیستمونو اړوند اطلاعات.

۳ـ د ګواښونو پر وړاندې د ملي حیاتي بنسټونو، حیاتي زېربناوو او د خاورې ساتنې لپاره د کره لارو چارو اړوند اطلاعات یا له ځواک څخه ګټه اخیستل یا سبوتاژ چې اغېز یې د هغه له پټوالي سره تړاو لري.

۴ـ د عملیاتو، سرچینو او د استخباراتي خدمتونو د کړنو اړوند اطلاعات، په داسې حال کې چې د ملي امنیت اړوند مسایل وي.

۵ـ د ملي امنیت اړوند اطلاعات چې د یوه بهرني دولت یا بین الحکومتي بنسټ له لوري د محرمیت په توګه چمتو شوي وي او نور ډیپلوماتیک مکتوبونه چې تر ډېره د ملي امنیت اړوند وي. البته ډېره ستونزمنه ده څو په ټولو قضیو کې قاطع حکم وشي چې د ملي امنیت استثناء کوم موارد تر پوښښ لاندې نیسي؛ ځکه ډېر مسایل د قضیو له شرایطو او حالتونو سره تړاو لري.

په عمومي توګه، له یو ځای څخه بل ځای ته د پوځي ځواکونو د روانېدو اړوند اطلاعات د ملي امنیت د دلیلونو پر بنسټ محرم ګڼل کېږي، خو کله چې په ۲۰۰۳ زېږدیز کال کې د امریکا متحدو ایالتونو کښتۍ د جګړې په موخه عراق ته روانې شوې، موضوع په ډېر پراخ ډول اعلان شوه. د یادو څرګندونو او په ډاګه کولو موخه دا وه چې صدام حسین ته وښیي چې دوی په رښتینې توګه جګړه کوي او د هغه لپاره د تسلیمېدو وروستی وخت ورکړل شي. دغه کار ښیي چې د ملي امنیت ډېرې شدیدې استثناوې هم ځیني وختونه نه رعایت کېږي.

د جوهانزبورګ د پنځلسم اصل له مخې، باید هېڅوک د ملي امنیت په اړه د هغو اطلاعاتو افشا کولو له امله مجازات نه شي چې د اطلاعاتو رسوا کولو له امله د ملي امنیت مشروع ګټو ته زیان ونه رسېږي او یا نه ښایي چې زیانمن شي، یا یې د دغه ډول اطلاعاتو د افشا کولو له امله خلکو ته تر زیانه ګټه ډېره وي.

دغه اصل څرګندوي: ”د ملي امنیت د دلیلونو پر بنسټ نه شي کېدای د اطلاعاتو څرګندولو او افشا په اړه هېڅوک مجازات شي، که (۱) چېرې د دغو اطلاعاتو په افشا سره نه په حقیقي او نه هم د احتمالاتو له مخې ملي ګټو ته زیان ورسېږي، یا (۲) عامه ګټې د اطلاعاتو د افشا پر مهال د اطلاعاتو له څرګندولو او په ډاګه کولو څخه د رامنځته شوي زیان په پرتلې درنې شي.“

د ملي ګټو د لومړيتوب له نظره، د شواني اصولو (Principles Tshwanee) لسم اصل څرګندوي، د اطلاعاتو يو شمېر ډولونه شته چې بايد هېڅکله هم سري ونه ګڼل شي: "دغه د داسې اعمالو په ګډون چې په نړيوالو حقوقو کې جرم ګڼل کېږي، د ازادۍ او فردي امنيت له حقونو څخه پراخه يا سيستماتيکه سرغړونه او يا له بشري حقونو د سرغړونې اطلاعاتو په ګډون له بشردوستانه نړيوالو حقوقو څخه د سرغړونې په اړه اطلاعات"، "هغه قوانين او مقررات چې د دولت لوري د ژوند د سلب په اړه وي" او "د ټولو چارواکو، اردو، پوليسو، امنيت او استخباراتو واحدونه" او نور دي.

د جرمونو څېړل:

د دې استثنا د عملي کولو برخه، د نورو ټولو استثناوو په څېر، د قضيې له احوالو سره تړاو لري او په ټوليز ډول پوليس او د جزايي عدالت پلې کوونکې سرچينې (لکه څارنوالان) بايد کوښښ وکړي چې د امکان تر حده په کره او رښه توګه عمل ترسره کړي؛ د بېلګې په توګه په ډېرو مواردو کې پوليس کېداى شي پر يوه جرم د تورن کس نوم په ډاګه کړي، خو دغه کار کېداى شي په ځينو مواردو کې د څېړنو لړۍ ته زيان ورسوي؛ د بېلګې په توګه که چېرې تورن پر دې پوه شي چې تر څېړنې لاندې دى، کېداى شي وتښتي.

خو کله چې يو څوک تورن وګڼل شي، هغه مهال د دغو اطلاعاتو په ډاګه کول خنډ نه لري. ځيني وخت هغه کړنلارې چې پوليس يې د جرمونو د څېړنې لپاره کاروي، بايد پټې او سري وساتل شي، څو اغېز يې خوندي وي.

که څه هم د دغې استثنا لويه برخه د عادلانه محکمې حق او جزايي عدالت ته متوجه ده، خو په ۱۹۸۸ زېږديز کال کې د پوليسو د يوه کمېشنر او د دولتي بنسټونو پر وړاندې د عامه شکايتونو د څېړونکي تر منځ په يوه قضيه کې استيناف محکمې حکم وکړ چې په هغه کې د قانون د حاکميت ساتنه هم شامله ده. په پايله کې د قانون د پلي کولو اړونده استثنا د جزايي عدالت له نظام څخه لوړه ده او کولاى شي چې په اداري څېړنو او نورو شبه قضايي اجرااتو کې وي.

د هندوستان د اطلاعاتو کمېسيون د "زېرمه کولو مرکزي شرکت" پر وړاندې د شري چاندهوک (Corporation Wharehousing Central .vs Chandhok.L.D Shri) په قضيه کې د قانون پلي کولو د استثنا ساحې د ارزونې پر مهال حکم وکړ چې ياده استثنا کېداى شي چې په کې اداري يا جنايي څېړنې، تفتيش يا لټون شامل شي، تر څو چې اداري څېړنې رواني وي، کېداى شي د دې ډول څېړنو په اړه د غوښتل شوو اطلاعاتو له ورکړې انکار وشي.

پر دغه اساس د قانون د تنفيذ او پلي کولو استثنا بايد داسې تعبير شي چې ګنې په ټوليز ډول د قانون له حاکميت او د عدالت له ټينګښته ساتنه کوي. که چېرې د اطلاعاتو له ورانديې کولو ډډه کېږي، نو دليل يې بايد د قانون پلي کولو سيستم له چارو د ډاډ ترلاسه کول يا د چارو سمبالښت وي، لکه د غذايي تاسيساتو د نوملړ نه په ډاګه کول چې د روغتيا ساتنې له نورمونو څخه د سرغړونې له اړخه تر څارنې لاندې دي، په داسې حال کې چې د دغو اطلاعاتو په ډاګه کول د دولت د تفتيش لړۍ د کمزورتيا لامل ګرځي.

د امريکا په متحده ايالتونو کې د قانون د پلي کولو دليلونو له امله د اطلاعاتو نه ورانديې کول، هغه مهال جواز لري چې د بحث وړ اطلاعات د قانون د پلي کولو او تنفيذ په موخه راټول شوي وي. که څه هم د داسې يوه مقصد په پام کې نيول چې د هغه لپاره اطلاعات راټول شوي وو، اغېزمن ثابتېدای شي. دا په دې معنا نه ده چې ټول راټول شوي اطلاعات د قانون پلي کولو په موخه بايد له افشا څخه مستثنی وي؛ لکه اطلاعاتو ته د لاسرسي لپاره ټولې قانوني استثناوې، کله چې د قانون تنفيذ د دليلونو له مخې د اطلاعاتو له ورکولو ډډه کېږي، بايد د حس کېدونکي زيان ثبوت ورانديې شي.

د بېلګې په توګه دغه حقيقت چې اطلاعات د روانو څېړنو اړوند دي او يا د جاري څېړنو په جريان کې راټول شوي په يواځې توګه د هغو له افشا کولو څخه د مخنيوي لپاره کافي نه وي لکه څرنګه چې د هندوستان د اطلاعاتو کمېسيون د بهګت سنګ په قضيه کې د اطلاعاتو د ستر کمېشنر پر ورانديې څرګنده کړه:

د هندوستان اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د اتمې مادې د حکم پر بنسټ، د اطلاعاتو له ورانديې کولو څخه معافيت هغه مهال منظورېږي چې د اطلاعاتو په ډاګه کول د سرغړوونکو د عدلي تعقيب يا څېړنې د لړۍ خنډ وګرځي.

روښانه ده چې يواځې د عدلي تعقيب يا څېړنې په جريان کې د اطلاعاتو ورانديې کولو غوښتنه نه شي رد کېدای، بلکې هغه سرچينه چې اطلاعات په واک کې لري، په دې اړه قانع کوونکي دليلونه ورانديې کړي چې ولې د دغو اطلاعاتو په ډاګه کول د څېړنو لړۍ اخلالوي.

دا ډول دليلونه بايد منطقي وي، هغه پروسه چې ګډوډېږي، بايد يوه معقوله پروسه وي او پر ځينو اساسي مدارکو باندې ولاړه وي. که چېرې داسې کومه کتنه يا ملاحظه په څنګ کې نه وي، نو د اتمې فقرې الف بند او نور ورته حکمونه د يوه اړخ ته تللو لپاره په يوې وسيلې سره د اطلاعاتو ورانديې کولو پر غوښتنې باندې کېدای شي بدل شي.

دغه موضوع د هغو قضیو په اړه چې د عدلي تعقیب لړۍ یې بشپړه شوې ده یا یې عدلي تعقیب د یوې نا معلومې مودې لپاره ځنډول شوی وي، جوړښت نه لري. د هندوستان د اطلاعاتو کمېسیون د دې پوښتنې په ځواب کې چې دغه استثنا له کوم پړاو وروسته د پلې کولو وړ نه ده؟ ویلي چې کله اتهامنامه قاضي ته وړاندې شي.

د دې پوښتنې په ځواب کې چې د "زیان" اصطلاح کوم موارد رانغاړي، ډېری هېوادونه د هغو زیانونو چې څرګند تعریف شوي وي، یو جامع نوملړ کاروي. د بېلګې په ډول د امریکا په متحده ایالتونو کې د قانون د تنفیذ په اجرااتو کې مداخله، د عادلانه محکمې له حق څخه د یوه شخص محرومول، د یوې محرمې سرچینې د هویت په ډاګه کول، د قانون پلي کولو تخنیکونو په ډاګه کول، هغه ځېړنې چې په یوه ډول له قانون څخه د تېښتې لامل کېږي او د یو چا د فزیکي خوندیتوب او یا ژوند له خطر سره مخ کېدل په کې شامل دي. د یادونې وړ ده، هغه موارد نه په کې شاملېږي چې ټول ور باندې له پخوا پوهېږي او یا په رسنیو کې په یوه ډول خپاره شوي وي.

دغه استثنا په قانوني توګه د پولیسو د خبروونکو د هویت ساتلو لپاره کارول کېږي. په نیوزلنډ کې د عامه شکایتونو ستر مفتش له همدې له امله دغه خوندیتوب د مدني او جزایي شکایت کوونکو په اړه عملي کړ. په هر حال اطلاعاتو ته د لاسرسي دغه استثنا په هغو حالتونو کې چې اطلاعات له وړاندې خپاره شوي وي او یا په هغو مواردو کې چې اړوند کسان وربانډې له وړاندې پوه شي، نه شي پلې کېدای.

خصوصي حریم:

د خصوصي حریم د استثنا د عملي کولو برخې په اړه بېلابېل محدودیتونه موجود دي چې په نړیواله کچه په رسمیت پېژندل شوي دي. د دغو محدودیتونو له ډلې څخه یو دا دی چې شرکتونه پر خپل حقوقي شخصیت سربېره د خصوصي حریم په نوم څه نه لري. دویم؛ مناسبه نه ده دغه استثنا په هغو مواردو کې وکارول شي چې په خپله د غوښتونکي د خصوصي حریم اطلاعات مطرح وي او یا غوښتنونکی د شخصي اطلاعاتو اجازه چې خصوصي حریم یې ګواښول کېږي، ترلاسه کړې وي.

په راتلونکو او را روانو رژیمونو کې اطلاعاتو ته د لاسرسي په برخه کې نور حکمونه هم ور ډېریږي څو دولتي اداري اړ باسي چې د رد ځواب له ورکولو وړاندې د هغو اشخاصو هوکړه چې زیانمنېږي، ترلاسه کړي، خو په هغو ځایونو کې چې دغه ډول میکانیزمونه نه و، عام باور دا وي، په کومو مواردو کې چې یو شخص د خپل ځان په اړه د اطلاعاتو له افشا سره هوکړه وکړي، وروسته د هغه نه افشا د خصوصي حریم په پلمه اطلاعات د منلو وړ نه دي.

د امریکا د میک ډونال (S.U .v McDonnell.) په قضیه کې د محکمې د حکم له مخې، هغه کس ته خصوصي حریم د موضوع نسبت ورکول چې مړ شوی؛ نا سم بلل شوي خو دغه کړنه په هغې طریقه چې استرالیا په پام کې نیولې، تو‌پیر کوي؛ ځکه د استرالیا اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د دوولسمې مادې د لومړۍ فقرې الف بند په څرګند ډول د مړو د خصوصي حریم له حقونو ملاتړ کوي. داسې بله کړنه هم د سویلي افریقا اطلاعاتو ته د لاسرسي په قانون کې تر سترګو کېږي؛ د دغه قانون د حکمونو پر بنسټ که چېرې یو څوک ۲۰ کاله وړاندې مړ شوی وي، خصوصي اطلاعات یې پټ ساتل کېږي.

د دغه حکم په پلي کولو کې یو بل مهم محدودیت د حکومتي چارواکو په اړه دی. ډېری کسان پر دې متفق دي، حکومتي چارواکي له دې له امله چې د حکومتي مقام لرونکي دي، له خپل خصوصي حریم سره په اړیکه کې کمه هیله لري او دغه هیله د لوړ پوړو حکومتي چارواکو په برخه کې اوس هم په ټیټه کچه کې ده.

د منتخبو چارواکو په اړه د هغوی د خصوصي حریم هیله او توقع نوره هم کمېږي. په ۲۰۰٤ زېږدیز کال کې د ون هانویر (Germany .v Hannover Von) په قضیه کې د بشري حقونو اروپایي محکمې حکم وکړ چې خلک حق لري څو د خپلو منتخبو چارواکو د خصوصي ژوند په اړه اطلاعات ترلاسه کړي.

دغه موضوع په نیوزلنډ کې د عامه شکایتونو ستر څېړونکي او مفتش د یوه وزیر د رسمي یادښت کتابچې ته د لاسرسي غوښتنې په ځواب کې په ډېره ژوره توګه وڅېړل شوه. که څه هم د یادښت یاده کتابچه یو رسمي سند و، خو وزیر یې پر خپرولو نیوکه کړې او په دې اړه یې دلیل وړاندې کړی، په ډېری لیدنو کې چې په هغو کې تنظیم شوې وې، په کې د هغه چا حال و چې له دې نه و خبر چې شخصي اطلاعات (نوم، پته، د ټیلیفون شمېرې) یې یادښت کېږي.

په پایله کې د عامه شکایتونو څېړونکي حکم وکړ، د هغو کسانو د اطلاعاتو افشا او په ډاګه کول چې له وزیر سره یې رسمي لیدنې کړې، د محرمیت له نظره پروا نه لري، نو له دې امله د یادښت کتابچې د خپرولو حکم یې پرته له هغو ناستو چې ټولنیز اړخ یې درلود، صادر کړ.

سوداګریز ګټې:

په دې اړه چې اطلاعاتو ته د لاسرسي قوانین باید کوم سوداګریز اطلاعات خوندي کړي، ډېر ابهامات شته. دا روښانه ده، یواځې هغه اطلاعات چې په ډاګه کول یې د سیالۍ شخصي دریځ یا شرکت زیانمن کړي، باید افشا او په ډاګه نه شي.

د اردن د شاهي حکومت د ۲۰۰۷ زېږدیز کال قانون د ۱۳ مې مادې ۶ بند، د سوداګرۍ، صنعت، مالي، اقتصادي، علمي او یا د ټکنالوجۍ په اړه اطلاعاتو ته په داسې حال کې لاسرسی منع کړی چې که چېرې د دغو اطلاعاتو ښکاره کول د معنوي ملکیت له حقونو څخه تېری وګڼل شي او یا د سیالۍ پر قانوني حقونو باندې تېری کېږي او یا یو کس ته نا مشروع ګټه او یا زیان رسېږي.

د سوداګرۍ رازونه او د کار پر څرنګوالي پوهېدل هم په معنوي ملکیت کې راځي. سوداګریز اسرار د همدې ډول اطلاعاتو مهم مثال دی، خو کاپي رایټ په کې نه شاملېږي. په حقیقت کې د کاپي رایټ موضوع هغه مهال ښه مطرح کېږي چې کله یو سند خپور کړئ، نو پر دغه بنسټ دغه سند نور په اسرارو کې نه حسابېږي او یواځې له اړوند سند څخه د نورو د ګټې اخیستلو څرنګوالی تنظیموي، نه دا چې هغه پټ وساتي.

دولتي قراردادونه هم باید محرم نه وي؛ ځکه د دغه حقیقت په ډاګه کول چې قراردادي شرکت د مشخصو پیسو په مقابل کې قرارداد کړی او د هغه پر بنسټ قرارداد د یوې دولتي ادارې لپاره د مشخص کار ترسره کولو لپاره شوی، یاد شرکت ته به کوم زیان ونه رسېږي. د دې تر څنګ د دې ډول قراردادونو د اطلاعاتو یوه برخه لکه کاري کړنلاره چې شرکت د خپلو قراردادي مکلفیتونو ترسره کولو لپاره له خپل کار سره وتړي، د اسرارو برخه کېدای شي؛ یعنې که سیالان وکولای شي له هغې کاري کړنلارې څخه په ګټې اخیستو له یاد شرکت سره سیالي وکړي.

دغه موضوع د نیوزلنډ د شکایتونو د ستر څېړونکي له لوري د ځمکې د ارزښت موندنې د سندونو د افشا په اړه د یوې غوښتنې په ځواب کې چې د ځمکې تبادلې د یوې معاملې ترسره کولو په برخه کې د نیوزلنډ د دفاعي ځواک په امر ترسره شوې وه؛ تر غور او څېړنې لاندې ونیوه. ستر څېړونکي د دفاعي ځواک ادعا چې ګڼي د دغو اطلاعاتو افشا به د هغو مالي ګټو ته زیان ورسوي، ومنله خو بیا یې هم امر وکړ، دا چې د ځمکې تبادله یوه سوداګریزه موضوع نه ده، نو په دې اړوند شته اطلاعات باید په ډاګه شي.

محکمې یادونه کړې ده، سوداګریز فعالیتونه هغه فعالیتونه دي چې له مخې یې د ملکیتونو، مالونو او خدمتونو پېر او پلور د ګټې ترلاسه کولو لپاره ترسره کېږي. په دې سره یوازینۍ اړوند فعالیت چې په دې قضیه کې ترسره شوی، د پوځي زده کړو د اسانتیاوو لپاره د ځمکې تبادله ده چې نږدې یو شان ارزښت یې درلود. دغې معاملې ته چې د نیوزلنډ د دفاعي ځواک له لوري ترسره شوې؛ د یوه سوداګریز فعالیت په سترګه نه شي کتل کېدای. د دې معاملې ترسره کولو په ډول کې داسې کوم څه نه لیدل کېږي چې هغه له یوې سوداګریزې معاملې سره ورته والی ولري او یا د سوداګریزو اسرارو او رازونو برخه وبلل شي... په دې برخه کې ترسره شوې معامله یوائې د عامه ګټو قانون په چوکاټ او د دفاعي موخو په برخه کې د ځمکې تبادله ده.

د حکومتي قراردادونو اړوند مسایلو کې په ځانګړي ډول د خصوصي شرکتونو د داوطلبۍ لاسرسي څرنګوالي ته باید پوره پام وشي. که څه هم د دغو داوطلبیو په ډاګه کول او افشا تر ډېره د خصوصي شرکت سوداګریز فعالیتونه چې داوطلبي د هغې اړوندېږي، اغېزمن کړي، خو هغه مهمه اړتیا چې د حکومتي قراردادونو وړاندې کولو په لړۍ کې د روڼتیا را منځته کول دي، دغه معادله د اطلاعاتو د افشا په ګټه راګرځوي.

د هندوستان د اطلاعاتو کمېسیون د لاندې حکم په صادرولو سره یو اصل د حکومت او دریمګړو سرچینو تر منځ د تړل شوو قراردادونو د خپرولو په اړه رامنځته کړ: "له یوې دولتي ادارې سره د یوه قرارداد هېڅ لوری نه شي کولای چې بل کس ته د قرارداد د کاپي وړاندې کولو په برخه کې اعتراض وکړي، د سوداګریزو رازونو اړوند دلیلونو په استثنا هغه هم هغه اسرار او رازونه چې په مشخصه توګه د اتمې مادې د لومړۍ فقرې په "د" بند کې څرګند شوي دي."

د ناوین کومار سنها پر وړاندې د جارکند ایالت په قضیه کې (State of Jharkhand in & Anr. v. Navin Kumar Sinha & Anr.) د جارکند ایالتي محکمې د اطلاعاتو د افشا په ګټه لاندېنی پیاوړی دریځ غوره کړ: "خلک پر داسې دلیلونو د پوهېدو حق لري چې پر بنسټ یې یوه پرېکړه ترسره کېږي. که چېرې دولتي اداره د داوطلبۍ اعلان وکړي او د داوطلبۍ یو شخص د هغو سندونو پر بنسټ چې د داوطلبۍ په لړۍ کې یې وړاندې کړي، ګټونکی وبلل شي، نو هغه مهال د یادې داوطلبۍ سندونه د سوداګریزو رازونو له امله محرم نه شي ساتل کېدای، هغه هم له هغه وروسته چې د داوطلبۍ په اړه پرېکړه شوې او د کار فرمایش صادر شوی وي. که چېرې حکومتي چارواکي د هغو له افشا ډډه وکړي، نو د دغه قانون اصلي موخه به تر پښو لاندې شي."

د امریکا د متحده ایالتونو محکمې له پخوا راهیسې د شتمنیو، ګټو، زیانونو، په بازار کې د یوه شرکت د ونډو او د شرکتونو اړوند نورو اطلاعاتو په ګډون د اطلاعاتو بېلابېلې کټګورۍ چې له هغې څخه په ګټې کېدای شي نور شرکتونه وکولای شي د هغو تر منځ د سیالیو د زیانونو په اړه اطلاعات ولري، ساتنه کوي.

په هر حال د امریکا متحدو ایالتونو منلې چې تر خجالت لرونکي عنوان لاندې د موارد و له افشا څخه رامنځته شوی زیان د بحث وړ نه دی. دغه په هغو اطلاعاتو کې هم شاملېږي چې کېدای شي د کارکوونکو او یا پېرونکو د غوسې لامل وګرځي.

په دې اړه جالبه موضوع دا ده چې په سوداګریزو رازونو کې څه شاملېږي، د ۱۹۸۳ زېږدیز کال په یوه قضیه کې چې د عامې روغتیا څېړنې ډلې له لوري د خوړو او درملو ادارې پر وړاندې ترسره شوه، د امریکا د کولمبیا د ناحیې محکمې له لوري سوداګریز رازونه په لاندې ډول محدود شول: "سوداګریز رازونه له یوه راز، پلان، فرمول، لړۍ یا د یوه سوداګریز ارزښت له وسیلې څخه عبارت دي چې د سوداګریزو توکو د جوړښت، چمتو کولو، ترکیبولو او پروسس کولو لپاره کارول کېږي."

د نړیوال مالکیت د فکري سازمان په اند، سوداګریز رازونه هغه محرم اطلاعات دي چې د سوداګریز ارزښت له مخې پټ ساتل کېږي او په همدې موخه ځانګړې امنیتي تدبیرونه ورته په پام کې نیول شوي وي؛ دا په دې معنا که د معاملې وړ اطلاعات په سمه توګه نه ساتل کېږي او د عامو خلکو د لاسرسي وړ ګرځي، نو بیا افشا کول یې جرم نه شمېرل کېږي.

اوس مجازي فضا سوداګرو ته د دې فرصت برابر کړی چې پرته له لګښت او تګ څخه د انټرنېټ له لارې په انلاین بڼه د راکړې ورکړې معاملې ترسره کړي، خو د دغه پرمختګ او اسانتیا تر څنګ منفي اړخ یې هم باید له پامه ونه غورځول شي؛ ځکه په انټرنېټ کې د دغو معاملو د فایلونو ساتل او لېږل د سوداګریزو رازونو د افشا او سیالو سوداګرو ته د هغو لاسته لوېدو ګواښ زیاتوي.

سوداګریز رازونو افشا او لاسته راوړل د ایران د انلاین سوداګرۍ قانون په ۶۴مه ماده کې جرم ګڼل شوي او په کې راغلي: "د انلاین سوداګریزو معاملو د عادلانه او مشروع رقابتونو د ملاتړ په موخه، په برېښنایي چاپېریال کې د ادارو او شرکتونو اقتصادي او سوداګریز رازونه د ځان لپاره ترلاسه کول او یا درېیمګړي ته یې افشا، جرم ګڼل کېږي او مرتکبین یې د دغه قانون له مخې مجازات کېږي."

کورنۍ کتنې:

کورنۍ کتنې بله استثنا ده چې ډېره ناوړه تعبير ترې کېږي. په دې اړه نظر دا دی چې حکومتونه بايد وکولای شي خپل داخلي بحثونه پټ وساتي او بله موضوع دا ده چې په ځينو مواردو کې موضوعات ډېر حساس وي نو له دې امله چارواکي نه غواړي په اړه يې خپل نظر څرګند کړي او يا مشوره او سلا ورکړي. که چېرې پر دې پوه شي چې نظر يا مشوره به يې خپره شي، نو داسې حالت رامنځته کېږي چې د نظر له څرګندولو څخه ډډه وکړي.

حکومت هم د "فکر کولو فرصت" غواړي، هېڅوک هم نه غواړي د هغه سند مسوده چې تر کار لاندې وي؛ له بشپړېدو وړاندې خپره کړي؛ ځکه غواړي کله چې سند بشپړ شو او کيفيت يې هم ښه شو، نشر يې کړي.

دا خبر منل شوې چې د پرېکړې نيولو لړۍ له بشپړتيا څخه د ساتنې لپاره د کورنيو خبرو اترو اړوند د ځينو اطلاعاتو نه نشرول يو قانوني کار دی. دغه يوه پراخه کټګوري ده چې په پايله کې يې د عمل په ډګر کې له نوو محدوديتونو سره مخ کېږي.

مهمه ده چې د پلې کولو لپاره د يوې استثنا غوراوي پر مهال د هغې موخه په پام کې ونيول شي. د "کورنيو اطلاعاتو" د استثنا موخه د غور او څېړنې لړۍ ته له زيان رسېدو مخنيوی دی، لکه څرنګه چې د متحدو ايالتونو سترې محکمې د اين ايل ار بي او سيرس روبک کمپني (Sears, Roebuck & Co NLRB v.) په قضيه کې لاندې نظر وړاندې کړ:

"هغه ټکی چې د سنا په راپورکې ورته په کلکه ګوته نيول شوې، دا دی چې که چېرې پرېکړې خپرې شي، د خبرو لپاره خنډ جوړوي او د پاليسۍ او حقوقي مسايلو اړوند د کتبي رسوايۍ لامل به شي، په پايله کې به يې "مدونې پاليسۍ" او "پرېکړې" تر ډېره کمزورې وي."

د هغه په دوام کې ويل کېږي، يوازېني سندونه چې بايد مستثنا شي، هغه سندونه دي چې د هغو افشا کول به د يادو خبرو اترو پر روڼتيا او ډاډ منفي اغېزې ولري. د ايرلنډ اطلاعاتو ته د لاسرسي لارښود څرګندوي چې دغه استثنا د حقيقتونو او نورو اطلاعاتو په برخه کې چې وړاندې کول يې د محرميت په يوې فضا پورې تړلی نه دی، صدق نه کوي.

له يادې فقرې څخه موخه، د حقيقتونو، تخنيکي راپورونو او يا د دولتي ادارو د اغېز يا اجرااتو اړوند راپورونو مستثنا کول نه دي. کورني قواعد، لارښودونه او د پرېکړو نيولو دليلونه هم مستثنا دي. د متحدو ايالتونو سترې محکمې هم د اي پي اې او مينک (EPA v. Mink) په قضيه کې له دغه دريځ څخه ملاتړ کړی دی.

نېږدې ټولو محکمو چې تر اوسه یې د ۵ شمېرې استثنا (کورنۍ کتنې) پلې کړې، منلې چې د هغو توکو په اړه چې له یو اړخه د خبرو او د نظر د تبادلې یا پالیسۍ جوړونې او له بل لوري بشپړ حقیقي او څېړنیز موضوعات څرګندوي، باید بل شان چلند وشي.

د این اېل ار بي او سیرس روبک کمپنۍ (.Sears, Roebuck & Co NLRB v) په قضیه کې د امریکا د متحده ایالتونو سترې محکمې داسې دریځ ونیو چې دغه استثنا په عمومي ډول "د پالیسۍ متن او هغه تفسیرونه چې ادارې تصویب کړي" او "د هغو کار کوونکو لارښوونو ته چې یو عادي کس اغېزمنوي" په برخو کې نه پلې کېږي.

په دې اړه اصلي مفکوره دا ده چې ټول کاري اصول او کاري لارښودونه او ټول تفسیرونه یې رانه (شفاف) وي، تر دې چې کله په راتلونکو تصمیم نیونو کې د لارښوونې په اړه یاد اصول کارول کېږي، خلک حق لري پر دې پوه شي چې دولتي ادارې څه ډول مشخصې پالیسۍ او قواعد عملي کوي، څو د خپلو معاملو په اړه له یادو ادارو سره پروګرامونه پیل کړي.

پر یادې استثنا بل محدودیت هغه پرېکړې دي چې پخوا شوې دي، لکه څرنګه چې د هندوستان د اطلاعاتو کمېسیون څرګنده کړې، د تصمیم نیونې د یوې لړۍ له رونټیا د ساتنې اړتیا شتون نه لري، که چېرې د پام وړ پرېکړه پخوا نهایي شوې وي.

د هندوستان اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د اتمې مادې د لومړۍ فقرې د ((I)) بند له مخې، د کابینې د تصمیمونو، دلیلونه او هغه مواد چې پر بنسټ یې پرېکړې ترسره شوې دي، له هغه وروسته چې پرېکړه وشوه او موضوع بشپړه شي؛ په ډاګه کېږي، خو په اتمه ماده کې له راغلو معافیتونو پرته.

د نورو استثناوو په څېر د کورنیو سندونو استثنا په هغه مورد کې چې د پام وړ اطلاعات له مخکې عامه لاسونو ته رسېدلي وي، نه پلې کېږي او صدق نه کوي. خو بیا هم یاده استثنا کولای شي یوازې د مکالماتو او مکاتباتو په برخه کې پلې شي چې د یوې ادارې په داخل یا د دولتي ادارو تر منځ ترسره کېږي. په پایله کې دریېم لوري او یا نورو غیر دولتي ادارو ته د اطلاعاتو په ډاګه کول په عمومي توګه د یادې استثنا اعتبار له منځه وړي.

یاد محدودیتونه مهم دي؛ ځکه د دې استثنا اړوند افشا او په ډاګه کول له سیاسي ملاحظو سره تړلي وي. دوی داسې یو مشروع مقام چې ایا د دغه اړوند ملاحظاتو په منځ کې به په ډاګه شي او که نه، نه لري، خو له بده مرغه د چارواکو د ذهنیت ورکونې په بڼه کې رول لري.

لکه څرنګه چې د کاناډا د اطلاعاتو کمېشنر د تفتیش راپورونو د افشا په اړه په یوه بحث کې خپل نظر داسې څرګند کړی دی: ډېرې دولتي ادارې تر هغه وخت پورې چې د ادارې

مشر، د هغې د عامه اړیکو واحد او په ځینو مواردو کې د هغو مرکزي دفترونه په جریان کې شوي نه وي او هم تر هغه وخت پورې چې د اړیکو یو "پلان" یا "کرښه" نه وي رامنځته شوي، د تفتیش راپورونو خپرولو ته لېوالتیا نه لري. په دې اړه هر ډول اندېښنې رامنځته کېدای شي، خو د یوې مسودې له ټولو برخو څخه د یوه راپور نه نشرول لږ تر لږه توجیه کېدای شي. په طبیعي توګه د تفتیش راپورونه هغه تشریحي او رښتیني اطلاعات رانغاړي، څو په ۲۱مه فقره کې د ذکر شوو استثناوو شاملېدو لامل نه شي.

د استثناوو پلي کول

اطلاعاتو ته د لاسرسي په برخه کې د استثناوو پلي کول یوه حساسه مسئله ده او عامه بنسټونه دې ته اړتیا لري چې په دې اړه پر یوه سیستم موافقه وکړي. دغه سیستم باید په ګوته کړي چې د استثناوو پلي کولو په تړاو تصمیم ونیسي او سیستم باید په داسې ډول طرحه شوی وي څو ډاډ حاصل کړي چې دغه کار په تاکل شوي وخت کې ترسره کېږي.

دغه کار یو څه ستونزمن دی؛ ځکه چې د اطلاع رسونې مسووله مرجع په ښه ډول کولای شي، دا په ګوته کړي چې ایا استثناوې د پلي کېدو وړ دي که نه؟ خو ممکن دا شخص په دې اړه متضاد نظرونه ولري چې ایا اطلاعات خپاره شي که نه؟

د سند مؤلف ممکن د سند په اړه اکثراً د مالکیت احساس وکړي او ښایي ونه غواړي دغه سند د عامه لاسرسي وړ وګرځي. که چېرې سند په عامه بنسټ کې کمزورۍ، بې کیفیته او یا له دې هم ټیټ وښودل شي، نو د دې مسایلو نسبت ډېر ځله نورو خلکو ته د نسبت ورکولو پر ځای په مؤلف پورې تړل کېږي.

په مطلوب حالت کې به د اطلاع رسونې مرجع مسوول او د اطلاعاتو مسوول یو ځای کار وکړي، څو دا مشخصه کړي چې ایا استثنا د پلي کېدو وړ ده او که نه؟

کله چې دوه اړخونه په خپلو کې مسئله حل نه کړي، په دغه حالت کې د موضوع د حل لپاره بلې لارې ته اړتیا ده. د بېلګې په ډول، د اطلاع رسونې مرجع مسوول ته د نهایي حکم ورکول او یا هم د ادارې لوړپوړي چارواکي ته د موضوع راجع کول.

ښایي نورې قضیې هم وي چې د خپرېدو په اړه یې د حساس والي او یا د تصمیم نیولو د ستونزې په سبب لوړپوړي شخص ته راجع شي. د یادونې ده، لوړپوړي شخص ته د حل

لپاره د راجع شوي تصمیم هواری ستونزمن کېږي او ډېر وخت نیسي. د سیاسي پایلو په تړاو لوړپوړي چارواکي د ټیټ پوړو اشخاصو په پرتله ډېر اندېښمن دي.

په نړیوالو حقوقو کې څرګنده شوې چې یو شخص باید هغه مهال د دولتي چارواکو واک له ساحې بهر د یوې مسئلې د حل غوښتنه وکړي چې اطلاعاتو ته د لاسرسي غوښتنه یې رد او یا قانون ماتونه رامنځته شي.

قانون باید د استیناف غوښتنې او هر نقض چې د غوښتنو اړوند د قانون په مقرراتو کې رامنځته کېږي، پراخه زمینه مساعده کړي او د اطلاعاتو برابرولو د مستردېدو موارد په کې په روښانه ډول شامل شي. دغه راز ځیني نور موضوعات، لکه د ناسمو او نیمګړو اطلاعاتو برابرول او له اجرایي کړنلارو سرغړونې هم په کې شامل شي. د قانون ۱۹ مه ماده، د قانون د پلي کولو لپاره د رد او ناکامۍ په ټولو قضیو کې د استیناف غوښتنې لارې چارې برابروي.

په عمل کې استیناف پر دوو برخو وېشل شوی دی، لومړی هغه برخه چې د کړنلارو اجرایي مسایل په کې شامل دي او دویم هغه برخه چې د استثناوو پلي کېدو سیستم په کې شاملېږي.

غوره میتود دا دی چې په درېیو کچو کې استیناف غوښتنه برابره شي: کورنی (داخلي)، خپلواک بنسټ او یا هم محکمې ته مراجعه.

کورنی استیناف:

په ډېری هېوادونو کې قانون د کورني استیناف غوښتنې لار برابروي او دغه کار له دولتي ارګانونو سره په کور دننه د مسایلو په سم حل کې مرسته کوي.

دغه کار د دې لپاره ګټور دی چې د اطلاعاتو د افشا کولو په اړه ټیټ پوړي چارواکي د لوړپوړو چارواکو په پرتله ډېر غوسه (عصباني) وي او د اطلاعاتو په ورکولو کې ناغېړي کوي.

کورني استینافونه باید نوي وي؛ یعنې له اصلي تصمیم څخه په توپیر کې وي، که چېرې د اطلاع رسونې د مرجع مسوول په اصلي تصمیم کې شامل وي او دویم ځلي ور وګرځي، په دغه صورت کې تصمیم نوی ګڼل کېږي. په همدې ډول که چېرې وزیر په لومړي تصمیم کې ښکیل وي، په دغه صورت کې کورنی استیناف نوی شمېرل کېږي، په لومړي پړاو کې مهمه دا ده چې غوښتنې ته د ځواب په تړاو تصمیم په ټوله کې باید د اداري مشرتابه ته ونه رسېږي.

اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون متن د کورنيو شکايتونو د څېړنې لپاره د روښانه مقرراتو په تنظيم کی ناکام دی؛ د بېلګې په ډول، غوښتونکي د کورنيو شکايتونو د واردولو لپاره ځومره وخت لري او يا کورني بنسټونه دغو شکايتونو ته په ځواب کې څومره وخت لري، دا ډول اصول د قانون په لايحو او طرزالعملونو کې شامليداى شي.

د دغه قانون متن همدارنګه د دې چارې په تنظيم کې چې د کورني استيناف لپاره څه برابر شي، ناکام دی. معمولاً دا ډول استيناف په اصلي اسنادو کې شامليداى شي (غوښتنه او غوښتنې ته ځواب)، البته سربېره پر دې چې اصلي رد ولې قانوني نه دی.

د څارنې بنسټ ته مراجعه:

تجربو ښودلې چې د څارنې په بنسټ (اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسيون) کې د استيناف د خپلواکې کچې غوره کول يوه اړينه چاره ده، څو له لارې يې د غوښتونکو لپاره لاسرسی او تر ټولو کم لګښته او چټک استيناف برابر شي، څو محکمې بيا ډېرې پېچلې او ډېر لګښت لرونکې دي چې د غوښتونکو ډېر وخت هم نيسي. د دغه بنسټ رول په ځانګړي ډول اطلاعاتو ته د لاسرسي استثناوو په تفسير کې ډېر مهم دی، څو د سيستم دا برخه يوه ډېره پېچلې او حساسه برخه ده. د يادونې وړ ده، د کړنلارو د نشتوالي موضوع بايد حل شي، څو قانون په سم ډول پلی شي؛ د بېلګې په ډول، د اطلاعاتو ځنډول او يا رد په داسې بڼه چې غوښتنه يې شوې ده.

محکمې ته مراجعه:

په ډېرو نورو هېوادونو کې یو شخص کولای شي له محکمو د استیناف غوښتنه وکړي، په همدې دلیل د استیناف مرحله مهمه ده او شخص په کې بالاخره اړتیا پیدا کوي چې د پېچلو او سختو پوښتنو په اړه د تصمیم نیونې لپاره محکمو ته، په ځانګړي ډول د استیناف غوښتنې په اړه مراجعه وکړي. په محکمو کې د مسایلو په اړه لټون او ازمایښت یې لزوماً پر هغو لارو چارو حل کېږي چې په ټولنه کې منل شوې وي.

د افغانستان اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون په متن کې دا نه ده روښانه شوې خو د دغه قانون او اساسي قانون د مقرراتو له ضمني معناوو ترلاسه کولای شو چې استیناف د کمېسیون له پرېکړې وروسته محاکمو ته استول کېږي.

د دې ادعا په اړه د محکمې پرېکړه چې ګټې اطلاعات نه دي برابر شوي، لاندې بڼې خپلوي:

الف- د کمېسیون د پرېکړې رد او یا هم عامه بنسټونو ته حکم کول څو:

۱- غوښتونکي ته د کُلي او یا جزیي لاسرسي فرصت ورکړي او یا

۲- د غوښتونکي کُلي او یا جزیي لاسرسی رد کړي.

ب: د کمېسیون د تصمیم تایید او یا هم عامه بنسټونو ته امر کول څو:

۱- غوښتونکي ته د کلي او یا جزیي لاسرسي فرصت ورکړي او یا

۲- د غوښتونکي کلي او یا جزیي لاسرسی رد کړي.

مهم ټکي:

۱ـ په نړیوالو حقوقو کې اطلاعاتو ته د لاسرسي حق د استثناوو مشروعیت معلومولو لپاره یوه ازموینه شته چې لاندې درې برخې لري:

الف ـ ایا استثنا په نوملړ کې د شاملې یوې ګټې اړونده ده؟

ب ـ ایا د اطلاعاتو افشا به دغې ګټې ته زیان ورسوي؟

ج ـ ایا مهمې عامه ګټې اوس هم د یادو اطلاعاتو افشا ته اړتیا لري؟

۲ ـ په ایډیال او فکري شرایطو کې له حکمونو څخه د سرغړونې پر مهال اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون ته باید د نورو قوانینو په پرتله لومړیتوب ورکړل شي او د اطلاعاتو اداري ډلبندي او وېشنه باید د یوې استثنا پلې کولو په وړتیا کې بې اغېزې وي.

۳ ـ د زیان دغه ازموینه درې اجزاوې لري: د هغو زیانونو د ډولونو پېژندل چې کولای شي د اطلاعاتو له افشا سرچینه واخلي، د دې ښکاره کول چې د اطلاعاتو د افشا او وارد شوي زیان تر منځ د یوې لارې اړیکه شتون لري او په پایله کې د دې ښودل چې د یاد زیان د رامنځته کېدو په اړه وېره لري.

۴ ـ په هغو مواردو کې چې مهمې عامه ګټې د اطلاعاتو په افشا کې پټې وي، استثناوې د پلي کولو وړ نه وي (د عامه ګټو لومړیتوب).

ښه او غوره لار دا ده چې د محرمو اطلاعاتو د له منځه وړو قاعده اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون په سند کې زیاته شي، سربېره پر دې د استثناوو لپاره یوه عمومي زماني محدوده وټاکل شي، دغه راز د اطلاعاتو په ډاګه کولو کې د پرېکړې ترسره کول، له درېیم لوري د رضایت ترلاسه کولو او یا هم د خپل اعتراض موندلو لپاره اړیکه ټینګه شي.

۵ ـ هغه مشخصې او څرګندې استثناوې چې د افغانستان اطلاعاتو ته د لاسرسي په قانون کې ترې یادونه شوې ده، تر ډېره له نړیوالو معیارونو سره همغږي لري، خو د دغه حالت د دوام لپاره اړینه ده، څو تفسیر یې هم له نړیوالو معیارونو سره سم ترسره شي.

د اطلاع رسوني مرجع پر مسوولينو او څارنيزو بنسټونو سربېره، مهمه دا ده چې د ستونزې غوټه تشخيص او د هواري لپاره يې زمينه برابره شي.

نولسم څپرکی

د اطلاعاتو رسولو کې د عامه بنسټونو رول

د عامه بنسټ فعالیتونه

اطلاعاتو ته د لاسرسي په قانون کې د فعالیت برخو د وېش لپاره بېلابېلې لارې شته چې ځینې په لاندې ډول دي:

۱ـ اساسي فعالیتونه: دغه فعالیتونه د عامه بنسټونو د اساسي مسوولیتونو برخه جوړوي، څو فعالیت او یا یو ډول پلان ومني چې له مخې یې د قانون عملي کولو څرنګوالی تنظیم او پلی شي. دغه کار باید د دولت په دننه کې او د هر دولتي بنسټ په کچه په مرکزي توګه د مسوول بنسټ له خوا ترسره شي.

۲ـ بنسټیز جوړښتونه: دغه بنسټونه نورو ځینو بنسټیزو جوړښتونو ته راجع کېږي، څو اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون سم تطبیق ډاډمن کړي؛ څرګنده بېلګه یې دا ده چې د اطلاعاتو مسوولین باید د هرې دولتي ادارې له لوري وټاکل شي.

۳ـ سیستمونه: ځیني سیستمونه باید پراختیا ومومي، څو ډاډ ترلاسه شي چې اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون مکلفیتونه په دوامداره توګه پلي کېږي؛ روښانه بېلګه یې دا ده چې د اطلاعاتو غوښتنې د پراوونو سیستم پراختیا ومومي. د پیاوړي سیستم نه لرو په حالت کې ممکنه نه ده هغه غوښتنې چې په قانون کې ترې یادونه شوې؛ په سم او قانوني ډول له پړاوونو تېرې شي.

٤ـ روزنه: د روزنیزو پروګرامونو جوړولو لپاره باید ډېرې هلې ځلې وشي، څو اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون سم تطبیق ډاډمن شي. روزنیز پروګرامونه په دې برخه کې ډېر اغېزناک دي. روزنیزو پروګرامونو ته باید لومړیتوب ورکړل شي، څو هغه کس چې ډېره اړتیا ورته لري؛ لکه د اطلاع رسونې مرجع مسوول، ترې ګټه پورته کړي، خو پلان باید د وخت په تېرېدو سره داسې جوړ شي څو لږ تر لږه هر څوک له روزنیزو پروګرامونو ګټه پورته کړي.

٥ـ اړیکې: اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون په تړاو باید مهمې کورنۍ او بهرنۍ اړیکې رامنځته شي. د نورو مواردو له ډلې یې دغه مورد هغه اړتیا ده چې خلک باید د دغه قانون پر شتون او اهمیت پوه شي.

اساسي فعالیتونه

د هر عامه بنسټ لـه خوا د یوه کاري پلان تدوین، یـو مهـم او اساسي فعالیت دی. اطلاعاتو ته د لاسرسي قانـون پلی کـول ډېر پېچلی کار دی. هغـه ټول کارونـه چې لـه کاري پلان پرته د یادې موخې د تحقق لپاره ترسره کېږي، پـه ساده توګه بـه د نا اړونـدو فعالیتونـه یوه ټولګه وي. کاري پلان ته باید لومړیتوب ورکړل شي او د قانون پـه چوکاټ کې د ټولـو مکلفیتونـو پېژندنې پـه موخه یو معقول پلان پـه پام کې ونیول شي. دغـه کاري پلان یـوه اساسي وسیله ده چې د ارزونې او څارنې پر وړاندې ترسره کېږي؛ یعنې د څارنې او ارزونې لپاره یـو چوکاټ برابروي.

کاري پلان دې په درېیو اساسي عناصرو کې شامل شي:

- هغـه شـمېر اساسي فعالیتونـه بایـد تنظیـم کـړي چې د وخـت پـه اډانـه کې پـه پـام کې نیـول کېږي (لـه ۳ کلونـو).
- بایـد وټاکي چې د فعالیت ترسره کولو مسوولیت څوک پر غاړه لري. پـه ډېری مواردو کې ښایي خپله د اطلاع رسونې مرجع مسوولین وي، خو حالت تل داسې نه وي، که د اطلاعاتو یو مامور دغه څه رهبري کوي، هغه باید د نورو مامورینو لـه خوا عملي شي.
- د فعالیت ترسره کولو لپاره باید وخت پـه پام کې ونیول شي، څو پر بنسټ یې د فعالیت ترسره کولو بریالیتوب اندازه شي؛ یعنې ایا فعالیت پـه ټاکلي وخت کې ترسره شوی؟

د کاري پلان نورې مهمې ځانګړنې:

- د کاري پلان د پراختیا مسوولیت لـه معمول سره سم د اطلاع رسونې د مرجع مسوول یا مطبوعاتي مامور پر غاړه لري، خو اړتیا ده چې د دولتي بنسټ لـه نـورو لوړ رتبه مامورینو سره پرې سلا او مشوره وکړي، لـه دې امله چې ډېری فعالیتونـه د نـورو جګپوړو مسوولینو ملاتړ او هوکړې تـه اړتیا لـري.
- کاري پلان؛ د هغـه بنسـټ لـه خـوا چې د دولـت دننـه پـه مرکـزي توګـه اطلاعاتـو تـه د لاسرسي قانـون د پلي کولـو مسـوولیت پـر غـاړه لـري او د دولتي چارواکـو لپاره اړیـن دی.

- کاري پلان د کار ترسره کولو څرنګوالی درښیي. په کاري پلان کې باید د لومړیتوبونو او د هغو د تسلسل په اړه فکر وشي؛ د بېلګې په توګه ښايي د يوه سيستم رامنځته کېدو ته اړتيا پيدا شي، څو هغه غوښتنې چې رسېدلې، ژر لاسرسی ورته وشي، پرته له دې ښايي غوښتنو ته د ځواب ورکولو وړتيا ونه لرئ چې دا ناکامي بيا ډېره عمومي ده، ښايي د استيناف سيستم رامنځته کېدو او د ثبت سيستم د مديريت غوره والي ته کمه اړتيا وي.
- سربېره پر لومړيتوبونو او کاري پلان بايد د فعاليتونو مهالوېش شتون ولري (د فعاليت د وخت اداني جدول).
- کاري پلان بايد د څارنې او ارزونې په پلان کې شامل وي. که څه هم ارزونه او څارنه په کاري پلان کې شامل دي، خو هغه د کاري پلان يوه برخه جوړوي.

پر اساسي کاري پلان سربېره ښايي د عادي چارواکو لپاره د يوه نسبتاً اسان لارښود چمتو کولو لپاره اړتيا وي. دغه لارښود د قانوني مکلفيتونو سرته رسولو او د دولتي کارکوونکو د پوهاوي او ظرفيت لوړولو په برخو کې مرسته کوي.

بل اساسي فعاليت د نورو قوانينو بيا کتنه ده؛ په اړه يې بايد ډاډ ترلاسه شي چې هماغه ټول قوانين اطلاعاتو ته د لاسرسي له نوي قانون سره په ټکر کې نه دي. د ځينو هېوادونو د قوانينو په چوکاټ کې ډېر ټکر او نه متوازن والی موجود وي چې دغه څه بيا چارواکي له يو ناوړه او نامعلوم حالت سره مخ کوي. دوی په ډېری قضيو کې دې ته اړتيا لري څو اطلاعات، اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون په چوکاټ کې چمتو کړي، خو دوی د اطلاعاتو له څرګندولو هغه مهال منع کېږي چې د اطلاعاتو په ډاګه کول د نورو قوانينو پر بنسټ وي.

په رسمي توګه د قانوني مقرراتو تفسير کولای شي د قوانينو ترمنځ مطابقت ته بنسټ جوړ کړي، چې څو اړوند ټکي يې په لاندې ډول دي:

- لومړی دا چې مامورين حقوقي متخصصين نه دي او له هغوی دا تمه نه شي کېدای د داسې يوې موضوع د حل موندلو وړتيا ولري چې اړتيا ورته ليدل کېږي.
- دويم؛ په ډېرو حالتونو کې دا يوه پېچلې موضوع نه ده؛ د بېلګې په توګه په يوه

مقرره کې راغلي چې نوي قوانین باید غوره والی ولري، خو نور قوانین بیا وایي چې قانون باید له تخصصي اړخه غوره وي.

په حقوقي چوکاټ کې د تناقض د موجودیت ستونزې هواري لپاره تر ټولو غوره لار د قوانینو اصلاح او تعدیل دی. په ډېرو هېوادونو کې د قوانینو تر منځ پراخ ټکرونه یوه ځانګړې او خاصه قضیه ګڼل کېږي.

د دې لپاره چې اطلاعاتو ته د لاسرسي حق د عامه بنسټونو په کلتور او اداري سیستمونو کې تامین شي، د دغه کار لپاره باید ډېرې هلې ځلې وشي. دغه کار د نورو موضوعاتو په ډله کې د محرمیت کلتور د هواري لپاره یو مهم میکانیزم باید ولري چې په لومړیو ورځو کې اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون له تصویب وروسته د نورو ډېری دولتي چارواکو لخوا کېدای شي د ګواښ سره مخ شي.

ځیني اصلاحي فعالیتونه:

- اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون پلي کېدو کې د ښو اجرااتو لپاره د انګېزې رامنځته کول ضروري دی، څو د دې ساحې فعالیت، د چارواکو له خوا د منظمې ساحې له ارزونې سره یو ځای کړي. د دې لپاره بېلابېلې لارې شته؛ د ځینو غیر رسمي حل لارو په ګډون لکه د ښو فعالیتونو له امله ستاینه.
- بندیزونه د انګېزې بل اړخ دی؛ د دغه قانون متن اطلاعاتو ته د لاسرسي د مخنیوي لپاره انضباطي تدابیر چمتو کوي، خو د دغه کار لپاره باید ځیني تدابیر په پام کې ونیول شي؛ د بېلګې په توګه د داډ رامنځته کولو لپاره ځینو تګلارو ته اړتیا شته.
- د حقوقي چوکاټ بیا کتنه اړینه ده، څو ډاډ ترلاسه شي چې یاد حقوقي چوکاټ اطلاعاتو ته د لاسرسي له قانون سره په سمون کې دی. په همدې موخه باید کورني مقررات بیا وکتل شي؛ کورني مقررات ښایي په ډېرو قضیو کې محرمیتونه رامنځته کړي او یا هم د یاد قانون د عملي کولو په برخه کې خنډونه را ولاړ کړي، حتی د کارکوونکو قراردادونه؛ لکه د استخدام قراردادونه او د خدمتونو شخصي مقررات هم په کې شاملېږي؛ چې باید اصلاح شي، څو ډاډ ترلاسه شي چې دغه قراردادونه د محرمیت شخصي مکلفیتونه پر چارواکو نه عملي کوي چې دغه کار بیا اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون نقض دی.

- په پایله کې اطلاعاتو ته د لاسرسي حق باید د پروګرام جوړولو له مرکزي سیستمونو سره یو ځای شي، له دې امله چې یاد کار د فعالیتونو په نورو برخو کې اړین دی؛ د بېلګې په توګه عامه بنسټ نه شي کولای د بودیجې او کار کوونکو له ټاکلو پرته کار وکړي. همدغه مورد اطلاعاتو ته د لاسرسي پر حق پلی کېږي. په بل عبارت، د دغه کار د ترسره کولو لپاره باید ډېره کمه موده او سرچینې وټاکل شي.

بنسټیز جوړښتونه

د عامه یوه بنسټ ډېر مهم جوړښتونه، د دولتي چارواکو له لوري د اطلاع رسونې د مرجع مسوولینو پر دنده ګومارل دي. دوی د عامه بنسټونو په داخل کې اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د عملي کولو په برخه کې د ملا د تیر په توګه ګڼل کېږي.

د اطلاع رسونې مرجع د مسوولینو په اړه ځیني مهم ټکي:

- مهمه ده چې دغه کسان نسبتاً لوړپوړي چارواکي وي او له دې امله اړینه ده ډاډ ترلاسه شي چې هغوی علم، تجربه او واک لري، دغه څه دوی هڅوي څو په اداره کې د چارو د غوره تطبیق لامل شي او اطلاعات هغه مهال خپاره کړي چې دغه اطلاعات د استثنا په وسیله تر پوښښ لاندې نه وي راغلي.
- د اطلاع رسونې مرجع د مسوول رول د مطبوعاتو د مسوول له رول سره توپیر لري؛ د مطبوعاتو د مسوولینو لومړنی رول دا دی چې د رسنیو له لارې د دولتي چارواکو مثبت انځور خلکو ته ورسوي. د منفي تبلیغاتو رول یو منفي کار دی، له دې پرته چې څوک یې د هغه د منفي والي په اړه څه وړاندې کړي. بلخوا د اطلاع رسونې د مرجع مسوولینو رول دا دی څو ټول هغه اطلاعات چمتو کړي چې استثنا په کې نه وي، که څه هم یاد اطلاعات وړیا هم نه وي او یا د دولتي چارواکو لپاره مثبت اطلاعات وي.

مهمه دا ده چې د اطلاع رسونې د مرجع مسوولین نه یوازې په رسمي ډول وټاکل شي (د رسمي مکتوب په وسیله)، بلکې د یوې ادارې په داخل کې د هغوی رول په ښه بڼه معرفي او وړاندې شي. ځیني موارد یې په لاندې ډول دي:

- لومړی؛ د یاد بست لپاره باید د دندو لایحه شتون ولري. دغه چارواکي په قانون کې

ځيني مکلفيتونه لري او ياد مکلفيتونه بايد د دندو په لايحه کې په کره او روښانه ډول ځای پر ځای شي.

- دويم؛ د ياد موقعيت لپاره د وخت رسمي تخصيص ته اړتيا ده؛ په دې معنا چې د اطلاع رسونې د مرجع مسوول بست د ډېرو مسووليتونو درلودونکی دی او ډېر حقوقي مکلفيتونه لري. له دغو کسانو د دې هيله نه کېږي چې خپلو ټولو موجوده مکلفيتونو ته دوام ورکړي، بلکې هيله ترې کېږي چې دوی د نوې پروژې نور اضافي کارونه هم د خپلو قانوني مکلفيتونو په لومړيتوبونو کې ونيسي.
- دريېم؛ د اطلاع رسونې مرجع له مسوول سره د نورو دولتي چارواکو مرستې ته اړتيا ده. غوره ده چې دغه همکاري د دغه بست د دندو لايحې يوه برخه و اوسي، خو په دې اړه بايد د لوړپوړو چارواکو له لوري اړيکې ونيول شي چې دا ترجيحات يو رسمي کار دی. د دولتي چارواکو له مرستې پرته ياده مرجع خپلې چارې په سمه توګه نه شي ترسره کولای.

په رسمي ډول د اطلاع رسونې مرجع مسوول تر نورو ټيټ پوړو چارواکو ډېر واکونه نه لري، دغه بايد د يوې لوړې مرجع له خوا په ډاګه شي چې چارواکي د قانون پلي کولو په برخه کې د اطلاعاتو رسونې مرجع له مسوول سره همکاري وکړي.

په ډېری هېوادونو کې د اطلاع رسونې مسووله مرجع، د کورنيو او بهرنيو دندو يوه لړۍ لري چې د هغو ځينې يې په لاندې ډول دي:

- د هغوی د قانوني حقونو او په دې اړه چې څرنګه له خپلو حقونو ګټه پورته کړي؛ خلکو ته په دې تړاو د يوه لنډ لارښود چمتو کول اړين دی. دا يو اسان کار دی او داسې بېلګې شته چې د نمونې په توګه ترې ګټه پورته کېدای شي.
- دوی ډاډمنوي چې د اطلاعاتو غوښتنې د قانون له مقررو سره په سمون کې اجرا ته وړاندې شوې دي.
- اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون عملي کولو په اړه د کلني راپور چمتو کولو چاره پر غاړه اخلي، دا داسې يو راپور دی چې بايد د هر عامه بنسټ له لوري چمتو شي.
- د عامه بنسټ د کاري پلان چمتو کولو مسووليت پر غاړه اخلي.

په ډېری قضايي حوزو کې د اطلاع رسونې مرجع د مسوولينو په منځ کې رسمي شبکې موجودې وي؛ يادې شبکې د اطلاعاتو شريکولو، د ستونزو او د هغو د حل په اړه بحث، د تجربو تبادله او د وسايلو شريکولو په ګډون نورې مهمې چارې ترسره کولای شي. هغوی وخت په وخت د پېښو په تنظيم کې مرسته کوي، لکه د اړوند مسايلو په اړه د غونډو او ورکشاپونو جوړول او ان تر دې چې هغوی کولای شي په عمومي توګه په مدني خدمتونو کې د اطلاع رسونې مرجع مسوولينو د رول لپاره ملاتړې دندې ترسره کړي.

دويم، د يوه بنسټ تنظيم چې ډېر مهم دی، دا تنظيم بايد د کورني او مرکزي اتصال ټکی رامنځته کړي، څو اطلاعاتو ته د لاسرسي حق له مسايلو سره مخ نه شي. دا داسې يو بنسټ دی چې بايد د دولت په داخل کې کار وکړي او د څارنيز بنسټ (اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسيون) د رول په پرتله ډېر متفاوت رول ولوبوي.

- په هندوستان کې د روزنيزو پروګرامونو او پرسونل ډيپارټمنټ رول همدا دی. ياده دنده دغه بنسټ ته ورکړل شوې وه؛ ځکه روزنيز پروګرام د قانون د تطبيق په لومړيو ورځو کې د ياد قانون د عملي کولو د کيلي په نوم پېژندل شوی و.

- په کاناډا کې خلاف د دې دغه رول د عدليې وزارت پر غاړه دی، له دې امله چې په کاناډا کې د عملي کولو سيستمونه او د هغو جوړښتونه پخوا رامنځته شوي او د عدليې وزارت داسې يو موقف لري چې له متخصصينو د استثناوو تفسير او د عملي کولو په اړه د حقوقي مشورو اړتياوې ترلاسه او حل کوي.

ياد بنسټ بايد اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون په عملي کولو کې د کورني او مرکزي همکار بنسټ په توګه فعاليت وکړي او يو شمېر مشخص لاندې رولونه لوبولی شي:

- د څارنې بنسټ کولای شي د قانون عملي کولو د پراختيا په برخه کې مرسته وکړي. اړينه به نه وي چې هر دولتي چارواکی هر وخت له کوم دليل پرته د تطبيق سيستم طرحه کړي. په ډېری قضيو کې هغه بېلګې چې په مرکزي توګه او د بېلابېلو دولتي چارواکو له لوري يې پراختيا موندلې، د اسانو او کمو هلو ځلو پر بنسټ منل کېږي او د بېلابېلو عامه بنسټونو له لوري تر ېګټه پورته کېږي. کله چې د بېلګو خپرولو او پراختيا په برخو کې همکاري وشي؛ د مرکزي اتصال بنسټ کولای شي د عملي کولو په برخه کې د حيرانتيا وړ اغېزمنتيا دودکړي.

- د تعریف پر بنسټ، روزنیز پروګرام هغه څه دی چې باید په مرکزي توګه ترسره شي. دغه کار تر ډېره د اطلاع رسونې مرجع د مسوولینو په برخه کې تطبیق کېږي چې د دولتي چارواکو په منځ کې یو یا دوه روزنیز پروګرامونه ترسره شي. خو دا موضوع له حقیقته لرې ده چې هر دولتي چارواکی هغوی ته کوم روزنیز پروګرام طرحه کړي؛ د بېلګې په توګه د روزنیز پروګرام یوه بله اړتیا دا ده چې روزنیز پروګرام د عادي چارواکو د پوهاوي کچه لوړوي او دغه پروګرام په داخل کې د اطلاع رسونې مرجع د مسوول له لوري مخې ته وړل کېږي.
- ډېری هېوادونو د غوښتنې د تعقیب کورني برېښنايي وسایل رامنځته کړي دي؛ په دغو وسایلو کې پرلیکه (انلاین) برېښنايي ډېټابېس هم شاملېږي چې د اطلاع رسونې مرجع مسوولین ترې ګټه پورته کوي، څو د اطلاعاتو غوښتنې له را رسېدو سره سم ثبت کړي. د اطلاع رسونې مرجع له مسوولینو غوښتل کېږي څو هغه د بېلابېلو زمینو له مخې ډک کړي، لکه له دولتي چارواکو څخه د اطلاعاتو غوښتنې نېټه. دغه لړۍ باید تر هغه وخته چې غوښتنې په جریان کې لوېږي، دوام پیدا کړي. په دې برخو کې جوړ ډېټابېسونه د غوښتنو په مرکزي تعقیب او اطلاعاتو راسپړلو کې اغېزناکه سرچینه کېدای شي او هم د کلنیو راپورونو په جوړولو کې اسانتیا رامنځته کوي. له دې امله ټول هغه اطلاعات چې ورته اړتیا ده، د ډېر فشار له لارې ترلاسه کېږي. د ښکاره دلیلونو پر بنسټ یوازې مرکزي چارواکي کولای شي څو دغه ډول ډېټابېس ته پراختیا ورکړي، په داسې حال کې چې په یو شمېر هېوادونو، په ځانګړې ډول مکسیکو کې دغه کار د څارنیزو بنسټونو له لوري ترسره کېږي. دغه بنسټ یو درک رامنځته کوي، څو دغه کار د مرکزي، کورني او نښلوونکي بنسټ له مخې ترسره شي.
- د ریکارډ مدیریت سیستم معیارونو ته پراختیا ورکول، یو له ډېرو سختو ننګونو شمېرل کېږي. اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون عملي کولو موضوع چې ډېرو هلو ځلو ته اړتیا لري چې معیارونو ته پراختیا ورکړي او هماغه معیارونه د هر عامه بنسټ په داخل کې عملي کړي. د دغو معیارونو پلي کول باید په ځانګړې توګه د هر بنسټ له لوري ترسره شي. خو که چېرې د معیارونو تنظیم په همدې ډول ترسره شي، ښايي د دولتي چارواکو په منځ کې د معیارونو د بېلابېلو بې نظمیو رامنځته کېدو لامل شي. دغه راز پر دولتي چارواکو د مسوولیتو زیاتوالی فشار راوړي، له همدې امله یو درک رامنځته کوي، څو یاد کار په مرکزي توګه ترسره شي.

سیستمونه

د ځینو بېلابېلو سیستمونو پراختیا اړینه ده، څو له لارې یې اطلاعاتو ته د لاسرسي حق په سمه توګه ادا شي. په اساسي ډول ډېری فعالیتونه له دغه قانون سره په مطابقت کې نه دي، څو فعالیتونه د وخت په تېرېدو سره په خپله رامنځته شي، نو په کار ده د سیستمونو د فعالیت په اړه ډاډ ورکړ شي.

لومړنی سیستم دا ډاډمنوي چې د پخوانۍ افشا مکلفیت یوازې یو ځلي نه، بلکې د وخت په تېرېدو سره ترسره کېږي؛ یعنې اطلاعات په منظمه توګه اپډېټ او تازه کېږي. دا د هغه څه پړتله چې موږ یې په اړه فکر کړی، ډېر ستونزمن کار دی او لاندې په ښه توګه تشریح کېږي.

دویم سیستم دا ډاډمنوي چې د اطلاعاتو ترلاسه کولو لپاره دوامداره او په خپل ټاکلي وخت کې ځواب ویل کېږي.

درېیم سیستم د نورو دوو سیستمونو په پرتله اسان دی چې له استیناف سره تړاو لري. استیناف غوښتنه باید له قانون سره سم د لسو ورځو په اوږدو کې وي. هغه څه چې دلته مهم دي، دا دي چې استیناف ته باید د همدغه عامه بنسټ دننه د لوړپوړو چارواکو له لوري پاملرنه وشي. د دې پر ځای چې د دویم ځل لپاره د دغو چارواکو له لوري ورته پاملرنه کېږي. د امکان لپاره یې لومړۍ پرېکړه باید په ټیټه کچه وي، څو لوړه کچه یې د شرایطو له مخې د استیناف حل لپاره ازاد پرېښودل شي.

مناسب سیستمونه باید رامنځته شي، څو ډاډمن کړي چې د ریکارډ مدیریت په سمه توګه ترسره شوی او چارواکو ته دا وړتیا ورکوي څو هغه اسناد چې غوښتنه یې شوې ده، بیا مومي. دا یوه ډېره سخته او پېچلې لاره ده چې د ریکارډ روښانه مدیریت د معیارونو په رامنځته کولو سره په ترجیحي توګه په مرکزي کچه پیل شي. دې ته اړتیا ده څو د ډلبندۍ اوسنی کړنلاره بیا وکتل شي او ډاډ ترلاسه شي چې دغه کړنلاره د قانون له مخې له استثناوو سره په سمون کې ده.

بل سیستم چې لږ تر لږه یې ماهیت ساده دی، د ډاډمنتیا لپاره اړین ده هغه کلنی راپور چې عامه بنسټونه یې جوړوي، اړینه ډېټا باید ولري. عامه بنسټونه باید د دغه کار د بریالیتوب لپاره په دوامداره توګه یوه ټاکلي اندازه اطلاعات راټول کړي او تر ټولو مهم یې هغه اطلاعات دي چې په غوښتنو او تقاضا پورې اړوند وي. په دغه دلیل چې د کال په وروستیو

کې دغه کار ډېر ستونزمن او ناممکن دی. لکه چې یادونه وشوه، یادې موخې ته د رسېدو لپاره تر ټولو غوره لار دا ده چې په برېښنايي وسیله کې د لټون له ګزینې کار واخیستل شي.

خو که چېرې برېښنايي وسیلې ته لاسرسی نه وي، باید لږ تر لږه یو فزیکي ډېټابېس (فایل) وساتل شي. مهمه دا ده څو ډاډمن شو چې د اطلاعاتو نور ډولونه باید په دوامداره توګه راټول شي؛ د بېلګې په توګه د قانون عملي کولو او سپارښتنو په اړه معلومات باید په وخت راټول شي.

په پایله کې د ارزونې او څارنې یو بنسټ رامنځته شي، د دغه سیستم ډېری اساسات د کاري پلان په عملي کولو کې چې باید له دې وړاندې یې پراختیا موندلې وي، لږ تر لږه په منظمه توګه بیا کتنه کې شامل شي. د اطلاعاتو راټولولو ځیني سیستمونه چې په کلنیو راپورونو کې ترې ګټه اخیستل کېږي، په ځانګړي ډول په غوښتنو کې، ګټور ثابتېږي. په وېیپانه کې د خپاره شوو مخکنیو موضوعاتو لپاره له ځینو مسوولینو، په ځانګړي ډول د IT له برخې د همکارۍ غوښتنه باید وشي.

روزنه

دولتي بنسټونه د وخت په تېرېدو اړتیا لري رونیز پروګرامونه جوړ کړي، پرته له دې چارواکي نه شي کولای پوهاوی ترلاسه کړي او خپل مسوولیتونه وپېژني، ان تر دې چې د اطلاع رسونې مرجع له مسوولینو سره په همکارۍ کې د مکلفیتونو او یا نه همکارۍ په صورت کې د قانون عملي کولو کې ستونزې رامنځته کېږي.

د دغه کار اهمیت ته په پام باید روښانه لومړیتوبونه شتون ولري. منطقي او روښانه لار دا ده چې د اطلاع رسونې مرجع له مسوولینو سره کار پیل شي؛ ځکه هغوی د قانون عملي کولو په برخه کې د مشرتابه په کچه ځانګړی رول لري. دغه راز یاد مسوولین اړ دي څو د نورو مسوولینو په اړه په ډېرو روزنیزو پروګرامونو کې ګډون وکړي. په پایله کې د اطلاع رسونې مرجع مسوولین کولای شي نورو کارکوونکو ته د روزنیزو پروګرامونو په برابرولو کې مهم رول ولوبوي.

له کړنلارو سره سم عمل کول "د استادانو لپاره روزنیز پروګرام" په روزنیز پروګرام کې ډېر ګټور دی، په ځانګړي ډول اطلاعاتو ته د لاسرسي نوي قانون د عملي کولو په لومړي پړاو کې بهرني متخصصین باید "د استادانو لپاره روزنیز پروګرام" ته پر دندو وګومارل شي.

لـه يـاده روزنيـز پروګرامـه بايـد تـر ډېـره ملکـي مامورين برخمـن او لـه دې لارې دې د هغـوی د پوهـاوي کچـه لـوړه شـي. د دې لپـاره يـوه پـلان تـه اړتيـا ده څـو لـه دربيـو تـر پنځـو کلونو مـوده کې هر څوک تـرې ګټـه پورتـه کـړي. دغـه پـلان د داسې کاري پـلان برخـه شـي چې پـراخ معيارونـه ولـري.

د دې لپـاره چې دغـه پروګـرام تـه ټـول کار کوونکي لاسرسی ولـري، بايد ځيني تـګلارې رامنځته شـي. اطلاعاتـو تـه د لاسرسي حـق تـه د ځينـو روزنيـزو پروګرامونـو لپـاره لـه بېلابېلـو لارو ګټـه اخيسـتل اړيـن دي، لکـه د يـوه ښـوونځي د ملکـي مامورينـو لپـاره دوامـدار روزنيـز پروګـرام نيول، دغـه پروګـرام بايـد د نـوو چارواکـو پـه روزنيـز پروګـرام کې شـامل شـي او ټـول دې د دې موضوع پـه اړه روزنـه ترلاسـه کـړي او د اوسـنيو چارواکـو د پوهـاوي کچـه دې هـم لـوړه شـي.

د اطلاع رسـونې مرجع مسـوولين کولای شي د پوهـاوي لوړولو ځيني کورني روزنيـز پروګرامونه د دولتـي ادارو پـه دننـه کې جـوړ کـړي؛ دغـه پروګرامونـه ښـايي لـږ يـا ډېـر رسـمي بڼـه ولـري؛ يعنې د غرمنـۍ پـر مهـال خبـرې اتـرې پـه کې شـامليداى شـي، دغـه راز پـه نـورو مناسـبتي رسـمي غونـډو او ورکشـاپونو کې د اطلاعاتـو د لاسرسي پـه اړه د پرېزنټېشـن وړانـدې کـول هـم راځـي.

پـه منځنـۍ کچـه د روزنيـز پروګـرام د کار پيـل د مسـوولينو لپـاره ګټـور وي. پـه پيـل کې احتمـالاً دوه سـاعته پروګـرام اغېزنـاک وي. ډېـرو هلـو ځلـو تـه اړتيـا ده څـو پـه سـترو پروګرامونـو کې خلکـو تـه اطلاعاتـو تـه د لاسرسي حـق ور وپېژنـدل شـي؛ د بېلګې پـه توګـه دغـه حـق د يـوې موضـوع پـه توګـه د ښـوونځيو زده کوونکـو تـه ورمعرفـي کېـداى شـي، لکـه لـه ۱٤ څخـه تـر ۱٦ کلونـو پـورې عمـر لرونکي ماشـومان چې د مدني روزنـې سـتره برخـه تشـکيلوي، لـه دې موضـوع ګټـه پورتـه کـولاى شـي. دغـه راز هڅـه وشـي چې دغـه حـق د پوهنتـون پـه کورسـونو کې هـم شـامل شـي؛ د بېلګې پـه ډول د حقوقـو او ژورنالېـزم پـه برخـو کې او دغـه راز د بشـري حقونـو پـه ډېـرو کورسـونو کې شـامل شـي.

اړیکې

د وسایلو اړیکه ډېر مهمه ده، د دغه کار د ډاډمنولو لپاره چې همکاران اطلاعاتو ته د لاسرسي حق په اړه معلومات ولري او د عملي کولو لپاره یې ډېرې هلې ځلې وشي، دوه ډوله بېلې اړیکې شتون لري؛ کورنۍ اړیکې او بهرنۍ اړیکې.

کورنۍ اړیکې دوه اصلي موخې لري:

- کارکوونکي د پرمختګونو په اړه معلومات او پوهاوی ترلاسه کوي، لکه اطلاعاتو ته د لاسرسي حق په اړه د قانون منل.
- اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د عملي کولو ملاتړ ترلاسه کوي او د محرمیت کلتور له منځه وړي.

کورنۍ اړیکې په بېلابېل ډولونو نیول کېدای شي؛ ښکاره بڼه یې برېښنالیک دی چې په وسیله یې له یو بل سره په ښه بڼه اړیکه ټینګېدای شي. ځیني وخت په بله بڼه د کورنیو اړیکو ټینګول مهم وي، لکه کارکوونکو ته د لوړپوړو چارواکو مخامخ وینا.

بهرنۍ اړیکې؛ په حقیقت کې اطلاعاتو ته د لاسرسي له حق او د هغه د عملي کولو له څرنګوالي د خلکو خبرول دي او دغه راز له پرمختګونو د خلکو خبرول دي؛ اطلاعاتو ته د لاسرسي حق په اړه د قانون تصویب د دې لپاره یوه ښه بېلګه ده.

ښکار ده چې دولتي چارواکي دغه مسوولیت له ځینو نورو ټولنیزو فعالانو، په ځانګړي ډول له مدني ټولنې او رسنیو سره شریکوي، خو دولتي چارواکي په قانوني او اخلاقي توګه د دغه کار پر کولو مکلف دي.

دغه مکلف والی تر یو بریده د دولتي ادارو مسوولیت او اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسیون لپاره یو قوت دی او ټولې دولتي ادارې باید په ښکاره په دغه مسوولیت کې شامل شي.

د مکلفیت ترسره کولو لپاره لاندې لارو چارو ته اړتیا ده:

- د اطلاع رسونې مرجع مسوولین اړ دي څو د اطلاعاتو غوښتونکو ته یو اسان لارښود چمتو کړي، دغو لارښودونو ته باید له فزیکي پلوه ادارو د ویبپاڼو له لارې لاسرسی ممکن وي.

- عامه بنسټونه کولای شي د مهمو بېلابېلو ورځو د نمانځنو کوربه وي؛ لکه اطلاعاتو ته د لاسرسي نړيوالې ورځ حق چې هر کال د سپټمبر مياشتې په ۲۸مه نېټه نمانځل کېږي. دغه کار د عامه کنفرانسونو او عامه فعاليتونو په برخو کې شاملېدای شي.
- يو شمېر داسې نورې لارې چارې هم شته چې چارواکي يې خپلو هېوادوالو ته رسولای شي؛ د بېلګې په توګه که چېرې هره دولتي اداره د افغانستان دولتي چارواکو ته اطلاعاتو ته د لاسرسي حق په اړه د معلوماتو يو پوستر جوړوي، نو دغه کار د يوه کال په موده کې د ډېرو هېوادوالو پام ځان ته را اړولای شي.

څرنګه چې يادونه وشوه، دلته هره مدني ټولنه، څارنيز او رسنيز بنسټ خپل رول لري. په لومړيو کې دغه کار د دولتي بنسټونو لپاره ډېر مهم دی، څو له ياد بنسټ سره د عامه پوهاوي فعاليتونو ترسره کولو لپاره همکاري وکړي.

په خپله د اطلاعاتو خپرول

نړيوال معيارونه دولتي بنسټونو ته څرګند مکلفيتونه ور په ګوته کوي، څو له مخکې خپل اطلاعات خپاره کړي.

د ملګرو ملتونو سازمان ځانګړي خبريال د ۲۰۰۰ ميلادي کال په راپور کې د نظر او بيان د ازاديو په اړه داسې يادونه کړې ده: " د اطلاعاتو ازادي بښيي چې عامه بنسټونه د عامه ګټو پراخ اسناد خپروي؛ د بېلګې په توګه د عامه بنسټ د کار څرنګوالي په اړه عملياتي اطلاعات او د يوې پرېکړې او يا پاليسۍ محتوا او منځپانګه چې ټولو ته زيان اړوي. "

په افريقا کې د ازادۍ د اساساتو اعلاميه له دغه کاره ملاتړ کوي او ليکي: "له عامه بنسټونو، حتی د غوښتنې په نه شتون کې غوښتنه کېږي، څو په فعال ډول د عامه ګټو مهم اطلاعات خپاره کړي."

د اروپا شورا (COE)، XI) اصل او د غړو هېوادونو د وزيرانو کمېټې په وړانديز کې رسمي اسنادو ته د لاسرسي حق په اړه له هر دولتي بنسټه غوښتنه کېږي، څو په خپل نوښت سره په مناسب کې ځای کې اطلاعات خپاره کړي. دغه کار ته په پام سره چې د عامه بنسټونو په مديريت کې روڼتيا، اداري اغېزمنتيا او عامه پوهاوی دود شي.

اروپايي شورا د يوه وړانديز په ترڅ کې له دولتي بنسټونو غواړي څو "د هغو فعاليتونو په اړه اطلاعات چې دوی يې مسووليت لري، د امکان په صورت کې افشا کړي؛ د بېلګې په توګه د هغو لېستونو او ثبت شوو اسنادو له لارې چې دوی يې له ځان سره لري."

په نړيوالو حقوقو کې د دغه مکلفيت ځينې مهمې ځانګړتياوې:

- د عامه ګټو په اړه پر اطلاعاتو خپرېدو باور.
- د خلکو د پوهاوي لپاره د اطلاعاتو هر اړخيزه خپرول؛ يعنې که چېرې يوه پروژه د سيمې خلکو ته زيان اړوي، نو په دې صورت کې يوازې په انټرنېټ کې د دغو اطلاعاتو خپرول، بسنه نه کوي؛ بلکې د سيمه ييزو اعلانونو پر تابلوګانو هم بايد خپاره شي.
- د اړتيا پر مهال د اطلاعاتو تازه کول.
- پر دې ځان ډاډمنول چې د سيمې خلک پر اطلاعاتو پوه شوي؛ يعنې مالي اطلاعات له حده په ډېرو فني اصطلاحاتو کې نه دي وړاندې شوي.
- د اړتيا په وخت کې له پخوانيو اطلاعاتو ګټه اخيستل.

په خپله د اطلاعاتو خپرولو پر وړاندې مکلفيتونه:

اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون ۱٤مه ماده د عامه بنسټونو لپاره 'په خپله د اطلاعاتو خپرولو' پر وړاندې مهم مکلفيتونه تنظيموي، دا مهمه ده چې د اطلاعاتو ټاکلي ډولونه په ځانګړي ډول هغه اطلاعات چې د وخت په تېرېدو سره بدلون مومي، نوي شي. دغه کار کولای شي د پخوانيو اطلاعاتو خپرولو تر ټولو ګوابښوونکې موضوع وي.

په ډېرى مواردو کې په دې اړه چې اطلاعات د برېښنايي وسيلې (وېبپاڼې) له لارې خپاره شي، بايد ډاډ ترلاسه شي. په هر صورت د ۲۰۱۲ زېږديز کال له نيمايي راپه دېخوا شاوخوا ۱۲ سلنه افغانان انټرنېټ ته لاسرسی لري چې دا بسنه نه کوي. په ځانګړو مواردو کې بايد ډېرې هلې ځلې ورته وشي، څو باور ترلاسه شي چې خلک، په ځانګړي ډول هغه کسان چې ځانګړي اطلاعات د هغو اړوندېږي، وکولای شي يادو اطلاعاتو ته لاسرسي پيدا کړي؛ د بېلګې په توګه که چېرې يوه پراختيايي پروژه په يوه

ځانګړې سیمه کې پلې کېږي، مهمه ده څو ډاډ ترلاسه شي چې ایا د یادې سیمې خلک د پروژې په اړه اطلاعات لري؟ په دغسې حالت کې د پروژې د څرنګوالي په اړه د خلکو د بشپړ پوهاوي لپاره د اطلاعاتو هر اړخیز خپراوي ته اړتیا ده.

په هر حال، اړینه ده څو خلک د اطلاعاتو پر مهمو او ځانګړو ډولونو پوه شي؛ لکه بودیجه چې له تخنیکي پلوه پرې پوهېدنه هم عادي هېوادوالو او هم لوستو هېوادوالو ته یو پېچلی او ستونزمن کار دی. نو په ځینو مواردو کې اړتیا ده چې اطلاعات په داسې ډول چمتو شي، څو خلک وکولای شي پرې پوه شي.

په ډېری هېوادونو کې دا معمول کار دی چې د بودیجې یوه اسانه نسخه ترتیب شي څو عادي هېوادوال پرې وپوهېږي. د یوې ساده نسخې ترتیب کولای شي د پروژې د ماهیت روښانه کولو لپاره چې د هېواد په یوه څنډه کې رامنځته کېږي، مناسب وي او دا اسانه نسخه دغه راز د مناسبو کسانو لپاره ځانګړې ګټوره پراختیایي برنامه کېدای شي.

تجربو ښودلې ده چې 'په خپله د اطلاعاتو خپرولو' قوانینو بریا ته هیله شته، خو ډېره سخته ده چې دولتي چارواکي دغه مکلفیتونه په چټکۍ سره ترسره کړي. دغه کار د پالیسي پلې کېدو تشه رامنځته کوي؛ په هغه وضعیت کې چې حقوقي شرایط او پالیسي د قانون له مخې سمون ونه لري؛ د بېلګې په ډول هغه پلټنه چې په هندوستان کې د دغه قانون له پلي کېدو پنځه کاله وروسته ترسره شوه، څرګنده یې کړه چې د ټولو هغو اطلاعاتو چې د مخکنۍ افشا په مکلفیتونو پورې اړوند وو، پنځه سلنه یې خپاره شوي وو. د هندوستان قانون د مخکني نشر د ډېرو ځواکمنو مکلفیتونو لرونکی دی.

یو احتمالي حل دا دی چې د مخکني نشر د مکلفیتونو پوره کولو لپاره اوږد وخت وټاکل شي. په داسې حال کې چې دغه کار له تخنیکي او حقوقي اړخه مجاز نه دی، خو د دولتي چارواکو لپاره یوه معقوله ستراتیژي ده.

په بریتانیا کې د دې مسئلې په اړه له بېلابېلو لارو ګټه اخیستل شوې ده. د دې پر ځای چې د مخکني نشر اړوندو اطلاعاتو د ډلبندۍ یو اوږد لېست تنظیم شي، قانون له هر عامه بنسټه غواړي چې د اطلاعاتو خپرېدو طرحې ته پراختیا ورکړي، عملي یې کړي او د اطلاعاتو هغه لېستونه چې خپرېږي، تنظیم کړي.

مهمه دا ده چې دا طرحه باید اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسیون له لوري تصویب شي. دغه کمېسیون کولای شي تصویب ته یې وخت وټاکي او یا یې تصویب له شپږ میاشتنۍ اطلاعیې سره مسترد کړي. د مخکنې نشر د مکلفیتونو دغه سیستم په یوې انعطاف منونکې درجه کې قرار لري؛ ځکه خو عامه بنسټونه کولای شي د خپلو ځانګړو اړتیاوو لپاره د دې ساحې په تطبیق کې جوړ راشي.

دغه سیستم د کمېسیون غړو ته د عامه بنسټونو زیاتوالي له امله زمینه برابروي چې کاري فشار پرې ډېر نه شي. بل مهم ټکی دا دی چې دغه سیستم د وخت په تېرېدو سره د مخکنې نشر مکلفیتونو لپاره زمینه جوړوي، البته په هغه صورت کې چې عامه بنسټونه په دې ساحه کې وړتیا پیدا کړي. په اصل کې دغه سیستم ډاډمنوي چې د هغو اطلاعاتو اندازه چې باید خپاره شي، د وخت په تېرېدو ډېرېږي.

که چېرې اطلاعات له مخکې خپاره شي، نو افراد اړ نه دي دغه اطلاعات وغواړي. د یادونې ده چې د اطلاعاتو غوښتنې ته ځواب د دې په پرتله زیات وخت نیسي چې اطلاعات له مخکې چمتو شي. نو منطقي کار دا دی چې دغو اطلاعاتو ته د انتظار پر ځای په مخکنې نشر کې په عامه ګټو پورې تړاو لرونکو هر ډول اطلاعاتو ته پراختیا ورکړل شي.

په هندوستان کې دغه قانون له دولتي چارواکو غواړي چې د مخکنې نشر د ډېرو کمو اړتیاوو پر پوره کولو سربېره، ډېر اطلاعات د مخکنې نشر پر بنسټ د امکان تر کچې خپاره کړي، څو د غوښتنو اندازې کمې شي.

د 'په خپله د اطلاعاتو خپرولو' مهم ډولونه:

هغه اطلاعات چې د مخکنې نشر د مکلفیتونو اړوندېږي، پر دوو مهمو ډلو وېشل کېدای شي.

لومړۍ ډله هغه اطلاعات دي چې په دوره یي ډول نوي او چمتو کېږي او ښه بېلګه یې بودیجه ده چې هر کال په عادي ډول نوې کېږي.

په دې ډول اطلاعاتو کې اصلي ننګونه د دې ډاډمن کول دي چې اطلاعات په دوره یي ډول نوي کېږي. په ډېرو مواردو کې دولتي چارواکي هڅه کوي اطلاعات پر لیکه شي، خو وروسته بیا هغوی د اطلاعاتو نوي کول له یاده باسي. دغه کار یو ډول سیستم ته

اړتیا لري او همدارنګه د هغو چارواکو فعال ملاتړ ته اړ دي چې د دې ډلې اطلاعاتو برابرولو مسوول دي؛ ځکه هغوی هغه کسان دي چې باید اقدام وکړي، څو ډاډ رامنځته کړي چې دغه ډول اطلاعات د لاسرسي وړ دي.

په تیورکي ډول د اطلاعاتو هغه ټولوونکي په کې شاملېږي چې په مستقیم ډول د وېبپاڼې له مسوولینو سره په اړیکه کې کېږي، البته د اطلاع رسونې مرجع د مسوول له شاملولو پرته؛ د هغه شاملولو ته اړتیا نشته، دغه کار پر یاد مسوول د ډېر مسوولیت او په کار کې د ځنډ لامل کېږي.

دویم لاس اطلاعات هغه دي چې په پرله پسې ډول چمتو کېږي او وروسته اپلوډ ته اړتیا لري. د دې ډول اطلاعاتو بېلګې قراردادونه، د پالیسیو تصمیمونه، جوازنامې، احصایوي اطلاعات او د پروګرامونو اسناد دي.

د یادونې ده، د دې ډول اطلاعاتو تازه کول ډېر سخت کار دی؛ ځکه چې دغه اطلاعات په خپل ذات کې پلان شوي نه دي او په منظم ډول نه برابرېږي.

د دغه کار لپاره باید په ځانګړو دولتي بنسټونو کې یو سیستم رامنځته شي، البته د هغو کسانو د شمېر په پام کې نیولو سره چې د دې ډول اطلاعاتو په چمتو کولو کې شامل دي.

د برېښنایي وسیلې له لارې اطلاعات خپرول اسان او ارزان تمامېږي، د ډېری اطلاعاتو لپاره دغه کړنچاره بسنه کوي چې د وېبپاڼې له لوري خپرېږي.

په هر حال، د اطلاعاتو مشخصې بېلګې باید په داسې ډول برابرې شي څو ډاډ ترلاسه شي، هغه شمېر کسان چې په ځانګړي ډول (د یوې پروژې له لارې) زیانمن شوي، کولای شي دغه ډول اطلاعاتو ته لاسرسی پیدا کړي.

مهم ټکي:

۱ ــ د اساسي فعالیتونو، بنسټیزو جوړښتونو، سیستمونو، ښوونیزو پروګرامونو او اړیکو په ګډون د فعالیت ځینې مهمې ساحې شته چې اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون په پلي کولو کې ورته اړتیا ده.

۲ ــ د پلي کېدو یوه مهمه وسیله دا ده چې د دولتي چارواکو لپاره یو پراخ او د مرکزي کچې پلان برابر شي.

۳ ــ د اطلاع رسونې مرجع مسوولین د دغه ډول ډېری فعالیتونو پلي کولو مسوولیت لري، خو دغه کار باید د نورو چارواکو په همکارۍ ترسره شي او ځینې نورې کړنې باید د نورو مدني فعالینو له لوري مخې ته یووړل شي.

٤ ــ د اطلاع رسونې مرجع پر مسوولینو او څارنیزو بنسټونو سربېره، مهمه دا ده چې د ستونزې غوټه تشخیص او د هواري لپاره یې زمینه برابره شي.

۵ ــ یو شمېر سیستمونه باید رامنځته شي څو اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون په سم ډول پلي کېدو کې ډاډ ترلاسه شي. په دغه ځای کې کلیدي سیستمونه هغه دي چې په دې اړه ډاډ رامنځته کوي چې اطلاعات پخوا ډاګیز شوي او د اطلاعاتو غوښتنې ته پر وخت ځواب ورکړل شوی دی.

٦ ــ روزنیز پروګرام یوه ډېره ستره او د اړتیا وړ ساحه ده، د لومړیتوب درجه بندۍ ته اړتیا لري او احتمالاً لومړی د اطلاع رسونې مرجع پر مسوولینو تمرکز کوي.

۷ ــ د اړیکو د اغېزناکو کورنیو او بهرنیو سیستمونو رامنځته کول، اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د پلي کېدو په پرمختګ کې یوه ډېره مهمه لاره ده.

۸- 'په خپله د اطلاعاتو خپرول' ډېره مهمه چاره ده، ځکه چې اطلاعاتو ته د لاسرسي حق عامه او تر ډېرو خلکو رسېږي. دغه کار دغه راز له دې استازیتوب کوي چې خلک د چارواکو له خوا اطلاعاتو ته لاسرسی لري او له همدې امله د اطلاعاتو ترلاسه کولو غوښتنه کوي.

۹ـ دغه کار منطقي دی چې د عامه ګټې اړوند اطلاعات 'په خپله د اطلاعاتو خپرولو' پر بنسټ خپاره شي، له دې امله چې د اطلاعاتو مخکې خپرول د غوښتنې پر بنسټ ترلاسه کولو په پرتله اسان او چټک دي.

۱۰ـ دا پر یوه ننګونه بدلېدای شي چې 'په خپله د اطلاعاتو خپرولو' مکلفیتونو په اړه اطلاعات په انلاین ډول ترلاسه شي. نورې سترې ننګونې دا دي څو ډاډمن شئ چې دغه اطلاعات نوي شوي او له نوي کېدو سره یې د وخت په تېرېدو بدلون کړی او هم چمتو شوي اطلاعات د غوښتنې پر بنسټ په منظم ډول اپلوډ کېږي.

۱۱ـ د وېبپاڼې له لارې د اطلاعاتو برېښنايي چمتو کول ډېر اغېزناک او مهم دي، خو د اطلاعاتو کلیدي او مشخصې کڅوړې باید له نورو لارو ترلاسه شي، څو ډاډ رامنځته شي چې اطلاعات د داسې کسانو په واک کې لوېدلی شي چې ورته اړتیا لري.

تر ممکن حده هڅه وکړئ چې غوښتنه مو
ډېره روښانه، کره او معتبره وي.

شلم څپرکی

د اطلاعاتو غوښتنې تعقيب

د اطلاعاتو غوښتنې د موضوع تعقيب

عامه بنسټونه په ډېرو حالتونو کې له منل شوو مقرراتو سره سم تعامل نه کوي، دوی د اطلاعاتو د غوښتنو په ترتيبولو کې خنډونه جوړوي او په اسانۍ ځواب نه ورکوي، جزيي اطلاعات برابروي، د اطلاعاتو په برابرولو کې ډېرې پيسې غواړي او دې ته ورته نورې ستونزې جوړوي، ترڅو د اطلاعاتو غوښتونکي زړه توري کړي او له خپلې غوښتنې څخه لاس واخلي.

د ډيموکراسي او قانون مرکز (CLD)، د بوديجې د نړيوالې همکارۍ بنسټ (IBP) او واکسس اينفو ايروپ له څېړنې سره سم چې د ٦ غوښتنو پر بنسټ برابر شوی او د نړۍ په ٨٠ بېلابېلو هېوادونو کې ترسره شوې، حيرانوونکې پايلې يې څرګندوي:

- په ټولو قضيو کې يوازې ٤٥ سلنه اطلاعات (بشپړ او جزيي) برابر شوي وو.
- د ټولو غوښتنو ٣٨ سلنه له غلي (صامت) رد سره مخ شوې وې. دغه کار له ٨٨ هېوادونو څخه په ٥٥ هېوادونو کې ترسره شوی و.
- د ټولو غوښتنو ٤٢ سلنه اطلاعاتو ته د لاسرسي حق له قانون سره تطابق نه درلود (د شکايتونو ځوابونه هغه وخت رامنځته شوي وو چې اطلاعات ترې وړاندې چمتو شوي وو يا دولتي بنسټونو ادعا کړې وه چې غوښتل شوي اطلاعات له ځان سره نه لري.)
- د غوښتنو له ٥٠ سلنې زياته برخه له يو ځل زيات مطرح کېږي، خو اطلاعات يوازې په ٢٢ سلنه قضيو کې له يو ځل کوښښ وروسته برابر شوي وو.
- تقاضا ته د ځواب منځنۍ نېټه له ٩٠ تر ٦٠ ورځو ده او يوازې ٩ هېوادونو يادې شوې شپږ پوښتنې په منځنۍ کچه په ٣٠ ورځو کې ځواب کړې دي.
- هغه هېوادونه چې اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون لري، په ټولو شاخصونو کې د هغو هېوادونو څخه چې ياد قانون نه لري، ښه کار ترسره کړی دی.

- تازه ډیموکراسۍ ډېرې پرانیستې دي او له ۱۵ مهمو ټکو څخه دوه پر درې یې مراعاتوي.
- داسې څو قضیې شته چې چارواکي په حقیقت کې د لاسرسي د رد لپاره د استثناوو د لوړولو په لټه کې وو.

پایلې داسې څرګندوي چې غوښتونکي ټینګار ته اړتیا لري، څو لومړني رد او ناکامۍ ته وخت ور نه کړي او په چټکۍ سره هغوی د ځواب له ترلاسه کولو لرې وساتي.

اطلاعاتو ته د لاسرسي حق برخه کې ټینګار او د ډېر سخت نه نیولو موازنې ته اړتیا لري. له عامه بنسټونو سره د خرابو اړیکو درلودل، د اطلاعاتو د لاسرسي په برخه کې مرسته نه کوي، په ځانګړي ډول هغه وخت چې دوی د اړیکو جوړولو کوښښ وکړي، که چېرې دوی پاتې هم راشي، له بلې خوا تاسې باید د هغوی نا سم چلند هم ونه زغمئ.

۱ ـ د غوښتنو ردول:

په ځینو حالاتو کې ښایي د غوښتنې سپارل ناممکن وي؛ د بېلګې په ډول، که عامه بنسټ د اطلاع رسونې مسووله مرجع نه وي ټاکلې او یا ښایي دا غوښتنه څوک ونه مني.

د غوره ځواب ورکونې څرنګوالی په هغه څه پورې اړوند دی چې واقع کېږي، ځیني ځوابونه په لاندې ډول لېست شوي دي:

- دا به غوره وي یادونه وکړو چې عامه بنسټ باید په هغه صورت کې چې اطلاعاتو ته د رسېدو مسوول نه وي ټاکل شوی، د اطلاعاتو غوښتنې ومني.
- دا به ګټوره وي چې د عمومي اطلاعاتو د ډاګیز کېدو قانون د مقرراتو یوه کاپي هغه چارواکي ته چې تاسې ورته لاسرسی مومئ، وښیئ (او دا کاپي په غوښتنه کې شاملېدای شي).
- تاسې کولای شئ چې د عامه بنسټ مشر ته ولیکئ او د دغه لیک کاپي اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسیون ته واستوئ، څو څرګنده کړئ، کوم څه چې ترسره کوئ، پرې پوهېږئ او د خپلې غوښتنې په اړه جدي یاست.
- کوښښ وکړئ په دې اړه د عامه بنسټ له مشر سره بحث وکړئ او یا د دغه عامه بنسټ نورو برخو ته ولاړ شئ.

- پرته له دې چې غوسه ناک و اوسئ، ټينګار کوونکي و اوسئ او په ياد ولرئ چې له قانون سره سم دا ستاسې حق دی.

۲ـ د غوښتنې غلی (صامت) رد:

د شپړو پوښتنو د کمپاين پايلې په څرګنده ښيي چې غلی (صامت) رد ډېر عام دی، که څه هم دا پايلې د مکلفيتونو د بشپړ رد استازيتوب کوي چې اطلاعاتو ته د لاسرسي حق په قانون کې تنظيم شوې دي.

تجربه داسې ښيي چې د غوښتنې وړاندې کولو طريقه احتمالاً هغه وخت ستر اغېز لري چې د لاندې يادو شوو ټکو پر بنسټ ورسره جدي چلند وشي. د ښو ځوابونو جوړولو لپاره ځينې لارې په لاندې ډول دي:

- د چارواکو خوښېږي څو پر سختو غوښتنو سترګې پټې کړي، د دې لپاره:
- د اطلاعاتو لپاره غوښتنه په روښانه، منظم او دقيق ډول وړاندې کړئ.
- د غوښتنې په يوه فورم کې د اطلاعاتو بېلابېل ډولونه مه غواړئ، د دې پر ځای دوه بېلې غوښتنې وسپارئ.
- که چېرې غوښتنې ته په ځواب کې د ډېرو اطلاعاتو رامنځته کولو اړتيا وي، په دغه صورت کې کوښښ وکړئ، غوښتنه داسې وي چې هغې ته ځواب ورکول ډېر اسان وي (په محل کې د شته فايلونو له لارې د پلټنې وړاندې کول).
- په ډېر احتمال سره چې چارواکي جدي غوښتنې د هغو په شايد او بايد ډول څېړي، نو د دې لپاره:
- که چېرته غوښتنه په کتبي ډول وړاندې کوئ، د امکان په صورت کې له هغې چاپي پاڼې، چې عنوان ولري، کار واخلئ او يا هم د خپل بنسټ نوم په کې وليکئ.
- که چېرې غوښتنه په شخصي ډول وړاندې کوئ، کوښښ وکړئ هغه شخص چې غوښتنه ترلاسه کوي، قانع کړئ چې تاسو د دې غوښتنې په اړه جدي ياست.

- چارواکو ته د هغوی د مکلفیتونو په اړه داسې یادونه وکړئ:
- په خپله غوښتنه کې یادونه وکړئ چې ستاسې غوښتنه د عمومي اطلاعاتو د ډاګیز کولو له قانون سره سمه ترتیب شوې ده.
- چارواکو ته د هغوی د ځینو مسوولیتونو په اړه یادونه وکړئ: د غوښتنې ثبت، په لسو ورځو کې د ځواب چمتو کول، که اطلاعات د استثناوو په محدوده کې وي، د غوښتنې رد، په دې اړه د جزیي اطلاعاتو چمتو کول او د اطلاعاتو د ممانعت لپاره د دلایلو چمتو کول.

خپلې غوښتنې تعقیب کړئ، که چېرې مو ژر ځواب ترلاسه نه کړ؛ د بېلګې په توګه، که چېرته له ۱۰ ورځو وروسته هم ځواب ترلاسه نه شو، دا کړنه د دې څرګندونه کوي چې تاسې جدي یاست او غوښتنه تعقیبوئ: په ډېری قضیو کې تعقیب د کار د دوام لپاره بسنه کوي. ستاسې له لوري تعقیب د دې ښودنه کوي چې عامه بنسټ مکلف دی څو په ۱۰ ورځو کې د دغه قانون له شپږمې مادې سره سم ځواب درته چمتو کړي.

د اطلاعاتو خپله غوښتنه تعقیب کړئ، هڅه وکړئ ټېلیفون وکړئ او لیک واستوئ، پر دې تاکید کوئ چې د اطلاعاتو تر لاسه کول ستاسو حق دی. تعقیب دا ښیي چې تاسې اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسیون ته د دې مسئلې د استیناف غوښتنې حق هم لرئ چې د مالي ستونزو لامل ګرځي (او یا احتمالاً له هغه ډېر بد او تاسې یادونه وکړئ چې چارواکي جریمه کېدای شي او د ممانعت له امله بندي کېدای هم شي).

۳ـ نا مطلوب ځوابونه:

ښايي په ځینو قضیو کې چارواکي یوې غوښتنې ته داسې ځوابونه چمتو کړي چې د غوښتنې ځواب نه وي. په دې قضیه کې تعقیب ډېر مهم دی. د عامه بنسټ له لوري (رسمي یا نا رسمي) د فوري ځواب تعقیب د غوښتنې د پېچلتیا لامل نه ګرځي. که چېرې مو له تعقیب سره احساس کړه چې د یوه مقام ځواب خنډ جوړوونکی دی، په دغه صورت کې هغوی ته د هغوی د مکلفیت په اړه یادونه کولای شئ.

ځیني معذرتونه شته او چارواکي کوښښ کوي چې د اطلاعاتو د نه چمتو کېدو په صورت کې دغه معذرتونه له وړاندیز شوو ځوابونو سره درته وړاندې کړي:

د چارواکي معذرت: موږ د دغو اطلاعاتو د لټون لپاره وخت نه لرو.

ستاسو ځواب: د اطلاعاتو خپرېدو له قانون سره سم د دغه کار ترسره کول ستاسې وجیبه ده او باید هغه د خپلو کاري لومړیتوبونو په توګه وپلټئ.

د چارواکي معذرت: تاسې ته د دغو اطلاعاتو درلودل مهم نه دي.

ستاسو ځواب: له قانون سره سم د اطلاعاتو د مهم والي او نه مهم والي په اړه تصمیم په تاسو پورې اړه نه لري. یوازې استثنا کولای شي چې د اطلاعاتو چمتو کولو رد توجیه کړي.

د چارواکي معذرت: دغه اطلاعات زما د یوه همکار له خوا رامنځته شوي وو، تاسې یې باید له هغه نه وغواړئ.

ستاسو ځواب: په ټوله کې قانون، مکلفیت د عامه بنسټونو پر غاړه اچولی دی. تاسې هغه څوک یاست چې باید له خپلو همکارانو سره مشوره وکړئ او دغه کار د هغه په اساسي وخت کې ترسره کړئ.

د چارواکي معذرت: هغه اطلاعات چې تاسې یې غواړئ، ډېر زیات دي او موږ یې د چمتو کولو لپاره وخت نه لرو.

ستاسو ځواب: قانون حکم کوي څو اطلاعات چمتو شي، که څه هم ډېر وي.

د چارواکي معذرت: موږ پر دې غوښتنه کار کوو او وروسته به تاسو ته اطلاع درکړو. تاسو باید له موږ سره اړیکه ونه نیسئ، موږ له تاسو سره اړیکه نیسو.

ستاسو ځواب: قانون تاسو ته د ځواب لپاره ۱۰ ورځې وخت درکوي، دغه وخت د درېیو نورو ورځو لپاره غځېدلی شي، که مو له دغه مهلته تجاوز وکړ، نو په اصل کې تاسو قانون تر پښو لاندې کړی دی.

د چارواکي معذرت: په دې برخه کې په څه نه پوهېږم، له خپل لوړپوړي مقام سره به خبرې وکړم.

ستاسو ځواب: تاسې مکلف یاست چې پر دغه قانون وپوهېږئ، که چېرې اړتیا وي له خپل لوړپوړي کس سره خبرې وکړئ، تاسو باید یاد شوي اطلاعات په ۱۰ ورځو کې چمتو کړئ.

د چارواکي معذرت: تاسو حق نه لرئ دغه اطلاعات وغواړئ، دغه اطلاعات په عامه بنسټونو پورې اړه لري.

ستاسو ځواب: نوی قانون حکم کوي چې ټول هغه اطلاعات چې له تاسو سره دي، هغه عامه اطلاعات دي، یوازې لږ اطلاعات د استثناوو د رژیم اړوندیږي. د دغو اطلاعاتو په اړه ستاسو چلند سم نه دی، سره له دې چې دغه اطلاعات مخکې په استثناوو کې راتلل.

د چارواکي معذرت: دغه اطلاعات په موږ پورې اړه نه لري، دغه اطلاعات د یوه بل شخص او بل عامه بنسټ له لوري چمتو شوي وو.

ستاسو ځواب: هر څرنګه چې وي، هغه باید تاسې چمتو کړئ، که یوه کاپي یې ولرئ او که دغه اطلاعات د یوه بل بنسټ له لوري چمتو شوي وي، تاسې دا غوښتنه هماغه دولتي بنسټ ته ورسوئ (راجع کړئ).

که چېرې چارواکي د مخنیوي هڅه ونه کړي، له هغوی سره مشوره ګټوره تماميږي، دغه کار له تاسو سره همکاري کوي چې:

- هغه ستونزې چې هغوی یې ستاسو له غوښتنې سره په چلند کې لري، وپېژنئ او له هغوی سره د هغو په کره کېدو کې مرسته وکړئ او یا هغه سمې کړئ، څو د هغوی د چلند لپاره اسانه شي.
- له هغوی سره مرسته وکړئ، څو وپوهيږي چې تاسو په رښتیا په خپله غوښتنه کې څه شی غواړئ، دغه کار ستاسو غوښتنې ته د سم ځواب په وړاندې کولو کې له هغوی سره مرسته کوي او پوه شي چې کوم نور عامه بنسټونه ستاسې له غوښتنې سره اغېزناک تعامل کولای شي.

۴ـ د نیمګړو او ناسمو اطلاعاتو چمتو کول:

ځینې وختونه ممکن عامه بنسټونه ادعا وکړي چې دوی له ځان سره اطلاعات نه لري. په دې صورت کې تاسې باید پلټنه وکړئ چې ایا پر دې ادعا باور لري او که نه، یا څه ډول غبرګون ښکاروي، په دې اړه ځینې لاندې ټکي په پام کې ونیسئ:

- کوم کار چې دغه عامه بنسټ یې کوي، په پام کې ونیسئ، د بنسټ کارونو ته په کتو څېړنه وکړئ چې دغه اطلاعات باید له یاد بنسټ سره وي که نه.
- په پام کې ولرئ، که عامه بنسټ ټول اطلاعات ونه لري، باید لږ تر لږه د دغو اطلاعاتو یوه برخه له ځان سره ولري او په کوم حالت کې دغه بنسټ د اطلاعاتو نه

ورکولو ځواب نه شي ورکولای، خو دغه بنسټ باید هغه اطلاعات چې لري یې، تاسو ته یې چمتو کړي.

- که چېرې مو کومه بله ډېره بریالۍ لاره ولیده، اطلاعات له هماغې لارې ترلاسه کړئ.
- هغه دلایل سمبال کړئ چې فکر کوئ عامه بنسټونه باید د هغو پر بنسټ دغه اطلاعات له ځان سره ولري او دلایل دا چې هغوی مکلف دي، هغه اطلاعات چې په لاس کې یې لري، که کلي وي او یا هم جزیي، چمتو کړي.
- که چېرې دغه اطلاعات داسې وي چې دولت باید هغه ولري، پوښتنه ترې وکړئ چې له کوم عامه بنسټ سره دي.

په نورو قضیو کې عامه بنسټونه کولای شي چې نیمګړي او یا هم ناسم اطلاعات چمتو کړي. د ځواب د څرنګوالي په اړه یې ځیني احتمالي لارې دا دي:

- مشخص کړئ چې اطلاعات غلط دي که نیمګړي او په څرګنده ووایاست چې د عامه بنسټ مکلفیت د بشپړو اطلاعاتو چمتو کول دي.
- وپوښتئ چې کوم نور عامه بنسټونه بشپړ معلومات له ځان سره لري.
- داسې دلایل وړاندې کړئ چې ولې تاسو باور لرئ چې عامه بنسټ ډېر بشپړ اطلاعات لري او یا یې باید ولري.
- په ګوته کړئ چې که چېرې هغوی د اطلاعاتو د یوې برخې د چمتو کولو مخنیوی کوي، هغوی باید تاسو ته ووایي او د دغه ممانعت دلایل درته چمتو کړي (هغوی نه شي کولای که چېرې یې تاسو نه یاست خبر کړي، د اطلاعاتو یوه برخه منع وبولي).
- که چېرې تاسې پر دغه باور یاست چې غوښتنه مو د پوهېدو وړ نه ده، هغه په بل ډول وړاندې کړئ او کوښښ وکړئ، څو چارواکي وپوهېږي چې تاسې د څه انتظار باسئ.
- کوښښ وکړئ چې په دې برخه کې د عامه بنسټ پر حقوقي اهمیت ټینګار وکړئ او همدارنګه ټینګار وکړئ چې تاسې د ناکامۍ په صورت کې کولای شئ چې اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسیون ته استیناف طلبي وکړئ.

۵ـ له حده ډېرې پیسې اخیستل:

که عامه بنسټونه له حده ډېرې پیسې اخلي، نو له لاندې لارو چارو کار واخلئ:

- د فیس لـه کړنـلاې او مناسبې انـدازې ځـان خبـر کـړئ (اوومـه مـاده د هغـو لګښـتونو محدودیتونـه چمتـو کـوي چې عامـه بنسـټونو یـې وضـع کـوي.)
- هغـه لـه نـورو عامـه بنسـټونو سـره پرتله کړئ (پـه هغـه ځـای کې چې تاسې پـه خپلـه بلـه غوښـتنه کې کـم لګښـت ورکـړی وي.)
- موجه دلایل وړاندې کړئ چې ولې باید دا لګښتونه کم وي.

۶ـ ردول (د شفاهي رد په ګډون):

اطلاعاتـو تـه د لاسرسي قانـون د ۵مې مـادې د ۲ مې فقـرې لـه مخې، شـفاهي رد مجاز نـه لـري. غوښـتونکی بایـد لېـږ تـر لېـږه کوښـښ وکـړي چې پـر کتبي (لیکلي) رد ترلاسـه کولـو ټینګار وکړي.

د ځینـو غوښـتنو ردول قانوني وي او کېدای شي اطلاعاتـو تـه د لاسرسي قانـون کې شـامل وي، خـو تاسې بایـد کوښـښ وکـړئ او څرګنده کړئ چې ایـا یـوه اسـتثنا قانوني ده او کـه نـه. دغـه کار سـتونزمن دی؛ ځکـه چې تاسې حقیقي اطلاعـات نـه دي لیدلي او بشـپړ لاسرسی ورتـه نـه لـرئ چې ایـا پـه اسـتثناوو کې راځي او کـه نـه؟

تاسـو کـولای شـئ د تقاضـا د رد پـه صـورت کې اطلاعاتـو تـه د لاسرسي د څارنې کمېسیون تـه خپلـه د اسـیتناف غوښـتنه وړانـدې کـړئ، خـو ګټـوره بـه وي څـو کوښـښ وشـي چې د رد پـه اړه اسـتدلال د عامـه بنسـټونو مخې تـه وشـي.

د ځینو هغو ټکو یادونه چې ممکن په دې اړه ګټور وي:

- هغـه لار چې ممکـن عامـه بنسـټونه یـې غـوره کـړي، قانـون بدلـون ورکـړی دی. عامـه بنسـټونه ادعـا نـه شـي کولی چې اکثـره اطلاعـات او یـا هـم ټـول اطلاعـات محـرم دي. د دې پـر ځـای بایـد یـاد شـوي بنسـټونه د اطلاعاتـو نـه ورکـړه توجیـه کـړي.
- اطلاعاتـو تـه د لاسرسي قانـون د ۱۵ مـې مـادې لـه مخې، هـر رد بایـد اطلاعاتـو تـه د لاسرسي قانـون د متـن د حکـم پـر بنسـټ وشـي.

- ډېری یادې شوې استثناوې باید هغه زیان تشخیص کړي چې ساتل شوې ګټې یې زغمي (ور پېښېږي)، عامه بنسټونه باید هغه زیانونه تشخیص کړي چې رامنځته کېږي.

مهم ټکي:

۱ـ بېلابېلې لارې شته چې عامه بنسټونه کولای شي په نا مشروع ډول اطلاعاتو ته د لاسرسي حق منع کړي چې لارې یې دا دي: د غوښتنې منلو رد، غوښتنو په ځواب ویلو کې نه بریالیتوب (صامت رد)، د اطلاعاتو د نه برابرولو په تړاو د نامشروعو معذرتونو وړاندې کول او یا هم په جزیي او نیمګړي ډول د اطلاعاتو چمتو کول.

۲ـ تاسو باید اراده لرونکي او مسلکي و اوسئ، پر خپلو حقونو ټینګار وکړئ، خو غوسه ناک او ستونزه زېږوونکی مه اوسئ.

۳ـ تل کوښښ وکړئ چې هره ستونزه د عامه بنسټونو په کچه حل کړئ. په هر حال، تاسو اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسیون د استیناف غوښتنې حق لرئ او کله چې له دولتي بنسټونو سره مخ کېږئ، هغه مو باید روښانه کړي وي.

۴ـ تر ممکن حده هڅه وکړئ چې غوښتنه مو ډېره روښانه، کره او معتبره وي.

۵ـ د هغو نظریاتو په ځواب کې چې د دولتي بنسټونو له لوري کېږي، مسلکي اوسئ، قانون ته مراجعه او اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسیون ته د استیناف غوښتنې حق په پام کې ولرئ.

۶ـ د عامه بنسټونو ځوابونه په چټکۍ سره تعقیب کړئ، هغه ټکي چې د هغوی له لوري مطرح کېږي، روښانه او ټینګ ځوابونه ورکړئ.

د مدني ټولنې بنسټونه باید د عامه اړیکو
لپاره ځانګړي مسوولین وګوماري چې د
اطلاعاتو ترلاسه کولو او غوښتونکو ته د
اطلاعاتو ورکولو بهیر غښتلی شي.

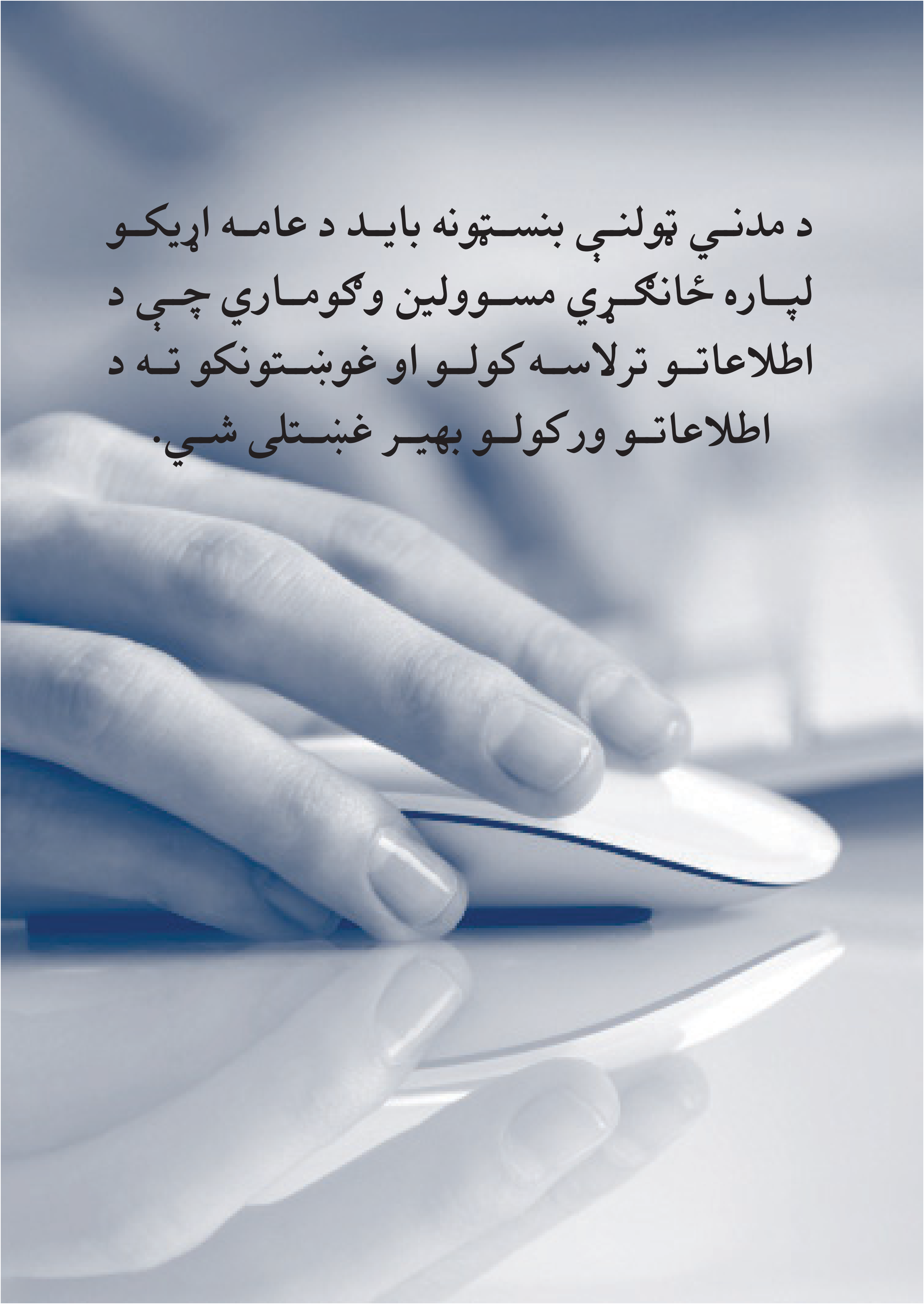

یویشتم څپرکی

د رسنیو ملاتړ تر لاسه کول

د اطلاعاتو په لاسرسي کې له رسنیو ګټه اخیستنه

په ډېری حالاتو کې به ګټوره وي چې له رسنیو سره د همکارۍ فضا رامنځته شي او له وړتیاوو یې ګټه واخیستل شي، څو د تصمیم نیوونکو کار اغېزناک شي او هغه اطلاعات چې د غوښتونکي له لارې یې ترلاسه کړي، تر ډېره خپاره شي. د رسنیو اصلي کار دا دی چې اطلاعات خلکو ته ورسوي، د اطلاعاتو نشر او یا رسنۍ د نشر له لارې پر زورواکو یو ډول فشارونه هم تجربه کوي.

د رسنیو یو بل مهم رول د خلکو د عامه پوهاوي لوړول او بوختول دي. رسنۍ باید عامه حق چې د ډیموکراسۍ پر اصولو پوهېدل او رعایت دی، سر ته ورسوي. رسنۍ همدارنګه د عمومي خبرو د یوه پلټ فارم په توګه عمل کوي. په همدې ترتیب رسنۍ د عامه ګټو اړوند مسایلو باندې د فشارونو، نیوکې او بحث کار ته اسانتیا ور ببښي.

د مدني ټولنو بنسټونه کولای شي اطلاعاتو ته د لاسرسي د هڅو او په خپل واک کې د اطلاعاتو کارونې له لارې خپل ظرفیت لوړ کړي او له رسنیو سره همکار شي. کله چې له رسنیو سره د همکار کېدو تصور موجود وي، مدني ټولنه باید لاندې موارد په پام کې ونیسي:

١ ـ د رسنیو له بېلابېلو بڼو لکه چاپي، ټلوېزیوني، راډیویي او انلاین (پرلیکه) سره د شبکو رامنځته کولو ته اهمیت ورکړي.

٢ ـ له رسنیو سره د همکار کېدو موخه دا ده څو اطلاعاتو ته د عامه لاسرسي د اهمیت لپاره یوه عمومي زمینه رامنځته شي.

٣ ـ اطلاعاتو ته د خلکو د لاسرسي لپاره زمینه برابره شي.

له رسنیو څخه سم درک:

د مدني ټولنې فعالان باید هڅه وکړي چې رسنۍ د یوه همکار په توګه درک کړي، له

رسنيو سره د اړيکو پراختيا احتمال هغه وخت رامنځته کيږي چې تاسو رسنۍ درک کړئ. له هغو سره ښې اړيکې ستاسو د فعاليتونو د بريا لامل ګرځي. له رسنيو او رسنيزو کارکوونکو سره د غوره اړيکو لرل، له تاسو سره همکاري کوي، څو ډاډ حاصل کړئ چې ستاسو له بلنليکونو او مطبوعاتي اعلاميو سره د لومړيتوب پر بنسټ چلند کيږي. دا به ډېره ګرانه وي چې له رسنيو سره له همکارۍ پرته ستاسو بلنليکونو ته لومړيتوب ورکړل شي.

د رسنيو د موقعيت په اړه معلومات پيدا کول، له رسنيو سره د غوره او تلپاتې اړيکو ښه لاره ده چې له ټېلېفوني اړيکو، د رسنيو د دفترونو په مخکې سړکونو په سر د ننداريزو کارونو ترسره کولو او د هغو د ايډېټرانو له بورډ څخه ډېر اهميت لري.

د ټوليزو رسنيو د ځانګو په اړه پوهاوی ترلاسه کول هم ګټور دي، البته د هغوی لپاره چې د مدني ټولنې په بنسټونو کې کار کوي؛ د بېلګې په ډول، دغه کار له تاسو سره مرسته کوي، څو تشخيص کړئ چې کومه رسنۍ به خلکو ته د اطلاعاتو په رسولو کې ستاسو غوره همکاره وي.

د رسنيو له خپرنيزې پاليسۍ سره اشنا شئ، څو وپوهېږئ چې ايا رسنۍ د عامه ګټو پر مسايلو تمرکز کوي، دغه رسنۍ د خپلو مالکانو د سياسي انتقال لېږدوونکې وسيلې دي او که سوداګريزې خپرونې لري، د هغو رسنيزه ښه تشخيص کړئ، لکه ساده او علمي معيارونه يا هم دواړه معيارونه.

انلان (پرليکه) رسنۍ خپلې ځانګړتياوې لري، البته د چټکتيا او همېشنې اپډېټ په ګډون. د مدني ټولنې فعالان بايد پوه شي چې د دوی تعقيبوونکې رسنۍ يوه رسنيزه ډله ده چې ټلوېزيون، راډيو، ورځپاڼه او انلاين رسنۍ په کې دي يا هم يو رسنيز چينل دی چې د رسنيو او انلاين ورځپاڼو ښه لري.

د ايډېټرانو د فعاليت د څرنګوالي په اړه پوهه مهمه ده چې د چاپ او خپرېدو د بهير په اړه پوهه هم په کې راځي. د لوستونکو، ليدونکو او لوستونکو د شمېر په اړه پوهېدل، پر دې باندې پوهېدل چې ايا دوی څوک دي، د دې تر څنګ پر دغه لامل پوهېدل مهم دي چې ايا دا تفصيلات مرسته کوي چې د خپلو فعاليتونو په اړه سم ليدونکي تشخيص کړئ.

د ژورنالېزم بنسټيز مهارتونه

د مدني ټولنې بنسټونه بايد د عامه اړيکو مسوولينو د ګومارنې (استخدام) په اړه فکر وکړي. دغه مسوولين کولای شي د رسنيو د جلب په اړه پاملرنه وکړي. د عامه اړيکو مسوولين کولای شي چې اطلاعات په سم ډول تامين کړي چې د رسنيو له لوري خپاره شي. له همدې امله د مدني ټولنو د فعالانو لپاره ګټوره ده چې د ليکوالۍ د نوو مهارتونو تر څنګ د ژورنالېزم بنسټيز مهارتونه زده کړي.

که چېرې د ژورنالېزم بنسټيز مهارتونه، لکه د خبرونو ډولونو او د خبر ليکنې خبري او فني ارزښتونو باندې وپوهېږي، نو تاسو ډاډمن کېدلای شئ چې ستاسې د موادو خپرول د رسنيو لپاره نسبتاً اسان کار دی.

د ټوليزو رسنيو لپاره د اطلاعاتو چمتو کول په مطبوعاتي اعلاميو پورې محدود نه دي، د رسنيزو پېښو د تنظيم مهارتونه لکه خبري غونډې، مطبوعاتي پروګرامونه، رسنيزو ناستو، د رسنيو مخې ته پر سرکونو باندې ننداريې او د مطبوعاتو اپلېټ ډېر ګټور دي.

مطبوعاتي اعلاميه:

مطبوعاتي اعلاميه (خبرپاڼه) هغه په ساده ټکو ليکلې وينا ده چې له لارې يې رسنيو ته اطلاعات وېشل کېږي، دغه راز مطبوعاتي اعلاميه هغه چاپي او غير چاپي مواد او اطلاعاتو ته ويل کېږي چې چاپي او انلاين رسنيو ته لېږل کېږي، که چېرې ليکلي متنونه په يوه پاڼه نشر شي، په تبليغاتي اصطلاح مطبوعاتي اعلاميه نومول کېږي، کله چې چاپ شوي متنونه ووېشل شي هغې ته تراکت وايي او که د کتنې او لوستنې لپاره په ديوالونو ځړول شي دېته ((ديوالي اعلاميه)) وايي.

د اعلاميې ژبه روانه او ساده وي، ډېره علمي او ادبي نه وي او مطبوعاتي اعلاميه بايد د (څه، کله، چېرته، څه وخت، ولې، څرنګه) اطلاعات ولري. دغه راز د اعلاميې متن لنډ او ساده وي او وېشل يې د کتابونو، بروشرو او مجلو په څېر چې ځانګړو لوستونکو ته ولېږل شي، کومه قاعده نه لري او زياتره يې په ناڅاپي ډول سرته رسېږي.

د هر وياند او مطبوعاتي مسوول لپاره د مطبوعاتي اعلاميې ليکل تر هر څه ډېر ضروري

او اړين دي، د مدني ټولنې مطبوعاتي مسوولين تر ډېره خپلې موخې، لاسته راوړنې او د خپلې ادارې بريالۍ کيسې د ژورنالېستانو او رسنيو له لارې خلکو ته رسوي.

د مطبوعاتي اعلاميې ليکلو پر مهال بايد د محتوا مهمه برخه په نښه کړای شي چې هغې ته د رسنيو پاملرنه ور وګرځي او په خپله اعلاميه کې ورته مناسب ځای بايد ورکړل شي؛ منظور له راښکونکو کلمو او په زړه پورې جملو څخه دی.

د اعلاميې ليکونکي بايد ځان ته معلومه کړي چې د ده لوستونکی څوک دی، هغوی ته په کومه لهجه د پيغام لېږل ګټه او اغېز لري؟ د کومې راډيو، ټلوېزيون، خبري اژانس او ورځپاڼې له لارې هغوی (لوستونکو) ته د ده پيغام په ښه توګه رسېدای شي؟

په مطبوعاتي اعلاميه کې د درې ډوله خلکو (ډېر باسواده، کم باسواده او بېخي بې سواده) مخاطبو د پوهاوي اړتياوې، په پام کې نيول اړين دي او روانه ژبه کارول، اسان لفظونه غوره کول، د پېچلو، سختو ترکيبونو او د صنايع او بدايع له کارولو ډډه کول ډېره ضروري ده.

هغه مطبوعاتي مسوولين چې د مطبوعاتي اعلاميې د ليکلو دنده لري، بايد کوښښ وکړي چې په کم وخت کې ګټور او په زړه پورې اطلاعات خپلو لوستونکو ته وړاندې کړي. دوی بايد هڅه وکړي چې په جالبو اطلاعاتو د رسنيو ايډېټران دې ته اړ باسي چې د دوی د مطبوعاتي اعلاميې اطلاعات د خپلو ورځپاڼو او وېبپاڼو په لومړيو مخونو کې چاپ کړي او راډيوګانې او ټلوېزيونونه يې د خپلو خبرونو سرټکي وګرځوي.

په مطبوعاتي اعلاميه کې د نېټې ليکل اړين دي او د نورو راپورونو په څېر په اعلاميه کې د باوري سرچينې مستقيم او غير مستقيم نقل قولونه د ليکنې محتوا ته ډېر قوت بښي. دغه راز د اعلاميې په پای کې بايد د مطبوعاتي مسوول نوم، د ټېليفون شمېره، د برېښناليک ادرس او د خپلې ادارې د وېبپاڼې ادرس او نوم وليکل شي.

د اعلاميې له خپرولو وروسته مطبوعاتي مسوول بايد خپل ټېليفون فعال وساتي، ځکه کېدای شي رسنۍ د مطبوعاتي مسوول غبږ او يا ويډيويي کلپ ته اړتيا ولري، د اړوندې موضوع په باب پوښتنې ولري او يا نورو جزئياتو ته اړتيا ولري.

مطبوعاتي مسوول بايد هڅه وکړي چې خپله اعلاميه له هرې ممکنه لارې، يعنې رسنيو

ته د برېښناليک له لارې، د ادارې په خپله وېبپاڼه او د ادارې اړوند د فېسبوک په ګډون په ټولنيزو شبکو، د وايبر، مسينجر، وټس اپ او داسې نورو د ژورنالېستانو د ګروپونو له لارې له رسنيو سره شريکه شي.

له اعلامېې سره بايد د موضوع اړوند انځورونه، خبري اډيويي او وېډيويي کليپونه له رسنيو سره شريک شي، د انځور پر کپشن سربېره د عکاس نوم او د انځور د اخيستو نېټه هم په روښانه ډول وليکل شي.

رسنيزې مرکې:

رسنيزې مرکې له پلانه بهر او د پلان پر اساس ترسره کېداى شي. بې پلانه مرکې په هر ځاى کې ترسره کېداى شي، لکه سيمينارونو، د پېښو د پيل، د واده مراسمو او حتى د جنازې او تلين په مراسمو کې.

د مرکې خپرېدو تصميم (که د مرکې ډول له پلانه بهر او يا د پلان پر اساس وي) په رسنۍ پورې اړه لري، پر ځاى د دې چې په سرچينې پورې مربوط وي. له همدې امله مدني ټولنه بايد په هر ځاى او هر وخت کې د مرکې لپاره چمتو وي.

کله چې مرکه ترسره کوئ:

۱ـ ژورنالېستانو ته روښانه ځوابونه ورکړئ.

۲ـ روښانه کړئ چې ګويا دغه اطلاعات محرمانه او خصوصي دي (چې خپاره نه شي) او عامه اطلاعات دي (ممکن د يوې ناپېژانده سرچينې له لوري خپاره شي.)

۳ـ اطلاعات پوره روښانه کړئ، څو په خپرونه کې تېر د يوه اساس په توګه کار واخيستل شي.

۴ـ د ژورنالېستانو له لوري ليدنو او اړيکو ته همېشه چمتو و اوسئ.

خبري ناسته:

خبري ناسته یا کنفرانس هغه پېښه ده چې ژورنالېستان د هغو موادو په اړه په کې خبرې کوي چې له مخکې چمتو شوي او ورته رابلل شوي دي. موخه یې د ټولیزو رسنیو لپاره د خبر چمتو کول دي. هغه څه چې باید د دې ډول کنفرانسونو لپاره چمتو شي، دا دي:

- د کنفرانس له جوړېدو لږ تر لږه درې ورځې وړاندې د ایډېټرانو بورډ ته بلنلیک واستوئ. بلنلیکونه په چاپي، د ایمېل او یا هم د پیغام په بڼه استول کېږي.
- د اړتیا پر مهال خبري ناسته له اړینو بشپړو تیاریو پرته هم ترسره کېدلی شي، که چېرې مدني ټولنې له رسنیو سره غوره اړیکې جوړې کړي، په دغه صورت کې باید کومه ستونزه جوړه نه شي.
- وګورئ او ډاډ حاصل کړئ چې بلنلیک مو د ایډېټرانو بورډ ته رسېدلی که نه، ډاډ حاصل کړئ چې دغه کنفرانس ته راتلونکي ژورنالېستانو تاکل شوي که نه، خبرپاڼه ور رسېدلې او که نه؟
- مطبوعاتي اعلامیه د هغه څه په اړه ولیکئ چې په خبري غونډه کې خپرېږي.
- د خبري ناستې لپاره پوه شخص/ اشخاص غوره کړئ.
- داسې ځای تنظیم کړئ چې د ژورنالېستانو او کوربنو لپاره مناسب وي.
- خبري ناسته باید د رسنیو په مرسته سمبال وي، یعنې سلایډونه، OHP او ویډیوګانې.
- د ژورنالېستانو لپاره د حاضري پاڼې چمتو کړئ.
- خبري ناستې باید لنډې، روښانه او منظمې وي، څو د وخت له ضایع کېدو مخنیوی وشي.
- په خبري ناسته کې د ګډون او نورو موخو لپاره ژورنالېستانو ته پیسې مه ورکوئ چې دغه کار له اخلاقي اصولو سرغړونه ده.

مهم ټکي:

۱ ـ د مدني ټولنې بنسټونه باید د عامه اړیکو لپاره ځانګړي مسوولین وګوماري چې د اطلاعاتو ترلاسه کولو او غوښتونکو ته د اطلاعاتو ورکولو بهیر غښتلی شي.

۲ ـ دا به د مدني ټولنې لپاره ګټوره وي چې له رسنیو سره همکاري ولري او هڅه وکړئ چې اطلاعاتو ته د لاسرسي بهیر ته پراختیا ورکړئ او د پایلو په خپراوي کې له هغو هڅو سره چې اطلاعاتو ته د لاسرسي په برخه کې مو کړې، مرسته وکړئ.

۳ـ د بریالیو همکاریو پراختیا او غوره رسنیزو اړیکو په جوړولو کې

ملپاړې

لومړۍ ملپاړه: اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون

لومړی څپرکی

عمومي حکمونه

مبنی

لومړۍ ماده: دغه قانون د افغانستان د اساسي قانون د پنځوسمې مادې په درېيمه فقره کې د درج شوي حکم له مخې وضع شوی دی.

موخې

دويمه ماده: د دغه قانون موخې عبارت دي له:

۱ـ له دولتي ادارو څخه اطلاعاتو ته د هېواد د اتباعو د لاسرسي حق تامينول.

۲ـ د هېواد اساسي قانون د درېيمې مادې په پام کې نيولو سره د مدني او سياسي حقوقو د نړيوال ميثاق د نولسمې مادې رعايتول.

۳ـ له روڼوالي او د دولتي ادارو د اجرااتو له حساب ورکونې څخه ډاډ ترلاسه کول.

۴ـ د اطلاعاتو غوښتنې او وړاندې کولو د ډول تنظيمول.

اصطلاحګانې

درېيمه ماده: لاندې اصطلاحګانې په دغه قانون کې لاندې مفاهيم افاده کوي:

۱ـ **اطلاعات:** هر ډول ضبط شوی يا ثبت شوی سند او معلومات، نمونه او موډل دی.

۲ ـ **شخصي اطلاعات:** په شخص پورې منحصر معلومات دي چې نوم، تخلص، د اوسېدو ځای او د کار د ځای ادرسونه، د شخصي او کورني ژوند وضعيت، مکتوبونه، مراسلات، راکړه ورکړه، بانکي حساب، د تېرېدو رمز او نور هغه معلومات په کې شامل دي چې د هغه په رسمي دندو پورې اړه ونه لري.

۳ـ **غوښتونکی:** هغه کورنی حقيقي يا حکمي شخص دی چې له دولتي ادارو څخه د اړتيا وړ اطلاعاتو غوښتنه کوي.

۴ـ **خپرول:** د اطلاعاتو خپرول او اشاعه په هغه ډول دي چې د عامو خلکو لپاره د لاسرسي او کتنې اخیستنې وړ وي.

۵ـ **د اطلاعاتو غوښتنې فورم:** هغه ارزښتمنه مطبوع پاڼه ده چې د غوښتونکي د غوښتنو درجولو په منظور، د دغه قانون د حکمونو مطابق د هغه په واک کې ورکول کېږي.

۶ـ **ادارې:** وزارتونه، خپلواک عمومي ریاستونه، دولتي کمېسیونونه، د هېواد درې ګونې قواوې، سیمه ییزې ادارې، د ولسوالۍ، کلي او ښاروالیو شوراګانې، د ښاروالۍ مجلسونه او تصدۍ، دولتي او ګډ (مختلط) شرکتونه او نورې ادارې په کې شامل دي.

۷ـ **نا دولتي ادارې:** د هغو سازمانونو او بنسټونو ټولګه (مجموعه) ده چې د هېواد د نافذو قوانینو پر بنسټ د دولتي ادارو له چوکاټ څخه بهر تشکیل شوې دي او فعالیت کوي.

۸ـ **مدني ټولنه:** هغه سیاسي ګوندونه او ټولنې چې د قانون د حکمونو مطابق رامنځته کېږي.

دویم څپرکی

اطلاعاتو ته د لاسرسي ډول

اطلاعاتو ته د لاسرسي حق

څلورمه ماده:

(۱) غوښتونکی د دغه قانون له حکمونو سره سم له ادارو څخه اطلاعاتو ته د لاسرسي حق لرونکی دی.

(۲) ادارې مکلفې دي په دغه قانون کې د درج شوو حکمونو مطابق، اطلاعات د غوښتونکي او عامو خلکو په واک کې ورکړي.

د اطلاعاتو غوښتنه

پنځمه ماده:

(۱) غوښتونکی کولای شي د اطلاعاتو ترلاسه کولو په منظور د ادارې اړوندې مرجع ته ورشي او د اطلاعاتو غوښتلو فورم ډک کړي.

(۲) ادارې مکلفې دي غوښتل شوو اطلاعاتو ته په لیکلي ډول ځواب وړاندې کړي.

د اطلاعاتو وړاندې کولو موده

شپږمه ماده:

(۱) ادارې مکلفې دي غوښتل شوي اطلاعات غوښتونکي ته د اطلاعاتو غوښتنې فورم د سپارلو له نېټې څخه ډېر تر ډېره د لسو کاري ورځو مودې په ترڅ کې وړاندې کړي. د موجه دلیلونو د شتون په صورت کې دغه موده تر درېیو نورو کاري ورځو پورې تمدیدېدای شي.

(۲) ادارې مکلفې دي غوښتل شوي اطلاعات رسنیو ته د اطلاعاتو غوښتنې د فورم د رسېدو له نېټې څخه ډېر تر ډېره د درېیو کاري ورځو مودې په ترڅ کې وړاندې کړي.

(۳) ادارې مکلفې دي غوښتل شوي اطلاعات چې د اشخاصو د خوندیتوب او د شخص د ځان ساتنې یا ازادۍ لپاره اړین وګڼل شي، د اطلاعاتو غوښتنې فورم د رسېدو له نېټې څخه ډېر تر ډېره د ۲۴ ساعتونو وخت په ترڅ کې وړاندې کړي.

د اطلاعاتو وړاندې کولو لګښتونه

اوومه ماده:

(۱) که چېرې د غوښتل شوو اطلاعاتو وړاندې کول، لګښت وغواړي، غوښتونکی مکلف دی سندونو ته په کتو سره لګښت ورکړي، پرته له دې غوښتنه ردېږي.

(۲) د غوښتل شوو اطلاعاتو د لګښت اندازه او د ورکړې ډول یې د هغې کړنلارې مطابق چې د اړوندو ادارو له خوا ترتیب او اطلاعاتو ته د لاسرسي د څار کمېسیون له خوا تصویبېږي، تنظیمېږي.

د اطلاعاتو وړاندې کولو تګلاره

اتمه ماده:

(۱) ادارې مکلفې دي غوښتل شوي اطلاعات په لاندې یوې تګلارې سره وړاندې کړي، په دغه شرط چې اصل سند ته زیان ونه رسېږي:

۱ـ د سند د اصل نقل
۲ـ له اصل سند څخه لیکلی یادښت
۳ـ له اصل سند څخه په لیکلي، صوتي یا تصویري ډول کاپي
۴ـ په صوتي یا تصویري ډول د اطلاعاتو وړاندې کول
۵ـ د نمونې وړاندې کول.

د مرکې له لارې اطلاعات وړاندې کول

نهمه ماده: له دولتي چارواکو او کارکوونکو سره د خبریالانو د مرکو له لارې د اطلاعاتو وړاندې کول د دغه قانون په شپږمه، اوومه او اتمه مادو کې د درج شوو حکمونو تابع نه دي.

دریم څپرکی

اطلاع رسونه

مسووله مرجع

لسمه ماده:

(۱) ادارې مکلفې دي اطلاعاتو ته د هېواد د اتباعو د لاسرسي حق د تامینولو په منظور، د اطلاع رسونې مسووله مرجع مشخصه کړي.

(۲) د دې مادې په لومړۍ فقره کې درج شوې د اطلاع رسونې مسووله مرجع مکلفه ده د اړوندو مامورینو پېژندګلوي (هویت) او د هغوی د اړیکو مشخصات د خبرتیا لپاره د عامو خلکو په واک کې ورکړي.

د اطلاع رسونې د مسوولې مرجع دندې

یوولسمه ماده: د اطلاع رسونې مسووله مرجع د لاندې دندو لرونکې ده:

۱ـ غوښتونکي ته د اطلاعاتو غوښتنې فورم سپارل.

۲ـ په دغه قانون کې د درج شوو حکمونو مطابق غوښتونکي ته د اطلاعاتو غوښتنې فورم توضیح کول.

۳ـ د اطلاعاتو برابرولو په موخه اړوندې مرجع ته د اطلاعاتو غوښتنې فورم وړاندې کول.

۴ـ د دې مادې په دریم جز کې د درج شوي فورم بیا ترلاسه کول او غوښتونکي ته د هغه وړاندیز.

۵ـ د اطلاعاتو وړاندې کولو په ټګلاره کې د اړوندې مرجع له کارکوونکو سره همکاري.

۶ـ په دغه قانون کې له درج شوو حکمونو سره د برابرو اطلاعاتو له مطابقته ډاډ ترلاسه کول.

۷ـ د ادارې په انټرنېټي پاڼه او نورو ټولیزو رسنیو کې د اطلاعاتو خپرول.

۸ـ د هغو نورو دندو سرته رسول چې د اړوندې ادارې له خوا د اطلاع رسونې چارو د ښه والي لپاره، هغه ته سپارل کېږي.

د اطلاعاتو غوښتنې فورم ردول

دوولسمه ماده: که چېرې د اطلاعاتو غوښتنې فورم په دغه قانون کې له درج شوو حکمونو سره په مطابقت کې وړاندې شوی نه وي، د اطلاع رسونې مسووله مرجع، هغه د دلیلونو په یادولو سره په لیکلي توګه ردوي.

د شکایتونو څېړل

دیارلسمه ماده:

(۱) که چېرې غوښتونکی د ادارې پر وړاندې شوو اطلاعاتو باندې قناعت ونه لري، کولای شي خپل شکایت د اطلاع رسونې مسوولې مرجع ته په لیکلې توګه وړاندې کړي.

(۲) د اطلاع رسونې مسووله مرجع مکلفه ده د درېیو کاري ورځو په ترڅ کې ور رسېدلی شکایت وڅېړي او د هغه د لرې کولو لپاره د دغه قانون له حکمونو سره سم، مناسب تصمیم ونیسي.

(۳) که چېرې غوښتونکی د دې مادې په دویمه فقره کې پر درج شوې څېړنې باندې قناعت ونه کړي، کولای شي اطلاعاتو ته د لاسرسي د څار کمېسیون ته مراجعه وکړي.

د اطلاعاتو کلنی خپرول

څوارلسمه ماده:

(۱) ادارې مکلفې دي لاندې اطلاعات لږ تر لږه په کال کې یو ځل خپاره کړي:

۱ـ د ادارې د تشکیل، دندو، واکونو او د اړوندو اجرااتو راپور.

۲ـ د ادارې مالي وضعیت.

۳ـ خلکو ته د وړاندې شوو مستقیمو خدمتونو جزئیات.

۴ـ د اطلاعاتو غوښتنې او د خلکو مستقیمو شکایتونو ته د رسېدو ډول.

۵ـ اړوند تقنیني سندونه.

۶ـ اړوندې لایحې، کړنلارې او لارښودونه.

۷ـ اړوند کورني او نړیوال قراردادونه، پروتوکولونه او هوکړه لیکونه.

۸ـ پالیسي، ستراتیژي او اړوند کاري پلانونه.

۹ـ د ادارې پر تشخیص نور موارد.

(۲) ادارې مکلفې دي د سندونو او اطلاعاتو د ښې ساتنې او غوښتونکو ته د هغو د ورکولو په منظور، د اطلاعاتو بانک (ډېټابیس) جوړ کړي.

بندیزونه

پنځلسمه ماده:

(۱) د اطلاعاتو وړاندې کول په لاندې حالتونو کې بند دي:

۱ـ په هغو صورت کې چې خپلواکي، ملي واکمنی، ځمکنی بشپړتیا، ملي امنیت او ملي ګټې او ښېګڼې له ګواښ سره مخ کړي.

۲ـ په هغه صورت کې چې له نورو هېوادونو سره د افغانستان د سیاسي، اقتصادي او فرهنګي اړیکو د پرې کېدو لامل شي.

۳ـ په هغه صورت کې چې د شخص ځان، مال یا ابرو او حیثیت له ګواښ سره مخ شي.

۴ـ په هغه صورت کې چې د جرم د کشف یا د جرم له ارتکاب څخه د مخنیوي خنډ وګرځي.

۵ـ په هغه صورت کې چې د تورن د کشف، څېړنې او تعقیبولو یا په دې برخه کې د احتیاطي تدبیرونو نیولو بهیر ګډوډ کړي.

۶ـ په هغه صورت کې چې د عادلانه محاکمې بهیر او یا د حکم تنفیذ اخلال کړي.

۷ـ په هغه صورت کې چې د شخص خصوصي حریم نقض کړي.

۸ـ په هغه صورت کې چې اطلاعات د سوداګریزو، شخصي ملکیتونو او د بانکي حسابونو په موضوعګانو پورې اړه ولري، خو دا چې په قوانینو کې بل ډول تشخیص شوي وي.

(۲) لاندې حالات د دې مادې د لومړۍ فقرې په اووه او اته جزونو کې له درج شوو حکمونو څخه مستثنا دي:

۱ـ په هغه صورت کې چې واکمنه محکمه د شخصي اطلاعاتو افشاء کولو په هکله تجویز ونیسي.

۲ـ په هغه صورت کې چې د مؤلف، مصنف، هنرمند (لوبغاړي) او څېړونکي د حقوقو د ملاتړ (کاپي رایټ) قانون او له سیالۍ څخه د ملاتړ قانون او نور تقنیني سندونه نقض نه کړي.

(۳) د دې مادې په لومړۍ فقره کې له درج شوي حکم څخه سرغړونه جرم دی، مرتکب یې تر عدلي تعقیب لاندې نیول کېږي.

څلورم څپرکی

اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسیون

د کمېسیون جوړېدل

شپاړسمه ماده:

(۱) په دغه قانون کې د درج شوو موخو پلي کېدو په منظور، اطلاعاتو ته د لاسرسي د څار کمېسیون چې له دې وروسته په دغه قانون کې د کمېسیون پر نوم یادېږي، په مرکز کې په لاندې ترکیب جوړېږي:

۱ـ د اطلاعاتو او فرهنګ وزارت واکمن استازی
۲ـ د مخابراتو او معلوماتي ټکنالوجۍ وزارت واکمن استازی
۳ـ د بهرنیو چارو وزارت واکمن استازی
۴ـ د ملي امنیت د عمومي ریاست واکمن استازی
۵ـ د افغانستان د بشر د حقوقو خپلواک کمېسیون واکمن استازی
۶ـ د مدافع وکیلانو د خپلواک انجمن واکمن استازی
۷ـ د افغانستان د حقوق پوهانو ټولنې واکمن استازی
۸ـ د خبریالانو د صنفي اتحادیې دوه غوره شوي استازي
۹ـ د سیاسي ګوندونو غوره شوی استازی
۱۰ـ د مدني ټولنو دوه تنه غوره شوي استازي
۱۱ـ د افغانستان د سوداګرۍ او صنایعو خونې استازی

(۲) د ولایتونو کمېسیونونه د دې مادې په لومړۍ فقره کې د درج شوي ترکیب له په پام کې نیولو سره د اړوندو ولایتونو د ادارو او بنسټونو له واکمنو استازو څخه جوړېږي.

(۳) د دې مادې په لومړۍ او دویمه فقرو کې د درج شوو کمېسیونونو غړي د درېیو کلونو مودې لپاره ټاکل کېږي. د یوې بلې دورې لپاره د هغوی بیا ټاکل مجاز دي.

(۴) د دې مادې په لومړۍ او دویمه فقرو کې درج شوي کمېسیونونه په لومړنۍ غونډه کې د خپلو غړو له منځ څخه د کمېسیون رییس، مرستیال او منشي د یوه کال لپاره غوره کوي. د یوې بلې دورې لپاره د هغوی بیا غوره کېدل مجاز دي.

(۵) د دې مادې په لومړۍ او دویمه فقرو کې د درج شوي کمېسیون غړي د حق الحضور مستحق دي چې اندازه یې د اطلاعاتو او فرهنګ وزارت له خوا وړاندیز او د ولسمشر له خوا منظورېږي.

(۶) د دې مادې په پنځمه فقره کې درج شوی حق الحضور د اطلاعاتو او فرهنګ وزارت له بودیجې څخه ورکول کېږي.

(۷) د کمېسیون د فعالیت ډول د هغې کړنلارې مطابق چې د کمېسیون له خوا وضع کېږي، تنظیمېږي.

د کمېسیون د غړیتوب شرایط

اوولسمه ماده: هغه شخص د مرکزي او ولایتي کمېسیون د غړي په توګه ټاکل کېږي چې د لاندې شرطونو لرونکی وي:

۱ـ یوازې د افغانستان تابعیت درلودل.

۲ـ د دېرش کلنۍ عمر یې پوره کړی وي.

۳ـ لږ تر لږه د لیسانس تحصیلي سند لرل.

۴ـ له مدني حقوقو، جنایت او بشري ضد جرمونو څخه پر حرمان نه محکومیت.

۵ـ د درې کلنۍ کاري تجربې لرل.

د غړیتوب له لاسه ورکولو حالات

اتلسمه ماده:

(۱) د مرکز او ولایتي کمېسیون غړی په لاندې حالتونو کې خپل غړیتوب له لاسه ورکوي:

۱ـ په اړوند کمېسیون کې له غړیتوب څخه لیکلې استعفا د اکثریت غړو له تایید او د هغه د رییس له منظورۍ وروسته.

۲ـ په اړونده مرجع کې له دندې څخه منفکېدل.

۳ـ پر هغو صعب العلاجو ناروغیو اخته کېدل چې د هغه د دندې د اجراء خنډ وګرځي.

۴ـ د غړیتوب شرایطو د لرلو په اړه د نا سمو معلوماتو وړاندې کولو ثابتېدل.

۵ـ د موجه دلیلونو له وړاندې کولو پرته په کال کې په څلورو پرله پسې یا په جلا جلا ډول په اتو غونډو کې نه ګډون.

(۲) که چېرې د کمېسیون غړي د دې مادې په لومړۍ فقره کې د درج شوو حالتونو په یوه کې خپل غړیتوب له لاسه ورکړي، اړوند اداره یا بنسټ د پاتې مودې لپاره د هغه پر ځای د شرایطو لرونکی بل شخص د پنځلسو کاري ورځو مودې په ترڅ کې ور پېژني.

د کمېسیون دندې او واکونه

نولسمه ماده:

مرکزي او ولایتي کمېسیون په اړوند ساحه کې لاندې دندې او واکونه لري:

۱ـ له ادارو څخه اطلاعاتو ته د غوښتونکو د لاسرسي پروسې او د هغې د وړاندې کولو له څرنګوالي څخه څارنه.

۲ـ د غوښتونکو د شکایتونو څېړل.

۳ـ د اړتیا په صورت کې د ادارو د اطلاع رسونې له مسوولو مراجعو څخه د سندونو او مدارکو غوښتل.

۴ـ غوښتونکو او ادارو ته د لازمو مشورو وړاندې کول.

۵ـ د ادارو د اطلاع رسونې مسوولو مراجعو د راپورونو ارزول.

۶ـ ولسمشر او ملي شورا ته د کمېسیون د فعالیتونو د کلني راپور وړاندې کول او د هغه خپرول.

۷ـ په هېواد کې د روزنیزو برنامو جوړولو له لارې د اطلاع رسونې د فرهنګ غښتلتیا.

۸ـ د عامه خبرتیا لپاره د کمېسیون د تصمیمونو خپرول.

۹ـ د دغه قانون د حکمونو د تطبیق له څرنګوالي څخه څارنه.

۱۰ـ د اړوندو لایحو او کړنلارو تصویبول.

۱۱ـ په دغه قانون کې د درج شوو نورو دندو سرته رسول.

د کمېسیون د غونډو جوړول

شلمه ماده:

(۱) د مرکزي او ولایتي کمېسیون عادي غونډې په هرو پنځلسو ورځو کې یو ځل او فوق العاده غونډې یې د کمېسیون د رییس د غوښتنې یا د غړو د یوه ثلث پر وړاندیز جوړېدای شي.

(۲) د کمېسیون د غونډو د جوړېدو نصاب د هغه د غړو اکثریت حضور دی.

(۳) د کمېسیون تصمیمونه د حاضرو غړو د رایو د اکثریت پر بنسټ نیول کېږي، د رایو د تساوي په صورت کې، هغه اړخ ته چې رییس رایه ورکړې ده، اکثریت ګڼل کېږي.

(۴) د ولایتونو کمېسیونونه مکلف دي په هرو دریو میاشتو کې د خپلو اجرااتو راپور مرکزي کمېسیون ته وړاندې کړي.

(۵) د غونډو چارې د بېلې کړنلارې له مخې تنظیمېږي.

د اطلاع رسونې مسوولو مراجعو د راپور وړاندې کولو موده

یوویشتمه ماده: د اطلاع رسونې مسوولې مراجع مکلفې دي، د خپلو اجرااتو میاشتنی راپور اړوندو کمېسیونونو ته وړاندې کړي.

محدودیتونه

دوه ویشتمه ماده:

(۱) د کمېسیونونو رییسان او غړي نه شي کولای د تصمیم نیولو په هغو غونډو کې چې ذینفع وي، ګډون وکړي.

(۲) د کمېسیونونو رییسان او غړي نه شي کولای د دندې د اجراء په وخت کې یا د هغې له پرېښودو وروسته هغه اطلاعات چې ترلاسه کړي یې دي او د هغو افشاء کول د دغه قانون د حکمونو مطابق ممنوع وي، له هغو شخه په خپله او یا د خپلو خپلوانو په ګټه استفاده وکړي.

(۳) که چېرې د کمېسیون رییس او غړي د دې مادې په دویمه فقره کې له درج شوي حکم شخه سرغړونه وکړي، سرغړوونکي د قانون د حکمونو مطابق تر عدلي تعقیب لاندې نیول کېږي.

د کمېسیون د تصمیمونو تطبیقول

درویشتمه ماده: د کمېسیون تصمیمونه وروستني (نهایي) او له ابلاغ وروسته د تطبیق وړ دي.

اداري او اجرائیوي چارې

څلورویشتمه ماده: د کمېسیون اداري او اجرئیوی چارې په مرکز کې د اطلاعاتو او فرهنګ وزارت له خوا او په ولایتونو کې د اطلاعاتو او فرهنګ د ریاستونو له لوري د کړنلارې مطابق، تنظیم او پر مخ بیول کېږي.

پنځم څپرکی

شکایتونو ته رسېدنه

د غوښتونکي شکایت

پنځه ویشتمه ماده:

(۱) غوښتونکی کولای شي خپل شکایت په دغه قانون کې د درج شوو حکمونو له په پام کې نیولو سره، کمېسیون ته وړاندې کړي.
(۲) کمېسیون مکلف دی شکایت د هغه د رسېدو له نېټې څخه په دوو کاري غونډو کې وڅېړي.
(۳) د اړوندو شکایتونو، سندونو او مدارکو د څېړنې ډول په هغې کړنلاره کې چې د مرکزي کمېسیون له خوا وضع کېږي، تنظیمېږي.
(۴) د شکایتونو ولایتي کمېسیونونه، اړوند سندونه او مدارک د دې مادې په درېیمه فقره کې د درج شوې کړنلارې مطابق څېړي.

سرغړونې او تادیبي مویدات

شپږویشتمه ماده:

(۱) لاندې موارد د دغه قانون له حکمونو څخه سرغړونه ګڼل کېږي:
۱ـ غوښتونکي ته د اطلاعاتو غوښتنې په فورم کې د درج شوو مغایرو اطلاعاتو وړاندې کول.
۲ـ د موجه دلیلونو له وړاندې کولو پرته، غوښتونکي ته د اطلاعاتو له وړاندې کولو څخه ډډه کول.
۳ـ کمېسیون ته د واقعیت خلاف معلومات وړاندې کول.
۴ـ په ټاکلې موده کې د غوښتل شوو اطلاعاتو نه وړاندې کول.
۵ـ د کمېسیون د کړنلارو او تصمیمونو نه په پام کې نیول.
۶ـ کمېسیون د دې مادې په لومړۍ فقره کې له درج شوي حکم څخه د سرغړونې د تثبیتېدو په صورت کې، له احوالو سره سم له لاندې تادیبي مویداتو څخه د یوه پر تطبیقولو تصمیم نیسي:
۱ـ توصیه.
۲ـ لیکلی اخطار
۳ـ د قانون له حکمونو سره سم اړوندې ادارې ته د کسر معاش وړاندیز.
(۳) د دې مادې په لومړۍ فقره کې د مندرجو سرغړونو رامنځته کېدو په صورت کې چې د حقیقي یا حکمي اشخاصو پر مادي یا معنوي زیان تمام شي، د قانون له حکمونو سره سم دې جبران شي.
(۴) اړوندې مرجع مکلفې دي، وړاندیز شوي تعدیلي مویدات له قانون سره سم پلې کړي او په اړه یې کمېسیون ته ډاډ ورکړي.

شپږم څپرکی

متفرقه حکمونه

د اطلاعاتو غوښتنې د فورم بيه

اووه ويشتمه ماده: د اطلاعاتو غوښتنې د فورم ډول او محتوا او د هغه بيه د اطلاعاتو او فرهنګ وزارت له خوا ترتيب، تثبيت او د کمېسيون له تاييد وروسته د ماليې وزارت د اړوندې څانګې له خوا چاپ او عامه لاسرسي ته ايښودل کېږي.

نا دولتي ادارې

اته ويشتمه ماده: نا دولتي ادارې هم د غوښتل شوو اطلاعاتو په ورکولو کې په دغه قانون کې د درج شوو حکمونو پر په پام کې نيولو باندې مکلفې دي.

د سرغړونې تثبيتول

نهه ويشتمه ماده: کمېسيون په دغه قانون کې له درج شوو حکمونو څخه د نا دولتي ادارو د سرغړونې د تثبيت په صورت کې له احوالو سره سم د دغه قانون د شپږويشتمې مادې په دويمه فقره کې د درج شوو تاديبي مويداتو پر يوه تصميم نيسي.

بانک ته د پيسو تحويلول

دېرشمه ماده: په دغه قانون کې د درج شوو حکمونو له تطبيق څخه ترلاسه شوي مبالغ، د دولت د وارداتو په حساب کې بانک ته تحويلېږي.

د لايحو، کړنلارو او لارښودونو وضع کول

يو دېرشمه ماده: د دغه قانون د شپاړسمې مادې په لومړۍ فقره کې درج شوی کمېسيون کولای شي د دغه قانون د حکمونو د ښه تطبيق په منظور جلا لايحې، کړنلارې او لارښودونه وضع کړي.

انفاذ

دوه دېرشمه ماده: دغه قانون په رسمي جريده کې د خپرېدو له نېټې څخه دېرش ورځې وروسته نافذېږي.

دویمه ملپاڼه: اطلاعاتو ته د لاسرسي د څار کمېسیون د داخلي چارو کړنلاره

لومړی څپرکی

عمومي حکمونه

بنسټ

لومړۍ ماده: دا کړنلاره اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د شپاړسمې مادې اوومې فقرې، شلمې مادې پنځمې فقرې او څلورویشتمې مادې د حکم پر بنسټ ترتیب او جوړه شوې ده.

موخې

دویمه ماده: دا کړنلاره لاندې موخو ته د رسېدو لپاره جوړه شوې ده:

(۱) اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د موادو پلي کېدا او تعمیل؛

(۲) اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د څار کمېسیون د رییس، مرستیال او منشي او د دارالانشاء د دندو، واکونو او مسوولیتونو د بریدونو ټاکل؛

(۳) اطلاعاتو ته د لاسرسي د څار کمېسیون د داخلي عادي او ځانګړو غونډو او پرېکړو کولو د ډول ترتیب او تنظیم؛

(۴) اطلاعاتو ته د لاسرسي د څار کمېسیون د چارو د تنظیم لپاره د اغېزمن او ځواب ورکوونکي میکانیزم رامنځته کول.

اختصاري نومونه

درېیمه ماده:

(۱) اطلاعاتو ته د لاسرسي د څار کمېسیون له دې وروسته په دې کړنلاره کې د کمېسیون په نوم یادېږي.

(۲) اطلاعاتو ته د لاسرسي د څار کمېسیون دارالانشاء له دې وروسته په دې کړنلاره کې د دارالانشاء په نوم یادېږي.

دويم څپرکی

د رييس، مرستيال او منشي دندې او واکونه

د کمېسيون د رييس دندې او واکونه

څلورمه ماده: د کمېسيون د رييس دندې او واکونه دا دي:
(۱) د هېواد په داخل او بهر کې د کمېسيون د حيثيت ساتل او تمثيل؛
(۲) د غونډو مديريت او د کمېسيون د چارو د نظم خونديتوب؛
(۳) له داخلي او بهرني حقيقي او حکمي شخصيتونو سره د کمېسيون په استازيتوب د تړونونو او ژمنليکونو لاسليکول؛
(۴) د کمېسيون د ټولو صادره سندونو لاسليکول؛
(۵) د کمېسيون د اداري او اجرائيوي کارکوونکو او غړو شکايتونو ته رسېدنه؛
(۶) د کمېسيون له غړو سره په سلا او د اطلاعاتو او فرهنګ له وزارت سره په جوړجاړي، د کمېسيون دندو او صلاحيتونو په اړه د پروژو د سندونو لاسليکول؛
(۷) د پروژو د مسوول د ټاکنې يا رد په هکله د صلاحيت درلودل؛
(۸) د دارالانشاء له اجرااتو څخه څارنه؛
(۹) له قانون سره سم د کمېسيون له اړخه د ور سپارل شوو نورو دندو ترسره کول؛
(۱۰) کمېسيون ته راپور ورکول؛
(۱۱) د کمېسيون د رييس او مرستيال په نه شتون کې د کمېسيون له غړو يوه ته يې د واکونو تفويض.

د کمېسيون د مرستيال دندې او واکونه

پنځمه ماده: د کمېسيون د مرستيال دندې او واکونه عبارت دي له:
(۱) د کمېسيون په چارو کې له رييس سره همکاري.
(۲) د کمېسيون د رييس په نه شتون کې د کمېسيون د غونډو رياست کول.
(۳) د کمېسيون د رييس له لوري د ورسپارل شوو دندو ترسره کول.
(۴) د کمېسيون د رييس په نه شتون کې د هغه د دندو او صلاحيتونو ترسره کول.

د کمېسيون د منشي دندې او واکونه

شپږمه ماده:
(۱) د کمېسيون د اجنډا برابرول؛
(۲) د غونډو د صورت ثبت او د هغو راپور برابرول؛
(۳) د تصاويبو ترتيب، برابرول او د کمېسيون غړو ته يې استول او دارالانشاء ته د هغو د پلي کولو لارښوونه؛
(۴) په داخل او بهر کې د کمېسيون د عامه اړيکو مديريت او تنظيم؛
(۵) له قانون سره سم د کمېسيون د رييس له لوري د نورو ور سپارل شوو دندو ترسره کول؛

درېیم څپرکی

د کمېسیون دارالانشاء

بنسټ

اوومه ماده:

(۱) کمېسیون د شپاړسمې مادې د اوومې فقرې او اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د ۲۴مې مادې له په پام کې نیولو سره د ور سپارل شوو چارو د پر مخ بیولو په موخه د کمېسیون دارالانشاء رامنځته کوي.
(۲) د کمېسیون دارالانشاء له یوه امر او له اداري او اجرائیوي کارکوونکو څخه جوړه ده.
(۳) د دارالانشاء د کارکوونکو عزل او نصب د کمېسیون په هوکړه او د اطلاعاتو او فرهنګ وزارت په منظورۍ ترسره کېږي.
(۴) دارالانشاء د کمېسیون پر وړاندې د خپلو اجراآتو په اړه مسووله ده.

د دارالانشاء دندې، مسوولیتونه او واکونه

اتمه ماده:

(۱) کمېسیون ته د کلني پلان جوړول او وړاندیز؛

(۲) د کمېسیون د اداري او اجرائیوي پلانونو پلي کول؛

(۳) د کمېسیون د اړتیاوو او مالي لګښتونو برابرول، تنظیم او وړاندیز؛

(۴) کمېسیون ته د اداري او اجرائیوي چارو راپور ورکول؛

(۵) د کمېسیون د اداري او اجرائیوي چارو د جوړښتونو (تشکیلاتو) طرح او وړاندیز؛

(۶) اطلاعاتو ته د لاسرسي د څار کمېسیون د غړو لپاره پر خپل وخت د اسانتیاوو برابرول؛

(۷) اطلاعاتو ته د لاسرسي د بهیر د راپورونو برابرول، تنظیم او راټولول او کمېسیون ته د هغو وړاندې کول؛

(۸) اطلاعاتو ته د وګړو د لاسرسي په موخه له ټولو ادارو سره د همکارۍ او اړیکو ټینګول؛

(۹) د دارالانشاء د ټولو څانګو له اجراآتو او کړنو څخه اداره او څارنه؛

(۱۰) د قانون او هغو کړنلارو له حکمونو سره سم چې د کمېسیون له اړخه تصویبېږي، د دندو ترسره کول.

څلورم څپرکی

کمېټې

د شکایتونو څېړلو کمېټې

نهمه ماده:

(۱) شکایتونو ته د رسېدو لپاره، کمېسیون د اړتیا پر بنسټ د شکایتونو څېړلو کمېټې جوړوي.
(۲) د شکایتونو څېړلو کمېټې له درېیو یا تر دې له ډېرو غړو څخه جوړې وي.
(۳) د شکایتونو څېړلو کمېټو غونډې په علني ډول جوړېږي. ملي او نړیوال څارونکي او لیدونکي کولای شي د کمېټو په غونډو کې ګډون وکړي، خو که عامه امنیت او د نورو حقونه د غونډو پټ پاتې کېدل ایجاب کړي، د غونډو پټ پاتې کېدل د شکایتونو څېړلو د کمېټو له لوري وړاندیز او د کمېسیون له اړخه تشخیص او تاییدېږي.
(۴) د کمېسیون د پرېکړو اعلانول په هر صورت کې علني وي.

د شکایتونو د څېړلو د کمېټو دندې او واکونه

لسمه ماده: د شکایتونو څېړلو کمېټو دندې او واکونه عبارت دي له:
(۱) له اړوند سکټور څخه اطلاعاتو ته د نه لاسرسي په هکله د دارالانشاء له لارې د اطلاعاتو غوښتونکي د شکایت ترلاسه کول؛
(۲) د اړوندې ادارې د اطلاع رسونې مرجع مسوول او د اطلاعاتو غوښتونکي د احضار په ګډون اطلاعاتو ته د نه لاسرسي په هکله د را رسېدلو شکایتونو څېړل؛
(۳) د شکایتونو څېړلو کمېټې د څېړنو پایلې کمېسیون ته د وروستیو پرېکړو لپاره وړاندې کوي؛
(۴) د شکایتونو څېړلو په کمېټو کې د پایلو ترلاسه کول د اکثریت رایو پر بنسټ ترسره کېږي؛
(۵) په هغه صورت کې چې د کمېټې غړي کومې پایلې ته ونه رسېږي، موضوع د څېړلو او د پرېکړې کولو لپاره د کمېسیون غونډې ته وړاندې کېږي.

اختصاصي کمېټې

یوولسمه ماده: اختصاصي بېلابېلې کمېټې د کمېسیون له پرېکړې سره سم جوړېږي او د ځینو دندو او واکونو درلودونکي وي چې د کمېسیون له خوا هغو ته ورکول کېږي.

پنځم څپرکی

د کمېسیون د غونډو جوړول

د کمېسیون غونډې

دوولسمه ماده: غونډې له اجنډا سره سم د کمېسیون د چارو د انسجام، د کړنو د څېړلو، همغږۍ او د پرېکړو کولو په موخه د کمېسیون د غړو له راټولېدو څخه عبارت دي چې په دوه ډوله جوړېږي:
(۱) عادي غونډې په هرو پنځلسو ورځو کې یو ځل جوړېږي.
(۲) ځانګړې (فوق العاده) غونډې د رییس په غوښتنه او یا د کمېسیون د یو پر درېیمه برخه غړو په وړاندیز هر وخت جوړېدای شي.
(۳) د کمېسیون د غونډو اجنډا د غونډو له جوړېدو څخه دوه ورځې مخکې وېشل کېږي.
(۴) د غونډو جوړېدو نصاب د کمېسیون د غړو اکثریت ګڼل کېږي او پرېکړه د غونډې د حاضرو غړو د اکثریت رایو په وسیله کېږي. د مساوي رایو په صورت کې د غونډې د رییس رایه ټاکونکې ده.

د کمېسیون د غونډو اجنډا

دیارلسمه ماده:
(۱) موضوعات د کمېسیون د غونډو په اجنډا کې د کمېسیون د رییس په پرېکړې سره یا د کمېسیون د یو پر درېیمه برخه غړو د وړاندیز له مخې شاملېږي.
(۲) هغه موضوعات چې د دارالانشاء له لوري یا د کمېټو له اړخه وړاندیزېږي، د دې مادې له لومړۍ فقرې سره سم په اجنډا کې شاملېږي.
(۳) د غونډې په ورځ بېړني (عاجل) موضوعات د کمېسیون د حاضرو غړو د رایو د اکثریت له پرېکړې سره سم په اجنډا کې نیول کېږي.

شپږم څپرکی

عمومي حکمونه

تعدیلات

څوارلسمه ماده: کمېسیون د ځانګړي نښان او مُهر درلودونکی دی.
پنځلسمه ماده: په دې کړنلاره کې تعدیل د کمېسیون د اکثریت غړو په وړاندیز ترسره کېږي.
شپاړسمه ماده: دغه تګلاره د شپږو څپرکو او اوولسو مادو درلودونکې ده.

انفاذ

اوولسمه ماده: دغه کړنلاره د تصویب له نېټې وروسته نافذه او خپرېږي.

درېیمه ملپاڼه: د اطلاع رسونې د ډول لارښود

سریزه:

د ډیموکراسۍ د معتبرو ارزښتونو، بشري حقونو، د بیان او رسنیو د ازادیو ساتنې او اهمیت ته په پام سره، د ټولنې د پوهاوي، د ادارو له کړنو، اجرااتو او فعالیتونو څخه د وګړو خبرولو په موخه اطلاعاتو ته د لاسرسي حق په نړۍ کې د ملتونو د یوه ارزښتمن او مهم اصل په توګه منل شوی دی.

اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون انفاذ به وګړو ته اطلاعاتو د وړاندې کولو په برخه کې د افغانستان په تاریخ کې د یو علمي او عصري ارزښت په توګه ثبت کړای شي. د دغه قانون د حکم پر بنسټ، اطلاعاتو ته د لاسرسي څارنې کمېسیون، اطلاعاتو ته د وګړو د لاسرسي په موخه د ۱۳۹۴ لمریز کال د چنګاښ (سرطان) میاشتې په ۱۵ مه نېټه رامنځته شو، څو د یاد قانون د مفادو له پلي کېدا څخه د مخنیوي او سرغړونې په صورت کې خپلې چارې ترسره کړي او د قانون په چوکاټ کې سرغړونو او تخلفاتو ته رسېدنه وکړي.

یاد لارښود د ۱۳۹۳ لمریز کال د مرغومي (جدي) میاشتې د دویمې نېټې د ۱۱۵۶ ګڼې په رسمي جریده کې خپور شوی، اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون له څلورمې تر ۱۴ مې مادو او ۳۱ مې مادې د موادو پر بنسټ، اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د تحقق او اجراء او د غوښتونکو لپاره د لارښوونې، د اسانتیا رامنځته کولو، پر وخت د اطلاعاتو برابرولو او په ادارو کې د اطلاع ورکولو په ټولو مراجعو کې چې اطلاعاتو ته د لاسرسي د قانون د حکمونو پر بنسټ جوړې شوې دي، د پلي کېدا وړ دی.

اصطلاحات او لنډ نوмونه:

- د اطلاع رسونې د ډول لارښود؛ له دې وروسته په لنډه توګه د "لارښود" په نوم یادېږي.
- اطلاعاتو ته د لاسرسي د څار کمېسیون؛ له دې وروسته په دغه لارښود کې د "کمېسیون" په نوم یادېږي.
- د تسلیمۍ سند؛ هغه رسمي سند دی چې د اطلاع رسونې مرجع د مسوول له خوا، د اطلاعاتو غوښتلو فورمې د ترلاسه کولو په مقابل کې د اطلاعاتو غوښتونکي ته ورکول کېږي.
- د دغه لارښود اصطلاحات، اطلاعاتو ته د لاسرسي د قانون له درېیمې مادې سره سم، د یو شان تعریف لرونکي دي.

د اطلاع رسولو د مرجع مسوول:

۱ ـ د اطلاع رسونې د مرجع مسوول هغه حقیقي شخص دی چې د ادارو له خوا اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د لسمې مادې له حکم سره سم د اطلاع رسولو په موخه رسماً ګومارل کېږي او کمیسیون ته د مکتوب په وسیله ور پېژندل کېږي.

۲ ـ د اطلاع رسولو شخص باید د لاندې شرایطو لرونکی وي:

الف ـ لږ تر لږه د حقوقو، اړیکو، ژورنالېزم، عامه ادارې او ادبیاتو له څانګو په یوه کې د نیمه عالي زده کړو لرونکی وي.

ب ـ د نېک شهرت لرونکی، ازادۍ او اطلاعاتو خپرېدا ته ژمن وي.

ج ـ په خپله اړوند اداره کې د اطلاعاتو په اړه بشپړ معلومات ولري.

موخې:

دغه لارښود لاندې موخو ته په پام د ادارو لپاره د اطلاع رسولو د لارښوونې او انسجام لپاره جوړ شوی دی:

۱ ـ اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د حکمونو ترسره کول.

۲ ـ د اطلاعاتو غوښتونکو ته پر وخت د اطلاعاتو برابرولو اسانتیا.

۳ ـ د غوښتل شوو اطلاعاتو برابرول او چمتو کول.

۴ ـ د اطلاع رسونې د بهیر او چارو نظم او انسجام.

۵ ـ د اطلاع رسونې د فرهنګ پیاوړتیا.

د اطلاع رسولو د مسوولې مرجع دندې او مکلفیتونه:

د اطلاع رسولو مسوولې مرجع د لاندې چارو په ترسره کولو مکلفې دي:

۱ ـ د اطلاع رسولو مسووله مرجع اطلاعاتو ته د لاسرسي او له دغه لارښود سره د تړلو تقنیني سندونه پر اجرا مکلفه ده.

۲ ـ د اطلاعاتو غوښتونکي غوښتنه ترلاسه کول او هغه ته د اطلاعاتو غوښتنې فورم وېشل او لازمه همکاري ورسره کول.

۳ـ که غوښتونکی د معلولیت یا بېسوادۍ له امله نه شي کولای په لیکلي بڼه اطلاعات وغواړي، د اطلاع رسونې مسووله مرجع باید د غوښتونکي شفاهي غوښتنه ولیکي. د غوښتونکي د لاسلیک او یا د ګوتې نښې له اخیستو مخکې، د غوښتونکي غوښتنه د هغه د تایید لپاره ولولي.

۴ـ د اطلاعاتو غوښتنې د ثبت په کتاب کې د اطلاعاتو غوښتنې د فورم ثبتول.

۵ـ د اطلاعاتو غوښتنې د فورم ترلاسه کولو پر مهال، د اطلاعاتو غوښتونکي ته د رسید سپارل.

۶ـ د اړوندې ادارې له اړوندې څانګې څخه غوښتونکي ته د اطلاعاتو برابرولو په موخه په لیکلې بڼه د اطلاعاتو غوښتنې استول.

۷ـ په هغه صورت کې چې اداره د غوښتل شوو اطلاعاتو د پېژندنې لپاره لا ډېرو توضیحاتو ته اړتیا ولري، د اطلاع رسونې مسووله مرجع باید موضوع د اطلاعاتو له غوښتونکي سره شریکه، تعقیب او د هغه د اطلاعاتو غوښتنې څرنګوالی روښانه کړي.

۸ـ په هغه صورت کې چې غوښتل شوي اطلاعات په اړوند اداره کې موجود نه وي او معلومه وي چې د هماغې ادارې په بله برخه کې شتون لري، د اطلاعاتو غوښتنه باید په پنځو کاري ورځو کې هماغې برخې ته واستول شي او د اطلاعاتو غوښتونکی د استولو له موضوع په لیکلې بڼه خبر کړای شي.

۹ـ په اداره کې د اطلاعاتو شتون او غوښتونکي ته د هغو نه ورکول او یا د اطلاعاتو نه شتون په صورت کې غوښتونکی باید د لیک له لارې خبر کړای شي.

۱۰ـ د هغې ادارې په انټرنېټي پاڼه، چاپي خپرونو او نورو اړوند رسنیو کې د اطلاعاتو خپرول.

۱۱ـ کمېسیون ته د راپور برابرول او استول.

۱۲ـ اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون له مندرجو حکمونو سره سم د وړاندې کېدونکو اطلاعاتو له مطابقت څخه ډاډ ترلاسه کول.

۱۳ـ د غوښتل شوو اطلاعاتو برابرولو په بهیر کې د څانګې له اړوندو کارکوونکو سره همکاري.

۱۴ـ د نورو هغو دندو ترسره کول چې د اطلاع رسونې چارو د ښه والي لپاره د اړوندې ادارې له خوا هغه ته ور سپارل کېږي.

۱۵ـ د اطلاعاتو له غوښتونکي سره ښه او نېک چلند.

د اطلاعاتو چمتو کولو او وړاندې کولو پړاوونه:

د اطلاع رسونې مسووله مرجع باید د اطلاعاتو وړاندې کولو پر مهال لاندې پړاوونه هم مراعات کړي:

۱ـ په لومړي پړاو کې د فورم له ترلاسه کولو وروسته:

- د اطلاعاتو غوښتنې د فورم په دویمه ګڼه جدول کې د اړتیا وړ اطلاعاتو لیکل
- په کتاب کې د غوښتل شوو اطلاعاتو په ګډون د اطلاعاتو غوښتلو د فورم ثبت
- د اطلاعاتو لرونکو ادارو او څانګو تشخیص

۲ـ په هغه صورت کې چې غوښتونکی په چاپي بڼه او یا د نورو وسیلو له لارې د اطلاعاتو غوښتونکی وي:

- د سندونو له ترلاسه کولو مخکې د پاڼو د کاپي کولو د لګښت ورکول

۳ـ د اطلاعاتو رسونې مسووله مرجع مکلفه ده چې په دغه پړاو کې لاندې موارد رعایت کړي:

- غوښتونکي ته د اطلاعاتو چمتو کولو لپاره د وخت ټاکل (له یوې څخه تر ۱۰ کاري ورځو ډېر نه وي) د موجه دلایلو د شتون په صورت کې، دغه وخت تر درېیو ورځو پورې نوره هم غځېدلی شي. که چېرې د اطلاع رسونې مرجع د اطلاعاتو چمتو کولو زماني محدودیت اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د ۶مې مادې له لومړۍ فقرې سره سم وغځوي، په هماغو لسو کاري ورځو کې د تمدید د دلیل او وخت په اړه باید غوښتونکی خبر کړي.
- ادارې مکلفې دي چې غوښتل شوي اطلاعات لږ تر لږه د درېیو کاري ورځو په ترڅ کې د اطلاعاتو غوښتنې فورم د رسید له نېټې څخه چمتو او وړاندې کړي.
- ادارې مکلفې دي غوښتل شوي اطلاعات چې د اشخاصو د خوندیتوب او ځان ساتنې یا د شخص د ازادۍ لپاره ضروري وګڼل شي، د اطلاعاتو غوښتنې فورم د رسید له نېټې څخه حد اکثر د ۲۴ ساعتونو په ترڅ کې چمتو او وړاندې کړي.
- د اطلاعاتو غوښتنې د ثبت په کتاب کې د ترلاسه شوي مبلغ لیکل.
- په ۲۴ ساعتونو کې د اړوندې ادارې او څانګو له لارې د اطلاعاتو له لرونکي شخص سره اړیکه نیول.

- د مسوول د نه شتون په صورت کې چې اطلاعات په واک کې لري، د اطلاع رسونې مسووله مرجع باید له هغې ځانګې سره چې له قانون، ستراتیژیو او پالیسیو سره تړاو ولري، اړیکه ونیسي.

۴ـ کله چې اطلاعات د خواله او ټولنیزو رسنیو له لارې ترلاسه کېدلی شي، د اطلاع رسونې مسووله مرجع کولای شي د فورم له ثبت څخه وروسته یاده موضوع غوښتونکي ته ابلاغ کړي.

۵ـ په درېیو میاشتو کې د اطلاع رسونې مسوولې مرجع ته د اطلاعاتو غوښتونکي نه مراجعه، انصراف ګڼل کېږي، په داسې حال کې چې له دغه وخت څخه وروسته شخص اطلاعات وغواړي، د اطلاعاتو غوښتلو فورم باید له سره ډک او بشپړه کړي.

۶ـ کله چې د اطلاعاتو غوښتنه د لومړي درجه چارواکو په اړه وي، د اطلاع رسونې مسووله مرجع د هغې د مستقیم امر له لارې له یاد مقام سره اړیکه نیسي او د موضوع پر تعقیب مکلفه بلل کېږي.

۷ـ په هغه صورت کې چې غوښتل شوي اطلاعات د یوې ادارې په څو ځانګو پورې اړه ولري، د اطلاع رسونې مسووله مرجع مکلفه ده، ټولې اړوند ځانګې رسماً خبرې کړي او پر ټاکلي وخت د اړتیا وړ سندونه راټول او د غوښتونکي په واک کې یې ورکړي.

د اطلاعاتو غوښتنې رد:

۱ـ کله چې د اطلاعاتو غوښتنه د ممنوعیت پر بنسټ په ټولیز یا قسمي ډول رد شي، د اطلاع رسونې مسوول باید غوښتونکی له مشخص ممنوعیت چې له کبله یې د هغه غوښتنه رد شوې ده، په لیکلې بڼه خبر کړي.

۲ـ د اطلاع رسونې مسووله مرجع مکلفه ده چې د شکایت د حق په اړه د اطلاعاتو غوښتنې د رد، د پرېکړې پر وړاندې غوښتونکي ته اړینه لارښوونه وکړي.

د شکایتونو پړاوونه:

۱ـ کله چې غوښتونکی د ترلاسه شوو اطلاعاتو او یا د اطلاعاتو غوښتنې پر رد قناعت ونه کړي او یا پر دغه باور وي چې د قانون له حکمونو سره سم یې غوښتنې ته رسېدنه نه ده شوې، کولای شي په لیکلې بڼه خپل شکایت د اطلاع رسونې مسوولې مرجع ته وسپاري.

۲ـ د اطلاع رسونې مسووله مرجع مکلفه ده د درېیو کاري ورځو په ترڅ کې ور رسېدلی

شکایت وڅېړي او د هغه د حل لپاره اړینه پرېکړه وکړي.

۳ـ د مسوولو اشخاصو له خوا د اطلاعاتو نه ورکولو په صورت کې د اطلاع رسونې مرجع باید له دې موضوع کمېسیون ته خبر ورکړي؛ په داسې وخت کې کمېسیون په نېغه توګه له مسوولې مرجع سره اړیکه نیسي.

د سندونو رسمیت:

د ادارو له ادرس څخه ټول وړاندې شوي سندونه هم د ډله ییزو وسایلو او ټولنیزو رسنیو له لارې او هم په چاپي بڼه رسمي سندونه ګڼل کېږي او لاندې موارد د رعایت وړ دي:

۱ ـ وړاندي شوي سندونه اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون له حکمونو سره سم وړاندې شي.

۲ـ د اطلاع رسونې مسووله مرجع مکلفه ده چې رسمي او موثق سندونه چمتو او د اطلاعاتو غوښتونکي په واک کې یې ورکړي.

۳ـ د اطلاع رسونې مسووله مرجع مکلفه ده چې د اطلاعاتو صحت او سموالی په مهر او لاسلیک سره تایید کړي.

۴ـ وړاندې شوي سندونه باید د رسمي اعتبار لرونکي وي او د هغوی ټول پړاوونه باید شفاف، د لوستو او استفادې وړ او بشپړ رویت ولري.

۵ـ سندونه چې نیمګړي او په غیر شفاف ډول وړاندې شي، غوښتونکی کولای شي د هغو له اخیستلو څخه سر وغړوي او خپل شکایت د اطلاع رسونې مرجع ته وړاندې کړي.

د اطلاع رسونې دفتر:

۱ ـ د اطلاع رسونې دفترونه باید لاندې موارد رعایت کړي او لرونکي یې وي:

۲ـ د عامه وګړو لپاره مشخص او د موندنې وړ ادرس؛

۳ـ د اړونده ادارې په رسمي ویبپاڼه کې د اطلاع رسونې دفتر د ټولو اړینو او مهمو ځانګړنو درج؛

۴ـ د کمپیوټري وسایلو او نورو ضروري تجهیزاتو درلودل؛

۵ـ د اطلاعاتو غوښتنې په هکله د معلوماتي ډېټابېس رامنځته کول؛

۶ـ د اطلاعاتو غوښتنې فورم او غوښتونکي ته د ورکړل شوو ټولو مکتوبونو او سندونو ثبت او ساتل؛

۷ـ اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د ۱۴ مې مادې د دويمې فقرې د موادو د لا ډېر ګټورتوب او اغېزناک توب لپاره ټولې ادارې بايد په لاس کې شته اطلاعات په داسې ډول ترتيب او مديريت کړي چې اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون له حکمونو سره سم غوښتنو ته د ځواب ورکولو بهير چټک کړي، په ځانګړې توګه زماني محدوديت چې اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون په شپږمه ماده کې ترې يادونه شوې ده، مراعات شي.
۸ـ له لومړۍ فقرې سره سم د بهير د ګړنديتوب لپاره ټولې ادارې مکلفې دي چې د اطلاعاتو مديريت له کړنلارې سره چې د کمېسيون په وسيله تصويبېږي، هوکړه وکړي او له تصويب وروسته په شپږو مياشتو کې ځانونه له يادو معيارونو سره عيار کړي.
۹ـ اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د ۱۴ مې مادې د لومړۍ فقرې رعايت لپاره ټولې ادارې بايد د اطلاعاتو ډلبندي شوې نوملړ چې له دوی سره موجود دی، خپور کړي، تر څو اطلاعاتو ته د لاسرسي د بهير د چټکوالي لامل وګرځي.

کمېسيون ته د راپور چمتو کول او وړاندې کول:

د هرې ادارې د اطلاع رسونې مسووله مرجع کمېسيون ته پر راپور ورکولو مکلفه ده او لاندې موارد د منلو وړ بلل کېږي:
۱ـ د اطلاع رسونې د مسوولې مرجع راپور بايد روڼ، واضح او باوري وي.
۲ـ راپور په ځانګړي فارمټ کې چې د کمېسيون په وسيله برابرېږي، واستول شي.
۳ـ راپور، د هرې مياشتې په توپير له هرو درېيو مياشتو وروسته په ليکلي ډول د برېښناليک، فکس او يا د بلې هرې شونې وسيلې له لارې رسماً استول کېدای شي.
۴ـ راپور، د فعاليتونو، لاسته راوړنو، ستونزو، ثبت شوو شکايتونو، خنډونو، ننګونو او د اطلاع رسونې د مسوولې مرجع د دندې اړوند مشخصو وړانديزونو درلودونکی وي.
۵ـ د هر راپور په پای کې د راپور د ترتيبوونکو او تصديقوونکو نومونه له لاسليک او مهر سره يو ځای بايد وي.
۶ـ د اطلاع رسونې د مسوولې مرجع راپور بايد د کمېسيون په ادرس واستول شي.
۷ـ راپور په درېيو نسخو کې برابرېږي چې يوه نسخه يې کمېسيون ته استول کېږي، دويمه نسخه يې اړوندې ادارې ته او درېيمه يې د اطلاع رسونې له مسوولې مرجع سره ساتل کېږي.
۸ـ راپور، په داسې ډول چمتو شي چې د مراجعينو شمېر د هغو کسانو په ګډون چې فورم ډکوي، په يوه مياشت کې د حقيقي او حکمي اشخاصو په توپير، معلوم او د هغه شمېر او تفصيلات روښانه وي.

تصويب:

دغه لارښود د کمېسيون له تصويب وروسته د اجرا وړ دی او خپرېږي.

څلورمه ملپاڼه: د اطلاعاتو غوښتنې فورم او د اطلاعاتو غوښتنې ثبت کتاب

د افغانستان اسلامي جمهوریت
اطلاعاتوته د لاسرسی د څارنې کمیسیون

جمهوری اسلامی افغانستان
کمیسیون نظارت دسترسی به اطلاعات

Islamic Republic of Afghanistan
Oversight Commission on Access to Information

نمبر مسلسل: (0007)   قیمت: ۱۰ افغانی

فورم تقاضای اطلاعات

به اداره محترم:

د غوښتونکي مکمل نوم: نام مکمل متقاضی:	
د غوښتونکي دنده: وظیفه متقاضی: (اختیاری)	
د اړیکی شمیره: شماره تماس:	
بریښنا لیک: ایمیل: (اختیاری)	
د اطلاعاتو غوښتونکي پته: آدرس متقاضی اطلاعات:	
اداری ته د اطلاعات غوښتنی فورم د سپارلو نیټه: تاریخ تسلیمی فورم اطلاعات به اداره:	
د ضرورت وړ اطلاعات: اطلاعات مورد نیاز: (سند، نمونه، مودل و غیره)	

د اطلاع رسونې د دفتر د استفادې لپاره / برای استفاده دفتر اطلاع رسانی:

تاریخ وارده:		شماره ثبت وارده:	
تاریخ صادره:		شماره ثبت صادره:	
نام تسلیم شونده:		امضأ تسلیم شونده:	
آدرس اداره:			
ملاحظات:			

د افغانستان اسلامي جمهوریت
اطلاعاتوته د لاسرسی د څارني کمیسیون

جمهوری اسلامی افغانستان
کمیسیون نظارت دسترسی به اطلاعات

Islamic Republic of Afghanistan
Oversight Commission on Access to Information

د اطلاعاتو غوښتنه/ تقاضای اطلاعات

پرله پسي شمیره/ شماره مسلسل: 1

د اطلاعاتو د غوښتونکي نوم: اسم متقاضی اطلاعات:	د اطلاعاتو غوښتنې فورم شمیره: شماره فورم تقاضای اطلاعات:
د فورم تسلیمیدونکی دنده او اداره: اداره و وظیفه تسلیم شونده فورم:	د فورم د تسلیمی نېټه: تاریخ تسلیمی فورم:
د فورم تسلیمیدونکي نوم: اسم تسلیم شونده فورم:	د فورم تسلیمیدونکي لاسلیک: امضاء تسلیم شونده فورم:
دغوښتل شوو اطلاعاتو موضوع: موضوع اطلاعات تقاضا شده:	

د اطلاعاتو ورکول / ارایه اطلاعات

د اطلاعاتو تسلیمیدونکی نوم: اسم تسلیم شونده اطلاعات:	د صادره شمیره (د اطلاعاتو وراندی کولو مکتوب شمیره): شماره صادره (شماره مکتوب ارایه اطلاعات):
د تسلمیدونکي لاسلیک: امضاء تسلیم شونده:	سپارل شوي پیسي: مبلغ پرداخت شده:
د لګښتونو ډول او کچه: نوعیت و مقدار مصارف:	د اطلاعاتو ورکولو نېټه: تاریخ ارایه اطلاعات:
د اطلاعاتو ورکولو مسؤل نوم: اسم مسؤل اطلاع رسانی:	
د اطلاعاتو ورکولو مسؤل لاسلیک: امضاء مسؤل اطلاع رسانی:	
کتني: ملاحظات:	

د افغانستان اسلامي جمهوریت
کمیسیون نظارت دسترسی به اطلاعات
Oversight Commission on Access to Information

پرله پسي شمیره/ شماره مسلسل: 1

د اطلاعاتو غوښتنې فورم د تسلیمی رسید **رسید تسلیمی فورم تقاضای اطلاعات**
د اطلاعاتو غوښتونکي نوم: اسم متقاضی اطلاعات:
د فورم د تسلیمی نېټه: تاریخ تسلیمی فورم:
د اطلاعاتو وړاندې کولو نېټه: تاریخ ارایه اطلاعات:
د فورم تسلیمیدونکي نوم: اسم تسلیم شونده فورم:
د اداری نوم: اسم اداره:
د فورم تسلیمیدونکي لاسلیک: امضاء تسلیم شونده فورم:
کتني: ملاحظات:

پایله

په افغانستان کې اطلاعاتو ته د لاسرسي کمېسیون په رامنځته کېدو او کار پیلولو سره اطلاعاتو ته د لاسرسي موضوع په ټولیز ډول په افغاني ټولنه کې د رسنیو له لارې مطرح شوه چې تر ډېره زمونږ په هېواد کې یوه نوې خبره وه؛ نو ځکه اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د جوړېدو بهیر، د اطلاعاتو ورکوونکو او غوښتونکو مسوولیتونه، محدودیتونه او اړتیاوې د عامو خلکو او مسلکي کار کوونکو لپاره مسلکي او مفصلې شرحې ته اړتیا درلوده. دا چې خپله د دې پروسې د دودلو او پیاوړتیا ملاتړی وم او د کمېسیون د غړي په توګه د یوې برخې مسوولیتونه را له غاړې وو؛ نو ځکه مې په دې برخه کې د یوه معلوماتي او مسلکي لارښود کتاب د شتون اړتیا ښه حس کولای شوه او د دې اړتیا پر بنسټ مې د "اطلاعاتو ته د لاسرسي لارې چارې" کتاب پر لیکلو پیل وکړ.

د دغه کتاب په بشپړېدو سره دې پایلې ته ورسېدم چې که څه هم دغه موضوع په بشپړه توګه په دغه کتاب کې نه شي رانغاړل کېدای او لا په دې برخه کې ډېر کار او زیار ته اړتیا ده، خو د دغه کتاب په لیکلو سره مې وکولای شوای په دې برخه کې د لومړي ځل لپاره د یوې اړتیا له مخې ګام پورته کړم او د دې موضوع په اړه درنو هېوادوالو ته په پښتو ژبه یو څه اړین مواد وړاندې کړم؛ ځکه چې په دې برخه کې د کتاب په بڼه پر پښتو ژبه څه نه دي لیکل شوي. دغه کتاب کولای شي چې له لوستونکو سره د اطلاعاتو ترلاسه کولو او پېژندلو په برخه کې تر ډېره مرسته وکړي او هغوی به اوس تر پخوا ښه پوهېدلي وي چې معلومات او محرم اطلاعات کوم دي، دوی کوم ډول اطلاعاتو ته د لاسرسي حق لري.

زه پر دې باور یم چې دغه کتاب به وکولای شي له ډېرو سره مرسته وکړي چې له مسوولو ادارو او چارواکو څخه اطلاعاتو ته د لاسرسي خپل حق تري وغواړي او دا به ورته اوس ښه څرګنده شوې وي چې کوم څه د دوی حق دی او څه ډول یې ترلاسه او استفاده ترې کولای شي. زه به نه یواځې د دغه کتاب په لیکلو بسنه ونه وکړم، بلکې هڅه به وکړم چې په دې برخه کې نور اړین ګامونه پورته کړم، څو د نورو په مرسته دغه کمرنګه برخه غني او د بډاینې لور ته بوځو او دومره یې غني کړو چې هېوادوال او په ځانګړې توګه ژورنالیستان، لیکوالان او څېړونکي د اطلاعاتو ترلاسه کولو پر مهال له خنډ، ځنډ، شک او حقوقي ستونزې سره مخ نه شي، بلکې د شوي کار په پایله کې خپل حق پر خپل وخت او بشپړه توګه ترلاسه کړي.

د یادونې وړ ده، تر دې وړاندې پر پښتو ژبه اطلاعاتو ته د لاسرسي په اړه کوم ځانګړی اثر نه و، څو ژورنالېستان او د ژورنالېزم پوهنځي محصلین ترې ګټه واخلي، خو اوس د دې اثر په چاپ سره لږ تر لږه یو مستقل او د معلوماتو لرونکی ځانګړی اثر رامنځته شو. زما په اند دا کتاب د اوس لپاره دې اړتیا ته مسلکي ځواب ویلی شي.

د دغه کتاب د لیکلو لپاره مې پر افغانستان سربېره د نړۍ د ګڼو هېوادونو اړوند اطلاعاتو ته د لاسرسي قوانین په پرتلیز ډول ولوستل او له معلوماتو څخه مې یې د کتاب د محتویاتو په بېلابېلو برخو کې ګټه واخیسته، څو لوستونکی یوازې په افغانستان پورې محدود پاتې نه شي او د موضوع په اړه نړیوال لید او معلومات ولري.

وړاندیزونه

۱ـ دولتي ادارو، د اطلاعاتو او سندونو د تصنیف او ډلبندۍ پروسه په داسې حال کې پیل کړې ده چې په دې برخه کې نه تجربه او نه کوم معیاري لارښود له ځان سره لري، دا پروسه باید ودرول شي. لومړی باید د ادارو د اطلاعاتو او سندونو ډلبندۍ ارزونه او علمي څېړنه وشي، د اطلاعاتو د برخې د کارکوونکو مهارتونه او وړتیاوې لوړې شي او بیا دې د اطلاعاتو او سندونو معیاري ډلبندي وشي څو خلکو ته په سمه توګه اطلاعاتو ته لاسرسی تامین او د ادارو رازونه خوندي شي.

۲ـ دولت باید اطلاعات د خپلو وېبپاڼو له لارې خپاره کړي، څو خلک او ژورنالېستان اړینو اطلاعاتو ته په پراخه کچه لاسرسی ومومي.

۳ـ اطلاعاتو ته د لاسرسي موضوع باید د ښوونځیو او پوهنتونونو په نصاب کې شامله شي. له دغه کتاب څخه په تدریس کې ګټه اخیستل کېدای شي.

۴ـ د دولت مشرتابه باید اطلاعاتو ته د لاسرسي حق د تامین لپاره خپله سیاسي اراده وښیي او د فساد د مخنیوي په برخه کې اطلاعاتو ته د لاسرسي لپاره داسې سیستم جوړ کړي چې خلک د فساد پر ضد په مبارزه کې له دې څخه ګټه واخلي او خلک د ځان ملګري کړي.

۵ـ حکومت باید اړینه بودیجه اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسیون په واک کې ورکړي څو دغه کمېسیون نه یوازې په سمه توګه اطلاعاتو ته د لاسرسي له حق څخه څارنه وکړي، بلکې خپلې دندې په سمه توګه اجرا کړي او خلک د اطلاعاتو غوښتنې ته وهڅوي.

۶ـ د چارواکو لپاره د روزنیزو پروګرامونو جوړول، اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د بریالي پلي کېدنې لپاره له کلیدي غوښتنو څخه یوه ده، لازمه ده چې دولت په لومړي قدم کې د اطلاع رسونې د مرجع مسوولین وروزي او بیا په دولتي ادارو کې اطلاعاتو ته د لاسرسي په اړه د عامه پوهاوي پروګرامونه پلي کړي.

۷ـ دولتي ادارې د سندونو او اطلاعاتو د ښې ساتنې او غوښتونکو ته د هغو د پر وخت ورکولو لپاره د اطلاعاتو بانک (ډېټابېس) نه لري، د اطلاعاتو منظم بانک باید له نورو اړوندو ادارو سره په همغږۍ جوړ کړي او خلک باید د خپلو وېبپاڼو له لارې خبر کړي چې دوی کوم سندونه او اطلاعات له ځان سره لري.

۸ـ د ارشاد، حج او اوقافو وزارت دې د اطلاعاتو د اهمیت، اطلاعاتو ته د لاسرسي حق او ګټو په اړه یې د عامه پوهاوي په برخه کې د جوماتونو او د دیني مرکزونو له دیني عالمانو څخه ګټه واخلي تر څو عام ولس له دغه حق څخه خبر شي او چارواکي اړ کړي چې خلکو ته پر وخت اطلاعات ورکړي.

۹ـ اطلاعاتو ته د خلکو د لاسرسي په اړه د افغانستان نور قوانین ځیني محدودیتونه لري، دغه قوانین او مقررې باید اصلاح شي او اطلاعاتو ته د لاسرسي په اړه ګونګ او مبهم مواد باید په سمه توګه تعریف او تفسیر شي څو د هغو موارد مخه ونیول شي چې محدودیت رامنځته کوي.

۱۰ـ هره اداره باید د اطلاع رسونې د مرجع د مسوول د معرفۍ تر څنګ، د شکایتونو اورېدو مرجع هم ټولو خلکو ته ور وپېژني، څو خلک پوه شي چې د شکایتونو لرلو په صورت کې کومې مرجع ته مراجعه وکړي او هره اداره باید د شکایتونو اورېدو مرجع د معرفۍ په اړه کمېسیون ته رسماً اطلاع ورکړي.

۱۱ـ د مدني ټولنې بنسټونه باید د خلکو د لېوالتیا وړ موضوعات په ګوته کړي او خلکو ته وښيي چې په څه ډول د دوی یوه ستونزه اطلاعاتو ته د لاسرسي له موضوع سره تړاو لري. دغه راز دوی باید د اطلاعاتو غوښتنې فورم په ډکولو او لیکلو کې له خلکو سره مرسته وکړي او د اړتیا په صورت کې د خلکو ځانګړو ګروپونو (نا لوستو، نا بینا او نورو) ته باید اطلاعاتو ته د لاسرسي پوره اسانتیاوې برابرې کړي.

۱۲ـ رسنۍ باید اطلاعاتو ته د لاسرسي په اړه د عامه پوهاوي په برخه کې خپل رغنده

رول ولوبوي او له همدغه حق څخه په ګټه اخيستو د مهمو مسئلو په اړه راپوروڼه خپاره کړي. رسنۍ به له دې لارې دوه ګټې ولري، يو به د خپرېدو لپاره ګټور موضوعات ترلاسه کوي او بل به اطلاعاتو ته په لاسرسي کې له خنډونو سره مخ نه وي.

۱۳ ـ اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسيون او مدني ټولنه بايد په ګډه کار وکړي چې په هېواد کې اطلاعاتو ته د لاسرسي بنسټيزې ستونزې ومومي، د هغو د حل لپاره لارې چارې ولټوي او اطلاعاتو ته د لاسرسي لپاره ملي ستراتيژي جوړه کړي چې په هېواد کې اطلاعاتو ته د خلکو لاسرسی يقيني شي.

۱۴ ـ اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسيون بايد د عامه پوهاوي کچې لوړولو، د روزنيزو پروګرامونو جوړولو، د سرغړونو پر وړاندې د تاديبي مويداتو تجويزولو، غوښتونکو ته د مشورې په ورکولو کې مهم رول ولوبوي او حکومت بايد په دې برخه کې له کمېسيون سره اړينه مرسته وکړي او د کمېسيون اړتياوې پوره کړي.

۱۵ ـ اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسيون بايد اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون د حکمونو د ښه تطبيق په منظور لسګونه جلا لايحې، کړنلارې او لارښودونه وضع کړي. کمېسيون بايد د اطلاعاتو يو ثابت فيس او بېلګيزې کړنلارې ټولو ادارو ته ور وپېژني، څو هره اداره د دې پر ځای د ځان لپاره فيس او کړنلاره وټاکي.

۱۶ ـ اطلاعاتو ته د لاسرسي د څارنې کمېسيون بايد اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون هغه نيمګړتياوې په ګوته کړي چې عملي بڼه نه لري او يا ستونزې را ولاړوي، هغه نيمګړتياوې چې د يوې مقررې په واسطه رفع کېږي، د لرې کولو لپاره د يوې مقررې مسوده جوړه او حکومت ته يې وړاندې کړي او هغه نيمګړتياوې چې اطلاعاتو ته د لاسرسي پر وړاندې جدي دي، د قانون د تعديل طرحه جوړه او حکومت ته دې وړاندې کړي.

اخځلیکونه

١ــ د افغانستان اساسي قانون، رسمي جريده: کابل، ۱۳۸۲ ل
٢ــ د تولیزو رسنیو قانون، رسمي جريده، ګڼه: ۹۸۶ کابل، ۱۳۸۸ ل
٣ــ اطلاعاتو ته د لاسرسي قانون، رسمي جريده، ګڼه: ۱۱۵۶ کابل، ۱۳۹۳ ل
٤ــ د احصایې قانون، رسمي جريده، ګڼه: ۱۱۱۰ کابل، ۱۳۹۲ ل
٥ــ د جزا قانون، رسمي جريده، ګڼه: ۳۴۷ کابل، ۱۳۵۵ ل
٦ــ مدني قانون، تمهيدي باب، لومړی توک، رسمي جريده، ګڼه: ۳۵۳ کابل، ۱۳۵۵ ل
٧ــ د کورني او بهرني امنيت پر ضد د جرمونو قانون، رسمي جريده، ګڼه: ۶۴۹ کابل، ۱۳۶۶ ل
٨ــ د مخابراتي خدمتونو د تنظيم قانون، رسمي جريده، ګڼه: ۱۰۳۱ کابل ۱۳۸۹ ل
٩ــ د تقنيني سندونو د خپرولو د طرز او نافذلو قانون، کابل، ۱۳۹۵ ل
۱۰ــ د بهرنيو چارو وزارت د اوراقو (ارشيف) اداري مقرره، رسمي جريده، ګڼه: ۷۹۲ کابل، ۱۴۲۱ ق
۱۱ــ د ځمکې پېژندنې په اړه معلوماتو او اطلاعاتو ته د لاسرسي پالیسي، کابل، ۱۳۹۱ ل
۱۲ــ د طبي اخلاقو کتاب، ډاکټر ناز افرين قاسم زاده او نريمان سپهروند فارسي ژباړه، د ډاکټرانو نړيواله ټولنه، ۲۰۰۹ ز
۱۳ــ په افغانستان کې د طبي اخلاقو لارښود، کابل، ۱۳۹۲ ل
۱٤ــ د مريلنډ د روغتيا او ذهني پالنې اداره (ډي اېچ اېم اېچ) له خپلو ناروغانو سره د خصوصي حريم ساتلو يادښت، امريکا، ۲۰۱۳ ز
۱٥ــ په اسيايي کنفرانس کې د مدني ټولنې او دولتي اطلاعاتو ته د لاسرسي په اړه د کوريا هېواد راپور د ۲۰۰۱ زېږديز، کال د اپرېل ۱۳ــ۱۴ مه
۱٦ــ د وينزويلا د اساسي قانون ۲۸مه ماده
۱۷ــ د سوېلي افريقا د جمهوريت د ۱۹۹۶ زېږديز کال اساسي قانون
(Article 32(2) and Schedule 6, item 23 of the 1996 Constitution)
۱۸ــ د جيمز مايکل (J Michael) ليکنه، رسمي اطلاعاتو ته د لاسرسي د ازادۍ حق، د ادارو او بشري حقونو خپرونه
(OSCE Office for Democratic Vol.5:1, winter 1996/1997)
۱۹ــ پرابلم های سلوکی اطفال، ص ۱۶۰، يفتلي، غلام جيلاني، کابل، ۱۳۵۹ ل
۲۰ــ د ښوونې او روزنې عمده اصطلاحات، محقق ساهره شريف، کابل، ۱۳۹۰ ل

٢١ ــ روان شناسي عمومي، ص ٥٥٧، محمد قاسم
٢٢ ــ اطلاعاتو ته د لاسرسي د حق نړیوال بنسټ د اطلاعاتو په اړه د ٢٠١٥ کال ډلبندي:
www.rti rating.org/country-data-
٢٣ ــ د اطلاعاتو د حق په اړه د ترکیې قانون (١٩٨٤)، د قانون شمېره: ٤٩٨٢، پاڼه ٢
www.bilgiedinmehakki.org/doc/Turkey_FOI_2008_Report.pdf
٢٤ ــ د سویډن اطلاعاتو ته د خلکو د لاسرسي او پټوالي قانون (٢٠٠٩). پاڼه: ١
/www.government.se/contentassets/2ca7601373824c8395fc1f38516e6e03
public-access-to-information-and-secrecy-act
٢٥ ــ د لیکنو او مطبوعاتو د ازادۍ په اړه د سویډن د اعلیحضرت فرمان: (١٧٦٦)
www.chydenius.net/pdf/worlds_first_foia.pdf
٢٦ ــ فرهنگ مختصر اصطلاحات مسلکی حسابداری، حسابرسی، بودجه و مالی، سیدعلی حسینی احسان، کابل، ١٣٩٢ ل
٢٧ ــ د برېښنا شرکت وېبپاڼه: www.dabs.af/pages/share/en
٢٨ ــ په افغانستان کې اطلاعاتو ته د لاسرسي لومړنۍ کتنه، د افغانستان د روڼتیا د څار موسسه، کابل، ٢٠١٥ ز
٢٩ ــ د فساد خوشحاله ټولنه او په افغانستان کې رسمي تریخوال:
appro.org.af/the-happy-union-of/corruption-and-official-sadism-in-afghanistan
٣٠ ــ د فساد په اړه د ٢٠١٦ زېږدیز کال راپور، د روڼتیا نړیوال سازمان، برلین، جرمني، ٢٠١٧ ز
٣١ ــ د ملي روڼتیا د سیستم ارزونه، د افغانستان د روڼتیا څار سازمان، کابل، ٢٠١٥ ز
٣٢ ــ د کورنیو دندو لایحه، ولسي جرگه، کابل، ٢٠١٣ ز
٣٣ ــ د عامه مالي لگښتونو مدیریت قانون ٥٤مه ماده، رسمي جریده، گڼه: ٥٤٤ کابل، ١٣٦٢ ل
٣٤ ــ د قضائیه قوې د محکمو د تشکیلاتو او واک قانون ٨، ٧٦ ماده، رسمي جریده، گڼه: ٨٥١ کابل، ١٣٨٤ ل
٣٥ ــ د پولیسو قانون، ٣٠ ماه، رسمي جریده، گڼه: ٩٩٤ کابل، ١٣٨٨ ل
٣٦ ــ د جزایي اجرااتو قانون، ٧ ماده، رسمي جریده، گڼه: ١١٣٢ کابل، ١٣٩٣ ل
٣٧ ــ د پلټنې د عالي اداري قانون ٩ ،١٢، ١٩ مادې، رسمي جریده، گڼه: ١١٠٢ کابل، ١٣٩٢ ل
٣٨ ــ د تقنیني سندونو برابرولو او له پړاوونو څخه د تېرولو د ډول مقرره، رسمي جریده گڼه: ١٠٨١ کابل، ١٣٩١ ل

۳۹ـ د تقنيني سندونو د خپرولو او انفاذ د ډول قانون، کابل، ۱۳۹۵ ل

۴۰ـ د امارتي ادارو د اوراقو (ارشيف) مقرره، رسمي جريده، ګڼه ۷۹۷: کابل، ۱۴۲۲ق

۴۱ـ د ملي ارشيف قانون، رسمي جريده، ګڼه: ۵۳۳ کابل، ۱۳۶۲ ل

۴۲ـ د پوهاوي په اړه د عامه وګړو حق: د اطلاعاتو د ازادي د قانون قواعد (لندن-۱۹ماده، ۱۹۹۹ ز)، وېبپاڼه:

http://www.article19.org/pdfs/standards/righttoknow.pdf

۴۳ـ اطلاعاتو ته د لاسرسي ازادي: يوه پرتليزه قانوني سروې (د يونيسکو خپرونې، دويم چاپ، ټوبي منډل، ۲۰۰۸ ز، وېبپاڼه:

_http://portal.unesco.org/ci/en/ev.php- URL_ID=26159&URL_DO=DO_TOPIC&URL

SECTION=201.html

۴۴ـ د نولسمې مادې لارښود کتاب، يو مستقيم ډېټابيس چې د بيان د ازاداي د پېښو په اړه په کې د ملي او نړيوالو محکمو فيصلې شاملې دي او دغه راز کليدي سندونه لري، وېبپاڼه:

http://www.article19.org/publications/law/the-handbook.html

۴۵ـ د رسنيو د حقوقي موضوع ګانو او پاليسۍ لارښود، انټرنيوز او د نړيوالو اړيکو د مطالعاتو مرکز، ۱۲۰۲ ز

۴۶ـ ماهنامه افغان بيسيم، ۷ کال، ګڼه: ۸۱

۴۷ـ تجارتي محاسبه، ماري يوسفزۍ حميدي، کابل، ۱۳۹۲ ل

۴۸ـ د افغانستان د اسلامي جمهوري دولت په ادارو کې د سندونو د ساتنې، محرميت او درجه بندي او د افرادو د روښتيا پاليسي، کابل، ۱۳۹۵ ل

۴۹ـ د ملکي خدمتونو د کارکوونکو قانون، رسمي جريده، ګڼه: ۹۵۱ کابل، ۱۳۸۷ ل

۵۰ـ تبليغات سياسی، ډاکټر محمد کاظم معتمد نژاد، د ذبيح الله رحيمزي ژباړه، جلال اباد، ۱۳۹۵ ل

۵۱ـ د ملکي خدمتونو د مامورينو د سلوک د ډول مقرره، رسمي جريده، ګڼه: ۹۰۰ کابل، ۱۳۸۵ ل

۵۲ـ S.P Gupta v. President of India [1982] AIR (SC) 149, p.3

د ليکوال لنډه پېژندنه

ښاغلی دانش کروخېل د ۱۳۵۵ لمريز کال د غويي مياشتې په ۲۶مه نېټه (د ۱۹۷۶ کال د مې ۱۵مه) د پلازمېنې کابل د خاکجبار ولسوالۍ په چنار کلي کې د ارواښادعبدالمنان په کور کې نړۍ ته سترګې غړولې دي.
کروخېل چې دا مهال اطلاعاتو ته د لاسرسي د څار کمېسيون غړی دی، له رسنيز کار او مديريت ورانديې يې له بېلابېلو رسنيو سره د خبريال او ليکوال په توګه دندې اجرا کړې چې له دې ډلې د ۲۰۰۲ زېږديز کال له ډسمبر نه د ۲۰۰٤ کال تر جنورۍ مياشتې پورې د سولې او جګړې د راپور ورکولو انستيټيوټ (IWPR) سره د اډيټر او ترېنر په توګه دنده يادولی شو.
د طالبانو د واکمنۍ پر مهال يې له پلازمېنې کابل څخه کورنيو او نړيوالو رسنيو لکه NBC ټلويزيون، هيرالډ، ډان او وحدت ورځپاڼو ته د بېلابېلو راپورونه چمتو کول دي. اوسمهال د هېواد د ستر او معتبر خبري اژانس (پژواک) مشر دی چې له ۲۰۰٤ زېږديز کال څخه تر اوسه پورې دغه دنده تر سره کوي.
دانش د رسنيز کار او مديريت تر څنګ د ژورنالېستيکو مسايلو په اړه د ليکوالۍ ډګرهم تود ساتلی او تر دې دمه يې بېلابېلې مسلکي مقالې او مستقل اثار ليکلي او خپاره کړي دي. د نوموړي د (مسلکي خبريالي) کتاب د مسلکي ژورنالېستانو او محصلينو لپاره يو غوره لارښود او ماخذ دی. د دې ترڅنګ يې له دوو نورو ليکوالو سره په دري ژبه د (رهنمای ژورنالېستان) کتاب هم ليکلی او خپور شوی دی.
د نوموړي تازه څېړنه ستاسې په لاس کې د(اطلاعاتو ته د لاسرسي لارې چارې) په نوم کتاب دی. د لومړي ځل لپاره يې دغه موضوع په هر اړخيز ډول څېړلې چې د ژورناليزم پوهنځيو لپاره غوره او نوي تدريسي مواد لري. ښاغلي دانش کروخېل ته د نږدې دوو لسيزو ژورنالېستيک خدمت او هڅو په پايله کې ځينې نړيوالې جايزې هم ورکړل شوې چې عبارت دي له:

- په ۲۰۰۸ زېږديز کال کې د رسنيو د ازادۍ نړيواله جايزه چې د ژورنالېستانو د دفاع کمېټې (CPJ) ورکړې ده.
- د لسيزې تکړه خبريال اېوارډ چې په ۲۰۱۲ زېږديز کال کې د کاناډا سفارت او د سوېلي اسيا د رسنيو ټولنې (سفما) له خوا ورکړل شو.
- په ۲۰۱٤ زېږديز کال د مې په دريمه نېټه د ژورنالېستانو نړيوالې ټولنې (RSF) له خوا په نړۍ کې د اطلاعاتو رسونې د سلو اتلانو په لړليک کې د دانش کروخېل راتلل چې په مناسبت يې د نوموړي ژونډليک هم د يادې ادارې له لوري خپور شو.

درنښت
ګل رحمن رحماني
۲۰۱۷، د جون۲۵مه

Publishing Textbooks

Honorable lecturers and dear students!
The lack of quality textbooks in the universities of Afghanistan is a serious issue, which is repeatedly challenging students and teachers alike. To tackle this issue, we have initiated the process of providing textbooks to the students of medicine. For this reason, we have published 250 different textbooks of Medicine, Engineering, Science, Economics, Journalism and Agriculture (96 medical textbooks funded by German Academic Exchange Service, 140 medical and non-medical textbooks funded by German Aid for Afghan Children, 6 textbooks funded by German-Afghan University Society, 2 textbooks funded by Consulate General of the Federal Republic of Germany, Mazar-e Sharif, 1 textbook funded by Afghanistan-Schulen, 1 textbook funded by SlovakAid, 1 textbook funded by SAFI Foundation and 3 textbooks funded by Konrad Adenauer Stiftung) from Nangarhar, Khost, Kandahar, Herat, Balkh, Al-Beroni, Kabul, Kabul Polytechnic and Kabul Medical universities. The book you are holding in your hands is a sample of a printed textbook. It should be mentioned that all these books have been distributed among all Afghan universities and many other institutions and organizations for free. All the published textbooks can be downloaded from www.ecampus-afghanistan.org.

The Afghan National Higher Education Strategy (2010-2014) states:
"Funds will be made available to encourage the writing and publication of textbooks in Dari and Pashto. Especially in priority areas, to improve the quality of teaching and learning and give students access to state–of–the–art information. In the meantime, translation of English language textbooks and journals into Dari and Pashto is a major challenge for curriculum reform. Without this facility it would not be possible for university students and faculty to access modern developments as knowledge in all disciplines accumulates at a rapid and exponential pace, in particular this is a huge obstacle for establishing a research culture. The Ministry of Higher Education together with the universities will examine strategies to overcome this deficit ".

We would like to continue this project and to end the method of manual notes and papers. Based on the request of higher education institutions, there is the need to publish about 100 different textbooks each year.

I would like to ask all the lecturers to write new textbooks, translate or revise their lecture notes or written books and share them with us to be published. We will ensure quality composition, printing and distribution to Afghan universities free of charge. I would like the students to encourage and assist their lecturers in this regard. We welcome any recommendations and suggestions for improvement.

It is worth mentioning that the authors and publishers tried to prepare the books according to the international standards, but if there is any problem in the book, we kindly request the readers to send their comments to us or the authors in order to be corrected for future revised editions.

We are very thankful to Kinderhilfe-Afghanistan (German Aid for Afghan Children) and its director Dr. Eroes, who has provided fund for this book. We would also like to mention that he has provided funds for 140 medical and non-medical textbooks so far.

I am especially grateful to GIZ (German Society for International Cooperation) and CIM (Centre for International Migration & Development) for providing working opportunities for me from 2010 to 2016 in Afghanistan.

In our ministry, I would like to cordially thank Acting Minister of Higher Education Dr Abdul Latif Roshan, Academic Deputy Minister Prof Abdul Tawab Balakarzai, Administrative & Financial Director Ahmad Tariq Sediqi, Chancellor of Nangarhar University, Deans of faculties, and lecturers for their continuous cooperation and support for this project .

I am also thankful to all those lecturers who encouraged us and gave us all these books to be published and distributed all over Afghanistan. Finally I would like to express my appreciation for the efforts of my colleagues Hekmatullah Aziz, Fahim Habibi and Fazel Rahim Baryal in the office for publishing books.

Dr Yahya Wardak
Advisor at the Ministry of Higher Education
Kabul, Afghanistan, July, 2017
Office: 0756014640
Email: textbooks@afghanic.de

Message from the Ministry of Higher Education

In history, books have played a very important role in gaining, keeping and spreading knowledge and science, and they are the fundamental units of educational curriculum which can also play an effective role in improving the quality of higher education. Therefore, keeping in mind the needs of the society and today's requirements and based on educational standards, new learning materials and textbooks should be provided and published for the students.

I appreciate the efforts of the lecturers and authors, and I am very thankful to those who have worked for many years and have written or translated textbooks in their fields. They have offered their national duty, and they have motivated the motor of improvement.

I also warmly welcome more lecturers to prepare and publish textbooks in their respective fields so that, after publication, they should be distributed among the students to take full advantage of them. This will be a good step in the improvement of the quality of higher education and educational process.

The Ministry of Higher Education has the responsibility to make available new and standard learning materials in different fields in order to better educate our students.

Finally I am very grateful to German Aid for Afghan Children and our colleague Dr. Yahya Wardak that have provided opportunities for publishing this book.

I am hopeful that this project should be continued and increased in order to have at least one standard textbook for each subject, in the near future.

Sincerely,
Dr. Abdul Latif Roshan
Acting Minister of Higher Education
Kabul, 2017

Book Name	Access to Information
Author	Danish Karokhel
Publisher	Nangarhar University, Journalism Faculty
Website	www.nu.edu.af
Published	2017, Second Edition
Copies	1000
Serial No	242
Download	www.ecampus-afghanistan.org

This publication was financed by German Aid for Afghan Children, a private initiative of the Eroes family in Germany.

Administrative and technical support by Afghanic.

The contents and textual structure of this book have been developed by concerning author and relevant faculty and being responsible for it. Funding and supporting agencies are not holding any responsibilities.

If you want to publish your textbooks, please contact us:
Dr. Yahya Wardak, Ministry of Higher Education, Kabul
Office 0756014640
Email textbooks@afghanic.de

All rights reserved with the author.

Printed in Afghanistan 2017

Afghanistan Times Printing Press

ISBN 978-9936-633-06-3